Uppsala 1977

Carl-Eber Olivestam

Idé
och
Politik

De politiska partierna – skolan och kristendomen

En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet

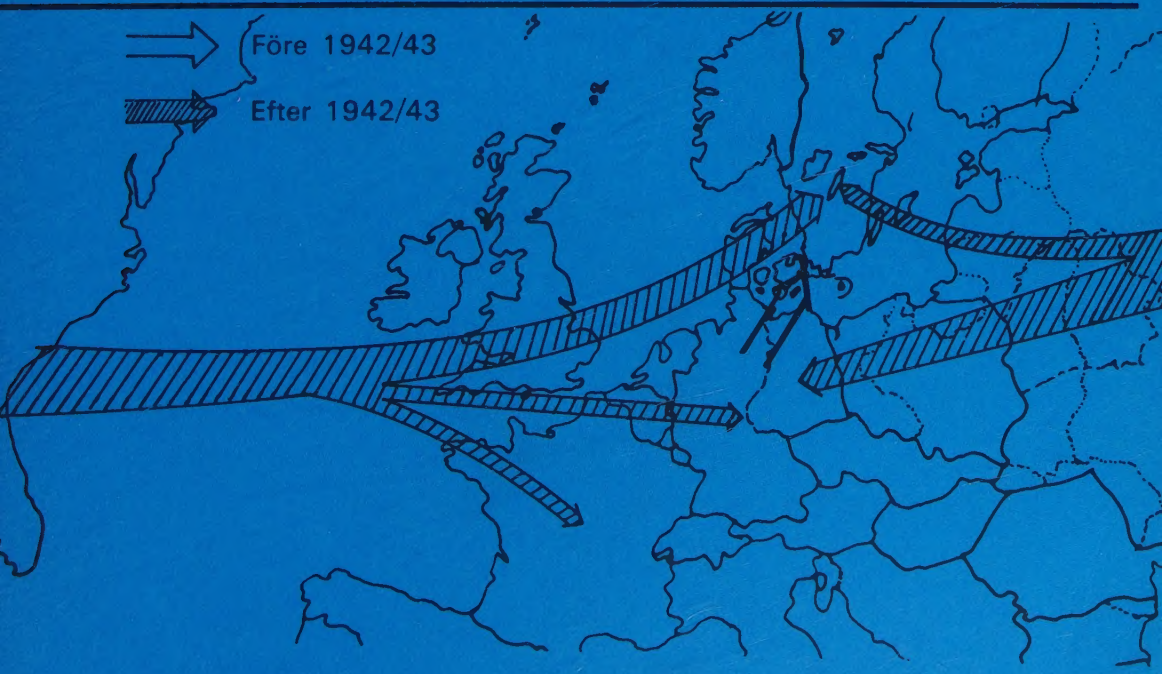

Karta å omslaget

Sveriges internationella idépolitiska position avseende skolans område under 1940-talet.

IDÉ
och
POLITIK

De politiska partierna – skolan och kristendomen

En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet

AKADEMISK AVHANDLING

som för avläggande av teologie doktorsexamen vid Uppsala universitets teologiska fakultet kommer att framläggas till offentlig granskning på Dekansalen fredagen den 20 maj 1977 kl 10.00 fm.

av

CARL-EBER OLIVESTAM

Teol kand, fil mag av Skånelandens nation

Kampen mellan demokratiska och totalitära stater kom under 1940-talet att påverka även skolutvecklingen såväl i USA och Europa som i Sverige. En allmän utbildningsoptimism framväxte i krigets spår. Skolan blev ett viktigt medel i skapandet av det framtida samhället. Resultatet för Västeuropa blev en religöst neutral stat i en positiv utformning och med bevarande av en religiöst prefererad skola som alternativ. I Österuropa däremot blev resultatet en religiöst neutral stat i en negativ utformning och med en religiöst antagonistisk skola.

För Sveriges vidkommande präglades 1940-talets första hälft av 1940 års skolutredning, vilken var traditionsbevarande i den nationella enighetens och enighetsnormens tecken. Efter kriget förbyttes det nationella perspektivet i ett internationellt och partiernas enighet byttes mot inbördes konkurrens om att få utforma det nya samhället.

Enighetsnorm ersattes av konkurrerande partinormer. Skolutredningens ideologi och skolförslag fick ge vika för skolkommissionens med ideologiskt och idéhistoriskt motiverade reformkonsekvenser för kristendomen i skolan.

En central uppgift i föreliggande avhandling har varit att undersöka hur de politiska partierna, trots accentuerade motsättningar, vid decenniets övergång i ett nytt kunde enas kring en skolreform.

Östervåla 1977

IDÉ
och
POLITIK

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska föreningen II. Ny följd
Publications of the Swedish Society of Church History II. New series

27

CARL-EBER OLIVESTAM

IDÉ
och
POLITIK

DE POLITISKA PARTIERNA – SKOLAN OCH KRISTENDOMEN

En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet

IDEOLOGY AND POLITICS

The political Parties – School and Christianity
A study of educational politics in Sweden during the 1940s'

Doktorsavhandling framlagd vid teologiska fakulteten, Uppsala universitet 1977.

© Carl-Eber Olivestam 1977
Uppsala universitet
Teologiska Institutionen
Box 511, 751 20 Uppsala

ISBN 91-8558-201-8

Tryck: Tofters tryckeri ab, Östervåla 1977

Till
mina barn
Cristian och Peder
Elisa och Helena

Innehållsförteckning

Förord

1 Europeisk och amerikansk skolutveckling
1.1 Tyskland ... 13
1.2 Frankrike ... 16
1.3 England ... 18
1.4 Sovjetunionen ... 20
1.5 USA ... 22
1.6 Sammanfattning ... 25

2 Målsättning och metod
2.1 Målsättning ... 27
2.2 Avgränsning av ämne ... 27
2.3 Källor och litteratur ... 28
2.4 Metod ... 30

3 Svensk skolutveckling
3.1 Bakgrund ... 36
3.2 Överkoppling ... 39

4 1940-talet – skolutredningarnas årtionde
4.1 1940 års skolutredning ... 41
4.2 1946 års skolkommission ... 45
4.3 Jämförelse ... 55
4.4 1943 års dissenterlagskommitté ... 57
4.5 1950 års skolproposition ... 60
4.6 Konklusion ... 63

5 Sveriges socialdemokratiska arbetarparti – skolan och kristendomen
5.1 Allmän målsättning
5.1.1 Program ... 64
5.1.2 Programrealisering ... 67

5.2 Partiet – skolan och kristendomen
5.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 69
5.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 78
5.2.3 Sammanfattning 87

5.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen
5.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan . 89
5.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 99
5.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 103

5.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen
5.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan .. 105
5.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 109
5.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 111

5.5 Kristna förbundet – skolan och kristendomen
5.5.1 Kristna förbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan . 113
5.5.2 Kristna förbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 114
5.5.3 Kristna förbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 120

5.6 Sammanfattning 121

6 Sveriges kommunistiska parti – skolan och kristendomen
6.1 Allmän målsättning
6.1.1 Program 125
6.1.2 Programrealisering 129

6.2 Partiet – skolan och kristendomen
6.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 131
6.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 136
6.2.3 Sammanfattning 139

6.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen
6.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan .. 140

6.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 146
6.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 150

6.4 —

6.5 —

6.6 Sammanfattning 151

7 Folkpartiet – skolan och kristendomen
7.1 Allmän målsättning
7.1.1 Program 154
7.1.2 Programrealisering 157

7.2 Partiet – skolan och kristendomen
7.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 159
7.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 163
7.2.3 Sammanfattning 167

7.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen
7.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan .. 168
7.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 173
7.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 178

7.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen
7.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 180
7.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 182
7.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 183

7.5 —

7.6 Sammanfattning 184

8 Bondeförbundet – skolan och kristendomen
8.1 Allmän målsättning
8.1.1 Program 187
8.1.2 Programrealisering 189

8.2 Partiet – skolan och kristendomen
8.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 191
8.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 195
8.2.3 Sammanfattning 197

8.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen
8.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan .. 198
8.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 203
8.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 206

8.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen
8.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 207
8.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 210
8.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 213

8.5 --

8.6 Sammanfattning 214

9 Högerpartiet – skolan och kristendomen
9.1 Allmän målsättning
9.1.1 Program 218
9.1.2 Programrealisering 221

9.2 Partiet – skolan och kristendomen
9.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan 223
9.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 233
9.2.3 Sammanfattning 238

9.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen
9.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan .. 240

9.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 245
9.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 249

9.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen
9.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan .. 251
9.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan 253
9.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan 255

9.5 —

9.6 Sammanfattning 255

10 De politiska partierna – skolan och kristendomen
10.1 Historisk orientering
10.1.1 Internationellt perspektiv 259
10.1.2 Svenskt perspektiv 260

10.2 1940-talet – Skolutredningarnas årtionde
10.2.1 Enighetsnormens dominans – 1940–42 262
10.2.2 Enighetsnormens deklination – 1942–45 265
10.2.3 Partinormens dominans – 1945–48 266
10.2.4 Den politiska konfrontationens deklination 267
10.2.5 Konfrontationspunkten – Kristendomen i skolan 271
10.2.6 Partinormens deklination – 1948–50 276

10.3 Skolutredningarnas årtionde – resultat 277

11 Summary 279

12 Bilagor 289

13 Noter 293

14 Källor och bearbetningar 334

15 Register 348

16 Förkortningar 351

Förord

Genom erfarenhet från mina elevår i skolans grundstadium, realskola och gymnasium under 1950-talet, universitets- och lärarhögskoleutbildning under första delen av 1960-talet, uppkom hos mig ett behov att undersöka den svenska skolans målsättning och ideologi. Behovet förstärktes då jag från 1960-talets senare del fick min vardag som lärare i grundskola, gymnasium samt som lärarutbildare. Vart ledde den så kallade ideologin?

När samtidigt mitt val av forskningsområde aktualiserades, stod denna frågeställning i fokus hand i hand med min personliga livsutveckling. Olika konfrontationer med vår aktuella skolsituation torde visa, att det årtionde jag i föreliggande avhandling valt att penetrera, inte saknar aktualitet och konnektion.

En forskningsuppgift föranleder att lyssna till mångas råd och rön. Främst riktar jag mitt tack till min handledare, professorn i kyrkohistoria *Sven Göransson,* som under arbetets förlopp med sin skarpa blick för väsentliga problemställningar generöst upplåtit sitt förråd av såväl otryckt material som vittgående systematiska orienteringar. Dessutom har hans personliga intresse för ämnet stärkt min entusiasm för uppgiften och låtit mig, ofta med kort varsel, åtnjuta handledning.

Vidare vill jag tacka:

fil kand *Svante Ögren* för hans grundliga och sakkunniga granskning av avhandlingen vid seminarier och i dess slutskede.

fil lic *Eric De Geer* för kontinuerligt förda metodologiska principdiskussioner och väsentliga påpekanden i samband med genomläsning av avhandlingen i dess olika stadier.

fil kand *Margot Nordin*, för såväl metoddiskussioner och sakliga påpekanden som språklig bearbetning av avhandlingen.

docent *Ragnar Norrman* för hans rådgivning vid notapparatens tekniska utformning.

B A *Henry Letocha* för översättning av sammanfattningen.

Ett tack går till Uppsala Universitetsbibliotek, Riksarkivet, Arbetarrörelsens arkiv, de politiska partiernas och organisationernas olika arkiv samt till där anställda enskilda personer.

Ett särskilt tack riktas till kansliskrivare *Rut Rudholm-Pettersson* och kontorist *Ann-Marie Jansson,* vilka tolkat mina handskrivna manus och presenterat dem i maskinskrivet skick.

Lindsbro Herrgård den 8 mars 1977

Carl-Eber Olivestam

1 Europeisk och amerikansk skolutveckling

1.1 Tyskland

I kejsartidens Tyskland 1871 till 1918 rådde ett nära samband mellan furstemakt och kyrka, ett samband som grundade sig på en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning med dess inriktning på en skapande syntes mellan kristendom och samhälle.[1] Staten sökte överbrygga det decentraliserade politiska samhällssystemet och befrämja riksenheten genom ett enhetligt statligt skolsystem. Detta var en av anledningarna till statens intresse för enhetsskolan. Målsättningen angick mycket nära synen på kristendomen, då det decentraliserade tyska skolsystemet hade sin grund i det konfessionella territorialkyrkosystemet, vilket uppstått under reformationstiden. Gemensamhetsskolor på kulturprotestantisk bas gynnades för att så småningom kunna ersätta de konfessionella skolor av protestantisk och katolsk art, vilka varit allenarådande till början av 1800-talet. I dessa gemensamhetsskolor avsåg staten att utforma kristendomsundervisningen enligt kulturprotestantiskt synsätt: Den konfessionella ersatt med en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. I praktiken kvarstod dock den konfessionella kristendomsundervisningen, liksom de konfessionella skolorna, nu som ett alternativ till gemensamhetsskolorna. Två grupper i samhället opponerade sig mot den statliga gemensamhetsskoletanken: Den ena var socialdemokraterna, vilka väl hävdade den statliga gemensamhetsskolan som enda skolform, men ville avlägsna dess kristna basideologi liksom varje form av kristendomsundervisning. Anledningen härtill var dess marxistiska ideologi och kravet på en skilsmässa mellan stat och kyrka som adekvat uttryck för den moderna, sekulariserade och industrialiserade staten, ett krav som också skulle få uttryck på skolans område. Den andra gruppen var katolikerna, vilka slog vakt om föräldrarätten, religionsfriheten, de från staten fria och konfessionella skolorna med konfessionell kristendomsundervisning. Utan att leda till ett definitivt genombrott var grunden lagd för ett nytt förhållande mellan stat och kyrka, där skolan blev brännpunkten. Detta blev desto mer uppenbart genom den snabba förändring Tyskland genomgick från agrart till industrialiserat och urbaniserat samhälle med åtföljd sekularisering och krav på demokratisering av samhället.[2]

Första världskrigets utgång och Weimarrepublikens tillkomst kom att ge konkret utslag för de motsättningar som funnits under det andra kejsardömets tid. Den tidigare i kulturprotestantisk mening kristna staten ersattes nu med proklamationen om den religiöst neutrala staten i en mot kyrkan negativ ut-

formning. De socialistiska grupper, vilka genom den så kallade "novemberrevolutionen" 1918 tagit makten, önskade även dra konsekvenser av sin grundåskådning på skolans område. Ett program för konfessionsskolans avskaffande framlades. Valutgången 1919 förändrade dock de politiska betingelserna för de socialistiska intentionerna. I brist på socialistisk partimajoritet bildades en koalitionsregering bestående av socialdemokrater, demokrater och det katolska Centrumpartiet. Regeringspolitiken fördes i kompromissens tecken. Skilsmässan mellan stat och kyrka konfirmerades 1919 men på för kyrkorna gynnsammare villkor än socialisterna tänkt. I skolfrågan, där socialisterna stannat för sekulariserade livsåskådningsskolor, demokraterna för gemensamhetsskolor och Centrumpartiet för konfessionella skolor, var en enhetlig lösning otänkbar. 1919 års skolbeslut, vilket stadfästes året därpå, medförde därför att fria konfessionella skolor, kulturprotestantiskt präglade gemensamhetsskolor och sekulariserade livsåskådningsskolor jämställdes och likaberättigades. Med hävdandet av principen om föräldrarätten kvarstod staten som religiöst neutral. Föräldrarna, inte staten, bestämde i vilken skolform deras barn skulle växa upp.

Ett olöst problem förblev det som gällde uppsiktsrätten över kristendomsämnets utformning i de båda förstnämnda skolformerna. Då någon enhetlig rikslag aldrig gick att åstadkomma, utbildades olika praxis i de olika delstaterna. Genom konkordat sökte den katolska kyrkan ledd från Vatikanen att säkra kyrkans inflytande över de konfessionella skolorna. Även från protestantiskt håll vidtogs liknande åtgärder. Den politiska kompromissen ådagalade, att den kulturprotestantiska överbryggningen mellan stat och kyrka inte längre förelåg. Statens mål och kyrkans hade skilts. Kristendomens ställning i skolan och eventuella förskjutningar mellan de olika skolformerna var avhängigt av den vidare politiska och religiösa utvecklingen i Tyskland.[3]

Med Hitlers maktövertagande 1933 kom Weimarrepublikens religiöst neutrala statsprincip successivt att ersättas av en totalitär statsideologi. Detta fick konsekvenser för såväl kyrkan som skolan. Staten sökte ta kyrkorna i sin tjänst. Den gamla tanken på en för alla gemensam skola, enhetsskoletanken, fick ny aktualitet från och med år 1935. Därvid riktades udden speciellt mot de konfessionella privatskolorna, de flesta katolska, trots det med påven ingångna konkordatet 1933. Men inte heller den sekulariserade livsåskådningsskolan gick fri. Denna skolform hade under den liberala Weimarrepubliken fått mycket liten utbredning i jämförelse med de kulturprotestantiska gemensamhetsskolorna och de konfessionella skolorna. I den nazistiska gemensamhetsskolan skulle kristendomsundervisningen formellt finnas kvar, liksom en kristen basideologi, men omformad, präglad, tolkad och underkastad den totalitära nazistiska ideologin. Denna aktivitet var störst fram till krigsutbrottet men fortsatte även under krigets första skede. Så inskränktes till exempel kristendomsämnets timantal, och betygsättning i ämnet försvann år 1941 och planer på att ändra det till ett "världsåskådningsämne" förelåg. Krigets utgång kom att sätta punkt för den nazistiska skolutvecklingen.[4]

Efter kriget blev "die Entnazifizierung" det drivande temat inom de av ockupationsmakterna upprättade fyra zonerna. Västmakterna såg kyrkorna som positiva bidragsgivare till skillnad från förhållandet i den ryska zonen, där man fullföljde planer på skolans sekularisering. I västmakternas zoner hade erfarenheterna under kriget skapat nya förutsättningar för synen på religionsfrihet och på religiös neutral stat, vilket direkt kom att beröra förhållandet stat–kyrka–skola. För stat och kyrka förelåg en gemensam uppgift i arbetet på att återuppbygga samhället. Den gemensamma kampen mot nazismen under Hitlertiden, befolkningsomflyttningen efter kriget och det kommunistiska samhällssystemet i den ryska zonen medförde, att kyrkornas tidigare inre konfessionella stridigheter minskade i det nya perspektivet. Politiskt tog detta sig uttryck i ombildandet och utvecklingen av det tidigare katolska Centrumpartiet till ett icke-konfessionellt kristet parti, CDU.

På skolans område medförde efterkrigssituationen i de tre västzonerna, att staten tog hänsyn till kyrkornas intressen. De sågs som en väsentlig antitotalitär kraft i återskapandet av demokratin. Som ett led i skolans "Entnazifizierung" öppnades åter skolorna för kyrkligt inflytande och av staten icke dirigerad kristendomsundervisning. Med de båda tyska staternas bildande 1949, Bundesrepublik Deutschland och Deutsche Demokratische Republik, kom relationerna stat–kyrka–skola att för förbundsrepublikens del rättsligt regleras genom Bonnförfattningen 1949. Denna lade grund för en återgång från den totalitära statsideologin till Weimarrepublikens princip om den religiöst-neutrala staten men, till skillnad från denna, i en positiv utformning gentemot kyrkan. Kyrkan som korporation ingick i den nya tolkningen av religionsfrihetsbegreppet till skillnad från Weimarrepublikens individualistiska tolkning därav. Denna positiva neutralitet präglade även statens skolsyn, som utgick från rätten för föräldrarna att bestämma över barnens deltagande i kristendomsundervisningen och klarare formulerade, att undervisningen skulle ske i överensstämmelse med kyrkornas grundsatser. Som ytterligare ett led i avnazifiseringen återgick man från en nazistiskt belastad enhetsskolemodell till ett system med valfrihet för delstat och föräldrar i fråga om skolform.[5]

I den ryska zonen kom stat–kyrkaförhållandet och därmed skolutvecklingen att gå en annan väg. Redan strax efter krigets slut tillsattes en för hela zonen gemensam skoladministration, vilken 1946 i skollag lade grunden för den kommande utvecklingen. Skolan sekulariserades och underställdes statlig kontroll och ledning. Alla privata skolor förbjöds. Kristendomsundervisningen blev en angelägenhet endast för kyrkan, medan skolan förblev sekulariserad och, i marxistisk-leninistisk anda, religiöst antagonistisk. När Tyska demokratiska republiken 1949 proklamerades som självständig stat, utgick man i grundlagen från Weimarrepublikens deklaration om den religiöst-neutrala staten. Det politiska läget gjorde att denna religiösa neutralitet, i dess mot kyrkan negativa form, konsekvent kom att förverkligas. Religionsfriheten byggde på en individualistisk syn – religionen var en privatsak – och tog inte hänsyn till

korporations- eller föräldrarätt. För skolans vidkommande medförde detta att de alternativa skolformerna inte återupprättades. Skolan blev ett medel i statens förverkligande av ett nytt samhälle. Den centralt dirigerade skolan byggde vidare på den enhetsskolereform Hitler genomfört i Tyskland, dock med en successivt ökad ideologisk förskjutning mot marxistiskt-materialistiska skolor. Detta markerades tydligt i 1952 års grundlag. Hitlertiden hade underlättat processen tillsammans med avsaknad av katolsk politisk och religiös opposition. Sovjetunionen som ensam ockupationsmakt i denna del av Tyskland bidrog också till den totalitära statsideologins fortsättning.[6]

Som framgår av denna översikt hade kriget och dess utgång ställt skolan i centrum för det politiska intresset, då det gällde att bygga upp det nya samhället. Flera faktorer hade bidragit till de olikartade lösningarna för stat–kyrka–skola i den Tyska förbundsrepubliken och i den Tyska demokratiska republiken. Båda staterna hade sin skolpolitiska inriktning vänd mot framtiden, men de hade en diametralt olika syn på religionsfriheten, kristendomen och skolan.

1.2 Frankrike

Skolutvecklingen i Frankrike präglades långt in på 1900-talet av den motsättning, som med franska revolutionen ställdes på sin spets gällande staten och den katolska kyrkan. Fram till franska revolutionen hade hela det franska skolsystemet varit i kyrkans hand som ett uttryck för den religiöst prefererade staten. Franska revolutionen mynnade 1795 i att den religiöst-neutrala staten proklamerades i en mot religion och kyrka negativ utformning. Skolan som ett uttryck för kyrkans omsorg om sina medlemmar ersattes med principen om skolan som ett område för den sekulariserade staten, vars mål skulle sammanfalla med statens. Strävanden att förstatliga och sekularisera skolväsendet sattes in. I de statliga skolorna ersattes kristendomsundervisningen av naturvetenskapliga och praktiska ämnen. I stället för psalmer sjöngs Marseljäsen. Utvecklingen gick mot en sekulariserad statsideologi med undervisning i statlig moralfilosofi, som syftade till att fostra barnen kapabla att förverkliga statens mål. Med Napoleontiden inträdde en reaktion. 1801 års konkordat mellan Napoleon och påven, vilken nu och framför allt efter februarirevolutionen 1848 kom att bli en ledande kraft även inom den franska kyrkan, var en politisk kompromiss. Denna kompromiss dolde för en tid den kvarvarande spänningen mellan kyrkan och den sekulariserade staten. Kyrkan fick rätt att ge konfessionell kristendomsundervisning i de statliga skolorna. Staten förblev sekulariserad. Kyrkan knöts dock närmare staten, som ett erkännande av dess förankring i det franska folket, men underställdes statens mål.[1]

Striden om skolans utformning var därmed ingalunda slutförd. Med olika för-

lopp efter de politiska förändringarna i Frankrike 1815, 1830, 1849 och 1871 kulminerade den ideologiska skolstriden vid seklets slut och det nya seklets början. Med de stora framgångarna för republikanerna vid 1870-talets slut i förening med en positivistisk vetenskaps- och samhällssyn tillspetsades motsättningen mellan stat och kyrka. Kyrkan sågs som konservativt monarkistisk och därför som ett hinder för utvecklingen av det moderna demokratiska samhället. Den religiöst neutrala staten i dess för religion och kyrka negativa utformning kom att bli tongivande för republikanernas politik.

Skolan blev på 1880-talet området för demonstration av det nya politiska klimatet. Under ledning av Jules Ferry, som i sin verklighetsuppfattning var bestämd av Auguste Comptes positivism, genomfördes nya skolreformer. I syfte att utkonkurrera de katolska privatskolorna genomfördes kostnadsfri statlig skola. I den konfessionella kristendomsundervisningens ställe sattes en sekulariserad positivistiskt bestämd morallära, där förnuft och vetenskap ersatte religionen som en förutsättning för det nya högre samhällets förverkligande. Torsdagen blev schemafri i den statliga skolan för att ge möjlighet till privat kristendomsundervisning, samtidigt som de katolska skolorna tilläts existera. Den positivistiskt bestämda politiken ledde även till att de ordnar förbjöds, vilka huvudsakligen svarade för den katolska skolundervisningen, och till att kyrkan skildes från staten.[2] Den omsvängning som skett hade möjliggjorts dels av att katolikerna inte var demokratiskt medvetna och därigenom saknade politiskt inflytande, dels av kyrkans minskade grepp över folket till följd av industrialisering och urbanisering. Staten misslyckades dock, på grund av bristande ekonomiska resurser och på grund av ett katolskt medvetande i breda befolkningslager, att totalt genomföra det positivistiskt bestämda skolprogrammet. De katolska skolorna var betydande till antal och inflytande. Därtill kom, att även de socialistiska grupperna angrep den statliga moralfilosofin som oförenlig med deras socialistiska värderingar. Opposition förmärktes även bland lärarna i de berörda skolorna. Det spända läget, mellan stat och kyrka och mellan sekulariserade statliga skolor och konfessionella kyrkliga skolor, kom därför att bestå.[3]

Det första världskriget medförde vissa förändringar. Den nationella samlingen under kriget hade minskat motsättningen mellan den sekulariserade staten och kyrkan. Med nazismens maktexpansion inträdde ett nytt politiskt och religiöst klimat i Frankrike. Ett tecken härpå är den strax före krigsutbrottet åter upprättade förbindelsen mellan staten och Vatikanen. Den viktigaste förändringen var dock en ny fransk intellektuell elit, vilken accepterade den demokratiska moderna staten och även övade inflytande på kyrkans ledning. Detta fick konsekvenser även på skolans område. Katolska skolor upplevdes inte längre som konkurrenter till de statliga.[4]

Vilken central roll stat–kyrka–skolaproblematiken har för det moderna samhället illustrerades med all tydlighet vid det militära nederlaget 1940, vilket förde general Pétain till makten i det av nazisterna icke ockuperade området. Statens och samhällets sekularisering framstod för den franska statsledningen som orsa-

ken till det politiska läget. I en närmare förening mellan stat och kyrka sågs lösningen av problemen. På skolans område medförde detta, att konfessionell kristendomsundervisning åter infördes i de statliga skolorna och att de katolska skolorna erhöll statsunderstöd. I sitt första skede kännetecknades efterkrigstiden av en reaktion mot Vichyregeringen. Denna medförde, att de under kriget genomförda skolförändringarna omintetgjordes. Men efterkrigstiden hade också lagt grund till en helt ny syn på den europeiska gemenskapen, som genombröt de tidigare nationalistiska och positivistiska synsätten. Detta skapade nya förutsättningar för stat–kyrka–skolaproblematikens lösning. Den religiöst neutrala staten profilerade sig nu, till skillnad från den tredje republiken och i likhet med den västliga delen av Tyskland, i en positiv utformning till kyrkan. Samtidigt hade den katolska kyrkan accepterat det nya sekulariserade samhället.
Kriget hade gjort klart för båda parter, att en gemensam lösning var möjlig och nödvändig för Europas förnyelse. Den positivt neutrala staten såg som sin uppgift att möta och samordna olika religiösa och politiska gruppers önskemål, varav den katolska kyrkan och det nybildade katolska men konfessionellt obundna republikanska partiet utgjorde dominerande gruppbildningar i samhället. Under de återstående åren av 1940-talet inleddes det reformarbete, vilket med efterkrigstidens nya uppfattning om relationen kyrka–stat kom att leda fram till en ny skolsyn manifesterad i skolreformer under 1950-talet. De konfessionella skolorna fick samma status som de statliga och erhöll även understöd från staten.[5]

1.3 England

En strid, som präglat utvecklingen av Englands undervisningsväsen under 1800-talet och in på 1900-talet, var konkurrensen mellan den anglikanska kyrkan och dissenters. På tidigt 1800-tal bildade de var sin skolorganisation inriktad på folkbildning och konfessionell kristendomsundervisning. Den största utbredningen fick den anglikanska skolorganisationen, The national Society. Detta på frivillighetens väg uppbyggda konfessionella skolsystem uppfattades så småningom som otillräckligt ur samhällets synpunkt. Därtill kom att stora grupper dissenters, katoliker och sekulariserade saknade alternativ till de anglikanskt konfessionella skolorna med deras konfessionella kristendomsundervisning. Det otillräckliga antalet skolor och de religiösa motsättningarna innebar, att stora grupper av barn fick bristfällig eller ingen utbildning. Därtill kom att synen på staten som religiöst prefererad ersatts med en liberal uppfattning om staten.[1]

Dessa omständigheter ledde fram till en av parlamentet antagen 1870 års skollag, Elementary Education Act. Skollagen var en kompromiss mellan de stridande intressena. Allmänna skolor skulle endast upprättas där de religiösa organisationernas skolor inte redan existerade. De allmänna skolorna bestod av

sammanhållna klasser oberoende av konfessionstillhörighet, så kallade corporation schools. På detta sätt önskade staten ge möjlighet till utbildning oberoende av geografisk hemvist och religiös tillhörighet, vilka faktorer tidigare varit betydande hinder. I den allmänna skolan bjöd kristendomens ställning svårigheter. Anglikaner och katoliker önskade en konfessionell kristendomsundervisning, medan nonkonformisterna antingen stannade för en biblisk, närmast etisk-evangelisk, eller ingen undervisning. Det senare alternativet stöddes även av sekulariserade kretsar. Skollagen stannade för en kompromiss: Kristendomen i skolan reglerades genom restriktioner, men med en viss frihet för de lokala skolstyrelserna, att i samråd med de olika kyrkorna bestämma den slutliga utformningen. Valet stod mellan en etisk-evangelisk undervisning eller ingen alls. Föräldrarätten tillgodosågs så tillvida att befrielse från undervisningen var möjlig, och att kristendomsämnet därför skulle läggas först eller sist på dagsschemat. Vid sidan av de allmänna skolorna skulle de privata i fortsättningen stödjas genom begränsade statliga bidrag. Därmed var det dubbla skolsystemet stadfäst i England. Detta "the dual system" kom att gälla såväl vid andra världskrigets utbrott som därefter.[2]

1870 års Education Act visade sig snart besitta svagheter: De kyrkliga skolorna erhöll otillräckligt ekonomiskt stöd från staten och kunde inte möta det nya samhällets ökade krav på utbildning. Den negativt uttryckta synen på kristendomen i skolan upplevdes otillfredsställande framför allt från anglikanskt håll. Dessutom bidrog samhällsutvecklingen, med tilltagande sekularisering efter första världskriget, till förändrade positioner de olika kyrkorna emellan. Ställda mot det alltmer sekulariserade samhället började de upptäcka det gemensamma. År 1919 gjordes ett försök från regeringens sida att åstadkomma en lösning på frågan om kristendomens ställning i den allmänna skolan, en lösning kring vilken såväl anglikaner som nonkonformister tänktes kunna enas. Försöket misslyckades.[3]

Om tendenser till ett närmande i synen på kristendomen i skolan kunde noteras efter första världskriget, så kon andra världskriget att befästa denna trend. Den som utlöste en ny skoldebatt mitt under kriget kring årsskiftet 1940/41 var den anglikanske ärkebiskopen William Temple. Hans uppfattning var, att utan den kristna religionen som grund för politik och samhällsliv kunde inte varaktig fred uppnås i Europa. En effektiv kristen undervisning skulle därför ges i alla skolor. Tidsläget var nu så allvarligt, att tidigare invändningar från nonkonformistiskt håll måste läggas åt sidan. Även kravet på kristen morgonandakt i alla skolor framfördes. Initiativet hade framgång. På våren 1943 uttryckte Temple och ledaren för Free Church Council inför parlamentet en enad ståndpunkt mellan anglikanska kyrkan och frikyrkorna i fråga om kristendomen i skolan. De hade enats kring en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Endast katolikerna intog fortfarande en avvaktande hållning. Inför den yttre nazistfaran framstod de inre konfessionella skillnaderna mindre. Med den totalitära statens hot mot demokratin och inför en sekularisering i samhället såg kyrkorna mer till

det som förenade än till det som åtskilde. Även av annan anledning kom kriget att framtvinga skolreform i England. Genom att en halv million barn måste evakueras under den tyska blitz-offensiven omöjliggjordes normal skolgång. Nya provisoriska skolanordningar utformades. Folk från skilda samhällsklasser och miljöer sammanfördes. Kriget medförde ökad insikt om utbildningens innehåll och former samt om sambandet mellan utbildning och samhälle.[4]

Från olika håll kom skolförslag. Det gemensamma samlades upp i 1943 års vitbok från regeringen. Vitbokens förslag blev antaget skolsystem genom parlamentsbeslut 1944, Education Act. Grundtanken var en sammanhållen skola med enhetligt system och en till det moderna samhället anpassad undervisning. Utbildningen kopplades även ihop med fredsfrågan. Utbildningen skulle främja demokratiska samhällsvärderingar. Det närmande, som skett mellan anglikaner och nonkonformister i synen på kristendomen i skolan, gav här resultat. 1870 års negativa formuleringar om kristendomsundervisningen förbyttes i positiva. Den liksom morgonandakten blev nu obligatorisk på alla stadier i den allmänna skolan. Med detaljutformning inom de lokala skolstyrelserna i samråd med de olika kyrkorna och med befrielserätten ograverad skulle en etisk-evangelisk kristendomsundervisning råda. Vid sidan av de allmänna skolorna fick även de privata en mer fast anknytning till staten genom ökade ekonomiska åtaganden samt kontrollrätt. Samtidigt garanterades rätten till en självständig utformning av kristendomsämnet.[5] Efter kriget vidtog åtgärder för skolreformens genomförande, vilket dock försvårades av regeringsskifte i juli 1945. Först 1947 genomfördes den planerade förlängningen av den obligatoriska skolåldern.

Skolreformen var emellertid för synen på kristendomen i skolan en genomgripande nyhet. Från statens sida var man nu angelägen om en samförståndslösning, då krigets erfarenheter medfört att man riktade uppmärksamheten mot demokratins grunder. Som förutsättning för demokratin framhölls kristendomens värde varför kristendomens plats i skolan accentuerades. Samförståndslösningen möjliggjordes av att anglikaner och nonkonformister inte längre demonstrerade sina motsatta åskådningar. För båda grupperingarna var en enhetlig lösning i fråga om kristendomen i samhälle och skola betydelsefull för demokratin och i fredens tjänst.[6]

1.4 Sovjetunionen

I tsarens Ryssland hade skolundervisningen från början varit en kyrkans angelägenhet. Under 1800-talet blev den alltmer statens. Någon spänning mellan kyrkans och statens inflytande i skolan märktes inte, då kyrkan närmast var underordnad tsarstaten. Under trycket av ökande kritik i samhället utbyggdes det statliga skolväsendet framför allt under 1900-talets första årtionde. Obligatorisk grundutbildning lagstadgades år 1908.[1]

Motgångarna under det första världskriget skruvade upp de sociala och politiska motsättningar, som redan fanns i samhället och som redan fått uttryck i 1905 års revolution. Våren 1917 tvingades tsaren avgå. Liberaler och socialister i förening tog över statsstyret. Stat–kyrkaförhållandet krävde en ny lösning. Sannolikt föresvävade den religiöst-neutrala staten i dess mot kyrkan positiva utformning de nya härskarna. I fråga om de statliga skolorna diskuterades huruvida konfessionell kristendomsundervisning fortfarande hade sin plats där.

De förändringar gällande stat–kyrka–skola, som var under utveckling, kom att brytas genom den kommunistiska "oktoberrevolutionen" samma år. Den nya sovjetiska staten proklamerades i början av 1918 som religiöst-neutral men nu i sin mot kyrkan negativa utformning. Individuell religionsfrihet lagstadgades, men kyrkan berövades sina egendomar och sin statsrättsliga ställning. Detta fick omedelbara konsekvenser på skolans område genom statliga dekret 1918 och 1921. Privata skolor förbjöds samtidigt som all form av religionsundervisning fjärmades från de statliga skolorna. För Lenin framstod en kommunistiskt präglad skolutbildning för alla, som en förutsättning för det nya samhällets genomförande. En för alla gemensam grundutbildning infördes. Statens officiellt deklarerade religiöst-neutrala hållning övergick dock i realiteten i religiöst-antagonistisk hållning. I den uteblivna religiösa fostrans och undervisningens ställe infördes mot slutet av 1920-talet en antireligiös undervisning, baserad på den marxistiskt-leninistiska världsåskådningen. Skolan blev än mer ett medel för staten i skapandet av den nya från religionen befriade människan. Den garanterade individuella religionsfriheten inskränktes även genom en ny lag år 1929.[2]

Det andra världskriget kom i fråga om religion och samhälle att medföra en tillfällig förändring. För en vändning av krigshotet krävdes nationell samling. Härför var kyrkan en viktig faktor. Den antireligiösa aktiviteten innanför och utanför skolan dämpades därför under 1940-talet. Den ortodoxa kyrkan tillerkändes rätten som korporation i staten. Någon tendens att införa religionsundervisning i skolorna förekom dock inte. I stället visade 1940-talets sista år mot en åter religiöst-antagonistisk hållning från statens sida. Likaså medförde kriget, att större vikt än tidigare lades vid skolans målsättning, kursinnehåll och arbetsmetoder. Patriotism och antikapitalism inskärptes. Under lärarens auktoritativa ledning skulle skolan förverkliga statens ideologiska marxistiskt-leninistiskt bestämda mål. Därvid fick individens, familjens och kyrkans rättsanspråk träda tillbaka. Den skolutveckling, som startats under det första världskriget, fullföljdes och intensifierades efter det andra världskrigets slut. Dess betydelse även utanför det traditionellt ryska området blev omfattande på grund av de strategiskt-politiska förändringar som världskrigets slut medförde, varav utvecklingen i den Tyska demokratiska republiken utgjorde ett exempel.[3]

1.5 USA

De utvandrade europeernas bakgrundserfarenheter spelade stor roll då Förenta staterna bildades och vid utformningen av dess samhällsstruktur. I frågan hur samhälle och religion skulle relateras ville man undvika det på europeisk mark gängse förhållandet med en av staten gynnad kyrka på de övriga kyrkosamfundens bekostnad. Den religiösa pluralismen förefanns och erkändes. Som förutsättning för samhällets enhet krävdes, att staten inte ingick förening med någon kyrka utan stod religiöst neutral men i en positiv utformning. Med hänsyn till bakgrund innebar detta för USA:s vidkommande inte en sekulariserad stat. Man skilde mellan å ena sidan religionens former, de olika denominationerna, där staten hade en neutral hållning och å andra sidan religionens innehåll, vilken senare faktor ansågs utgöra statens grund. Detta uttrycktes i övertygelsen om att en gudomlig högsta ordning var samhällets grund och ett ideal att förverkliga. Den amerikanska grunduppfattningen och samhällsideologin kom att få en prägling av en protestantisk kristendomstolkning, naturlig med tanke på den tidiga immigrationens rekryteringsområden; vid nationens grundande utgjorde katolikerna endast en minoritet. Det amerikanska folket och samhället med dess religiöst neutrala stat framstod i praktiken som ett religiöst folk och samhälle med en protestantisk prägel.[1]

Den amerikanska skolan var från begynnelsen en kyrkskola, ingen angelägenhet för staten. Följaktligen saknades även statlig författning därom. Från mitten av 1800-talet, under inflytande av bland andra Horace Mann, började de protestantiska kyrkskolorna alltmer övertas av staten, vilket av protestanterna själva upplevdes naturligt med hänsyn till den gemensamma samhällssynen. Skolan speglade sitt samhälle med sin icke sekteriska protestantiska grundsyn. Kristendomsundervisning förekom inte som särskilt ämne, men dess protestantiska prägel framkom bland annat i den bibelläsning och bön som var obligatoriskt inslag. Denna protestantiska grundsyn var central för gestaltningen av det amerikanska enhetsidealet och för amerikaniseringen av nytillskott i befolkningen.[2] Grupper som inte accepterade denna kulturprotestantiskt präglade amerikanisering var hänvisade till att upprätthålla ett eget skolväsende, en rättighet, som framför allt katolikerna nyttjade i utformande av konfessionella skolor som ett led i bevarandet av sin religösa och etniska identitet.[3]

Det amerikanska samhällets enhetsideal, präglat av den protestantiska kristendomsuppfattningen, kom kring sekelskiftet att utsättas för påfrestningar. Förskjutningen från agrart mot industriellt samhälle medförde även större migration inom landet och en urbanisering. Därtill bidrog dels en tilltagande immigration från Sydeuropa och från den europeiska arbetarklassen, dels att invandringen inte längre skedde till landsbygd och nybyggaområden utan i stället till de snabbt växande städerna. Dessa förändringar medförde en omställning i och en försvagning av protestanternas grepp om det amerikanska samhället, samtidigt som vissa grupper bland protestanterna sökte sig nya vägar för att

komma till rätta med samhällsförändringarna. Ett sådant försök utgjorde Social-Gospel-rörelsen. Dessa förändringar medförde en försvagning av protestanternas grepp om det amerikanska samhället. En sekulariserad livssyn utbredde sig liksom en medvetnare konfessionell hållning bland kyrkorna. Den sekulariserade och den konfessionella livshållningen förenades i kritiken mot kulturprotestantismens syntes mellan kristendom och samhälle, i dess inflytande över staten och nationens normsystem.[4]

Urholkningen av den protestantiskt kristna grunden ochvärdegemenskapen i det amerikanska samhället fick konsekvenser på skolans område. Ett tecken därpå var det domstolsutslag i USA:s högsta domstol, som 1925 medförde att privata och allmänna skolor jämställdes. Därmed lagfästes föräldrarätten och möjligheten till ett likvärdigt icke statligt skolsystem. På protestantiskt håll började man inse skillnaden mellan den allmänna skolans målsättning och de protestantiska kyrkornas, samtidigt som skolans protestantiskt religiösa prägel alltmer angreps framför allt från så kallade progressiva skolgrupper.

Protestanterna kände nu behovet av att överbrygga motsättningen mellan skolans och de protestantiska kyrkornas målsättning genom att till exempel införa så kallad "realised time", en profilerad religionsundervisning på tid som skolan ställde till kyrkornas förfogande. Till denna lösning anslöt sig även katoliker och judar. Enhetsidealet övergavs däremot inte vare sig av de protestantiska grupperna eller av de progressiva skolreformrörelserna. Diskussionen gällde enbart varpå denna enhet skulle grundas, en tidigare självklar men nu alltmer öppen fråga.[5]

Kritiken mot den förhandenvarande skolan, grundad på nu mindre hållbara amerikansk-protestantiska värderingar, präglades av målsättningen att nå en ny och hållbarare enhet. Den fick i pedagogen John Dewey sitt mest pregnanta uttryck. Dewey klargjorde den motsättning, som uppstått mellan samhällets-skolans målsättning med dess protestantiskt-religiösa prägel och samhällets–individernas faktiska utveckling. Industrialiseringen, urbaniseringen och sekulariseringen hade de facto förändrat samhället. Skolan hade inte undergått motsvarande förändring utan hamnat i isolerad eftersläpning. Den motsvarade inte längre det nya samhällets behov. Dewey hävdade, att samhällets och därmed skolans grund inte längre kunde ta sin utgångspunkt i en utomvärdslig religiös tro utformad av en bestämd religionsriktning. Den nya grunden fann Dewey i stället i ett från institutionell och utomvärldslig prägling befriat spiritualiserat begrepp: "det religiösa". Detta var den nya grunden för det moderna samhället och dess individer. "Det religiösa" framstod för Dewey som något inomvärldsligt och uppenbarade sig i det vetenskapliga sökandet efter sanning och i den sanna demokratin. Skolans uppgift skulle därför vara att förverkliga denna i tingen själva inbyggda och genom vetenskapen alltmer uppdagade religiösa sanningen, den nya enhetens grund. Begrepp som religion, vetenskap och demokrati tenderade hos Dewey att sammanfalla eller, annorlunda uttryckt: Vetenskapen var metoden och demokratin formen för den nya "samhällsreligionen" som mot-

svarade det sekulariserade samhällets behov av adekvat grund för enhet. Skolans uppgift framstod i detta perspektiv inte endast som kunskapsmeddelande. Dess uppgift var främst att i fostran skapa denna självkännande, medvetna och från gamla auktoriteter befriade människa. Utan religiöst-dogmatisk belastning skulle människan rustas för att kunna förverkliga det ideala samhället.[6] Den ekonomiska depressionen under mellankrigsåren bidrog till att ytterligare fokusera skolan även för andra än de progressiva. Redan 1938 tillkännagav den största lärarorganisationen National Education Association ett uttalande, som stödde en förändring till en större anpassning mellan det rådande samhällets och skolans intresse, ideal och värderingar. Detta blev resultatet även av en konferens året därpå vid det universitet som framför allt förknippades med John Dewey, Columbia University, med temat "Education for Democracy". Närvarande var representanter från alla mer betydande skolorganisationer och myndigheter i USA samt deltagare från Europa.

Det andra världskriget bidrog ytterligare att markera skolans centrala roll i samhället samtidigt som sekulariseringstendensen kortsiktigt blev mindre skönjbar. Den nationella sammanhållningen skapade en tillfällig enighet, som överbryggade de annars uppenbara motsättningarna. Även under denna tillfälliga enhetstid pågick den påbörjade utvecklingen. I de regelbundet återkommande "Vitahuskonferenserna" om skolan ägnades temat 1940 åt "Barnen i en demokrati". Lärarorganisationerna fastslog också, att det inte fanns någon väg tillbaka till förkrigssamhällets förhållanden. Det nya samhället krävde en ny utbildning, där den protestantiskt kristet präglade enhetsgrunden, idén om det protestantiskt kristna vita Amerika, allt mindre motsvarade behov och verklighet. Kyrkorna brottades med att finna en ny grund för enheten med samhället utan att nå någon sådan. Den sekulariserade vetenskapligt förankrade enhetslinjen på sekulariserad grund var latent. Någon definitiv lösning av skolan i förhållande till kyrkorna skedde dock inte. "Released time" sågs fortfarande som en lösning, trots att den från kyrkornas håll uppfattades som mindre tillfredsställande. Vid sidan av den allmänna skolan stod alltfort de privata skolorna, där de katolskt konfessionella var i majoritet. Ett domstolsutslag av USA:s Högsta domstol 1948 förebådade en ny utveckling. Att inom skolans område bedriva kyrklig undervisning på "realised time" bedömdes nu vara oförenligt med synen på den religiöst neutrala staten. En sekulariserad och därmed ny interpretation influerade och fick betydelse för innebörden av den religiöst neutrala staten i dess förhållande till kristendomen, kyrkorna och deras mötesplats – skolan. Samtidigt växte det konfessionella medvetandet även bland de protestantiska kyrkorna liksom behovet av en ny grund för enheten i efterkrigssamhället med dess nydefinierade demokratiska ideal.[7]

Det andra världskriget medförde inte i USA, som i de flesta europeiska länder, någon ny skolreform, fastän ansatser därtill fanns. Det amerikanska skolsystemet med sin high schoolmodell fick i stället utgöra föredömet för eller ge impulser till Västeuropas reformsträvanden. Detta orsakades dels av att USA

stod som segermakt i världskriget, dels av att det amerikanska samhället sedan sin tillkomst hävdat principen om den religiöst neutrala staten och de demokratiska idealen om människans frihet i samhället. Alltmer framväxte dock en målsättning för ledande krafter inom det amerikanska samhället och dess allmänna skola att på ett nytt sätt förverkliga det demokratiska idealet. Samtidigt mötte de sekulariserade krafterna en religiös renässans. På skolans område konfronterades de mer eller mindre från John Dewey emanerade idéerna med en ifrågasättande kritik under andra pedagogiska förtecken.[8]

1.6 Sammanfattning

Med inledningen har jag velat klarlägga, hur 1940-talet utgör ett avgörande decennium för den problematik, som min avhandling har haft till syfte att undersöka. I den situation som var Sveriges, politiskt, socialt, ekonomiskt och kulturellt, skedde under detta decennium genomgripande förändringar i förhållandet mellan samhälle, kristendom och skola. Dessa förändringar hör nära samman med de politiska partiernas grundläggande syn på religionen och sambandet mellan demokrati, religionsfrihet, religiöst-neutral stat samt med den vision politikerna hade av skolans betydelse för det framtida samhället.

Grundläggande för 1940-talets problematik är andra världskriget, där 1700-talets, den franska och amerikanska revolutionens syn på de medborgerliga mänskliga rättigheterna, ställdes inför det moderna teknokratiska samhällets sociala, politiska och ekonomiska frågor. Väsentlig bakgrund utgjorde hur dessa frågor och relationer gestaltades i de olika länder, vilka tillhör Sveriges geografiska, sociala, ekonomiska, kulturella och religösa miljö.

I Frankrike hade efter franska revolutionen fram till 1940-talet det liberala och demokratiska samhället polariserats antagonistiskt mot den katolska kyrkan. Den positivistiskt vetenskapliga och sekulariserade skolan hade ställts i centrum som medel att förverkliga det framtida gemensamhetssamhället.

I Tyskland hade den första franska republikens religiöst antagonistiska stat och skola vid sekelskiftet 1800 utlöst en religiös förnyelse, där kulturprotestantismen blev grundläggande för skolpolitiken fram till revolutionen 1918, samtidigt som det tyska delstatssystemet möjliggjorde det konfessionella skolsystemets fortbestånd. Weimarrepubliken betydde under mellankrigstiden för skolans del en övergångsperiod till Hitlerepokens konsekvensdragning. Efter 1945 intog de båda nya tyska demokratiska republikerna diametralt olika ståndpunkt till kristendomen i skolan. Därmed visade det sig, att begreppen demokrati, religionsfrihet, religiöst-neutral stat hade olika reell innebörd beroende av den partipolitiska olika synen på kristendomen i samhälle och skola hos det statsdirigerade politiska partiet respektive hos de från staten fria partierna i de båda tyska republikerna.

Den angloamerikanska utvecklingen fram till 1940-talet var å sin sida också beroende av 1700- och 1800-talens växelverkan mellan samhälle–kyrka–skola. Liberalism, väckelse och kristendom hade ingått en förening, där religionsfrihet och religiöst neutral stat var i harmoni med en kristen skola och samhällsyn.

1940-talet innebar även här en förändring. I England liksom i kontinentens västdemokratier tolkades religionsfrihet och religiöst neutral stat i en för kristna föräldrar och för kristendomen i samhället positiv riktning. I USA föddes ett klarare medvetande om att dess tidigare syn på religionsfrihet och religiöst neutral stat, som förenliga med en kristen skola och ett kristet samhälle, i själva verket inte var självklar.[1]

Skolutvecklingen i Europa och USA har här tecknats som bakgrund till den svenska skolutvecklingen. De idéer och krafter, som var verksamma ute i världen, påverkade givetvis de svenska förhållandena. Framför allt kan man skönja, att den traditionella tyskorienteringen på svenskt skolområde sedan 1500-talet alltmer försvagades under 1900-talet. Därtill bidrog, att Tyskland efter det andra världskriget indelades i de zoner som 1949 kom att leda till landets tudelning. En redan efter första världskriget märkbar orientering mot de angloamerikanska länderna, särskilt USA, fick ytterligare slagkraft med USA som segrarmakt.[2] En motsättning, med utgångspunkt i de samhällsdemokratiska och beteendevetenskapligt inriktade idealen, gav utslag gällande skolans målsättning och inriktning: Skulle den religiöst prefererade svenska skolan övergå till att bli religiöst neutral, och i vilken form skulle i så fall denna neutralitet gestaltas?[3]

2 Målsättning och metod

2.1 Målsättning

1940-talet är skolutredningarnas årtionde i Sverige. Under detta årtionde läggs grunden till ett nytt skoltänkande, som till vissa delar blev uppenbart och präglade skolan först under årtiondena därefter, och som fortfarande präglar vår nutida skola och debatten därom. Bidragande till denna nydaning var i hög grad det i världen pågående kriget, vilket även medförde en utmaning på det samhällsideologiska fältet: Den totalitära staten kontra den demokratiska staten. Den traditionella samhällsideologin med kristet-humanistiska förtecken kontra den demokratiska samhällsideologin med sekulariserat humanistiska förtecken. Den individualistiska rätten och föräldrarätten kontra den kollektivistiska och statliga rätten. Den religiöst prefererade staden kontra den religiöst neutrala staten. Den svenska skolutvecklingen måste dessutom dels ses som ett led i hur krigstiden framtvingade skolreformerande i de flesta europeiska länder och i USA, dels ses som en samhällets angelägenhet i förhållande till tidigare, då den varit en angelägenhet endast för vissa samhällsgrupper.

Mot dessa bakgrundsfaktorer har jag funnit det vara angeläget att belysa de svenska riksdagspartiernas agerande under skolutredningarnas årtionde. Detta så mycket mer som partiinsatserna ej tillräckligt tidigare beaktats i skolforskningen kring 1940-talet.

Avhandlingens inriktning och forskningsuppgift har därvid varit att granska hur – i partiternas program, uttalanden, interna debatt och ställningstaganden i skolfrågan – partiernas olika samhällssyn reflekteras, vidare hur partiernas ställningstagande, dels till kristendomen som basideologi, dels till kristendomsämnet i skolan, är beroende av respektive partiers samhällssyn samt av hur man uppfattar och tolkar vilka värden kristendomen representerar.

Vidare har för min forskningsinriktning interaktionen mellan parti och till partiet närstående organisationer varit föremål för undersökning, ett område som tidigare ej beaktats. Inriktningen har mera varit att beskriva och analysera partiernas väg till intagna ståndpunkter än deras senare pläderande för dessa.

2.2. Avgränsning av ämne

Avhandlingen omfattar 1940-talet. 1940 års skolutredning markerar en ny intensitet i den framväxande skoldebatten, vilken inte varit särskilt livaktig under

1930-talet. 1950 års skolproposition markerar skoldebattens första konkreta reformresultat. 1940-talet framstår, så avgränsat, som skolutredningarnas årtionde.

Forskningsuppgiften är vidare avgränsad i så motto, att här undersöks de politiska partierna och dem närstående organisationers bidrag i skolagerandet. Därvid har huvudvikten lagts vid deras interna agerande, vid deras externa endast när detta stått i ett interaktionsförhållande till deras interna agerande. Huvuduppgiften har därvid varit att klarlägga partiinställningen till kristendomen i skolan. Jag har därvid icke särskiljt olika stadier i skolan, dels emedan debatten oftast gällt grundstadiet, där nyintroduktion av reformer först senare ger utslag på högre skolstadier, dels emedan avhandlingen har en ideologisk inriktning och inte en skolorganisatorisk.

2.3 Källor och litteratur

En avhandlings målsättning och avgränsning är självklart relaterad till val av källmaterial och litteratur. Med denna avhandlings inriktning på interna partiförhållanden har otryckt källmaterial varit av central betydelse. Med vederbörligt tillstånd har för parti, kvinnoförbund, ungdomsförbund och i förekommande fall kristet förbund, genomgåtts styrelseprotokoll, utskottsprotokoll, kongressprotokoll, riksdagsgruppsprotokoll med bilagda handlingar samt övrigt material såsom till exempel partiledartal, stämmoföredrag, valhandledningar, broschyrer och småskrifter. Mitt syfte har därvid varit att följa innovationsförlopp och interaktion mellan organisationer och parti, varvid jag sökt kartlägga den interna idéspridningens förlopp. Motsvarande handlingar för respektive studentförbund har inte medtagits i undersökningen, då stickprov visat, dels att nämnda förbund ej haft samma kontakt med och inflytande över partiet som de övriga organisationerna, dels att dessa förbund huvudsakligen ägnat sig åt universitetsfrågor, vilka ligger utanför ramen för denna avhandling.

Allmänt kan sägas om värdet av ovan anförda källmaterial, att det utgörs av primärkällor och möjliggör inblick i de interna förhållandena. Dock måste anföras, att källmaterialet är av ojämn kvalitet. Protokollen varierar från utförliga diskussionsprotokoll till magra beslutsprotokoll. Högerpartiet är här utförligast, Folkpartiet tunnast. Ungdomsförbundens källmaterial är delvis ofullständigt. Kvinnoförbundens är fullständigt och av bättre kvalitet. Kongressprotokoll och handlingar i samband med större interna sammankomster är överlag alltid fylliga, liksom bevarade bilagor och handlingar till övriga protokoll.

Samtliga av partiernas och dem närstående organisationers utgivna tidskrifter har genomgåtts. Då tidskrifterna är av intern art, i första hand en läsning för respektive parti- och organisationstillhöriga, har de kunnat tjäna som ytterli-

gare belysning för avhandlingens målsättning. Dagstidningsmaterial har däremot genomgående ej använts, då detta är av extern art och riktar sig mot en målgrupp som i hög grad sträcker sig utanför de parti- och organisationsanslutnas skara. I någon mån har valmaterial kommit till användning, för att visa skolfrågans relevans i förhållande till andra politiska frågor i kampen om väljarna och som ett uttryck för den interna debatten kring valprogrammen. Med vederbörlig försiktighet har viss hänsyn tagits till memoarer och information, mig givna vid samtal eller korrespondens med personer som figurerar i min avhandling.

Med hänsyn till avhandlingens idéinriktade målsättning har riksdagstryck ej varit någon huvudkälla, då detta material mera speglar en officiellt intagen partiståndpunkt än klargör partiernas och organisationernas interna debatt. Endast när interaktion mellan riksdagsbehandling och partibehandling förelegat, har riksdagstryck använts.[1] I strikt mening är det en omöjlig uppgift att komma åt partiernas och organisationernas ideologiska ståndpunkter. Med den typ av källmaterial som står till buds kan man konstatera, att vissa åsikter förekom och att vissa problem diskuterades inom partiet. Detta ger en fingervisning om det vi skulle kunna kalla partiets åsikter, idéer, målsättningar och ställningstaganden.[2]

Samtligt ovan angivet material har genomgåtts för tiden 1935/37–1970 med undantag för socialdemokraternas och kommunisternas partihandlingar, där dispens från respektive 20-års och 15 års spärr ej beviljats mig. Att jag tagit min utgångspunkt i slutet av 1930-talet vill jag motivera med att jag därvid kunnat kartlägga skolfrågans innovationsförlopp och fastställa, vid vilken tidpunkt denna fråga blev aktuell för de olika partierna och deras närstående organisationer. Gränsåret 1970 har jag valt för att 1940-talets skolpolitik skulle kunna sättas in i ett långtidsperspektiv, vilket jag i annat sammanhang och vid en senare tidpunkt avser redovisa. Denna min avhandling utgör ett första led inom det större perspektivet.

Bland litteratur, som tangerat denna avhandlings ämnesområde, vill jag särskilt nämna Karl-Göran Algotssons doktorsavhandling "Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet". I motsats till mitt eget arbete, som rör sig med otryckt material och inom en begränsad tidrymd, behandlar hans arbete en period av drygt hundra år. Otryckt material har han därvid helt måst undvika. Tendensen till svepande allmänna linjer är påfallande. Underlaget för vetenskaplig analys blir därmed sämre, eftersom sambandet mellan den religionsdebatt han skildrar och de omkringliggande samhälleliga förhållandena inte klart framgår. Detta gäller i hög grad den tidsrymd min avhandling omfattar. När därför divergenser uppstått i bedömningarna mellan Algotsson och mig, beror detta tilldels av nyss nämnda olikheter i uppläggning och inriktning av forskningsuppgift. Algotsson har i sitt inledningskapitel presenterat en i princip god terminologisk analys- och begreppsmodell. Begreppsapparaten blir dock alltför tungrodd och används därtill inkonsekvent av författaren, vilket kan leda till missförstånd för läsaren.[3]

Av tidigare datum är Erik Melanders doktorsavhandling "Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842".[4] Mina nyss fällda omdömen gäller även denna avhandling, vilken också sträcker sig över en lång tidsrymd. Dock saknas hos Melander en begreppsapparat att kritisera.

En otryckt licentiatavhandling förtjänar att omnämnas: Lars-Göran Annerbo, "Skolutredning och skoldebatt 1940–1945".[5] Med sin genomgång av personuppsättningar och den politiska aktivitetens betydelse i samband med skolutredningen under samlingsregeringens tid har hans undersökning för mig varit värdefull till vissa delar. Annerbo synes dock icke ha beaktat det kommunistiska partiets roll under slutet av den undersökta perioden.

2.4 Metod

Förhandenvarande undersökning kan sägas utgöra, förutom en kronologisk och historiskt *deskriptiv framställning,* en *innehållslig idéanalys* i den meningen att argument som framförs i de politiska sammanhangen struktureras, preciseras och tolkas med hänsyn till sitt innehåll för olika personer, grupper, organisationer och partier. Det politiska språket är dock till sin natur ofta generaliserande, vagt och mångtydigt. Preciseringen och tolkningen har därför inte alltid kunnat genomföras fullständigt. En strävan efter att ge en rimlig tolkning kan då ha varit för handen.

Undersökningen kan dessutom sägas utgöra en *funktionell idéanalys* i den meningen att idéer som framförs, studeras med aktgivande på deras ursprung, på deras förmedlare, på deras spridning och konsekvenser.[1] Därvid har en *begreppsapparat* konstruerats, med vars hjälp förslag och argument vaskats fram, till sina innehåll bestämts samt relaterats till sina omgivande faktorer.

En grundläggande frågeställning inom *den funktionella idéanalysen,* den *sociologiskt* och *genetiskt* inriktade, är förhållandet mellan följande begrepp: Utifrån definitionerna av det jag här kallar abstraktionsnivå 1 – frihet, jämlikhet, demokrati, totalitarism, religion – följer synen på staten, abstraktionsnivå 2, och statens ageranderoll på nivå 3, den nivå där stat och medborgare möts i formandet av samhälle och skola. Utifrån denna nivåbeskrivning kan vi klarlägga de olika partiernas – medborgarrepresentationen – idéer, deklarationer och handlingar: Partierna representerar olika synsätt på samhället. Gällande begreppen på nivå 1 framstår grupperingarna *liberal, konservativ, socialistisk.* Undantag utgörs för totalitarism med endast konservativ eller socialistisk utformning samt för religion med alternativen: prefererad, positivt neutral, negativt neutral, antagonistisk. I fråga om begreppet stat avtecknar sig *den totalitära staten, den demokratiska staten* och i princip *den neutrala staten.*[2] Den sistnämnda är dock i praktiken en omöjlighet, om därmed avses neutralitet gällande alla normer och värden.

Avhängig dessa grupperingar är synen på statens roll angående skolundervisningens innehåll och på statens förhållande till kristendomen.

Staten kan här stödja en klart religiöst prefererad åskådning, motiverad antingen utifrån en konfessionell ståndpunkt eller från en kristen humanistisk ståndpunkt, den senare i min avhandling även benämnd kulturprotestantisk.

Staten kan inta en gentemot religionen neutral hållning med en i praktiken positiv eller negativ utformning. Därvid kommer en kristen humanistisk åskådning och en sekulariserad humanistisk åskådning, i ett gemensamt minimum eller var för sig, att utgöra statens grund.

Staten kan inta den positionen, att den önskar bekämpa varje religiös åskådning utifrån en bestämd sekulariserad livs- eller världsåskådning.

Jag skiljer därför i min avhandling mellan den religiöst prefererade staten, den positivt religiöst neutrala staten, den negativt religiöst neutrala staten och den religiöst antagonistiska staten.

En central fråga blir, som vi i det följande ska finna i den svenska partidebatten, huruvida en demokratisk stat är förenlig med en religiöst prefererad stat eller endast kan vara demokratisk i egenskap av religiöst-neutral stat. Synen på skolan och kristendomen i de offentliga statliga skolorna bestäms av svaret.

För den *innehållsliga idéanalysen,* här den *semantiska,* med avseende på kristendomen i skolan, tillstöter komplikationer som kan uttryckas med frågorna: Vilken ställning i skolan? Vilket slags kristendom? På vilket sätt ska undervisning meddelas? Hur ska förhållandet mellan kristendom och andra religioner och livsåskådningar avvägas?

I anslutning till den första frågan – Vilken ställning i skolan? – urskiljer vi följande begrepp: *Kristendomen som basideologi* i skolan. Skolan är mer eller mindre uttalat religiöst prefererad och kristendomsämnet ett tongivande ämne. Kristendomen i den begränsade betydelsen *kristendomsämnet,* dess ställning och utformning bland övriga ämnen i skolan. *De administrativa banden* mellan kyrka och skola. Sistnämnda aspekt faller utanför avhandlingens ram, varför jag använder uttrycket "kristendomen i skolan" som ett samlande begrepp för de två förstnämnda aspekterna.[3] De två första diskuteras i en ideologisk skoldebatt, den sistnämnda tillhör en organisatorisk.

Gällande den andra frågan – Vilket slags kristendom? – särskiljer vi följande begrepp: *Konfessionell kristendomsundervisning,* varmed avses en i enlighet med ett visst trossamfund utformad dogmatiskt präglad och prefererad kristendomsundervisning med katekesen eller profilerad bibelsyn i centrum.

Etisk-evangelisk kristendomsundervisning, varmed avses en i enlighet med svensk kulturprotestantisk tradition utformad kristendomsundervisning med bibeln och dess etik i centrum. Denna kristendomsundervisning kan i sin motivering även få en humanistisk accentuering och benämns då *humanistiskt förankrad* etisk-evangelisk kristendomsundervisning.

Neutral religionsundervisning, varmed avses att undervisningen är neutral i den bemärkelsen, att kunskaper om ett brett urval religioner och livs-

åskådningar meddelas utan någon form av värdeprioritering. Denna kan även uppträda som *modifierad* neutral religionsundervisning, där det principiella ställningstagandet i praktiken innebär vissa kompromisser med hänsyn tagen till tradition och opinion.[4]

Antagonistisk religionsundervisning, varmed avses att undervisning i religion utformas så, att sanningshalt och berättigande ifrågasätts under det att en viss livsåskådning tillmäts grundläggande betydelse.

Den tredje frågan gällde: På vilket sätt ska undervisning meddelas? Här åtskiljer jag begreppen prefererad, neutral och antagonistisk. Med *prefererad* avses att objektets sanningshalt icke ifrågasätts utan förutsätts i undervisningen. Med *neutral* avses att nämnda förutsättning inte existerar. Personliga uppfattningar får framföras men, en för alla gemensam religiös sanning existerar inte och religiösa åsikter är i princip likvärdiga. Denna neutralitet i religiös bemärkelse paras i praktiken med en etisk undervisning grundad på sekulariserat humanistiska västerländska värderingar. Med *antagonistisk* undervisning avses, att objektets för undervisningen sanningshalt bestrids.

Den fjärde frågan – Hur ska förhållandet mellan kristendom och andra religioner och livsåskådningar avvägas? – får sitt svar först när den neutrala eller den antagonistiska religionsundervisningen diskuteras.

Av argument som anförts av de politiska partierna och deras närstående organisationer utmärker sig följande: *bildningsargument, pedagogiska argument, religionsfrihetsargument, vetenskapsargument* samt *rättsargument* sett ur individens, föräldrarnas eller samhällets synvinkel. Dessa typer av argument har anförts för högst olika ståndpunkter i såväl den allmänna skoldebatten som gällande kristendomen i skolan.

Några i skoldebatten ofta förekommande begrepp bör särskilt behandlas och preciseras. En *semantisk innehållslig analys* av dessa ger vid handen, att samma begrepp använts med olika innebörd, vid olika tidpunkter och av olika personer, grupper, organisationer, partier och statliga utredningar. Följderna av denna begreppsammanblandning är oöverskådliga.

Några exempel på mångtydda begrepp följer här:

Objektivitet. Därmed avses sanningsenlighet, saklighet, allsidighet, neutralitet eller kombination av flera av dessa aspekter.

Demokratiskt samhälle. Därmed avses:

folket, representerat genom valda ombud i flera partier, självt beslutande verkställande och makthavande, byggt på majoritetsprincipen

folket, representerat genom *ett* parti och dess suveräna partiledning, som beslutar, verkställer och har makten

individ, familj, grupp, organisation, parti, besitter åsikts-, yttrande-, handlings-, tryck-, församlings-, förenings-, partianslutningsfrihet samt frihet att välja utbildning och arbete

jämlikhet råder mellan samtliga ovanstående kategorier

synonym till socialdemokratiskt utformat samhälle

förutsättningar finns för samhällets omvandling till ett socialistiskt samhälle.

De två förstnämnda definitionerna benämns i fortsättningen *kvantitativa*, de övriga *kvalitativa* demokratibegrepp.

Demokratisk skola. Därmed avses:

en skolas organisation i olika avseenden – i det följande benämnt *organisatorisk demokratisering.*

en skola till vilken alla, oberoende av ekonomiska och geografiska förhållande, har tillträde – i det följande benämnt *ekonomisk* respektive *geografisk demokratisering.*

en skolas ideologiska grund, kursinnehåll, arbetsmetoder, examensfri och/eller betygsfri – i det följande benämnt *ideologisk demokratisering*, varvid, då endast arbetsmetoderna framhävs, benämningen blir *pedagogisk demokratisering.*

Fostran. Därmed avses:

en kristet bestämd moralisk fostran med skolans kristendomsämne i centrum

en sekulariserad humanistiskt bestämd moralisk fostran med skolans samhällskunskapsämne i centrum

en personlighetsfostran med individen i centrum, med kollektivet i centrum eller ett försök till kompromiss däremellan

en samhällsinriktad fostran med organisationsformen i centrum.

Min användning av begreppet *parti* kräver en precisering. Vanligen avses en grupp av politiska meningsfränder. Det är dock i sig ett problem att fastställa, vilka, som vid ett visst tillfälle kan sägas representera partiets uppfattning och vilka som vid samma tillfälle uttalar sin personliga uppfattning.[5] Jag använder termen parti och partiets ståndpunkt för att beteckna en av partiledningen, partiutskotten, riksdagsgruppen eller ledande partimedlem intagen ståndpunkt, ehuru jag är medveten om det bland partierna skiftande förhållandet mellan riksparti och riksdagsgrupp. I SKP är riksdagsgruppen helt underställd rikspartiet, medan riksdagsgruppen i de övriga partierna har större självständighet och i successivt ökande grad: SAP – BF – H – FP. Enigheten manifesteras dock genom att ett stort antal riksdagsmän är medlemmar i partiledningen och i dess utskott samt genom att partiordföranden och ordföranden i riksdagsgruppen är samma person.[6] Förhållandet mellan partistyrelse och partikongress kan beskrivas så, att den förstnämnda insatsen genom sina utskott och tidspermanenta karaktär är tongivande i förhållande till den sistnämnda. Påtalade faktorer är självklart väsentliga vid bedömningen av partirepresentativiteten.[7] Medlemmar i här nämnda olika beslutsorgan kan sägas i högre grad representera partiet än övriga partimedlemmar även i sina uttalanden utanför beslutsorganen, särskilt då uttalandena sker i partiets interna pressorgan.

Vidare vill jag precisera min användning av begreppen partinorm, enighetsnorm och kompromissnorm.[8] Med *partinorm* avses ett politiskt agerande, bestämt med hänsyn till visst partis målsättningar. Med *enighetsnorm* avses ett partis agerande, bestämt av en önskad enhet bland samtliga av samtiden respekterade politiska partier. Partinormen är då underordnad enighetsnormen. Med

kompromissnorm avses ett politiskt agerande, bestämt av att ett parti gjort avkall på vissa målsättningar för att säkra andra genom en uppgörelse med ett parti eller med ett antal andra partier. Partinormen är då underordnad kompromissnormen.

Vidare kan generellt sägas att ovan berörda normer innefattar, med avseende på normuppfyllelse, fyra aspekter: *programrealisering,* det planerade programmet ska leda till resultat, *positionsmaximering,* största möjliga inflytande eftersträvas, *röstmaximering,* största möjliga antal anhängare önskas, *sammanhållning,* strävan att bevara enheten kring normen. De tre sistnämnda aspekterna utgör strategiska mål.[9] För min undersökning är det av intresse att fastställa i vad mån partiernas, enighetens och kompromissens målstrategier fick betydelse för programrealiseringen gällande skolan och kristendomen i skolan under 1940-talet.

Idédebatt kan föras på olika abstraktionsnivåer och med olika syften.[10] På det politiska området återfinns ett slags idéfond på nivå 1 i begrepp som frihet, jämlikhet, demokrati, totalitarism, religion. Debatten på nivå 2 kommer således att röra dessa idéers relation till statens utformning. På nivå 3 får detta konsekvenser för till exempel den statliga skolutformningen. I det demokratiska systemet sker här mötet mellan stat och samhälle, det senare representerat genom de politiska partierna, nivå 4, vilka även de är utformade efter grundbegreppen på nivå 1 och därför skiljer sig från varandra. Partierna syftar till att påverka utformningen av politiken på nivå 3, samtidigt som de måste ta hänsyn till läget på nivå 5, väljarunderlaget.

Av min avgränsning av ämne och källmaterial följer, att min undersökning koncentrerar sig till nivå 4 och till dess relation till nivå 3. Undersökningen syftar vidare till att påvisa betydelsen av nivå 1, 2 och 5 för förståelse av nivå 3 och 4.

Vid min undersökning av de olika politiska partierna under 1940-talet har turordningen från vänster till höger använts. Att det socialdemokratiska partiet föregår det kommunistiska motiveras av, att det senare partiet under 1940-talet i sin allmänna politik och sin skolpolitik anknöt till och sökte förstärka de av socialdemokratiska partiet uppgjorda riktlinjerna.

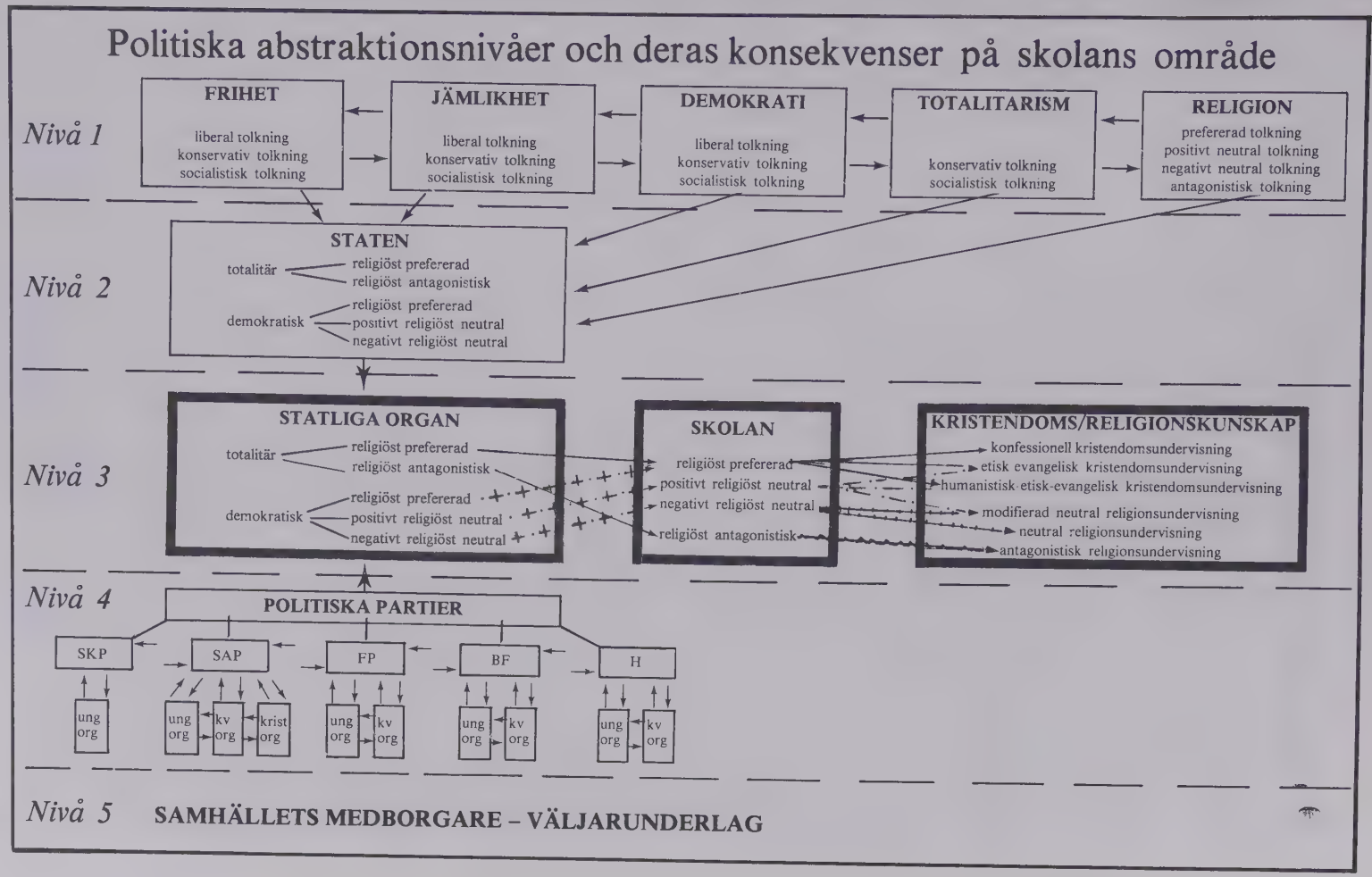
Politiska abstraktionsnivåer och deras konsekvenser på skolans område
Nivå 1
FRIHET
liberal tolkning
konservativ tolkning
socialistisk tolkning
JÄMLIKHET
liberal tolkning
konservativ tolkning
socialistisk tolkning
DEMOKRATI
liberal tolkning
konservativ tolkning
socialistisk tolkning
TOTALITARISM
konservativ tolkning
socialistisk tolkning
RELIGION
prefererad tolkning
positivt neutral tolkning
negativt neutral tolkning
antagonistisk tolkning
Nivå 2
STATEN
totalitär
religiöst prefererad
religiöst antagonistisk
demokratisk
religiöst prefererad
positivt religiöst neutral
negativt religiöst neutral
Nivå 3
STATLIGA ORGAN
totalitär
religiöst prefererad
religiöst antagonistisk
demokratisk
religiöst prefererad
positivt religiöst neutral
negativt religiöst neutral
SKOLAN
religiöst prefererad
positivt religiöst neutral
negativt religiöst neutral
religiöst antagonistisk
KRISTENDOMS/RELIGIONSKUNSKAP
konfessionell kristendomsundervisning
etisk evangelisk kristendomsundervisning
humanistisk-etisk-evangelisk kristendomsundervisning
modifierad neutral religionsundervisning
neutral religionsundervisning
antagonistisk religionsundervisning
Nivå 4
POLITISKA PARTIER
SKP
SAP
FP
BF
H
ung org
ung org
kv org
krist org
ung org
kv org
ung org
kv org
ung org
kv org
Nivå 5
SAMHÄLLETS MEDBORGARE – VÄLJARUNDERLAG

3 Svensk skolutveckling

3.1 Bakgrund

Skolan som statens och kyrkans mötesplats kom med 1800- och 1900-talens samhällsutveckling i en ny belysning. Den europeiska och den amerikanska utvecklingen visar att nya lösningar krävdes, något som även blev uppenbart för grupper inom det svenska samhället.[1]

När den svenska skolan växte fram skedde detta i kyrkans hägn. När staten sedermera blev skolans nya överhuvud, var detta ett uttryck för den religiöst prefererade staten och det var därför följdriktigt, att skolan kom att vila på en kristen basideologi. Det motsvarade vad som länge varit naturligt för ett folk med en enhetlig bekännelse och samhällssyn, med kyrkans katekesutveckling som normerande för tro och lära. Det präglade också kristendomen i den obligatoriska folkskolan, den svenska kyrkans kristendomsskola, med sin kyrkligt konfessionella kristendomsundervisning med katekesen i centrum.[2] I och med att staten under det första decenniet av 1900-talet övertog ledningen av skolan, trädde den kulturprotestantiska kristendomssynen i den konfessionellas ställe. Detta i sin tur sammanhängde med en sedan länge pågående process.

Under 1800-talets senare del inträffade i Sverige olika förskjutningar inom samhället med konsekvenser för skolan: Det gamla agrara ståndssamhället efterträddes av ett demografiskt rörligt samhälle. Övergången från agrarsamhälle till industrisamhälle inleddes. Politiska partier började utkristalliseras. Oppositionsgrupper mot den rådande ordningen framträdde.

På det politiska planet framträdde liberalismen med den principiella frågeställningen, huruvida folkskolan skulle vara en kyrkans kristendomsskola eller en statens medborgarskola. De liberala kraven på religionsfrihet grundade i en humanistisk åskådning aktualiserade denna frågeställning. Den mot slutet av 1800-talet framväxande socialdemokratin kom att ta den liberala hållningen i arv och omforma kraven i enlighet med sin marxistiskt bestämda grundåskådning. Även de grupper som önskade bevara det rådande samhället började inse vikten av att politiskt organisera sig.

På skolans område kunde vitt skilda grupper och med olika bevekelsegrunder förenas i ett angrepp mot kyrkans inflytande i skolan och mot kristendomsämnets kyrkligt konfessionella prägel. Här återfanns på det religiösa planet de biblicistiska väckelserörelserna och den religiösa liberalismen, vilka strävade efter en kristendomsundervisning fri från kyrkligt konfessionell prägel. Även från pedagogiska och psykologiska utgångspunkter skapades en opposition mot den rådande konfessionella skolan. Katekesplugg var en omodern metod. Katekesen

var föga anpassad efter barns utvecklingsstadier. En reformering ansågs därför vara nödvändig.[3]

För min avhandlings inriktning är främst de partipolitiska ställningstagandena av intresse. Under 1900-talets tre första årtionden kom de olika samhällsideologierna att förankras i partibildningar och skiljas åt i synen på religionsfriheten, staten och kyrkan. De kom att bryta sig på ett för dem gemensamt intresseområde – skolan. Framför allt gällde detta kristendomsundervisningens utformning och innehåll, koncentrerat kring katekesfrågan. Debatten kom att innebära två politiska avgöranden: 1919 då beslut i kristendomsfrågan fattades. 1929 då nytolkning av 1919 års beslut tillkännagavs.

Den primära angreppspunkten var den katekesinriktade kyrkligt konfessionella kristendomsundervisningen, försvarad inom den politiska högern med dess förankring i synen på den religiöst prefererade staten. En liberalt förankrad opposition, med en på humanistisk grund i princip positivt religiöst neutral syn på staten, krävde att katekesen skulle ersättas med en bibelcentrerad och historisk, i dogmatiskt hänseende icke-konfessionell, undervisning, en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Som motivering anfördes religionsfrihetsargumentet.

Inom de socialdemokratiska leden med en i princip negativt utformad religiöst neutral syn på staten, höjdes röster för att man utifrån religionsfrihetsargumentet måste dra andra slutsatser. Sålunda framträdde socialdemokrater som Värner Rydén, Kata Dalström och Oscar Olsson, liksom den socialdemokratiska kongressen 1905 och uttalade sig för en neutral religionsundervisning. Därmed avsågs en undervisning om religioner och livsåskådningar utan någon värdering eller prioritering. Val av religiös bekännelse måste vara en privatsak. För sin argumentation mot konfessionell kristendomsundervisning hämtade socialdemokraterna åtskilligt stoff från liberalt håll, där även vissa förespråkare för en neutral religionsundervisning förefanns. Man kan generellt säga, att socialdemokraterna både ärvde och skärpte liberalernas krav gällande religionsfriheten och dess konsekvenser för kristendomen i skolan.[4]

Med den partipolitiska grupperingen syntes katekesfrågans slutliga lösning vara beroende av partipolitiska förändringar. År 1919 föreföll skapa en sådan förutsättning. Under det pågående världskriget ägde den marxistiskt-leninistiska revolutionen rum i Ryssland. Det gav genljud i hela Europa. I Sverige noterades i riksdagsmannavalet detta år en förskjutning åt vänster. Högern framstod som förloraren. En regering bestående av liberaler och socialdemokrater bildades. Den i sin kristendomssyn profilerade socialdemokraten Värner Rydén blev ecklesiastikminister. En yngre socialdemokrat, Arthur Engberg, aktualiserade de socialdemokratiska kraven på en neutral religionsundervisning. Utifrån marxistisk klasskampsargumentation hävdades, att kristendomen predikade klassmoral och inte folkmoral, varför inte kristendomen ens ur moralisk värdeaspekt försvarade sin nuvarande ställning i skolan. Engbergs agitation ledde året därpå till en socialdemokratisk riksdagsmotion, författad av honom själv. Även liberalen Knut Kjellberg avgav en liknande motion. Klimatet för en förändring av skolans

kristendomsundervisning tycktes utbreda sig.[5]

Den liberal-socialdemokratiska regeringen hade i början av år 1919 att ta ställning till folkskoleöverstyrelsens förslag angående skolplan. Förslaget baserades på en kompromiss mellan de höger- och liberalbetonade uppfattningarna. En bibelcentrerad kristendomsundervisning skulle ersätta katekesen, vilken dock fortfarande skulle användas i avslutningsklasserna som ett för kristendomen sammanfattande uttryck. En etisk-evangelisk kristendomsundervisning med tyngdpunkt på evangelisk föreslogs.[6]

Folkskoleöverstyrelsens förslag rimmade uppenbart illa med de socialdemokratiska, av vissa liberaler stödda, kraven på en neutral religionsundervisning. I oktober 1919 presenterade Värner Rydén en ny undervisningsplan, präglad av hans egen hand. Katekesen var här ersatt av evangeliernas bergspredikan. Kristendomsundervisningen skulle vara bibelcentrerad men texterna skulle vara avpassade efter barnens mognadsgrad. Luthers katekes skulle läsas endast som ett historiskt uttryck för reformationstidens uppfattning. I den konfessionella urvalsprincipens ställe sattes en sakligt objektiv historisk vetenskapssyn. Undervisningen skulle vara sann i den bemärkelsen, att den stod i samklang med den historiskt empiriska vetenskapens senaste rön. Morgonandakten var med denna utgångspunkt föga kontroversiell och behölls.[7] En etisk-evangelisk kristendomsundervisning med tyngdpunkt på etisk hade framkommit som en kompromiss mellan liberal skolsyn och socialdemokratisk utan hänsyn tagen till högerns uppfattning. Med denna kompromiss syftade Värner Rydén till en mer politiskt realistisk uppgörelse kring en ny skolsyn, grundad på en kulturprotestantisk, icke-konfessionellt uppfattad kristendomssyn som adekvatare förutsättning för värdegemenskapen i det moderna demokratiska samhället. Det av Värner Rydén själv tidigare hävdade socialdemokratiska kravet på neutral religionsundervisning avvisades nu, av honom som ansvarig, som ogenomförbart i rådande tid och samhälle.

1919 års undervisningsplan vann laga kraft och giltighet och publicerades i mars 1920. I förhållandet stat–kyrka–skola skedde därmed en definitiv förskjutning över till dominans för staten. Skolan var inte längre en kyrkans kristendomsskola utan en statens medborgarskola. Som uttryck för en kulturprotestantisk syn på förhållandet stat–kyrka framstod en etisk-evangelisk kristendomsundervisning som naturlig.[8]

Värner Rydéns kompromiss blev angripen både från vänster och höger, även om det stora flertalet partikamrater hälsade undervisningsplanen med tillfredsställelse. Arthur Engberg upprepade det socialdemokratiska kravet på neutral religionsundervisning. På högerhåll kämpade man för katekesens återinförande i skolans kristendomsundervisning.[9]

Efter tio års debatt gav de politiska maktförskjutningarna åter utslag angående kristendomsundervisningen i skolan. Sverige hade hösten 1928 fått en högerregering. I december året därpå utfärdade dess ecklesiastikminister Claes Lindskog en kungörelse, baserad på folkskoleöverstyrelsens utvärdering av

1919 års undervisningsplan. Ett förnyat försök till kompromiss, denna gång baserat på högerns och liberalernas tankegångar, tog form. Luthers katekes skulle åter användas, dock utan att sätta 1919 års undervisningsplan ur spel. 1929 års nytolkning av 1919 års undervisningsplan väckte ett socialdemokratiskt missnöje. Värner Rydén beredde sig till attack. Hans död 1930 satte punkt härför. Tio års debatt hade ändat med ytterligare en kompromiss, grundad på den kulturprotestantiska uppfattningen om en kristet-etisk värdegemenskap i samhället och återspeglad i skolan i en etisk-evangelisk kristendomsundervisning.

Främst inom de socialdemokratiska men även inom de liberala leden kändes kompromissen otillfredsställande. En neutral religionsundervisning hade där sina förespråkare. Inom högerkretsar och bondeförbund höjdes fortfarande röster för återinförande av katekes och konfessionell kristendomsundervisning. Det skulle dröja ytterligare tio år innan skolfrågan på nytt blev aktuell i partipolitiska sammanhang, både fördröjd och påskyndad av ännu ett världskrig.[10]

3.2 Överkoppling

1940-talets politiska skoldebatt har sin bakgrund i de europeiska och amerikanska samhällsförändringarna och interpolitiska förskjutningarna samt sin förankring i det historiska skeendet i Sverige under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. De svenska politiska partiernas tidigare intagna positioner i synen på kristendomen i skolan bestod i stort sett under hela 1940-talet, på vänsterkanten från decenniets mitt förstärkta med det starkt växande kommunistpartiet. Religionsfrihets- och objektivitetskravet, liksom kravet på den religiöst-neutrala staten med dess konsekvenser för skolan, hade tydligt ställts. Men det avgörande med 1940-talet är att skolan på ett sätt som aldrig tidigare betraktades som en viktig faktor i samhällets demokratisering. Detta skedde med mer eller mindre medvetenhet inom de olika politiska partierna. Skolan hade blivit en viktig partipolitisk fråga för det framtida samhället. Därmed kom också den partipolitiska synen på kristendomens funktion i samhället att bli avgörande för den långsiktiga partipolitiska målsättningen.

Den tidigare partipolitiska debatten var inställd på partiella reformer – 1940-talets debatt däremot syftade till en total och övergripande skolreform. Den tidigare debatten ställde kristendomsämnet i centrum – under 1940-talet kom denna fråga att utgöra endast en del av den stora skoldebatten. Kristendomen som basideologi i skolan var i den tidigare debatten en tämligen oantastad angelägenhet – under 1940-talet utsattes den för en omprövning. Frågan om skolans morgonandakt var i den tidigare debatten aldrig något problem – under 1940-talet kom så att vara fallet. I den tidigare debatten kretsade huvudargumentationen gällande kristendomsundervisningen kring alternativen konfessionell eller etisk-evangelisk kristendomsundervisning – utgångsfrågan för 1940-talets debatt var

etisk-evangelisk kristendomsundervisning eller neutral religionsundervisning. I den tidigare debatten analyserades religions-, frihets- och demokratibegreppen utifrån idén om den religiöst prefererade staten – i 1940-talets diskussion även utifrån idén om den religiöst-neutrala staten. Nazismens utbredning, ytterligare ett världskrig med ny stormaktskonstellation som följd samt impulser från den allmäneuropeiska och amerikanska synen på stat–kyrka i samhället skulle komma att influera den svenska samhällsutvecklingen – i denna avhandling fokuserad på skolans område.

4 1940-talet – skolutredningarnas årtionde

4.1 1940 års skolutredning

Utredningarnas årtionde inleddes den 22 november 1940 med tillkomsten av en skolutredning. Den konstituerade sig i slutet av året och började sitt egentliga ar bete i början av nästföljande år. Dess tillkomst, sammansättning och arbetsinriktning måste ses mot bakgrunden av den rådande samlingsregeringen och den inom samlingsregeringen överenskomna självständigheten för varje departementschef som en följd av rådande enighetsnorm. Dess ecklesiastikminister, tillika Högerpartiets ledare, Gösta Bagge, var skolutredningens initiativtagare, direktivgivare och ordförande. Utredningens tillkomst hade föregåtts av arbete med direktivens utformning. I detta interna arbete var fyra personer inkopplade. Statssekreteraren i departementet, N G Rosén, hade innehaft sin post också under den tidigare socialdemokratiska regeringsperioden. Hans eventuella socialdemokratiskt influerade åsikter neutraliserades av blivande sekreteraren, tillika ledamoten kanslirådet i departementet, Fredrik Sandberg. Övriga var blivande ledamoten professor Erik Wellander samt Gösta Bagge.[1]

Gösta Bagges inflytande var stort när det gällde val av utredningstyp och personsammansättning. Han var av den uppfattningen, att politiska skolstrider enklast skulle undvikas genom en sakkunnig granskning. Skolutredningen blev därför en expertutredning enligt förebilder från engelskt utredningsväsende, men också i enlighet med Högerpartiets tidigare framförda krav. Därvid bröts rådande utredningspraxis.[2] Vid tillsättande av dess ledamöter gjordes stora ansträngningar att finna kvalificerade skolmän, fackpedagoger och högre ämbetsmän ur statsförvaltningen. Politiskt aktiva personer undveks. Även antalet ledamöter markerade den vikt som lades vid skolfrågans lösande.[3] För Gösta Bagge framstod vidare kristendomen i skolan som en väsentlig faktor, vilket motiverade biskop Tor Andræs inval i utredningen.[4]

Till skolutredningen knöts även ett antal experter, som kunde tillkallas vid behov samt en rådgivande nämnd så sammansatt, att den tänktes representera lekmannaintressena. Ett stort arbete lades ner på nämndens sammansättning. För att undvika partiers eller organisationers överrepresentation valde Gösta Bagge att via landets biskopar få in namnförslag. Den slutliga listan visade en överrepresentation av intellektuella yrkeskategorier. Arbetsrepresentation saknades. Högeranknytningen var markant. I ett senare skede, då Bagge blivit medveten om bristen, bereddes plats även för några socialdemokrater. Skolutredningen av-

såg även att under arbetets gång offentliggöra material och förslag för att stimulera en allmän skoldebatt vid sidan av utredningens arbete.[5]

I utredningens direktiv påtalade Gösta Bagge motiven för dess tillkomst. Tiden var mogen för en genomgripande översyn av skolområdet i sin helhet. Det övergripande målet var därvid att skapa en skola i det moderna samhällets och dess individers tjänst, där ekonomiska och geografiska hinder för studier övervanns och där behovet av både teoretisk och praktisk utbildning tillgodosågs. Detta skulle dock ske så att sambandet med den tidigare skoltraditionen och med det nationella andligt kristna kulturarvet inte gick förlorat.

I den samhälls- och kulturkris som accentuerats genom kriget och de totalitära staternas frammarsch måste i nationens intresse skolan mer än tidigare ta ansvar för sin fostrande uppgift i förhållande till det uppväxande släktet. Skolans "yttersta mål måste vara icke kunskapsmeddelelse utan fostran i ordets vidaste och djupaste mening" löd ett senare ofta citerat uttryck. Skolans uppgift var inte bara att på det intellektuella utan även på de fysiska och moraliska områdena utveckla ungdomen. "De unga måste fostras till sanningskärlek och självständighet, till fasthet i karaktären, till självdisciplin och social ansvarskänsla, till en medveten och offervillig samhällsanda, till trohet mot vårt folks traditioner och andliga arv." Därvid framhölls i direktiven att kristendomsämnet hade speciella förutsättningar att ge moralisk fostran och därmed, tillsammans med skolans övriga ämnen och grundinriktning, bidra till de ungas karaktärsutveckling.[6] Att denna grundsyn var uttryck för Gösta Bagges personliga prägling av direktiven stöds av att den framfördes av honom själv vid olika tillfällen.[7]

I april 1944 utkom skolutredningens första betänkande "Skolan i samhällets tjänst", vilket nära anslöt sig till intentionerna i Gösta Bagges direktiv. Betänkandet inleddes med en historisk exposé över tidigare svenska samhällen och deras skolsystem. Utgångspunkten var att visa, att varje samhälle skapat ett skolsystem motsvarande sina behov och att skolans utveckling skett kontinuerligt. Det nuvarande samhällets demokratisering krävde därför en skolans demokratisering, det vill säga varje utbildningsväg skulle stå öppen för varje med nödiga personliga förutsättningar utrustad samhällsmedlem oberoende av kön, hemortens belägenhet och föräldrarnas sociala och ekonomiska ställning, en ekonomisk och geografisk demokratisering. Samtidigt som skolan var exponent för samhället, hade den sina egna rötter och förpliktelser. Den tålde inte utsättas för hastiga konjunkturbetonade förändringar. Tradition och förnyelse i nära förening skapade en gynnsam framtid.[8]

Direktiven hade betonat skolans fostrande uppgift. Utredningen sökte penetrera fostrans förutsättningar, innehåll och målsättning. Man konstaterade att skolan stod för ett bestämt kulturarv och bildningsideal, vilket var förankrat i hela det svenska folket, fritt från etniska, språkliga, religiösa eller sociala barriäreffekter. I arvet från Athen, Rom och Jerusalem hade det svenska bildningsidealet sin traditionella grund, något som även borde prägla den framtida svenska utvecklingen.

Den tidigare skolan hade haft inriktningen att ge kunskaper med det empiriskt vetenskapliga sanningsidealet som riktmärke och dess fostran till att eftersträva sanningen. De nuvarande förhållandena i världen krävde, att skolans karaktärsfostrande uppgift fick en markant framskjutning. De uppväxande skulle göras medvetna om sin nationella tillhörighet, sin delaktighet i och sitt ansvar för det demokratiska, folkstyrda samhället samtidigt som de som individer skulle bibringas rättsmedvetande, respekt för människovärdet och ansvarskänsla. Detta vetande måste nu inte endast vara en intellektuell process utan bli ett medvetande, en förankring i känslo- och viljeliv.

Något nytt skolämne avsåg man inte att införa. I stället skulle allt skolarbete genomträngas av medvetenheten om skolans viktigaste uppgift. I detta perspektiv framstod kristendomsundervisningen som betydande i bibringandet av nationell kulturtradition till de unga. "Kristendomens grundsanningar, bilderna ur kyrkans liv, våra skalders och tänkares verk, historiens och särskilt vårt eget folks stora gestalter, allt detta skall icke endast inhämtas som kunskap, som vetande, det skall forma föreställningslivet i dess helhet, genomglödga det med intresse och fylla det med den känslans spänning som kan utlösa vilja och handling." Även de naturvetenskapliga ämnena kunde ge sitt bidrag till skapandet av noggrannhet och ansvar för iakttagelsers riktighet. En abstrakt moraliserande undervisning skulle ersättas med en konkret exemplifierande undervisningsmetod. Arbetet i skolan i alla dess former skulle samverka till det uppväxande släktets karaktärsdaning.[9]

Skolutredningens framhävande av och ofta återvändande till kristendomsämnets betydelse för skolans fostrargärning och skolanda är markant. Den var förankrad i en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning av samma art som varit förutsättningen även för 1919 års skolreform. I sitt kursplaneförslag 1946 utgick man sålunda från 1919 års kristendomssyn, vilken man till sin huvudriktning fann vara giltig, med dess icke-dogmatiska centrering kring etiken och utgångspunkt från bergspredikan. Utredningen ansåg det belagt att den aktiva religionsfientligheten bland den äldre generationen nu i den yngre generationen förbytts i en större förståelse för religionens betydelse. 1919 års etiskevangeliska kristendomsundervisning ansågs ha gett ett viktigt bidrag till denna förändring. Däremot hade undervisningens sakligt objektiva och historiska prägel fått till följd, att kristendomen föga kunde angå nuets individer och situation. Även den på bergspredikan grundade etikundervisningen hade i praktiken rest såväl pedagogiska svårigheter som teologiska invändningar.

Skolutredningen önskade nu en accentförskjutning utifrån 1919 års etiskevangeliska kristendomsundervisning. Präglad av en humanistisk och gentemot kyrkan spiritualiserad kristendomsuppfattning önskade skolutredningen nå fram till en kristendomsundervisning, som kunde påverka de unga till att känna och handla i överensstämmelse med de värderingar som härskade i det svenska samhället och var rotade i det kristna kulturarvet. Bibeln borde framställas som inspirationskälla och norm för mänskligt handlande. Tyngdpunkten skulle förskju-

tas från de yttre tilldragelserna mot de inre, "trons egen historia". Vid urval av bibeltexter skulle texter med etiskt-religiöst innehåll framhävas på grund av deras för skolans fostran stora betydelse. Vidare betonade man det kyrkohistoriska stoffet. Personligheterna, inte institutionerna, skulle framträda i valet av stoff för att i undervisningen visa på "sådana personer, som kunna för lärjungarna framstå som ideal och andliga vägledare". Den moderna kyrkohistorien skulle omfatta såväl svenska kyrkan som frikyrkorna. Den etiska undervisningen skulle sålunda i enlighet med 1929 års kungörelse ha sin utgångspunkt inte endast i bergspredikan utan anknyta till allt förekommande stoff. Också vid skolans morgonandakt lade skolutredningen stor vikt.[10]

Skolutredningens analyser fortsatte i ännu ett utredningsbidrag 1946, Skolans inre arbete. Skolan sattes här i relation till sin omgivning och till sina berörda parter, samhället, hemmen, eleverna, lärarna, undervisningsmetoderna och den övergripande målsättningen: fostran. Tydligare än i tidigare delbetänkanden fastslogs skolans dubbla målsättning att tjäna individen och samhället. Skolan måste här samverka med hemmen. Medan den totalitära staten helt kunde bestämma skolans inriktning så att denna endast tjänade staten, var detta förhållande en utmaning till den demokratiska staten att ge andra riktlinjer för ungdomens fostran. I en demokratisk stat var det självklart, att staten skapade förutsättningar för individens egen frihet, samtidigt som man gav individerna lika möjlighet till uppfostran och undervisning.[11] Utredarna hade förmärkt, att även i de demokratiska staterna, trots det principiella hävdandet av individens frihet, föreföll framhävandet av "kollektiviteten, gruppbildningen, centraliseringen" ske på individens och det personliga initiativets bekostnad.[12] I detta perspektiv betonades åter vikten av skolans fostrande uppgift. "Givet är, att kristendomsämnet har en fostrande betydelse av utomordentlig räckvidd. Den kristna etiken är icke i främsta rummet ett kunskapsstoff att inpräglas och förhöras, utan regler och bud att följa i människors liv och samfund. Föredömets makt är härvid större än budordets i och för sig. Kristendomens historia, dess insatser och personligheter i förgången tid och i nutida samhällsliv kunna ge belysning åt budordens innebörd och även skänka varaktiga intryck åt de unga i deras egen livsföring."[13]

Skolutredningens fylliga material ger en god bild av ledamöternas grundinställning. En liberal demokratisk uppfattning om samhället uppfattades förenlig med en bibehållen religiöst prefererad stat. Detta var naturligt utifrån deras kulturprotestantiskt präglade kristendomsuppfattning och humanistiskt spiritualiserad kyrkobegrepp. Detta förhållande motsvarade den i Sverige faktiska förekomsten av ett gemensamt nationellt kulturarv. Skolan skulle därför – i samhällets tjänst – förbli en religiöst prefererad skola med uppgift att förankra det gemensamma kristna kulturarvet hos det uppväxande släktet. Den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen med humanistisk förankring hade en central plats i skolan. Så utformad kunde undervisningen inte komma i konflikt med det demokratiska samhällets krav på religionsfrihet.[14] En kristen skola, som speglade ett homogent folks basideologi, var helt i linje med det moderna de-

mokratiska samhällets krav.[15] Angelägenhetsgraden av skolreformens genomförande framstod tydlig i den pågående kampen mot totalitära makter och deras mot humanismen fientliga ideologier.[16] Utifrån ett klassiskt bildningsideal med bibehållen folkskola och lärdomsskola samt med betonandet av kunskap som nödvändig och fostrande, framstod skolans uppgift i samhället av avgörande betydelse och som en grund för samhällets harmoniska utveckling. Därvid skulle de olika skolämnena och skolandan konvergera i att förstå, känna och vilja det som var i överensstämmelse med samhällets kulturärvda värderingar.

Samtidigt var man inom skolutredningen medveten om den strukturförändring som ägt rum i samhället. För att möta denna önskade man genomföra en ekonomisk och geografisk demokratisering i skolan samt bättre tillgodose såväl teoretisk som praktisk utbildning, vilka svarade mot det moderna samhällets avnämarbehov. Huruvida dessa samhällsförändringar även borde medföra en organisatorisk demokratisering, en samordning av eller sammanslagning av folkskola och lärdomsskola, därom kom ledamöterna att strida. Detta blev skolutredningens skiljande fråga.

4.2 1946 års skolkommission

Den 12 januari 1946 yttrade sig ecklesiastikministern i den sedan ett halvt år tillbaka existerande socialdemokratiska regeringen, Tage Erlander, till statsrådsprotokollet över den sittande skolutredningens verksamhet. Han konstaterade att angående nödvändigheten av en skolreform, en relativt stor enighet rådde. Skolutredningens "fackmässiga synpunkter" borde nu emellertid "skärskådas ur mera allmänna synpunkter". Inte minst lekmanna- och föräldraintressena borde få komma till tals. Ecklesiastikministern förordade en "överarbetning" av skolutredningens förslag som underlag för ett definitivt skolbeslut. Att skolutredningen inte helt slutfört sitt arbete utgjorde intet hinder. Den ökande nativiteten nödvändiggjorde ett snabbare utredningsförfarande. Tage Erlander yrkade därför tillsättande av en särskild skolkommission. Dennas målsättning skulle vara att upprätta en plan för skolväsendets framtida organisation och riktlinjer för dess genomförande.

Skolkommissionen skulle vara parlamentariskt sammansatt. Till dess förfogande skulle stå en expertgrupp, utvald av ecklesiastikministern och till antalet allt efter behov fixerad. Skolkommissionens konkret inriktade mål var ett förslag till skolans framtida organisation.

Kungl. Maj:t förordnade kommissionen, och dess arbete leddes till en början av Tage Erlander. I oktober samma år efterträddes han av kommissionens vice ordförande Josef Weijne, varvid kommissionsmedlemmarnas antal decimerades från tretton till tolv.[1]

Det politiska styrkeförhållandet inom kommissionen var ojämnt: Socialdemokraterna var från början till antalet sju, Tage Erlander inräknad. Övriga riksdagspartier hade en representant vardera; även kommunistpartiet, som tidigare hållits utanför allt utredningsarbete. Därtill kom två opolitiska personer, en företrädare för föräldraintressena och en universitetsrepresentant.[2] Till kommissionens huvudsekreterare och dessutom till medlemmar av expertrådet utsågs socialdemokraterna Stellan Arvidson och Per Åsbrink. Socialdemokraternas övervikt i den parlamentariska kommissionen var betryggande; en övervikt som förstärktes av att kommunistpartiet under denna tid uttryckligen gett sitt stöd åt socialdemokraterna. Vid en jämförelse med partiernas ställning i riksdagen kan man konstatera en markant underrepresentation för Högerpartiet, Folkpartiet och Bondeförbundet.[3] Expertrådet som närmast motsvarade skolutredningens rådgivande nämnd, kom främst att bestå av lärare av olika kategorier och högre tjänstemän, av vilka tillika ett antal var riksdagsmän av olika beteckning. Gruppen bestod från början av 32 medlemmar, senare kompletterad med ytterligare 47. Expertrådet kunde inom sin krets räkna flera kända socialdemokrater, alla tillsatta i första uttagningen.[4]

Skolkommissionens arbetsuppläggning tillkännagavs av ordföranden Tage Erlander vid första sammanträdet den 28 januari 1946: en genomgång av skolutredningens material, successivt presenterat av de olika utredningsledamöterna, därefter en orientering främst kring Englands, Frankrikes och USA:s skolsystem.[5] I presentationen kom tyngdpunkten att läggas på USA, något som expertrådsledamotens folkskolläraren och ABF-anknutne Ture Casserbergs studieresa 1946–47, med Erlanders och skolkommissionens rekommendation, illustrerar. Vid sin hemkomst från USA orienterade Casserberg kommissionen. Orienteringen koncentrerades på det progressiva skolreformerandet och dess inspirator John Dewey.[6]

Om efterlämnat material är sparsamt kring kommissionens arbete, dokumenterades desto fylligare dess möten med expertrådet. Rådets första samling i februari 1946 präglade klimatet. Inledande anförandet hölls av socialdemokraten, föregångaren för partiets skolsyn, Oscar Olsson. Anförandet präglades av stark kritik mot skolutredningen. Vid en summering av den första dagens debatt, då tio talare protokollfördes, uttalade fem direkt kritik av skolutredningen, tre avstod från yttrande och två hade berömmande ord. Till den första kategorin räknades tre socialdemokrater, varav en var kommissionsledamoten Adolf Wallentheim. Till den neutrala kategorin räknades en socialdemokrat samt folkpartisten Bertil von Friesen. Den senare sade sig inte vilja ta ställning i egenskap av kommissionsmedlem – ett hinder som inte gällde ovannämnde Wallentheim. Berömmande ord uttalades av en högerman, Ivar Sefve, och av en folkpartist, Oscar Malmborg.[7]

Mötets sista dag kom att genom inlägg av adjunkten filosofie licentiat Nils Norman beröra skolans morgonandakt. Han betonade att denna inte längre kunde tolereras. Skolan skulle ge demokratisk fostran och inte kristen för-

kunnelse, vilken betecknades som "reaktionär propaganda", mest ödesdiger för flickor, vilka därigenom riskerade bli fromma och världsfrånvända.

Anförandet mötte principiellt instämmande från kommunistrepresentanten i skolkommissionen Knut Olsson, från Oscar Olsson samt ytterligare från två talare. Endast ett oppositionellt inlägg förekom, vari morgonandaktens karaktärsfostrande betydelse framhölls.[8]

I maj 1946 samlades åter skolkommission och expertråd. Denna gång anslogs en dag åt "Kristendomens ställning i skolsystemet". Josef Weijne var mötets ordförande, men kommissionens sekreterare Stellan Arvidson var diskussionsuppläggare och slutsatssummerare.

Den från föregående sammankomst profilerade debattören Nils Norman var först i talarstolen. Denna gång uttalade han i ett längre anförande sin tidigare ståndpunkt. Därtill hävdade han, att morgonpsalmen var ett för barn farligt suggestionsmedel i den metodiska inövningen av kristendomen. Inte ens som rot till demokratin kunde dess ställning i skolan försvaras. Kristendomen var från sin begynnelse individualistiskt inriktad. Den svenska medborgarideologin hade endast antika förebilder, förmedlade av 1700-talsfilosoferna.

Den kulturprotestantiska syntes mellan kristendom och samhälle, som Gösta Bagge hävdat och skolutredningen utgått ifrån, måste utifrån en idéhistoriskt vetenskaplig granskning underkännas, enligt Norman. Endast en sekulariserad humanistisk utgångspunkt kunde försvara sin plats i samhälle och skola. En neutral religionsundervisning var enda möjlighet.

Genom att i sak understryka Normans inlägg, men utan att använda dennes idéhistoriska kompass och övertoner, navigerade mötets andre talare Stellan Arvidson till att ställa objektiviteten i fokus. Han hävdade, att 1919 års undervisningsplan i objektivitetshänseende gjort sig skyldig till "en halvmesyr". Den hade visserligen avskaffat katekesen till förmån för bibeln, men det var ändå ett avsteg från full religionsfrihet. 1940 års skolutredning framstod för Arvidson i ännu högre grad ha avvikit från denna demokratiska princip och betecknades som "ett återfall till tiden före år 1919". 1946 års skolkommission stod därför inför sin historiska uppgift att genomföra total demokrati. Detta var kommissionens självklara uppgift, eftersom den, till skillnad från de båda andra av Arvidson påtalade utredningarna, representerade "folket". Individens frihet måste därför sättas framför konfessionens, individens fria sanningssökande framför auktoritärt bestämda ställningstaganden.

Med Stellan Arvidsons sekulariserat humanistiska utgångspunkt måste, liksom för Norman, såväl 1919 års undervisningsplan som 1940 års skolutredning med dess kristet humanistiska förankring underkännas. Med sin parlamentariska förankring ansågs skolkommissionen representera, till skillnad från nyss nämnda utredningar, folkets uppfattning och inte vissa experters. Detta förhållande gav skolkommissionen i Arvidsons ögon en högre dignitet. Nu förefanns möjlighet att genomföra folkets skola, där en neutral religionsundervisning var den naturliga och demokratiska formen.

Stellan Arvidson fann dessa sina ideologiska ståndpunkter självklara för mötesdeltagarna. Däremot önskade han diskussion kring den taktiska frågan: "Hur långt vågar vi gå i tillämpningen av självklara demokratiska principer?" Hur långt kunde man gå utan att riskera motreaktioner, som kunde äventyra skolreformen i dess helhet?

Debatten som följde präglades av dess två första inlägg och Stellan Arvidsons slutfråga. Av de fjorton olika talarna uttalade sex – varav fyra var socialdemokrater – sin anslutning till Norman och Arvidson. Bland de fyra märktes Gunnar Hirdman, som ansåg att Norman restlöst tolkat hans egna synpunkter, vidare Oscar Olsson som anförde att den förhandenvarande kristendomsundervisningen avtrubbade barnens intelligens genom att utesluta kritiskt tänkande. Tre talare, bland dem socialdemokraten Hernfrid Bark, önskade en modifierad neutral religionsundervisning. Fem talare – bland dem Ivar Sefve tillhörig Högerpartiet, två expertrådet icke tillhöriga extratalare missionsförbundsanslutne Ansgar Eeg-Olofsson samt teologen Erik Sjöberg – pläderade för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning.

När Stellan Arvidson avrundade debatten, fann han att, med undantag för de två expertrådet icke tillhöriga, enighet skulle kunna nås för att få kristendomen i skolan i paritet med det demokratiska samhället. Skolkommissionen skulle nu med ledning av expertrådsdebattens resultat överväga, hur långt konsekvenserna kunde dras utan att riskera bakslag.[9]

Skolkommissionens överläggningar i saken under år 1946 skedde utan utförligare dokumentation och kan därför endast fragmentariskt följas.

Yttranden återfinns endast av åtta av kommissionens medlemmar, nämligen av den opolitiska representanten Märta de Laval, socialdemokraterna Hilding Färm och Anna Sjöström-Bengtsson samt kommunisten Knut Olsson. Samtliga pekar på en neutral religionsundervisning motiverad utifrån *ideologiska* argument, i detta fall religionsfriheten. de Laval anförde att denna ståndpunkt var i samklang med expertrådets.

En etisk-evangelisk kristendomsundervisning hävdades med *taktiska* argument av socialdemokraterna Emil Näsström och Josef Weijne. Politiken var det möjligas konst. De kristna utgjorde en minoritet men i förhållande till ateisterna dock en majoritet. Eftersom folkets flertal var religiöst indifferent förutsatte man, att den breda uppfattningen om kristendomen var att gjorde den ingen nytta, så gjorde den heller ingen skada. En folkstorm borde inte utmanas.

Bondeförbundets representant Ivar Persson argumenterade för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Omfattande undervisning i ämnet borde *traditionellt* ges, och på högstadiet borde skolan underlätta för kyrkans konfirmationsundervisning. Högermannen Gustav Nilsson instämde och markerade samtidigt sin anknytning till skolutredningens ståndpunkt gällande den kristna fostran. Samtidigt med sina uttalande tillfogade både Persson och Nilsson, att de beträffande innehållet i kristendomsundervisningen var beredda till förändringar.[10]

Skolkommissionen stod alltså på ett tidigt stadium splittrat i kristendomsfrågan. Den neutrala ståndpunktens företrädare synes redan i utgångsläget ideologiskt och majoritetsmässigt ha varit i överläge. Försvararna av den etiskevangeliska kristendomsundervisningen anförde antingen taktisk argumentering för sin ståndpunkt eller sin vilja till kompromiss.[11]

Den 4 juni 1948 överlämnades skolkommissionens principbetänkande. På dess underlag åsyftade man ett skolbeslut i riksdagen inom en nära framtid. Skolkommissionen skulle därefter inrikta sitt arbete på ett detaljutformat skolförslag.[12] Till sitt förfogande hade skolkommissionen haft skolutredningens olika betänkanden. Det var därför naturligt, att kommissionen i sitt principbetänkande 1948 tog sin utgångspunkt där.[13]

Skolkommissionen fann sig vara enig med skolutredningen i dess framställning av skolan som resultatet av en kontinuerlig historisk process men lade tyngdpunkten på utredningens påpekande, att skolan måste anpassa sig efter det moderna samhällets behov.

Kommissionen ansåg sig vidare enig med skolutredningen om att man vid skolans omdaning sökte bygga på den svenska kultur- och skoltraditionen. Men skolkommissionen fann det väsentligare att ur detta svenska arv rensa ut "det tyngande och otidsenliga och ersätta detta med element som är i nivå med samhällsutvecklingen och som pekar framåt". Den moderna demokratiska samhällsutvecklingen och den moderna pedagogikens rön skulle vara riktgivare för uppgörelsen med det, av en auktoritär kyrka och stat präglade, svenska kultur- och skolarvet. Skolans främsta uppgift skulle vara att fostra demokratiska människor. Denna fostran skulle vara en "fri fostran" såtillvida att den inte innebar att auktoritativt påtvinga och likrikta individerna. Fostran skulle, beteendevetenskapligt utformad, vila på en sakligt och neutralt objektiv grund. Genom att så låta skolans undervisning presentera olika ideologier och samhällssystem skulle de unga själva "arbeta sig fram till en personlig uppfattning". Det kritiska sanningssökande sinnelaget skulle hos eleverna främjas liksom deras inriktning på samarbete parallellt med iakttagandet av barnets "fria växt", elevens individualitet och personliga förutsättningar. Underförstått förutsattes slutresultatet överensstämma med de samhällsvärderingar, som präglade det demokratiska svenska samhället. Behovet av en grundlig samhällsorientering var därför stort i den nya skolan.[14] För att nå målet behövdes en ständigt fortskridande reform i takt med samhällsförändringarna. En ideologisk och pedagogisk demokratisering stod således i centrum för skolkommissionens intresse.

Att skolan förutom kunskap skulle meddela fostran var ytterligare en övertygelse som skolkommissionen påstod sig dela med skolutredningen. Kommissionen refererade till utredningens uppfattning om fostrans innehåll och dess förankring i arvet från Jerusalem, Aten och Rom, till ansvarskänslan inför förvaltandet av detta kulturarv som medel att skapa livsdugliga människor.

Skolkommissionen kom dock i fortsättningen att koncentrera sig mer på *förändringar* av denna fostran och dess bildningsideal i förhållandet till det mo-

derna samhället än att koncentrera sig på bildningsidealets *konserverande*.

Kommissionen förutsatte att elevernas kunskapsinhämtande skulle leda fram till – icke skolutredningens mål: identifikation med det nationella arvet – utan till en delaktighet i mänsklighetens gemensamma kulturarv.

Kommissionen hävdade vidare, att ett kulturarv inte bestod av en fast och avslutad massa. Det gällde att bibringa eleven insikt om skolkunskapernas relativisering i takt med vetenskapliga framsteg samt att hos eleven inplanta medvetenhet om uppgiften att bidraga till kulturens vidareutveckling.

Kunskap och fostran var ett oskiljaktigt par i danandet av den nye medborgaren. Kunskap skulle tjäna syftet att ge medborgerlig bildning i ett demokratiskt samhälle. Därför måste skolämnenas systematiska uppläggning och "verklighetsfrämmande karaktär" förändras. Detta gällde även humanistiska ämnen såsom kristendom, vilket "sysslar ofta med dött stoff, som saknar betydelse både för att förstå kulturutvecklingen i stort och för att bättre kunna förstå vår egen tids problem". Skolan hade försummat att för det medborgerliga livet meddela nödiga kunskaper i samtliga läroämnen. Genom att föreslå samhällskunskap som ett självständigt ämne ville skolkommissionen fylla denna brist.

Skolans personlighetsfostran måste samtidigt paras med en social fostran. Skolan var ett samhälle i miniatyr. Där skulle elevens sociala och politiska intresse grundläggas. I skolan skulle de ungas horisont vidgas. Samarbetsförmågan ansågs väsentlig för det egna samhällets förhållanden men även för att skapa "vördnad för mänsklighetens gemensamma strävan". För denna målsättning, att öva ett "internationellt sinnelag" skulle alla ämnen kunna bidra. Varje lärares uppgift skulle därför vara att genom diskussion som metod skapa förståelse för oliktänkande.

Kunskapsmeddelandet skulle dock inte endast tjäna praktiska syften i det dagliga medborgerliga livet, det skulle i lika hög grad bidra till en individens fria personlighetsutveckling: "till insikt om människans plats i världsalltet, till ödmjukhet inför tillvarons mystik och till vilja att sätta in sitt liv i det stora sammanhanget". Utan kunskaper som grund för sanningssökandet och livsorienteringen lämnades "fältet fritt för vidskepelse och kulturskymning".

Vilka ämnen ansåg skolkommissionen ha ett särskilt ansvar i skolans fostrande gärning? Såsom samhällskunskapen skulle tjäna medborgarfostran, så skulle psykologin tjäna individens personlighetsutveckling. Av psykologins perspektiv och inriktning skulle samtliga skolämnen genomsyras, ehuru psykologin som skolämne först kunde bli aktuellt på gymnasiestadiet. Samma funktion för elevens självständiga utveckling skulle ett ämne innehållande livsåskådningar ha, med saklig upplysning om de olika livsåskådningarnas uppkomst och utveckling, förhållande till och uppfattning av verkligheten. Utifrån detta perspektiv framstod religionskunskap – termen användes av skolkommissionen – som tillhörande den orientering skolan måste ge. Att kristendomen därvid skulle ha mer utrymme än övriga religioner motiverades av att denna i mer än tusen år varit västerlandets religion. Undervisningen skulle dessutom bibringa eleverna den

uppfattningen, att en ständig utveckling pågick även på religionens och livsåskådningens område.

Skolkommissionen ansåg sig vara i samsyn med 1919 års undervisningsplan och tolkade dess princip, att kristendomsundervisningen skulle vara fri från "sårande angrepp på andras åskådning", som gällande alla livsåskådningar. Kommissionen såg kristendomsämnet som ett "instrument" för personlig utformning av livsåskådning i den globala värld som var efterkrigstidens.[15]

De perspektiv på skolans fostrande och kunskapsmeddelande uppgift som skolkommissionen anlade förpliktade till att vidta förändringar i skolans kursinnehåll. Dessutom gav kunskapsansvällningen som skett anledning till sovring. Ett visst mått av "fasta kunskaper" måste behållas, men i övrigt skulle ämnet mer vara inriktat på att ge individen möjlighet att själv skaffa insikter och utnyttja kunskapskällor.[16]

Till skillnad från skolutredningens detaljerade förslag nöjde skolkommissionen sig med att ange önskemål om det man ansåg vara väsentligare förändringar. Sist i raden, bland de åtta teoretiskt inriktade skolämnen som behandlades, ägnades ett jämförelsevis stort avsnitt åt kristendomskunskapen.[17] En kortfattad historik över ämnets ställning citerades efter en uppslagsbok, vilken funnit, att enigheten kring 1919 års undervisningsplan nu var stor. Kommissionen konstaterade, att redan skolutredningen trots detta ansett den mogen för en revidering både ur teologisk och pedagogisk synpunkt.

Kommissionen angav, att skolutredningens utgångspunkt dock varit 1919 års utformning av kristendomsundervisningen. Kommissionens egen utgångspunkt angavs ha varit "huruvida kristendomsundervisning överhuvud skulle meddelas". Därvid hade kommissionen funnit det av vikt, att sådan meddelades med motivering att hemmens och de religiösa samfundens undervisning inte kunde garanteras ge vare sig en pedagogiskt eller en psykologiskt tillräckligt vidsynt kunskapsmeddelelse om religionens värld.

Vidare fann kommissionen, att skolutredningens syfte med kristendomsundervisningen var oklar. Vissa tecken tydde på att den å ena sidan hade hävdat en objektiv i betydelsen saklig undervisning, å andra sidan haft syftet att påverka eleverna till en kristen livssyn. Skolkommissionen ställde mot detta sin objektivitetssyn, vilken man fann förankrad redan i 1919 års bestämmelser om tankefrihet. Förutom saklighet krävde kommissionen både att flera religioner skulle presenteras jämte kristendomen och att neutralitet skulle prägla presentationen. Neutraliteten motiverades från pedagogisk utgångspunkt: En auktoritativ kristendomsundervisning var ett hot mot skolkommissionens grundsyn – dess personlighetsdaningens harmonilära. Ämnet skulle dessutom fostra till "sanningssökande och livsallvar". Kommissionen försäkrade, att det kristna stoff som sålunda objektivt presenterades eleverna, sannolikt inte skulle lämna eleverna utan påverkan. Men denna objektiva inställning framstod för skolkommissionen vara den enda möjliga för kristna och icke kristna att samlas kring.

Skolkommissionens perspektiv förpliktade även att vidta förändringar inför

kristendomsämnets uppläggning. Skolutredningens detaljerade förslag utsattes här för kritik. Detta hade icke tagit tillräcklig hänsyn till barnens psykiska utvecklingsnivå. Skolutredningens förslag till kursplaner låg över barnens fattningsförmåga. Djupare religiösa problem borde behandlas först på högstadiet, medan i de lägre klasserna det episka stoffet skulle framträda. Även detta stoff kunde med eller mot lärarens önskan väcka elevernas intresse för religiösa frågor, beroende dels av stoffets innehåll, dels av de religiösa föreställningar som före skolåldern inpräntats i hemmen. Lärarens uppgift skulle därvid vara att "oförbehållsamt omtala, att det finns skiftande svar även på frågor, som har central religiös betydelse", och att man med "bibehållen ärlighet kan tillhöra läger, som står hans egen eller barnens uppfattning fjärran".

Kommissionen ansåg att kristendomsämnet även skulle ha en etiskt fostrande syftning. Eleverna skulle inse etiska normers nödvändighet och deras varför. De skulle fostras till dygder som ärlighet, hjälpsamhet och samarbetsvilja. Som föredöme för detta humanistiska ideal kunde lärarens uppträdande och präglande av klassens miljö samt exempel hämtade från bibeln, historien, skönlitteraturen och vardagslivet tjäna. Men skolutredningens starka framhävande av auktoriteter och idealgestalter i kristendomsundervisningen ifrågasattes. Det kunde skapa otrygghet hos barnen, om de varseblev egen oförmåga att leva upp till dessa. Lärarens främsta uppgift var i stället att låta barnen få känna trygghet och att de accepterades även med brister och ofullkomligheter. Med tanke på barns rädsla för okända företeelser och deras "vidskepliga föreställningar" behövdes här lärarens hjälp i deras "främsta livsåskådningsproblem".

Angående kyrkohistorien ansåg skolkommissionen att det borde få mindre plats i ämnet och parallelläggas med historieundervisningen. Även frikyrkorna skulle därvid behandlas. Vidare ansåg man, att icke kristna religioner borde få en i jämförelse med kristendomen fyllig behandling liksom "icke-kristen humanism och andra åskådningar som ej räknas som religioner men som varit av betydelse för den andliga utvecklingen i västerlandet".[18]

I samband med kristendomsämnets funktion i skolan ansåg kommissionen det nödvändigt att ta ställning till morgonandakten. Kommissionen var medveten om sin kluvenhet att å ena sidan hävda en objektiv kristendomsundervisning, å andra sidan bibehålla en kristet präglad morgonandakt. Man avvisade dock som lösning en för eleverna frivillig morgonandakt. Detta skulle skapa ett tryck på den enskilde eleven. Man avvisade också förslaget om att avskaffa morgonandakten, emedan skolan därigenom skulle berövas sina inslag av "samling och högtid". Kommissionen såg därför som en framkomlig väg, att andakten behöll sin kristna grundton men utformades så att den inte kom i konflikt med religionsfrihetskravet. All form av religiös polemik bannlystes. Bön och psalmsång ansåg man vara nära förknippad med andakten och skulle fortsättningsvis få förekomma.[19]

Oenigheten inom skolutredningen hade gällt anknytningsproblem mellan bottenskola och högre skola. Skolkommissionen kom att dela sig i två sinsemellan

lika stora och oeniga hälfter angående konsekvenserna för kristendomen i skolan.

Den förlorande hälften motiverade sitt ställningstagande i ett särskilt yttrande. Detta utmynnade i fyra krav: Kristendomsämnets beteckning och utformning skulle, mot bakgrund av kommissionens i övrigt gemensamt antagna huvudprincip om objektivitet, omprövas. Gemensam bön skulle inte förekomma i skolan. Skolans morgonandakter skulle ersättas av andra former för samling, då de liksom bön stred mot objektivitetskravet. Bestämmelserna, att lärare skulle tillhöra svenska kyrkan eller bekänna sig till dess lära, skulle upphävas. Den demokratiska människouppfattningen krävde, att de blivande medborgarna borde fostras till självständighet och kritiskt ställningstagande gentemot miljöbetonade åsikter och auktoritetspåverkan. I motsats till kommissionens utslagsgivande uppfattning betonade minoriteten i särskilda yttrandet att det demokratiska idealet krävde, att kristendomsämnet bytte namn och att dess innehåll speciellt på gymnasiet mer skulle "inriktas mot en psykologisk, filosofisk och historisk penetration av livsåskådningsproblem utan att en speciell åskådning fixerades som utgångspunkt". På lågstadiet, där en sådan uppläggning av ämnet på grund av elevernas mognadsnivå var omöjlig, borde kristendomsämnet i stället uppgå i ämnet orientering.[20]

Skolkommissionens särmeningar gällande kristendomsämnet och morgonandakt i skolan kom i stort sett att följa den politiska grupperingen inom kommissionen. Reservanternas linje stöddes av socialdemokraterna och kommunistpartiets representant. Av de två opolitiskt tillsatta stödde också Märta de Laval denna linje. Att därmed inte majoritet vanns, sammanhängde dels med att skolkommissionen decimerats med en socialdemokrat genom att Tage Erlander lämnade kommissionen, dels med att den nye ordföranden Josef Weijne och hans partikamrat Emil Näsström fronderade mot sina övriga partikamrater i denna fråga, så att ordförandens utslagsröst därigenom kom att fälla det slutliga avgörandet.[21]

Skolkommissionen med dess politiska sammansättning tycks, trots olikheter i partipolitisk bakgrund och ideologi, i sin grundåskådning ha förenats i en närmast liberal uppfattning om det demokratiska samhället baserat på individers och gruppers fri- och rättigheter. Samtidigt hade denna syn på det demokratiska samhället medfört, att man inte längre självklart utgick ifrån staten som religiöst prefererad. Den kulturprotestantiskt präglade kristendomsuppfattningen betraktades inte längre som en förenande länk i samhället. Detta framstod desto klarare i och med skolkommissionens för efterkrigstiden typiska internationella perspektiv. En sekulariserad humanism trädde därför i den kristna humanismens ställe, fri från religiösa barriäreffekter som en mänsklighetens gemensamma basideologi.

Detta nya samhällsperspektiv medförde behovet av förändringar av skolan. Det gamla klassiska bildningsidealet med dess parallellskolesystem fick vika för en enhetsskola, där en för alla gemensam medborgarutbildning stod i centrum.

Skolan skulle fostra den verkligt demokratiska människan, som i full frihet och kritiskt tänkande inför auktoriteter och kulturtradition inhämtade saklig och neutral kunskap, varefter individen själv skulle nå fram till sin egen – men underförstått en med samhället överensstämmande demokratisk livssyn.

Den nya insikten om de globala sammanhangen bidrog till en ny syn på kristendomen i skolan. Insatt i sitt globala sammanhang och med hänsyn till det nya medvetandet om värdenas förändring och föränderligheten i världen, kunde inte längre kulturprotestantismen utgöra grunden för samhället och skolan. Ett humanistiskt minimum, gemensamt för sekulariserade och kristna, utgjorde den nya grunden.

Först med denna positionsbestämning kom morgonandakten i skolan att utgöra ett principiellt problem.[22] Den kristendomsundervisning som blev skolkommissionens frukt blev en neutral religionsundervisning, där den stilistiskt begåvade sekreteraren Stellan Arvidson formulerade grundsynen så, att såväl Högerpartiets och Bondeförbundets representant, vilka försvarade en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, som de socialdemokratiska representanter, vilka önskade en neutral religionsundervisning, kunde tolka sina synpunkter tillgodosedda. Minoriteten fann sig alltså principiellt överens med majoriteten men protesterade mot konsekvenserna. En neutral religionsundervisning krävde större tribut.[23]

Den tolkning man gav innehållet i skolkommissionens förslag om kristendomen i skolan berodde av vilka formuleringar man fäste särskilt avseende vid, en selektion som bestämdes av tolkarens egen utgångspunkt. Uttalandet av 1943 års dissenterlagskommitté utgör i detta avseende ett illustrativt exempel liksom skolkommissionens svar därpå.

Medan den förstnämnda instansen varit böjd att tolka skolkommissionen som företrädande en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, enades nu alla i kommissionen kvarvarande, med undantag för kommunistpartiets representant, om ett uttalande. Där betonade man, att skolkommissionen starkare än dissenterlagskommittén velat framhålla kristendomsundervisningens icke-konfessionella prägel. Vidare betonade man, att skolan inte i något ämne fick uppträda auktoritativt. Dessutom måste en boskillnad göras mellan värden, å ena sidan endast för i kristendomen invigda å andra sidan gemensamma för kristna och icke kristna. Endast kring de senare, detta etiska minimum, skulle skolan slå vakt. I övrigt skulle skolan stå religiöst neutral.[24]

Med detta ståndpunktstagande, framkallat av dissenterlagskommitténs tolkningsförsök, fann kommissionen mer anledning att betona det gemensamma inom kommissionen än det som skilde. Man stannade för en modifierad neutral religionsundervisning i tillmötesgående av tradition och opinion. Kommunistrepresentanten fann sig ensam i framhärdande av neutralitetens konsekventa form.

4.3 Jämförelse

När 1946 års skolkommission tog över initiativet från 1940 års skolutredning, var man från kommissionens sida angelägen att i sitt huvudbetänkande framhålla kontinuiteten mellan de båda. Skolkommissionen betraktade sig som en fortlöpare av skolutredningen, tolkad i ljuset av 1919 års undervisningsplan. Men redan sammansättning och arbetsmetod röjer skillnader.

Skolutredningen var en expertutredning, inriktad på att under en lång tidrymd penetrera den svenska skolsituationen, redovisa olika expertuppfattningar och på så sätt nå fram till ett politiskt beslut i skolfrågan. Skolkommissionen var parlamentariskt sammansatt. Man förfogade över den tidigare utredningens material. Kommissionen syftade i första hand till riktlinjer för en snabb konkret och politiskt möjlig reform av det svenska skolväsendet. I sin ansökan om tillsättandet av en kommission anförde Tage Erlander, att denna ej först måste invänta skolutredningens slutarbete. Deras arbete kolliderade inte.

Också valet av ledamöter företedde en olikartad samhällssyn. Medan en av folkpartister och högermän dominerad skolutredning såg en kollektiviseringstendens i det moderna samhället och att denna var ett hot mot individens frihet, betonade skolkommissionen där socialdemokrater stödd av en kommunist var i klar majoritet, nödvändigheten av att individen lärde sig samarbete. Att individ och kollektiv förenades var en nödvändighet för det moderna demokratiska samhället.[1]

I synen på det demokratiska samhället var båda utredningarna präglade av en liberal uppfattning. Skolutredningen, som underförstått utgick ifrån den religiöst prefererade staten grundad på en kulturprotestantisk kristendomssyn, fann detta förhållande vara förenligt med ett demokratiskt samhälle, där individens friheter garanterades av staten. Därmed framstod även skolan som religiöst prefererad med en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Skolutredningen speglade också därigenom krigstidens markerade nationella enhetsbehov.

Skolkommissionen hade inom sina led företrädare för den religiöst neutrala staten, både i dess negativa och positiva utformning. De kunde inte i en kulturprotestantisk kristendomssyn finna en gemensam nämnare. Därför var skolan i behov av en ny grundåskådning liksom av en förändrad kristendomsundervisning. I en sekulariserad humanism kunde samhälle som skola finna sin nya identitet. Skolkommissionen speglade även efterkrigstiden med utveckling från ett nationellt till ett internationellt perspektiv, det för mänskligheten gemensamma som en idélösning på världskonflikter.

Både skolutredning och skolkommission var angelägna att framhålla sitt respektive samband med 1919 års undervisningsplan särskilt i fråga om begreppet objektivitet. Undervisningsplanen avsåg därmed en saklig historisk vetenskaplig framställning med tolerans för kristet konfessionella avvikelser. Skolutredningen önskade behålla denna inriktning, men undervisningsplanens histo-

riska utgångspunkt skulle nu centreras kring det historiska arvets betydelse i nutid. Skolkommissionen betonade också undervisningsplanens sakliga objektivitet och tolerans, men inlade i begreppet även betydelsen neutralitet samt utvidgade begreppet tolerans att gälla samtliga religioner och livsåskådningar.

Skolutredningen var av den uppfattningen, att kristendomen var en samhällsfaktor, skolkommissionen, särskilt dess minoritetslinje, att kristendomen var en privatsak.

Skolutredning och skolkommission var överens om värdet av såväl kulturarv som demokratiska fri- och rättigheter, men ifråga om hur dessa storheter skulle relateras till varandra divergerade man. Skolutredningen, förankrad i ett klassiskt humanistiskt bildningsideal med en humanistisk kristendomssyn, ville underlätta förmedlandet av detta enhetliga arv till de i det urbaniserade och industrialiserade demokratiska samhället uppväxande. Folkskola och lärdomsskola skulle bestå på grund av olika begåvningsnivåer i elevmaterialet. Skolkommissionen hade sin utgångspunkt i detta samma samhälle, vilket skulle utgöra ett avgörande kriterium för ett relevant kulturarv. Enhetsskolan skulle vara uttrycket för allas rätt till och del i det med demokratin överensstämmande av detta kulturarv.

Både skolutredning och skolkommission var överens om att skolan tydligare måste accentuera sin fostrande roll. Men i fråga om hur fostran och kunskap skulle sinsemellan relateras skilde man sig åt. Skolutredningen utgick från "fasta kunskaper", historiskt vetenskapliga och förankrade i det nationellt kristna kulturarvet, vari nya kunskaper kontinuerligt skulle införlivas. Fostrans uppgift var att ge de unga såväl personlig som samhällelig identitet. Skolkommissionen utgick från ett relativistiskt föränderligt kunskapsideal avhängigt av vetenskapliga forskningsresultat. Fostrans uppgift var att ge de unga möjlighet att självständigt pröva, jämföra och slutligen nå en egen övertygelse och insikt. Kulturarvet var inte något nationellt avgränsat och religiöst fixerat. De ungas uppgift var att utveckla och förändra hela mänsklighetens, av nationella, religiösa och sociala barriäreffekter obegränsade, kulturarv. Fostran var baserad på beteendevetenskapliga rön, där fasta ideal kunde skapa hämningar hos de växande.

De skillnader i basideologier och grundvärderingar mellan skolutredning och skolkommission, som vi vid jämförelsen dem emellan kunnat iaktta, tog sig också uttryck i konkreta ställningstaganden. Redan den rangordning som kristendomsämnet fick i förhållande till andra ämnen, röjer fronterna. Skolutredningen tog sig an ämnet som det första, skolkommissionen som det sista bland teoretiska ämnen. Största utrymmet åtgick därvid till att försvara sitt synsätt gentemot utredningens. Motiveringen till att skolutredningen prioriterade kristendomsämnet var, att inriktningen på barnets fostran var bestämt till en kristen etisk fostran. Skolkommissionens värdering av kristendomsämnet berodde av att deras nykomponerade ämne, samhällskunskapen, skulle träda i kristendomens ställe. Samhällskunskap var ett ämne särskilt rustat att fostra den självständiga kritiskt prövande demokratiska människan.

Skolutredningen utgick från att kunskap *i* kristendom skulle ges. Därvid åsyftades inte en konfessionell utan en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Skolkommissionen utgick från att kunskap *om* kristendom skulle ges. Undervisningen skulle, utformad i enlighet med beteendevetenskapliga fakta, sakligt meddela kunskaper utan att påverka till religiöst ställningstagande. I motiveringarna för kristendomskunskap betonade skolutredningen dess fostrande uppgift i den svenska kulturtraditionen. Övriga religioner måste därför inskränkas till en kort presentation. Skolkommissionen talade i princip om ett religionskunskaps- och livsåskådningsämne. Diskussion som metod premierades, eftersom denna övade självständigt tänkande. Att kristendomen fick en större plats i presentationen motiverades av den västerländska kulturtraditionen.[2] Ämnets föränderlighet betonades. Dess existens motiverades av att skolan på så sätt kunde korrigera hemmens och kyrkornas mindre vidsynta och mindre psykologiskt riktiga religiösa lärospån och erfarenheter.

Värderingarna skilde sig även åt angående delämnet kyrkohistoria. Skolutredningen önskade mer utrymme för ämnet än 1919 års undervisningsplan hade. Kyrkohistorien skulle förse eleverna med fostrande idealexempel. Skolkommissionen, vilken hade andra ideal, reducerade kyrkohistorien till parallelläsning med historieämnet.

Skolans morgonandakt framstod för skolutredningen som en självklar inledning till skoldagen. Dess karaktär av andakt framhölls. För skolkommissionen var morgonandakten ett principiellt problem. Principen fick här dock hos majoriteten vika för traditionen. Man angav en profan motivering för sin medvetna inkonsekvens. Skolan hade behov av "samling och högtid". En neutral religionsundervisning skulle samsas med en obligatorisk kulthandling. Den opponerande gruppen inom skolkommissionen försummade inte att framhålla inkonsekvensen.

Vi har konstaterat stora skillnader mellan skolutredning och skolkommission, trots den senares ambition att släta över gränserna. Skillnaderna kom tydligast i dagen vad gällde den principiella inställningen till kristendomen i skolan. Vad gällde den konkreta utformningen kom en skillnad även att gå inom skolkommissionen själv. Grundproblemen gällde objektivitet och religionsfrihet som fundament i det demokratiska samhället.[3] Lösningen stod i traditionsförhållande till 1905 års – och därefter med jämna mellanrum aktualiserade – socialdemokratiska kongressbeslut och till av den dåvarande socialdemokratiske ecklesiastikministern Värner Rydén skrivna 1919 års undervisningsplan.[4]

4.4 1943 års dissenterlagskommitté

Den 21 maj 1949 framlade den så kallade dissenterlagskommittén sitt betänkande. Huvudfrågan rörde religionsfriheten, och utifrån denna utgångspunkt be-

handlade man även kristendomens ställning i skolan. Skolinspektören Bror Jonzon, tillika medlem av skolutredningen och ordförande för dess folkskoleavdelning, hade tillkallats i september 1944 för att medverka vid skolfrågans behandling.[1] Dissenterlagskommitténs betänkande kom året efter skolkommissionens. Kommittén var däremot av äldre datum, tillsatt under samlingsregeringens tid – i oktober 1943 – inom justitiedepartementet, där folkpartisten Torwald Bergquist var chef. Redan kommitténs sammansättning röjer dess större släktskap i skolsyn med 1940 års skolutredning än med 1946 års skolkommission. Som ordförande i dissenterlagkommittén fungerade en högre jurist. Övriga kommitterade var en sekreterare, en biskop samt två ledande frikyrkomän, båda folkpartister.[2] Dessa båda hade dessutom varit initiativtagarna genom en uppvaktning hos justitieministern månaden före tillsättandet och påtalat behovet, inte minst från frikyrkohåll, av åtgärd i religionsfrihetsfrågan.[3]

Dissenterlagskommittén, till karaktären en expertutredning, exemplifierade ytterligare att utredningar tillsatta under samlingsregeringens tid var uttryck för departementschefens självständiga ställning i regeringen samt för att socialdemokraterna var klart underrepresenterade i utredningsväsendet under denna tid. Inom kommittén skedde personbyten, de flesta under dess första tvåårsperiod. Vid ett sådant byte 1946 och med en samtidig komplettering tillfördes kommittén två socialdemokratiska riksdagsmän – ett uttryck för efterkrigstidens ökade socialdemokratiska inflytande på utredningsområdet. Detta förändrade inte själva dissenterlagskommitténs arbete och karaktär av expertutredning.[4]

Dissenterlagskommitténs betänkande år 1949 kom alltså att utifrån religionsfrihetsaspekten beröra kristendomens och framför allt kristendomsämnets ställning i den statliga skolan.[5] I ett inledande avsnitt konstaterade man, att svenska skolans historia huvudsakligen sammanföll med svenska kyrkans historia. Ännu präglade "skolans kristna karaktär" kristendomsämnets utformning och morgonandaktens regelmässighet i skolan. Frågan gällde, huruvida detta var förenligt med religionsfrihetsprincipen. Kommittén hävdade att så var fallet. Som motivering anfördes, att få om ens någon ifrågasatte religionsundervisningens förekomst i skolan. Med hänsyn till kristendomens betydelse för svensk kultur och svenskt samhälle skulle en allvarlig brist uppstå i den allmänna bildningen, om kristendomsämnet förlorade sin ställning som obligatoriskt. Sedan ämnet med 1919 års undervisningsplan fråntagits sin kyrkliga konfessionella karaktär, hade även de frikyrkligas invändningar tystnat. Bland de flesta kristna samfund var enigheten stor kring den nuvarande kristendomsundervisningen som ett led i den allmänna medborgarbildningen. Om kristendomsundervisningen uteslöts, kunde detta leda till ett dubbelt skolsystem.

Kommittén fastslog vidare, att kristendomsundervisningens innehåll inte utövade något andligt tvång på eleverna. Kravet på kristendomsämnet som obligatoriskt stred inte mot det demokratiska samhällets krav på religionsfrihet och samvetsfrihet.

Problemet gällde i stället ämnets utformning. Kunde ämnet, utan risk för kränkande av nämnda principer, vara livsåskådningsmässigt bestämt eller måste ämnet vara livsåskådningsmässigt neutralt? Kommittén visade att skolan av ålder hävdat den förra ståndpunkten. Skolans mål var kunskapsmeddelelse och karaktärsfostran. Tendensen att mera beakta skolans fostrande betydelse och etiska inriktning hade 1940 års skolutredning visat. Också 1946 års skolkommission fann man ha betonat fostrans betydelse och bland etiska värden främst respekten för människovärdet. Kommittén fann därför som en självklarhet att skolans fostrande uppgift inte kunde förenas med en neutral religionsundervisning. Principen om religionsfriheten krävde inte heller detta.

1919 års undervisningsplan hade visat en möjlig utväg. Skolans kristendomsundervisning skulle inte vara konfessionellt bunden i kyrkligt-dogmatisk mening. Däremot skulle den vara konfessionellt i betydelsen evangelisk-protestantisk i motsats till romersk-katolsk. "I överensstämmelse med det djupaste i den svenska traditionen" skulle skolans kristendomsundervisning följa en evangelisk och etisk linje. Kommittén konstaterade, att 1940 års skolutredning på denna punkt inte tänkt sig några förändringar av kristendomsämnet. Av 1946 års skolkommission väntade man inte heller någon förändring. Visserligen kunde skolkommissionens uttalanden till dels röja ett annat tänkesätt, men då kommissionen hittills endast gett riktlinjer och inte detaljerade kursplaner och då den klart tagit ställning för morgonandaktens bevarande i skolan, fann man ingen anledning till oro. En, i linje med skolornas allmänna uppfostringsprogram, historiskt orienterad kristendomsundervisning med evangelisk karaktär och med ett religiöst och etiskt fostrande syfte, hävdade kommittén vara förenlig med det demokratiska samhällets samvets- och religionsfrihetsprincip.[6] Med sin långa tradition och, som man uppfattade det, säkra förankring i svenska folket, var denna kristendomsundervisning självskriven. Endast en liten minoritet, som inte tillhörde den protestantiskt dominerade kulturvärlden, kunde här komma i kläm. Som lösning på detta religionsfrihetsproblem förordade kommittén för berörda elever befrielse från skolans kristendomsundervisning, i stället för en neutral religionsundervisning för samtliga elever.[7]

Dissenterlagskommitténs betänkande utkom året efter skolkommissionens riktlinjer för en ny skolreform och året före riksdagens beslut om en ny skola. Kommittémedlemmarna torde därför med sin utformning av betänkandet angående skolan ha åsyftat visst inlägg i den ännu pågående skoldebatten. Dissenterlagskommitténs frågecentrering tyder även på detta. Två frågor behandlades: kristendomsundervisning som obligatoriskt ämne i skolan samt ämnets innehåll och utformning. Just dessa två frågeställningar var skolkommissionens. Skillnaden är den, att medan skolkommissionen ställde frågorna utifrån det demokratiska samhällets mera allmänna utgångspunkt, ställde dissenterlagskommittén dem utifrån det demokratiska samhällets krav på religionsfrihet. Utifrån en kulturprotestantisk syn fann kommittén kristendomsundervisningen ingå som en självklar del i medborgarbildningen utan att strida mot religionsfriheten. Likaså

utgick man från kulturprotestantiskt synsätt i fråga om kristendomsundervisningens innehåll och utformning. Det man avvisade var en kyrkligt konfessionell kristendomsundervisning.

Inför valet mellan en etisk-evangelisk kristendomsundervisning och en neutral religionsundervisning såg dissenterlagskommittén sin väg, i enlighet med svensk tradition, vald redan av såväl 1919 års undervisningsplan som 1940 års skolutredning. Med viss svårighet fann man även 1946 års skolkommission stödja denna linje.

Om dissenterlagskommittén således hade likheter med skolkommissionen i frågeställningarna, hade den likheter med skolutredningen angående svaren. Redan tillsättningstid, tillsättningsförfarande och gemenskap via Bror Jonzon på personplanet indikerar detta. Både kommitté och utredning anlade ett kulturprotestantiskt synsätt byggt på det nationella perspektivet, markerat av distansen mellan evangelisk och romersk-katolsk kristendomsuppfattning. Utifrån detta tolkade man skolkommissionens uttalanden: att kristendomsundervisningen skulle vara etiskt fostrande, att kristendomen skulle komma till sin fulla rätt, att ämnet mer än de flesta skulle kunna vara ett instrument för personlighetsdaning. Det man därvid bortsåg från var: skolkommissionens internationella från kulturprotestantismen sekulariserade humanistiska uppbrutna perspektiv, en fostran till det för mänskligheten gemensamma, dess objektivitetsuppfattning, den icke auktoritativa fostran, en fostran till kritiskt tänkande, en frihet till egen personlighetsutveckling, att kristendomen visserligen skulle komma till sin fulla rätt men att framställandet "Gud som fader" stred mot objektiv undervisning.

Dissenterlagskommitténs ställningstagande angående kristendomen i skolan torde kunna ses som ett inlägg i en icke avslutad diskussion. Därvid var det för kommittén angeläget att mer betona enheten i en fast tradition på kulturprotestantisk bas än att framhäva avvikelser – med hänsyn till en pågående propositionsskrivning och ett i tiden näraliggande riksdagsbeslut. Detta ställningstagande från dissenterlagskommittén föranledde – som vi sett – skolkommissionen att själv betona skillnaden.[8]

4.5 1950 års skolproposition

Skolkommissionens betänkande år 1948 resulterade, efter remissförfarande, i Kungl Maj:ts proposition till riksdagen angående riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling den 3 februari 1950.[1] Därmed var skolutredningarnas årtionde till ända. Skolförsökens årtionde stod för dörren.[2]

För min avhandlings inriktning och tidsram kan det vara värt att något stanna inför denna proposition, med vetskapen att ordföranden i 1946 års skol-

kommission Josef Weijne i propositionen agerade i egenskap av chef för ecklesiastikdepartementet. Det är därvid av intresse att ta del av departementschefens personliga yttranden och jämföra med skolkommissionens betänkande, särskilt rörande kristendomen och morgonandakten i skolan.[3] Ecklesiastikministern, i likhet med Gösta Bagge tidigare, konstaterade att politiska kriser gav grogrund för en livlig pedagogisk debatt.[4] Det första världskriget hade gett 1919 års undervisningsplan och 1920-talets skoldebatt som följd. Det andra världskriget tycktes ha en liknande verkan. En nödvändig skolreform stod för dörren. De delvis av krisen förändrade samhällsförhållandena krävde detta.

Den förändrade samhällsbilden påverkade skolans mål. I den gamla avvägningen mellan kunskapsmeddelelse och karaktärsfostran hade redan 1940 års skolutredning betonat det senare ledet. Också 1946 års skolkommission hade betonat vikten av personlighetsdaningen liksom att behandling av livsåskådningsproblem där ingick. Angående tradition och aktualitet kunde vidare Weijne konstatera, att skolkommissionen målade tidigare skolepoker "i mörkare färger" än skolutredningen. Han påpekade också, att medan skolutredningen betonat skolans uppgift såväl gentemot individen som samhället, uppehöll sig skolkommissionen mera vid fostran till samarbete som en förutsättning för den demokratiska skolan. Trots vissa skillnader mellan de bägge utredningarna ansåg dock departementschefen, i sitt yttrande över skolans mål, att samstämmighet rådde i de grundläggande frågorna: Skolans arbete måste "främst syfta till en mera ingripande personlig påverkan på de unga", utan att fördenskull hemfalla åt likriktning i undervisningen. Utan att bryta ner gångna generationers verk måste skolan anpassas till det moderna demokratiska samhället.[5]

Josef Weijne kom i sin proposition att beröra kristendomsämnet och morgonandakten i skolan. Han anslöt sig här till skolkommissionens syn, att kristendomsundervisningen dels gav sitt bidrag till "orienteringen i kunskapens värld", dels var "ett instrument för personlighetsdaningen". Han delade också skolkommissionens uppfattning, att kristendomsundervisningen förutom kunskapsmeddelelse skulle "stämma de unga till allvar och eftertanke". Trots alla diskussioner som rört kristendomsundervisningen, hyste Josef Weijne åsikten att, med remissvarens talande enstämmighet, skolkommissionens förslag skulle kunna genomföras i praktiken. En annan fråga, som Weijne ansåg vara mer kontroversiell än kristendomsämnet, var morgonandakten. Här anslöt han sig oförbehållsamt till skolkommissionens förslag.[6]

På en punkt anförde dock departementschefen reservationer. Det gällde skolkommissionens tolkning av objektivitetskravet vid studiet av olika livsåskådningar. Weijne hänvisade här till 1919 års undervisningsplan och avgivna remissyttranden: "I sin uppfattning om vad undervisningens objektivitet bjuder, går kommissionen tämligen långt." Vad som därvid åsyftades var att, förutom de krav på tolerans och tankefrihet som redan 1919 års undervisningsplan formulerat, skolkommissionen också krävde elevens rätt till självständigt tänkande och personligt ståndpunktstagande. Weijne hävdade: "Man måste ha klart för

sig, att blott ett fåtal kunna bli tänkare, som förmå tränga under ytan av dagsdiskussionerna. Vi ha alla rätt till ett arv av värderingar och levnadsnormer, som skapats före vår tid och bildar grunden för vårt arbete. Vi måste lämna ett sådant arv även åt våra efterkommande såsom en grund och utgångspunkt för deras insatser." Demokratiprincipen användes här av Weijne riktad mot objektivitetskravet. Alla, inte bara ett fåtal, skulle tillgodoses i kristendomsundervisningen. I stället för en neutral religionsundervisning, som kommissionen förordat, hävdade Weijne i linje med 1919 års undervisningsplan en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, där principiella olikheter i livsåskådningsfrågor fick vika för framhållandet av "det gemensamma i vår uppfattning av rätt och orätt, gott och ont, sant och osant". En sådan skulle vara ägnad att tillfredsställa det stora flertalet. Erfarenheterna av 1919 års undervisningsplan pekade i denna riktning.[7]

Utmärkande för propositionen var, att departementschefen först presenterade skolutredningens synsätt, därefter skolkommissionens. Han visade stundom på skillnader dem emellan men var framför allt angelägen betona, att skillnaderna var av underordnad betydelse. I det väsentliga var de båda utredningarna överens. Ett undantag från detta presentationssätt utgör avsnittet om kristendomsundervisningen, vilket inte med ett ord nämner skolutredningens förslag. Anledningen därtill torde vara uppenbar. På denna punkt stod de båda utredningarna i sådan motsättning till varandra, att en överbryggning ej var möjlig. Medan skolutredningen förordade en etisk-evangelisk kristendomsundervisning på kristen humanistisk grund, förordade skolkommissionen en neutral religionsundervisning på sekulariserad humanistisk grund. Formuleringarna i 1919 års undervisningsplan förefanns tjänligare. Till dem refererade även skolkommissionen. Där fann Weijne denna gång sin utgångspunkt i sina överbryggningsförsök mellan åsiktsskillnaderna på vägen mot det stora målet: enhetsskolans införande med dess nyttoinriktade medborgarutbildningsideal i parallellskolesystemets ställe med dess klassiskt humanistiska bildningsideal.[8]

1919 års undervisningsplan kunde av Weijne tas som ett stöd för den av honom själv personligt intagna ståndpunkten för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning med bibehållen respekt för tankefrihet och tolerans. Där skulle skolkommission och tradition mötas. Med denna reservation ansåg Josef Weijne skolkommissionens förslag i övrigt vara invändningsfritt. Reservationen liksom skolkommissionens betänkande visar en brytning också inom de socialdemokratiska leden i synen på kristendomen i skolan. Departementschefens yttrande i propositionen fick inte heller stå oemotsagt. I riksdagens särskilda utskott, som förbehandlade propositionen, gavs i ett särskilt yttrande, bakom vilket samtliga var socialdemokrater, kritik på denna punkt.[9]

4.6 Konklusion

1940-talet var ur svensk skolsynpunkt ett skolutredningarnas årtionde, med ett händelseförlopp polariserat i 1940 års skolutredning och 1946 års skolkommission. Denna polarisering hade sin motsvarighet såväl i den utrikespolitiska som i den inrikespolitiska totalsituationen. Det nyss inledda världskriget övergick i ett efterkrigstillstånd. Den i det första skedet kompromissande samlingsregeringen övergick i en majoritets- och enpartiregering med socialdemokratiska förtecken. Den enighetsnorm som rådde under samlingsregeringens tid, var efter dess avgång förbytt i partinormens utslagsgivande. De två skolutredningarna speglar i så motto två politiska skeden under 1940-talet, vilka gav konkret utslag angående kristendomen i skolan och kristendomsämnets utformning. Mot skolutredningens etisk-evangeliska kristendomsundervisning ställde skolkommissionen en neutral religionsundervisning. Det politiska läget 1950, präglat av kompromissnormen, utjämnade dock denna motsättning.

Från abstraktionsnivå 3, studiet av skolutredningarna, ska vi härmed övergå till att närmare bekanta oss med abstraktionsnivå 4, riksdagspartiernas och deras närstående organisationers agerande under skolutredningarnas årtionde. Vi ska söka följa det politiska spelet kring den svenska skolan speglat i partiernas och deras närstående organisationers inre rådslag. Vi ska följa deras arbete med en fråga som aldrig blev en så kallad "stor fråga", men som dock alltmer och oundvikligen pockade på sin lösning. Därvid kommer vi att åter möta idéer som präglade och personer som var aktiva i de båda skolutredningarna. Sambandet mellan riksdagspartierna, deras närstående organisationer och skolutvecklingen ger en ny utgångspunkt för förståelsen och tecknandet av skolutredningarnas årtionde. Den ger bilden av sambandet mellan samhällssyn–skolsyn–kristendomssyn.

5 Sveriges socialdemokratiska arbetarparti – skolan och kristendomen

5.1 Allmän målsättning

5.1.1 Program

Sveriges socialdemokratiska arbetarparti grundades 1889. År 1920, vid partiets elfte kongress, fastslogs följande grundsats som partiets profilering:

"Socialdemokratin skiljer sig från andra politiska partier därigenom, att den vill helt omdana det borgerliga samhällets ekonomiska organisation och genomföra de utsugna klassernas sociala frigörelse, till betryggande utveckling av den andliga och materiella kulturen. Huvudorsaken till de lyten, som vidhäfta våra dagars civilisation, är nämligen det privatkapitalistiska produktionssättet, som lagt äganderätten till produktionsmedlen i ett mindertals händer, dömt flertalet till egendomslöshet och beroende samt gjort motsättningen mellan arbetare och kapitalister till det nutida samhällets bestämmande drag."

Planlösheten i den kapitalistiska produktionen påvisades. Mot denna organiserade sig arbetarna till en klasskamp: "Men därmed följer ock en samling av alla de utsugna klasserna, som i klasskampen taga ställning sida vid sida. Denna klasskamp skall icke upphöra, förrän samhället så omdanats, att den kapitalistiska utsugningen helt är upphävd, klassamhället fallet och massfattigdomen avskaffad." Detta skulle ske när man ersatte privatkapitalisternas "nuvarande planlösa varuproduktion med en socialistisk, efter samhällets verkliga behov planlagd, för välståndets höjande stegrad produktion." "Detta mål kan inte uppnås, utan politisk kamp. Socialdemokratin vill därför samla och politiskt organisera de utsugna klasserna, klargöra deras roll i den sociala utvecklingen, målet och vägarna för deras klasskamp, erövra den politiska makten och på den väg och i den ordning, utvecklingen själv anvisar, genomföra samhällets socialistiska organisation."

Utifrån dessa marxistiskt-socialistiskt bestämda grundsatser framtonade ett konkret program:

Först yttrande-, tryck-, religions-, förenings- och församlingsfrihet, folklig självstyrelse, lika rösträtt och demokratiskt representationsskick. För att nå dessa mål skulle progressiv beskattning införas liksom samhällskontroll över alla företag, statliga, kommunala och privata, samt statlig kontroll över en mängd områden. Samhällets expropriationsrätt fastslogs. En internationell ordningsmakt skulle göra nationell avrustning möjlig.[1]

Detta program kom att bestå fram till 1944 års kongress. Den överarbetning,

som förelades 1940 års kongress till beslut, gällde främst dess kommunalprogram men visade i vissa avseenden fram mot 1944 års revidering av partiprogrammet. Den marxistiskt socialistiska vokabulären tonades ner. Målsättningen att omdana det borgerliga samhället kvarstod dock. De ändringar som vidtogs, motiverades dels med att anpassning var nödvändig till den samhällsförändring som ägt rum sedan 1920, dels med att nyanser i uppfattningar inom partiet nu mer än tidigare fått komma till uttryck, dels med att den marxistiska terminologin skapat onödiga konfrontationer och missuppfattningar.[2]

I jämförelse med 1920 års program hade 1944 års program större utförlighet och en markerad förändring i den ekonomiska politiken: Den marxistiska socialiseringstanken ersattes av en social-liberalt påverkad planhushållningstanke, byggd på den engelske liberalen och nationalekonomen Keynes idéer. Partiet hade därmed övergivit socialiseringen som ett mål i sig och åsyftade nu enbart en socialisering som stöd där den privata sektorn inte räckte.[3]

Mot denna bakgrund kommer vi, genom en jämförelse mellan programmen både i parti- och kommunal utformning, att se hur detta påverkade partiet i synen på kristendomens ställning i skolan:

1920 (1940) års program	*1944 års program*
Kostnadsfri undervisning i offentliga skolor.	All undervisning inriktas på att jämsides med kunskapsmeddelelsen dana demokratiska medborgare.
	Kostnadsfri undervisning i offentliga skolor.
Gemensam folkskola som grundval för medborgarnas utbildning. Fackskolor för hantverk, industri, handel, jordbruk och fria yrken.	Gemensam folkskola som grundval för medborgarnas utbildning. Yrkesutbildningen göres tillgänglig för alla.
Tryggat tillträde för kvalificerade till högre undervisningsanstalter. Ekonomiska hinder för deras utbildning udanröjas.	Tryggat tillträde för kvalificerade till högre utbildningsanstalter. Ekonomiska hinder för utbildningen undanröjas.
Konfessionslöst undervisningsväsen. Främjande av det fria forsknings- och bildningsarbetet.	Konfessionslöst undervisningsväsen. Det fria forsknings- och bildningsarbetet främjas.
Religionsfrihet	Religionsfrihet
Statskyrkan avskaffas. Av kyrkan disponerade egendomar stanna i samhällets ägo.	Statskyrkosystemet avskaffas. Av kyrkan disponerade egendomar stanna i samhällets ägo.

1920 års kommunalprogram	*1940 års kommunalprogram*	*1944 års kommunalprogram*
Folkskolans utveckling till en kulturfordringarna uppfyllande medborgarskola. Överbyggnader på folkskolan.	Folkskolan med dess omedelbara påbyggnader ägnas synnerlig omvårdnad.	Folkskolan med dess påbyggnader ägnas synnerlig omsorg.
Fri undervisningsmateriel.	Fri skolmaterial åt deras elever.	Folkskolans ställning som grundläggande medborgarskola skall tillgodoses såväl genom teoretisk som praktiskt betonad undervisning.
	Lärlings- och yrkesskolor, hushålls- och husmodersskolor samt kommunala mellanskolor och högre folkskolor inrättas.	Tiden för skolplikten fastställes i anslutning härtill.
– –		Den praktiska undervisningens behov tillgodoses därjämte genom inrättande av lärlings- och yrkesskolor, hushålls- och husmodersskolor samt andra kommunala utbildningsanstalter.
Genom friplatser och stipendier sättas begåvade barn från de fattigare klasserna i tillfälle att tillgodogöra sig den högre undervisningen.	Stipendier för bevistande av högre undervisningsanstalter.	Fri skolmateriel.
– –	Bespisning och beklädnad av behövande skolbarn.	Yrkesrådgivning för ungdom.
Effektiv skolläkarvård.	Skollovskolonier.	Skolans socialpedagogiska uppgifter tillgodoses bland annat genom obligatorisk läkarundersökning, fri skolläkarvård och tandvård, bespisning för alla elever, beklädnadshjälp åt behövande skolbarn, skollovskolonier, skolbibliotek samt andra former för skolbarnens fritidsverksamhet. Stipendier för bevistande av undervisningsanstalter, studiekurser och dylikt.
– –	Obligatoriska läkarundersökningar, fri skolläkarvård och tandvård för barn i folk- och fortsättningsskolor. Skol- och folkbibliotek upprättas.	
Upprättande av opartiskt förvaltade kommunal- och länsbibliotek.		
– –		
Landskommunerna och landstingen lämna effektivt och opartiskt understöd åt folkhögskolorna, som utvecklas till allmänt medborgerliga bildningsanstalter.	Folkhögskolan och det fria bildningsarbetet understödjes.	Folkhögskolan understödjes. Ordnat samarbete mellan skola och hem.

En jämförelse framför allt mellan kommunalprogrammen 1940 och 1944 företer många nyheter. Några förtjänar framhållas: Ett nytänkande har vuxit fram under de mellanliggande åren inom partiet. 1944 års kommunalprogram lämnade vägen öppen för en skolpliktsförlängning. Man betonade folkskolan som en medborgarskola. Folkskolan ska alltså förändras så, att den motsvarar detta nyaccentuerade krav. Den praktiskt inriktade utbildningen (yrkesutbildningen) fick en mera framskjuten plats i programmet 1944. Social-

pedagogiska insatser krävdes. Fria skolmåltider åt alla framstod som ett önskemål. Samarbetstanken skola-hem grundlades.

En jämförelse mellan de politiska programmen 1940 och 1944 gör samma tendens tydlig, som vi noterat vid genomgången av kommunalprogrammet. Det politiska programmet 1944 anger dessutom, att undervisningen inte längre enbart ska vara kunskapsmeddelande. Den ska bidra till att *dana demokratiska medborgare*. Detta är ett krav som kan ses i krigets skugga med dess hot mot demokratierna. Yrkesutbildning ska vara ett obligatorium. Här ser vi ett utslag från det alltmer tekniskt komplicerade samhälle som växer fram. De socialdemokratiska grundprinciperna kom mot mitten av 1940-talet att medföra också en medvetnare skolpolitik: "Bristen på ekonomisk jämlikhet innebär också brist på jämlikhet i utbildning och uppfostran, i möjlighet att vinna delaktighet i den andliga och materiella kulturen."[4] Den med 1940-talets ingång allt starkare socialdemokratiska intresseförskjutningen, från 1930-talets reformer enbart inom det sociala området mot reformer inom utbildningsområdet, kan mera detaljerat avläsas i såväl partiprogrammens som kommunalprogrammens konkreta uttalanden om skolan och kyrkan: Tidigare stående formuleringar om konfessionslös undervisning och statskyrkans avskaffande fick nu ett mera profilerat innehåll.[5]

När 1944 års partiprogram som skolans mål fastslog danandet av den demokratiska människan, tolkas detta i liberal-socialistisk mening i enlighet med programmets grundsatser: en jämlikhet i människans ekonomiska, sociala och kulturella villkor. Med begreppet "konfessionslös" avsågs uppenbarligen olika innehåll beroende på vilken person som använde ordet. Såväl revisionsgruppen som kongressen avstod från att närmare definiera partiets tolkning därav.

Sammanfattningsvis kan sägas, att partiets allmänpolitiska åskådning, byggd på reviderad socialistisk grund, också började ge utslag på undervisningens område. Ännu 1944 var intresset för detta område i ett begynnande skede, varför några stora förändringar i skolsyn i förhållande till tidigare program icke noterades.

Med hänsyn tagen till att program av detta slag ofta med försiktighet reviderar föregångare, förråder ändå nyanser, att en ny skolsyn började växa sig stark inom det socialdemokratiska partiet.

5.1.2 Programrealisering

Med utgångspunkt från de socialdemokratiska grundsatserna arbetade en kommitté, gemensam för hela arbetarrörelsen, fram ett handlingsprogram med sikte på efterkrigstiden. Dess arbete presenterades samma år som partiprogrammet. 1944 års kongress uttalade sin anslutning till detta efterkrigsprogram. Utifrån erfarenheter som gjorts med krigshushållningen, där samhället dirigerat produktion och konsumtion, förordade detta program en fortsatt planhushållning i fredstid framför en återgång till den fria kapitalistiska ekonomin. Efterkrigstidens mål formulerades i tre punkter: full sysselsättning, rättvis fördelning och

höjd levnadsstandard samt större effektivitet och mera demokrati inom näringslivet. Som ett led i förverkligandet av rättvis fördelning och höjd levnadsstandard framstod utbildningssektorn. En tidsförlängning och en kvalitativ förbättring av den obligatoriska skolan sattes som mål. En nio- eller tioårig enhetsskola var det uttalade målet. Ungdomens arbetslöshetsproblem skulle därigenom också kunna lösas. Oberoende av ekonomiska och geografiska förutsättningar skulle varje medborgare som så önskade beredas möjlighet till högre studier. Klasskillnaderna i det nuvarande samhället skulle genom en förändrad skolutbildning brytas ner och grunden för en "riktig demokrati" läggas. Bildningsmonopolet skulle sprängas.

I handlingsprogrammet berördes inte kristendomen i skolan, då endast skolans organisation och inte dess innehåll här skisserades. Att konfessionslös skolundervisning skulle råda kan anses förutsatt med tanke på kommitténs personsammansättning och partiets grundprogram.[1]

Med arbetarrörelsens efterkrigsprogram fick partiet ett konkret handlingsprogram, fritt från partiprogrammens mer försiktiga karaktär, grundat på i liberal riktning påverkade socialistiska värderingar av frihet och jämlikhet, stat och individ. När partiet 1945 ersatte enighetsnorm med partinorm, blev detta handlingsprogram också regeringens handlingsprogram.[2] Detta blev ledstjärnan fram till 1948 års val, då valmotgången innebar tystnad kring efterkrigsprogrammet.[3] Kompromissnormen var under uppsegling.

De stora frågorna som sysselsatte partiet under 1940-talet var följande: Den ekonomiska politiken, ett arv från 1920- och 1930-talen. Keynes idéer, först utvecklande som krigshushållning fram till 1945, sedan som planhushållning fram till 1948.[4] Skattepolitiken, där krigsårens extra utgifter drev fram en proportionell skattefördelning och därmed också på sikt en social förändring som följd. Försvarsfrågan, under krigsåren en dominerande fråga. Demokratin, som under hela 1940-talet flitigt debatterades i såväl dess ekonomiska, sociala som kulturella aspekt. För samtliga frågor spelade kriget en avgörande roll och medförde fram till 1945 enighetsnormens dämpande effekt på inre motsättningar och på starkare socialdemokratisk profilering av sin partinorm. Detta förhållande förbyttes i sin motsats under partinormens allenarådande från krigets slut till år 1948.

Mot bakgrunden av det totala politiska sammanhanget, där försvarsfrågan, den ekonomiska politiken och skattepolitiken med deras demokratiska aspekter var tongivande, övergår vi nu att närmare granska socialdemokraternas engagemang i skolfrågan.

5.2 Partiet – skolan och kristendomen

5.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Vid den socialdemokratiska partikongressen sommaren 1940 behandlades två motioner om skolan, en om dess innehåll, en om dess organisation. Kritik framfördes mot partiets program gällande skolan. Kongressen beslöt dock att utan debatt lämna dessa motioner om skolan utan åtgärd.[1] Inom den socialdemokratiska kongressrepresentationen liksom inom dess partiledning fanns ingen beredskap till reformskapande på undervisningens område vid 1940-talets ingång.

Detta betydde inte, att man inom socialdemokratin och den samlade arbetarrörelsen helt saknade intresse för skolfrågor vid denna tidpunkt. En skoldebatt med rötter i 1920-talet och amerikansk pedagogik gjorde sig påmind i arbetarrörelsens tidskriftsorgan. Debattböcker började utkomma på dess förlag. Den politiskt och kulturellt inriktade Tiden – en tidskrift utgiven av Sveriges socialdemokratiska arbetareparti – blev forum för denna debatt i ett tidigt skede. Redan år 1938 förebådade folkskolläraren i Göteborg Evald Fransson, från 1946 ledamot av ABF:s styrelse, den på 1940-talet förda skoldebatten avseende dess ideologiska inriktning. I sin artikel "Socialism och uppfostran" konstaterade han, att svalget mellan skolans uppfostran och samhällets krav var större än någonsin. Utifrån en marxist-socialistisk utgångspunkt, underbyggd med barnpsykologins senaste resultat, betonade Fransson nödvändigheten av att ersätta de gamla liberala och konservativa uppfostringsidealen, byggda på konkurrens, lydnad, underkastelse och individualism, med en socialistisk uppfostran i skolan byggd på samarbete, förmåga till egna initiativ med hänsyn till helheten och en social fostran. Arbetarrörelsen skulle "från demokratiska och socialistiska utgångspunkter göra skolfrågan till en kulturpolitisk fråga av största sociala betydelse" avslutade Evald Fransson.[2]

Evald Franssons artikel fick inget omedelbart gensvar. 1930-talet övergick i 1940-tal, innan skolan åter blev aktuell i Tidens debatt, till en början endast inriktad på skolorganisatoriska frågor under år 1940.[3] Nästföljande år fick skoldebatten en något annorlunda inriktning. Jörgen Westerståhl, ung forskare i statskunskap i Stockholm, analyserade behovet av en skolreform som ett utslag av det rådande krigsläget. Han påtalade att såväl skolutredning, socialdemokratiska ungdomsförbundet som dess motsvarighet inom Högerpartiet accentuerat skolans uppfostrande roll. För Westerståhl framstod skolans demokratiseringsbehov främst gällande dess ekonomiska aspekt, även om undervisningsmetoder och undervisningens innehåll var angelägna demokratiseringsområden. Han varnade dock för alltför omfattande förändringar av undervisningsmetoderna. Också rektorn vid läroverket i Hudiksvall Stellan Arvidson fann anledning till reservationer i debatten kring skolans demokratisering. Detta fick inte leda till en skolans "nivellering" i fråga om skolans kunskapskrav. För honom gällde reformbehovet främst en demokratisering i dess geografiska aspekt, landsbygdsungdomens lika chans till likvärdig utbildning som tätorts-

ungdomens.[4] Debatten inom det socialdemokratiska tidskriftsorganet gav ett splittrat intryck. Någon enighet kring inriktningen av skolreformen förefanns inte. Reservationer inför utformningen av en kommande reform markerades.

Under år 1941 återkom Evald Fransson i skolfrågan, denna gång med boken "Uppfostran och upprustning", utgiven på Tidens förlag. Till skillnad från hållningen i artikeln 1938 hade hans utgångspunkt i en marxistisk socialism tonats ner. Demokratibegreppet stod i centrum för skolans ideologiska målsättning. Förverkligandet därav var inte endast en uppgift för arbetarrörelsen utan för en nationell opinion. Demokratins innehåll bestämdes som "sanningens, människovärdets, frihetens och rättens idéer". Skolans mål måste vara att inpränta denna demokratins trosbekännelse. Kriget och nazismen var det hot som på detta sätt måste mötas. Den pedagogiska frihetsförkunnelsen, där eleverna skulle lämnas utan påverkan, var för Fransson helt absurd, och var en rest från liberalismens frihetsbegrepp, med egoism, konkurrens och individualism som ideal. Tidsläget krävde i stället praktiserad demokrati i form av samverkan och elevernas självbestämmanderätt genom elevstyrelse i skolan.[5]

Under 1942 var skoldebatten obefintlig, frånsett det socialdemokratiska ungdomsförbundets ordförande Ossian Sehlstedt, som i partistyrelsens tidskrift SAP-information gav en orientering om det initiativ förbundsstyrelsen tagit i skolfrågan genom dess skolkonferens i maj 1941. Ett initiativ som syftade till en ideologisk förändring av skolan i demokratisk riktning.[6]

En socialdemokrat av äldre årgång hade länge ivrat för en ny skola med anglosachsiska förebilder. Det var lektorn vid Jönköpings seminarium, riksdagsmannen Oscar Olsson. I sin bok "Demokratins skolväsen – iakttagelser i amerikanska skolor" framlade han redan vid mitten av 1920-talet sina åsikter. För honom framstod den amerikanske pedagogen John Dewey som skaparen av den demokratiska skolan, vilken försvarade barnets rätt till sitt eget liv. Därför var enhetsskolan – en skola för alla – en självklarhet i Amerika liksom självverksamhet och individualisering. Oscar Olsson hävdade, att de amerikanska skolornas "levande samfundsanda" också borde behärska svenska skolor, om dessa ville utgöra "en eggande bildningsfaktor".[7]

Oscar Olsson gjorde 1943 sig åter påmind i skoldebatten genom boken "Demokratins skolor". Skolan skulle sikta mot att ge något för livet bestående. Detta skulle enligt Oscar Olsson bestå i en livshållning, till nytta och glädje både för samhälle och individ. Liksom demokrati betydde folkfrihet och personlig frihet, skulle en ny demokratisk skola ge uppfostran till frihet och till förutsättningslöshet i tänkande och kritik. Olsson angrep det rådande skolväsendet, vars organisation betecknades som utmärkande för ett klassamhälle och inte för en verklig demokrati och bar skulden till att skolutbildningen inte var anpassad efter barnens naturliga läggning och anlag utan till deras föräldrars sociala och ekonomiska ställning.

Också skolans ämnesindelning var otidsenlig. Mot detta ställde Olsson det verklighetsbetonade. Verkligheten var inte systematiskt sönderstyckad utan ut-

gjorde en helhet. Han stödde sina åsikter dels på seminarielektorn Nils Hänniger – en av de första förmedlarna av de "epokgörande amerikanska försöken och erfarenheterna" – dels på göteborgslärarinnornas Ester Hermansson och Elsa Skäringer-Larson då nyligen publicerade rapporter från amerikanska skolor. Den gamla skolans arbetsmetoder skulle ersättas med en läxfri skola med icke-auktoritära lärare.

Amerika framstod för Oscar Olsson som det absoluta föregångslandet. "Ingenting hindrar en uppläggning i de svenska skolorna efter liknande linjer som de amerikanska" kunde han utbrista. Han pläderade för en integrering av de nuvarande självständiga läroämnena för att åstadkomma en starkare accentuering av medborgarbildning.[8]

Evald Fransson återkom med ännu en bok 1943: "Är demokratin på glid?" Liksom Oscar Olsson utgick Fransson från amerikanska förebilder. Skolan skulle göras demokratisk och mer samhällelig, ett krav som också ungdomsförbundet 1941 ställt. Skolan måste bli en experimentskola, som utgick från barnets inneboende skapardrift och begär efter kunskaper. Den amerikanska pedagogen John Dewey framhölls. En kommitté av lekmän skulle bättre än pedagogiska experter kunna förändra den nuvarande skolan med dess skolpassivitet till en aktivitets- och experimentskola.[9]

En sammanfattning ger vid handen att perioden 1940–1943 förflöt utan större partiengagemang i skolfrågan. Partikongressen 1940 markerade bristande intresse. Handlingar från partistyrelse och riksdagsgrupp under denna tid vittnar om att skolfrågan saknade all aktualitet.[10] En viss opinionsbildning förekom dock inom partiet genom dess tidskriftsorgan och dess förlagsverksamhet. Det gemensamma temat var skolans demokratisering. Man kan här urskilja två linjer: en organisatorisk skoldebatt och en ideologisk. Medan den organisatoriska dominerade under 1940 och 1941, började den ideologiska från och med 1941 med en förstart 1938. Denna förstart var dock mer marxistiskt-socialistiskt förankrad i sin inriktning än den som begynte 1941. Under påverkan av kriget, nazismen och den inre politiska enighetsnormen aktualiserades en tolkning av demokratibegreppet från en marxist-socialistisk tolkning till en liberal-socialistisk, med amerikanska förebilder och med beredskap att skapa en i nationell enhet förankrad ny demokratisk skola.

Vid 1944 års kongress blev skolan ett betydligt mera uppmärksammat ärende än vid partikongressen 1940. Från Stockholms arbetarekommun hade en motion inlämnats angående undervisningens demokratisering. Motionen var undertecknad av Per Nyström å tjänstemännens socialdemokratiska föreningsstyrelses vägnar. Motionen påpekade inledningsvis, att den politiska demokratiseringen i Sverige inte följts av en demokratisering på undervisningsväsendets område. Detta gällde dels de ekonomiska möjligheterna till studier, dels överbryggning av klyftan mellan folkskolebildningens nivå och de högre skolorna. I stället för den nuvarande modellen med realskola, som en "påbyggnad" neråt för gymnasiet, ville man att på folkskolan skulle byggas en obligatorisk mellan-

skola. Motionärerna kritiserade även förslaget att utöka folkskolan med ett år, vilket endast ansågs leda till att konservera motsättningen mellan folkskolan och den högre undervisningen. Motionen utmynnade i ett förslag till kongressen att partiet skulle utforma ett konkret skolprogram, vilket skulle innehålla: Frivilliga lekskolor i åldern 3–6 år. Folkskolans utbyggnad med en mellanskola. Stipendier som möjliggjorde högre studier för mindre bemedlade.

Stockholms arbetarekommuns yttrande över motionen hade dock en avvikande uppfattning. Man ansåg, att det nya partiprogramförslaget var väl förenligt med dessa intentioner och att man i övrigt inte skulle binda sig i detaljer i skolfrågan. Man ville hänskjuta motionen till den socialdemokratiska riksdagsgruppen. Också partistyrelsen ansåg det lämpligast att hänskjuta utformandet av ett detaljerat skolprogram till den socialdemokratiska riksdagsgruppen och partiets ledning. Man betonade dock samtidigt, att socialdemokratin inte stillasittande kunde invänta skolutredningens förslag. Därmed ansåg partistyrelsen motionen färdigbehandlad och att den ej skulle föranleda kongressen vidare arbete.[11]

Men ärendet skulle inför kongressen ta en annan vändning än den partistyrelsen förordat. Partistyrelsens föredragande, Conrad Jonsson inledde med att i stort försvara partistyrelsens ställningstagande. Efter detta anförande begärde studierektorn vid Stockholms socialpedagogiska seminarium, Alva Myrdal, ordet. Hon hävdade, att skolfrågan skulle bli en stor fråga under de närmaste tio åren, varför det gällde för partiet att börja förverkliga partiprogrammets formuleringar. Lösningen av skolfrågan såg hon i demokratisering av skolan varvid ekonomiska studiemöjligheter, undervisningens innehåll och skolans karaktärsdaning stod i förgrunden. Alva Myrdal sa: ”Bildningsmonopolet är det starkaste klassprivilegium som står kvar att bekämpa.” Hon jämförde med länder som Danmark, Schweiz, Amerika och England, vilka alla hade en mer utbyggd skola än Sverige. Hon fortsatte: ”Vårt parti har förlorat initiativet i skolreformerandet. Så som denna fråga nu läggs upp av högern – högerledaren är ju ordförande i skolutredningen samtidigt som skolminister – blir det för oss angelägnaste att slå vakt om enhetsskolekravet.” Det fanns ingen anledning för socialdemokratin att jämsides med folkskolan bekosta parallellklasser i en ”finskola”. Hon betonade nödvändigheten av att kongressen genast vidtog åtgärder för att markera partiets åsikter i skolfrågan. Alva Myrdal refererade till ungdomsförbundet och Arbetarrörelsens bildningsförbund, vilka alla tagit viktiga initiativ i skolfrågan. Det var endast partiets ställningstagande som saknades. Alva Myrdal stannade för att partistyrelsen i samverkan med riksdagsgrupp och ABF skulle utforma ett socialdemokratiskt skolprogram.

Conrad Jonsson replikerade genast och ansåg sådana åtgärder onödiga, då ju skolfrågan redan var under statlig utredning. Han sade sig dock inte vara helt främmande för de myrdalska tankegångarna. Alva Myrdal fick snabbt stöd av riksdagsmannen och lektorn vid Göteborgs folkskoleseminarium Edgar Sjödahl i sitt förmodande att högern skulle politiskt utnyttja Bagges skolutrednings-

förslag. Sjödahl ansåg, att kongressen borde ge ungdomsförbundet den honnören att följa Alva Myrdals förslag. Däremot ville Edgar Sjödahl inte inbegripa ABF i en partiets skolutredning, då däri ingick även icke partianslutna. Stellan Arvidson yttrade sig också i debatten och gav Alva Myrdal sitt stöd. Därmed var ståndpunkterna fixerade.[12] Partistyrelsen, vilken inte var okänslig för de stämningar som rådde inom Landsorganisationen, och vilka speglats i Stockholms arbetarkommuns ställningstagande, ville lämna skolfrågan öppen i avvaktan inför pågående skolutredning och nöjde sig med partiprogrammets principtlåtande.[13] Inom denna grupp var man obenägen att se någon fara i att utredningen leddes av högerledaren. Gruppen var inte heller särskilt angelägen om att utöka den obligatoriska skolan, vilket partiprogramförslagets skrivning ger belägg för.

En motsatt ståndpunkt hävdades av Alva Myrdal, kvinnoförbundets medlem i ABF:s styrelse och i ungdomsförbundets studieråd, i det hon anknöt till dessa förbunds linje i skolfrågan. Hon hävdade nödvändigheten av en snabb skolreform. Högern var här hotet mot genomförandet därav. Socialdemokraterna måste snabbt återta initiativet i skolreformerandet. Här stod en strid mellan bildningsklass och arbetarklass. Socialdemokraterna var skyldiga att fortsätta klasskampen.

Debatten inom kongressen efterföljdes av omröstning. Det befanns att den myrdalska inställningen i skolfrågan hade segrat över partistyrelsens mening. Det socialdemokratiska partiet skulle tillsätta en egen skolkommitté som ett motdrag mot den statliga skolutredningen. I rekryteringen av medlemmar utgick skolkommittén från den sjödahlska modellen att hämta sina medlemmar från partistyrelse och riksdagsgrupp.

Kongressbeslutet angående socialdemokratiska partiet och skolan får anses anmärkningsvärt. En motion, som ej ens tillfullo fått sitt stöd av den egna arbetarkommunen och mot vilken partistyrelsen hade hävdat en avvikande åsikt, hade i kongressen resulterat i ett tillmötesgående av motionens krav. Detta är desto märkligare, då man, vilket en allmän överblick av kongressbehandlingar av motioner ger vid handen, i de allra flesta fall under 1940-talet brukade bifalla partistyrelsens rekommendation.[14] Det rörde sig dessutom om ett principställningstagande i en stor och för framtiden dominerande fråga.

Förklaringen till denna märkliga utveckling kan sökas i förhållandet, att den socialdemokratiska opinionen bland kongressdeltagarna var väl preparerad genom partiets tidskrifts- och bokdebatt, och som vi ska se genom både ungdoms- och kvinnoförbundet, ABF och av personer som Alva Myrdal, medan däremot partistyrelsen inte på samma sätt påverkats till ett ställningstagande. Partistyrelsen var dessutom splittrad i frågan, vilket motionsbehandlingen därstädes vittnar om. Riksdagsmannen Adolf Wallentheim, medlem även i ABF:s styrelse och talesman för en yngre generation, ansåg sig kunna utgå från att man inom det socialdemokratiska partiet borde utarbeta ett partiets skolprogram.[15] Tidningsmannen och landshövdingen Conrad Jonsson, talesman för en äldre ge-

neration och samstämmig med LO var av motsatt uppfattning. Partiledaren Per Albin Hansson bekräftade, att partistyrelsens yttrande över motionen inbegrep ett sådant program, samtidigt som man tillsatte motståndsmannen Conrad Jonsson att föra partistyrelsens talan inför kongressen. Partistyrelsens yttrande kan sägas utgöra en kompromiss: Utan att direkt binda partiet vid en viss skolsyn ansåg man, att det inte skadade att man inom partiet mer fäste uppmärksamheten vid skolfrågan. Hur utgången i kongressen skulle bli blev därför en ovanligt öppen fråga. Mot motionsstödjarnas medvetna skolutspel stod sig inte partistyrelsens brist på medveten skolkurs. Partistyrelsen fick ge vika. Vid partistyrelsens sammanträde i november 1944 gavs klarsignal för tillsättande av partiets skolkommitté.[16] I december var kommittén tillsatt. Med 1944 års kongress var den socialdemokratiska kursen i skolfrågan lagd. Den nya inriktningen var kritisk mot de intentioner som präglade 1940 års skolutredning. Den misstänktes för att endast syfta till att bevara status quo på skolfronten.

1944 blev en vändpunkt i det socialdemokratiska engagemanget i skolfrågan. I samband med partikongressen detta år uppmärksammades skolfrågan av SAP-information, som inte berört frågan sedan 1941. I tidskriftens fjärde nummer redovisades motionerna till partikongressen och Stockholms arbetarekommuns motion angående tillsättande av en särskild socialdemokratisk skolkommitté.[17] Längre fram under året ägnade man ett specialnummer åt skolan. På omslaget fanns en slogan: "Skolan åt folket". En artikel, signerad ovan nämnde Adolf Wallentheim, röjde partiets tveksamhet, dels inför den pågående skolutredningens intentioner och målsättning, dels inför dess möjlighet att åstadkomma några genomgripande förändringar. Vidare framhölls partiprogrammets målsättning, att skolan skulle verka i "sann demokratisk anda". Socialdemokratiska riksdags- och kommunalmän uppmanades att aktivt bidra till målsättningens förverkligande i stället för att inta en passiv åskådarposition.[18] Wallentheims artikel accentuerade kongressens beslut om partiets eget agerande i skolfrågan.

Under detta år blev skolfrågan aktuell också i Tiden. Samma kritiska inställning gentemot skolutredningen, som vi noterat inom partiet, gjorde sig här förmärkt. I en artikel kritiserade sociologiforskaren, filosofie licentiat och ämnesläraren i Stockholm Gunnar Boalt utredningen för att inte ha gjort tillräckligt allvar av ecklesiastikministerns och utredningsordförandens direktiv gällande skolan, en skola som inte endast skulle förmedla kunskap "utan fostran i ordets djupaste och vidaste mening".[19] Artikelförfattaren återkom med en artikel om den engelska skolreformen. Inledningsvis konstaterade han, att krig och skolreform stod i ett växelartat följdförhållande. Kriget som engelsmännen utkämpade för att bevara sitt demokratiska samhälle hade samtidigt aktualiserat behovet av denna demokratis säkrare förankring hos det uppväxande släktet. Skolan skulle vara demokratisk i det avseendet att den skulle ge förbättrad utbildning till alla medborgare.[20] Klar och tydlig är den svenska adressen. Också för Sverige hade kriget medfört ändrade samhällsförhållanden, vilka motiverade en skolreform.

Också för svenskt vidkommande var det av vikt att slå vakt om demokratin i en skola för alla.

Oscar Olsson återkom detta år i debatten. Denna gång föregrep han partiets skolarbete genom att utge ett "Utkast till skolprogram". Skolorganisatoriskt fastslogs en nioårig obligatorisk enhetsskola, med möjlighet till vidareutbildning oberoende av ekonomiska och geografiska hinder. Ideologiskt skulle skolans mål vara att fostra till frihet och demokrati, där personlighetsbildning och medborgarbildning skulle utgöra en oskiljaktig enhet. I samhällets gemenskap skulle människans frihet formas.[21] En liberal socialistisk och humanistisk tolkning av friheten var för handen. Också inom Arbetarrörelsens bildningsförbund blev skolans demokratisering föremål för uppmärksamhet. En studiehandbok "Idéerna och framtiden" beaktade detta.[22]

År 1945 utkom ytterligare en bok av Oscar Olsson på Frihets förlag. Den bestod dels av artiklar han skrivit under 1944, dels av ett omtryck med en smärre ändring av hans utkast till skolprogram. Hans redan intagna ställning till skolans organisatoriska och ideologiska demokratisering kvarstod men parades här med en öppen kritik av skolutredningen och ett försvar för Alva Myrdal. Skolutredningen var ett bevis på att skolan inte var mäktig att reformera sig själv inifrån. Deras pedagogiska experter satt fast i ett traditionellt tänkande. Men i det demokratiska samhället var den traditionella skolan redan dömd. Målet var en enhetskola, en samarbetets skola.[23] I en artikel i Tiden samma år konstaterade Olsson, att arbetarrörelsens efterkrigsprogram med sin uttalade skolsyn stod "helt på demokratisk och modern grund". Den gav uttryck för demokratins krav på en skola för alla med en fostran till såväl personlig som medborgerlig frihet, två aspekter på samma sak. USA och England utgjorde här goda föredömen till skillnad från skolutredningens fasthållande vid traditionell tysk skolmodell.[24]

Den av kongressen 1944 beslutade skolkommittén blev en framgång för de opinionsskapande krafterna inom partiet. Vid dess tillsättning i december samma år invaldes bland andra Adolf Wallentheim som ordförande, Alva Myrdal som sekreterare, Edgar Sjödahl och Oscar Olsson. De som framfört kraven på partiets agerande i skolfrågan var väl företrädda.[25]

Den politiska utvecklingen under 1945, krigets upphörande och samlingsregeringens upplösande, skapade gynnsammare möjligheter för de krafter som arbetat för ett socialdemokratiskt initiativ i skolfrågan. Efter visst övervägande inför en koalitionsregering med Bondeförbundet bestämde sig den socialdemokratiska partiledningen för en egen enparti- och ändå majoritetsregering.[26] Skoldebatten i partitidskriften Tiden, intensivare än tidigare, indikerade vissa förväntningar. En förskjutning från skolorganisatoriska mot skolideologiska frågor var påtaglig. Inte minst Alva Myrdal bidrog härtill. Skolans inre förändring med avseende på metod och innehåll måste föregå dess yttre omgestaltning, som avsåg en förlängning av skolplikten.[27]

När ecklesiastikministern i den socialdemokratiska regeringen, Tage Erlan-

der, den 12 januari 1946 i regeringssammanträde begärde tillsättande av en parlamentarisk skolkommission, var detta ett ytterligare utslag av partiets alltmera medvetna skolpolitik. Med bistånd av sin statssekreterare Josef Weijne, som varit medlem av partiets skolkommitté, hade Tage Erlander tagit detta steg trots att skolutredningen ännu ej avslutat sitt arbete. Det avgörande och annalkande riksdagsvalet 1948 bidrog till brådskan, även om den officiella motiveringen var omtanken om de stora barnkullarna. Helst före detta, för socialdemokraterna osäkra, val borde skolreformen ha tagit konkret gestalt. Ansvaret för att en skolreform skulle förverkligas ansågs främst vila på det egna partiets insatser. Därför blev personvalet av ledamöterna, vilket Tage Erlander själv ytterst ansvarade för av avgörande betydelse. Själv skriver han i sina memoarer: "Vi hade därför satt in några av våra mest erfarna skolpolitiker."

Motsättningarna inom skolutredningen hade visat att några vetenskapliga bevis gällande viss lösning av skolpolitiken inte förelåg. Nu förelåg möjlighet för partiet att förverkliga den skolsyn man hade arbetat sig fram till inom sin skolkommitté, en på den amerikanske pedagogen John Dewey och hans progressiva skolprogram beteendevetenskapligt grundade uppfattning om människan, samhället och skolan. Trots den tillsedda socialdemokratiska majoriteten inom kommissionen fanns till en början en viss farhåga för de övriga partiernas representation där. Skulle de motsätta sig en socialdemokratiskt orienterad skolreform? Erlanders och Weijnes målsättning att snabbt komma fram till en politisk lösning av skolfrågan, utan att alltför mycket pruta av på den socialdemokratiska ståndpunkten, tycktes snart vara möjlig. När Erlander, trots viss tvekan inom partistyrelsen, lämnade ecklesiastikdepartementet och skolkommissionen i oktober på hösten 1946 för statsministerposten, bedömdes riktlinjerna för skolan i stort sett vara lagda.[28] Josef Weijne, med erfarenhet av skolfrågor bland annat från sin tid inom skolöverstyrelsen, kom som ecklesiastikminister att föra skolkommissionens arbete vidare.[29]

Debatten i partiets tidskrift Tiden hade kulminerat under 1946. Den avmattades nu successivt under den återstående delen av 1940-talet.[30] Därtill bidrog främst, att de opinionsskapande krafterna inom partiet nått både sitt första mål, att vinna partiet för en medveten skolsyn 1944, och att andra mål, att partiets skolsyn från och med 1946 skulle påverka den statliga reformeringen av skolan.[31] De artiklar som skrevs upprepade och förstärkte redan tidigare intagna positioner. En avvaktande hållning i väntan på skolkommissionsförslag, skolproposition och riksdagsbeslut kan iakttagas.[32]

Också Josef Weijne deltog i tidskriftsdebatten. Han inledde sin artikel med ett försvar för Erlanders åtgärd att tillsätta en skolkommission, trots att skolutredningen inte slutfört sitt arbete. Weijne informerade vidare om innehållet i det snart färdiga huvudbetänkandet. De "fattiga begåvningarna" skulle beredas möjlighet till utbildning liksom de som sent kommit underfund med att de passade för ett yrke, som krävde kompletterande utbildning. Skolan måste anpassas till det nuvarande mer komplicerade samhället, varför en nioårig obligatorisk

skola var nödvändig. När det gällde skolans innehåll, tryckte ecklesiastikministern särskilt på två ämnen som borde få större utrymme i den nya skolan: samhällskunskap och engelska. Han anmärkte vidare att det brådskade med skolreformen. De kritiker, som önskade en mindre brådska, hade inget att vinna därpå.[33]

Ytterligare en anledning till skoldebattens avstannande kan man finna däri, att flera av de inom partiet tidigare aktiva skolpolitikerna nu var sysselsatta med en konkretisering av de idéer man torgfört inom partiets skolkommitté eller inom den statliga skolkommissionen.

År 1947 utkom partiets skolprogram av trycket. Med utgångspunkt från partiprogram och arbetarrörelsens efterkrigsprogram avsåg man att utarbeta ett mera detaljerat skolprogram för partiet. Orsaken till detta arbetes stora betydelse för socialdemokratin var, att Högerpartiet utnyttjat samlingsregeringens partifrihet för att prägla skolans utveckling med Bagges tillsättande av skolutredningen 1940. Trots att en med socialdemokratisk majoritet sammansatt skolkommission numera tagit över skolinitiativet, fann man sin uppgift fortfarande vara aktuell: Partiets skolsyn måste bättre förankras inom partiet. De synpunkter, som Gösta Bagges skolutredning av år 1940 framfört eller i fortsättningen kunde tänkas framkomma med, skulle inte få dominera den offentliga debatten innan den parlamentariska skolkommissionen låg färdig. Som målsättning för skolan framstod en förening av det individinriktade humanistiska bildningsidealet och det samhällsinriktade kollektivistiska utilitaristiska bildningsidealet. Den samhällstillvända inriktningen måste dock bli starkare och av annan karaktär än den skolutredningen tänkt sig när den myntade "Skolan i samhällets tjänst". I skolorganisatoriskt hänseende fastslog man en nioårig enhetsskola. Denna liksom den högre utbildningen måste göras demokratisk i ekonomisk och geografisk bemärkelse. I innehållsligt hänseende skulle skolan demokratiseras i arbetssätt och kunskapsval utifrån samhällets fordringar och krav. Därvid skulle skolan ge barnen "instrumenten för kunskapsförvärvande ... vissa ramar av allmänbegrepp ... samt ... en fyllig sakkunskap om tingen, i den ordning dessa är av vikt i deras liv". Med denna inriktning skulle en beredskap "emot massuggestioner och politiska förförelsekonster" skapas, en kampanj mot vidskeplighet åstadkommas och ett mera vetenskapligt betraktelsesätt prägla studiet av alla ämnen, även kristendomsämnet. Arbetsmetoderna skulle vara aktivitetsfrämjande, skolpassiviteten motarbetas. Barnets inneboende kunskapssökande skulle främjas och befordra självständighet och kritiskt tänkande. Inte i lydnad under auktoriteter utan i fritt samarbete skulle den demokratiska skolan arbeta.[34]

Partiets skolprogram anslöt till de amerikanska förebilder, som länge haft fäste bland vissa av en skolreform intresserade socialdemokrater såsom Oscar Olsson och senare Alva Myrdal. Inflytandet från John Dewey med sin verklighetsuppfattning grundad främst i en optimistisk vetenskapstro med beteendevetenskaplig inriktning hade först nu med "akademikergenerationen" inom partiet, vunnit fäste.

Med sin sålunda i programform framlagda skolsyn, en summering av den skoldebatt som förts under den första hälften av 1940-talet inom partiet, kunde skolfrågans förankring inom det egna partiet förverkligas. 1948 års kongress gav uttryck härför. Skolfrågan var nu inte längre någon aktuell eller brännande kongressfråga. I stället kunde motionärer glädja sig åt "regeringens aktiva politik i . . . skolfrågor". Strävan inriktades nu på de allmänna kulturfrågornas lösning genom tillsättande av en socialdemokratisk kulturkommitté, vilket också beslutades på kongressen.[35]

5.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

Vid den socialdemokratiska partikongressen sommaren 1940 gällde en av två motioner om skolan kritik av partiets program i det att motionen efterlyste att, "den andliga och moraliska fostrans betydelse för ett folk" borde komma till uttryck i partiprogrammet. Vidare vände man sig emot uttrycket "konfessionslöst undervisningsväsen", vilket man menade skrämde många från att ansluta sig till partiet. På den första punkten hade motionerna stöd av den egna arbetarkommunen, men inte när det gällde den senare. Kongressen beslöt att lämna motionen i sin helhet utan åtgärd.[1]

Om kongressen sålunda inte fann närmare anledning att revidera sin inställning till kristendomen i skolan, förefanns dock inom partiets tidskriftsorgan bestämda åsikter i ämnet. Också i detta avseende utgör Evald Franssons, i föregående avsnitt behandlade, artikel en förelöpare till den debatt som fördes under 1940-talet. Utifrån sin marxistiskt-socialistiskt bestämda samhällsuppfattning och beteendevetenskapligt präglade verklighetsuppfattning angrep han den kristna etiken. Den var en bundsförvant till kapitalismen. Historiska belägg för denna uppfattning fann han föreligga alltifrån 300-talets kejsartid i Rom till svensk nutid. Det socialrevolutionära elementet i Jesu ursprungliga lära var helt nertonat. Från barnpsykologiska utgångspunkter kunde Fransson rikta anmärkningar mot den nuvarande "konfessionsbundna undervisningen". Sigmund Freuds teori om religiös fostran som hämmande faktor i barnets fria utveckling anfördes. Den kristna religionens "överspridningseffekt visar sig klart i det borgerliga samhällets fetischartade dyrkan av privatäganderätten, som utan religiös 'infektion' knappast skulle ha nått sin tabuartade styrka." Om människorna varit mer förnuftsupplysta och mindre genom religiös uppfostran fördunklade, skulle samhället sett annorlunda ut, det vill säga varit mer genomsyrat av socialism. Eftersom Fransson ansåg det mindre lämpligt att helt avskaffa religionsundervisningen, föreslog han i stället en revidering därav. Utgångspunkten skulle vara en socialistisk verklighetsbeskrivning. Kristendomsundervisningen skulle fortfarande vara dominerande i förhållande till andra religioner men präglas av och tolkas enligt en socialistisk urvalsprincip. Kristendomens framväxt och innehåll skulle förklaras utifrån tidens ekonomiska och sociala förhållanden. I kristendomsundervisningens centrum skulle en ur samhällslivets krav motiverad etik sättas. Att som hittills helt grunda moralen på religionen var riskfylld. När

de uppväxande senare som vuxna genomskådade och förkastade religionen, låg det nära till hands att samtidigt ogiltigförklara moralen. I stället för kristendomens individualistiska moral skulle därför en i samhället självt förankrad på samarbete inriktad, socialistisk moral uppställas, där kristendomen gärna fick bidra med byggstenarna. En så utformad sekulariserat humanistisk kristendomsmodell skulle inte stå i motsatsställning till det demokratiska samhällets krav på tanke- och religionsfrihet.[2] En neutral religionsundervisning låg närmast i åtanke.

Året därpå aktualiserades frågan genom en broschyr skriven av den socialdemokratiske riksdagsmannen och folkskoleinspektören E G C Brandt från Borlänge, "Sanningskravet i Kristendomsundervisningen". Liksom Fransson var Brandt kritisk mot den nuvarande kristendomsundervisningen, ehuru av andra orsaker och med syfte att nå en annan utformning. För Brandt var 1919 års undervisningsplan med sin historiskt objektiva undervisningssyn idealisk. Den stod helt i samklang med principen om religionsfrihet. Problemet var bara att undervisningsplanen inte tillämpades i skolan. Den historiskt objektiva synen innebar för Brandt att utifrån en vetenskaplig ståndpunkt klart skildes mellan legendariskt och historiskt verifierbart stoff vid framställningen av det centrala i kristendomsundervisningen, Jesu förkunnelse.[3]

Brandt såg sitt inlägg vara till fromma för kristendomen. Dess bevarande var en angelägenhet för alla i samhället. Med den stod eller föll västerlandets kultur. Utifrån sin kulturprotestantiska utgångspunkt var han angelägen framhålla värdet av att en etisk-evangelisk kristendomsundervisning i enlighet med 1919 års undervisningsplan blev omsatt i praktiken. Dess inriktning stod i full överensstämmelse med det demokratiska samhällets krav på tanke- och religionsfrihet.

Med 1940-talets ingång fanns sålunda inom socialdemokratin en ansats till debatt kring kristendomen i skolan, koncentrerad till kristendomsundervisningen. Den ena uppfattningen utgick från en revidering av den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen efter socialistiska och beteendevetenskapliga grunder mot en neutral religionsundervisning. Den andra uppfattningen hävdade att den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen på kristen humanistisk grund innebar en efter historiskt vetenskapliga kriterier värderad kristendomsundervisning. För båda uppfattningarna framstod det demokratiska samhällets krav på full tanke- och religionsfrihet som utgångspunkten för deras resonemang. De motsatta uppfattningarna avspeglade en generationsbrytning inom socialdemokratin. Brandt var född 1884, Fransson 1907.

De signaler till revidering av kristendomsundervisningen, som Fransson och Brandt gav, ledde inte till något resultat inom partiet. Ett krig kom emellan. Även samlingsregeringens tillkomst medförde att tongångar av denna art fann föga gehör. Skolans område kom att ligga under högerledaren Gösta Bagges ledning. Socialdemokratin var dessutom under 1940-talets första skede stadd i en utveckling från en i partiprogrammet 1920 marxistiskt bestämd socialism mot en liberalt påverkad socialism.

Innehållet i Evald Franssons "Uppfostran och upprustning" 1941 var symptomatiskt. Han avvisade både 1919 års undervisningsplan, och den av Brandt 1939 gjorda tolkningen därav, med dess historiskt inriktade kristendomsundervisning. Kristendomen framstod nu för Fransson som en lära, vilken alltfort ägde aktualitet och kunde vara vägledande. Den kristna etiken innehöll för kultur och demokrati grundläggande sanningar. Mot bakgrunden av "diktatur och krig kan Jesu lära få en klar och övertygande motivering". Texter ur Bibeln lämpade sig väl för "en utblick över samtidens händelser och ger därigenom de unga belägg för de kristna kravens aktualitet". I en tid där demokratin måste lära sig att kämpa för sin existens var det väsentligt att inse, att demokratins kamp även var kristendomens. "Den demokratiska socialismen är en gren på kristendomens träd ... För den svenska arbetarrörelsen har med all sannolikhet V. Rydbergs av kristen tro inspirerade idealism varit av större betydelse än marxismens teorier", hävdade Fransson.[4]

Under intryck av kriget och dess ideologiska kamp kom Fransson att betrakta förhållandet mellan kristendom och socialism på ett delvis nytt sätt. I försvaret av demokratin mot diktaturen stod socialism och kristendom som bundsförvanter. En kulturprotestantiskt präglad kristendom framstod nu som ett viktigare bidrag till detta försvar än marxistiska teorier. En i nuet förankrad kristendomsundervisning, där bibeltexter skulle ge moralisk vägledning och ideal, kännetecknade Franssons syn 1941. Den påminner i mycket om den skolsyn som Gösta Bagge angav i direktiven för skolutredningen och efter vars riktlinjer denna utredning arbetade, även om man får förmoda att Fransson och Bagge lade olika innebörd i begreppen.[5]

Den av Evald Fransson år 1943 utgivna "Är demokratin på glid?" behandlade skolans uppgift under rådande politiska omständigheter och samhällsförhållanden. Mot bakgrund av mitt nyss anlagda perspektiv är det intressant att notera att det citat av Freud, som Fransson i sin artikel i Tiden 1938 nyttjade, åter dyker upp 1943. Då användes det som argument mot kristendomsundervisningen. 1943, fortfarande under inflytande av sin från 1941 dokumenterade syn på kristendomens relation till socialism och demokrati, användes och tolkades citatet som ett argument mot en felaktig uppfostran, vilket utgjorde en hämsko för barnets naturliga intellektuella drift. Amerikanen Dewey hade nu tagit säte som pedagogisk läromästare.[6]

Om kriget förändrade Evald Franssons kritik av kristendomen i skolan, fanns andra röster inom socialdemokratin, som under samma tid fortsatte att kräva reform. En sådan var den socialdemokratiske riksdagsmannen och seminarielektorn Oscar Olsson från Jönköping. Utifrån sin socialistiska liberalt påverkade samhällssyn och totala skolsyn hävdade han i sin bok "Demokratins skolor" 1943, att religiösa och moraliska läror lätt förflyktigas efter skolårens slut. Skolan skulle därför i stället sikta mot att ge något bestående: en demokratisk livshållning, som skulle tillgodose såväl barnets utveckling till individ som samhällsmedborgare. För att åstadkomma detta föreslog han bland annat en sam-

manslagning av historia, geografi och kristendomskunskap. Som motivering för att inlemma det sistnämnda ämnet anförde han den betydelse religiösa föreställningar och institutioner alltid haft och alltjämt hade i samhällslivet. Kristendomsämnet skulle på så sätt förändras från att vara "en teologisk och rättrogen läxkunskap" till en mera "levande kristendomskunskap". Utifrån såväl barnens som föräldrarnas rätt till religionsfrihet var en sådan förändring nödvändig i ett demokratiskt samhälle.[7]

I sin sekulariserat humanistiska syn på kristendomskunskapen hävdade alltså Olsson, i likhet med Fransson i hans tidigare skede, att den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen måste utbytas närmast mot en neutral religionsundervisning, där rådande samhällsuppfattning och målsättning skulle bestämma undervisningens innehåll och utformning. När samhällsvärderingar och kristendomsämnets värderingar överensstämde, var rätten till religionsfrihet garanterad liksom möjligheten lagd att i skolan bibringa en enhetlig medborgarbildning. Gemensam nämnare för Fransson, Brandt och Olsson var: Det demokratiska samhällets rätt till full tanke- och religionsfrihet.

En intensifiering och förändring av debatten kring kristendomen i skolan utlöstes av 1944 års partikongress. Kongressen hade att ta ställning till ett nytt partiprogram. Två programpunkter är i detta sammanhang av intresse. Programrevisionens förslag innehöll en reservation gällande "konfessionslöst undervisningsväsen". Reservationen var författad av det kristna förbundets ordförande och representant i revisionskommittén, kyrkoherden Bertil Mogård Stockholm. Han krävde att formuleringen skulle utgå. Även förste byråsekreterare Per Emil Brusewitz Stockholm instämde däri. Den andra punkten gällde partiets inställning till statskyrkan. Programrevisionen hade enats om att denna punkt helt skulle utgå.[8] Även i ett par motioner uppmärksammades dessa punkter. De båda motionerna krävde innehållsmässiga förändringar gällande båda nämnda punkter men sinesemellan åt diametralt motsatta håll: Den ena motionen yrkade, att partiprogrammet skulle förorda en neutral religionsundervisning, den andra yrkade för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Den ena motionen önskade ett ökat statligt inflytande över kyrkan så, att kyrkans förkunnelse stod i överensstämmelse med statens religiösa neutralitet i dess negativa utformning. Den andra önskade att partiet skulle ge uttryck för vilja till stöd åt religiösa och idéella strävanden, som uttryck för en positiv neutralitet.[9]

Under kongressen tilldrog sig de bägge punkterna livligt intresse. Debatten var ovanligt lång och ställningstagandena tydliga. Av de tio talare som yttrade sig gällande partiets skolsyn i sin helhet, kom sju att ingående ta ställning till punkten om "konfessionslöst undervisningsväsen". Två talare, båda anslutna till det socialdemokratiska kristna förbundet, riksdagsmannen Edvin Gustafsson, Tenhult, och rektorn för Brevskolan Sven Arne Stahre, Stockholm, stödda av ovan nämnde Brusewitz, uttryckte sin uppfattning att partiprogrammet borde innehålla en positivare hållning till kristendomen i skolan och pläderade närmast för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Motiveringarna härför var dels

att majoriteten av svenska folket var betjänt av en sådan inriktning, dels att den bättre överensstämde med partiets allmänna målsättning. Vidare anfördes taktiskt strategiska skäl. Adolf Wallentheim, partistyrelsens föredragande, Stellan Arvidson, folkskolläraren från Riddarhyttan Hernfrid Bark samt tillträdande redaktören för Oscarshamnsposten Evert Kumm ifrågasatte samtliga dessa argument. Kraftigast uttalade sig Stellan Arvidson, som betecknade Mogårds reservation som "kuriös" och värd föga uppmärksamhet. Religionsfrihetsargument och bildningsargument talade för att den enda möjliga form för kristendomens uppträdande i skolan var som neutral religionsundervisning. Denna tillgodosåg såväl kristna som ateister menade Arvidson. Kongressen beslöt att remittera ärendet till redaktionsutskottet för beaktande av synpunkterna och för översyn. I realiteten innebar detta, att programpunkten om konfessionslöst undervisningsväsen kvarstod.[10]

Gällande punkten om statskyrkan blev debatten än längre. Av de arton talarna anslöt sig endast sex till programrevisionens, av partistyrelsen sanktionerade, förslag. Bland dessa återfinner vi Edvin Gustafsson och Per Emil Brusewitz. Partistyrelsens föredragande, riksdagsmannen och chefredaktören för Ny Tid Karl Johan Olsson, tillika ordförande i programrevisionens särskilda arbetsutskott, argumenterade utförligt för detta ställningstagande. Statskyrkan var förenlig med både religionsfrihet och ett demokratiskt samhälle. Bland motståndarna märktes Stellan Arvidson, Hernfrid Bark, Evert Kumm, Sven Arne Stahre. Demokrati- och religionsfrihetsargument framfördes även av dem. Kongressens beslut i frågan togs genom röstning till ställd proposition. Med 240 röster mot 101 beslöt kongressen gå emot programrevisionens, av partistyrelsen sanktionerade, ställningstagande. Paragrafen om statskyrkan stod oförändrad kvar i 1944 års partiprogram. Anledningen till utslaget var också den i debatten markerade åsiktssplittringen inom partistyrelsen. Gustav Möller argumenterade kraftigt för dess minoritetsinställning.[11]

De båda på 1944 års kongress ventilerade frågorna visar de splittrade uppfattningar som rådde vid 1944 års kongress. De har båda betydelse för klarläggandet av partiets inställning till kristendomen i skolan, den ena direkt och den andra indirekt.

Debatten och besluten på partikongressen föranledde debatt i partitidskriften Tiden. Mot slutet av år 1944 skrev litteraturhistorieforskaren i Stockholm, Karl-Erik Lundevall, en artikel närmast gällande punkten om statskyrkan. Han önskade ta upp till prövning, huruvida de socialdemokratiska anklagelserna mot kyrkan och kristendomen fortfarande kunde anses befogade. Efter genomgång av några biskopars skrifter kunde Lundevall dock konstatera, att kyrkans "krav att få påtvinga samhället kristendomens irrationella livssyn blir allt mer pockande". Han berörde därvid också kristendomsämnets utformning i skolan:

"Man frågar sig om det är rimligt att barnen i våra skolor, där all uppfostran och undervisning i övrigt syftar till tankens klarhet och inriktning mot det empiriskt givna, skola matas med den för-

nuftsvidriga kristna mytologin? Nog är det egendomligt att man i en modern kulturnation alltjämt i skola och kyrka skall möta en av staten påbjuden vidskepelse."

Artikelförfattaren vände sig också mot 1940 års skolutredning med kritik på denna punkt:

"Men dessa 'kristna grundsanningar', för att bruka skolutredningens ord, höra ouppl̈sligen samman med svensk bildningstradition och skola så förbliva. Man får till och med veta, att denna äldre svenska, kristna bildningstradition, som utmärkta lärares exempel visa, väl smälter samman med den starka empirisk-naturvetenskapliga strömning, som präglat det sista århundradets forskningshistoria. Annars kan nog var och en från sin skoltid erinra sig biologilärarens och kristendomslärarens sarkastiska anmärkningar om varandra. Man lär svårligen komma ifrån, att kyrkan alltid varit en black om foten på förnuftet och vetenskapen."

Mot denna tendens att sammanbinda kristendom och samhälle, religion och moral, hävdade Lundevall vidare, att den naturvetenskapligt orienterade och ateistiska människan följde samma samhällsnormer som den kristne. Han rubricerade det som ett misstag att tro, att de moralbud som gällde i samhället skulle förlora sin bindande kraft, därför att de inte längre ansågs sanktionerade av Gud.[12] En kristet förankrad etik var inte nödvändig grund för samhällets etik. Kyrka och samhälle borde därför inte längre ha något samband med varandra och följaktligen inte heller skola och kyrka.

Utan att Lundevall preciserade vad detta skulle innebära för skolans kristendomsundervisning, blir konsekvensen att han avvisade de lösningar som Brandt och Fransson – under sitt "krigsskede" – framfört. En neutral eller antagonistisk religionsundervisning torde för honom ha varit den enda tänkbara lösningen förenlig med hans uppfattning, att tyngdpunkten i skolan och dess prägling skulle utgöras av främst naturvetenskapligt orienterade ämnen.

Under 1945 fortsatte debatten om kristendomen i skolan. Evald Fransson skrev artikeln: "Räcker kristendomsundervisningen som moralgrund?" Han anförde tre argument för att besvara frågan nekande. En gallupundersökning 1945 visade att ungefär hälften av befolkningen inte trodde på Gud. En kristet grundad moral, menade Fransson, kunde inte gälla för dem som ej omfattade den kristna läran. Därför skulle "religionsundervisningen" anpassas efter sitt nya läge. Vidare anförde han, att de socialpolitiska insatserna hade ställt medborgarna inför nya moraliska problem. Förr handlade det främst om rättigheter och krav på samhället. Nu var det mera angeläget att ge insikten om plikt och skyldighet gentemot samhället.

Den tredje förändringen var att enbart religiösa förklaringar hindrade "undervisningens självklara strävan att ge en saklig kännedom om vår egen natur, dominerande orsaker till krigen, mycken brottslighet, neuros och missanpassning."

Därav återvände Fransson dock inte till den förkrigsslutsatsen, att kristendomsundervisningen borde ersättas med en morallära baserad på samhällets erkända värderingar. Detta stod i strid med det svenska kulturarvet. Fransson lämnade också obeaktat, huruvida respekten för människovärdet var oskiljbar

från den kristna tron. En prefererad kristendomsundervisning var dock inte honom tillfyllest. Den måste kompletteras med "kunskapsgivning om naturlig moral, social etik och olika forskningsgrenars resultat."[13] Fransson var i sitt ställningstagande på väg bort från en etisk-evangelisk kristendomsundervisning mot en modifierad neutral religionsundervisning, en slutlig kompromiss mellan sin förkrigs- och krigsinställning. Detta var den enda vägen med tanke på de tre skäl han anfört som karaktäriserande det moderna demokratiska samhället. Den kristna moralen och samhällets värderingar var inte längre förenliga.

Franssons inlägg gällande kristendomen i skolan gav anledning till vidare debatt. Berndt Gustafsson, filosofie och teologie kandidat i Lund, präst och anknuten till det kristna förbundet inom det socialdemokratiska partiet, påtalade i en artikel 1946 att inte alla partianslutna delade Franssons synsätt. Gustafsson försvarade skolans nuvarande etisk-evangeliska kristendomsundervisning. Franssons argument, att de människor som inte trodde på Gud inte kunde bygga sin moral på kristendomskunskap, bemötte Gustafsson med att påvisa, att den kristna moralen inte enbart handlade om Gud utan också om medmänniskorna. Mot Franssons gallupsiffror hänvisade Gustafsson till andra undersökningar angående kristendomsundervisningen, där 50% var nöjda med denna undervisning, 32% ville ha en utökad undervisning och endast 8% ville ha undervisningen minskad. Även om alltfler människor ställde sig främmande till den kristna gudstron, skapade detta inte i och för sig ett främlingskap till den kristet förankrade etiken. Med en sekulariserad förankring i förnuftet och samhället fortsatte samma normer att existera. Även om det svenska folket inte längre utgjorde en religiös enhet, så gällde enheten fortfarande i etiskt avseende.[14] Den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen, enligt 1919 års undervisningsplan, var därför fortfarande den bästa lösningen av förhållandet kristendom–skola. Gustafsson avvisade Franssons modifierade neutrala religionsundervisning som en "radikal särsyn".

Debatten kring kristendomen i skolan kom att gå vidare i Tiden. Läroverksadjunkten Gustav Nilsson skrev en artikel, i vilken han bemötte såväl Evald Fransson som Berndt Gustafsson. Medan dessa båda haft gemensamt att de tillmätte den kristna religionen, gudstron och kristendomsundervisningen betydelse för människans moraliska beteende, ehuru de var oense om graden därav, förnekade Gustav Nilsson detta förhållande. En etiskt inriktad kristendomsundervisning kunde som resultat endast skapa skuldkänslor. Synen på absoluta normer, dikterade av samvetet som Guds röst, avfärdade Nilsson med psykologiska argument. En teoretisk undervisning i moral var lika föga fruktbar som att lära sig köra bil genom enbart teoretiska studier. Utifrån dessa sina ståndpunkter förkastade Gustav Nilsson såväl skolans morgonandakt som dess etisk-evangeliska kristendomsundervisning. En undervisning *i* kristendom hade "ingen rationell social funktion". Däremot framstod undervisning *om* kristendom i en annan dager utan att han fann anledning att närmare precisera sin uppfattning.[15]

Gustav Nilsson vände sig alltså mot varje form av etisk-evangelisk kristen-

domsundervisning och även mot den modifierade neutrala religionsundervisning Fransson öppnat perspektiv mot. Däremot tycktes Nilsson acceptera en klart uttalad neutral religionsundervisning befriad från all misstanke om preferens.

Gustav Nilssons inställning förstärkes av filosofie licentiat och läroverkslärare Nils Norman i nästkommande nummer av Tiden. Han hävdade, att eleverna i skolorna självklart borde få grundlig kunskap om de kristna tankarna och den kristna kyrkans historia. Denna kunskap skulle vara fri från det nuvarande konfessionella och propagandistiska inslaget i kristendomsundervisning och morgonandakter. Kristendomsundervisningen skulle, liksom all annan undervisning, vara objektiv, i betydelsen saklig. Den skulle förmedla kunskaper utan att som nu "med skolstadgans hjälp tilltvinga sig en ungdomlig publik att påverka". Att ha kristendomen som enda auktoriserade livsåskådning var, utifrån Normans deklarerade ateistiska åskådning, felaktigt. Norman underkände den av Berndt Gustafsson anförda undersökningen, vilken visat att de flesta var nöjda med kristendomsundervisningen eller ville ha den utökad. Norman ansåg inte att undersökningen utgjorde något väsentligt argument i debatten om kristendomens ställning i skolan. Vidare hävdade han, att morgonbönerna rimmade illa med den demokratiska uppfattningen om religionsfrihet. Samhällets religiösa neutralitet krävde en annan lösning.[16]

I likhet med Karl-Erik Lundevall och Gustav Nilsson uttalade sig Nils Norman mot varje form av prefererad kristendomsundervisning. Förenlig med ett demokratiskt samhälle med dess frihetsbegrepp var endast en neutral religionsundervisning, i vilken sakligt och neutralt objektiva kunskaper om kristendomen meddelades.

Berndt Gustafsson kom med ett nytt inlägg 1947 att avsluta 1940-talets debatt om kristendomen i skolan för tidskriften Tidens del. Han gick i svaromål närmast mot Gustav Nilsson. Gustafsson hävdade, att Nilsson angripit en inte längre existerande kristendomsundervisning med moraliserande inriktning. Den nuvarande läroplanen hade inte moralen i centrum utan "Jesus Kristus. Det är då de etiska erfarenheterna kan ske". Gustafsson ville dock från kristen socialistisk utgångspunkt hävda att utan den kristna grundvalen var för närvarande varje annan etik dömd att misslyckas. Skolan måste bygga på säker grund. Han ifrågasatte Nilssons alternativ att finna något säkrare. Vidare ansåg Gustafsson, att Nilsson åsidosatt något väsentligt i uppfattningen om att bilkörning läres enbart genom praktiskt övande. Trafikregler måste hävdas som lika nödvändiga.[17]

Utan att nämna Evald Franssons eller Nils Normans inlägg i debatten kring kristendomen i skolan, kom Berndt Gustafssons inlägg att ändå gälla dem. Den som pläderade för en i någon form neutral religionsundervisning hade enligt Berndt Gustafssons synsätt inget verkligt genomarbetat alternativ att erbjuda gentemot den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen, vilken hade tradition, folklig förankring och säker ideologisk grund att stå på.

För den socialdemokratiska debatten kring och ställningstagande till kristen-

domen i skolan visade sig partikongressen 1944 vara av avgörande betydelse, både genom sina beslut och genom sina följdverkningar. Besluten visade, att en minoritet inom det socialdemokratiska partiet representerat i kongressen var benägen att uttala sig för prefererad kristendomsundervisning eller annan inställning till statskyrkan än den tidigare intagna och traditionella. Minoriteten var delvis förankrad i det kristna förbundet. Majoriteten stödde en medvetet odeciderad traditionell hållning i fråga om kristendomen i skolan genom uttrycket "konfessionslöst undervisningsväsen". Uttrycket gav goda möjligheter till principtolkningar från en etisk-evangelisk kristendomsundervisning till en antagonistisk religionsundervisning.

Efterverkningar av 1944 års kongress gav sig först tillkänna i den debatt kring kristendomen i skolan som under de fyra närmaste åren fördes i partiorganet Tiden av den yngre akademikergenerationen inom partiet. Inläggen där gav belägg för den trend som visat sig på kongressen: Endast en minoritet, delvis förankrad inom det kristna förbundet, företrädde en kristendomsundervisning i enlighet med 1919 års undervisningsplan. Av de fem aktiva i Tidens debatt om kristendomen i skolan pläderade endast en, ansluten till det kristna förbundet, för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning. För de övriga, varav två markerade en ateistisk livssyn, framstod en neutral religionsundervisning som enda möjlighet i ett demokratiskt samhälle med dess krav på religionsfrihet.

Kongressens ställningstagande tog så småningom form även i dess beslutade skolkommitté. I denna skolkommitté invaldes, genom partiledningens försorg, två av de fyra vilka på kongressen uttalat sig för ett bibehållande av uttrycket "konfessionslöst undervisningsväsen" i partiprogrammet. Av dessa blev en kommitténs ordförande. För dem blev "konfessionslöst undervisningsväsen" liktydigt med neutral religionsundervisning. Av dem som på kongressen hävdat annan uppfattning i frågan blev ingen representerad i skolkommittén. Från denna kommitté hämtade den socialdemokratiske ecklesiastikministern i sin tur fyra av sina nio medlemmar, varav en sekreterare, till den parlamentariskt tillsatta skolkommissionen 1946. Vidare hämtades ytterligare fyra till en första uttagning av expertgrupp. Dessutom kallades nu Stellan Arvidson – som varit den tredje av dem som 1944 på kongressen uttalat sig för "konfessionslöst undervisningsväsen" – att förutom sitt sekreteraruppdrag, vara medlem av ovan nämnda expertgrupp.[18]

Den vid kongressen 1944 dominerande gruppen i fråga om den neutrala religionsundervisningen gavs goda chanser att göra sina åsikter hörda, såväl inom partiets skolkommitté som efter 1946 inom den statliga skolkommissionen. De hade därvid stöd av den debatt som förts i Tiden.

Partiets skolkommitté dokumenterade i skrift 1947 sin sedan länge lancerade skolsyn. Mot ovan skisserade bakgrund är det föga förvånande att möta kommitténs syn på kristendomen i skolan: "undervisningen i kristendom förverkligar beslutet om objektivitet". Till den "andliga upprustning, vartill den nya skolan skall medverka" hörde, att "nu göra verklig kampanj mot vidskepligheten", var-

för ett "mer vetenskapligt betraktelsesätt bör prägla studiet av alla ämnen". De unga måste inte ensidigt bejaka auktoriteters ord utan uppmuntras att ifrågasätta, hur man vet detta. "Vi kan inte under flera långa timmar varje skolvecka låta eleverna avkoppla det förnuftstänkande vi annars söker odla hos dem. Genom att de deltager i olika religiösa riter, böner etc. utan personlig innebörd för de unga och genom att de undervisas i bibliska berättelser utan diskussion av deras verklighetsunderlag upprätthålles hos de unga en tveksamhet, oklarhet och stundom rentav falskhet, vilken icke är god fostran." Detta uttalande skulle dock enligt skolkommittén inte tolkas som religionsfientlighet. En religiös attityd av "vördnad för det ytterst ovetbara, och ödmjukhet inför en skaparkraft som är oändligt större än människan" var något som måste bevaras, men detta var något helt annat än det som "nu genom skolkunskapernas rabbel och minnesläsning får förflackas hos våra unga."[19]

Den syn på kristendomen i skolan, som partiets skolkommitté här uttryckte, utgjorde klarsignal för en neutral religionsundervisning med inslag av antagonistisk religionsundervisning. Den stod i nära överensstämmelse med de åsikter Karl Erik Lundevall tydligast pläderat för i tidskriften Tiden. Och det var denna målsättning, som majoriteten av de socialdemokratiska representanterna i den statliga skolkommissionen, startade sitt arbete på att förverkliga en ny skola. Med skolkommissionens tillsättande var därför partiets debatt om kristendomen i skolan avslutad.

5.2.3 Sammanfattning

Partiprogram, partiledning och partirepresentation visade under 1940-talets första del föga intresse för skolfrågor. De traditionella allmänt hållna satserna upprepades utan att åtgärder vidtogs för att konkretisera och genomföra kraven vare sig på nivå 4 – en förankring inom partiet – eller på nivå 3 – att påverka den pågående skolutredningen.

Om perioden 1940–1942 sålunda varit en ur partiets synpunkt skolpassiv tid, blev denna passivitet förbytt i sin motsats under åren 1943–1945. Medan under den förstnämnda perioden enighetsnormens oinskränkthet och brist på ifrågasättande dikterade partiledningens ovilja till eget partiagerande i skolfrågan och medförde överlämnande av all skolaktivitet i skolutredningens hand, kom partiledningen i det senare skedet, mer eller mindre mot sin vilja, av opinionsyttringar inom partiet att tvingas till en medvetnare partiprofilering i skolfrågan. Detta låg i samklang med att enighetsnormen alltmer ifrågasattes till förmån för partinormen inom det socialdemokratiska partiet. Till konkreta resultat nådde partinormens anhängare under kongressen 1944: För partiets allmäninriktning tillsattes en kommitté för utarbetande av arbetarrörelsens efterkrigsprogram, där också skolan ingick som programpunkt. Speciellt för skolfrågans lösande beslutades om en partiets egen skolkommitté med målsättning att bryta skolutredningens, i enighetsnormens namn, pågående monopol i skolfrågorna till förmån för partinormens hävdande. Den debatt kring skolan som fördes i tidskrif-

ten Tiden, främst av den yngre akademikergenerationen, bidrog till denna utveckling.

Arbetarrörelsens opinionsskapande grupp blev under den senare perioden allt mer profilerad till sin inriktning. Medan man i sitt tidigare skede talade om en demokratisering av skolan och ett närmande av skolan till det demokratiska samhället, kom i ett senare skede skolutredningens betänkanden att utgöra en konkret skottavla: skolutredningens intentioner var inte demokratiska utan traditionella. Skolutredningens monopol på skolfrågan måste därför brytas.

Med den politiska utvecklingen under 1945, med krigets och samlingsregeringens upphörande, skapades möjligheter för partinormens oinskränkta giltighet. Efter övervägande om lämpligheten av att följa den kompromissnorm som gällt före kriget, enades man om fördelen med partinorm: Socialdemokraterna bildade en egen enparti- och majoritetsregering efter vissa funderingar på en koalitionsregering med Bondeförbundet.

När ecklesiastikministern i den socialdemokratiska regeringen, Tage Erlander, den 12 januari 1946 i regeringen begärde tillsättande av en parlamentarisk skolkommission, var detta en återverkan på politisk abstraktionsnivå 3 av vad som utformats på nivå 4: Partiets allt medvetnare skolsyn skulle påverka de statliga organen vid genomförandet av en skolreform och motverka den befintliga skolutredning, som arbetade under skydd av enighetsnormen i den utsträckning denna bröt mot partinormen.[30] Mot skolutredningens digra och delvis sig självt motsägande material stod ett inom det socialdemokratiska partiet utarbetat utkast till genomgripande skolreformer. De opinionsskapande krafterna inom partiet hade 1944 nått sitt första mål, partiets medvetenhet i skolfrågan. 1946 nådde man sitt andra mål, inflytande över den statliga utformningen av skolan. Partiets programrealisering gällde nu såväl abstraktionsnivå 4, partiplanet, som abstraktionsnivå 3, det statliga utformandet. Partiets positionsmaximering var i denna fråga mer omfattande än dess röstmaximering garanterade. Därav dikterades det snabba handlandet, skolutredningens avveckling kunde inte inväntas.

Vi har konstaterat, att partiets förändringar i skolfrågan under 1940-talet hade samband med partiets allmänpolitiska hållning och byte av normsystem. På samma sätt förhåller det sig med partiets agerande gällande kristendomen i skolan. En begynnande debatt 1938 kom under enighetsnormens år att tystna. Först med enighetsnormens ifrågasättande vaknade den åter till liv. 1944 års kongress utgjorde också här en skiljelinje. Evald Franssons, vid olika tillfällen deklarerade, syn på kristendomen i skolan illustrerar dessa förändringars samband med partiets intagna normposition. Före enighetsnormens införande förfäktade Fransson en mot rådande förhållande kritisk syn på kristendomen i skolan, under enighetsnormens giltighetsperiod slog han vakt om det rådande förhållandet för att under perioden för enighetsnormens ifrågasättande återigen inta en kritisk hållning. Denna gång utbröt, av det politiska normbytet försenade, debatten om kristendomen i skolan. En vilja till programrealisering av punkten om

"konfessionslöst undervisningsväsen" markerades.

Liksom för skolfrågan i stort medförde för kristendomen i skolan partinormens genomförande förändringar också på abstraktionsnivå 3. Den etiskevangeliska kristendomsundervisningen tycktes vara mogen för en ersättning i form av en neutral religionsundervisning, i linje med partiets skolkommittés förslag. Partiets interna debatt kring kristendomen i skolan utbyttes mot debatten inom den statliga skolkommissionen. Debatten flyttades från abstraktionsnivå 4 till 3.

Orsakerna till sålunda företagna förändringar inom partiet inför skolfrågan får ytterligare och väsentlig belysning genom ett studium av de partiet närstående organisationerna.

5.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen

5.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund bildades 1917 som resultat av splittring inom det tidigare förbundet angående inställningen till det socialdemokratiska partiet.[1]

Vid ungdomsförbundets styrelsemöte i maj 1941 aktualiserade dess ordförande, Ossian Sehlstedt, ett uppdrag från förbundskongressen 1937, vilket inte tidigare åtgärdats. Uppdraget gällde att förbundsstyrelsen aktivt skulle arbeta för en demokratisering av skolan "i syfte att åt samhället säkra de bästa begåvningarna, att på allt sätt verka för att undervisningen särskilt i historiska ämnen kommer i full överensstämmelse med vår tids demokratiska ideal".[2] Som motivering till att inget dittills åstadkommits angav Sehlstedt, att förbundsledningen inte vetat, hur den skulle angripa problemet. Nu ansågs däremot tiden inne för att effektuera kraven från 1937. Makarna Myrdals under 1941 utkomna bok "Kontakt med Amerika", hade gett impulsen. Ett uttalande i skolfrågan borde avges liksom att under hösten anordna en rikskonferens i Stockholm, vilken senare skulle få uppföljning genom konferenser inom de olika distrikten.[3]

Förbundsordförandens aktualisering av 1937 års kongresskrav blev vid styrelsemötet den 22–23 maj 1941 utgångspunkten för förbundsledningens och förbundstidningens aktiva engagemang i skolfrågan, en fråga som dessförinnan inte nämnvärt beaktats. Ett allmänt program hade inte saknats tidigare, inte heller anledning att göra uttalanden. Någon öppning till ett mera konkret program och dess realiserande hade man inte upptäckt. Makarna Myrdals bok tycktes ge förbundsledningen en nyckel.

Skolan och demokratin behandlades i en osignerad ledare i förbundsorganet Frihet i början av maj 1941. Följande fråga ställdes: "Uppfostrar Sverige sina medborgare så att de blir i stånd att forma en levande demokrati?" En engelsk författare citerades, vilken hävdade att allt fortsatt framåtskridande för Sveriges

vidkommande förutsatte att man lärde av amerikanska skolsystem. Ledaren konstaterade, att omdömet överensstämde med Alva och Gunnar Myrdals uppfattningar, såsom dessa kommit till uttryck i "Kontakt med Amerika", och drog slutsatsen att det svenska skolväsendet och ståndscirkulationen var otillfredsställande i jämförelse med förhållandena i Amerika. Ledaren hyste dock en förhoppning, att den sittande skolutredningen under ecklesiastikminister Bagges ordförandeskap skulle vara öppen för de nya behov skolan ställdes inför.[4]

I slutet av maj 1941 utkom Frihet med ett temanummer kring skolan. Denna gång var ledaren signerad av förbundets ordförande och tillika Frihets redaktör, Ossian Sehlstedt. Han omnämnde förbundsstyrelsens initiativtagande till en skolkonferens som ett mycket betydelsefullt steg och deklarerade att ungdomsförbundet önskade en omprövning av skol- och undervisningsfrågorna. Skolan hade hittills varit alltför förankrad i en traditionell pedagogik. I skuggan av diktaturernas målmedvetna skolpolitik måste svensk skolpolitik låta sig ledas av demokratins ledstjärna. "Skolan måste ut ur sin isolation, närmare det folk den tjänar. Och folket måste närmare den skola, som dess framtid hänger samman med." I nämnda temanummer återfinns även artikeln: "Förbundsstyrelsen beslutar aktion i skolfrågan". En diskussion med Alva Myrdal som inledare hade lett till att styrelsen beslutat anordna såväl en rikskonferens som uppföljningar därav i länskonferenser. Syftet var att skapa en medborgerlig aktivitet i skolfrågorna och ett socialdemokratiskt medvetande. I stället för att överlämna skolutformningen i händerna på pedagogiska och andra experter ville man väcka den svenska befolkningen till ett ansvarskännande inför skolan och dess utformning. I båda dessa infallsvinklar angrep man skolutredningen.[5] Ledaren i Frihet i slutet av maj 1941 skilde sig sålunda markant från ledaren vid månadens början. Den snabba attitydförändringen torde ha orsakats av något mer än en bok om Amerika.

Återvänder vi till styrelsemötet den 22–23 maj 1941 får vi en förklaring: Till styrelsemötet hade kallats studierektor Alva Myrdal. I ett långt anförande utvecklade hon sina synpunkter. Hon betonade de stora möjligheter som förelåg att åstadkomma en förändring på skolans område. I förhållande till övriga områden i samhället var skolan ett ur demokratisk synvinkel efterblivet område. Detta var så mycket mer allvarligt, eftersom där gavs stora möjligheter att forma det framtida samhället. Demokratiska reformer borde åstadkommas: organisatoriskt så att bildningsmöjligheter skapades för hela folket, innehållsmässigt så att skolstudiet inriktades mot livet som medborgare i ett demokratiskt land och så att skolan skulle ge en karaktärsdaning harmonierande med samhällets demokratiska inriktning. Alva Myrdal ifrågasatte skolutredningens intentioner i dessa avseenden och hävdade nödvändigheten av en förlängd obligatorisk skola samt att något måste göras för att bryta de högre inkomstskiktens överrepresentation vid de högre studieanstalterna. Alva Myrdal betonade vidare vikten av medborgarkunskap. Med aktuella och samhällsanknutna läroböcker, enligt amerikanska förebilder, borde en ändring kunna åstadkommas. Den de-

mokratiska karaktärsdaningen slutligen borde innebära, att den gamla skolan byggd på lydnadsauktoritet, elevpassivitet och det liberala individualistiska och därför konkurrensskapande idealet borde bytas mot en elevaktig skola byggd på samarbete och medbestämmande.[6] Med uttrycket "demokratisk skola" avsåg Alva Myrdal, med influens från John Dewey och av honom påverkade skolreformrörelser, att inte endast reform av ekonomiska förhållanden utan även förändringar av ideologisk och pedagogisk art i form av läroboksrevision, förhörs-, examens- och betygsförändringar samt ifråga om anpassning till det demokratiska samhällets regler gällande medbestämmanderätt och inflytande.

Inom förbundsstyrelsen framkom delade meningar om lämpligheten av att igångsätta en aktion i skolfrågan. Styrelsemedlemmen John Landgren var skeptisk. Framför allt hävdade han, att förbundet här kunde komma i kollisionskurs med det socialdemokratiska partiet. Han fann vidare att något utarbetat skolprogram inte förefanns, varför man borde utarbeta ett sådant. Generalsekreteraren Folke Thunborg, assisterad genom ytterligare inlägg av Alva Myrdal, drev däremot energiskt aktionslinjen i skolfrågan. Med sin förankring i förbundets verkställande utskott meddelade han, att man där ansåg tiden mogen för ett infriande av kongressbeslutet 1937. Skolutredningen skulle inte komma att förverkliga en skolreform i enlighet med förbundets förväntningar. Utifrån en analys av boken "Kontakt med Amerika" skulle ungdomsförbundet därför utveckla en skolsyn, i större överensstämmelse med förbundets allmänna politiska kurs och de krav nämnda kongress ställt. Med ordföranden Ossian Sehlstedts instämmanden avgjorde förbundsstyrelsen sig för aktionslinjen. Som experter till förfogande räknade man i första hand Alva Myrdal och Oscar Olsson.[7]

Förbundsstyrelsen enade sig om ett offentligt uttalande i skolfrågan, där man tillkännagav sina intentioner. Särskilt underströk man, att skolan hos de unga borde förankra "den demokratiska kulturens grundprinciper – människolivets integritet, respekten för rättsordning och personlighet, samt aktning för tanke- och yttrandefriheten". I en tid av de totalitära staternas utbredning sågs särskilt angeläget att förverkliga dessa intentioner. Den ensidiga inriktningen på det skolorganisatoriska planet måste brytas.[8]

Sedd mot denna bakgrund är tidskriften Frihets omsvängning under maj 1941 från passivitet till aktion naturlig. I det ovan refererade temanumret om skolan uppehöll man sig vid det som initiativtagarna till aktionen upplevde som kärnproblemet att skolan i väsentlig grad grundlade det framtida samhället och därför inte borde begränsas att endast ge kunskapsmeddelelse. Skolan skulle fostra den på beteendevetenskaplig och sekulariserat humanistisk grund fria och kritiskt tänkande människan.[9]

I förberedelserna för höstkonferensen om skolan deltog Alva Myrdal i hög grad. Avsikten var att hon dessutom skulle hålla ett anförande över ämnet "Demokratins skola och demokratins ungdom". I början av september var emellertid Alva Myrdal på väg till Amerika. En ersättare som talare söktes.[10] Hennes prägling av konferensen i Stockholm var dock redan gjord.

Bakgrunden till den vikt som ungdomsförbundet lade vid skolans innehållsliga förändringar var vetskapen om de totalitära staternas mål att hos ungdomen ingjuta sin livsåskådning. Det man inom förbundsstyrelsen angrep var att den svenska skoldebatten dittills endast sysslat med skolorganisation. Frågor som antal år i den obligatoriska skolan – differentieringen – parallellskola eller enhetsskola – hade stått i centrum. Även för förbundsstyrelsen var detta viktiga frågor, men i krigets skugga framträdde skolans ideologi som angelägnare för de makthavande och för en påverkande opinion, "i en tid, då våra väsentliga humanistiska och ideella värden endast förmå leva vidare om bakom dem stå människor, beredda till kamp och offer för demokratins idé och dess innehåll". Det var för att ge eftertryck åt sina krav som man inbjöd till konferens i Stockholm. Inbjudan gick ut till representanter för samlingsregeringen, riksdagen, olika skolmyndigheter, lärarorganisationer, folkbildningsorganisationer samt till vissa föräldrar och målsmän. Att konferensinitiativet var noga genomtänkt från styrelsens sida framgår dels av deltagarförteckningen, vilken avslöjar att arrangörerna var väl medvetna om vilka kanaler som skulle kunna resultera i praktiska åtgärder, dels av konferensens program, vilket påvisar konferensens ideologiska inriktning.[11]

När Ossian Sehlstedt öppnade konferensen den 26 september 1941, gjorde han det med orden:

"Det kanske kan se ut ... som om ämnet för denna konferens vore skäligen betydelselöst mot bakgrunden av ett Europa i brand och ett Sverige med fingret på avtryckaren." Han tillade att "den fredliga gärningen överlever alltid kriget ..., ett folks framtid grundlägges i skolorna, mänskligheten öde formas i skolbänkarna. Medvetandet härom har vuxit sig starkare under 1930-talet och i synnerhet under det pågående kriget, då man bland annat börjar skymta frukterna av de totalitära staternas fostringsmetoder. Det är därför ett rimligt önskemål, att även demokratierna se om sitt skolväsen."

Därmed hade tonen angivits: I krigets skugga och under diktaturernas frammarsch växte behovet att säkerställa fred och demokrati. För att stå i fredens och demokratins tjänst måste skolan reformeras och anpassas efter demokratisk ideologi.

Konferensens första föredrag utgjordes av en historisk inledning om skolväsendets historia i Sverige, varefter näste talare, studierektorn vid ABF:s studieförbund Gunnar Hirdman, Stockholm beklagade att han måst ersätta Alva Myrdal och att han ämnade kompensera detta med att i stället citera Myrdals i boken "Kontakt med Amerika". Efter att ha prisat det amerikanska skolsystemet citerade Hirdman även Evald Franssons bok "Uppfostran och upprustning" angående skolans demokratiska mål. Hirdman betonade att denna demokratisering, vilken innebar en fast karaktärsdaning där sanningssökande, självständighet, rättstänkande och förnuft var de utmärkande ingredienserna, måste få konsekvenser såväl för kunskapsmeddelelsen som för elevens fostran. Skolans undervisning borde präglas av saklig, allsidig och neutral objektivitet. Några färdiga åsikter skulle inte ges utan endast normer för individens själv-

ständiga åsiktsbildning. En i det moderna samhället förankrad utbildning skulle prägla undervisningen, där demokrati och politik skulle stå i centrum. Som erfaren folkrörelseman litade han dock mer till folkrörelsens eget arbete i förbund och folkskola än till en utbyggd enhetsskola som medel att nå denna demokratisering av det uppväxande släktet.[12]

I debatten som följde efter Hirdmans anförande yttrade juris kandidat Erik Danielsson, att skolans uppgift fortfarande främst skulle vara att ge kunskaper och att den moraliska fostran, för vilken andra talat sig varma, ändå kom till sin rätt i samband med kunskapsmeddelelsen.

Generalsekreterare Folke Thunborg anknöt däremot till skolans fostrande betydelse. Skolan måste ge kunskaper om samhällets politiska liv. Politiken "måste få sin legaliserade plats i skolundervisningen."[13]

Ecklesiastikminister Bagge yttrade sig ganska kort om de stora frågorna. Han tog upp examensfrågan som demokratiskt problem och hävdade gentemot den grupp som stod bakom konferensen, att ju mer demokratisk en skola blev desto större vikt lade den vid examina. Han hänvisade till det danska skolsystemet och tillade att problemet "sannerligen inte heller har lösts i det land, där alla svårigheter anses undanröjda, nämligen Förenta staterna". Gallring måste förekomma. Endast de begåvade borde få högre utbildning.[14]

Sammanfattningsvis kom denna del av debatten att cirkla kring två punkter: Amerika som föregångslandet i förverkligandet av en demokratisk skola. Nödvändigheten av att förverkliga en demokratisk skola i kampen mot nazism och fascism. Ecklesiastikministern var i sitt anförande i tydlig försvarsposition då han, fullt medveten om arrangörernas avsikt med konferensen, dels undvek att ge sig in på vad debatten i grunden rörde sig om, dels påpekade brister i det amerikanska skolsystemet.

Den första konferensdagens eftermiddag ägnades åt ett föredrag av överläraren Arthur Klum, om "Skolans arbetsmetoder". Den gängse klassundervisningen gav brister i elevernas fostran till samarbete och inbördes hjälp. Individualisering saknades. Läx- och examenssystemen angreps. Undervisningen skulle ta fasta på John Deweys princip "att lära genom att göra". Arbetsuppgiftmetoden hyllades liksom samarbetsprincipen, allt enligt amerikanskt progressiva förebilder.[15] Adressen till ecklesiastikministern med anledning av hans förmiddagsinlägg var tydlig.

Andra konferensdagen inleddes av folkskolläraren Hernfrid Bark med temat "Undervisning i medborgarkunskap". Också här kom krigshändelserna ute i Europa att utgöra den bakgrund, som apostroferade nödvändigheten av förändringar i den svenska skolans fostrande uppgift. Föredragshållaren erinrade om att ämnet medborgarkunskap, som enligt Kungl. Maj:ts stadga lästes i fortsättningsskolan, var utmärkt i sin princip men utan existens i praktik. Botemedlet mot elevernas bristande intresse för ämnet ansåg föredragshållaren vara att komplettera de teoretiska studierna med praktisk samhällserfarenhet.

Josef Weijne, dåvarande undervisningsråd, yttrade sig i diskussionen som följ-

de. Han betonade medborgarkunskapens vikt och påvisade dess undervikt i läroböcker och undervisning.[16] Även övriga diskussionsdeltagare var överens om att medborgarkunskap var det ämne som närmast kunde erbjuda fostran till demokratiska medborgare. Man beklagade ämnets försummelse och var eniga om att krafttag måste göras.

Nästa ämne för den späckade konferensen var "Utbildningsmöjligheternas demokratisering". Föredragshållaren, chefredaktören och medlemmen i partistyrelsen, Conrad Jonsson, attackerade skolpolitikens glorifiering av den vita mössan, konkurrenssamhällets symbol. Önskvärdheten av en demokratisering av utbildningsvägarna var åter apostroferad.[17]

Konferensens avslutande ämne var "Skolan och folkrörelserna". Ossian Sehlstedt beskyllde skolan för att vara främmande för den verklighet som omgav människorna. Skolan hade inte fått någon del av den demokratiseringsprocess som på övriga områden försiggått i svenskt samhälle. Hur annorlunda var inte förhållandena i Amerika, där man lät "undervisningen stråla ut från friheten och demokratin, som på sätt och vis fått någonting av central religion över sig. Den svenska skolan vårdar fakta, men den har inte upptäckt människorna och människornas problem annat än i religiösa sammanhang." Han ansåg vidare, att det demokratiska samhället inte fick förbli så objektivt och finkänsligt, att det underlät att försvara sin demokrati av rädsla att begå våld på friheten och den fria åsiktsbildningen. Den svenska demokratin borde beredas tillfälle att hos det uppväxande släktet förankra sitt innehåll. Folkrörelser sådana som det socialdemokratiska partiet och Landsorganisationen borde få bidra till det ideal skolan borde ge ungdomen. Skola och folkrörelse borde här samarbeta. Sehlstedt avslutade med orden: "Vår skola är demokratins skola, folkets skola, och det är i sin ordning att folket självt säger ifrån hur det vill se sin skola arbeta. Det är experternas sak att sköta utformningen i enlighet med folkets önskningar."[18] Motsättningen till Bagges expertutredning slog åter igenom. Förbundsordföranden satte sin tillit till en medveten folkopinions slagkraft mot skolutredningens experter och brist på förankring hos folket.

Skolkonferensen i september 1941 bedömdes av förbundets arrangörer som lyckad. Den var en manifestation av och ett uttryck för det socialdemokratiska ungdomsförbundets vilja att påverka utvecklingen på skolans område. Konferensen klargjorde också vilka personer förbundsledningen i fortsättningen kunde vänta stöd av utanför sina egna led: Inom den socialdemokratiska partistyrelsen tycktes man kunna räkna med Conrad Jonsson, utanför med socialdemokratiska opinionsbildare som Oscar Olsson, Alva Myrdal, Hernfrid Bark, Arthur Klum, Evald Fransson och Gunnar Hirdman, den senare viktig i sin egenskap av studierektor inom ABF.[19] Den på detta sätt medvetet styrda konferensen hade skapat en plattform, varifrån förbundsledningen kunde arbeta vidare, och ändat i en alltmer uttalade kritik riktad mot ecklesiastikministern och högerledaren Gösta Bagge och den av honom ledda skolutredningen. I en artikel i Frihet summerade förbundsordföranden de reaktioner, som kunnat inregistreras

på förbundets utspel i skolfrågan. Artikeln hade den talande rubriken: "Skolan och demokratin. Det behövs folkopinion i dessa spörsmål." En av konferenstalarna, Conrad Jonsson, framförde sitt tack för förbundets initiativ.[20]

Frihet återkom i sitt nästföljande nummer till skolan och skolkonferensens tema. Alva Myrdal beskrev Amerika som ett föregångsland när det gällde demokratiseringen av skolan. Hon ställde frågorna:

"Har vi försäkrat oss om, att det är till demokrater vi verkligen fostrar våra unga? Har vi förankrat vår livsåskådning och samhällstro hos de miljoner, som skall bli landets nästa generation? ... Har också de riktigt kunnat märka att vi genom strävan och kamp flyttat ut ur auktoritetens samhälle in i ett annat, som bäres upp genom samverkan av de många, lydnad mot självbestämda regler, men också rätten för envar att arbeta på att dessa regler ändras? Upplever de unga demokrati i våra skolor?"[21]

Liksom Sehlstedts tidigare refererade och citerade artiklar präglades Alva Myrdals artikel av en livsåskådningsmässig medvetenhet. Livsåskådningen hette demokrati. Bakgrunden utgjorde nazismen, det auktoritära samhället och kunskapsskolan som sågs som det stora hotet mot demokratin. Amerika stod som mönster för ett skolsystem, där de progressiva skolreformatorerna redan dragit de rätta slutsatserna.

Amerika som mönsterlandet för ett demokratiskt skolsystem var temat i ytterligare en artikel i samma nummer av Frihet. Denna proamerikanska attityd parades med en avsky för de totalitära staternas skolsystem. Den demokratiska skolan säkrade landets demokrati.[22]

Skolkonferensen den 26–27 september 1941 uppföljdes lika målmedvetet som den initierats och programmerats. Nummer 21 av Frihet hade temat "Demokratins skola". Där återgav man i sammandrag de sex konferensinledarnas föredrag samt utdrag ur diskussionerna. Konferensens slutsats gjordes tydlig: Demokratin måste läras ut i skolan genom att skolan blev demokratisk, med förebilder hämtade från skolprogressiva krafter i Amerika.[23]

1941 var det stora skolåret i ungdomsförbundets historia. Förutom rikskonferensen och ständigt återkommande artiklar, ledare och temanummer i förbundets tidskrift Frihet gav också förlaget Frihet ut en broschyr i skolfrågan, författad av Oscar Olsson. Nästkommande år bjöd inte på samma utåtriktade initiativ. Endast en artikel i Frihet behandlade skolans område. Förbundet hade inte släppt frågan men den drevs på annat sätt. För att påverka även partiet skrev förbundets ordförande en artikel i partiorganet SAP-information: "Mänskligheten öde formas i skolbänkarna – det är denna förvissning, som är avgörande för det initiativ, som det socialdemokratiska ungdomsförbundet tagit i skolfrågan." Han framhöll att skolans uppgift skulle innefatta inte enbart kunskapsmeddelelse utan även "inlevelse i den livsåskådning, den humanistiska livssyn och den andliga tolerans, som är karaktäristisk för svensk demokrati och svenskt kulturliv" och tecknade nazismen som den mörka bakgrund, mot vilken en uppfostran av den uppväxande generationen i demokratisk och humanistisk anda tedde sig desto angelägnare. Avsikten med ungdomsförbundets aktion var,

enligt artikelförfattaren, att väcka allmänhetens intresse för skolfrågan. En svensk folkopinion måste skapas som motvikt till skolutredningens expertis.[24]

Planenligt fullföljdes också rikskonferensen med konferenser kring skolan på distriktsnivå.[25] Förbundsledningens kontakter med Alva Myrdal fortsatte. Förutom den påverkan av folklig opinion man ställt sig i bräschen för, utverkade Alva Myrdal förbundsledningens stöd i en aktion med syfte att komplettera skolutredningens medlemsantal för att på så sätt få sina åsikter representerade också där.[26]

Även påföljande år realiserades skolkonferensens lokaluppföljningar. På ledarplats noterade förbundsordföranden Sehlstedt, att man inom förbundet i stort sett accepterat grundidén om skolan som en uppfostrare till demokrati, även om invändningar förekommit på lokalt håll, där man bland annat hävdat att en likriktning och en inskränkning på friheten och objektiviteten kunde befaras. Sehlstedt såg vidare som en föredömlig uppföljning av skolkonferensen lektor Oscar Olssons broschyr "Demokratins skolor". Dess grundtankar refererades utförligt. Sehlstedts adress var lika tydlig som tidigare. Han vände sig mot det synsätt som ecklesiastikminister Bagge representerade. Men denna gång riktade han sig även mot Arbetarnas bildningsförbund, Landsorganisationen och det egna partiet och påpekade samtligas brist på aktivitet och engagemang i skolfrågan: "Vi behöver inte endast folkrörelsen utan också skolan som ett ankarfäste för demokratin."[27]

Ungdomsförbundets engagemang i skolfrågan kom att bestå, inte minst inför dess kongress 1943. Motioner i ämnet visar med all tydlighet frågans vikt. Samtidigt med det fortskridande arbetet på detta ideologiska program för skolans målsättning ökade besvikelsen över skolutredningen. Denna anklagades för att ha en alltför fackmannamässig sammansättning. Den opinion, som ungdomsförbundet ville förankra skolfrågan hos, hade i skolutredningen ingen plats. Den var utan möjlighet att reellt påverka händelseutvecklingen. Förbundsstyrelsen manade därför sina medlemmar till fortsatt engagemang i skolfrågan. Styrelsen redovisade också, att man i en skrivelse till den socialdemokratiska riksdagsgruppen uttryckt önskemål om att denna skulle satsa på skolfrågan i enlighet med ungdomsförbundets intentioner.[28] Likaså bestod kontakterna mellan förbundsledningen och Alva Myrdal. Den under kongressen nyvalde ordföranden Bertil Johansson var förbundets representant i en tillsatt samarbetskommitté för skol- och föräldrafrågor, där även Husmodersförbundet, Arbetarnas bildningsförbund och det socialdemokratiska kvinnoförbundet var representerade. På kommitténs uppdrag utarbetade Alva Myrdal riktlinjerna för kommitténs fortsatta arbete.[29] Kongressen 1943 medförde byten på redaktörs- och förbundsordförandeposterna. Bertil Johansson efterträdde Ossian Sehlstedt. Ledarkommentarer kring skolfrågan upphörde därmed, men intresset kring skolfrågan levde vidare genom regelbundet återkommande artiklar i ämnet.

En ny utgångspunkt kom med april 1944, då skolutredningen publicerade sina tre första betänkanden. Den tidigare otillfredsställelsen med skolutred-

ningen fick sin dittills starkaste markering i en artikel av studieledaren i förbundet Ragnar Edenman, där utredningens resultat betecknades som "förvirrade". Utredningen hade inte kunnat åstadkomma något helt program. Dessutom hade den inte förmått släppa traditionella bindningar. Den demokratiska och elevaktiga skola, som ungdomsförbund, Alva Myrdal och Oscar Olsson kämpade för, återfanns inte i utredningens förslag. Konflikten mellan skolutredningen och det socialdemokratiska ungdomsförbundet var nu klart dokumenterad.[30]

1944 gav också i andra avseenden nya utgångspunkter för förbundets skolengagemang. Den socialdemokratiske riksdagsmannen och partisekreteraren, fram till 1940 ordförande i ungdomsförbundet, Torsten Nilsson, hade i riksdagen motionerat i skolfrågan. Inom ABF hade man tillsatt en skolkommitté för att söka samordna arbetarrörelsens strävan för en demokratiserad skola. Förbundsordföranden Bertil Johansson kunde nöjd konstatera att de initiativ i frågan om skolan och folket, som hans förbund 1941 tagit, hade avsatt märkbara spår.[31] Man kunde dessutom notera, att skolfrågan nu blev en partiets fråga. Vid partikongressen 1944 beslutades om tillsättande av en partiets skolkommitté, i vilken ungdomsförbundets representant blev ordförande.[32] Bertil Johansson summerade året därpå: "Vi driver partiet framför oss . . . Talet om de snälla gossarna är en sanning med modifikation." Mot bakgrunden av den alltmer märkbara konkurrensen från kommunisthåll gällde det att fortsätta att förverkliga målsättningen i skolfrågan.[33]

I december 1944 hade Gösta Bagge avgått som ecklesiastikminister och därmed även som ordförande i skolutredningen. Initiativtagaren till och den ivrigaste försvararen av skolutredningens målsättning hade därmed lämnat sin post. Samlingsregeringen upphörde några månader efter krigsslutet under 1945. I dess ställe tillkom en rent socialdemokratisk ministär under Per Albin Hanssons ledning. Den man, som tidigare gjort betydande insatser för reformer inom den sociala sektorn, Tage Erlander, blev nu ecklesiastikminister. Hos de grupper inom den socialdemokratiska rörelsen som kämpat för en förändring av skolans organisation och innehåll steg förväntningarna ytterligare. Inte alldeles oväntat tillsattes en ny skolutredning i januari 1946 och detta ännu medan den redan pågående inte avslutat sitt arbete. Den nya skolutredningen antog det karaktäriserande namnet skolkommission för att markera sin parlamentariska sammansättning till skillnad från den expertbesatta skolutredningen från 1940. Ett länge hävdat krav från det socialdemokratiska ungdomsförbundet hade gått i uppfyllelse: Folkopinionens representanter, och inte som tidigare experter, skulle avgöra skolans framtida organisation och idéinnehåll.[34]

Inom förbundsledningen arbetade man dock vidare med skolfrågan. Till 1946 års kongress framlades eget skolprogram. En nioårig, ur alla aspekter demokratiskt präglad, obligatorisk enhetsskola skisserades.[35] Förbundet kunde notera som en stor framgång, att deras förbundssekreterare Hilding Färm blivit ledamot i den skolkommission som Tage Erlander tillsatt.

Ytterligare en händelse kom att få en avgörande inverkan på skolans område. Den 6 oktober avled helt plötsligt Per Albin Hansson. Efter en kort personstrid blev det klart, att den nye statsministern skulle heta Tage Erlander. Den 11 oktober lämnade han sin befattning som ecklesiastikminister. Hans närmaste man inom departementet blev hans efterträdare, Josef Weijne. Denne hade, till skillnad från Tage Erlander, genom olika befattningar bland annat i Skolöverstyrelsen en god förtrogenhet med skolans område. För förbundsledningen var de timade händelserna välkomna. Erlander hade gjort sig populär genom sättet att ta sig an skolfrågorna till skillnad från professor Bagges och skolutredningens "något valhänta trevande". I den nye statsministern såg man mannen som skulle förverkliga förbundets och partiets efterkrigsprogram. Josef Weijne var en man i Erlanders anda. Förbundet kunde förlita sig på att dess krav på skolans demokratisering skulle ge utslag i den tillsatta skolkommissionens arbete.[36]

Genom att förbundet hade egen representant i skolkommissionen kunde man inom förbundsledningen hålla sig centralt underrättad om skolutvecklingen. Inför förbundsstyrelsen avlade Hilding Färm en detaljerad rapport i maj 1947. Han framhöll, att arbetet inom skolkommissionen följde ungdomsförbundets intentioner. Särskild vikt lades vid medborgarkunskapen. Hilding Färm möttes av erkänsla inom förbundsledningen för sina insatser i skolkommissionen och i de fyra utskott inom densamma där han arbetat.[37] I augusti samma år kunde Färm till förbundsledningen meddela, att efter en fjortondagarssejour i Visby, nu ett principutkast till skolreform förelåg. På grund av olika omständigheter kunde någon skolproposition dock inte hinna föreläggas 1948 års riksdag, vilket varit den ursprungliga socialdemokratiska målsättningen.[38]

Den 9 februari 1948 meddelade Hilding Färm förbundsledningen att skolkommissionens principbetänkande inom kort skulle framläggas.[39] När den i juni månad kom uppmärksammades det vederbörligen av förbundstidskriften Frihet där 1940-talets skolartiklar detta år numerärt nådde sin kulmen.[40] Hilding Färm stod själv för fem artiklar. Skolreformen presenterades utförligt. Kritiken mot den baggeska utredningen är tydlig, samtidigt som den paras med en positiv inställning till skolkommissionens resultat. Modersmålet och medborgarkunskap nämndes som ämnen, vilka behövde en förbättrad och mera omfattande undervisning.[41]

Sitt redan tidigare uttalade förtroende för Hilding Färm dokumenterade förbundsledningen ytterligare genom att i oktober uppdra åt honom att, trots att han inte längre tillhörde ledningen, skriva förbundets remissvar på skolkommissionens reformförslag.[42] Förbundsledningen var i fråga om den allmänna skolutvecklingen nöjd med sin insats. Någon anledning att ytterligare återkomma i skolfrågan fann man inte under det återstående 1940-talet. Också tidskriften tystnar i ärendet.[43] Först skolpropositionen 1950 skulle ge anledning till visst skolengagemang.[44]

5.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

När ordföranden i det socialdemokratiska ungdomsförbundet, Ossian Sehlstedt, inför förbundets styrelsemöte i maj 1941 aktualiserade ett kongressbeslut från år 1937 gällande skolans demokratisering, fanns i detta beslut också en passus gällande kristendomen i skolan: "att i samband med debatten om kyrkans kris aktualisera kravet på skolans konfessionslöshet utifrån demokratiska och pedagogiska synpunkter."[1]

I förbundsstyrelsens offentliga uttalande i maj 1941 fastslogs principen att skolans uppgift inte skulle "innefatta enbart kunskap i vedertagen bemärkelse utan jämväl en inlevelse i den livsåskådning, den humanistiska livssyn och den andliga tolerans, som är karaktäristisk för svensk demokrati och svenskt kulturliv. Skolan kan och bör i de ungas tros- och känsloliv förankra den livsåskådning, som är förenad med den demokratiska kulturens grundprinciper".[2] Därmed hade förbundsstyrelsen markerat, att skolan inte längre kunde vara en religiöst prefererad skola men inte heller inta en neutral syn i livsåskådningsfrågan. En prefererad sekulariserad humanistisk livsåskådning förordades. Den stod i samklang med ett sekulariserat demokratiskt samhälle enligt förbundets uppfattning.

På ungdomsförbundets rikskonferens om skolan i september 1941 berörde Gunnar Hirdman, ABF:s studierektor, skolans fostrande uppgift. Han menade att demokratisk fostran innebar att ge normer för åsiktsbildning, inte att ge färdiga åsikter. Därmed tog han utan att direkt utpeka, avstånd från Gösta Bagges synsätt i direktiven till skolutredningen, vilken bestämde fostrans innehåll som nationellt, kristet humanistiskt arv att förvalta. Hirdman, själv företrädare för en sekulariserad humanistisk livsåskådning, ansåg dessutom att skolan för att vara demokratisk måste ge en sekulariserad humanistisk fostran. I kyrkans och kristendomens ställe som fostrans stöd och grund ställde Hirdman folkrörelserna och deras bildningstradition. De förra var fjärmade från folket. Med sin folkliga förankring motsvarade de senare bättre det sekulariserade samhällets frihetskrav. Enigheten med ungdomsförbundets ledning var stor, även om Gunnar Hirdman satte gränser också för denna fostrans metoder. Någon propaganda, i likhet med diktaturländernas, fick inte förekomma i den svenska skolan.[3]

I den diskussion som följde yttrade sig bland andra redaktör Fredrik Ström. För honom framstod orsakerna till de två världskrigen klarlagda. Ekonomiska motsättningar och klasstrider var inte en uttömmande orsaksförklaring. Svenskt undervisningsväsende och folkuppfostran, hade inte kunnat hejda de nedbrytande krafterna. Fredrik Ström ansåg att ansvariga myndigheter och folkrörelserna förbisett de etiska och religiösa värdena. "När kristendomen, som är demokratins vagga och ursprung, slogs sönder, föll också demokratins starkaste kraft ur demokratins händer." Endast om relationen mellan samhälle och kristendom återupprättades, i sitt ursprungliga skick skulle det demokratiska samhället räddas undan förintelse.[4] Lektorn och skolveteranen Oscar Olsson gjorde

ett genmäle härtill. Han hävdade att de två stora diktaturnationerna tidigare varit demokratier. I deras då demokratiska skolor hade, liksom i Sverige, kristendomen haft en framstående ställning. Om Ströms resonemang var hållbart, borde både demokratin och kristendomen ha segrat i de länderna. Olsson anslöt sig sålunda till Hirdmans ståndpunkt i fråga om kristendomen i skolan.

Fredrik Ström undvek i sin replik att närmare klargöra sitt kristendomsresonemang. Folkskoleinspektören och socialdemokratiske riksdagsmannen E G C Brandt kom i sitt anförande att beröra kristendomen och demokratin. Han konstaterade, att Ström såg gamla tider i alltför ljusa färger. Det fanns nu många som önskade återinföra katekesen i folkskolan, i tron att kristendomen därigenom skulle befästas i samhället. Han anslöt sig till Olssons syn att kristendomsundervisningen av gammalt gott märke inte hjälpt. Han uttryckte också en förmodan, att Sveriges folkskollärarkår knappast var intresserad av att återinföra katekesen som lärobok. Dock fick Ström stöd i åsikten att världskatastroferna i sista hand kunde återföras på det faktum att kristendomen förlorat sin makt över människorna. Utan kristendomen som bundsförvant skulle det demokratiska samhället gå förlorat. Gunnar Hirdman kommenterade Ströms och Brandts ord om kristendomen och instämde i att kristendomen var en mäktig bundsförvant till demokratin men ville därmed inte gå med på Brandts slutsats att utan kristendomen skulle även demokratin vara förlorad. Hirdman poängterade att i det demokratiska samhället även fanns icke kristna, vars åsikter måste respekteras, varför ett demokratiskt samhälle inte enbart kunde vila på kristen grund.[5] Debatten rörande denna punkt var därmed avslutad.

Som vi har sett, intogs i huvudsak två positioner: En av Gunnar Hirdman företrädd och av Oscar Olsson stödd sekulariserad humanistisk åskådning samt en av Fredrik Ström och av E G C Brandt stödd kristen humanistisk åskådning. Utan att debattörerna kom in på kristendomsämnets utformning innebar det första resonemanget att Hirdman och Olsson, utifrån sin religöst neutrala syn på samhälle och skola, skulle förorda en neutral religionsundervisning, och att Fredrik Ström och Brandt, utifrån sin kulturprotestantiska syn på samhälle och skola, skulle förorda en etisk-evangelisk kristendomsundervisning.[6]

Gunnar Hirdmans och Oscar Olssons linje förde under konferensen vidare till temat "Undervisningen i medborgarkunskap". Det inledande föredraget hölls av folkskolläraren Hernfrid Bark. Dåvarande undervisningsrådet Josef Weijne framhöll åter medborgarkunskapens vikt. Diskussionsdeltagarna var ense om att detta ämne främst erbjöd sig som en fostrare av den demokratiske medborgaren. Ämnets ställning måste förändras.[7] Kristendomskunskapen som samhällsmoralens upprätthållare hade fått en ersättare i medborgarkunskapen. Den var bättre rustad att möta det demokratiska samhällets krav på neutralitet i religionsfrågor.

Förbundsordföranden Ossian Sehlstedt hade rollen att i ett föredrag sammanfatta och avsluta rikskonferensen "Skolan och folket". Han framhöll de amerikanska skolförhållandena som ett mönster för svensk skolreform. Där lät man

"undervisningen stråla ut från friheten och demokratin, som på sätt och vis fått någonting av central religion över sig". Som skapare av denna "centrala religion" ställdes demokratin i kristendomens ställe, folkrörelser, som det socialdemokratiska partiet och Landsorganisationen i kyrkans ställe, samhällskunskapen i kristendomskunskapens ställe, som uttryck för en negativt utformad religiöst neutral samhällsyn. Sehlstedt tolkade i sitt yttrande sitt förbunds inställning och den genom konferensen dominerande uppfattningen om kristendomen i skolan. Han anslöt sig helt till skolutredningen i dess syn på skolans ansvar för fostran och karaktärsdaning. Han hävdade nödvändigheten av att de uppväxande gavs ideal och påverkan. Däremot kolliderade skolutredning och förbundsledning vad gällde fostrans innehåll och ideal. Denna kollisionskurs avtecknade sig tydlig vid skolkonferensen den 26 och 27 september 1941.

Ossian Sehlstedt fann snart anledning att åter hävda förbundsledningens grundsyn. Tidningen Frihet, som på ledarplats några nummer tidigare med positivt intresse avvaktat Bagges utredning, visade nu en ändrad hållning. Som motivering angav artikelförfattaren Sehlstedt, att ecklesiastikminister Bagge på tal om skolans fostrande uppgift understrukit kristendomens betydelse, vilket för Sehlstedt framstod som en begränsning av skolans fostrande mission.[9] Bagges direktiv vid tidpunkten för tillsättandet av en skolutredning hade tydligen gett gruppen kring Sehlstedt vissa förhoppningar. Bagges nu fällda uppskattande ord om kristendomsundervisningens fostrande betydelse uppfattades av Sehlstedt som alltför traditionellt och hämmande för en skolreform i demokratisk anda.

Utan att gå till direkt angrepp mot Bagge förstärktes Sehlstedts inställning genom en artikel i Frihet av Alva Myrdal. Hon fastslog vikten av att "vår livsåskådning och samhällstro" förankrades hos det uppväxande släktet. Skolan hade här sin fostrande uppgift att förvalta, om det demokratiska samhället skulle kunna bestå.[10]

Med ungdomsförbundets skolsatsning vid 1940-talets början var förbundets syn på kristendomen i skolan profilerad. Det skulle dröja till 1940-talets slut, innan förbundets ledning ytterligare markerade denna sin inställning. Anledningen var då Hilding Färms rapport om förhållandet inom skolkommissionen hösten 1947. Delade meningar förelåg inom kommissionen beträffande kristendomsundervisningen.[11] I förbundets tidskrift började 1948 en debatt om kristendomen i skolan. Hilding Färm var själv debattinledare. Medan man i början av 1940-talet diskuterat kristendomen i samhälle och skola, konkretiserades debatten nu till två punkter: kristendomsundervisningen och morgonandakten i skolan.

Hilding Färm konstaterade i sin artikel "För eller emot kristendomsundervisningen?" att en kampanj, riktad mot skolkommissionens inställning till kristendomskunskapen, påbörjats redan vid tiden för kommissionsledamöternas tillsättande. Utlösande faktor för misstankar inför skolkommissionens intentioner angående kristendomsämnet hade varit tillsättandet av rektor Stellan Arvidson som kommissionens huvudsekreterare. Denne hade gjort sig känd som kristendomens motståndare och av en tydligt profilerad ateism.[12] Hilding Färm före-

trädde en med Arvidson närbesläktad hållning i kristendomsfrågan och motiverade denna hållning i artikeln i Frihet. I gångna tider ansågs der naturligt med en kristet konfessionell skola. I modern tid stod det svenska folket splittrat i religiöst avseende. Religionen betraktades dessutom inte längre som samhällets angelägenhet, utan som en privatsak. Objektivitet i kristendomsundervisningen kunde enligt Färm inte uppnås, så länge tvånget att delta i konfessionsbunden morgonandakt bestod. Bestämmelserna om morgonandakt tillhörde en svunnen tid med skolans dåvarande bundenhet till kyrkan. Färm hoppades, att opinionen skulle komma till tals genom remissförfarandet. Artikeln avslutades: "Det borde vara våra lagstiftare angeläget att i utformningen av den framtida skolan se till att frihetens, rättens och toleransens principer får en säker förankring."[13]

Färm fann med anledning av ett angrepp från en skribent i Lunds Dagblad anledning att återkomma. Han hade beskyllts för kristendomsfientlighet, vilket han förnekade och menade sig enbart värna om individens frihet. Objektivitetsbegreppet hade härmed aktualiserats. Skribenten i Lunds Dagblad påstods hylla en objektivitet, som i första hand innebar ett krav på "ingående undervisning i kristendom", en kristendomsundervisning av etisk-evangelisk art. Mot detta hävdade Färm en neutral objektivitet som innebar att "låta vår evangeliskt-lutherska lära kämpa på likställd fot med andra livsåskådningar och trosriktningar". Han förfäktade därmed en neutral religionsundervisning, vars innebörd var att kristendomen i skolan inte på något sätt intog en särställning.

År 1949 återkom Hilding Färm till kristendomsämnesfrågan. Anledningen var dissenterlagskommitténs detta år framlagda betänkande. Mot dess plädering för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning med rätt till befrielse för barn som ej tillhörde den protestantiska kristenheten, framhöll Färm individens rätt till frihet. Han hävdade dessutom att ämnet, om det behöll sin nuvarande utformning borde vara fritt från betygssättning.[15]

Kristendomsämnet dök upp i Frihets spalter även senare under 1949. I en kommentar förmälde signaturen R. J-ng, att upprop till försvar för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning förekom i Norrbottens tidningar. Undertecknarna av uppropet syntes ha uppfattat sig vara ense med skolkommissionens majoritet vilket för signaturen framstod som en feltolkning. Han betonade att kommissionens majoritet i sitt uttalande i kristendomsfrågan hävdat en neutral religionsundervisning.[16]

1940-talets agerande i kristendomsfrågan var därmed slutfört. Dess epilog hade bestått i en enmansdebatt, men i sitt agerande hade Hilding Färm kunnat falla tillbaka på en enad förbundshållning dokumenterad genom 1937 års kongress på förbundsstyrelsens egen paragraf 16 vid dess majsammanträde 1941 och på förbundets skolkonferens samma år. Förhoppningarna hade inom ungdomsförbundet varit, att skolkommissionen i sitt skolförslag skulle förverkliga dess krav gällande kristendomen i skolan. Med kommissionens personsammansättning tycktes förhoppningarna vara realistiska. Den interna omröstningen inom skolkommissionen gav dock annat utslag. Hilding Färm gav i Frihet ut-

tryck för sin besvikelse. I stället för att öppet kritisera ecklesiastikministern, kommissionens ordförande, socialdemokraten Josef Weijne, jämte en av dennes partikollegor, valde Färm att motivera skolkommissionens reträtt i kristendomsfrågan med den kampanj som misstänkliggjort dess intentioner. Färm fick anledning tillbakavisa, att han skulle ha pläderat för en antagonistisk religionsundervisning. Han hävdade en neutral religionsundervisning men utan de kompromissande undantag, som skolkommissionens förslag bestämt sig för. Som motivering för sin åsikt anförde han ett demokratiskt samhälles rätt till religionsfrihet.

5.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Skolfrågan var inom socialdemokratin i långa stycken en generationsfråga, en angelägenhet främst för de yngre. Med bildandet av samlingsregeringen i december 1939 kom det socialdemokratiska partiet att utbyta sin koalitionspolitik med Bondeförbundet, under kompromissnormen mot enighetsnormen. Detta innebar för skolfrågan och synen på kristendomen i skolan, att partiet var ovilligt att ta några egna initiativ. Ungdomsförbundet var dock obundet av dessa normsystem och berett till satsning. Dess ledning var medveten om förbundskongressens krav, men det var först med de idéer som Alva Myrdal förmedlade som möjlighet öppnades att förverkliga kraven. Ett samarbete mellan förbundsledning och Alva Myrdal etablerades: förbundsledningen tillsköt en villig organisationsapparat, Alva Myrdal idéerna. Med hennes insats förelåg möjlighet till realisering av ett för förbundsstyrelsen diffust programkrav. Med ett beslut i maj 1941, som inte var enhälligt, hade förbundsstyrelsens hänsynstagande till partiets enighetsnorm förbytts i en vilja att gå till aktion och frammana partinormens giltighet gentemot tendenser på skolans område – tendenser som avslöjade att annan partinorm under enighetsnormens täckmantel sökte utforma skolans framtid. I motsats till en skoldebatt, som dittills huvudsakligast gällt organisationsfrågor, önskade ungdomsförbundet kanalisera Alva Myrdals intention att leda över skoldebatten till ideologiska frågor. Därvid gick man fram på olika nivåer. Mot en högerdominans i skolfrågan ville man väcka ett socialdemokratiskt medvetande, abstraktionsnivå 4. Mot att överlämna skolutformningen i händerna på pedagogiska och andra experter ville man väcka den svenska befolkningen till insikt om sitt ansvarskännande inför skolan och dess utformning, abstraktionsnivå 5. Genom båda dessa infallsvinklar angrep man den pågående skolutredningen, abstraktionsnivå 3. Genom rikskonferensen kring skolfrågorna, dess distriktsuppföljning och personliga kontakter, påbörjades den målmedvetna aktionen.

I den socialdemokratiska partistyrelsen kunde förbundsledningen i viss mån räkna med stöd från de yngre såsom Torsten Nilsson, fram till 1940 förbundsordförande, Adolf Wallentheim, förbundets kongressordförande 1937. 1945 konstaterade en nöjd förbundsordförande, att förbundet drivit partiet framför

sig i skolfrågan. En första indikator därpå var beslutet på partiets kongress 1944 att tillsätta en skolkommitté. Även personvalet till denna kommitté måste ha tillfredsställt förbundsledningen. Där återfanns förbundsordföranden Bertil Johansson, Alva Myrdal som sekreterare, Oscar Olsson, Hernfrid Bark, Josef Weijne, vilka alla aktivt stött förbundets linje vid skolkonferensen 1941. Vidare hade de kommitterande, ordföranden Adolf Wallentheim, Per Åsbrink, Per Nyström och Edgar Sjödahl på partikongressen dokumenterat sitt stöd åt Alva Myrdals linje. Endast tre övriga utan klar förbundsanknytning i frågan ingick i partiets skolkommitté.[1] Skolkommitténs arbete var i hög grad garanterat att utmynna enligt förbundets och Alva Myrdals linje. Dess 1947 framlagda resultat bekräftade dessa förmodanden. Målsättningen gällande abstraktionsnivå 4 var nådd. Den underlättades av att enighetsnormen alltmer ifrågasattes och till sist ersattes med partinormen inom partiet. Skolfrågan blev en del av efterkrigsprogrammets programrealisering. Gällande målet på abstraktionsnivå 3 kunde förbundsledningen, medan partinormen dominerade oinskränkt inregistrera en framgång 1946, då en parlamentarisk och socialdemokratiskt majoritetsbesatt skolkomission övertog initiativet i skolfrågan. Även personvalsfrågan bland nio tillsatta socialdemokrater, sekreterare inräknade, gav anledning till belåtenhet: Ungdomsförbundet blev representerat genom sin förbundssekreterare Hilding Färm. Vidare togs från partiets skolkommitté, Josef Weijne, Alva Myrdal, Adolf Wallentheim och Per Åsbrink. Henfrid Bark blev medlem av expertgruppen. Förbundsledningen kunde räkna med gott stöd för sin skolsyn även inom skolkommissionen.

Det socialdemokratiska ungdomsförbundet hade lyckats vinna inflytande inom partiet gällande skolfrågan. Partiets attityd från 1940-talets början med dess brist på agerande hade vid 1940-talets mitt förbytts i aktivt handlande både på nivå 4 och 3. I detta förlopp hade de utrikes- och inrikespolitiska omkastningarna under 1940-talet lett till att det program man arbetat för blev moget att ingå i partiets program. Det tidiga 1940-talets enighetsnorm hade mot 40-talets mitt förbytts i en parti- och regeringssituation, där partinormen kunde fälla utslaget.

Om förbundet kunde iaktta framgång i sin satsning för den allmänna skolinriktningen noterade man mot 1940-talets slut ett bakslag gällande specialfrågan om kristendomen i skolan. Den neutrala religionsundervisning som förbundsledningen förordade och vars konsekvens även skulle medföra den kristet-humanistiska livsåskådningens och moralens ersättande med en sekulariserad humanistisk, fann visserligen gehör inom abstraktionsnivå 4: Partiets skolkommitté präglades av detta synsätt. Inom abstraktionsnivå 3, den statliga skolkommissionen, fann man sig emellertid, trots en hoppfull början, försatt i minoritetsställning. De olika tolkningsmöjligheterna av majoritetens ställningstagande – en etisk-evangelisk kristendomsundervisning eller en modifierad neutral religionsundervisning – och remissomgången gav härvidlag ingen möjlighet till förändring i förbundsledningens riktning mot en konsekvent genomförd neu-

tral religionsundervisning. Snarare markerade propositionsskrivande och riksdagsbeslut en tolkning av majoritetens beslut motsatt den som ungdomsförbundet velat göra gällande.

5.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen

5.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund bildades år 1920 som en självständig politisk organisation inom det socialdemokratiska partiets ram. Dess uppgift preciserades till att värva och skola kvinnor för partiets politik och samhällsinsats.

I Morgonbris, organ för kvinnoförbundet, förekom år 1938 en artikel införd under rubriken "Reformpaus". Skribenten var redaktionsmedlemmen Alva Myrdal. Hon ansåg att den av regeringen signalerade reformpausen på det sociala området borde användas till reformer på skolans fält. I den sociala reformkampens ställe satte Alva Myrdal kulturkampen.[1] Med sin artikel i Morgonbris hade Alva Myrdal klargjort sin målsättning: skolan borde reformeras. Partiet skulle i första hand värvas för denna ståndpunkt.

Liksom vi sett inför skoldebattens "tjuvstart" i partiorganet Tiden kom inte heller denna artikel att leda till något omedelbart resultat. Orsaken i detta fall var, att Alva Myrdal tillsammans med sin make vistades i USA från hösten 1938 till slutet av 1940.[2] Vid sin återkomst till Sverige, fann hon dock marken i viss mån förberedd. I ett par artiklar i Morgonbris under 1940 hade överlärare Frida Härner skrivit om den framtida skolan och framhållit, att skolans fostrande uppgift var en livsangelägenhet för demokratin, som en korrigering av skoldebattens större intresse för skolans organisation.[3]

"Kontakt med Amerika" som år 1941 blev det bokliga resultatet av makarna Myrdals amerikavistelse, medförde för Alva Myrdal ett återupptagande av den år 1938 kastade handsken. Kontakten med den amerikanske reformpedagogen John Dewey och studiet av de progressiva amerikanska skolorna i hans efterföljd hade bidragit till att konkretisera det svenska skolprogram som hon 1938 efterlyst. Bland bokens kapitel återfanns "Uppfostran i samhällets mitt". Syftet var att presentationen av det amerikanska skolsystemet skulle stimulera den svenska opinionen till att arbeta för en bättre framtida skola. Man konstaterade, att skolintresset i Sverige låg i periferin medan det i Amerika befann sig i samhällets centrum. Målsättningen att skapa en "amerikaniseringsuppfostran", kännetecknad av en "bekännelsetrogen fasthet i målen men samtidigt en fri rörlighet i medlen", var nödvändigt i en nation där av tradition inriktningen på "de kristet humana idealen om frihet, jämlikhet och broderskap" utgjorde den gemensamma grunden, samtidigt som människorna bestod av en brokig skara. I

amerikanska skolans centrum stod medborgarkunskap, ett ämne som utformats mindre efter vetenskapligt sakligt objektiva principer än efter den funktionella principen att tjäna det demokratiska samhällets behov att fostra självständiga auktoritetsobundna och samarbetsinriktade individer. Ytterligare ett problem som makarna Myrdal menade att man löst i de amerikanska skolorna var ämnesstoffets ständigt växande karaktär. Också i svenska skolor borde den systematiska ämnesinriktningen slopas och ersättas med meningssammanhang, som olika ämnen underställdes.

Amerikansk skolplikt omfattade fler år än svensk. Amerikas skolor hade dessutom en smidig övergång mellan bottenskolor och högre skolor. Kostnadsfriheten garanterade alla samma chans till alla skolor. De amerikanska skolrönen, vilka var "banbrytande för hela världens skolväsen", kunde enligt Myrdals sammanfattas i målsättningen att skolans fostran skulle utgöra en integration mellan egenintresse och medmänniskointresse. Detta borde också bli målet för den svenska skolans utveckling och samtidigt utgöra fullbordan av de stolta skoltraditioner Sverige vilade på.[4]

Makarna Myrdals bok väckte stort uppseende i Sverige, när den utkom. Helt naturligt gavs boken en fyllig recension i Morgonbris. Recensenten konstaterade: "Deras bok är som ett friskt väckelserop." Främst ägnades uppmärksamheten åt bokens kapitel om skolan, och recensenten gjorde dess skolsyn till sin egen. Skolan i Sverige skulle i alla av Myrdals där presenterade avseenden demokratiseras.[5] Alva Myrdals hemkomst från USA och boken "Kontakt med Amerika" medförde, att kvinnoförbundets engagemang i skolfrågan ökade.[6]

Under sommaren 1941 anordnade kvinnoförbundet en kurs under vilken skolproblematiken närmare kom att diskuteras. Förbundets ledning beslöt på grundval av kursen att sända en skrivelse till 1940 års skolutredning. I skrivelsen hänvisade man till nödvändigheten av att skolan skulle ge en demokratisk fostran. Det gällde att inte bara engagera barnen för vissa mål, utan också att få dem att självständigt ta ställning och kritiskt bedöma målen. Man framhöll att denna uppgift var desto nödvändigare som man levde i en för demokratins tillväxt mörk tid.[7] Också i annat avseende var de socialdemokratiska kvinnorna aktiva. Redaktionsmedlemmen i Morgonbris, Eva Wigforss, kunde i en artikel om Sveriges Husmodersföreningars riksförbunds skolförslag 1941 meddela, att socialdemokratiska kvinnor medverkat vid dess tillkomst, bland dem Alva Myrdal. Husmodersförbundets skolförslag med krav på skolans demokratisering anslöt sig väl till de tankegångar man inom kvinnoförbundet förfäktade.[8] Med hänsyn taget till vilka som utarbetat nämnda förslag var samstämmigheten föga förvånande.[9]

År 1941 medförde från kvinnoförbundets sida en begynnelse till ett direkt engagemang i skolfrågan, som tidigare inte förefanns. Främsta orsaken härtill torde ha varit Alva Myrdals återkomst till Sverige samt kvinnoförbundet. Både genom detta förbund och genom personliga kontakter och initiativ förde hon energiskt skolfrågan mot det mål hon utstakat redan i sin artikel i Morgonbris

1938 och som hon genom USA-vistelsen via kontakter med John Dewey professor vid Columbia-universitetet, där makarna Myrdal vistats samt den från Dewey utgående progressiva skolrörelsen, fått konkret underbyggnad.[10] Exempel på hennes agerande har vi redan stött på i hennes kontakter med ungdomsförbundets ledning under samma år.[11]

Förbundet fann åter anledning att engagera sig i skolfrågan år 1943. Denna gång skedde det i form av en skrivelse till ABF med anledning av dess utredning: "Arbetarrörelsens kulturuppgifter." Kvinnoförbundet föreslog ABF att inbjuda till en samarbetskommitté mellan de olika folkrörelseorgan, vilka gemensamt skulle behandla skol- och föräldrafrågor. Däri borde ingå representanter från ABF (ordförande + studierektor), Husmodersförbundet (Märta de Laval), Socialdemokratiska kvinnoförbundet (Alva Myrdal), ABF:s kvinnliga Studiekommitté (Eva Wigforss) samt en representant från det socialdemokratiska ungdomsförbundet (ej namngiven). Detta var särskilt angeläget att åstadkomma, ty när den sittande expertbesatta skolutredningen blev färdig med sina förslag till skolväsendets omorganisation, måste dessa mötas av en upplyst opinion hos föräldrar och medborgare. Man framhöll i skrivelsen det pedagogiska föregångslandet USA, där starka föräldraföreningar bevakade och påverkade skolutformningen. Kvinnoförbundet pläderade för ett samarbete mellan hem och skola. Förbundsledningens skrivelse klingade inte ohörd. ABF-ledningen satte planerna i verket.[12]

Samtidigt som förbundet med Alva Myrdal i spetsen arbetade på att förankra sin skolsyn också inom den del av föreningsväsendet, som kunde tänkas ge responser, höll Alva Myrdal kvar sin ursprungliga målsättning: att påverka det socialdemokratiska partiet till ett aktivt agerande i skolfrågan. I slutet av år 1943 skrev Alva Myrdal en ledare i Morgonbris med titeln lånad från ungdomsförbundet "Skolan åt folket". Numret i sin helhet hade skolan som tema. Hon framhöll att arbetarrörelsen inte kunde undvara ett skolprogram. Vid denna tidpunkt hade redan det socialdemokratiska ungdomsförbundet och kvinnoförbundet sina positioner klara vad gällde skolpolitiken. Även en organisation som ABF, som stod socialdemokratin nära, företrädde i stort sett en likartad uppfattning. Den naturliga utvecklingen för nämnda organisationer var, att arbetarrörelsen i sin helhet med det socialdemokratiska partiet i spetsen nu fattade sitt beslut att utveckla ett eget skolprogram på grundval av det socialdemokratiska ungdomsförbundets och kvinnoförbundets förarbete.

Artikeln skrevs i god tid inför den året därpå följande socialdemokratiska partikongressen. Alva Myrdal uttryckte sitt missnöje med det nuvarande partiprogrammet i dess skrivning angående skolan. Hon ville se en omskrivning av skolprogrammet. Bakgrunden var att ett socialdemokratiskt alternativ i skolfrågan måste ställas mot de "konservativa" riktlinjer, som styrde utvecklingen. "Vi måste veta, att under det vi själva varit loja blir skolan vad andra vill. Den består i denna dag säkert som en av de mest 'samhällsbevarande' institutioner vi har, det starkaste fästet för ett bestående som vi inte kan gilla", med dess beva-

rande av bildningsprivilegiet. Den svenska skolan var för Alva Myrdal odemokratisk i stället för att vara klassutjämnande och demokratisk. En stark opinion måste skapas för att åstadkomma en annorlunda skola. För det socialdemokratiska partiet väntade en stor uppgift.[13]

Förutom sin aktivitet inom kvinnoförbundet var Alva Myrdal även engagerad i Kvinnoorganisationernas utskott för mellanfolkliga frågor, där hon hade ställning av tillkallad sakkunnig. Under år 1943 genomförde man där en undersökning bland olika kvinnoförbund, utom högerns, kallad "När fredens nya värld planeras". Bland annat berörde frågorna skolan. Av undersökningarna framgick, att intresset för skolan var litet. Mellan 40- och 50% besvarade inte enkätfrågorna. Av svaren kunde dock utläsas en allmänt restriktiv hållning. Inte ens bland socialdemokraternas kvinnor fanns majoritet för en förlängning av skolplikten.[14] Resultatet slog dock inte ner Alva Myrdals mod. Med desto större energi arbetade hon vidare inom de organisationer där man mötte hennes idéer med förståelse, bland annat det ickepolitiska Husmodersföreningarnas Riksförbund, ett viktigt led i skolsynens förankring hos den allmänna opinionen.

I början av år 1944 deltog kvinnoförbundet i en konferens som skulle behandla skol- och uppfostringsfrågor. Vid samma tillfälle uttrycktes önskemål om en ABF:s speciella skolkommitté. ABF:s styrelse tillsatte en sådan. Bland ledamöterna igenkänner vi Hernfrid Bark, Ragnar Edenman, Evald Fransson, Gunnar Hirdman, Alva Myrdal, Adolf Wallentheim och Eva Wigforss. ABF-ordföranden Harald Elldin blev kommittens ordförande, vice ordförande blev Alva Myrdal. Skolkommittén blev av betydelse. Dels var detta ett uttryck för att även ABF insåg, att något måste göras åt skolan. Skolutredningen av år 1940 hade visat sig inkapabel. Dels visade det att Alva Myrdals agerande hade mött positivt gensvar också inom ABF.[15]

Alva Myrdal och kvinnoförbundet närmade sig målet. Partikongressen 1944 skulle avgöra deras skolidéers bärkraft och framtid. Den pågående skolutredningen borde inte få prägla den framtida skolan, det var socialdemokraternas sak. I det kommande riksdagsvalet hösten 1944 skulle opinionen få ge sitt utslag, såvida partiet dessförinnan kunde presentera ett genomtänkt skolalternativ.[16]

Att mycket i skolfrågan mellan åren 1940 och 1944 hann passera, därom vittnar även kvinnoförbundets kongressprotokoll. Vid 1940 års kongress behandlades över huvudtaget inte skolan. Vid den nästkommande kongressen 1944, strax före partikongressen, var skolan en huvudfråga. Som väntat var det Alva Myrdal som agerade, bland annat i ett föredrag betitlat "Undervisningsväsendets demokratisering och rationalisering". Hon började med en stående kampformulering: "Vårt parti har förlorat initiativet i skolfrågan."[17] Skolan hade nu definitivt blivit kvinnoförbundets angelägenhet, men var förankrad såväl i ungdomsförbundet som i ABF. Endast Landsorganisationen saknades som stöd för att vinna partiet i denna fråga.[18]

Alva Myrdals satsning att vinna partiet för sin skolsyn skördade, trots parti-

ledningens passivitet, framgång på partikongressen 1944. Därmed var hennes mål från 1938 uppnått. En socialdemokratisk skolkommitté tillsattes, med inriktning att skapa ett program för en ny demokratisk skola. På vägen mot målet hade kvinnoförbundet varit aktivt. Det är därför naturligt att kvinnoförbundets engagemang i skolfrågan under de närmast följande åren avtog. Skolfrågan blev en partiets, en skolkommitténs och senare en skolkommissionens angelägenhet.[19] När skolkommissionens resultat framlades 1948, var detta för kvinnoförbundets tidskrift Morgonbris en glädjande händelse. Skolkommissionens betänkande mottogs utan reservationer.[20] Dess skolförslag sågs som en bekräftelse på kvinnoförbundets ansträngningar under det tidiga skedet av 1940-talet.

5.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

När Alva Myrdal i sin artikel 1938 i Morgonbris signalerade för en aktiv kulturkamp i reformpausens ställe åsyftade hon därmed inte enbart en allmän demokratisering av skolan. "Reformpausen skulle inte bli så stillsam, om den utnyttjades till en nu nästan bortglömd kulturkamp om vår ställning till skolans konfessionsbundenhet till de kyrkliga riterna." Alva Myrdal var medveten om att målet hon ställt upp var ömtåligt. Någon klar partilinje fanns inte. Hon ville själv gå i bräschen för att skapa en sådan medvetenhet. Hon avslutade artikeln med orden: "Allt detta är ömtåliga frågor. Men just när man vinner hela världen gäller det att inte ta skada till sin själ." Partiets stora numerära ökning och politiska anseende fick inte innebära en nivellering av partiets ursprungliga ideologi.[1]

Redan i följande nummer av Morgonbris gjordes ett första försök att ta Alva Myrdals kulturkamp på allvar. Redaktören för tidningen, Maj Jarke, tog upp frågan om morgonandakten i skolan. Efter några inledande anmärkningar hävdade hon, att det var oförenligt med modern psykologi och demokratisk människouppfattning att låta barnen utan valmöjlighet ta del i kulthandlingar. Dessa var endast till för troende, barn och äldre. Däremot såg hon värdet av en gemensam samlingsstund för hela skolan. Denna skulle vara helt befriad från religiösa förtecken. Därefter redovisades svar från en enkät som Morgonbris gjort i frågan. De svarande såg, med ett undantag, negativt på skolans morgonböner. Oscar Olsson gav det utförligaste svaret: "*Inövning* av en religiös uppfattning i barnen . . . måste betraktas som ett andligt våldtagande." Däremot ville Olsson på intet sätt ta bort undervisningen "*om* religionen" i skolan. Utifrån en kulturhistorisk utgångspunkt var religionsstoffet en självklarhet. För att helt beröva stoffet dess konfessionella prägel såg Olsson det nödvändigt, att ämnet inte längre hade en självständig ställning utan att stoffet fördelades på andra ämnen som till exempel historia och litteraturhistoria. De franska och amerikanska skolorna utgjorde föredömen.[2]

Utan att skolan berördes, framkom den negativa tonen mot kristendomen i Morgonbris även i en artikel av Per Meurling betitlad "Kvinnan och de religiösa

riterna". Han konstaterade, att kvinnan förtrycktes i alla religioner, inte minst i kristendomen. Kvinnans jämställdhet med mannen var för honom en självklarhet i ett demokratiskt samhälle, en utveckling som motarbetades av "prästerståndets andliga uppvisningar". Religionen var också ur denna aspekt "opium för folket".[3]

Med dessa artiklar i Morgonbris 1938 synes aktionerna mot kristendomen i skolan ha avstannat. Alva Myrdal reste till Amerika och världskriget utbröt.

I makarna Myrdals "Kontakt med Amerika" fullföljdes och konkretiserades Alva Myrdals 1938 uttalade uppfattning, att skolan skulle avkonfessionaliseras ehuru med en ny utgångspunkt: den amerikanska skolan. Med förvåning hade Myrdals registrerat, att detta "liberalismens och den fria konkurrensens förlovade land" hade föga av denna liberalism och konkurrens i sin skola. Förklaringen fann man i den amerikanska individualismens, av religionen understödda, inslag av humanitet och hjälpsamhet. Därför stod demokratin och medborgarkunskapen i centrum i de amerikanska skolorna, grundad på kristna och humanistiska ideal med rötter i upplysningsfilosofin.[4]

Myrdals anförde inte i denna bok detaljerade konsekvenser av sina utgångspunkter, men följdverkningarna för kristendomen i skolan står ändå klara: I de amerikanska skolorna stod demokratin, inte religionen, i centrum, och medborgarkunskapen var ett centralt ämne medan kristendomsämnet inte förekom som obligatoriskt. Den moderna svenska skolan kunde inte längre ha en förankring i en kristen ideologi i ett religiöst neutralt samhälle, vars medborgare stod splittrade i religiöst avseende. En sekulariserat humanistisk ideologi, frikopplad från kristendomens kultband, byggd på "frihet, jämlikhet och broderskap" stod däremot i samklang med ett demokratiskt samhällsideal. I Deweys anda benämndes denna nya "samhällsreligion" demokrati, en tolkning som även Oscar Olsson i annat sammanhang indikerar.[5]

Den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen var inte längre förenlig med det demokratiska samhällets fordringar av frihet. Den undersökning av olika kvinnoförbunds syn i skolfrågan som Alva Myrdal var med om att utarbeta år 1943 gav en fingervisning också i synen på religionen. I förhållandet mellan samhälle och religion blir avvikelserna intressanta. Genomgående fick religionen hög uppskattning bland de kristna kvinnoorganisationerna och Folkpartiets kvinnoförbund. Socialdemokratiska kvinnoförbundet liksom Landsorganisationen hade den lägsta uppskattningen av religionen och det största intresset för en "broderskapsmoral", en sekulariserat humanistisk livsåskådning.[6] Inom sina egna led kunde Alva Myrdal vänta förståelse för sin uppfattning om kristendomen i skolan. Om kvinnoförbundet och Alva Myrdal hos LO inte mötte respons för sitt agerande i skolfrågan i stort, fann man dock *en* gemensam utgångspunkt, nämligen i en negativ inställning till skolans traditionella kristendomsundervisning.[7] I argumentationen för en förändring hänvisades till demokratins majoritetsprincip. Den irreligiösa majoritetens åsikt skulle prägla skolan i dess helhet.

Alva Myrdal, som präglade kvinnoförbundets skolsyn, kom 1943 i ABF:s studiehandbok att något motivera sin syn på kristendomen i skolan. Tilltron till beteendevetenskapens möjligheter att "intellektuellt veta, hur vi skall uppfostra nästa generation till fredliga, demokratiska människor", jämte en sekulariserat humanistisk uppfattning om människokärleken, kom för henne att stå i motsatsställning till gångna tiders uppfostringsideal med auktoritetens rigorism rotad i kyrkans lära om arvssynden. Osvikligt återkom de myrdalska idealen: Amerika och i viss mån även Storbritannien skulle utgöra förebilder för en fortsatt svensk demokratisering av skolan. I det pågående krigets skugga var dessa strävanden desto angelägnare, eftersom den verkliga fredens garant var den på beteendevetenskaplig grund demokratiskt uppfostrade människan.[8]

I sin kamp för demokratin framstod högern som den partipolitiska motståndaren, kristendomen och kyrkan som den ideologiska motståndaren. Som en följd av kampen för en ny demokratisk skola såg Alva Myrdal och därmed kvinnoförbundets ledning en total förändring av relationen kristendom–skola nödvändig. Hur denna förändring skulle te sig preciserades inte. Det skulle bli partiets skolkommitté som fick göra den preciseringen. Med dess tillsättande fann kvinnoförbundets ledning och Morgonbladets spalter inte längre anledning att beröra ämnet.

5.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund bidrog i början av 1940-talet till att framför allt skapa en skolpolitisk medvetenhet hos sitt parti. Lika litet som för det socialdemokratiska ungdomsförbundet kändes partiets anslutning till enighetsnormen och dess politik bindande. Snarare var enighetsnormens upphörande och ersättande med partinormen en skolreforms förutsättning. Kvinnoförbundets agerande ombesörjdes i stort sett av en enda kvinna, Alva Myrdal. För henne var kvinnoförbundet en av de plattformar, varifrån hon sökte påverka det socialdemokratiska partiet. Det socialdemokratiska ungdomsförbundet och ABF låg nära till hands, men även ur partipolitisk synpunkt perifiera förbund, såsom Sveriges husmodersföreningars riksförbund och Kvinnoorganisationernas utskott för mellanfolkliga frågor, gav möjlighet för hennes aktivitet. De senare var attraktiva utifrån aspekten att i en bred opinion förankra den nya skolsynen. Likheterna mellan det socialdemokratiska kvinnoförbundet, ungdomsförbundet och ABF i agerande och argumentering i skolfrågan är därför inte överraskande.

Kvinnoförbundet kom att agera framför allt mot två fronter: partiet, abstraktionsnivå 4 och skolutredningen, abstraktionsnivå 3. Den förra aktionen gav resultat vid partikongressen 1944. En partiets skolkommitté tillsattes. I den fick kvinnoförbundet bidra med Alva Myrdal. Därvid var kvinnoförbundets direkta agerande avslutat. I sin förlängning fick det dock resultat även på den andra fronten, vilket kan utläsas av förbundets tidskrift. Eftersom skolutredningens be-

tänkande ägnades föga eller ingen uppmärksamhet, framstår tidskriftens intresse för skolkommissionens betänkande som desto mera anmärkningsvärd. Medan skolutredningen med åren fick en allt starkare markerad negativ kritik över sig, mottogs skolkommissionens förslag helt okritiskt. Orsakerna till de iakttagna skillnaderna är lätta att förklara. Skolutredningen var i hög grad en expertutredning med idealen i den traditionella tyskinspirerade skolan. Denna ville man anpassa till det moderna samhället. Skolkommissionen var en parlamentariskt tillsatt utredning med idealen hämtade från den amerikanska skolan. Denna ville förändra skolan så att skolan motsvarade det demokratiska samhället i övrigt. Skolutredningens ordförande var högerman, skolkommisionens majoritet och ledare var socialdemokrater.

Kvinnoförbundet kunde också i tillsättningen av socialdemokrater i den statliga skolkommissionen hävda sina intressen. Av de nio socialdemokraterna (två sekreterare inräknade) var två kvinnor, Alva Myrdal och Anna-Maria Sjöström-Bengtsson. På ytterligare en avgörande punkt kunde kvinnoförbundet genom sina knutna kontakter och tillsammans med Alva Myrdal påverka skolkommissionens sammansättning. I denna kommission önskade Tage Erlander en opolitisk så kallad föräldrarepresentant. Samtidigt slog han vakt om att skolkommissionens sammansättning inte skulle hindra en skollösning enligt de socialdemokratiska riktlinjerna. Kvinnoförbundets och Alva Myrdals kontakter med Märta de Laval, borgade för att i henne se en lämpad föräldrarepresentant, dessutom redaktör för Husmodersförbundets medlemsblad. Sin öppenhet för den socialdemokratiska skolsynen hade hon tidigt dokumenterat. Hon sågs av kvinnoförbundet redan 1943 som lämplig att ingå i en tilltänkt skolkommitté tillsammans med det socialdemokratiska kvinnoförbundet, ungdomsförbundet och ABF. Hennes redaktörskap vittnade även om samförstånd gällande synen på kristendomen i skolan. Trots att Husmodersförbundet på sitt landsmöte 1941 klart anslutit sig till en kristendomsundervisning i skolan i linje med skolutredningens, kom Märta de Laval att som redaktör för förbundets tidskrift tillse att frågan inte aktualiserades i Husmodersförbundets medlemsblad och att sådana åsikter som representerades av socialdemokraten Oscar Olsson i stället framfördes.[1]

När skolkommissionens resultat – en följdverkan på abstraktionsnivå 3 av kvinnoförbundets satsning på abstraktionsnivå 4 och delvis 5 – slutligen framlades 1948, sågs detta som en bekräftelse på och ett resultat av kvinnoförbundets ansträngningar under det tidigare skedet av 1940-talet, då enighetsnormens giltighet för partiet hindrat detta från en aktivitet i skolfrågan. Trots att man gällande synen på kristendomen i skolan noterade bakslag, gav detta inte anledning till kommentar, såsom fallet var inom ungdomsförbundet. En trolig anledning därtill kan vara att den drivande kraften i denna fråga, Alva Myrdal, vid denna tidpunkt på nytt, liksom vid decenniets början, inte längre vistades i sitt hemland.

5.5 Kristna förbundet – skolan och kristendomen

5.5.1 Kristna förbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

År 1938 ombildades, namnförändrades och partianslöts det år 1929 tillkomna Sveriges kristna socialisters förbund. Sveriges kristna socialdemokraters förbund arbetade, som namnet antyder, för att inom den socialdemokratiska rörelsen söka förankra en kristen utgångspunkt för det politiska handlandet.[1] Förbundets ledning kom under slutet av 1930-talet och under hela 1940-talet dock aldrig att behandla eller uttala sig angående den allmänna skoldebatten och skolutvecklingen.[2] I den veckotidning som förbundet utgav, förekom vid några tillfällen att den allmänna skolutvecklingen berördes.

I en osignerad ledare den 3 juni 1939, gavs uttryck för ett synsätt på skolan inom förbundet. Den gamla folkskolans inriktning på kunskapsförmedling var av gammalt och gott märke. De krav som nu rests att skolan skulle vara karaktärsdanande, bedömdes som en snart omodern uppfattning. Barnens tid i skolan var begränsad. Karaktärsdaning hörde till hemmens uppgift. Skolans var att ge nyttiga kunskaper.[3]

Ledarskribentens uppfattning fick dock inte stå oemotsagd. Ett par veckor senare infördes en artikel skriven av rektor Josef Wallinder, som intog en viss position inom förbundet.[4] Wallinder betonade, att skolan i det demokratiska samhället inte längre kunde stå neutral på uppfostringsområdet. Diktaturstaternas medvetna ideologiska prägling av de uppväxande måste mötas av en medvetenhet också inom det svenska skolsystemet. Personlighetsdaning och karaktärsfostran var väsentlig, inte minst där den kunde motverka ett intellektualistiskt inriktat skapande av individualism. Detta var oförenligt med den politiska övertygelse Wallinder omfattade. Den sakliga objektiviteten skulle enligt honom visserligen inte sättas ur spel, men den fick inte heller hindra de ungas behov av ledning och auktoriteter. I denna fostrande skola skulle konkurrens ersättas med gemenskap och solidaritet.[5]

Vid ingången till 1940-talet förefanns alltså inom förbundet ingen entydig aspekt på den allmänna skolpolitiken. Två uppfattningar hade uttryckts: Den ena hävdade, att den befintliga skolan med tyngdpunkten på kunskapsmeddelelse inte var i behov av någon reform. Den andra framhöll, att med tanke på rådande politiskt klimat var en reform nödvändig där skolans karaktärsdanande uppgift fick stå i centrum.

Det skulle dröja till hösten 1944, med ecklesiastikminister Bagges avgång som partiledare för högern, innan ledarskribenten i Broderskap fann anledning till en kommentar till den allmänna skolutvecklingen. Kritiken mot Bagge var stark: "Hans ledning av den stora och måttlöst dyra skolkommissionen är ett annat bevis på handfallenhet och brist på konstruktiva idéer."[6] Ledarskribenten i Broderskap anslöt sig till den vid denna tid inom socialdemokratin öppna kritiken av Bagge och skolutredningen.

Den i januari 1946 tillsatta skolkommissionen föranledde den i Broderskap

stående kommentatorn, Berndt Gustafsson under signaturen "Spectator", att beröra skolfrågan. Han konstaterade, att mot Bagge hade man tydligen "stångats rätt ordentligt, och statsrådet Erlander har sänkt hornen till en riktig knockout-stöt." När denna skolutredning nu ersatts med en parlamentarisk kommission, lovade detta gott. Skribenten delade Erlanders bedömning och handlingssätt. En positiv avvaktande hållning intogs.[7] Om röster tidigare höjts för bevarandet av den gamla skolan med inriktning på främst kunskapsmeddelelse, tystnade dessa vid 1940-talets ingång. Den allmänna skolutvecklingen som ägde rum under 1940-talet gav det kristna förbundet föga anledning att kommentera eller agera. De strödda kommentarerna i tidningen Broderskap gällde endast de statliga skolinitiativen. Vid bedömningen av dem avvek man inte på något sätt från partiets efter 1944 intagna hållning. Förbundets reservationslösa anslutning till arbetarrörelsens efterkrigsprogram, under vars utarbetande förbundet inte varit representerat, och vars punkt 16 berörde skolan, förstärkte förbundets med partiet lojala hållning gällande den allmänna skolsynen.

5.5.2 Kristna förbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

Om den allmänna skoldebatten inbjöd Sveriges kristna socialisters förbund till måttligt engagemang, kom istället kristendomens plats i skolan att få större uppmärksamhet. Här kände förbundet sin namnbestämning förpliktande.

På ledarplats fann man i början av 1939 anledning att kommentera partibrodern E G C Brandts krav på en konsekvent tillämpad etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Ledarskribenten var kritisk mot Brandts tankegångar och fann, att om någon förändring skulle göras, skulle den bestå i att anförtro religionsundervisningen åt kyrkorna och samfunden, eftersom på många håll kristendomsämnet i skolan endast blivit ett kulturhistoriskt ämne möjligt att integrera i andra ämnen. Därmed skulle också partiprogrammets uttalande om en konfessionslös undervisning vara uppfylld, "om det nu är någonting att stå efter".[1] Tankegången var ett uttryck för att man såg kyrkornas konfessionella kristendomsundervisning som en fördel i jämförelse med skolans etisk-evangeliska.

Om ledarartiklen uttalade pessimism kring kristendomsundervisningens möjligheter i skolan, kom Josef Wallinder i en artikel i Broderskap senare under året att ge uttryck för en motsatt uppfattning. Den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen harmonierade med och förankrade de nya idealen för en karaktärsfostrande skola i enlighet med det demokratiska samhällets krav på frihet. "Där kristendomens kärleksbud varder tillämpat där måste hänsynslös konkurrens och upplösande individualism dock maka åt sig."[2]

När det kristna förbundets årskonferens samlades i juni 1940, antogs en resolution angående skolans kristendomsundervisning. En prefererad kristendomsundervisning sågs som en förutsättning för den andliga beredskap som krävdes i "en tid av stark påfrestning, då ideologier av olika slag söka tränga in över lan-

dets gränser". Kristendomsundervisningen måste därför fördjupas och ge något utöver 1919 års riktlinjer med dess etik orienterad enbart från Bergspredikan.[3] Förbundet pläderade för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, där inte endast etiken utan "kristendomens hela innehåll" presenterades. Detta ansåg man vara ett naturligt krav på skolan, eftersom kristendomens grundläggande betydelse för demokratin nu allmänt erkändes. Förbundet beslöt även att till regeringen inlämna en skrivelse och påtala denna kristendomsundervisningens angelägenhet.[4]

En ledarskribent i Broderskap blev dock inte tillfredsställd av resolutionens innehåll. I en osignerad ledare samma år framhölls att folkskolans hundraårsminne bäst skulle firas genom att "ånyo låta kristendomsundervisningen bli undervisning i kristendom. Många föräldrar skulle tacka härför", ansåg ledarskribenten.[5] Därmed avsågs en konfessionell kristendomsundervisning med katekesen i centrum. En mot denna åsikt divergerande inställning framfördes åter i en artikel i Broderskap år 1942.[6]

Under år 1942 tändes visst hopp inom det kristna förbundet att i någon mån med sin kristna förankring kunna påverka partiet. Förbundets ledare, kyrkoherde Bertil Mogård, hade kommit med i det socialdemokratiska partiets programkommitté och arbetade för att det nuvarande programmets uttryck för "en hårdhänt materialism måste vika och lämna rum för ett erkännande av andliga och idéella krafters betydelse i samhällsutvecklingen". Detta ansågs realistiskt att uppnå, eftersom partiet i sin praktiska verksamhet visat sin ideella inriktning. Partiet borde inte heller i sitt partiprogram längre skämmas för att ge uttryck för vad som i praktiken åskådliggjordes.[7]

Vad det kristna förbundet konkret väntade sig av partiprogrammets revision och slutliga fastställande 1944 var konkret en ändring, dels av partiets allmänna mål, dels av punkten om statskyrkan, dels av punkten om skolans konfessionslösa undervisning.[8] Inom förbundet arbetade man nitiskt för att åstadkomma denna förändring. Vid årskonferensen 1943 betonade Mogård, att han hävdat att partiet borde uttrycka sig i en positiv skrivning om att det ville i "sitt arbete samverka med de andliga strävanden, som hävda människovärdet, främja personlighetslivets utveckling och åt den sociala demokratin skapa en moralisk grundval". Uttrycket "konfessionslöst undervisningsväsende" skulle utbytas mot "objektiv undervisning". Vad därvid avsågs preciserades inte, men sannolikt föresvävade en saklig objektivitet i linje med 1919 års undervisningsplan. Punkten om statskyrkan måste ändras, inte så mycket av principiella skäl som därför att "vårt partiprogram varit så förfärligt fattigt att det inte haft ett ord att säga om kristendomen".[9]

Lagom inför partiets kongress gav Broderskaps förlag ut en broschyr av Bertil Mogård. Drivande tes var att socialdemokratin i handling aldrig varit antikristen. Denna tendens hade frodats bland liberaler. Också i tidningen Broderskap presenterade Mogård detta resonemang. Undermeningen var klar: Vad partiet tidigare visat i handling skulle nu kunna få ett officiellt uttryck i parti-

programmet. Åtminstone gällande statskyrkan fanns gott hopp.[10]

Det beslut, som 1944 års partikongress fattade gällande den allmänna målskrivningen, skolfrågan och kyrkan, var på samtliga punkter en motgång för det kristna förbundet. Vid förbundets årskonferens någon tid efter partiets kongress 1944 kunde Bertil Mogård konstatera: "Politik är det möjligas konst och tvingar ofta till kompromisser." En balansering mellan olika intressen var nödvändig. Trots partiets aktiva medverkan för "vissa ideals förverkligande", hade den "krassa materialistiska synen trängt djupt ner". Kampen skulle man dock ej uppge.[11]

Om Bertil Mogård tolkade förbundets besvikelse över partikongressen 1944 med ord om kompromisser så var detta en överslätning av faktum. Partiets traditionella formuleringar var oförändrade såväl i fråga om allmänna mål som vad gällde skola och kyrka. Förbundets tankegångar hade inte haft framgång hos kongressen, ehuru både programrevision och partistyrelse i punkten om kyrkan gett sitt stöd.

Det kristna förbundet fick snart anledning att konfronteras med den dokumenterade uppfattningen inom partiet. En ledare 1944 i Broderskap angrep Alva Myrdal för ett kvantitativt demokratiresonemang hon påstods ha fört. Däremot angreps inte hennes kvalitativa demokratibegrepp vilket, som vi sett, tydligast och tidigast vunnit gensvar inom förbundet genom Josef Wallinder. Hennes uppfattning, att de kristna i sin roll av samhällsminoritet inte längre med sina värderingar skulle prägla samhället, bemöttes: "Ja, fru Myrdal är här missledd och tar för lätt på verkligheten." Alva Myrdal var den som representerade minoritet tyckte man.[12] I det perspektivet fann man större förståelse för en ur andra synvinklar mindre accepterad person som Gösta Bagge: "Hans intresse för ... en starkare ställning å skolschemat för kristendomsundervisningen och för sexualundervisningen med kristligt etisk målsättning är värd all heder och uppväger kanske i längden hans svagheter i andra stycken."[13]

I tidningsorganet Broderskap fortsatte förbundet sin målsättning att utifrån en kristen synvinkel påverka parti- och samhällsutveckling.[14] Motgångarna vid 1944 års partikongress medförde dock, att förbundsledningen valde att mindre poängtera skol- och kyrkofrågan.[15]

Regeringsförändringen 1945 resulterade på skolans område i en nytillsatt skolkommission 1946. Någon omedelbar reaktion från förbundsledningen utlöste inte detta. I tidningen Broderskap ägnades en del artiklar åt kristendomsundervisningen i skolan. Dessa artiklar var föranledda främst av skolutredningens detaljerade och publicerade förslag till kristendomsundervisning. En artikel ansåg, att detta förslag i vissa detaljer inte kunde passera utan invändningar.[16] En annan artikel beklagade att den kyrkligt konfessionella kristendomsundervisningen inte längre fanns i skolorna. Artikelförfattaren sade sig visserligen förstå, att det var orealistiskt att verka för att återfå denna undervisning, men hävdade att, då "katekesen förbjöds som lärobok och undervisningen i kristendom nedskars till 2–3 timmar i veckan, togs ett ödesdigert steg

på avkristningens väg."[17] Även på ledarplats i Broderskap kommenterades skolutredningens förslag till kristendomsundervisning. Förslaget ansågs ur katekетisk synpunkt otillfredsställande. Dess andra trosartikel var ej klart framställd. Ledarskribenten betonade, att förhållanden för femtio år sedan då det "här och var bedrevs en opedagogisk katekesläsning" inte borde utgöra något hinder för att nu förverkliga "en god kristendomsundervisning".[18]

Broderskap rekommenderade även en aktionsplan: Kyrkan borde i stället för att kritisera kristendomsböckerna i skolan vidta åtgärder i läroboksfrågan.[19] De utlåtanden som pekat fram mot en konfessionell kristendomsundervisning gav även anledning till replik. En partipolitisk "outsider" från Folkpartiet, rektor Bernhard Johansson-Ernestam, Osby ansåg, att konfessionell kristendomsundervisning var ett lika orealistiskt alternativ som en neutral religionsundervisning. För honom framstod traditionerna från 1919 års undervisningsplan i enlighet med skolutredningens inriktning som en tillrådlig väg även för den nytillsatta skolkommissionen. Enighet kring en etisk-evangelisk kristendomsundervisning sågs möjlig att uppnå. Den skulle innebära en realistisk lösning av frågan om kristendomen i skolan. Alla kristna borde därför enas kring denna linje.[20] Ernestams inlägg kommenterades inte av tidningens redaktion. Däremot fann man det påkallat att bemöta det kommunistiska kulturprogram som utkommit. Dess punkt om att utestänga kristendomen från undervisningsväsendet ansågs konsekvent utifrån kommunistiskt tänkande men var varken demokratiskt eller kristet.[21]

Debatten kring kristendomsundervisningen i skolan hade stort utrymme i Broderskaps spalter under år 1946. Den hade dock mindre utlösts av att en ny skolkommission tillsatts än av det skälet att skolutredningen utgett ett detaljerat förslag till kristendomskunskap. Tidningens ledning, dokumenterad i dess ledare, slog vakt om en konfessionell kristendomsundervisning och ansåg att en fullgod kristendomsundervisning måste utgå från katekesen. Inlägg i tidningen stannade för en etisk-evangelisk undervisning som ett mer realistiskt alternativ.

Även förbundsledningen fann samma år anledning att i ett offentligt uttalande markera "betydelsen av en förbättrad kristendomsundervisning".[22] Till skillnad från tidningsledningen preciserade dock förbundsledningen inte i vilket avseende denna förbättring var tänkt. Förbundsstyrelsens mera allmänna hållning speglade inte heller stämningarna vid 1946 års årskonferens, där två uttalanden antogs.

Det ena vände sig till övriga organisationer inom partiet och partipressen, det andra till ecklesiastikministern och skolkommissionen. I det förstnämnda betonade förbundet att det som jämställd part önskade diskutera partiets inriktning angående kristendomen i skolan. Man ville stoppa "de kretsar som inta en gentemot kristendomen avvisande hållning". Förbundsmedlemmarna kunde inte ställa sig solidariska med sådana antikristna tendenser inom partiet.

Inför ecklesiastikministern och skolkommissionen betonade förbundet att grunden för en demokratisk fostran i skolan måste utgöras av en förbättrad un-

dervisning i kristen troslära. Man underströk "vikten av klarhet, fasthet och reda i kunskaperna, när det gäller det väsentliga trosinnehållet, därför att detta är ett grundvillkor för objektivt och självständigt ställningstagande."[23]

Under år 1947 fortsatte kommentarerna kring kristendomen i skolan i Broderskaps spalter. Kåsören "Spectator", Berndt Gustafsson, replikerade också i detta forum Nils Normans debattinlägg i partitidskriften Tiden. Normans uppfattning att morgonandakt i skolan var en anakronism motsades. En ytterligare anledning till Spectators kommentar var ett utnämningsärende rörande en ateistisk kristendomslärare. Ecklesiastikminister Weijne kritiserades för sin handläggning av ärendet.[24] På ledarplats i Broderskap jämförde man med den ryska skolans kateketiskt bestämda skola. Katekesen där hette: "Jag vill bli lik Stalin". Mot detta perspektiv för skolans målsättning tillfogades: "Förstår man i vårt land, vad man förlorar genom att krympa och uttunna kristendomsundervisningen? Och det är på tiden att våra skolor får en god lärobok i kristendom?" Att den kommunistiske representanten i skolkommissionen skulle hylla det ryska idealet ansåg man självklart. Däremot väntade man sig, att övriga inom skolkommissionen skulle ha större förståelse för kristendomens vara i skolan.[25]

Denna inställning till skolkommissionens arbete i sin helhet framkom även under 1948 i Broderskap. Anledningen var då Expressens kritik av dissenterlagskommitténs förslag till kristendomsundervisning. Expressen hade förordat en neutral religionsundervisning. Därav drog skribenten i Broderskap slutsatsen: Om Ohlin och Folkpartiet skulle vinna 1948 års val, skulle detta medföra "stora förändringar på både kyrkans och skolans områden i detta gamla, en gång kristna land".[26] En socialdemokratisk valvinst skulle trygga den innevarande ordningen. Tydligast fick tilltron till skolkommissionen sitt utslag i en ledare i Broderskap 1949. Mot klagomål över kristendomsämnets undanträngda ställning i skolan gällande timtal och innehåll ansåg ledarskribenten, att söndagsskolans undervisning fick utgöra komplementet.[27] Tilltron till de socialdemokratiska intentionerna och därmed till skolkommissionen var orubbad. I denna uppfattning förstärktes man av det faktum, att skolkommissionens huvudsekreterare, Stellan Arvidson, vid tidigare årskonferenser inom det kristna förbundet uttalat sig positivt om förbundets målsättning.[28]

Att fortfarande meningarna inom förbundet bröt sig i detta avseende visade 1949 års årskonferens. Som talare var kallad före detta rektorn för Brevskolan, undervisningsrådet Ragnar Lund. Han framhöll, att skolkommissionens förslag inte medförde några förändringar gällande kristendomen. Skolöverstyrelsen hade anslutit sig till detta förslag. En motion inlämnad till årskonferensen visade dock, att oro inom förbundet förekom rörande denna punkt. Motionärerna önskade av årskongressen ett uttalande, som betonade kristendomsundervisningens bibehållande, eftersom "ett slopande av denna skulle innebära allvarliga skador i andligt och moraliskt avseende för vårt uppväxande släkte". Likaså uttrycktes bestämd önskan att kristen morgonandakt skulle bibehållas.

Konferensen beslöt att uttalande skulle göras. Ett redaktionsutskott utformade skrivelsen och konstaterade med glädje att skolkommissionen inte planlagt att skära ner tiden för kristendomsundervisning. Då man ansåg sig ha fått försäkringar från "den nuvarande ledningen för vårt undervisningsväsende", önskade man vidare att de från kristet håll framförda önskemålen om kristendomsundervisningen skulle beaktas också av övriga parter med inflytande över skolutvecklingen.[29]

Summerar man det kristna förbundets insats gällande kristendomen i skolan, framstår 1946 som ett gränsår. Före detta år uppvisade förbundet en splittrad inställning i frågan. Ledningen för tidningen Broderskap uttalade en anslutning till en konfessionell kristendomsundervisning. Förbundsledningen synes ha föredragit en etisk-evangelisk kristendomsundervisning som uttryck för en mer realistisk bedömning av det politiskt möjliga inom partiet. Förbundsordföranden Bertil Mogård, med sin inom partiprogramkommittén framförda uppfattning, torde här ha präglat förbundsledningens inställning.[30] Tidningen Broderskap kom alltså att framföra kritik av skolutredningen, medan förbundsledningen hyste en i princip med utredningen överensstämmande syn.

Med skolkommissionens tillsättande 1946 ändrades förbundets aktivitet. Kritiska anmärkningar gentemot det statliga agerandet i skolfrågan tonades ner. Tidningen Broderskaps profilering av en konfessionell kristendomsundervisning försvann helt, trots att redaktionsledningen var densamma. Ledarskribenterna övergick i stället till att försvara den utformning av kristendomsundervisningen, som skolkommissionen kunde förväntas hävda. De som ännu höll fast vid en konfessionell kristendomsundervisning hänvisades till söndagsskolan. Berndt Gustafsson, som i tidigt 40-tal i Tiden försvarat en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, förhöll sig nu inaktiv. Inom förbundsledningen var denna omsvängning inte lika markerad. Den hade heller inte i likhet med tidningsledningen profilerat sin uppfattning om kristendomen i skolan. Dess mera allmänna ordalag samt förbundsordförandens ställningstagande för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning underlättade förbundets ändrade hållning i kristendomsfrågan, även om motionen på 1949 års konferens visade att motsättningar fortfarande kvarstod bland medlemmarna.

Anledningarna till omsvängningen, med sitt tydligaste utslag i tidningen Broderskap, kan vara många. Mot en av högerledaren tillsatt skolutredning där ingen socialdemokrat var representerad, hyste förbundet i likhet med övriga socialdemokratiska organisationer tillbörlig misstänksamhet. Denna bortföll, då partiet övertog ledningen i den 1946 tillsatta skolkommissionen. Bidragande orsak var förbundsledningens hävdade uppfattning att partiet alltid i sitt handlingsmönster, om än ej i teorin, var i överensstämmelse med kristna ideal. Goda personliga intryck av kommissionens sekreterare Stellan Arvidson gav också tillit. Slutligen fann man inom förbundsledningen, speciellt efter valet 1948, att partiet äntligen erkänt det kristna förbundet som en part att räkna med. På detta svarade man med förstärkt partilojalitet.[31]

5.5.3 Kristna förbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

I jämförelse med det socialdemokratiska ungdomsförbundet och kvinnoförbundet var Sveriges kristna socialdemokraters förbund mindre betydelsefullt såväl i fråga om tradition, och medlemsnumerär som inflytande. Dess målsättning var att inom och utom partiet, i dess organisation och press utplåna en traditionell motsättning mellan kristendom och arbetarrörelse. Tendensen blev under 1940-talet, att förbundet därvidlag i praktiken mera kom att påverka en opinion utanför partiet och dess organisationer än direkt påverka partiet. Ett undantag utgjorde förbundets insats inför partiprogramrevisionen 1944, vilken dock ej gav avsett resultat. I övrigt kunde man se sina möjligheter till påverkan av partiet beskurna: I kommittén för utarbetande dels av arbetarrörelsens efterkrigsprogram, dels av ett kulturprogram, blev man orepresenterat. I efterhand, ställd inför det färdiga resultatet, sökte man kanaler för att delta i förverkligandet av programmen. Också i den år 1946 tillsatta skolkommissionen och i 1948 års partiprogramkommission förblev förbundet orepresenterat.[1] I rollen av att vara ett i praktiken litet och mindre betydande förbund i relation till de övriga organisationerna inom socialdemokratin lade det kristna förbundet större vikt än övriga vid att respektera och vara solidariskt med det inom partiet för tillfället rådande normsystemet. Därtill kom att förbundet föga beaktade skolfrågan i dess helhet. Och om röster för bevarandet av den gamla skolan med inriktning på kunskapsmeddelelse funnits vid 1940-talets ingång, tystnade dessa helt mot decenniets mitt. De strödda kommentarerna till den allmänna skolutvecklingen under 1940-talet rörde endast abstraktionsnivå 3, de statliga skolinitiativen. Därvid avvek dessa kommentarer på intet sätt från partiets efter 1944 intagna hållning. Man fann ingen anledning att söka påverka de krafter inom och utom partiet som hårdast engagerade sig i skolfrågan.

Den statliga skolkommissionen tillsattes i ett läge, när partinormen härskade oinskränkt vad rörde partiets agerande i regeringen. Det kristna förbundets syn på kristendomen i skolan fick dålig passform till den mönstergivande i partiet och till dess skolkommittéarbete: Medan man inom det kristna förbundet pendlade mellan en konfessionell och en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, hade man samtidigt inom ungdomsförbundet och kvinnoförbundet, om man bortser ifrån några inlägg med drag åt en antagonistisk religionsundervisning, en diskussion som ledde fram till en neutral religionsundervisning. På grund av traditionell inställning till kristendom och kyrka, medlemsnumerär, resurser, intensitet och samordning mellan förbunden blev detta – inte det kristna förbundets splittrade och mer försiktiga uppfattningar – grundläggande program för partinormen gällande kristendomen i skolan.

Trots yttre motgångar kände det kristna förbundet mindre oro, sedan skolutredning ersatts med skolkommission. Utifrån sin grundsyn att det socialdemokratiska partiet i handling alltid stod i överensstämmelse med de kristna idealen, obeaktat att 1944 års partikongress avvisat kraven att detta handlings-

mönster också skulle uttryckas i partiprogrammet, framstår förbundets inställning förklarlig. Därtill bidrog även att man ansåg, att det var framför allt inom den politiska liberalismen som de antikristna tendenserna präglade handlingsmönstren. Skolkommissionens arbete, lett av partikamrater, kunde, efter det att förbundet i offentliga uttalanden och skrivelser under 1946 uttryckt förbundets uppfattning avseende kristendomen i skolan, lämnas utan större oro. Efter valutgången 1948 och det kristna förbundets medlemsökning, då partiet började söka sig från partinormen mot kompromissnormen, fick för första gången det kristna förbundet reella möjligheter att påverka partiet. Förbundet begagnade sig dock föga därav vad gällde kristendomen i skolan. I stället svarade förbundsledningen med förstärkt partilojalitet. De krav på en konfessionell kristendomsundervisning, som förefanns inom förbundet, hänvisades till söndagsskolans område. Samtidigt medförde det nya politiska klimatet efter 1948, det kalla krigets begynnelse, partiets mer markerade front mot kommunisterna, i praktiken en för förbundet mer acceptabel partilinje. Propositionsskrivandet om skolan 1950 såg man inom förbundet som en bekräftelse på att man tolkat intentionerna hos partiet rätt.[2] Förbundet kunde, utan att självt ha aktivit bidragit till utvecklingen, ställa sig bakom propositionen. Detta underlättades av att förbundsledningen från början och till skillnad från ledarskribenterna i Broderskap och vissa årskonferensuttalanden, undvikit att precisera sin inställning till kristendomsundervisningens utformning.

5.6 Sammanfattning

Det socialdemokratiska partiet genomlöpte under 1940-talet fyra skeden:

År 1940–1942, då enighetsnormen oinskränkt härskade.

Inför det yttre trycket höll partierna inbördes fred. Varje departementschef dominerade sitt område. Under dessa förutsättningar tillsattes skolutredningen och påbörjade sitt arbete, igångsatt, direktivinriktad och ledd av Högerpartiets Gösta Bagge. Någon kritik därav hördes inte inom partiet. Skolutredningens direktiv lade vikt vid kristendomen i skolan. Även inom partiet höjdes röster för ett stärkande av kristendomen i skolan, fast tongångarna före kriget varit de motsatta.

År 1942–1945, då enighetsnormen började ifrågasättas till förmån för partinormen.

Med krigshotet allt mindre överhängande började en grupp inom partiet närstående organisationer att kritisera skolutredningen och starta en aktion för att framdriva ett socialdemokraternas eget alternativ till skolutredningens skolsyn. Denna fick konkret näring ur skolutredningens första betänkanden år 1944. Debatten kulminerade vid 1944 års partikongress, där klart utslag gavs: På skolans

område borde partinormen råda i stället för enighetsnormen. Partiet tillsatte en egen skolkommitté för att skapa beredskap för framtiden. Diskussionen om kristendomen i skolan ändrade karaktär. En under den tidigare perioden försiktig debatt förbyttes i en ivrigare. 1944 års kongress medförde nya skolidéers genombrott på abstraktionsnivå 4. En satsning på en demokratisk skola medförde samtidigt en förändring av kristendomens ställning i skolan. I den traditionella etisk-evangeliska kristendomsundervisningens ställe önskades en neutral religionsundervisning: jämsides med en satsning på samhällskunskap i kristendomskunskapens ställe.

År 1945–1948 då enighetsnormen ersattes med partinormen.

De tendenser och beredskapsåtgärder som under den närmast föregående perioden visat sig, fick nu tillfälle att växa fram även utanför partiet, en övergång från abstraktionsnivå 4 till 3. I enighetsnormens ställe sattes partinormen. Den kritiserade skolutredningen ersattes av den partidominerade skolkommissionen. År 1947 var partiets skolkommitté beredd att offentligt framlägga sin redan vid periodens ingång klara skolsyn: en demokratisk skola sedd ur ekonomisk, geografisk, organisatorisk, ideologisk och pedagogisk aspekt. Konsekvensen för kristendomen, i denna så definierade demokratiska skola, blev att presenteras som en neutral religionsundervisning med viss dragning åt antagonistisk religionsundervisning. De inom partiet, som hävdat en därifrån avvikande syn, hade ringa möjlighet att förändra partiställningstagandet på denna punkt. Genom inval i skolkommissionen fick skaparna av partiets skolsyn inflytande också på abstraktionsnivå 3.

År 1948–1950, då partinormen började överges till förmån för kompromissnormen.

Socialdemokraterna hade tenderat att överskatta samhällets resurser. Deras positionsmaximering hade försvagats och en försiktigare hållning blev kännetecknande. Valutakrisen 1947 liksom valresultatet 1948 bidrog härtill liksom den utrikespolitiska frontförändringen i det "kalla krigets" ingång. Kompromissnormen började göra sig gällande. I skolkommissionen hamnade de partinormföljande bland reservanternas skara. Tendensen att dämpa de partinormbetonade inslagen framträdde ytterligare i ecklesiastikministerns skrivning och i skolpropositionen 1950. Skaparna av och ivrarna för partiets, nu av dess ledning mindre opportuna skolsyn, nöjde sig med en markering av sin avvikande ståndpunkt i utskottsbehandlingen i riksdagen men drev inte längre frågan. För kristendomens del blev resultatet att den modifierade neutrala religionsundervisningen i skolpropositionen utbyttes mot den traditionella etisk-evangeliska kristendomsundervisningen, vilket var ett utslag för kompromissnormens dämpande av partinormen.

Indelningen ovan i fyra skeden gäller enbart skolfrågan. Denna fråga följer i stort sett den totala politiska inriktningens mönster under 1940-talet inom det socialdemokratiska partiet; skolkommissionens tillsättande och arbetstid sammanföll med den så kallade "skördetiden". Efter denna partinormens storhetstid,

präglad av påbörjande av realisering av arbetarrörelsens efterkrigsprogram där skolan ingick som en av 27 punkter, kom tiden från och med 1948 att präglas av tystnad kring denna programrealisering på grund av svårigheter med såväl positionsmaximering som röstmaximering. Som väg ut ur dilemmat sökte man följa kompromissnormen. I partiets allmänna program och försök till programrealisering ingick skolan som ett fält för partipolitisk verksamhet. Med utgångspunkt från partiets generella syn på staten och kyrkan, friheten och jämlikheten bestämdes dess syn på den demokratiska skolan och på kristendomen i skolan.

Vid studiet av innnovationsförloppet i fråga om partiets skolsyn kan man konstatera, att en inom socialdemokratin begynnande satsning på en ny skolsyn, abstraktionsnivå 4 och en ny skola, abstraktionsnivå 3 år 1938 höll på att komma av sig i samband med Alva Myrdals resa till USA i slutet av året och världskrigets utbrytande året därpå. Inriktningen återkom dock med större intensitet och beredskap genom Alva Myrdals återkomst till Sverige i slutet av år 1940 och genom världskrigets utveckling. Via en allt mer markerad förankring hos ungdoms-, kvinnoförbundet och ABF blev den nya skolsynen partiets från och med 1944. – Trots därifrån avvikande syn angående kristendomen i skolan åstadkom det kristna förbundet föga. Inte heller Landsorganisationens passiva motstånd mot skolreform förändrade utvecklingen. Med sin skolsyn förankrad i partiet fann de tre förstnämnda organisationerna sitt mål uppfyllt på abstraktionsnivå 4. Det blev nu partiets, genom dess skolkommitté, uppgift att realisera skolsynen på abstraktionsnivå 3. 1946 fann partiet tiden mogen för denna programrealisering. Positionsmaximering, röstmaximering och sammanhållning talade för detta. Vid tillsättandet av skolkommissionen kunde den socialdemokratiske ecklesiastikministern Tage Erlander känna sig säker på att kommissionen skulle kunna förverkliga de socialdemokratiska skolintentionerna. Persontillsättningen och urvalet hade skötts med största omsorg. Medan utslaget på samtliga statliga utredningar partiet var något underrepresenterat, valde Erlander här en klar överrepresentation. Kommunisterna, som uttryckligen stödde den socialdemokratiska skolsynen, fick trots det svagaste proportionella underlaget, lika stor representation i skolkommissionen som vardera FP, BF och H. Den föräldrarepresentant som valdes hade tidigt dokumenterat såväl goda kontakter med Alva Myrdal och det socialdemokratiska kvinnoförbundet som med anhängare av den socialdemokratiska skolsynen. Som sekreterare utsåg Tage Erlander två socialdemokrater, vilka båda varit aktiva inom partiets skoldebatt och därvid uttalat anslutning till partiets nya skolsyn. Samma princip gällde även de övriga socialdemokratiska kommissionsrepresentanterna, liksom vid den första uttagningen av expertråd till kommissionens förfogande, där flera tongivande socialdemokrater återfanns. Någon socialdemokrat med en avvikande skolsyn, som till exempel en LO-representant eller någon från det kristna förbundet, kom inte ifråga. Osäkra representanter i skolkommissionen var för Tage Erlander endast de tre övriga partiernas sammanlagt tre personer samt en opolitisk universitetsman. En socialdemokratisk programrealisering för

skapandet av den demokratiska skolan låg inom räckhåll. Att slutresultatet trots vidtagna åtgärder inte gav programrealisering på abstraktionsnivå 3 för kristendomen i skolan kan i hög grad tillskrivas partinormens sviktande ställning och begynnande ersättning med kompromissnormen.[1] Ty politik var det möjligas konst.

6 Sveriges kommunistiska parti – skolan och kristendomen

6.1 Allmän målsättning

6.1.1 Program

Det kommunistiska partiet daterar i Sverige sin tillkomst till år 1917. Från början hette partiet Socialdemokratiska Vänsterpartiet. Namnbytet år 1921 markerar en ny era i partiets historia: Partiet, som 1919 blev medlem av den kommunistiska tredje Internationalen (Komintern), bekände sig därmed till denna internationals år 1921 antagna och av Lenin utformade 21 villkor, varav namnbytet var ett.[1] Redan de villkor som gällde vid det svenska partiets inträde i Komintern avhände partiet en stor del av sin nationella autonomi, och det är därför nödvändigt att närmare beskriva Kominterns stadgar och program. För Kominterns medlemmar var dess kongressbeslut och besluten av dess exekutivkommitté bindande. Dess dokument måste översättas och publiceras i hemlandet. Varje nationell partiledning måste organiseras "på ett effektivt centralistiskt sätt", där partiledningen "utrustas med den mest vittgående makt, auktoritet och befogenhet".[2]

Samma år, 1921, antog det svenska kommunistiska partiet vid sin kongress ett program i enlighet med sin internationella anknytning. Man uttalade att partiet var ett revolutionärt parti både till mål och medel. De förtryckta klassernas frigörelse kunde ske endast genom deras egen kamp. I programmet utgick man ifrån att motsättningen mellan "arbetare och kapitalister, mellan fattiga och rika, mellan proletariat och borgarklass är det nutida samhällets mest utmärkande drag". Det privata innehavet av produktionsmedlen hade skapat denna situation. En ytterligare möjlighet för kapitalet att utsuga proletariatet var genom organisation: "De sålunda skapade storkapitalistiska sammanslutningarna äro det moderna samhällets verkliga härskare." Statsmakten i form av regering, riksdag, ämbetsmannakår, militär och kyrka utgjorde endast kapitalets verktyg. Staten var en "klassstat: det rika fåtalets organisation till undertryckande av det fattiga folkflertalet". Endast socialismen kunde genom sin produktionsreglering och fördelning åstadkomma en verklig förändring av det rådande systemet. Till denna förändring hörde också, att proletariatet ur "andlig och sedlig ståndpunkt" måste genomgå en omdaning. Den tredje Internationalen utgjorde den "hävstång" genom vilken detta skulle åstadkommas. Om våld skulle tillgripas som medel vid den socialistiska revolutionens genomförande berodde uteslutande på motståndarna. Om "det borgerliga samhället" tillgrep våld, var par-

tiet vid revolutionens genomförande tvingat att "möta våld med våld". Partiet förklarade sig medvetet om att arbetarklassens frigörelse inte kunde äga rum genom parlamentsbeslut utan endast genom proletariatets direkta kamp för statsmaktens erövring. I väntan på att revolutionära betingelser skulle föreligga, förklarade man att det kommunistiska partiet deltog i den parlamentariska verksamheten, dels för att i parlamentet bevaka arbetarklassens intressen och utnyttja de möjligheter till revolutionär propaganda, som de politiska och kommunala representationernas talarstorlar erbjöd, dels emedan Sverige ännu inte inträtt i den revolutionära situationen, vilken själv skapar den proletära demokratins nya organ. Till de krav man sålunda ställde för parlamentariskt genomförande, hörde bland annat avskaffandet av alla lagar som hindrade de arbetande klassernas yttrande-, tryck-, förenings-, församlings- och demonstrationsfrihet. I linje därmed yrkade man fullständig religions- och samvetsfrihet, avrustning, utträde ur NF, republik, enkammarsystem, allmän rösträtt från 20 år, en hårdare progressiv beskattning och sociala reformer.[3]

Vid Kominterns kongress 1928 antogs ett officiellt program, vilket var en programmatisk utbyggnad av de 21 villkoren. Samtidigt innebar det en skärpning: En internationell kontrollkommission tillsattes med uppgift att övervaka de nationella partiernas programefterlevnad.[4] Programmets inledande kapitel utgjordes av en omfattande analys av "det kapitalistiskt imperialistiska systemets undergång". Den skildrade övergångsperioden från kapitalism till socialism och proletariatets diktatur, där grunddragen av den "proletära diktaturens hushållningspolitik" skisserades: produktionens nationalisering, eliminerandet av det privata ägandet och framhävandet av klasskampen som en nödvändig förutsättning på väg mot den kommunistiska Internationalens slutmål: världskommunismen. I denna kamp stod den kommunistiska Internationalen främst, stödd av ett aktivt parti i varje land. Partiet förkroppsligade "enheten av de proletära principerna, den proletära viljan och den proletära revolutionära handlingen". Partiet skulle samhållas genom "järnhård disciplin och den demokratiska centralismens strängaste revolutionära ordning." Närhelst ett revolutionärt läge var för handen skulle partiet var berett att "föra massorna till frontangrepp mot den borgerliga staten". Detta läge skulle framkallas genom propagerandet av stegvis stegrade övergångsparoller och genom organiserandet av massaktioner, mot kampens "högsta form" som följde "krigskonstens regler". Nationens hänsyn fick här vika för principen om "världsproletariatets disciplin, som garanterar segern åt arbetarnas kamp i alla land för proletariatets världsdiktatur".[5]

Detta var det svenska kommunistiska programmet fram till Stalins upplösning av Komintern år 1943. Något mera självständigt arbete för ett eget partiprogram var inte av behov påkallat förrän efter 1943. Anledningen var att Stalin då – oväntat för kommunistledningen i Sverige – upplöste den internationella Kommunistiska Internationalen, vilket skedde som en eftergift mot västmakterna och för att underlätta krigssamarbetet mot nazismen. Upplösningen medförde möjlighet till en större nationell frihet för det svenska partiet, som nu

såg sig moget att åstadkomma ett eget program.[6] Den traditionella lyhördheten för signalerna från Sovjetunionen följdes även efter Kominterns officiella upplösning.[7] En programkommission tillsattes, och året därpå kunde 1944 års kongress ta ställning för ett eget program. Det år 1928 antagna kominternprogrammet ansågs inte längre gångbart.[8]

1944 års program, antaget av det kommunistiska partiets tolfte kongress, inleddes i god anslutning till sitt program från 1921 och till 1928 års kominternprogram. Partiets slutmål var det klasslösa samhället. Den kapitalistiska staten, som organ för "borgarklassens ekonomiska och politiska herravälde" måste ersättas med "arbetarklassens stat". Det internationella perspektivet hade man behållit. Solidaritet med alla som arbetade för socialismen betonades. Men samtidigt uppvisade man 1944 olikheter i jämförelse med 1921 och 1928. Programkommissionen såg som sin uppgift att nu endast ge grundsatser, inte att skapa ett mer detaljerat program som tidigare. Vidare deklarerade man, att utgångspunkten vid grundsatsernas skrivande var det socialdemokratiska partiprogrammet vilket gällde fram till det socialdemokratiska partiets kongress samma år. Denna förlaga exemplifierar sig i punkter som: Arbetarklassen hade "erövrat viktiga borgerligt-demokratiska fri- och rättigheter. Den försvarar och utvecklar dessa i kamp, mot finanskapitalets diktatur". Arbetarklassen arbetar för att "skapa sin egen demokratiska stat". Arbetarklassen "försvarar den nationella självbestämmanderätten och principen om nationernas likaberättigande". Det internationella perspektivet hade således fått träda tillbaka på bekostnad av ett nationellt färgat politiskt program.[9] Beredvilligheten att anknyta till svenska förhållanden och där verka för en enhetsfront markerades vidare av samma kongress genom att grundsatserna kompletterades med en anslutning till det av socialdemokraterna och Landsorganisationen utarbetade handlingsprogrammet det vill säga till arbetarrörelsens efterkrigsprogram 1944.[10]

Med Kominforms bildande 1947 kom Sovjetunionens inflytande över de nationella partierna åter i organiserad form. Visserligen var endast kommunistdominerade länder anslutna – undantag utgjorde det franska och italienska kommunistpartiet – men Kominforms beslut hade dock inflytande över övriga kommunistiska partier, inklusive det svenska partiet.[11]

Anslutningen till och dirigeringen från en utanför Sverige stående organisation var den faktor som mest markant åtskilde partiet från övriga riksdagspartier i Sverige. Genom att jämföra programenheter från åren 1921, 1928 och 1944 ska vi i det följande undersöka motiven till det svenska kommunistiska partiets agerande i skolfrågan och syn på kristendomens roll i skola och samhälle.

1921 års svenska program	*1928 års internationella program*	*1944 års svenska grundsatser*
Folkskolan bottenskola för alla barn. Fri undervisning och skolmaterial	Med förintandet av det borgerliga monopolet på produktionsmedlen måste arbetarklassen också avskaffa det borgerliga bildningsmonopolet, det vill säga ta i besittning hela skolväsendet ... Dessutom gäller det att höja de breda proletära massornas allmänna kulturnivå ... Arbetarklassen ger de bredast massorna del i kulturrevolutionen ... och uppfostrar dem i kommunismens anda med alla till buds stående medel	... den kapitalistiska ägenderätten till produktionsmedlen ... lagts under samhällets besittning och kontroll ... Denna garanterar massorna i stad och på land ... utbildning ... och befordrar vetenskapen och kulturen, varigenom en allsidig personlighetsutveckling för alla samhällets medlemmar möjliggöres
Konfessionslös skolundervisning	hindra varje inblandning av kyrkan i det statligt organiserade uppfostrings- och bildningsväsendet och skonlöst undertrycka den kontrarevolutionära verksamheten av kyrkliga organisationen. Den proletära makten tillåter bekännelsefriheten men för samtidigt med alla till buds stående medel en antireligiös propaganda, förintar den förutvarande statsreligionens privilegierade ställning och omformar hela uppfostrings- och bildningsväsendet på den vetenskapligt-materialistiska världsåskådningens grundval	
Fullständig religions- och samvetsfrihet	Den proletära makten tillåter bekännelsefriheten, men för samtidigt med alla till buds stående medel en antireligiös propaganda	
Statskyrkans avskaffande	En särskild ställning har bland uppgifterna för den de breda massorna gripande kulturrevolutionen kampen mot 'folkets opium', religionen. Denna kamp måste föras hårdnackat och systematiskt. Den proletära makten måste upphäva allt statligt understöd åt kyrkan, som är en agentur för den förut härskande klassen	

Vid en jämförelse mellan 1921 års svenska program och det internationella 1928 framstår det förras formuleringar som hovsamma och för tankarna mera till det socialdemokratiska partiets program än till ett kommunistiskt till Internationalen anslutet parti. Denna diskrepans förstärks ytterligare vid en jämförelse mellan 1928 års program och de svenska grundsatserna från år 1944. 1928 års program betonade kampen mot den imperialistiska staten, där skolan och kyrkan sågs som hjälpredskap. Därigenom skapades konfessionella och reformistiska strömningar inom arbetarklassen, där ledarna för dessa organisationer "med religionens vigvatten helgar hela skändligheten av den kapitalistiska regimen och terroriserar sina lamm med hotet om helvetets kval". Programmet slog fast, att de var "klassfiendens reaktionäraste kolonner i proletariatets läger".

I 1944 års grundsatser nämndes intet om kyrkan eller religionen. Vice partiledaren Hilding Hagberg kände sig föranlåten att i en kommentar till programmet beröra frågan, eftersom önskemål framställts därom. Han betonade, att partiet var anhängare av religions- och samvetsfrihet och det enda parti som konsekvent hävdade religionsfrihetens krav, vilket för varje partiansluten var en självklarhet som inte behövde utsägas. Angående skolsektorn deklarerades endast, att med produktionsmedlen "i samhällets besittning och kontroll" garanterades "massorna i stad och på land arbete, utbildning och vila".[12] Med all respekt för grundsatsernas knapphet kan ändå konstateras, att varje form av angrepp mot religion och kyrka undvikits likaväl som varje form av antireligiös propaganda. Härvidlag bröt man mot tongångarna i kominternprogrammet. I grundsatserna undveks också skolfrågan och därmed förknippad religiös undervisning. I stället för att understryka sin särställning i dessa frågor var man angelägen om att uttala sitt stöd för demokratin och sitt krav på nationellt oberoende. Grundsatserna framstod som mer nationellt-demokratiska och mindre revolutionärt-religionsfientliga än det program man tidigare bekänt sig till, Kominternprogrammet från 1928.

6.1.2 Programrealisering

I de kommunistiska grundsatserna förverkligades år 1944 vad den socialdemokratiska kongressen inte kunde godta, nämligen en strykning av punkten om statskyrkan liksom formuleringen om skolan. Anledningen till den kommunistiska strykningen var dock icke identisk med den som framfördes vid den socialdemokratiska kongressen samma år. Detta framgår av den marxistiskt inriktade totalsynen, en syn som det socialdemokratiska programmet tonat ner.[1]

De av kongressen år 1944 antagna grundprinciperna jämte anknytningen till arbetarrörelsens efterkrigsprogram kom att gälla 1940-talet ut. Vid 1946 års kongress dryftade man dock effekten av den kommunistiska programriktningen. På grundval av den marxism man bekände sig till, måste man verka för att efterkrigsprogrammet effektivare än hittills genomfördes.[2] Vid 1948 års kongress kom man dessutom att anta ett särskilt kulturprogram, ett och ett halvt år dessförinnan antaget av partiets styrelse. Däri tillkännagav partiet, att den

enade arbetarrörelsen, samtidigt med satsningen på politiska och ekonomiska områden, även måste bli ledande på kulturpolitikens område för att fördjupa demokratin och vidareutveckla det svenska kulturarvet. I detta perspektiv såg man utbildningen som grundläggande för kulturutvecklingen. Skolan utformad som en nioårig enhetsskola måste inte endast genomgå en geografisk och ekonomisk demokratisering. Utan närmare precisering krävdes även en ideologisk demokratisering där, skolans konfessionslösa karaktär måste vara grundläggande.[3]

Också kulturprogrammet röjer föga av antireligiös inställning. I sin syn på skolans reformering och därmed följande förändringar för kristendomsämnet tycktes kommunisterna inte hysa några programpunkter, som skilde sig från socialdemokraternas i sin taktiskt betingade anpassning i förhållande till partiets övergripande målsättning, enhetsfronten. Att det av taktiska skäl var motiverat att agera lågt i religionsfrågan antyder Hilding Hagbergs kommentar till varför programpunkt om religionen saknades i grundsatserna.

Den av kommunisterna uttalade anknytningen till det socialdemokratiska ännu rådande programmet hade som huvudmål att avråda socialdemokraterna att anta det nya förslag till partiprogram som förelåg, vilket kommunisterna betecknade som "ett stort steg åt höger".[4] Bekännelsen till arbetarrörelsens efterkrigsprogram skulle ge plattformen för skapandet av en arbetarnas politiska enhet. Den kommunistiska ungdomsrörelsens försök att även få in kristet agerande i denna enhet pekar också på att partiledningen av taktiska skäl undvek att beröra en fråga av kontroversiell och för ögonblicket mindre primär natur.[5] Man var angelägen om att byta den ställning man haft under krigstiden som enda och isolerat oppositionsparti, mot ett med regeringen samverkande parti för att genomföra arbetarrörelsens efterkrigspolitik i arbetarenhetens tecken.[6] Hilding Hagbergs kommentar tjänar som understrykning härav: "Våra grundsatser ... markerar att vårt parti inte umgås med några planer på att genom förtvivlade kupper från en minoritetsgrupps sida förverkliga sina mål. De understryker den demokratiska karaktären i den samhällsordning partiet vill skapa." Uppenbarligen var det också av taktiska skäl man inom programkommittén valde att formulera korta grundsatser i stället för en utförligare – och därmed mindre anpassningsbar – programförklaring. Programmet är mest iögonenfallande, om man beaktar vad som saknas: Punkter om revolutionen och proletariatets diktatur, vilka kominternprogrammet framhävt.[7] I jämförelse med partiets isolerade ställning under krigsåren, då försvarsfrågan var dominerande och partiet där intog en från övriga skild uppfattning, kunde partiet i efterkrigstiden koncentrera sig på att lägga sin kurs nära det regerande socialdemokratiska partiet för att på så sätt söka styra utvecklingen av de dominerande frågorna: skattepolitiken, planhushållningen och demokratiseringen.

Som vi redan sett, intog Sveriges kommunistiska parti en särställning bland de svenska riksdagspartierna under 1940-talet. Partiet stod under ledning av en organisation med internationell utbredning, dominerad av Sovjetunionen. Partiet kom dessutom att utgöra enda oppositionspartiet under enighetsnormens epok

1939–1945. Följaktligen passar inte heller den i övrigt följda periodutvecklingen helt in på det kommunistiska partiet, där en spänning mellan sovjetnorm och partinorm kom att ge tydligt utslag i förändringsskedena.[8] 1940-talets början och slut – perioden 1940–1941 och 1948–1950 – kännetecknades av motgångar för partiet på grund av anslutningen till sovjetnormen. Perioderna 1941–1943 och än mer 1943–1948 kännetecknades av framgångar för partiet på grund av anslutningen till sovjetnormen. Särskilt gynnsam var den senare perioden, eftersom sovjetnormen då innebar, att partinormen kunde göra sig ovanligt dominant.[9] Utifrån beroendet av sovjetnormen och därav bestämd periodindelning måste man förstå det svenska kommunistiska partiets agerande också i skolfrågan.

6.2. Partiet – skolan och kristendomen

6.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Under 1930-talets sista år dominerades den kommunistiska debatten och besluten inom kommunistpartiets ledning, i politbyrån och centralkommittén, av internationella frågor. Dessa gällde aktioner för gemensam folkfront mot fascismen i Spanien och mot nazismen i Tyskland. Partiets strategi formulerades i tre målsättningar: att få folket att inse den tyska faran, att motivera folket att bygga upp ett inre och yttre försvar, att skapa en enad folkfront. Vidare avsåg man att bekämpa "storfinansens" försök att profitera på kriget. I sitt recept till att lyckas med uppgifterna åberopade man Sovjetunionens politik som en "fredens politik". I en resolution antagen av centralkommittén på dess höstmöte 1939 formulerades receptet: Att "stålsätta hela partiet genom att genomföra det med bolsjevismens, med Lenins, med Stalins och Dimitrovs oövervinnliga kampanda".[1] Också Kommunistisk Tidskrift under dess tre sista år på 1930-talet speglade vad som dominerade för partiet: Att följa den moskvatrogna linjen, att fördöma "Judas Trotskijs väg", att arbeta för skapandet av enhetsfronten.[2]

Med dessa internationella, för partiet allt överskuggande, målsättningar kan man förstå att skolan på intet sätt kom att beröras vid partiledningens överläggningar. Partiprotokollen vittnar om en medveten koncentration på de ideologiska frågor, som vi här redovisat.[3] Även inom det kommunistiska riksdagsarbetet var skolfrågan inaktuell.[4] Endast en artikel i Kommunistisk Tidskrift behandlade skolan, en nystartad folkhögskola grundad på en "socialism i marxistisk anda". Därmed var önskemålet på skolans område uppfyllt.[5]

Vid 1938 års val blev dock även den obligatoriska skolan föremål för partiets uppmärksamhet. Man konstaterade, att den svenska skolundervisningen "för folkets barn" var långt ifrån tillfredsställande. Några radikala ingrepp var man inom partiledningen dock inte beredd att göra utan nöjde sig med att hävda, att

det redan inom rådande förhållanden fanns möjligheter till en förbättrad skolpolitik. De flesta reformförslagen gällde skolans yttre ram, såsom fler och bättre skolbyggnader, men även en ekonomisk demokratisering påtalades. Avseende skolundervisningens innehåll anfördes endast: "Därjämte betyder ett radikalt inflytande i skolstyrelser, vissa ehuru inte tillfredsställande möjligheter att påverka undervisningsschemats utformning, vilket inte är betydelselöst."[6]

Motiveringarna för det kommunistiska partiets intresse av en skolreform var vaga. Endast för klasskillnadernas eliminering på utbildningsområdet argumenterades tydligt.

Den 23 augusti 1939 ingick Sovjetunionen och Tyskland ett nonagressionsavtal. Detta satte en käpp i hjulet för det svenska kommunistiska partiet med dess folkfrontstaktik i förening med Sovjetunionen mot nazismen och Tyskland.[7] Vid en partikonferens i början av 1940 diskuteras följdriktigt en omvärdering av Hitler. Man konstaterade dock, att även om Tyskland nu var lierat med Sovjetunionen, var och förblev det ett imperialistiskt land. Det krig som fördes, var inte längre en kamp mot nazismen i första hand utan ett krig mellan imperialistiska stater, ett krig som kommunisterna hade föga anledning att blanda sig i.[8] Med sin uttalade anknytning till Sovjetunionen kom det nya utrikespolitiska läget likväl att bli en svår prövotid för det svenska kommunistpartiet. Protokoll och dokument vittnar om täta polisrazzior, husrannsakningar och utmätta fängelsestraff liksom transportförbud för kommunistiska tidningar. Även partiförbud var under debatt. Kriget och partiets överlevnad blev nu de stora frågor, som upptog partiledningens tid. Kring skolan ordades intet.[9] En av partistyrelsens medlemmar, Fritjof Lager, fann 1940 anledning att i skrift försvara partiet mot anstormningen. Han betonade därvid även varje medborgares rätt till utbildning, en upprepning av valutspelet kring skolan 1938.[10]

Vid midsommartid 1941 bröt plötsligt Tyskland sin överenskommelse med Sovjetunionen. Därmed inträdde Sovjetunionen i kriget på de allierades sida. Detta innebar för det svenska kommunistpartiet en lättnad. Propagandan från tiden fram till 1939 kunde återupptas: I kampen mot nazismen deltog kommunismen.[11] Det gällde nu att skapa förtroende och åter aktivt söka mobilisera en enad folkfront. Med Kominterns formella upplösning i slutet av maj 1943 och de nya sovjetiska signalerna fick partiet friare händer att utforma ett nationellt kommunistiskt program.[12] Därmed fick också skolfrågan större uppmärksamhet än tidigare.

Inför 1944 års kongress var en kommitté sysselsatt med att utarbeta nytt partiprogram. I ett utkast 1943 uttrycktes partiets syn på skolan. Någon skillnad i förhållande till riktlinjerna från 1921 års program fanns inte. Ett utvidgat stipendiesystem såg man dock nödvändigt för att eliminera de ekonomiska hindren för högre utbildning. Förslaget ledde aldrig till något partiprogram. I stället enades man, som vi sett, kring några korta principiella grundsatser, vari skolan föga beaktades. Detta kan dock inte tolkas som likgiltighet utan snarare som betingat av taktiska hänsyn, anknytning till det socialdemokratiska partiet.[13]

Skolfrågan dök upp i början av 1944, då partiledningens arbetsutskott tog ställning till ett från Radikala kvinnoförbundet insänt skolförslag. I detta konstaterades att det nuvarande skolsystemet hindrade "en uppfostran, som främjar den demokratiska människans växt och utveckling". De fastslagna kurserna, undervisningens dominans av ensidigt intellektuellt vetande, betygen och examina måste bort. Dessutom borde man skilja mellan färdighetsämnen och orienteringsämnen. I den senare kategorin borde inga läxor eller examensförhör förekomma. Förslaget uppmärksammades av arbetsutskottet, och man beslöt att sända partistyrelsemedlemmarna Gunnar Gunnarsson och Knut Olsson, den senare tillika ungdomsförbundets ordförande, till Sveriges radikala kvinnoförbunds skolkonferens.[14]

Ett nytt skolskede hade därmed inletts för kommunisternas del. Medan man tidigare och i ringa grad ägnat skolan annat intresse än ur organisatorisk och materiell synpunkt, kom skolans ideologi och pedagogik nu i fokus. Partiets nationella frihet kom vid 1944 års kongress till uttryck i antagandet av ovan nämnda grundprinciper liksom i dess inriktning att som enhetsfrontens slutmål skapa ett enda arbetarparti.[15] I stället för att, som ämnat var, ge ett eget och utförligare program, beslöt kongressen, samtidigt som den antog grundprinciperna, att ansluta sig till det inom socialdemokratin och Landsorganisationen utarbetade "Arbetarrörelsens efterkrigsprogram", även om kritik mot detta förfaringssätt fanns.[16] Därmed hade man också bekänt sig till dess skolprogram: Den allmänna folkundervisningen skulle förbättras genom att folkskolan ersattes med en nio- eller tioårig enhetsskola, som kunde ge en medborgerlig och mänsklig bildning, och genom att ekonomiska och geografiska hinder för utbildning undanröjdes. Detta skulle bidra till klassutjämning och förintandet av "bildningsmonopolet".[17]

Genom anslutningen till arbetarrörelsens efterkrigsprogram fick det svenska kommunistpartiet ett mera omfattande skolprogram, aktualiserat under 1944 års val.[18] Vid årets slut bestämde partiledningen att till nästkommande års riksdag framlägga fem partimotioner om skolan.[19]

Av de fem skolmotionerna, som av det kommunistiska partiet förelades 1945 års riksdag för behandling, väckte motionen om skolutredningen mest uppseende. I den nya tidskrift partiet startade samma år skrev Hilding Hagberg en artikel där han konstaterade, att det senaste valet gjort kommunistpartiet starkare än någonsin i partiets svenska historia. Samlingsregeringens avgång var att vänta. I det läget skulle arbetarrörelsens efterkrigsprogram aktualiseras och realiseras. På kulturområdet borde detta innebära, att den sittande skolutredningen med sin utgångspunkt "att skolans huvuduppgift är fostran och icke undervisning", med hela sitt arbete måste underkännas. Den nuvarande utredningen borde därför hastigt försvinna och lämna plats för en annan, som anlade efterkrigsprogrammets betraktelsesätt på skolfrågans lösning, vilket även innebar att den antisovjetiska propagandan i undervisningen avlägsnades.[20]

Detta var också innehållet i ovan nämnda motion, vilken utformades till ett

krav om en ny skolutredning. I skarpt kritiska ordalag framhölls, att den sittande skolutredningen misslyckats i att skapa en demokratisk skola, liksom i att den inte heller förmått bryta "de ekonomiskt välsituerades faktiska utbildningsmonopol". De ekonomiska och för landsbygdens ungdom geografiska spärrarna måste avlägsnas. Man citerade ur negativa remissyttranden och tidningsskribenters uttalanden om den förhandenvarande skolutredningen. Man konstaterade, att en ny skolutredning låg i linje med arbetarrörelsens efterkrigsprogram. Den nya skolutredningen borde arbeta för en nioårig enhetsskola med i sina övre klasser "starkt nyttobetonad" inriktning. Det kommunistiska skolprogrammet var nu kompletterat med en ideologisk inriktning. I motionen framhölls, att skolan både skulle ge kunskaper och fostra i demokratisk anda. Det kunskapsstoff som lärdes ut skulle vara aktuellt och inte innehålla "antidemokratiska tendenser". Tyngdpunkten skulle läggas vid en obligatorisk undervisning i samhälls- och medborgarkunskap.

Kritik av skolutredningen framfördes även i partiets tidskriftsorgan av en av motionsförfattarna, Knut Olsson. Utredningen utmålades som ett försök av "borgarklassen" att i största möjliga utsträckning söka upprätthålla sitt bild ningsmonopol. Skolans demokratisering krävde emellertid en ny utredning, vilken skulle göra slut på skolans "karaktär av rikemansskola". Att en utredning med högerledaren Bagge som ordförande skulle åstadkomma någonting i den vägen hade det kommunistiska partiet aldrig väntat.[21]

Skolutredningen, med inriktningen att fostran skulle gälla det förhandenvarande samhällets fortbestånd, måste enligt kommunisterna ersättas av en ny utredning, där fostran bestämdes av demokratiska ideal i samklang med den ideologiska demokratisering man inom det socialdemokratiska partiet signalerat som ett steg på väg mot det slutliga målet: proletariatets diktatur av sovjetisk modell.[22] I enlighet med sina kongressbeslut och antagna grundsatsers avsikt anknöt partiledningen till redan befintlig socialdemokratisk kritik av skolutredningen och var därvid i ordalagen mån om att inte formellt skilja sig från denna kritik.

Den 2 januari 1946 behandlade det kommunistiska arbetarutskottets sekretariat statsrådet Erlanders begäran om en representant till den nytillkomna skolkommissionen. Man utsåg partistyrelseledamoten, partiets skolkunnige, Knut Olsson.[23]

Intensivare än tidigare engagerade sig partiet och dess ledning i skolfrågan under år 1946. Gunnar Gunnarsson, medlem i partistyrelsen, angrep i Vår Tid häftigt skolutredningen och dess betänkanden, en följd av att kommunisterna hade nått sitt första mål: en nytillsatt skolkommission hade börjat arbeta parallellt med skolutredningen. I sin analys av skolutredningens betänkanden fann Gunnarsson ingen reformiver men dess motsats. Hans artikel mynnade i en vision: "Bagges skolkommission har gjort sitt. Det ankommer nu på den nya, politiska skolkommissionen med statsrådet Erlander i spetsen att slå de stora slagen – dem som Bagge icke slagit." Tydligare kunde inte den kommunistiska parti-

ledningens inställning i skolfrågan formuleras.

Under året 1946 utarbetade partiledningen ett kulturprogram. Där fastslogs att skolans undervisning utgjorde en grund för kulturen och att skolväsendet därför måste reformeras och i alla avseenden demokratiseras. Också vid 1946 års kongress ägnades skolfrågan uppmärksamhet. I partistyrelsemedlemmen Gunnar Öhmans tal om partiets uppgifter berördes även skolans demokratisering. Knut Olsson anförde skolan som ett viktigt område för kommunistisk kommunalpolitik. Den demokratiska skolan "kan bli ett kulturcentrum för bygden". Han ansåg att i de orter, som "drabbades av den baggeska nedisningsperioden" (skolindragningarna under kriget), skulle skolorna återupprättas. Också partiledaren Sven Linderot berörde partiets agerande för skolans refomering i sitt kongressanförande.[25] I valdebatten 1946 förekom inlägg kring skolan. Med inriktning främst på kvinnofrågorna argumenterade Margit Lindström för en demokratiserad skola med den kommunistiska uppfattningen därav: Klassskolan skulle efterträdas av den ideologiskt, pedagogiskt, ekonomiskt och geografiskt demokratiska skolan.[26] Såväl den interna debatten som dess externa presentation, visade, att skolan blivit en partiets angelägenhet detta år.

Från år 1946 var kommunisterna för första gången representerade i en statlig utredning om skolan och kunde genom sin representant hålla sig underrättade om händelseförloppet. I november 1947 anordnades ett formellt diskussionsmöte med partiets arbetsutskott och riksdagsgrupp närvarande. Knut Olsson redogjorde då för kommissionens arbetsresultat. Protokollet konstaterade: "Resultatet man hittills kommit till i stort sett: överensstämmelse med vår motion 1945." Arbetet hade dock försenats på grund av 1940 års skolutredning, som inte förrän 1947 framlagt sitt sista betänkande. Partiledningen fann anledning till belåtenhet och beslöt att i princip godkänna Knut Olssons agerande i skolkommissionen och det skolförslag som var att vänta.[27]

Nästa gång skolfrågan aktualiserades var läget ett annat. Skolutredningen hade för alltid avsomnat. Skolkommissionen hade levererat sitt huvudbetänkande till remiss. Året var 1948. Den kommunistiske representanten i skolkommissionen, Knut Olsson, såg sig skyldig att i Vår tid informera om resultatet. Han var inte helt nöjd. Visserligen hade kommissionen i sin demokratisering av skolan inte stannat vid utanverken, borttaganden av ekonomiska och geografiska hinder, utan också gett sig i kast med skolans ideologiska och pedagogiska demokratisering. Utan denna demokratiseringspremiss hade Knut Olsson hellre sett en förkortning av den obligatoriska skoltiden. En förlängning med oförändrad ideologi skulle ha inneburit ytterligare möjlighet för den "borgerliga ideologiska påverkan", som undervisningen för närvarande präglades av. Knut Olsson påpekade vidare, att skolan inte kunde bli helt demokratiserad så länge den befann sig i "ett kapitalistiskt klassamhälle med ett ekonomiskt maktägande fåtal". Den inre demokratisering som skolkommissionen syftade till var en social fostran av eleven, en samhällsfostran. Men utan demokratiska lärare med en inre övertygelse som överensstämde med idealen skulle detta inte lyckas. Han upp-

manade därför människor ur arbetarklassen att inrikta sig på lärarbanan. Han framhöll också, att det funnits endast en kommunistisk representant i skolkommissionen.[28]

Inför valet 1948 kände sig kommunisterna trosvissa. Händelserna i Tjeckoslovakien tidigare under året fann man utan betydelse för valutgången. De tidigare valframgångarna ansåg man bekräfta att partiets enhetslinje och inriktning på den nationella sektorn var riktig. Vid senaste kommunalvalet, 1946, hade partiet erhållit toppnotering i partiets historia, 11,6 % av antalet avgivna röster.[29] I god tid förberedde partiledningen sin valtaktik. Enhetslinjen låg fast. För första gången på tio år togs skolfrågan upp i valprogrammet.[30]

Valnederlaget 1948 kom som en chock för kommunistledningen och ropade på en analys av dess orsaker. Enhetsfronttaktikens kritiker vädrade morgonluft. Till dem hörde Set Persson. Men enhetstaktiken kom, trots prövningen, att bestå 1940-talet ut. Den inslagna vägen ansågs av partistyrelsens majoritet vara den enda möjliga, oaktat nederlaget.[31]

Under år 1949 anordnade partiet en kulturkonferens. Kulturen tog skolintressets plats. Huvudfrågan gällde förhållandet mellan kommunisterna och de intellektuella. Konferensrubriceringen till trots kunde Hilding Hagberg inte försumma att i sitt anförande framhålla, att den kommunistiska revolutionen i Tjeckoslovakien redan medfört införandet av en nioårig bottenskola, en förutsättning för kulturspridning på folkbred bas.[32] En annan fråga för partiledningen var hur man på lämpligaste sätt skulle ombesörja uppvaktningen av Josef Stalin på hans 70-årsdag. Med konstnärligt proletärmotiv målat på duk fick slutligen vice partiledaren Hilding Hagberg i uppdrag att resa till Moskva.[33]

Under år 1949 förekom ingen övrig noterad aktivitet kring skolan.

6.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

1940-talets skoldebatt hade vid 1938 års val fått en liten "förtändning". Med avseende på Sveriges kommunistiska partis negativa inställning till kristendomen i skolan är formuleringen om "ett radikalt inflytande i skolstyrelser", med viss möjlighet "att påverka undervisningsschemats utformning", värd att notera.[1] Att därvid inbegreps kristendomens ställning och kristendomsämnets utformning i skolan kan anses troligt med tanke på anslutningen till Kominterns program 1928 och det svenska programmet från 1921.[2] Den försiktiga formuleringen kan vara avsiktligt taktisk. I arbetet på en enhetsfolkfront, i första hand mot nazismen, måste stötestenar av mindre betydelse elimineras.

Under de för partiets existens pressade förhållandena omkring 1940 utgav en av partiledningens medlemmar, före detta partisekreteraren Fritjof Lager, en försvarsskrift för att tillbakavisa vad han ansåg vara sneda uppfattningar: att kommunisterna var landsförrädare, att de företrädde en jämlikhet där alla "skulle vara lika fattiga", att de var förespråkare för en blodig diktatur, att de ville "avskaffa Gud och förfölja alla religiösa". Lager uttalade sig därvid såväl om reli-

gionsfrihet som om kristendomen i skolan. Varje människa "skall ha full frihet att tro på den gud som hon anser vara bäst, och oantastad ha rätt att utöva den religion som tilltalar henne mest". Kommunisterna ville emellertid, att kyrkan skulle skiljas från staten och att ingen skulle påtvingas religiös åskådning i skolan. "Kommunisterna vill inte att det allmänna skall betala enskilda människors eller församlingars religiösa ceremonier och gudstjänster."[2] Fritiof Lagers skrift visar, att kommunisterna under denna tid var hårt trängda av antikommunistisk propaganda. I sitt motdrag visade Lager även, att kommunisterna i synen på kristendomens plats i samhälle och skola inte frångått de uttalanden man gjort under 1930-talet i till exempel valprogrammen från 1930, 1932 och 1938: En konfessionslös skola fri från kristen påverkan.

Också i partiets kommittéutkast till program 1943 berördes kristendomen i skolan. Man uttalade sig för religions- och samvetsfrihet samt för kyrkans skiljande från staten och skolan.[4] Utkastet blev aldrig program. I de korta grundsatser kongressen 1944 antog återfinns ingenting om kristendomens roll. De taktiska hänsynen – att utan bundenhet till ett alltför detaljerat program kunna föra en strategisk enhetspolitik, som syftade till ett enda arbetarparti – orsakade detta oartikulerade ställningstagande.[5] Inställningen till kristendomen i skolan var fixerad i enlighet med partiets traditionella förankring. Därtill bidrog i hög grad partiets trängda inrikespolitiska situation under 1940-talets tidiga år.

Krigets utveckling i Europa och Sovjetunionens upplösning av Komintern gav ett gynnsammare klimat för Sveriges kommunistiska parti att agera gällande kristendomen. Nu kunde man klart formulera det man tidigare allmän åsyftat. I sin partimotion över skolutredningen år 1945 framkom detta tydligt: "Kristendomsundervisningen med dess nuvarande karaktär av religiös propaganda, inbegripet obligatoriska andaktsstunder, ersättes med konfessionslös religionskunskap insatt i sitt naturliga sammanhang inom ramen av den allmänna historiundervisningen". Även en artikel i Vår Tid av Knut Olsson angående denna motion gav uttryck för inställningen till religionen genom konstaterandet att enbart "prästerna i Sverige sänder dubbelt så många barn till akademisk utbildning utöver studentexamen som samtliga arbetare tillsammans".[6]

Också i partiledningens kulturprogram 1946 fastslogs, att "undervisningen måste vara konfessionslös".[7] I partitidskriften Vår Tid samma år angreps skolutredningen av partiledningens medlem Gunnar Gunnarsson. Han karaktäriserade skolutredningens syn: "Samma konservativa anda tog även mandom i reflexionerna rörande skolans syfte, där den kristliga salvelsen rentav kan sägas uppföra en stillsam menuett med en friserad chauvinism av förbleknat göticistiskt ursprung. Bilden kompletteras av den ljumma gammalmansvärdigt resignerade uppvaktningen av demokratin. Klassamhället kommer alltså att bestå." Utifrån detta synsätt påtalade han nödvändigheten av den kommunistiska motionen om skolutredningen samt av att en skolkommission tillsatts. Målet för skolan var att skapa den demokratiska människan. "Kunskapsstoffet måste aktualiseras, den kristna propagandan ersättas med konfessionslös religionskunskap inom ramen

av historieundervisningen."[8] Gunnar Gunnarssons uttalande om kristendomen i skolan förstärktes i samband med valet 1946 av partikamraten Margit Lindström. Också hon betonade vikten av det skolinitiativ kommunistpartiet tagit genom sin skolmotion 1945. Hon tillfogade: "Det räcker inte med att kunna läsa och skriva eller med att känna till 'kristendomens grundsanningar och bilderna ur kyrkans liv', när man skall ge sig ut i en värld med den nuvarande tekniska utvecklingen på alla områden."[9]

De åsikter som framfördes om kristendomen i skolan inom partiledningen under 1946 visade en uppslutning kring 1945 års skolsyn, dokumenterad i riksdagsmotionen om skolutredningen. Mot kristendomens traditionella dominans i skolan talade två skäl: I ett modernt och tekniskt komplicerat samhälle måste skolan prioritera färdighetsämnena för att möta samhällets behov. Kristendomen hade i detta sammanhang intet att ge. Dessutom var en prefererad kristendomsundervisning inte förenlig med det demokratiska samhällets frihetskrav och religiösa neutralitet, här i dess negativa utformning, där religionen var en privat angelägenhet.

Förhållandet mellan kommunisterna och kristendomen ventilerades vid ett offentligt möte i maj 1946 anordnat av en grupp kristna i Stockholm. Där talade för kommunistpartiet partiledaren Sven Linderot och partistyrelsemedlemmen Rodny Öhman. Sven Linderot konstaterade, att i ideologiskt-filosofiskt hänseende kommunism och kristendom stod i motsats till varandra. Däremot såg han inte något hinder för samförstånd vad gällde det praktiska handlandet på till exempel sociala och ekonomiska områden. Vidare hävdade han, att verklig religionsfrihet inte kunde råda "så länge vi har statskyrka och så länge barnen skall undervisas i kristendom i skolan, ofta av ateistiska lärare, enligt ett schema och på ett sätt som vissa föräldrar ogillar ur religiösa eller andra synpunkter." Som ett föredömligt samhälle framhöll Linderot Sovjetunionen där religionsfriheten hade lagstadgad ställning, en frihet både till och från religion relaterad till den personliga inställningen. Med en sådan grundprincip kunde, oavsett divergens i livsåskådning, enighet nås i gemensam samhällsinsats. Linderots slutsats löd: "I denna kamp för freden, för mänsklighetens framtid gäller mer än någonsin den gamla sanningen: Tron utan gärningar är död – och den nya sanningen: Kommunismen är gärningen." Rodny Öhman förstärkte genom att i sitt anförande äska ett praktiskt samarbete mellan kristna och kommunister.[10]

De båda kommunistiska anförandena var en utsträckt hand i enlighet med den taktik man bestämt sig för efter 1943: en arbetarnas enhetsfront oavsett inställning i religionsfrågan. Sven Linderot tacklade därför skickligt och medvetet den känsliga frågan om religionsfrihet och kristendomsundervisningen i skolan. Han anspelade på att framför allt frikyrkliga inte heller accepterade statskyrkosystemet eller en konfessionell kristendomsundervisning i skolan. Hans uttalanden skulle kunna tolkas så, att han endast vänt sig mot en konfessionell kristendomsundervisning, men de var betingade av sitt auditorium. De syftade att framhålla, att de kristna hade föga att befara av en kommunistisk skolpolitik

men allt att vinna av ett samarbete med kommunisterna i skapandet av det sanna demokratiska samhället med full religionsfrihet. Ställda mot riksdagsmotionen 1945 med hans namnunderskrift får hans uttalanden en annan och partitrognare tolkning: Kristendomsundervisningen skulle avlösas av en historiskt orienterad religionsundervisning integrerad med den allmänna historieundervisningen. I den nya skolan skulle färdighetsämnena dominera. Den religiöst prefererade skolan skulle ersättas av en negativt utformad religiöst neutral skola.

1948 utkom skolkommissionen med sitt förslag till riktlinjer för den nya skolan. Den kommunistiske representanten i kommissionen, Knut Olsson, hade i stort sett uttryckt belåtenhet med förslaget, men gav på en punkt uttryck för besvikelse: Att skolan "alltjämt var en plantskola för borgerlig ideologi" visade bland annat dess syn på kristendomens roll däri. Medan skolkommissionen å ena sidan hävdat, att skolans uppgift inte var att påverka eleverna till ett ställningstagande för den ena eller andra livsåskådningen utan endast att i sitt arbetssätt och ämnesinnehåll skapa självständiga människor med förmåga att själva bilda sig en uppfattning, ansåg Knut Olsson att denna grundprincip brutits gällande kristendomens utformning i skolan. Kravet på neutral och saklig objektivitet borde som konsekvens leda till "att kristendomsundervisningen i dess nuvarande former försvinner, eftersom den ju helt går ut på att hos eleverna inplanta en alldeles bestämd ideologi, trosuppfattning eller livsåskådning, vilket man vill. I stället borde i skolan införas konfessionslös undervisning i religionshistoria." Traditionella bindningar och "rädslan att stöta sig med de religiösa kretsarna" menade Knut Olsson vara anledning till den vändning saken tagit inom skolkommissionen. Med ordförandens i kommissionen utslagsröst skulle kristendomsundervisningen "visserligen något reformeras men dock inte förlora sin karaktär av propaganda för en viss bestämd åskådning". Likaså skulle de obligatoriska morgonandakterna bestå. Reservantriktningen, dit Knut Olsson räknade sig, hade enats om en reservation där man hävdade: "Religionsundervisningen bör ges en lika orädd sanningssökarprägel som övriga ämnen." Man föreslog därför, att kristendomsämnets beteckning och utformning skulle tas upp till omprövning, att morgonandakten ersattes med andra former för samling och att de bestämmelser upphävdes som krävde att lärare skulle tillhöra statskyrkan eller bekänna sig till dess lära. Knut Olsson kunde trots vissa besvikelser konstatera, att skolkommissionens förslag "betecknar inledningen till en ny epok i vårt skolväsendes historia". Dess genomförande "berodde framför allt på arbetarrörelsens insats".[11]

6.2.3 Sammanfattning

Sveriges kommunistiska partis inställning till skolan och kristendomen i skolan var intimt beroende av partinormens förankring i sovjetnormen och dess skiftande signaler samt av partiets anpassnings- och tolkningsproblem i förhållande till sovjetpolitiken och möjligheten till programrealisering med hänsyn tagen till

den under 1940-talet skiftande positions- och röstmaximeringen. Engagemanget för skolfrågan under 1940-talets första år var aldrig stort. Överlevnaden som parti stod i centrum och gav ringa möjlighet till programrealisering. Därtill bidrog, att partiet inte konkretiserat och till svenska förhållanden anpassat det sovjetdominerade innehållet i fråga om skolan och kristendomen i skolan.

Med 1943 års förskjutning i sovjetnormen ökade partinormens möjlighet att ge utslag för den svenska kommunstiska politiken. Som mål uppsattes att åstadkomma en enad arbetarrörelse. Skolan erbjöd sig här som en konkret plattform. Skolans demokratisering borde kunna bli arbetarrörelsens gemensamma inriktning.

Mellan åren 1944 och 1948 nådde skolengagemanget inom partiet sin största intensitet. 1946 års skolkommission visade partinormens utslag på abstraktionsnivå 3, vilken kröntes med framgång: Trots minsta parlamentariska underlag blev partiet representerat i den skolpolitiska förändring på abstraktionsnivå 3, som skolkommissionens tillsättande 1946 medförde. Partiledningen kunde därvid aktivt stödja de socialdemokratiska strävandena i skolfrågan och den syn på kristendomen i skolan, som den socialdemokratiska skolkommittén gett uttryck för.

Med hänsyn tagen till de rådande kapitalistiska omständigheterna var partiledningen år 1948 i stort sett belåten med utvecklingen av skolfrågorna inom skolkommissionen. En ny era hade inbrutit med bättre möjligheter för framtida framsteg. En enad arbetarrörelse var den bästa garantin för att dessa framsteg skulle kunna tillvaratas och förbättras. Skolans område utgjorde en god demonstration av vad en politisk arbetarenhet kunde åstadkomma gentemot försvararna av det befintliga samhället. Men de ljusa utsikterna vid ingången av år 1948 skulle åter hastigt mörkna. Politiska förändringar både inom och utom landet grusade mot slutet av 1940-talet varje förhoppning om en reell programrealisering såväl gällande skolan och kristendomen i skolan som dess enhetspolitik i stort. Åter spelade bindningen till sovjetnormen en avgörande roll. Valet 1948 blev ett nederlag för partiet. Den enade arbetarrörelsen med dess fortsatta förverkligande av efterkrigsprogammet syntes allt avlägsnare i det "kalla krigets" klimat. Detta avstånd markerades ytterligare med en socialdemokratisk regering, som blev allt benägnare att accetera kompromissnormen som giltig i sin markering av avståndstagande från det kommunistiska partiet.[1]

6.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen

6.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Sveriges kommunistiska ungdomsförbund daterade självt sin tillkomst ett drygt årtionde tidigare än partiet, nämligen år 1903.[1]

Under 1930-talets slut var ungdomsförbundets aktivitet i skolfrågan låg, med undantag för år 1938. Såtillvida följde man mönstret från partiet, som just år 1938 aktualiserat skolfrågan bland annat i sitt valmanifest. Den dominerande frågan var internationellt orienterad och gällde kampen mot fascismen och nazismen. Skapandet av en enhetsfront i Sverige för denna kamp var, liksom för partiet, en huvuduppgift för ungdomsförbundet.[2] Även om man inte ägnade den statliga skolan större uppmärksamhet, försummade man inte att påtala vikten av studier. Med mönster taget från Sovjetunionen – detta land prisades som ett i alla avseenden föregångsland – rekommenderades studier varvade med praktiskt arbete. Även den fysiskt ansträngande sporten betonades. Särskilt boxning var en omhuldad och ofta refererad sportgren. Med studier avsågs i första hand en fördjupad kunskap i marxism-leninismen.[3] Den statliga skolan var i detta perspektiv av föga intresse. Folkhögskolan, korrespondensstudier och den interna studieverksamheten stod i centrum, i synnerhet sedan man fått en folkhögskola på marxistisk grund.[4]

Denna inriktning av synen på studier medförde dock inte, att ungdomsförbundet helt bortsåg från det allmänna skolväsendet. Vid ungdomsförbundets kongress 1938 antogs ett program omfattande fem punkter, varav en gällde utbildningen: Efter avslutad skolgång skulle rätt till arbete garanteras. Folkskoleundervisningen skulle utvecklas så, att den bättre svarade mot det praktiska livets fordringar och ökade ungdomens möjligheter "att hävda sig i livskampen". Därmed avsågs en ekonomisk demokratisering men även, till skillnad från partiet, en ideologisk: Läroböckerna skulle rensas från "chauvinistiskt och antidemokratiskt innehåll", det vill säga från antisovjetiskt innehåll.

I den debatt som förekom vid förbundets kongress 1938 yttrade sig bland andra förbundets sekreterare Gunnar Hansson. Han ansåg, att förbundet dittills inriktats mot att skapa en enhetlig front mot fascismen, utan att närmare konkretisera sina avsikter. Det nytagna programmet gav uttryck för denna konkretisering.[5]

Därmed var ungdomsförbundets skolsyn fixerad. Den allmänna skolan var för ungdomsförbundet inte längre en likgiltig fråga. Tvärtom framstod den som ett område där den antifascistiska fronten kunde få ett konkret verksamhetsfält. Läromedlen borde ses över. Arbetarungdomen borde inte längre acceptera sin utestängdhet från högre skolor. Ekonomiska villkor fick inte vara avgörande för bildningsgraden. Vad man däremot vid denna tidpunkt inte krävde var en total omläggning av skolsystemet. Det var inom det givna skolsystemets ram som förändringarna skulle skapas. I Stormklockan, ungdomsförbundets tidning, var framför allt John Takman förespråkare för denna inställning.[6]

Ungdomsförbundet fick föga tillfälle att artikulera sitt skolprogram vare sig gentemot partiet och de statliga skolinstanserna eller gentemot den allmänna opinionen. Det utrikespolitiska skeendet kom emellan. Liksom kommunistpartiet i och med pakten mellan Tyskland och Sovjetunionen år 1939 kom i svårigheter, som till och med hotade dess existens, fick pakten konsekvenser för det

kommunistiska ungdomsförbundet. Intresset kring skolfrågan uteblev. I stället inriktade man sina ansträngningar på att bryta den isolering som uppkommit. Under år 1940 sökte förbundsledningen skapa enhet med framför allt det socialdemokratiska ungdomsförbundet. Också ungdom utan politisk anknytning manades att sluta upp kring förbundets paroller, som formulerades av dess kongress och centralkommitté under år 1940. Kriget utmålades, i enlighet med de nya signalerna från partiet, som ett kapitalisternas krig med målet att införa "den kapitalistiska diktaturen".[7]

Under 1940-talets första år kämpade ungdomsförbundet för att bryta sin isolerade ställning genom att betona sin demokratiska inriktning och med arbetarklassen gemensamma målsättning. 1938 års skolsatsning fick tills vidare vila.

Även under år 1941 var läget för kommunisterna i Sverige prekärt. Förhållandet tolkades bland annat i Stormklockan under rubriken: "Endast i socialismen finns frihet och demokrati". Den ofrihet som nu drabbade kommunisterna skulle senare även drabba hela arbetarklassen.[8] Också utvecklingen på skolans område tecknades i detta perspektiv: "Monopolkapitalisterna" nöjde sig inte längre med att sänka arbetarnas levnadsstandard, hävdade man. Ecklesiastikministern Gösta Bagge hade som mål att beröva de arbetande massorna deras bildningsmöjligheter. Det man åsyftade var besparingsåtgärderna på skolområdet med indragna lärartjänster och skolor. Bagges "5-årsplan" på skolområdet framstod i jämförelse med en sovjetisk 5-årsplan som katastrofal. Skribenten konstaterade, att även det socialdemokratiska ungdomsförbundet framhärdade i "kryperiet för reaktionärerna", då dess ledning i den av Bagge tillsatta skolutredningen såg medlet att nå en demokratiserad skolform. Ungkommunisterna delade inte denna optimism. Bagges "översyn" hade hittills enbart lett till en sänkning av skolstandarden. Något gott från det hållet väntade man inte.[9]

En ny anledning till uppgörelse med den skolpolitik som bar Gösta Bagges signatur gav folkskolans 100-årsjubileum år 1942. Skolan fram till 1940-talet skildrades som en mot bildningsmonopolförsvararna framgångsrik kamp för arbetarbarnens bildningsrätt. Med Gösta Bagges era var den svenska folkskolan "på väg tillbaka till 1920-talets nivå – i första etappen!" Argumenteringen från föregående år återkom.[10]

1943 firade förbundet sitt 40-årsjubileum. I sitt jubileumstal betonade förbundsordföranden Knut Olsson åter enheten med Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund. Målet skulle vara dessa båda förbunds förening.[11] Vid detta tillfälle enades man också om en jubileumskampanj med ett idéprogram, som i stort sett slog fast de redan etablerade riktlinjerna: en enighet kring parollerna "frihet, jämlikhet och broderskap".[12] Den tidigare kritiken av ecklesiastikminister Bagges skolåtgärder återkom. Social Årsbok 1942 med sina artiklar kring skolan gav anledningen. John Takman höll åter i pennan. Han konstaterade i sin recension av bidragsgivarnas alster till årsboken, att de ekonomiska och geografiska hindren för högre utbildning var stora. Allvarligare var dock upptäckten, att det inte endast var fråga om överklassens vaktslående om bild-

ningsmonopolet utan även om att från arbetarklassens egen sida föga intresse fanns för reformer av detta slag.[13]

Hilding Hagberg anknöt till de tankegångar John Takman anfört. För honom framstod de amerikanska och engelska skolreformerna som ett föredöme vid sidan av det sovjetiska skolmålet. Gösta Bagge fick stå skottavla för att Sverige jämfört med övriga kulturländer stått ade med ett efterblivet skolsystem. Arbetarens passivitet i skolfrågan var dock främsta orsaken till denna efterblivenhet, vilken nu skulle avhjälpas genom att arbetarklassen, anförd av dess ungdom, skulle genomföra en revolution på undervisningens område. En ekonomisk demokratisering stod i förgrunden.[14]

De olika ansatserna till ett genomarbetat program kring skolan under 1938 och, efter ett avbrott under de första krigsåren framför allt under 1942 och 1943, fick sin slutliga form i programskrivandet till 1944 års förbundskongress. Skolans sektor utgjorde ett område, där en enhetlig front bland den arbetande ungdomen syntes vara möjlig att bilda. Skolan rönte ungdomens speciella intresse. I medveten anslutning till arbetarrörelsens efterkrigsprogram togs vid förbundsstyrelsens möte i februari 1944 beslut om den samlande parollen: "Ungdomens 4 rättigheter". Som den andra förkunnades "Rätten till utbildning".[15] En genomgripande demokratisering och förbättring av skolväsendet var målet. I första hand åsyftades de ekonomiska förhållandena och arbetarbarnens jämställda möjlighet till utbildning som grundval för bildandet av ett enhetligt, partipolitiskt obundet, ungdomsförbund av de nu existerande politiska ungdomsförbunden – närmast socialdemokraternas och Bondeförbundets. Förbundsstyrelsens initiativ fick stor publicitet i Stormklockan.[16]

Kongressen samma år gick vidare på den inslagna vägen. Skolan måste demokratiseras: *organisatoriskt,* genom att en för alla gemensam bottenskola skapades, *ekonomiskt,* genom att arbetarnas barn inte utestängdes från möjlighet till kvalificerade studier, *ideologiskt,* genom att utbildningen styrdes utifrån moderna tekniska och samhälleliga behov.[17] Kongressens mer preciserade krav på utbildning gavs stort utrymme i Stormklockan. Även broschyr i ämnet utgavs.[18]

Med förbundsmötet och kongressen 1944 konkretiserades i programform det kommunistiska ungdomsförbundets delvis tidigare uttryckta idéer angående skolan.[19] Kritiken mot skolutredningen hade lett fram till ett krav på dess ersättande med en ny. Kampen för en ungdomens enhetsfront hade lett fram till kravet på ett enda organiserat enhetligt ungdomsförbund.[20] Med optimism såg man framtiden an: "Vi befinner oss på tröskeln till en ny tid, om vars utseende vi ännu ingenting med säkerhet vet, men som vi vet hur vi *vill* gestalta", tolkade förbundsordföranden denna stämning vid förbundets 19:e kongress. Freden var så gott som tryggad, nu gällde det att formulera om sitt program. I stället för "kamp för den nationella frihetens försvar" insattes "kamp för framtiden". I det perspektivet får vi se programmet med ungdomens fyra rättigheter och den allmänna tendensen till konkretisering av det inrikespolitiska programmet, när den utrikespolitiska fronten föreföll att ebba ut.[21] Av ungdomens fyra rättigheter

blev rätten till utbildning den som stod i centrum under 1944.

Under år 1945 resulterade förbundets påverkan i ett partiets ställningstagande. I början av året gav förbundsledningen klartecken till att en partimotion i skolfrågan skulle föreläggas årets riksdag. Som en av dess två författare hade partistyrelsen utsett ungdomsförbundets ordförande Knut Olsson. Resultatet kunde presenteras redan i Stormklockans andra nummer det året.

Med den kommunistiska skolmotionens framläggande i riksdagen hade ett delmål nåtts: Partiet var vunnet för ungdomsförbundets skolprogram. Vaktslåendet kring det nya enhetsprogrammet med dess fyra punkter blev väsentligt. Rubriker i Stormklockan som "Framtidens byggare" och "Nu gäller det att vinna freden" vittnar därom. I en recension av ett bokinlägg i skoldebatten skrev recensenten: "Offensiven måste sluta med reaktionens sammanbrott".[22]

Medan man under första delen av år 1945 kunde inhösta en framgång i strävan mot en ny skolutredning, genom att det kommunistiska partiet ställt sig bakom detta krav, tyckte man sig mot slutet av året kunna glädja sig åt ännu en: början till en enhetsorganisation. Stormklockan kunde i årets sista nummer i tre artiklar presentera resultatet av ett gemensamt möte i skolfrågan anordnat av ungdomsförbunden inom kommunisternas, socialdemokraternas, högerns och Folkpartiets stockholmsavdelningar. Mötets publicerade uttalande om bland annat skolans ekonomiska, och ideologiska demokratisering tolkades sammanfalla med det kommunistiska förbundets syn i skolfrågan.[23]

År 1946 medförde en fortsatt bevakning av skolutvecklingen i Sverige. Försöken att skapa en gemensam ungdomsenhet och därigenom få sina utbildningskrav tillgodosedda bedömdes som lyckade. Även ungkommunisternas syn på en ekonomisk samhällsdemokratisering som förutsättning för skolans demokratisering hade utanför förbundet mötts med oväntad förståelse, liksom skolprogrammet tycktes vara förankrat i de egna leden.[24] Vid årets förbundsstyrelsemöte utvecklades strategin närmare. I enlighet med det program och de grundtankar, som förbundet fastslagit år 1944, underströk förbundsledningen åter att demokratin inte var säkrad genom att fascismen förlorat kriget. Så länge den "imperialistiska monopolkapitalismen" satt vid makten, måste kampen för demokratin gå vidare. Förbundssekreteraren Axel Jansson ansåg, att internationella tecken tydde på att en enad arbetarrörelse nu var på väg att skapas med marxistiska förtecken. En utrensning av fascistiska inslag och fascister borde vara en ungdomens gemensamma angelägenhet. Ett verksamhetsfält var skolan, där antidemokratiska lärare och läroböcker fortfarande fungerade. Den nytillsatta skolkommissionen, vari förbundets ordförande Knut Olsson var medlem, var det organ som skulle åstadkomma en demokratisering av skolan i hela dess av ungdomsförbundet tidigare klargjorda innehåll. I ett publicerat uttalande slog förbundsstyrelsen åter fast ungdomens fyra rättigheter. Ett enhetligt demokratiskt ungdomsförbund var förbundets riktpunkt och den bästa garantin för genomförandet av kommunistungdomsförbundets program, en uppfattning som även fick den kommunistiska partiledningens välsignelse.[25] Vid ungdoms-

förbundets 20:e kongress samma år antogs en resolution, som fastställde de av förbundsstyrelsen givna signalerna. Stora förväntningar ställdes på den nytillsatta skolkommissionen.[26]

Med år 1946 avtog den intensiva aktionen kring skolan. Orsaken är inte svår att finna. Uppenbarligen hade man nått ännu ett mål: Skolutredningen var berövad sitt initiativ och ersatt av en nytillsatt skolkommission. Den under året avgående kommunistiske ungdomsförbundsordföranden, som angett tonen i förbundets skolsatsning, var själv medlem av denna skolkommission. Vad mer kunde man önska förutom revolutionen? Någon anledning till kritisk bevakning av en utredning med arbetarmajoritet var ej av nöden. Ytterligare ett mål – ett enhetligt demokratiskt ungdomsförbund – tycktes vara inom räckhåll. Det kommunistiska förbundet värvade ständigt nya skaror. Samförstånd och samarbete med övriga politiska ungdomsförbund pågick.[27]

År 1947 stod förbundsstyrelsen inför en nyorientering av sitt politiska arbete under ledning av den tidigare förbundssekreteraren Axel Jansson. Styrelsemötet i november enades om fem nya punkter i ett nytt program. Utbildningen fanns inte längre med bland dessa huvudpunkter. I dess ställe fanns "kampen för en ny kultur åt ungdomen". I stället för en kamp mot en bekämpad skolutredning sattes kampen mot den amerikanska filmen och den kolorerade veckopressen. Fortfarande höll förbundsledningen fast vid uppfattningen om en enad ungdomsrörelse som bästa medel i denna kamp. Slagordet blev "Ungdomens väl går före storfinansens".[28] Den inledda kulturkampen gav anledning att emellanåt beröra skolan.[29]

Under år 1948 seglade ånyo de utrikespolitiska händelserna upp som utformare av det kommunistiska ungdomsförbundets inriktning. Så talade "Pragkuppen" i februari om ett kyligare klimat. De samlande parollerna från världskrigets dagar kom åter till pass. Denna gång gällde kampen ett kapitalisternas krig mot kommunisterna, Amerika mot Sovjetunionen.[30] Detta blev också kännetecknande för 1940-talets sista år. Samtidigt började framgångens tid att förbytas i sin motsats. Valet 1948 blev för det kommunistiska partiet en motgång. Skaror strömmade inte längre till det kommunistiska ungdomsförbundet.[31]

Det kommunistiska ungdomsförbundets skolsatsning var koncentrerad till några år vid 1940-talets mitt. Perioden kan ses som ett inrikespolitiskt mellanspel i ungdomsförbundets aktivitet – ett mellanspel, som tog sin början när världskrigets utgång skymtades och avslutades när det "kalla kriget" började visa sina konturer. Skolfrågan blev under denna mellantid en konkret plattform, varifrån den ständiga klasskampen kunde vidareföras. Den optimism man under åren 1946–1948 kände inför förbundets agerande i skolfrågan – en konkret utgångspunkt för att uppnå ett enat ungdomsförbund bestående av all arbetarungdom – utplånades mot slutet av 1940-talet.[32] I den enda artikel i Stormklockan, som år 1950 berörde skolans område, analyserades skolkommissionens resultat med den talande rubriken "Vi är inte alls imponerade". Den strävan mot en ungdomens enhetsfront, som man trott sig allt närmare, gav

också anledning till besvikelse – en besvikelse orsakad av det kommunistiska ungdomsförbundets, liksom under hela 1940-talet, nära anslutning till sitt parti.[33]

6.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

I sitt skolprogram år 1938 berörde det kommunistiska ungdomsförbundets kongress inte närmare skolans ideologi. För att utröna förbundets allmänna inställning till kristendomen i samhälle och skola får vi därför följa de yttranden som gjordes i denna fråga i Stormklockan. Denna inställning möter vi i Stormklockans julnummer år 1935, som ägnade hela sin första sida åt att beskriva kontrasten mellan kyrkans prästerskap såsom överklassens representanter och arbetarna i deras underklassvillkor. "Religion är opium för folket" var en av underrubrikerna till temat. "Inte i fromma önskningar utan i handling skall nya året hälsas." Också vid årsskiftet 1936/37 var perspektivet detsamma: "Gör slut på herremaktens falskspel mot de fattiga i samhället." I detta spel ingick kyrkan och skolan. I en artikel 1938 återkom temat, ehuru mindre tydligt.[1]

Från och med 1938 möter en ny komponent. Vid årets kongress hade förbundsledningen med Gunnar Hanssons tal signalerat grönt för den. Den religiösa ungdomen borde vara med i genomförandet av det kommunistiska ungdomsförbundets program. Julnumret av Stormklockan samma år innehöll en lång artikel av komministern i Eda församling, Sven Hector, rubricerad: "Kristendomen, ungkommunisterna och fredsfrågan". Redaktionens kommentar av artikeln var att den innehöll diskussionsvärda synpunkter. Sven Hector utgick från en skillnad mellan kristen ungdom och etablerade kristna företrädare. De förra var, i den mån de inte redan förförts av de senare, öppna för verklighetens krav, de senare förde ofta kapitalismens och fascismens talan: Deras "gud är icke född genom någon obesmittad avelse utan direkt uppstigen ur det skummande havet i borgerlighetens förvirrade hjärna och bärande dess önskedrömmars drag". Artikeln utmynnade i slutsatsen, att med den oförvillade kristna ungdomen kunde ungkommunisterna samarbeta. Förbundet borde inte längre uppfatta situationen som en kamp mellan kristendom och kommunism.

I 1939 års julnummer av Stormklockan återkom Sven Hector. Han försvarade den kommunistiska principen och den sovjetiska praktiken i synen på kristendom och politik. Medan kommunismen höll isär dessa bägge områden som ett "renlighetskrav, som inte heller borde vara främmande för kristendomen", byggde fascismen just på sammanblandningen av religion och politik. I hammarens och skärans tecken skulle därför verkligheten segra mot "spöknippen, hakkors och Chamberlaindemokratins paraplyer".[3]

Med Gunnar Hanssons uttalande vid kongressen 1938 och Sven Hectors artiklar i Stormklockan förändrades den traditionella kristendomsantagonistiska hållningen inom förbundet. En kristendomstolkning med kommunistiska förtecken, lik Sven Hectors, fann användning även om mötets beslut framför allt

underströk syftet att, i front mot nazismen, upprätta enhet mellan den kommunistiska och socialdemokratiska ungdomen.[4] De antikristna artiklarna försvann från Stormklockans spalter från och med 1938.[5]

Vid den adertonde förbundskongressen 1942 var enhetsfrågan jämte fredsfrågan dominerande. I sitt inledningstal markerade förbundsordföranden, Knut Olsson, vad man hade gemensamt inte bara med de övriga politiska ungdomsförbunden, utan också med den ideella och religiösa ungdomen. Det gällde att se bort ifrån motsättningar för att skapa enhet för fredens och solidaritetens mål.[6] Sven Hectors och Gunnar Hanssons linje från år 1938 skymtade åter. Också under år 1943 höll man detta enhetsmål i sikte.[7] Parallellt med förbundets önskan att nå samverkan även med religiösa ungdomsorganisationer framtonade den socialistiska förankringen på det moraliska planet. Partiledaren Sven Linderot gav receptet i en artikel 1941, vilken omtrycktes året därpå. Det "omoraliska utsugarsamhället" kunde inte skapa en moraliskt högtstående ungdom. Endast den kommunistiska moralen kunde åstadkomma detta, och dess ledstjärna var med citat från Lenin: "Sedligt är det, som tjänar till att riva ner det gamla utsugarsamhället och samla alla arbetande människor omkring proletariatet, vilket skapar ett nytt, kommunistiskt samhälle". Redan i rådande samhälle medförde denna princip nykterhet, avhållande från hasardspel och "en starkare ansvarskänsla än någon annan ungdom (i) förhållandet mellan könen". Ungdomens moral, samhällets struktur och ungdomens möjlighet till arbete och utbildning kopplades samman.[8] Samma uppfattning och värdering framskymtade i rubriken till en artikel i Stormklockan med anledning av folkskolans hundraårsjubileum: "Från katekes till fysiklaborationer".[9] Den traditionella inställningen till kristendomen och dess moral som en det etablerade samhällets tjänare kvarstod, om än inte längre lika öppet deklarerad.

Under 1940-talets tre första år med sin brett upplagda enhetslinje för freden och för bekämpandet av fascismen uttalade förbundet, att alla splittrande frågor skulle läggas åt sidan. I enhetsfronten skulle även religiösa grupper medtagas. I sitt engagemang i skolfrågan engagerade sig förbundet därför i en fråga av övergripande ungdomsintresse: en ur ekonomisk synvinkel demokratisk skolreform. En så kontroversiell fråga som den som rörde kristendomen i skolan undansköts.

1944 kom i dessa avseenden att innebära en förändring. Förbundsledning och kongress hade enats om ett skolprogram som ett led i sin enhetsrörelse. Partiet liksom förbundet upplevde, att motgångens år började förbytas i medgång. Detta avspeglades i förbundets hållning gentemot kristendomen i samhälle och skola.

I Stormklockan kunde man följaktligen i början av året läsa en ironisk artikel om Svenska Morgonbladets reportage från en allmän danstillställning.[10] Än mer markerad attitydförändring hade ett tal av förbundsordföranden Knut Olsson. Talet hölls vid ett diskussionsmöte i Stockholm kring kommunistisk och kristen ungdomsaktivitet. I talet fastslogs att den materialistiska livsåskådningen upp-

fattar religionen och dess moral som en produkt av det rådande samhället: "Gudstron försvinner sålunda i samma mån som det mänskliga förnuftet blir herre över naturkrafterna". Däremot lämnade han full rätt för varje enskild att hysa och hävda en religiös övertygelse, under förutsättning att det förblev en privatsak och inte blev en statens angelägenhet. Därmed kom kristendomsundervisningen för första gången i fokus hos förbundet: "När man från religiöst håll hävdar att skolan skall bibringa barnen och ungdomen 'en levande tro', så hävdar vi gentemot detta, att det inte är någon uppgift för skolan att lära barnen tro. Den ska lära dem att förstå!" Att försvara kristendomsundervisningen med motivet att den lärde ut god moral tillbakavisades. Det som lärdes ut var i själva verket inte en kristen utan en det kapitalistiska samhällets moral. Därför ansåg Knut Olsson att kristendomskunskapen i skolan skulle ersättas med "konfessionslös undervisning i religionshistoria inom ramen av den allmänna historieundervisningen".[11]

Synen på kristendomsundervisningen hade även i tidigare nummer av Stormklockan detta år angripits. I samband med en artikel "Hr Bagge som skolreformator" konstaterade skribenten, att om den baggeska utredningen ägnat mindre grundlighet åt de flesta utbildningsfrågorna, så gällde detta inte kristendomsundervisningen. Vidare ifrågasatte han undervisningens påstådda objektivitet utifrån sin utgångspunkt, att detta begrepp inkluderade neutralitet.[12] Ecklesiastikminister Bagge fick i ytterligare en artikel samma kritik. Denna gång gällde det hans utredning angående sexualkunskap i skolorna, med rubriken "Den diskrete Bagge". Kritikern skrev: "I ett ecklesiastikdepartement är det helt naturligt att tro och myt kommer före kunskap och vetenskap. Det är en princip som går igen i de minsta detaljer av det baggeska kansliarbetet. Det är därför som lärare avskaffas och biskopar tillsättes. Det är också därför kristendomsundervisningen skall utökas och sexualundervisningen lämnas av prästen."[13]

Återgången till 1930-talets tonarter illustreras bokstavligen av en artikel 1944 vars rubrik "I höjden räddarn vi ej hälsa . . ." lånad från Arbetets söner, senast publicerats i Stormklockan år 1935.[14] Kristendomskritiken kom nu att koncentreras till kristendomen i skolan. Den pågående skolutredningen hade gett anledningen.

Under det nästföljande året kom förbundsledningen åter att fixera sin inställning till kristendomen i skolan. Anledningen var en PM från 1945 års läroboksкommitté med dess uppfattning att läroböckerna borde vara objektiva, i sak korrekta och i nivå med den senaste forskningen. Förbundsledningen instämde i detta men påpekade i sitt yttrande, att författare till läroböcker i kyrkohistoria, historia och geografi inte följde dessa regler. Angående kristendomsundervisningen i skolorna hänvisade förbundsledningen till den kommunistiska skolmotionen och tillfogade, att han i avvaktan på kristendomens avförande från skolschemat, fann det angeläget att läroböckerna i ämnet blev föremål för granskning. De flesta böckerna i genren borde förbjudas, de övriga omarbetas, varvid för psyket skadliga avsnitt borde borttas: "Gamla testamentets ohisto-

riska skildring av världens skapelse får inte stå oemotsagd, eleverna får inte bli itutade gallimattias om jungfrufödseln." Den "reaktionära propaganda" som förekom i läroböckerna i kyrkohistoria, främst rörande förhållandena i Sovjetunionen, hörde till det som borde avlägsnas.[15]

I referat från den skolkonferens 1945, som anordnats gemensamt av de politiska ungdomsorganisationerna i Stockholm, uppmärksammades ett inlägg gjort av en representant för det socialdemokratiska ungdomsförbundet. Denna hade hävdat, att eftersom barnen i skolans första klasser läste Gamla testamentet och fick "rabbla upp psalmverser, som de ingenting begriper av", var denna undervisning ett religionstvång. Den kristendomsundervisning som nu bedrevs var en "kuslig förvrängning av vad som avsågs från början. Från att ha varit en lära, som tagit sig an de förtrycktas sak, har kristendomen övertagits av de maktägande för att förslava folket." I stället för kristendom, som ansågs i vissa fall vara rent skadlig och i varje fall icke kunde anses göra någon nytta på schemat, borde undervisning om det demokratiska samhället och dess funktioner samt sexualundervisning sättas in.[16] Uttalandet stödde samma åsikt som det kommunistiska ungdomsförbundet hävdade.

Under 1946 satsade förbundet på att hos de egna leden höja argumentationsnivån och den ideologiska beredskapen. En serie föreläsningar kring de fem "rättigheterna" utstencilerades. Där upprepades kraven om kristendomsundervisningen. Jämfört med de två tidigare åren framstod skolan mera direkt som ett område för upprensning av fascismen. Därvid borttonade ånyo de direkta angreppen mot kristendomens plats i skolan. Den allmänna hållningen till kristendomen undergick dock ingen förändring: I en artikel rubricerad "Salige Manne" angrep skribenten pingströrelsens mötesstil men även Svenska kyrkan med "den officiella kyrkans hela ritsystem och mysticism. Även statskyrkan har ju kvar sin halvkannibalistiska rit att äta upp Kristi kött och blod under den heliga nattvarden." Artikelförfattaren avstod från att skratta eller gråta däråt. Han anlade i stället ett förstående deltagande och ansåg i god marxistisk anda, att orsaken till dessa religiösa beteenden var ett uttryck för materiell och intellektuell torftighet, en följd av det kapitalistiska samhällssystemet.[18]

Före 1940-talets utgång kom förbundet ännu en gång att förändra sin attityd gentemot kristendomen och kristna organisationer. Motgångarna år 1948 skapade ånyo en öppenhet. Kongressen 1948 hälsade även kristna ungdomsgrupper välkomna.[19]

Inställningen till kristendomen i samhälle och skola undergick under 1940-talet inga reella förändringar. Den marxistiskt-leninistiska synen på religionen var förhärskande. Detta gav dock under årtiondet olika utslag. När trycket mot det kommunistiska partiet och därmed det kommunistiska ungdomsförbundet lättat till följd av krigets förändring, ökade förbundet i medlemsantal och styrka. Därmed gavs förbundet möjlighet att åter skärpa sin ideologiska syn: En fast organiserad ungdomsfront skulle baseras på den politiskt organiserade arbetarungdomen. De religiöst organiserade grupperna var inte längre av intresse. De-

ras kristet ideologiska förankring bröt alltför markant mot den marxistisk-leninistiskt förankrade samhällssynen hos ungkommunisterna. Tydligast avtecknade sig förbundets antireligiösa inställning under förbundets glansperiod 1944–1947. Det moderna tekniska och demokratiska samhället måste prägla skolans ideologi – en materialistisk livsåskådning i kristendomens ställe, en teknisk och samhällelig kunskap i kristendomsundervisningens ställe, en ny klassfri, av marxist-leninistiskt vetenskapssyn präglad moral i stället för kapitalismens i kristendomen förankrade moral. Kristendom som självständigt ämne borde därför försvinna ur skolan och dess kulturhistoriska stoff överföras till historieämnet.

6.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Det kommunistiska ungdomsförbundet var formellt självstyrande i förhållande till det kommunistiska partiet. Dess nära relation kom i praktiken dock att innebära, att parti och ungdomsförbund under hela 1940-talet rönte samma öden – sovjetnormen påverkade båda. Då enighetsnormen gällde på abstraktionsnivå 3 mellan övriga partier fram till 1945, innebar detta en isolering för såväl det kommunistiska partiet som för dess ungdomsförbund. De incitament till en aktion i skolfrågan, som vid 1930-talets slut fanns inom ungdomsförbundet, kom därför inte att förverkligas. Först med sovjetnormens förändrade signaler och enighetsnormens, för inblandade partier, ifrågasättande uppkom förutsättningar härför. Ungdomsförbundet enades vid kongressen 1944 om en satsning på ett eget skolprogram. Avsikterna med skolsatsningen var, av samtliga uttalanden att döma, uppenbarligen två:

Å ena sidan bedömde man den pågående skolutredningen som helt otillräcklig för att kunna genomföra något väsentligt på skolområdet. Den företrädde borgerlighetens och inte arbetarnas intressen. Kritik av dess ordförande högerledaren Bagge förekom ofta. I detta läge skulle därför arbetarklassen inte längre stillatigande åse utvecklingen. I fullföljandet av klasskampen skulle arbetarrörelsens eget skolprogram ta form med första syfte att avskaffa och ersätta nuvarande skolutredning. Å andra sidan ville man med skolan som plattform skapa möjlighet att ena arbetarungdomen. Denna enhet skulle dessutom ta konkret form i manifestationen av ett enhetligt ungdomsförbund vilket skulle vara politiskt obundet men vila på ett av det kommunistiska ungdomsförbundet utarbetat program och på dess marxist-leninistiska grundideologi.

Ungdomsförbundet kunde hos partiet snabbt skörda gehör för sin skolsatsning. I valpropagandan 1944 kom ungdomsförbundets programsatsning "Ungdomens fyra rättigheter", till tals. Rätten till utbildning krävde skolväsendets demokratisering, i första hand en ekonomisk demokratisering. Genom ungdomsförbundets påtryckningar började partiet snart följa upp denna valsatsning. I slutet av året bestämde man vilka partimotioner som skulle framläggas vid nästkommande års riksdag. Fem kom att gälla skolan. Förslaget om en ny

skolutredning väckte mest uppseende. Det konkreta underlaget för denna skolmotion kom, som vi har sett, från ungdomsförbundet och manifesterades i att ungdomsförbundets ordförande Knut Olsson blev partiets motionsskrivare 1945. Ett år senare, när motionen skördat framgång och en parlamentarisk skolkommission tillsatts, blev samme ordförande partiets representant i denna kommission. Ungdomsförbundets skolsatsning hade rönt inflytande på såväl abstraktionsnivå 4, partiet, som på abstraktionsnivå 3, den statliga skolkommissionen. I skolfrågan hade ungdomsförbundet drivit partiet framför sig. Partiets lyhördhet för ungdomsförbundets initiativ hade varit friktionsfritt på grund av bådas anslutning till sovjetnormen.[1]

Ungdomsförbundets huvudintresse hade gällt de allmänna skolfrågorna. Som en konsekvens därav betonade man från mitten av 1940-talet nödvändigheten av kristendomens förändrade ställning i skolan. I denna fråga sammanföll ungdomsförbundets och partiets uppfattningar så nära att den påverkande parten inte kan urskiljas, även om de skarpaste formuleringarna kom från ungdomsförbundet. Det torde ha varit en traditionell syn inom båda organisationerna som 1945 fick sitt första mera markerade utslag: 1945 års kommunistiska partimotion i riksdagen, författad av ungdomsförbundets ordförande. Längre än till riktlinjer för kristendomen i skolan nådde varken förbundet eller partiet. Detta underlättade arbete och samförstånd inom skolkommissionen mellan den kommunistiske partirepresentanten, vilken till detta år varit ungdomsförbundets ordförande, och de socialdemokratiska partirepresentanter, vilka stod för partiets skolkommittés syn.[2]

Förbundets framgångar fick intensiv uppföljning under 1946. Därefter lämnade förbundet detta område; skolsatsningen tycktes vara i hamn. Andra fält blev föremål för ungdomsförbundets pionjärarbete, där partiet behövde stöd.

6.6 Sammanfattning

Sveriges kommunistiska parti intog under 1940-talets första hälft en särställning genom att vara enda oppositionsparti i riksdagen och därmed angripare av den på abstraktionsnivå 3 existerande enighetsnormen. Dessutom skilde sig partiet från övriga partier under hela 1940-talet genom sitt beroende av sovjetnormen, ett beroende som under 1940-talets första år till och med hotade partiets existens. Under sådana förhållanden kunde varken skolfråga eller skolans kristendomsfråga ha aktualitet för partiet.

I och med att enighetsnormen började ifrågasättas på nivå 3 inom det socialdemokratiska partiet och sovjetnormen dirigerades med hänsyn till en ny storpolitisk konstellation, skapades större aktionsmöjlighet på olika områden för det kommunistiska partiet. Ett eget nationellt inriktat program framställdes. 1930-talets modell för programrealisering, enhetspolitiken inom arbetarrörelsen, blev

åter användbar. En tilltagande positions- och röstmaximering ökade sammanhållningen. I partiets anslutning 1944 till det inom Landsorganisationen och det socialdemokratiska partiet framarbetade Arbetarrörelsens efterkrigsprogram, fick partiets programrealisering sitt konkreta uttryck.

Samlingsregeringens avgång under året 1945 och ersättande med en socialdemokratisk regering sågs av den kommunistiska partiledningen som en möjlighet till reellt inflytande i den svenska politiken för arbetarkravens genomförande. Det gällde att inte bara tala om enhet, det gällde att finna konkret underlag för skapandet av enhet. Som ett led i enhetsprogrammet och som en plattform för ett konkret handlingsinitiativ valde man skolan och kristendomen i skolan.[1] Partimotionen 1945 blev första uttrycket härför. Med vägledning av remissvar, tidningsartiklar och dylikt kunde partiledningen konstatera, att skolan var ett område moget för en arbetarpartiernas gemensamma frondering. Det är därför inte förvånande, att det kommunistiska skolprogrammet i 1945 års riksdagsmotion gav responser åt krav som man på förhand – sedan 1944 års socialdemokratiska partikongress – visste att socialdemokraterna ställt. Samtidigt uttalade partiet klart sin ståndpunkt i fråga om kristendomens ställning i skolan. Enighetsnormens ersättande med partinormen på abstraktionsnivå 3 gav det kommunistiska partiet ökade förhoppningar på en egen programrealisering via den av partiet valda vägen – att upprätta en arbetarnas enhetsfront, att skapa möjligheter för partiet att på abstraktionsnivå 3 hävda kompromissnormens giltighet i en samverkan mellan socialdemokraterna och kommunisterna – vägen mot den egna partinormens verkliga genombrott på abstraktionsnivå 2, en marxistisk-leninistiskt bestämd regering. Därvid var partiet angeläget att i ordval anknyta till motsvarande skoldebatt och ställningstagande inom det socialdemokratiska partiet: Skolan skulle demokratiseras i ekonomiskt och geografiskt avseende, men även ideologiskt och pedagogiskt, för att skapa en fri samhällstillvänd människa, där ämnet samhällskunskap hade en viktig funktion.

I synen på kristendomen i skolan är samma tendens tydlig: Den demokratiska skolans syn på frihet kunde inte förenas med en prefererad kristendomsundervisning, vare sig i konfessionell eller etisk-evangelisk utformning. En neutral religionsundervisning tycktes vara acceptabel i den mån ämnet skulle fortleva och inte endast till sitt kulturhistoriska innehåll överföras till historieundervisningen. Med det sedan 1928 inom kommunistpartiet antagna internationella programmet hade man kunnat förvänta sig en mera kontinuerligt förd kamp mot kristendomen i samhälle och skola. Enhetsfrontens upprättande och beslutet att utåt inte alltför markerat avvika från det socialdemokratiska partiet ger delvis förklaring till varför så ej skedde. Först då det kommunistiska partiets utsagor om skolan och kristendomen i skolan ställs mot partiets allmänna grundsatser och förankring i sovjetnormen – uttryckt bland annat i tredje Internationalens program från 1928 och med det sovjetiska samhället som modell – och ställs inför den resignation och besvikelse som artiklarna kring skolkommissionen 1948 gav vittnesbörd om samt ställs inför ungdomsförbundets skarpare

formuleringar – först då avtecknar sig ett från den socialdemokratiska inriktningen avvikande innehåll. Demokratisk skola var den, som tjänade ett samhälle ställt under proletariatets diktatur, en skola för det arbetande folkets barn. Utifrån en materialistisk marxist-leninistisk livsåskådning med dess hävdande av vetenskaplig underbyggnad framstod i sin ovetenskaplighet och vidskeplighet kristendomen i skolan som ett "survival", färdigt för avskrivning liksom dess produkt, det kapitalistiska samhället. Skolan skulle fostra Den nya människan, fri från religiös fördumning, upplyst genom den marxist-leninistiska vetenskapen, rustad med kunskaper i färdighetsämnena för att svara mot det tekniska framstegsinriktade samhällets krav.

I den mån det kommunistiska partiet i Sverige alls önskade någon religionsundervisning, skulle det vara en antagonistisk. En neutral religionsundervisning liksom en socialdemokratiskt definierad demokratisk skola var dock en anhalt, ett steg i rätt riktning, ett uttryck för att partiets strävan för arbetarnas enhetsfront hade krönts med framgång. Målet, ett enat arbetarparti med marxistiska förtecken, låg inom räckhåll. För att nå detta mål krävdes i övergångsstadiet ett mjukare språk.[2]

1948 medförde ur detta perspektiv en motgång för partiet. Sovjetnormen hade åter gett utslag för det svenska kommunistiska partiet. Positions- och röstmaximeringen liksom sammanhållningen reducerades och medförde minskade möjligheter för en programrealisering. Därtill kom förskjutningen inom nivå 2 och 3, där den socialdemokratiska regeringen blev allt mer böjd att följa kompromissnormen. Starkast utslag gav denna förändring för kristendomens utformning i skolan. Den etisk-evangeliska kristendomsundervisningen och morgonandakten i skolan kom att bestå. Skolpropositionen 1950 motsvarade alltså inte till alla delar de förhoppningar det kommunistiska partiet kunnat hysa på grundval av 1946 års skolkommissionsförslag.

I partiets val av konkreta områden för att realisera enhetsfrontens program blev ungdomsförbundets satsning på skolan avgörande. Det var också detta förbund, som först konkretiserade frågorna om skolan och kristendomen i skolan. Ungdomsförbundet bidrog även på personplan till partiets utformning av en skolsatsning genom sin ordförande Knut Olsson. Ungdomsförbundets lätthet att hos partiet få responser för sin skolsyn berodde dels av denna personliga överbryggning dels av att båda lydde under samma normsystem.

Det kommunistiska inflytandet på nivå 3 i skolfrågan hade varit ett kort gästspel mellan åren 1946 och 1948 i en mellanakt av strategisk förändring av sovjetnormen och med psykologisk förstärkning av de sovjetiska militära och strategiska framgångarna mot slutet av och omedelbart efter andra världskriget, innan det "kalla kriget" utbredde ett annat klimat.

7 Folkpartiet – skolan och kristendomen

7.1 Allmän målsättning

7.1.1 Program

Folkpartiet bildades år 1934 genom en sammanslagning av det liberala partiet och det frisinnande folkpartiet. Därmed framträdde det sedan 1923 tudelade partiet åter som enad front. Inom sig rymde Folkpartiet företrädare från alla socialklasser med olika konfessionella och kulturella ställningstaganden. Det liberala partiet hade framför allt lagt vikten vid individens frihet och främst i dess kulturella och ekonomiska aspekt. Det frisinnade folkpartiet hade värnat den enskildes frihet i förhållande till samhället och religionen. En nyorientering var på väg mot en socialliberalism, varvid bildandet av ett enhetligt parti utgjorde första stadiet mot det som 1944 blev helt dominerande med Bertil Ohlin som partiledare.

Det nybildade Folkpartiet var medvetet om de sinsemellan motsatta uppfattningarna bland dess medlemmar. Skillnaderna mellan liberaler och frisinnade, så kallade kulturradikaler och frikyrkliga, och mellan stadsbor och landsbygdens folk gav Folkpartiet dess speciella karaktär. Folkpartiet ville höja sig över klassgrupperingar och sådana motsättningar, vilka mer eller mindre låg till grund för övriga partibildningar. Folkpartiet sade sig vilja värna om det gemensamma, ”ty på djupet hos vårt folk finnes en outplånlig vilja, att i rättens och frihetens namn hålla samman om sant demokratiska strävanden till hela landets välfärd.”[1]

Detta kännetecknar också 1934 års program, vari partiets målsättning uttryckes sålunda: ”Förbättrandet av vårt folks andliga, ekonomiska och sociala livsbetingelser på den medborgerliga likställighetens grund, ett ansvarskännande, förtroendefullt samarbete mellan de skilda folkgrupperna och en lagbunden samhällsordning äro förutsättningar för vårt lands välfärd.” Utifrån denna målbeskrivning där individens frihet, folkgemenskapen och det för hela folket gemensamma bästa stod i centrum, arbetade partiet för demokratins fortbestånd mot diktaturens samhälle, för ”frihet utan självsvåld, rättvisa utan godtycke och mannamån, kvinnans likställighet, samvets-, tanke-, yttrande- och föreningsfrihet”. Ur ekonomisk synvinkel skulle välstånd skapas för hela folket och icke endast för vissa samhällsklasser. Enskild företagsamhet och handelns frihet liksom ett självständigt jordbruk och en fri arbetsutövning ansågs vara förutsättningar för att nå dessa mål. Partiprogrammet gav, samtidigt med betonandet av folkgemenskapen, uttryck för uppfattningen, att den enskilde i så hög grad

som möjligt skulle sörja för sin egen sociala trygghet och sitt eget oberoende samt att samhällsåtgärder endast i nödfall skulle insättas. En förutsättning för detta var, att skattetrycket på individen anpassades efter skattedragarnas förmåga.[2]

Folkpartiets grundprogram kom att gälla i tio år. Den 11 juni 1944 beslöt landsmötet att fastställa ett nytt program. Folkpartiet önskade fortfarande framstå som värnare av "de liberala grundsatserna om frihet, rättvisa och humanitet". Än tydligare än tidigare fastslogs, att statens förhållande till individen skulle präglas av "respekt för människovärdet och för den enskildes rätt". Varje hot mot demokratin måste avvärjas. Stärkandet av riksdagens ställning var en garanti också mot centraliseringstendenser inom den statliga förvaltningen. Inom den ekonomiska politiken värnade även detta program om den enskilda företagsamheten. En avveckling av den kontroll över näringslivet, som staten på grund av krigsförhållandena utövade, krävdes. På en punkt fanns en tydlig avvikelse från 1934 års program: Stat och näringsliv förutsattes nu samverka i stabiliserandet av den ekonomiska konjunkturen. Denna så kallade socialliberalism framträdde även gällande jordbruket och socialpolitiken. Staten förutsattes ta en aktivare roll utan att fördenskull utöva kontroll av näringslivet.[3] Bakgrunden till denna förändring mellan de båda programmen utgjordes framför allt av professorn i nationalekonomi Bertil Ohlins framträdande som ideolog inom Folkpartiet. Förändringen gällande statens roll visavi näringslivet och det socialpolitiska området; de allmänna värderingarna gällande staten kontra individen kvarstod oförändrade.

Vi ska nu närmare, och i relief mot Folkpartiets grundinställning, beakta hur partiets inställning till skolan och kristendomen i skolan avspeglas i de båda partiprogram, som var giltiga under var sin hälft av 1940-talet:

1934 års program	*1944 års program*
Undervisning liksom upplysning över huvud taget är en av de viktigaste förutsättningarna för ett lyckligt samhällsliv. Skolväsendet med folkskolan såsom den stora grundskolan för vårt folk, det frivilliga folkbildningsarbetet och vetenskaplig forskning böra därför vara föremål för samhällets särskilda omvårdnad. Större vikt bör läggas vid det uppväxande släktets karaktärsdaning och personlighetsutveckling. Skolan bör giva en utbildning mera avpassad för det praktiska livets krav.	Åt varje medborgare bör möjlighet ges till en efter hans anlag avpassad utbildning. I ett rikt förgrenat skolväsen skall folkskolan utgöra den allmänna grundskolan. Det praktiska livets krav på lämpligt avpassade utbildningsvägar bör mer än hittills skett tillgodoses, bland annat genom vidgad yrkesutbildning. Det fria folkbildningsarbetet skall kraftigt stödjas. För alla samhällsgruppers ungdom på land som i stad böra bildningsvägarna göras så långt möjligt lika tillgängliga. Karaktärsdaning och personlighetsutveckling böra klart fattas som en uppfostrans huvudangelägenhet. Undervisningsväsendet skall inriktas på en demokratisk medborgarfostran i enlighet med hemmets och samhällslivets krav.

Vårt folks andliga och fysiska hälsa skall främjas. Allt, som leder till folkstammens försämring och sedernas urartning, motarbetas. Respekten för andliga, religiösa och etiska värden måste upprätthållas, så att den allvarliga livssyn, som hör till vårt folks värdefullaste arv och som i den kristna kulturen har sitt starkaste fäste, bevaras och vidgas. Yttringar av ett osunt nöjesliv och ett vinstbegär, som ockra på mänsklig svaghet och njutningslystnad till förfång för god sed, folkhälsa och ekonomi, böra med all kraft bekämpas.

Vårt folks andliga och fysiska hälsa skall genom förebyggande och uppbyggande åtgärder stärkas. Allt som leder till folkstammens försämring och sedernas urartning motarbetas. Ideella folkrörelser och ungdomsorganisationer böra uppmuntras och stödjas. I samverkan med dem bör samhället kraftigt utveckla möjligheterna till god och uppbyggande fritidssysselsättning. Yttringar av ett osunt nöjesliv och ett vinstbegär som ockrar på mänsklig svaghet, skola effektivt bekämpas. Respekten för andliga, religiösa och etiska värden måste upprätthållas, så att den allvarliga livssyn, som hör till vårt folks värdefullaste arv och som i den kristna kulturen har sitt starkaste fäste, bevaras och vidgas.

Vid en jämförelse av de båda programmen ter sig skillnaderna i skolsyn små. Folkskolan som gemensam grundskola till vidare studier och poängterandet av skolans karaktärsdanande uppgift kännetecknar båda skrivningarna. I 1944 års program preciseras dock denna fostrans innebörd till en demokratisk medborgarfostran. Kriget hade satt sin prägel på utformningen liksom programmets vaktslående kring demokratin över huvud taget. I fråga om kristendomen i skolan kan vi konstatera att båda partiprogrammen saknar uttalanden, vilket även gäller om kyrkans ställning i samhället. Däremot ger båda programmens identiska formulering om "respekten för andliga, religiösa och etiska värden" uttryck för en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning. Från och med Bertil Ohlins framträdande kan man notera förändringar i den ekonomiska och sociala politiken, dels genom en övergång från en äldre nationalekonomisk teori till något som benämndes socialliberalism, dels genom att dessa frågor nu kom i förgrunden i partiets ansträngningar att nå större politiskt inflytande. Samtidigt behölls den religiöst liberala kulturprotestantiska samhällssynen. I synen på skolans undervisning noterades endast en något större utförlighet angående tidigare riktlinjer.

7.1.2 Programrealisering

De program Folkpartiet antog vid landsmötena 1934 och 1944 gav uttryck för partiets allmänpolitiska åskådning. Med utgångspunkt från dessa grundsatser arbetade sedan 1943 en kommitté inom partiet för att lägga fram ett handlingsprogram med sikte på efterkrigstiden. Dess resultat framlades i skrift någon månad före landsmötets konfirmering av det nya partiprogrammet 1944. "Efterkrigstidens samhälle", som skriften kallades, syftade till att i form av handlingsprogram dra konkreta slutsatser av partiprogrammet. Gentemot det "stats-

socialistiska samhället, vilket övertagit produktionsmedlen och centraliserat makten över politik och ekonomi" hävdades en fortsatt socialliberal politik: ett decentraliserat samhälle med ett fritt näringsliv. Detta sågs som "en förutsättning för medborgarfrihetens bestånd likaväl som ett villkor för det fulla utnyttjandet av människornas förmåga och duglighet". Efterkrigspolitiken formulerades i sex punkter: Rätt till arbete, skälig levnadsstandard, individens trygghet för inkomstbortfall, familjestöd och en "rationell folkvård".

Programmets sjätte punkt avsåg skolan. För en skolreform talade framför allt det moderna tekniska, politiska och demokratiska samhället. En åttaårig folkskola med jämställd teoretisk och praktisk utbildning motsvarade avnämarbehoven. En jämn fördelning av skolor över landet var ett jämlikhetskrav. En ekonomisk och geografisk demokratisering av skolan var dominerande aspekt i handlingsprogrammet. I någon mån antyddes även en ideologisk demokratisering: Skolan hade en fostrande uppgift. Ett politiskt demokratiskt samhälle krävde, att dess invånare intresserade sig för medborgerliga angelägenheter. Skolan skulle fostra individen till självständigt tänkande, till samarbetsförmåga, till självdisciplin och till social ansvarskänsla. Därvid bedömde man ämnen som kristendomskunskap ge särskilda möjligheter till sådan etisk fostran. Programmet var allmänt hållet. Detaljer avstod man åt skolutredningen att precisera. Den åttaåriga obligatoriska skolan bedömde man vara i behov av komplement. Med utgångspunkt från folkhögskolan tänkte man sig en utvecklad folkhögskola med kapacitet att ge en "allmänt medborgerlig uppfostran" till "all svensk ungdom". Denna utbildning skulle inte följa direkt efter folkskolan utan först några år därefter, såsom en slutlig medborgarfostran.[1]

Med efterkrigstidens samhälle fick partiet ett konkret handlingsprogram, grundat på en socialliberal värdering av frihet och jämlikhet, stat och individ. Efter partiets landsmöte, där handlingsprogrammet dock ej helt antogs, stod klart att den enighetsnorm som partiet anslutit sig till på abstraktionsnivå 3, i samband med ingåendet i samlingsregeringen, nu var på väg att ersättas av partinormen.[2] Inför det väntade krigsslutet kom partiet att profilera sig till skillnad från samlingsregeringen, vilken undvek att polarisera motsättningar. Valutgången vid riksdagsmannavalet 1944 bekräftade, att partiet valt rätt kurs. Hävdandet av partinormen förstärkes av ökad röst- och positionsmaximering. I Folkpartiets socialliberala "ramhushållning" ingick kravet på en ekonomisk och geografisk demokratisering av skolan samtidigt med en ideologisk demokratisering, i vilken kristendomen tillerkändes en social funktion i efterkrigssamhället. Sedan försvarsfrågan, som var dominerande under 1940-talets första del, lösts i enighetsnormens tecken, kom den ekonomiska politiken, fördelningspolitiken, näringslivets och den enskildes villkor under efterkrigstiden att utgöra områden där partinormen successivt från och med 1944 tog överhand.

Med krigets upphörande och med samlingsregeringens ersättande av en socialdemokratisk ministär 1945 var partinormen allenarådande för Folkpartiet. Ambitionen var att stärka sitt inflytande på abstraktionsnivå 3 och därvid be-

röva socialdemokraterna regeringsställningen. Inför valet 1948 kompletterades därför handlingsprogrammet från 1944 med ett tillägg benämnt "Socialliberal samhällssyn". Vid sidan av de sociala och ekonomiska frågor som behandlats 1944, betonades nu skillnaden mellan liberalism och socialism som fundamental såväl på ekonomiskt och politiskt område som i människouppfattning och frihetssyn. Också skolans område berördes.

Medan handlingsprogrammet 1944 talat främst om skolans demokratisering ur ekonomisk och geografisk synvinkel, framstod nu 1948 behovet av en ideologisk demokratisering. Det moderna samhället, vilket brutit upp från hemmens och ett enhetligt samhälles starka norminflytande både över de uppväxandes moral och över deras yrkesval och bildningsnivå, ställde nya krav på skolan. Skolan fick inte förbli kunskapsistoppare utan skulle genom fostran "möjliggöra personlighetens fria tillägnan av kulturens värden", utveckla personliga anlag, förstärka vilja och omdöme samt främja kamratskap och samarbete.

Samtidigt med betonandet av friheten framhölls frihetens gräns, samtidigt med betonandet av skolans fostrande ansvar framhölls att hemmens fostrande roll var primär, skolans och samhällets kompletterande. De unga behövde frihet och normer. Man önskade finna en medelväg mellan "frihetsradikalism och konservativ auktoritetstro". Skolan skulle, i stället för att vara traditionellt "karaktärspräglande", vara "karaktärsuppbyggande". Kristendomens plats eller dess eventuella roll som karaktärsuppbyggare nämndes inte, vilket varit fallet vid 1944 års handlingsprogram. Den fostrans medelväg man önskade preciserades inte heller. Däremot uttalde man sig uppskattande om det inom skolkommissionen pågående reformarbetet.

Kristendomen kom i 1948 års tillägg till handlingsprogrammet att beröras utifrån en annan aspekt än skolans, nämligen partiets. Medan 1944 års handlingsprogram hade en för partiet gemensam kulturprotestantisk grundsyn, ordades därom intet 1948. Utgångspunkten blev nu i stället betonandet av de kristnas, speciellt de frikyrkligas, och de "radikalas" gemensamma intressen och goda samarbete inom partiet. Slutkapitlen var skrivna av medarbetaren i Svenska Morgonbladet fil dr Erik Hjalmar Linder och av tidigare medarbetaren i Dagens Nyheter, huvudredaktören på Expressen, filosofie licentiat Ivar Harrie. Båda skribenterna arbetade under en gemensam nämnare: människans personliga avgörelse och den individuella friheten. Den kulturprotestantiska grunden var här ersatt med en, byggd på ett "etiskt minimum" – det för sekulariserad och kristen humanism gemensamma. De kristnas ställning inom Folkpartiet var tydligen en för partiet brännande punkt år 1948.[4]

Mot den här presenterade förändringen i Folkpartiets allmänprograminriktade och partistrategiska bakgrund ska vi nu närmare studera partiets agerande i skolfrågan.

7.2 Partiet – skolan och kristendomen

7.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

I Folkpartiets tidskriftsorgan "Folkpartiet" återfinns 1936 en intervju med partiets ledare, Gustaf Andersson i Rasjön. Intervjun gällde partiledarens inställning till en förlängning av den obligatoriska folkskolan med ett sjunde år. Själv medlem av den statliga skolkommitté som framlagt förslag därom ansåg han, att detta var en reform enbart för städerna och samhällena, medan landsbygdens förhållanden var sådana att ett sjunde skolår var olämpligt. Där skulle barnen delta i arbetet så snart skoltiden var förbi.

Denna grundinställning hos Gustaf Andersson präglade också det som två år senare skulle resultera i en partimotion från Folkpartiet angående en utredning om utbildningens utformning och innehåll i ett fempunktsprogram. Grundtanken var här inte att folkskolan skulle förlängas men att ungdomen, efter en tid i arbetslivet, vid 17–20-årsåldern skulle få en fortsatt och mer kvalificerad undervisning i en så kallad medborgarskola. Man önskade i princip en utvidgning av folkhögskolans idé. Det var inte bara barnaåren som behövde fostran.[1] Partimotion om "Bättre folkundervisning" yrkade för en grundlig påbyggnad av folkskolan och utmynnade i krav på vidgad yrkesundervisning, rationell anordning av folkskolans lärostoff, yrkesrådgivning i folkskolans sista klass, fortsättningsskolans uppgifter, överförande på andra skolformer samt medborgarskola för ungdom i mogen ålder.

Motionen röstades ner efter en livlig debatt i statsutskottet och rönte samma öde vid riksdagens slutliga ställningstagande. Beredskapen att genomföra en skolreform verkade vara obefintlig.[2]

Trots bakslaget i riksdagen hölls tanken på skolreform vid liv i tidskriften Folkpartiets spalter. I en artikel 1939 kritiserades skolans överbetoning av kunskapsstoff, medan skolans inriktning på praktiskt kunnande och fostran av individen framhölls som önskvärt. I en ledare kritiserade folkpartiledaren ecklesiastikministern Arthur Engberg för bristande intresse för skolfrågan.[3]

Under år 1940 speglar tidskriften Folkpartiet ett stigande intresse för skolfrågan. Den avslagna motionen 1938 var ingen episod. Dess krav återkom i flera artiklar. Framför allt riktade man kritik mot yrkesutbildningen och krävde, att denna måste vara såväl praktiskt inriktad som ge medborgarfostran.[4] Riksdagsledamoten Kerstin Hesselgren tog till orda i skolfrågan. Hon informerade om skolutbildningen i USA, vilken hon fått aktuella upplysningar om genom Alva Myrdal, och om hur man där genom medborgar- och yrkesutbildning löst ungdomens arbetslöshetsproblem. En artikel om den liberale skolmannen Fridtjuv Berg passade in i sammanhanget för att illustrera vilket arv partiet hade att förvalta.[5]

Man kan alltså våga påstå, att 1938 års folkpartimotion i riksdagen blev den framstöt som väckte skoldebatt inom folkpartikretsarna. Det är därför inte för-

vånande att finna, när samlingsregeringens ecklesiastikminister i december 1940 tog initiativet till en genomgripande utredning i skolfrågan, att detta fick positiva reaktioner från folkpartihåll. I en ledare skrevs: "Från folkpartiets sida kunna vi så mycket hellre hälsa den vidtagna åtgärden med tillfredsställelse, som vi själva ha tagit ett steg i precis samma riktning." I motiveringen till den motion Folkpartiet framfört i riksdagen 1938 återfann man samma tongångar, vilka nu kännetecknade Gösta Bagges direktiv till utredningen. Ledarskribenten beklagade endast, att Folkpartiet släppt saken och inte återkommit med sin motion efter 1938.[6] En samsyn i skolfrågan mellan Folkpartiet och skolutredning förelåg vid denna tidpunkt.

Om partiets tidskrift i någon mån intresserat sig för skolfrågans uppföljning och därvid gett partiordföranden möjlighet att aktualisera denna fråga, så var partiets aktivitet för en skolreform i övrigt obefintlig. Riksdagsgrupp, partimöten, förtroenderåd och partistyrelse fann ingen anledning att vidare engagera sig i skolfrågan. Troligtvis bidrog till en början dels det kompakta motstånd man mött i riksdagen 1938, dels partiordföranden som funnit frågan dåligt förankrad inom Folkpartiet trots partiprogrammets utformning.[7] Med samlingsregeringens bildande i slutet av år 1939 förändrades läget radikalt. Folkpartiets roll förbyttes från att ha varit oppositionsparti till att vara regeringsparti. Skolfrågorna kom inte att sortera under Folkpartiet.

År 1942 fann Folkpartiets styrelseorgan en mera direkt anledning beakta skolfrågan. En skrivelse från partiets kvinnoförbund uppmärksammade skolindragningar, vilka i besparingssyfte drabbade landsbygden. Landsmötet detta år fick likaledes ta ställning därtill, varvid man uppmanade partiets riksdagsgrupp till åtgärd.[8] Som ett led i Folkpartiets höjda aktivitet inför efterkrigstid och inför landsmötet 1944 tillsattes på förslag av Bertil Ohlin år 1943 en permanent delegation för undervisningsfrågor. Bland dess medlemmar återfanns folkskoleinspektör Viktor Fredriksson, ledamot av den pågående statliga skolutredningen.[9]

Även partiets höstkonferens 1943 betonade vikten av att undervisnings- och uppfostringsfrågorna ägnades grundligare behandling. Vid denna konferens diskuterades utkastet till det som skulle bli 1944 års handlingsprogram. Kring skolans ekonomiska, geografiska och ideologiska demokratisering rådde ingen diskussion, däremot kring den organisatoriska lösningen av förhållandet mellan folkskola och realskola.[10] Tendensen var densamma på partimötet-landsmötet 1944. Den enda fråga som mötte opposition var skolorganisatorisk: frågan om ett åttonde skolår. Med hänsyn tagen till att Bondeförbundet inte ställt detta krav och att det sjunde året ännu ej var generellt genomfört, borde partiet undvika ett sådant bindande uttalande. Detta blev också landsmötets mening. Partiprogrammet behöll sin mindre fixerade skolsyn som uttryck för partiets ståndpunkt. I fråga om den ekonomiska, geografiska och ideologiska demokratiseringens princip rådde dock full överensstämmelse med handlingsprogrammet. Handlingsprogrammet med sin anslutning till en åttaårig obligatorisk folkskola visar, att de ledande inom Folkpartiet var beredda till ett vidgat

skolprogram.[11] Partiledningen sökte därför under hösten undgå de krav som ställdes utifrån angående precisering av partiets skolpolitiska program.[12]

Den 28 september 1944 skedde partiledarskifte inom Folkpartiet. Bertil Ohlin efterträdde Gustaf Andersson. I ett oktobernummer av Folkpartiet skisserade Ohlin ett partiledarprogram under rubriken "Folkpartiet och framtiden". Som initiativtagare gav han sitt fulla stöd åt partiets handlingsprogram, Efterkrigstidens samhälle. "Liberalismens radikalism" syftade till en förbättring av livsbetingelserna för alla människor. En demokratisering av undervisningsväsendet genom införandet av "mellanskola åt alla", för att avlägsna klyftan mellan folkskola och realskola, tedde sig för Bertil Ohlin som "mera radikal åtgärd än att införa ett halvt dussin statliga monopol". Det var också genom detta handlingsprogram som partiet hade hävdat sig i valet, ett val där skolfrågorna för första gången sedan 1938 aktualiserats av Folkpartiet.[13] Om den tidigare partiledaren, efter erfarenheterna av sitt utspel i skolfrågan 1938 och sedan med hänsyn till samlingsregeringen, intagit en avvaktande ståndpunkt, bekände sig den nye partiledaren, trots oenighet inom partiet angående graden, till en skolsyn som förutsatte en omfattande reform. Denna var en nödvändig förutsättning i förverkligandet av efterkrigssamhället som ett socialliberalt präglat samhälle.[14]

Partiledarens inriktning på skolfrågan tog sig konkreta uttryck under 1945 inom partiets riksdagsgrupp. Därvid ådagalade riksdagsmannen Bertil von Friesen sitt engagemang i skolfrågor.[15] I sin iver att nå konkreta resultat kunde partiledningen utnyttja sina försänkningar inom den statliga skolutredningen. Av utredningens femton medlemmar kallades fyra, samtliga folkpartister, till partiets riksdagsgrupp för överläggningar.[16] Målsättningen var tydlig. I anslutning till skolutredningen skulle Folkpartiet verka för en skolreform. Samverkan torde ha underlättats av att Folkpartiet hade medlemsförankring i utredningen. Gemensam faktor för folkpartiledningens och skolutredningens skolsyn var dessutom en åttaårig obligatorisk folkskola, en ur ekonomisk och geografisk synpunkt demokratiserad skola med en ideologisk förankring i en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning.

I samverkan med skolutredningen såg partiets ledning den egna skolsynen möjlig att förverkliga i enlighet med 1938 års motionskrav och 1944 års handlingsprogram.

Att samlingsregeringen ersattes med en socialdemokratisk ministär resulterade 1946 i tillsättandet av en parlamentarisk skolkommission. Folkpartiledningens skolplan måste skrinläggas. Förändringen kännetecknade Folkpartiets agerande under året. I en partimotion till 1946 års riksdag aktualiserade partiet sina krav på en, framför allt ur ekonomisk synvinkel, demokratiserad skolreform.[17] Omställningen tycktes dock inte bereda alltför stora bekymmer. Någon debatt med anledning av den nya kommissionen förekom inte i partitidskriften.

I valhandboken inför 1946 års kommunalval skrev ungdomsförbundets vice ordförande, Matts Balgård, om Folkpartiets av gammalt datum "varma intresse

för utbildningsfrågorna". Han ansåg att Gösta Bagges skolutredning kommit som en följd av Folkpartiets – men även andras – framstötar. Balgård konstaterade dock, att skolutredningens nydaningsplan "visat sig sönderfalla i en massa i och för sig goda uppslag", som det nu skulle bli 1946 års parlamentariska skolkommissions uppgift att söka systematisera och politiskt-ekonomiskt realisera. Nu återstod att avvakta skolkommissionens resultat. Matts Balgård uttryckte farhågan att skolan betraktades ur skolorganisatorisk synvinkel mera än ur ideologisk. Det var främst en "fråga om den levande anda, vi förmår ingjuta i vår skola", uttryckt i arbetsmetodernas demokratisering med teoretisk kunskap och praktiskt arbete i ett komplementärt förhållande.

Medan partiet tidigare lagt tonvikten på en ekonomisk och geografisk demokratisering, framhöll Balgård nu den ideologiska och pedagogiska aspekten. Folkpartiets valprogram präglades av samma intention som valhandboken.[18]

Partiledningens beredskap att inom ramen för den nya skolkommissionen, där partiet hade endast en representant, verka för en lösning av skolans problem växte under de närmast följande åren. Huvudvikten lades dock alltjämt på demokratiseringen ur ekonomisk och geografisk aspekt. Villigheten till samförståndslösning gav möjlighet till en ändring av Folkpartiets handlingsprogram. Många faktorer samverkade: En intresseförskjutning från "landsbygdsliberalism" till "stadsliberalism", då Gustaf Andersson efterträddes som partiledare av Bertil Ohlin. Med den nye partiledarens nationalekonomiska förankring innebar ledarskiftet ändrade utgångspunkter i synen på hur samhällsproblem skulle analyseras och lösas. Vid tillsättandet av representant i skolkommissionen valdes ingen med anknytning till skolutredningen utan läkaren och riksdagsmannen Bertil von Friesen. Vidare rådde inom partiet i skolfrågan oenighet angående dess organisatoriska konsekvenser. Planerna på en åttaårig skola utbyttes mot skisser för en nioårig. Planerna på en medborgarskola byggd på folkhögskoleidén byttes i uppslutning kring en förlängd skolplikt, en mellanskola för alla. Bertil Ohlins personliga agerande tycks ha bidragit till planförändringen. Redan under år 1947 kunde man inom partiledningen konstatera, att någon partipolitisk strid inte skulle bli nödvändig i skolfrågan. I linje med Bertil Ohlins uttalanden räknade man med, att Folkpartiet på så sätt fullföljde "förpliktande liberala traditioner".[19]

Valåret 1948 var skolfrågan åter aktuell för Folkpartiet. Skolkommissionens förslag var då framlagt och utredningarnas tid förbytt i remissernas. Det slutliga ställningstagandet i skolfrågan var att vänta. I valhandbokens 1948 inledningskapitel behandlades den politiska inriktningen mot ett nytt årtionde av partiledaren Bertil Ohlin. Vid omnämnandet av en skolreform stannade han vid den ekonomiska demokratiseringen. Varje elev skulle kunna tillgodogöra sig undervisning oberoende av ekonomiska förutsättningar. Detsamma hade han understrukit inför årets landsmöte, i ett tal, även det publicerat i valhandboken.[20]

Bertill von Friesen, Folkpartiets representant i skolkommissionen, betonade i en särskild artikel om skolreformen den svenska liberalismens roll i arbete för ut-

bildningens demokratisering i ekonomiska och geografisk mening. Han framhöll också, att bland 1940 års skolutredningsmedlemmar funnits flera framstående pedagoger hemmahörande i Folkpartiet. Angående 1946 års skolkommission konstaterade han, att Folkpartiet där endast representerats av en ledamot av totalt tolv, men tillfogade: "Till trots av det starka socialdemokratiska inslaget i 1946 års kommission har denna ändå kunnat utarbeta ett i huvudsak enhetligt principtänkande". von Friesen ansåg att förslaget överensstämde med liberalt tänkande.[21]

1948 års valhandbok uttryckte som helhet partiledningens inställning i skolfrågan präglad av Bertil Ohlin. Några delade meningar inom partiet hördes inte längre. Den nya skolreformen var, sedd ur partiets synvinkel, identisk med dess egna krav fast i konkretare form. Skolkommissionens förslag 1948 var förberett och väckte föga uppmärksamhet.[22] Inför 1950 års riksdag, då skolpropositionen skulle granskas, kommenterades händelsen positivt i Folkpartiet. Partiets ombudsman kunde i sin verksamhetsrapport för år 1950 slutsummera: "Årets riksdag har att behandla en mycket stor fråga, skolreformen ... Folkpartiet har naturligt slutit upp kring kravet på ökade studiemöjligheter för den svenska ungdomen. Det synes i viss utsträckning vara möjligt att föra denna fråga i hamn utan upprivande partistrider."[23] Genomgående betonade man skolreformens ekonomiska och geografiska demokratisering. Intet ordades om dess ideologiska aspekt, trots att såväl parti- som handlingsprogram innehöll en sådan.

7.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

För Folkpartiets del gav dess skolmotion 1938 belägg för partiledningens och partiledarens uppfattning att en allmän skolreform var nödvändig. I denna motion och i den efterföljande debatten berördes inte kristendomen i skolan. Intresset hade i första hand koncentrerat sig kring skolans behov av ekonomisk reform och skolans anpassning till näringslivets krav. Motionen hade också berört skolans karaktärsdanande uppgift utan att närmare precisera dess grund och innehåll.

Skolans karaktärsdanande uppgift framhölls 1940 i en artikel i partiorganet Folkpartiet av rektor O. Helling. Han framhöll att de ungas karaktärsdaning var en angelägen uppgift för såväl skolan som hemmen. Grunden för denna daning skulle vara kristendomen. "Kristendomen stöter inte bort ungdomen och ungdomen stöter inte bort kristendomen om den är äkta, sund och ärlig." Vidare hette det: "De kristna principerna måste bli ungdomens grundlag i fortsättningen. Vi har haft alldeles för mycket av självviskhet, livsnjutning och dylikt hittills."[1]

Uttryck för samma synsätt gav redaktionen för Folkpartiet år 1941 genom en kort saxad artikel i kursivstil av Alf Ahlberg: "Det enda, som kan rädda vår kultur, är en förnyelse i världshistorisk skala av dess skapande princip kristendomen." Riksdagsmannen Oscar Malmborg bidrog också till debatten. Med citat från biskop Tor Andræ hävdade Malmborg, att skolan skulle ge en fostran

av de unga mot de "tidlösa mål", som oberoende av tillfälliga omständigheter stod fasta. Även ytterligare ett par debattörer betonade fostrans betydelse i en tid då freden och kulturvärdena var i fara.[2]

Att skolan skulle kunna skapa karaktärsfasta och moraliskt högstående människor med förankring i den svenska kristet förankrade kulturtraditionen var ett tema i många artiklar. Den nytillsatta skolutredningen med dess direktiv gällande skolans karaktärsdanande uppgift och världshändelserna, kriget runt Sveriges gränser, nazismen och kommunismen, utgjorde bakgrunden för debatten om skolan och dess mål. I detta perspektiv gav en artikel 1942 sin anslutning till den för riksdag och kyrkomöte givna parollen "den svenska linjen – den kristna linjen". Den kvinnliga artikelförfattaren tolkade innebörden som en uppmaning till de kristna kvinnornas aktivitet i hem, församling och skola.[3]

I tidskriften Folkpartiet ebbade den stora vågen av skoldebatt ut med år 1942. De grundtankar, som hade lagts fram i partimotionen 1938, hade varit tongivande sedan dess. I en kulturprotestantisk kristendomssyn hade såväl liberaler som frisinnade kunnat enas. Vaktslåendet kring denna kristendomstolkning hade varit betydande. Skolutredningens tillkomst och deklarationen av dess förankring i en humanistisk kristendomssyn hade inte medfört några svårigheter att i skolutredningens direktiv se partiets egna intentioner.[4]

På ledarplats i Folkpartiet kommenterades den i mitten av år 1943 igångsatta partiprogramrevisionen med följande ord: "Liberalismen har på kristen grund utvecklat en syn på människan och samhället . . . När förtroenderådet nu tillsatt en kommitté för översyn av partiets program, kan det således icke vara fråga om en nyprövning av själva principernas bärkraft – i det avseendet uppträder folkpartisten med förtröstan och stolthet som den ståndaktige tennsoldaten."[5] Kommitténs intentioner korresponderade med de uppmaningar ett par folkpartiavdelningar inlämnat till årets höstkonferens, vid vilken man betonat att partiet, förutom fortsatt aktivt intresse för skolfrågorna, även måste iaktta en "aldrig slappnande vakthållning om de ideella strävandena, om kristen kultur och den demokratiska samhällsordningen."[6] Arbetet inom partiet på utformandet av ett nytt program stadfästes 1944. Den kristet förankrade kultursynen var oförändrad.

Debatten kring kristendomen och dess plats i samhälle och skola under 1940-talets första år hade sin utgångspunkt i rådande krigssituation. Vid kommunalvalet 1946 var situationen ny: Den socialdemokratiska regeringen hade medfört, att skolutredningen lämnat initiativet i skolfrågan till den parlamentariska skolkommissionen. De snabba förändringarna åsamkade inte partiet bekymmer i fråga om skolans ekonomiska, geografiska och organisatoriska demokratisering men dessmer i fråga om dess ideologiska. I 1946 års valhandledning skrev baptisten och professorn i kyrkohistoria Gunnar Westin: "I denna tid kräves det, att de kristna samlar sina väljarskaror och energiskt manar till valdeltagande, ty endast genom ett övertygande starkt inslag i valet kan respekt för deras synpunkter vinnas inom skolkommissioner och regeringskretsar." Westin

ansåg vidare, att den svenska kulturen var intimt förknippad med kristendomen. En attack mot kristendomen skulle följaktligen samtidigt vara en attack mot nuvarande kultur och samhälle. Utvecklingen på kontinenten visade resultatet. Westin ville med sin artikel framför allt belysa kristendomsämnet i skolan. Eftersom skolan var en samhällets och inte kyrkans angelägenhet, hade diskussion uppstått kring kristendomsundervisningens avskaffande. Som medlem av dissenterlagskommittén hade han haft anledning att ta ställning i denna diskussion. Liksom kommittén ansåg Gunnar Westin att 1940 års skolutrednings förslag om kristendomsämnets utformning i folkskolan var en acceptabel lösning.[7] Emellertid såg Westin två faror som kunde hota denna lösning: Det hade "sipprat ut, att inom den senast tillsatta kommittén, den 'osakkunniga', politiska skolkommittén av 1946, kyliga vindar blåser mot kristendomsämnet". Saken hade debatterats och särskilt frågan om morgonandaktens avskaffande. Han ansåg det möjligt att den "radikalisering", som nu förmärktes inom arbetarrörelsen, skulle komma att leda till motsättningar i denna fråga. Fara nummer två var, att "man på kristendomsvänligt håll spänner bågen för hårt, det vill säga att man försöker vrida utvecklingen tillbaka före 1919 års skolplan". Westin betonade, att kyrkans konfirmationsundervisning och skolans kristendomsundervisning måste behandlas som skilda enheter.[8]

I sitt uttalande, som var betingat av valsituationen, gjorde Westin sig till tolk för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning baserad på en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning. Men både den falang som fortfarande hävdade en konfessionell kristendomsundervisning och den som arbetade för en neutral eller antagonistisk religionsundervisning utgjorde ett hot mot Westins lösning. Udden riktades mot tendenser inom skolkommissionen med dess socialdemokratiska majoritet. En röst på Folkpartiet skulle säkra en samling kring skolutredningens etisk-evangeliska kristendomsundervisning.

Inför valet 1948 aktualiserades åter partiets inställning till kristendomen i samhälle och skola. Det tilltänkta valprogrammet, författat av Bertil Ohlin, blev utgångspunkten. 1948 års förtroenderåd och senare partimöte var forum för diskussion därav. Somliga ansåg att de ekonomiska frågorna fått en alltför dominerande plats, medan de kristna frågorna knappast beaktats.[9] En studie av Folkpartiets valprogram ger också vid handen, att 1940 och 1942 års valprogram tydligare betonar kristendomens roll som det demokratiska samhällets grund än 1944 års. Samma skillnad förmärktes i jämförelsen mellan 1944 års handlingsprogram och dess tillägg 1948.[10] Diskussionen medförde dock ingen ändring av 1948 års valprogram; den vaga anknytningen till kristendomen behölls. I stället enades partimötet om att en särskild resolution uttala sin anknytning till och respekt för kristendomen.

Partimötets debatt 1948 kom inte endast att behandla kristendomen i samhället utan även dess relation till den under året aktuella skolfrågan. Folkskollärare Magda Persson, medlem av förtroenderådet, ansåg att kristendomsundervisningen var hotad: "Det arbetas på att få bort denna undervisning, men

barn, som växer upp i ett kristet land, har rätt till en sådan undervisning." Hon ansåg att Folkpartiet skulle ställa detta krav i valmanifestet. Bertil Ohlin svarade med att hänvisa till att folkpartirepresentanten i skolkommissionen von Friesen hävdat detta krav och att partiet delade denna uppfattning.[11] Något om Folkpartiets inställning i kristendomsfrågan ansågs därför ej nödvändigt ta med i valprogrammet. Däremot innehöll 1948 års valhandbok en relativt utförlig information kring skolkommissionens ställningstagande gällande kristendomen i skolan. Bertil von Friesen var författare till artikeln. Han betonade att kommissionen inte var enig i fråga om kristendomsämnet och morgonandakten och att ställningstagandet i dessa frågor hade särskilt intresse för Folkpartiet. von Friesen citerade därför såväl 1940 års skolutredning som 1946 års skolkommissions majoritetsuppfattning och tillfogade, att de uppfattningar som kommissionens genom majoritetsbeslut gett uttryck för motsvarade majoritetens av svenska folket uppfattning. Därmed ville han säga att skolfrågan i sin helhet inte längre var någon politisk tvistefråga. För von Friesen var inställningen avgjord, även om han konstaterade att inom partiet andra meningar fanns.[12] Försiktigtvis avstod han från att ge en egen tolkning av kommissionens ställningstagande. Med citatkombinationen antydde han endast, att skolutredning och skolkommission låg i samma linje.

Folkpartiets satsning på kristendomsfrågan i valhandboken 1948 hade sin bakgrund i förtroenderådets och partimötets debatt och beslut. Den inre orsaken var att de kristna grupperna inom Folkpartiet kände sina intressen åsidosatta, den yttre att socialdemokraterna och högern påpekat detta som en begynnande spricka inom Folkpartiet.[13]

Samtidigt som inom Folkpartiets ledande skikt beredskapen att godta en skoluppgörelse syntes vara stor, var von Friesen angelägen att påvisa den tilltänkta skolreformens traditionella hållning till kristendomsämnet och morgonandakten. Han hade också anledning till ett klarläggande. I två artiklar i valhandboken 1948 och i en resolution antagen av landsmötet samma år bemöttes socialdemokraternas och Högerpartiets beskyllningar att Folkpartiet inte längre företrädde kristna intressen. Angreppen hade föranletts av den kristendomskritik, som kommit till uttryck främst i Dagens Nyheter. Som försvar framhölls, att kristendomen och de kristna företrädarna på intet sätt satt trångt inom Folkpartiet och att påståendena i stället borde gälla socialdemokratin, vars press inte hyste något som helst intresse för kristendomen och dess värden. Man citerade också Folkpartiets program liksom den nyligen antagna resolutionen, vari det hette: "Den västerländska kulturen har vuxit upp på kristen grund. Vår uppfattning om människans värde och medborgerliga ställning är ett arv från klassisk humanism och kristen idealbildning." I försiktiga ordalag uttryckte Folkpartiets landsmöte på nytt sin uppslutning kring "respekt för andliga, religiösa och etiska värden" – nu med humanismen som den nya enhetsgrunden.[14]

Den öppna kritiken under förtroenderådsmötet och partimötet år 1948 fick en efterdyning vid 1949 års förtroenderåd. Orsaken var "en liberal stockholms-

tidnings angrepp på kristendomen", som debattören formulerade sig. Han ansåg sig även behöva varna partiet för att restlöst sluta upp bakom den tilltänkta skolreformen.[15] Hans inlägg förorsakade varken debatt eller genmäle, ehuru Folkpartiets ledning var av annan uppfattning. Både inom riksdagsgruppen och partistyrelsens utskott studerades och ventilerades skolkommissionens förslag.[16] Genom majoritetsbeslutet i skolkommissionen angående kristendomen i skolan undgick folkpartiledningen att, vid sin anslutning till enhetsskoleförslaget, ta klar ställning i denna för partiet vid denna tidpunkt känsliga fråga om kristendomen i skolan. Den tidigare självklara kulturprotestantiska syntesen mellan kristendom och samhälle, ännu med företrädare bland partimedlemmarna, hade hos en ny partiledning ersatts med en sekulariserad humanism.

7.2.3 Sammanfattning

Folkpartiet hade sedan sin tillkomst ett i partiprogrammet inskrivet krav på en skola med annat utseende och inriktning än den förhandenvarande.[1]

Ett försök till programrealisering togs genom partiledarens initiativ och genom en partimotion 1938 att på abstraktionsnivå 3 påverka den statliga skolans utformning. Aktionen gav föga resultat: Otillräcklig röst- och därmed positionsmaximering gav sitt utslag i riksdagen. Samtidigt fann partiledaren brist på sammanhållning inom partiet kring skolfrågan, varvid partiledningen avstod från vidare engagemang. Världskrigets utbrott och bildandet av en samlingsregering bidrog vidare till att partinormens prägling av partiets handlande omöjliggjordes. Enighetsnormen dikterade, att varje departementschef var suverän inom sitt område. Skolfrågorna undandrog sig Folkpartiets direktinflytande.

Först år 1944, i övergångsskedet med en ny partiledare och i ett läge där enighetsnormen allt mer började ifrågasättas till förmån för partinormen, fick skolfrågan ny aktualitet inom partiet. Liksom år 1938 sågs skolan vara ett område inom vilket partinormen kunde demonstreras för att större röst- och positionsmaximering skulle uppnås. Men också denna gång var sammanhållningen inom partiet svag. Diskrepansen mellan partiledning, med partiledaren i spetsen, och partirepresentation visade sig i skillnaden mellan handlingsprogrammets och partiprogrammets uttalande om skolan. Överensstämmelsen var stor, när det gällde skolans demokratisering ur ekonomisk och geografisk aspekt. När dessa krav i handlingsprogrammet preciserades till en förlängning med ett år av folkskolan, uppstod oenighet. Den ideologiska demokratiseringen, skolans karaktärsdanande uppgift, kom att påtalas men blev i Folkpartiets skoldebatt aldrig lika dominerande som de ekonomiska och geografiska aspekterna. I linje med den statliga skolutredningen, varav flera folkpartister var medlemmar och med vilka partiledningen tog direktkontakter, förutsattes en karaktärsdaning byggd på kulturprotestantisk kristendomsuppfattning och i linje med 1919 års undervisningsplan.

De politiska förändringar, som ägde rum på abstraktionsnivå 3 från 1940-talets mitt, medförde omställningar för Folkpartiet även på skolans område. Den

år 1946 tillsatta skolkommissionen berövade Folkpartiet dess, om än inofficiella, starka representation. I 1946 års valhandbok framkom två skilda reaktioner inför denna förändring på nivå 3. Matts Balgård utgick i sin bedömning från skolans behov av reformering framför allt ur ekonomisk och geografisk aspekt. Därtill betonade han skolans ideologiska demokratisering. Eftersom den första utredningen härom inte nått konkreta resultat fanns anledning att önska den nytillsatta större framgång. Den reducerade folkpartirepresentationen gav ingen anledning till oro. Gunnar Westin såg utvecklingen på skolans område främst ur aspekten kristendomen i skolan. Han fann att, med den nya skolkommissionens sammansättning, den traditionella och av skolutredningen hävdade lösningen var hotad. Folkpartiet med sin kristna förankring borde ha som mål att avvärja detta hot. Folkpartiledningen kom att följa Balgårds linje. En fortsatt brist på sammanhållning kring ett eget konkret skolprogram, en försvagad möjlighet till positionsmaximering på nivå 3, direktkontakt med partiets representant inom skolkommissionen, en partiledning med en sekulariserad humanistisk syn, ett till förändringar anpassat och kompletterat handlingsprogram samt en större inriktning på frågor där partinormen kunde förväntas ge största röstmaximering – dessa olika faktorer bestämde skolfrågans inriktning.

Partiledningens mindre aktgivande på Westins linje ledde till protester inom partiet. Partiledningen försvarade sitt handlingssätt med att hänvisa till skolkommissionens slutresultat och till partirepresentanten Bertil von Friesens agerande inom kommissionen. Partiledningen gav kommissionens betänkande gällande kristendomen i skolan den tolkningen, att ingen förändring ägt rum. En etisk-evangelisk kristendomsundervisning skulle med andra ord finnas även i den reformerade skolan. Bertil von Friesen uttalade sig försiktigtvis inte i frågan utan nöjde sig med att citera ur kommissionens dokument.

Inför en skolreform hade Folkpartiet tidigt tagit ställning. Av olika omständigheter hade det under hela 1940-talet stannat vid idéer, beredskap och accepterande av andras initiativ. En ur ekonomisk och geografisk aspekt demokratiserad skola var huvudmålet. I anpassning till rådande politiska omständigheter vid 1940-talets slut utbyttes skolans "karaktärsdanande" mål mot ett "karaktärsuppbyggande", samtidigt som relationen mellan skolans mål och kristendomen blev mindre uttalad. Med sitt kristet förankrade partiprogram och sin delvis kristet engagerade väljarkår medförde dessa förändringar protester, vilka kom att bestå 1940-talet ut.

7.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen

7.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Folkpartiets ungdomsförbund bildades samma år som partiet enades, år 1934.

Förspelet till det som skulle bli Folkpartiets motion i skolfrågan 1938 skedde på ungdomsförbundets sommarskola under 1937. Partiledaren Gustaf Andersson var kallad som talare. Det skolprogram som han utvecklade rönte ingen omedelbar uppmärksamhet. Det låg dock i linje med det program ungdomsförbundet enats om vid sin tillkomst.[1] Detta visade sig tydligt år 1938, då Gustaf Anderssons initiativ resulterat i partiets skolmotion i riksdagen. Initiativet möttes med stor uppmärksamhet och livligt bejakande inom förbundet. I förbundets tidskrift, Frisinnad ungdom, ägnades ämnet artiklar med rubriker som "Folkpartiet tar märkligt initiativ i skolfrågan" och "Tack Rasjön!"[2] Också ungdomsförbundets årsmöte uppmärksammade initiativet och beklagade det bemötande det fått i riksdagen från de övriga partierna. Man uttalade sin glädje över Gustaf Anderssons i Rasjön initiativ och hoppades, att Folkpartiet trots motgången skulle fortsätta sin kamp för en skolreform. I 1938 års valupprop inom ungdomsförbundet underströk man också starkare än förut nödvändigheten av en skolreform.[3]

Trots det 1939 utbrytande kriget släppte inte ungdomsförbundets ledning sitt engagemang i skolfrågan. I en skrivelse 1939 uppmanade man partiets riksdagsgrupp att fullfölja den skolsyn riksdagsgruppen förfäktat vid 1938 års riksdag. Partiledaren Gustaf Andersson bereddes i Frisinnad Ungdom tillfälle att kommentera riksdagsarbetet kring skolfrågan.[4] Även under år 1940 koncentrerade sig förbundsledningen på en uppföljning av denna fråga. En skolreform ansågs nödvändig. Därvid stod möjligheterna till studier för landsbygdens ungdom och till yrkesutbildning i centrum för engagemanget.[5]

Med ett sedan år 1938 aldrig sinande engagemang i skolfrågan är det inte förvånande, att man omedelbart i sin tidning uppmärksammade 1940 års beslut om en statlig skolutredning. Men utredningens direktiv fick ett reserverat mottagande i Frisinnad Ungdom i början av år 1941 med den talande rubriken: "Är barnens framtid vår eller deras egen?" Den nytillsatte redaktören för tidskriften, Matts Balgård, ansåg sig behöva mana till eftertanke och försiktighet inför skolutredningens syn på skolans mål som fostrare av individer. För Balgård verkade denna målsättning en efterhärmning av det som pågick inom diktaturstaternas skolor. Han undrade även, hur denna demokratiska idealmedborgare skulle se ut och vem som skulle fastställa idealen. Var det ecklesiastikministern? Och skulle i så fall vid ett personbyte på den posten även idealen utbytas? Hur skulle man vidare kunna pröva, vilka lärare som var lämpliga att undervisa i denna idealfostrarskola? Balgård ställde sig skeptisk till utredningen samtidigt som han erkände, att den i långa stycken motsvarade det som Folkpartiet och även dess ungdomsförbund kämpat för.[6]

En ytterligare markering av förbundets ställningstagande till skolutredningen exemplifierades i Frisinnad ungdom i ett särskilt skolnummer, i vars ledare ordförande Lennart Hartmann tog till orda.[7] Han fann problemet bottna i två oförenliga uppfostringsideal. Det ena ville ge eleven hjälpmedel att själv utforma sitt liv, det andra ville forma eleven utifrån bestämda livsmönster. Som liberal be-

kände Hartmann sig till det förstnämnda: Skolan skulle tillhandahålla instrumenten, med vilka eleven själv kunde nå sin egen personliga karaktärsutveckling. Hartman fann detta motsvara den förhandenvarande skolans ideal, trots de ekonomiska hinder som fortfarande stängde för lika möjlighet till utbildning.[8] Samma grundsyn framkom i en intervju, som tidningen företog bland några förbundsanslutna folkskollärare. En av dem yttrade att kunskap och fostran visserligen förutsatte varandra, men varnade samtidigt för "fostran till en patenterad livssyn". Övriga svar i utfrågningen hänvisade till makarna Myrdals nyutkomna bok, Kontakt med Amerika, vars kapitel om det amerikanska skolsystemet uppfattades som en god förebild för svensk skolutveckling.[9] En avvikande hållning präglade dock det sista inlägget i skoldebatten under 1941. Frisinnad Ungdoms tidigare redaktör, Sven Rosén, välkomnade då i sin artikel utan förbehåll talet om skolans uppgift att medverka till de ungas karaktärsdaning.[10]

De första årens engagemang för att få till stånd reformer på skolans område hade inom ungdomsförbundets ledning förbytts i reservation inför vad som kunde bli dess konsekvenser. Angående ekonomisk och geografisk demokratisering av skolan överensstämde förbund och skolutredning. Där följde utredningen Folkpartiets önskemål. Reservationen gällde det ideologiska området. Skolutredningens inriktning att skolan skulle ge karaktärsdaning, en aspekt som Folkpartiet för övrigt länge haft i sitt partiprogram, ställdes nu i motsats till liberalt krav på individens demokratiska rätt till frihet.

Den position ungdomsförbundets ledning intagit i skolfrågan 1941 i samband med sin reaktion på skolutredningen fick en bredare uppslutning genom förbundets sommarmöte och årsmöte 1942. Årsmötet utmynnade i en antagen resolution, vilken publicerades såväl i den egna tidskriften som i en broschyr, under rubriken: "Folkpartiets ungdom anser". Bakgrunden till resolutionen var det spända världsläget och omsorgen om det demokratiska samhällets fortbestånd. Med utgångspunkt från barnens rättigheter uttryckte resolutionen, att skolans undervisningsmetoder borde reformeras "i syfte att även uppnå en träning av de sociala dygder, som garantera fortbeståndet av en sann demokrati".[11] Därmed var ungdomsförbundets inställning till fostrans innehåll fastslaget. Det gällde inte i första hand att åstadkomma en viss ideologis förankring hos de unga utan fastmer att ge en social träning. En till innehållet bestämd karaktärsfostran var hemmets uppgift, i enlighet med liberal syn på ett demokratiskt samhälle. Skolans demokratisering skulle, med USA som förebild, inte undervisas fram utan levas i skolans värld genom att skolan demokratiserades i sina arbetsmetoder och organisationsformer. Detta framstod som desto nödvändigare i en tid, då den svenska demokratin var omgiven av diktaturer.[12]

Vid årsmötet, nu kallat årskongress, 1944, beslutade Folkpartiets ungdomsförbund att anta ett nytt program. Att skolfrågan därmed skulle komma i centrum röjde artiklarna i Frisinnad Ungdom före kongressen.[13] Det tidigare programmet hade i allmänna ordalag pläderat för utbildningens anpassning till samhällets behov och för den enskildes rätt till lika startmöjligheter.[14] I det nya pro-

grammet fastställdes den skolsyn, som debatterats inom förbundet alltsedan 1940-talets början. "En rik och allsidig utveckling av vårt undervisningsväsende utan likriktning av vare sig metoder eller skolformer" hävdades. De ekonomiska och geografiska hindren till utbildning skulle elimineras. En fostran av alla unga till självständighet, ansvarskänsla och samarbetsvilja angavs som ledande principer. Reservationen mot skolutredningen på denna punkt bestod. Dess uttryck "karaktärsdaning" undveks. Vaktslåendet om elevens personliga frihet var utslagsgivande. Den allmänna inriktningen var därmed preciserad. Ett konkretiserat skolförslag saknades dock ännu.[15]

Inför årskongressen 1945 höjdes ambitionen inom ungdomsförbundets ledning att nå fram till mera konkreta reformförslag på skolans område. I denna sin strävan uppmuntrades förbundet av Folkpartiets ledning. De skolförslag partiets handlingsprogram lagt fram för landsmötet 1944 hade ej till fullo godtagits. Det partiprogram man då enats om bar kompromissens tecken. Handlingsprogrammets mera preciserade krav rörande en åttaårig obligatorisk skola hade fått vika för partiprogrammets allmänna formuleringar. Partiledningen var betjänt av ungdomsförbundets uppslutning kring en preciserad skolreform. Ungdomsförbundets kongress 1945 behandlade skolfrågorna. Den ur organisatorisk, ekonomisk och geografisk aspekt demokratiserade skolan stod åter i förgrunden. Diskussionen resulterade i att kongressen beslutade tillsätta en kulturkommitté med syfte att bland annat åstadkomma ett mera konkret förslag till reformer på skolans område. Den vikt man lade vid skolfrågan framgår av kommitténs sammansättning: den nyvalda ordföranden, Gunhild Palmqvist, den avgående ordföranden Lennart Hartmann samt förbundssekreteraren Erik Gudmundsson.[16]

Att skolfrågan fått ökad uppmärksamhet inom ungdomsförbundet vittnar även stockholmsavdelningens engagemang om hösten 1945, då en konferens i Stockholm anordnades tillsammans med andra politiska ungdomsorganisationer. Man enades där om en resolution, vilken omedelbart överlämnades till den närvarande ecklesiastikministern Tage Erlander. Folkskolan skulle vara bottenskolan, varifrån all vidareutbildning förgrenade sig. Alla examina skulle avskaffas, alla ekonomiska och geografiska hinder för utbildning undanröjas.[17]

Den under år 1945 förändrade politiska situationen hade betydelse för förbundets strävan efter konkreta åtgärder. Vid 1946 års kongress önskade ledningen göra allvar av sina teoretiska skisser. Med den då nytillsatta statliga skolkommissionen stod man inför porten till en politisk skolreform. Förbundet var angeläget att betona, att denna reform inte fick stanna vid enbart en utbyggnad av skolsystemet och undanröjande av de ekonomiska och geografiska hindren för studier. Den måste skapa en demokratisk arbets- och samarbetsanda och intim kontakt mellan skola och arbetsliv.[18] Den komplettering 1944 års kongress gjort, med betonandet av skolans ideologiska demokratisering, fick ny aktualitet.

Till 1947 års förbundskongress skulle den 1945 tillsatta kommittén framlägga sitt skolprogram. Kommittén hade dock av olika omständigheter inte kun-

nat sammanträda. I det läget hade förbundsordföranden till sist på egen hand fogat ihop ett förslag till förbundsstyrelsens möte i maj 1947. I förslaget kritiserades den förhandenvarande skolan för att ge fostran efter auktoritetsprincip i stället för i demokratisk anda. Skolan byggde på humanistisk bildningstradition. Reformen som nu stod för dörren borde ha två syften: Skolan skulle, som hittills, meddela kunskaper men inte minneskunskaper utan sådana, som förde eleverna i "kontakt med kulturella och andliga företeelser" och förhjälpte till kontakt med andra människor. Skolans fostrande uppgift skulle bestå i att träna eleverna till social anpassning, samarbete och lojalitet. Fostran skulle ske inte genom vissa skolämnen utan genom skolan själv i dess egenskap av demokratisk institution: Auktoritetsprincip och lydnadsplikt skulle ersättas med samarbete och självstyrelse. Lärare och elever tillsammans skulle planera undervisningen. Elevernas självverksamhet betonades. Dessutom innehöll förslaget ytterligare ett preciserat ideal: En nioårig obligatorisk enhetsskola åtföljd av ett treårigt gymnasium. Inom förbundsledningen slöt man upp kring sin ordförande angående skolans ideologiska demokratisering, vilken framstod som precisering av den uppfattning som länge hysts inom ledning och förbund. Däremot ifrågasattes följderna på det organisatoriska planet. Frågetecknen gällde nioårig skola och treårigt gymnasium.[19] Av samma anledning kunde ej heller årskongressen 1947 enas om ett beslut inför skolförslaget. Frågan remitterades till förbundsstyrelsen för ställningstagande. I november kunde det slutliga skolprogrammet antas. Dess innehåll torde inte ha avvikit från det redan presenterade förslaget.[20] I en artikel i Frisinnad Ungdom kommenterade Gunhild Palmqvist programmet. Den nioåriga skolan var det alternativ man stannat för. Skolreformens mål måste vidare vara att avlägsna de ekonomiska och geografiska hindren. Uttalanden om social fostran och skolans arbetsformer kommenterades inte närmare.[21]

Från och med hösten 1947 fanns det således inom ungdomsförbundets ledning en preciserad uppfattning och därmed beredskap för en konkret skolreform. Även förbundet i stort hade slutit upp kring förslaget genom att anförtro förbundsledningen skolförslagets slutliga utformande. I sitt remissarbete med den statliga skolkommissionens förslag till riktlinjer för en ny skola fann förbundsledningen anledning till lovord. I kommissionens förslag fann man överensstämmelser med förbundets egen skolsyn.[22] Följaktligen gav förslaget 1948 föga anledning till ytterligare engagemang i skolfrågan under år 1949.[23] De båda artiklar, som förekom 1949 i Frisinnad Ungdom, försvarade den nioåriga obligatoriska skolan och betonade vikten av en demokratisk skola i de avseenden såväl skolkommission som ungdomsförbund därmed avsåg.[24]

Med 1940-talets utgång var förbundsledningen entydig i sin positiva inställning till det skolreformförslag, som framlagts av den statliga skolkommissionen, ett förslag i linje med de skoltankar förbundet länge haft och år 1947 preciserat. Den tvekan man länge hyst inför skolans fostrande roll, så länge den statliga skolutredningen fört initiativet, förelåg inte längre. Skolkommissionen hade här preciserat, att fostran inte avsåg prägling av individen utan beredskap för livet i

ett fritt demokratiskt samhälle. Utifrån ungdomsförbundets liberala syn framstod skolkommissionens förslag mer överensstämmande med idealet än skolutredningens.

7.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

I sista numret av Frisinnad Ungdom år 1937 presenterades en bok, utgiven av Folkpartiets ungdomsförbund, skriven av förbundsstyrelsemedlemmen och dess arbetsutskotts ordförande, Waldemar Svensson. Titeln var "Kristendom och samhällsbyggande". Recensenten, styrelsemedlemmen Hugo Brolin, rekommenderade boken för dagens ungdom, som inte fick glömma "vilken makt det var som skapade kulturlandet Sverige". Även om detta inte var förbundets protokollbestämda tro, så förmodade Brolin att de flesta förbundsmedlemmar instämde i författarens huvudtema: Något godtagbart alternativ till kristendomen som samhällsgrund fanns inte. Kristendomen var inte en isolerad privatsak utan en samhällsangelägenhet, vilket skulle avspeglas i undervisning och fostran av de unga.[1]

Recensionen bemöttes av studierådsmedlemmen Sven Swensson som samtidigt begärde sitt utträde ur rådet. Han motiverade utträdet med att man låtit trycka Waldemar Svenssons bok samtidigt med förbundsledningens vägran att trycka "ett alster av mera kulturradikalt innehåll". Sven Swensson uppfattade detta som ett religiöst partitagande, oförenligt med förbundets liberala hållning. Han öppnade också en debatt i frågan i Frisinnad Ungdom, där Waldemar Svensson gick i svaromål. Något gehör för sina åsikter tycktes inte Sven Swensson få. Debatten avstannade utan fler inblandade.[2] 1940 års förbundskongress gav sitt stöd åt den inställning till kristendomen i samhället, vilken omvittnats inom förbundsledningen vid 1930-talets slut. I ett offentligt uttalande betonade förbundet: "Demokratin vilar ytterst på kristen grund. Det är särskilt ungdomens uppgift att stärka hela folkets motståndskraft genom att hävda moraliska och religiösa värden."[3]

Till ny ordförande efter professor Bertil Ohlin hade förbundet 1939 valt fil lic Lennart Hartmann. Denne fick större anledning än företrädaren att inrikta sin och förbundets aktivitet på skolfrågan. I en ledare 1941 i Frisinnad Ungdom avgav han sin principsyn angående skolans ideologi, därtill föranledd av skolutredningens tillkomst. I försiktiga ordalag berördes kristendomen i skolan. Utgångspunkten var att en liberal syn på skolans fostran krävde avståndstagande från all form av auktoritär fostran. Kristendomens bidrag till skolans karaktärsdanande uppgift måste därför inskränkas till kännedom om kristen morallära, i stället för att utgöra ett förkunnande av dess värde som ideal. Skolan skulle i sitt iakttagande av objektivitet vid undervisningen inte endast beakta objektivitetens sakliga utan även dess neutrala aspekt. Slutsatsen, vilken Hartmann här inte drog, måste bli att endast en neutral religionsundervisning, i modifierad form,

var förenlig med en sekulariserat humanistiskt grundad liberal syn på kristendomen i skolan.[4]

Parallellt med förbundsordförandens inställning kom den inom förbundet traditionellt offentliga hållningen till tals, där en kulturprotestantisk samhällssyn förelåg och en etisk-evangelisk kristendomsundervisning förutsattes: I en publicerad intervju i Frisinnad Ungdom betonades, att skolans kunskapsmeddelelse borde "gå hand i hand med fostran till kristen livssyn."[5] Den resolution som förbundets sommarskola antog 1941 konstaterade, att vården av landets ungdom efter folkskolan i hög grad var försummad. Genom ett större statligt stöd åt de religiösa och ideella föreningarna skulle denna brist kunna hävas.[6] Det liberala vakthållandet kring den individuella friheten som signum för demokratin medförde inom Folkpartiets ungdomsförbund inget direkt krav på förändring av kristendomens ställning i skolan. Den klyfta som förelåg, mellan de medlemmar vilka hyllade en kristen humanistisk samhällssyn och dem som utgick ifrån en sekulariserat humanistisk, hade ännu inte fått synliga konsekvenser.

Vid 1942 års sommarskola och anslutna årsmöte för Folkpartiets ungdomsförbund aktualiserades åter kristendomsfrågan. Den resolution årsmötet antog, även publicerad i broschyrform, uttryckte på nytt förbundets inställning: "Den kristna etikens grundläggande betydelse i arbetet på en höjd folkmoral bör frimodigt erkännas." Vidare betonades att "human rättsordning på kristen grund" var ett värde som förbundet ville slå vakt om.[7] Av de två föredrag som hölls vid sommarskolan behandlade det ena "kristendomen och diktaturernas livsåskådning". Föredragshållaren betraktade nazismen som fiende till kristendomen. Kristendom och demokrati sågs däremot intimt förknippade med och förutsatte varandra.[8]

Sommarmötet och årsmötet år 1942 ägnade förhållandevis stor uppmärksamhet åt kristendomens roll i samhället. Det pågående kriget upplevdes inte endast som militära förändringar och styrkeprov utan även som en andlig kamp mellan ideologier. Det utkast till program, som förbundets arbetsutskott på hösten diskuterade, uttryckte förutom krav på reformer av undervisningsväsendet, att grunden för kultur- och samhällsliv var "den enskildes personlighetsutveckling på kristen, västerländsk kulturgrund". Behovet av synligt uttryck för bibehållandet av en kulturprotestantisk samhällssyntes fanns nu, år 1942.[9]

Under år 1943 blev den kristna frågan mindre brännbart ämne. Årets sommarskola ägnade sig åt landsbygdens utbildningsmöjligheter.[10] En skribent i Frisinnad Ungdom hävdade dock, att Folkpartiets politik helt motsvarade de förväntningar en kristen kunde ställa, eftersom partiets idéella grundval stod "i mycket nära samklang med de kristna grundsanningarna". Han uppmanade därför kristen ungdom till en aktivare politisk insats.[11]

Under våren 1944 betonades i Frisinnad Ungdom i en artikel av förbundssekreteraren i baptisternas ungdomsförbund, Joel Sörenson, på nytt kristendomen som samhällets nödvändiga och traditionella grundval, på vilken även efterkrigssamhället borde byggas. Sommarskolan 1945, i anslutning till årets

kongress, ventilerade etiska aspekter under medverkan av kristna företrädare som biskop Manfred Björkquist, generalsekreteraren för KFUM Hugo Cedergren, och Erik Hjalmar Linder.[12] Årskongressens intresse var koncentrerat kring ett förslag till nytt förbundsprogram med riktlinjer för efterkrigssamhället. Tidigare års kongressuttalande och övriga opinionsyttringar till trots hade programkommittén undvikit att ta ställning till kristendomen. Ett önskemål av Hugo Brolin, nu sekreterare i partiets riksdagsgrupp, framfördes och rönte kongressens bifall. Den slutliga utformningen av programmet fick sålunda som sin andra av sex satser: "Kristen målsättning för samhällsarbetet".[13] Resultatet visade, att en kulturprotestantisk samhällssyn och dess konsekvenser för kristendomen i skolan fann stöd hos kongressrepresentationen.

Åren 1945 och 1946 medförde redan påvisade utrikes- och inrikespolitiska förändringar. Också inom Folkpartiets ungdomsförbund förmärktes annat klimat. 1945 års kongress betonade skolfrågans än mer brännande aktualitet och yrkade för tillsättandet av en med partiet gemensam kulturkommitté. Medan förbundets sommarskola ägnade sig åt hur man skulle bevara kristet inflytande i samhället, kom förbundsledningen med sin nya ordförande, Gunhild Palmqvist, att ta upp diskussionen kring skiljandet av stat och kyrka.[14] Detta ämne var föremål för behandling även av 1946 års kongress utan att något ställningstagande gjordes. Däremot formulerade sig kongressen och hävdade nödvändigheten av en kulturell upprustning i en samhällsutveckling med materiella och tekniska förtecken. För första gången ordades intet om kristendomens bidrag till denna samhällssatsning. Däremot hävdades att en ideologiskt demokratiserad skola genom fostran till fria och självständiga personligheter kunde fylla en stor uppgift.[15]

Den tidigare, genom kongressuttalanden belagda, bundenheten vid en kulturprotestantisk kristendoms- och samhällsuppfattning och en religiöst prefererad skola kom 1946 inte längre att ens formellt prägla ungdomsförbundet vid dess utgestaltning av en liberal politik. En sekulariserad humanistisk åskådning fann den religiöst neutrala staten och skolan vara mer förenliga med ett liberalt uppfattat demokratiskt samhälle. Den inställning, vilken den tidigare förbundsordföranden redan 1941 dokumenterat och som vid skilda tillfällen sökt prägla förbundspolitiken, hade nu börjat bryta igenom. Joel Sörenson, som representerade en frisinnad ståndpunkt inom förbundet, fann anledning att återkomma i betonandet av kristendomen som väsentlig samhällsfaktor. Dessutom angreps ungdomsförbundet av Högerns ungdomsförbund för sin kursändring.[16]

Den sekulariserade syn på samhälle och skola, vilken bröt fram under 1946, dominerade än mer påföljande år. Anledning till klargörande av förbundets uppfattning kom genom högerungdomens åter framförda synpunkter på de ledande liberalernas kristendomsinställning. Ledarskribenten i Frisinnad Ungdom tillbakavisade anklagelsen. Utifrån aspekten att religiös övertygelse var en privatsak och inte en samhällsangelägenhet hävdade Folkpartiet, i enlighet med sin liberala tradition, varje människas rätt till självständigt tänkande även i tros-

frågor och betonade, att skolan i sin fostrande uppgift självfallet inte fick göra avsteg från denna grundregel. Skolan skulle fostra ungdomen till kritiskt och självständigt tänkande och samtidigt skapa förtrogenhet med "så stor del som möjligt av det svenska och västerländska kulturarvet, av vilket kristendomen är en väsentlig del".[17] I samma nummer av tidningen fann även förbundsordföranden, Gunhild Palmqvist, sig föranlåten till ett debattinlägg under rubriken "Uppfostran till tro"? Hon konstaterade, att krigsåren gett nytt underlag för debatten om skolans målsättning. Skolan kunde i nazisttiden inte vara ideologiskt neutral utan måste stå i demokratins tjänst. Dessa synpunkter menade hon ligga bakom den senaste tidens diskussioner kring kristendomsundervisningens utformning i skolan. Skulle denna endast ge kunskaper om religioner och deras innehåll eller skulle den ge förkunnelse, försöka påverka eleverna i religiöst hänseende? Gunhild Palmqvist, i likhet med sin företrädare, tvekade inför talet om personlighetsfostran som skolans mål. Vem skulle då bestämma dess innehåll?[18] Det blev för henne omöjligt att tänka sig, att skolan skulle fostra goda demokrater eller personligt kristna människor. Skolan kunde endast ge förutsättningarna, "verktygen och stoffet". Detta behövde enligt Palmqvist inte medföra en andlig utarmning av skolan, eftersom det fanns en för västerlandet gemensam humanistisk värde- och kulturgrund.[19] Skolan skulle inte auktoritativt påtvinga eleverna någon bestämd uppfattning. En neutral religionsundervisning skulle stå i bättre överensstämmelse med liberala utgångspunkter än den traditionellt etisk-evangeliska.

Förbundsstyrelsen arbetade under år 1947 på förslag till programrevision. Samtidigt upplevdes behovet av ett fastare skolprogram. Ett förslag utarbetat av förbundsordföranden Gunhild Pamqvist förelåg för diskussion inom förbundsstyrelsen i maj månad.[20] Skolans fostrande uppgift skulle inte förverkligas genom något nytt ämne som "Personlighetsfostran" eller genom ett redan existerande som "Kristendomskunskap". Genom att lämna utrymme för elevernas kritiska tänkande och medbestämmande skulle skolan framstå som en demokratisk institution och på den vägen fostra demokratiska samhällsmedborgare. Inom förbundsledningen mötte denna sekulariserat humanistiska syn på skolans fostran, fri från kristen förankring, ingen invändning.

En av diskussionspunkterna kring programrevisionen berörde statens förhållande till kyrkan och dess återverkningar på kristendomen i skolan. Två ståndpunkter intogs inom förbundsledningen. En majoritet önskade en folkkyrka, skild från staten och jämställd med övriga samfund. Skolans kristendomsundervisning skulle som konsekvens härav vara sakligt och allsidigt objektiv, en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, där samtliga kyrkor fick inflytande över utformningen. En minoritet önskade behålla kyrkan under statens kontroll för att kunna reformera och anpassa kyrkan efter samhällets värderingar. Här förordades samtidigt en neutral religionsundervisning i skolan.[21]

1947 års kongress hade således att ta ställning till en fråga som egentligen utgjorde två: frågorna om relationen stat–kyrka och om kristendomen i skolan.

Till ingetdera kom kongressen att ta ställning. Av taktiska skäl ansåg kongressen det olämpligt att i den första frågan inta en hållning som socialdemokraterna redan hävdade. Stat–kyrkafrågan bordlades för framtida behandling. Därmed blev inte heller ett ställningstagande gällande kristendomen i skolan aktuellt.[22] Det skolförslag, som förbundsstyrelsen senare på hösten antog, nämnde inte något om kristendomen i skolan.[23]

Vad som präglat 1947 års kongress präglade också 1948 års. Från högerhåll hade framförts uppfattningen att Folkpartiet var kristendomsfientligt, vilket föranledde en brevväxling i Frisinnad Ungdom. Korrespondenterna var medarbetaren i Expressen, styrelseledamoten Nils Hallerby, sekreteraren för Folkpartiet, ordföranden i Frikyrkliga studieförbundet Olle Dahlén, båda tillhörande ungdomsförbundet. Den förstnämnde benämnde sig "kulturradikal", den sistnämnde "kristen". Utgångspunkten för korrespondensen var en högerbroschyr, "Kulturradikalism och Kristendom". De båda skribenterna var eniga om att den kristna kärlekstanken och den humanistiska människouppfattningen överensstämde med varandra. Respekten för människan och betonandet av den personliga avgörelsen var den centrala aspekten för dem båda.[24]

Under rådande omständigheter beslöt även 1948 års kongress att bordlägga stat–kyrkafrågan liksom den tilltänkta programrevisionen.[25] Först med skolkommissionens betänkande, vilket sändes på remiss till ungdomsförbundet, var förbundsledningen nödd att ta ställning till kristendomen i skolan. Remissvaret, kommenterat och citerat i Frisinnad Ungdom, gav skolkommissionen starka lovord. Förbundsledningen instämde med skolkommissionens majoritetsuppfattning i kristendomsfrågan och tillade, att "västerländsk kultur väsentligen vilar på de kristna grundvärdena, varför en avsaknad av kunskaper om själva kristendomen vore en förlust, inte bara för ungdomen själv, utan för hela samhället, oavsett vilken inställning i livsåskådningsfrågorna som de olika samhällsmedlemmarna har".[26] En undervisning om kristendom kunde inte stå i strid med sekulariserat humanistiskt liberala uppfattningar om en demokratisk skola. Med detta ställningstagande drog förbundsledningen konsekvensen av en uppfattning, som haft förankring hos förbundets båda ordföranden under 1940-talet. I uppgörelsen med den kulturprotestantiska samhällssyntesen framstod skolans tidigare etisk-evangeliska kristendomsundervisning problematisk. En modifierad neutral religionsundervisning var den kompromiss, vilken "liberaler" och "frisinnade" måste samsas kring. Utifrån denna nyvunna enhetliga ståndpunkt i kristendomsfrågan kommenterade den "frisinnade" Olle Dahlén, i en artikel i Frisinnad Ungdom, dissenterlagskommitténs framlagda förslag. Han betonade, att förslaget kunde medföra nytt eldfängt stoff till debatten angående kristendomsämnets utformning i skolan. De som hade avvikande trosuppfattning från den evangeliskt kristna läran skulle enligt förslaget få rätt till egen religionsundervisning jämte en allmänorienterande kurs i kristendomskunskap. Olle Dahlén ansåg, att det låg nära till hands att denna kortare kurs uppfattades objektiv och att den större kursen stämplades subjektiv och ovärdig en demo-

kratisk skola.[27] Att bevara en etisk-evangelisk kristendomsundervisning i skolan under sådana omständigheter fann Olle Dahlén ödesdigert. Kommitténs förslag borde granskas med hänsyn till de konsekvenser på skolans område de kunde leda till. För Dahlén var tydligen skolkommissionens förslag, till vilket ungdomsförbundet anslutit sig, att föredra.

Inom förbundet förmärktes under hela 1940-talet motsättningar mellan å ena sidan en liberal åskådning, baserad på en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning med bibehållen syntes stat–kyrka, och å andra sidan en liberal åskådning, baserad på en sekulariserad humanistisk uppfattning med en religiöst neutral stat. I fråga om kristendomen i skolan gjorde sig denna åskådningsskillnad gällande i föredragandet av en etisk-evangelisk kristendomsundervisning respektive en neutral religionsundervisning. Inom förbundsledningen vann den sekulariserade synen allt mer terräng under årtiondet, markerad vid decenniets mitt genom manifestationer för bibehållandet av den kristet humanistiska åskådningen. Vid årtiondets slut tycktes en nyfunnen enhet förefinnas, inte i kulturprotestantisk syntes som vid årtiondets inbrott men i vaktslåendet om humanistiska värden, ett "etiskt minimum", gemensamt för kristna och icke-kristna – i skolan uttryckt i en modifierad neutral religionsundervisning. Debatten kring förbundets inställning till kristendomen avstannade dock inte.[28]

7.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

När skolkommissionen 1948 framlade sitt skolbetänkande, ansåg sig förbundet vara en av faddrarna till detta. Vi har också sett, att förbundet vid olika tillfällen från och med 1937 tog initiativ i skolfrågan och i början av 1940-talet uppmanade partiet att fullfölja sitt skolinitiativ från 1938: Skolan borde bli ett av de områden, där partinormen skulle kunna öva inflytande inte enbart på abstraktionsnivå 4 utan också på nivå 3 och därmed åstadkomma partiets positionsmaximering.

Förbundets uppmaning till partiet ledde inte till något resultat. När samlingsregeringen i december 1939 var ett faktum, förefanns inte längre samma möjlighet till partinormshandlande. Enighetsnormen gav möjlighet för högerledaren Bagge att som ecklesiastikminister ta det skolinitiativ, vilket ungdomsförbundet ivrat för och velat se realiserat av partiet. Ungdomsförbundet fortsatte, trots normförändringen inom partiet, och samtidigt med sin reserverade hållning till den statliga skolutredningen, att söka påverka partiet till denna aktivitet i skolfrågan. Den karaktärsfostran, som direktiven till utredningen signalerat vara ett av skolans mål, ansågs av ungdomsförbundet oförenlig med liberalt uppfattad ideologiskt demokratiserad skola. Samtidigt med förbundets tidiga beredskap för skolans reformbehov rådde inom förbundet och dess ledning svårigheter att enas kring ett organisatoriskt helt skolprogram. Denna omständighet, liksom partiets följande av enighetsnormen på nivå 3, hindrade förbundets påverkan av partiet att bli utslagsgivande. Inte heller den år 1944 begynnande norm-

förändringen inom partiet kunde upphäva förbundets splittrade uppträdande i skolfrågan. Partiledningen hade då vädjat till ungdomsförbundet om stöd för att inom partiet förankra idén om en genomgripande skolreform. Varken partikongressen eller förbundskongressen 1944 uppnådde enighet i organisatoriskt anseende, trots gemensam uppfattning att reform behövdes.

I efterkrigssituationen, då partinormen härskade oinskränkt inom partiet, fann ungdomsförbundets idéer en viss förankring inom partiet. I 1946 års valhandbok framfördes genom förbundets vice ordförande, att en i liberal mening demokratisk skola inte endast kunde innefatta ekonomisk och geografisk demokratisering utan framför allt en ideologisk, vilken skulle visa sig såväl i skolans fostran som i dess arbetsformer. På dessa områden fanns skäl att vänta bättre resultat av skolkommissionen än av skolutredningen. Ungdomsförbundet bidrog därmed till partiets omställning till den nya situationen i skolfrågan på abstraktionsnivå 3.

Utom i fråga om attitydförändring kunde emellertid inte förbundet påverka partiet till en totalsyn angående skolan. Förbundet var självt oenigt gällande de organisatoriska konsekvenserna. Den skolkommitté man tillsatt förfuskade frågan. Först med en ensaminsats av förbundets ordförande Gunhild Palmqvist lades 1947 ett konkret skolförslag fram till diskussion. Med tveksamhet inför de organisatoriska konsekvenserna av sina skolidéer anslöt sig såväl förbundsledning som kongress så småningom till förslaget. Tidpunkten var sen för att utöva något avgörande inflytande på nivå 3, den statliga skolkommissionen. Däremot kunde förbundsledningen nu, effektivare än tidigare på nivå 4, påverka ett parti, som fortfarande inte tagit ståndpunkt till skolfrågan. Den av partiet 1948 utgivna kompletteringen till handlingsprogrammet visar, att påverkan ledde till resultat. Partiet släppte sin tidigare uppfattning om en skolans karaktärsfostran byggd på kristendom. Ett karaktärsuppbyggande, som bestod i att skolan serverade byggstenarna medan eleven självständigt byggde, var även partiets krav på en demokratiserad skola. Därmed skapades via ungdomsförbundets påverkan en partiets beredskap att acceptera skolkommissionens syn på den demokratiska skolan.

Inställningen inom förbundet till kristendomen i skolan hade intimt samband med förbundets allmänna syn på skolans målsättning. Under 1940-talet kom den enhet man tidigare funnit inom förbundet kring en kristen humanistisk samhällssyn att utsättas för påfrestningar för att slutligen, 1946, med ny förbundsledare, i efterkrigssituationen bytas mot en sekulariserat humanistisk samhällssyn. Efter motstånd tycktes denna mot decenniets slut kunna utgöra grund för en ny enighet mellan kristna och icke-kristna liberaler i förbundet. Denna förskjutning gav som resultat, att förbundet lämnade en etisk-evangelisk kristendomsundervisning för en modifierad neutral religionsundervisning, ett ställningstagande som partiet hade all anledning att undvika. Ungdomsförbundets hållning avvek därmed alltför mycket från partiets officiellt oförändrade uppfattning för att kunna påverka partiets ställningstagande. Endast genom olika

tolkning av innebörden i skolkommissionens förslag angående kristendomsundervisningen kunde förslaget accepteras av båda. Förbundets bidrag till partiet i skolfrågan stannade vid punktuella uppmaningar och åsiktsförmedlingar. Någon samlad insats att påverka partiet till en insats på nivå 4 eller skolutvecklingen på nivå 3 förekom inte. Anledningen till passivitet var inre splittring vad gällde en konkretisering av skolfrågan, vilken även från och med 1940-talets mitt inbegrep kristendomen. Ytterligare en anledning kan ha varit brist på kontakt med partiledningen, en brist som ungdomsförbundets ordförande påtalade vid förbundskongressen 1947.[1]

7.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen

7.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Folkpartiets kvinnoförbund bildades 1935, genom en sammanslutning av inom Folkpartiet redan verksamma kvinnogrupper.[1] Kvinnoförbundets protokoll, förda under 1937, ger en inblick i bakgrunden till Folkpartiets skolmotion år 1938. Till centralstyrelsens för kvinnoförbundet möte i september 1937 var partiordföranden Gustaf Andersson kallad att tala över ämnet "Brister i vårt undervisningsväsende". Anledningen därtill var, att kvinnoförbundsavdelningen i Uppsala framfört ett krav på att kvinnoförbundet borde skapa en opinionsyttring i skolfrågan.[2] Gustaf Andersson hänvisade då till den diskussion av skolfrågan, som uppstått ett par månader tidigare i pressen, en diskussion vilken han sade sig själv ha förorsakat efter uttalanden han gjort vid ungdomsförbundets sommarskola om skolfrågan som en framtidsuppgift för Folkpartiet. Han sade sig med förvåning ha iakttagit, att inte ens den liberala pressen helt slutit upp kring hans uttalande. Han ansåg nämligen, att han endast aktualiserat vad som stod att läsa i partiprogrammets punkter "för att ej glömma, vad som står i dem". Därmed övergick han till att delge åhörarna innehållet: Teoretisk och praktisk utbildning måste likställas, folkskolans utbildning måste kompletteras, ekonomiska och geografiska orättvisor avseende undervisningen måste elimineras. Märta Tamm-Götlind presenterade därefter Uppsala-gruppens skrivelse med krav på kortare skoldag för eleverna, mer elevstimulerande arbetsformer och mindre klassenheter.

Centralstyrelsen beslöt att ställa sig bakom såväl Gustaf Anderssons som uppsalaavdelningens programpunkter och föreslå riksdagsgruppen att aktualisera innehållet genom att ta initiativ till att samtliga i riksdagen pågående utredningar kring olika skolfrågor skulle sammanföras till en utredning.[3] Med folkpartikvinnornas stöd kunde partiordföranden få gehör för sina synpunkter i riksdagsgruppen. Kvinnoförbundet släppte därmed inte frågan. De utskott som behandlade ärendet fick också en skrivelse från kvinnoförbundet om angelägenhetsgraden i reformförslaget.[4]

De i början av 1940-talet igångsatta skolindragningarna på landsbygden föranledde kvinnoförbundet att ytterligare intressera sig för skolans område. Vid 1942 års landsmöte behandlade förbundet skolindragningarna. Förbundsmedlemmen Karin Cardell, som även var ledamot av skolutredningen, ansåg ärendet av stor vikt. Ett uttalande antogs: Regeringen borde iaktta stor försiktighet vid dylika ingrepp. Uttalandet underställdes även partiets kongress detta år. Vidare uppvaktades ecklesiastikminister Bagge i sin egenskap av ansvarig för skolindragningarna.[5]

År 1944 fann landsmötet åter anledning att koncentrera sitt intresse på skolan. Bland ämnena upptogs "Aktuella skolfrågor – Huvudsynpunkter i skolutredningens tre framlagda förslag". Föredragshållaren var initierad, nämligen förbundsmedlemmen och ledamoten av skolutredningen, rektor Elisabeth Dahr. Hon betonade släktskapen mellan skolutredningens intentioner och Folkpartiets åsikter, såsom de sistnämnda kommit till uttryck i partiets handlingsprogram, en släktskap såväl i organisatoriskt, geografiskt, ekonomiskt som ideologiskt avseende. Hon uttalade en förhoppning om att dessa intentioner i en inte alltför avlägsen framtid skulle ta konkret form.

Vid landsmötet år 1946 var skolfrågan uppe. Denna gång talade den nya skolkommissionens folkpartirepresentant Bertil von Friesen över ämnet "Skolans inre organisation och dess syfte". Han påpekade öppenhjärtigt att den fortfarande arbetande skolutredningen, ehuru opolitisk till sin sammansättning, visat sig innehålla en majoritet av folkpartister och ingen socialdemokrat. Detta hade visat sig vara otaktiskt och åsamkat utredningen stark kritik, trots att den presterat ett gediget arbete. Med ett beklagande nämnde von Friesen, att det inte blev Bagge utan Erlander, som tillsatte 1946 års skolkommission – "osakkunnig och politisk" – för att granska den föregående utredningen. I skolkommissionen var socialdemokraterna i klar majoritet, något som ytterligare hade accentuerats genom att Tage Erlander blivit ordförande och Josef Weijne vice ordförande. Angående innebörden av skolans demokratisering ville von Friesen framhålla, att han därmed inte åsyftade en organisatorisk förändring i form av den obligatoriska skolans förlängning och utvidgning till en enhetsskola. Han önskade företräda landsbygdsintressena och i stället för förlängd skola föreslå ett senare lagt medborgarår även om han personligen hade stannat för en åttaårig skola. Med skolans demokratisering avsåg von Friesen en ekonomisk och geografisk. Detta var reformarbetets väsentligaste uppgift, ehuru han antydde även reformens ideologiska aspekt genom att betona att skolan i hög grad hade ansvar för en fostran av det uppväxande släktet till att bli "medborgare i ett fritt samhälle".

Den avgående kvinnoförbundsordföranden Ellen Hagen tackade talaren och uttryckte sin förhoppning att föräldrar och målsmän, vilka saknat reellt inflytande i skolutredningens arbete, nu som referensgrupp till skolkommissionen skulle få denna möjlighet. Docent Greta Hedin beklagade kommissionens inställning till den baggeska utredningen och påpekade, att de beteendevetenskapligt underbyggda ställningstaganden till barnuppfostran, vilka dominerade

inom skolkommissionen, nu inte längre var tongivande för den amerikanska skolutvecklingen.[6]

Skolfrågans belysning under kvinnoförbundets landsmöte år 1946 belyste åsiktsbrytningar inom den nytillsatta skolkommissionen. Som ende folkpartirepresentant höll Bertil von Friesen ännu fast vid de riktlinjer i skolfrågan, vilka fastslagits två år tidigare inom Folkpartiet och vilka nära överensstämde med skolutredningens grundsyn. Han beklagade därför de nya tongångar, som den starkt representerade socialdemokratin drog upp inom skolkommissionen.[7] Skolkommissionen bedömdes av kvinnoförbundets ledande krafter ur olika infallsvinklar. Den avgående ordföranden bedömde dess förankring hos folket vara större och var därför optimistisk. Greta Hedin såg skolkommissionens ideologiska och pedagogiska nydaning som ett hot mot en tidigare inriktning. Hon såg sin tröst i att "en så sansad representant som von Friesen" var Folkpartiets representant i skolkommissionen.[8] Förbundets förankring i skolutredningens grundsyn kan anses följdriktig med tanke på att förbundet hade minst två kvinnor med i denna utredning.

Med 1946 års landsmöte avslutades kvinnoförbundets aktiva påverkan av utvecklingen inom skolområdet för återstoden av 1940-talet. Kontakten med Bertil von Friesen förefaller ha ingett en viss trygghet inför utvecklingen i skolfrågan, trots att man inte längre som under skolutredningens tid hade egna förbundsmedlemmar i utredningen. Att man fördenskull inte släppte skolfrågan visar initiativet att under år 1947 anordna en kurs kring skolfrågorna.[9] Genom tillhörigheten i Kvinnoorganisationernas utskott för mellanfolkliga frågor, med dess inriktning på att skapa det nya samhälle som skulle uppstå efter kriget, kom man också utanför partisammanhang att syssla med skolfrågor. Kvinnoförbundets Hanna Rydh var där aktiv.[10] Också via andra opolitiska kvinnoförbund kunde folkpartikvinnorna, på grund av sina framstående positioner, påverka skolfrågan. Hanna Rydh, som tillika var ordförande i Fredrika Bremerförbundet var en sådan drivkraft.[11] En annan var Eleonor Lilliehöök i sin egenskap av ordförande i Husmodersförbundet, där hon för övrigt år 1946 efterträddes av ännu en folkpartikvinna, Gertrud Wiklund.[12]

7.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

Vid kvinnoförbundets agerande i skolfrågan kom man sällan att beröra kristendomen i skolan. Landsmötet 1944 gav dock en anledning. Inför detta möte framhävde förbundsstyrelseledamoten Eleonor Lilliehöök nödvändigheten av en skolreform. Ett åttonde skolår skulle möjliggöra en effektiv och grundlig undervisning i de ämnen hon ansåg väsentligast för folkskolan. Som första ämne rangordnade hon kristendomen.[1] I den skoldebatt som fördes vid landsmötet fick Elisabeth Dahr, ledamot av skolutredningen, i uppdrag att till utredningen framföra önskemål om att kristendomsämnet borde få en tryggad ställning på gymnasiet.[2]

Förutom detta sporadiska inslag 1944 förekom inom kvinnoförbundets age-

rande i skolfrågan inget ställningstagande till kristendomen i skolan. Ehuru Eleonor Lilliehöök och Gertrud Wiklund i andra sammanhang särskilt betonade kristendomens och kristendomskunskapens ställning i skolreformerandet, kom de inte inom sin politiska hemvists ram att särskilt framhålla detta.[3] Tydligen uppfattades både förbundets och partiets ställningstagande härvidlag så överensstämmande, att ett självständigt agerande ansågs onödigt. Även den undersökning, som företogs inom kvinnoförbunden för att nå vetskap om medlemmarnas uppfattning, i olika frågor, visade en bred uppslutning kring kristendomen som samhällsfaktor.[4] Förbundet önskade inte någon förändring av skolans kristendom. En etisk-evangelisk kristendomsundervisning i linje med 1919 års undervisningsplan och reformerad genom skolutredningen tedde sig giltig också i efterkrigstidens skolsituation. Denna lösning på skolans område speglade förbundets kulturprotestantiskt grundade liberala samhällsideal.

7.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Folkpartiets kvinnoförbund hyste inom sina led ett antal också utanför förbundet aktiva kvinnor. De var på så sätt företrädda såväl på asbtraktionsnivå 3, den statliga skolutredningen, som på abstraktionsnivå 4 inom och utom de politiska organisationerna, i Husmodersförbundet, Fredrika Bremerförbundet och i Kvinnoorganisationernas utskott för mellanfolkliga frågor. Stor del av sitt personliga agerande i skolfrågan gav dessa personer därför utanför förbundet och i aktioner som inte riktade sig till det egna partiet. Trots detta kom kvinnoförbundet att vid några tillfällen särskilt bidra till partiets ställningstagande i skolfrågan. De aspekter man därvid framhöll var främst av ekonomisk och geografisk art. 1937 kom man, genom påverkan av partiets riksdagsgrupp, verksamt bidra till att partiledaren Gustaf Anderssons skolinitiativ blev riksdagsmotion 1938. 1942 sökte man aktivt influera partiet till agerande på nivå 3 gällande skolindragningarna. Om förbundet 1938 lyckades i sin påverkan på nivå 4, partiet, ledde detta dock ej till någon framgång på nivå 3, riksdagen. Insatsen 1942 tycktes redan på nivå 4 ha runnit ut i sanden.

1943 blev förbundet genom Hanna Rydh representerat i partiets skolkommitté. Kvinnoförbundets ställningstagande i skolfrågan 1944 kom därför inte att skilja sig från partiets mera allmänna uttalande. Inte heller partiets år 1948 reviderade skolsyn medförde förbundets kommentar eller åtgärd. Att inkalla partiets representant i skolkommissionen 1946 syftade mera till en orientering kring sakläget i skolfrågan än till påverkan av skolans utformning. Kvinnoförbundets största insats i skolfrågan får därför anses ha varit tillskyndarens och stödjarens genom aktualisering av skolfrågan inom partiet, där uppsalaavdelningen spelade en framträdande roll.

Folkpartiets kvinnoförbund följde i skolfrågan i stort sett partiets intentioner. Med enighetsnormens införande från och med december 1939 avtog engagemanget att driva partiets linje i skolfrågan. Någon större ansträngning att nå

fram till en detaljerat utformad skolsyn förmärktes inte heller inom förbundet, då partinormen kring 1944 blev allt mer allenarådande.

I fråga om kristendomen i skolan intog förbundet en passiv roll. 1944 års landsmöte var det enda tillfälle, då ämnet fördes på tal. Förbundet önskade inte någon förändring i förhållande till traditionellt intagen ståndpunkt. Andra krafter än kvinnoförbundet drev skolfrågan och synen på kristendomen i skolan inom Folkpartiet.

7.6 Sammanfattning

Folkpartiets intresse för en genomgripande skolreform kulminerade redan innan skolutredningarnas årtionde börjat. Det skedde genom partiets motion i riksdagen 1938. Initiativtagare var partiledaren Gustaf Andersson. En påtryckargrupp var därvid partiets kvinnoförbund, medan meningarna inom partiet och riksdagsgruppen var delade. Skolans demokratisering ur ekonomisk och organisatorisk aspekt var den dominerande synvinkeln. Kristendomens ställning i skolan berördes inte. För partiledaren framstod skolans område som en möjlighet för Folkpartiet att göra partinormen känd och ge inflytande även på abstraktionsnivå 3 i en statlig skolutredning. Partiets bristande positionsmaximering till följd av vikande röstmaximering gav föga framgång. Den svaga uppslutningen inom partiet kring partiledarens skolinitiativ liksom världskrigets utbrytande, då delaktigheten i samlingsregeringen medförde partinormens ersättning med enighetsnormen, medförde att fortsatt aktivitet blev en omöjlighet inom partiet för en programrealisering i enlighet med partiledarens intentioner.[1] Skolfrågorna kom inte heller att sortera under någon folkpartists chefskap. Partiet kunde konstatera, att den 1940 inom samlingsregeringen tillsatta skolutredningen infriade partiledarens intentioner och att åtskilliga folkpartister som experter medverkade där. Debatten, som fördes i partiorganet Folkpartiet, mötte skolutredningen med ett positivt ställningstagande också gällande dess intentioner angående kristendomen i skolan.

Ungdomsförbundet, vilket inte var uppbundet av enighetsnormen, fogade sig inte efter partiets intagna attityd. Inom ungdomsförbundets ledning fanns en tydlig misstro mot den tillsatta skolutredningens ideologiska intentioner, vilka befarades vara oförenliga med liberala grundidéer. Detta ledde dock inte till något samlat agerande vare sig på nivå 4, gentemot partiet, eller på nivå 3, gentemot skolutredningen.

Att enighetsnormen alltmer ifrågasattes i förhållande till partinormen från och med år 1943 blev särskilt märkbart på partimötet 1944. Partiledningen, med dess nye ledare Bertil Ohlin, vid banéret, framlade i sitt handlingsprogram det första mera detaljerade skolprogrammet. Liksom den förre partiledaren under slutet av 1930-talet tänkte sig nu den nye ledaren, att skolan skulle bli ett om-

råde där partinormen skulle göra sig gällande. Röstmaximeringen tycktes i uppåtgående. Valet 1944 bekräftade detta. Positionsmaximeringen borde därvid ha bättre förutsättningar än 1938. Men programrealiseringen omöjliggjordes också denna gång av brist på sammanhållning inom såväl parti som ungdomsförbund och genom ett mindre engagerat kvinnoförbund. Handlingsprogrammets detaljerade skolförslag möttes med invändningar. Den gemensamma plattformen för en ekonomisk och geografisk demokratisering förbyttes i oenighet om deras organisatoriska konsekvenser och hotades av risken för en öppen motsättning på det ideologiska fältet angående kristendomen i skolan. Skolan blev därvid ett mindre framgångsrikt område för partinormens utspel på nivå 4 och möjlighet till påverkan av nivå 3. Partiledningen såg i det läget två möjligheter till fortsatt agerande. Den ena gällde på nivå 4: För att nå bättre sammanhållning inom partiet sökte man stöd hos ungdomsförbundet. Den andra möjligheten gällde på nivå 3: För att nå inflytande över den statliga skolutredningens utveckling av den nya skolan sökte partiledningen kontakt med de utredningsmedlemmar som hade sin politiska hemvist inom Folkpartiet. Förutsättningarna syntes lovande. Överensstämmelse rådde framför allt i ekonomiskt, geografiskt och organisatoriskt avseende.

Intet av dessa utspel gav avsett resultat. Inom ungdomsförbundet nåddes ingen enighet kring ett detaljerat skolprogram. Skolutredningen kom i början av år 1946 att berövas initiativet i skolfrågan genom en parlamentariskt tillsatt skolkommission, där andelen folkpartister reducerades till en representant ställd mot en socialdemokratisk majoritet. Det var därför inte märkligt, att folkpartirepresentanten Bertil von Friesen till att börja med beklagade den utveckling som skett på skolutredningsfronten. Partiets möjlighet att påverka nivå 3 på skolans område var starkt begränsad. Inom folkpartiledningen liksom inom ungdomsförbund och kvinnoförbund accepterade man dock snabbt den nya situationen. Därtill bidrog ungdomsförbundets skepsis gentemot skolutredningen, en viss besvikelse över oenigheten inom denna utredning samt Bertil von Friesens erfarenheter av kommissionsarbetet. Om grunddragen i skolans organisation och inriktning tycktes man kunna komma överens, trots att detta innebar förändringar av Folkpartiets ursprungliga syn i skolfrågan. Partiets kompletterade handlingsprogram 1948 gav uttryck för den påverkan ungdomsförbundet utövat på nivå 4, partiet och den anpassning till rådande förhållanden på nivå 3, skolkommissionens skolsyn. Endast ett område gav anledning till farhågor: Kristendomens ställning i den nya skolan. Denna fråga hotade sammanhållningen både 1946 och 1948. Partiledningen fann det angeläget att visa, att Folkpartiet inte önskade någon förändring i förhållande till 1919 års skolplan. I framställningen av kommissionens majoritetsförslag antydde man, att det inte heller skett någon förändring av kristendomens ställning i skolan. Ungdomsförbundet kom, med incitament från 1940-talets början, att här avvika från partiet genom att ge en annan tolkning av skolkommissionens innebörd, en modifierad neutral religionsundervisning.

Skolfrågan måste ses i samband med partiets övriga politiska handlande. Från 1940-talets mitt blev partiets mål alltmer präglat av att på nivå 2 bryta socialdemokraternas regeringsinnehav och stoppa den pågående planhushållningen. Under senare hälften av 1940-talet blev skolfrågan allt mindre ett område för partiets demonstrerande av partinormen, vilken inte fick någon större betydelse, då partiet stod oenigt i skolfrågan. Ungdomsförbundets framskjutande av skolans ideologiska demokratisering rimmade illa med partiledningens ansträngningar att undvika ställningstagande till denna del av skolreformen. I stället för att bli ett medel i kampen mot det regerande socialdemokratiska partiet bidrog skolfrågan till att partiet måste värja sig för angrepp från Högerpartiet. Skolfrågan var olämplig som partipolitisk fråga. Partiets sammanhållning uppnåddes först när det ställdes inför ett fullbordat faktum, skolkommissionens förslag till en ny skola. Partiledningen kunde uttrycka, att man också i stöd av skolkommissionens förslag, vilket på väsentliga delar avvek från partiets handlingsprogram, fullföljde "förpliktande liberala traditioner".

Folkpartiet, dess ungdoms- och kvinnoförbund hade tidigt en stor beredskap för reformer inom skolans område. Främst avsågs en ekonomisk och i någon mån geografisk omfördelning av möjligheterna till utbildning, varvid enighet kunde uppnås inom organisationerna. Angående skolreformens innehåll och målsättning divergerade uppfattningarna, såväl inom som mellan parti och ungdomsorganisation. Brist på sammanhållning omöjliggjorde ett detaljerat skolprogram. Därvid minskade både partiets och dess organisationers engagemang såväl i skolfrågan som angående kristendomens ställning och utformning i skolan. Något behov av reform på detta område gav sig inte tillkänna inom partiet eller kvinnoförbundet. Inom ungdomsförbundet däremot växte sig en uppfattning allt starkare, att en etisk-evangelisk kristendomsundervisning passade sämre i en liberalt demokratisk skola jämfört med en modifierad neutral religionsundervisning.

Partiets och förbundets eniga och allmänna betonande av en skolreform parades med mindre enighet inför hur denna reform skulle utformas. Därmed blev motståndet svagare mot de skolförändringar, som ägde rum på nivå 3 under 1940-talet. Den enda för partisammanhållningen kännbara oenigheten gällde kristendomen i skolan, en oenighet som partiledningen mötte med lugnande meddelanden. Skolkommissionens mindre klara besked om kristendomskunskapen i skolan gav möjlighet till tolkning i olika riktningar – något som kom folkpartiledningen väl till pass – skolpropositionens klarare besked än mer.

8 Bondeförbundet – skolan och kristendomen

8.1 Allmän målsättning

8.1.1 Program

Bondeförbundet hade bildats år 1913 och var ett jordbrukarparti, "en sammanslutning av Sveriges jordbruksbefolkning för främjande av egna sociala intressen". Till detta parti hade fram till 1921 andra bondepartier, bildade på 1910-talet, anslutit sig.[1] Med socialdemokratiska partiet som exempel föredrog man att framträda som klassparti för att tillgodose jordbrukarnas intressen i en tid, då dessa hotades av samhällets industrialisering. Vid förbundsstämman 1933 antog Bondeförbundet ett grundprogram, vilket kom att gälla ett drygt årtionde framåt. Partiet såg som sin centrala uppgift "att kämpa för landsbygdens rätt och likställighet vid avgörandet av vårt lands sociala, politiska och ekonomiska livsfrågor". Därvid framstod för "bondeklassen . . . som en naturlig uppgift . . . bevarandet av de svenska hemmen, hävdandet av familjebandens värde för individerna och samhället". Partiets traditionella förankring i ett nationalistiskt tänkande fick på 1930-talet ett tidstypiskt uttryck: "Som en nationell uppgift framstår den svenska folkstammens bevarande mot inblandning av mindervärdiga utländska raselement . . ." i värnandet om folkets hälsa och fortbestånd. En antibyråkratisk inriktning förefanns i 1933 års partiprogram: Ämbetsmannainflytandet måste noggrant kontrolleras och dess tillväxt förhindras. Detta utgjorde ett led i partiets lågskattepolitik. Statens utgifter måste hållas på låg nivå. Liksom statlig makttillväxt skulle även privat ekonomisk maktkoncentration motverkas. Den tidigare förhärskande ekonomiskt liberala synen på näringslivet började på 1930-talet under intryck av den ekonomiska världskrisen att ersättas av ett accepterande av statens delaktighet. "Näringslivet måste utvecklas mot ökad planmässighet och ändamålsenlighet till gagn för hela folket." Angående jordbruket hävdades att man genom egna ekonomiska och fackliga sammanslutningar skulle behålla jorden i den jordbrukande befolkningens hand och garantera "ekonomisk likställighet med andra motsvarande samhällsgrupper". Samtidigt som Bondeförbundet fortfarande uppträdde som klassparti och värnade om jordbrukarnas intressen hävdades nu, att detta var ett hela samhällets intresse. Med hänvisning till svensk historia och statstradition konstaterades att "bondebefolkningens bevarande och stärkande utgör förutsättningen för fyllandet av dess fäderneärvda uppgift i statslivet och en grundval för svensk nationell utveckling". Bondeförbundets intressepolitik legitimerades genom att den samtidigt framstod som en riksintressepolitik. Böndernas intressen

var oskiljaktiga från rikets intressen.[2]

Under 1940-talet hade Bondeförbundet alltmer riktat in sig på att vara ett parti inte bara för de självägande bönderna utan för alla på landsbygden boende. Ett uttryck för detta var partiets namnförändring 1943 till Landsbygdspartiet Bondeförbundet. En av anledningarna var den ekonomiska förskjutning, som ägt rum mellan tätort och landsort till den senares nackdel. Vid 1946 års förbundsstämma antog partiet ett nytt grundprogram. Kravet ställdes i partiprogrammet skarpare och generellare än tidigare: "Landsbygdsbefolkningen måste i ekonomiskt, socialt och kulturellt hänseende beredas en med andra samhällsgrupper likvärdig ställning". Detta var samtidigt hela rikets vitala angelägenhet. Staten tänktes här ta aktivare del än tidigare i den enskilda företagsamheten, skattepolitiken, socialpolitiken och familjepolitiken. I övrigt upprepades i något varierad form grundinställningen i 1933 års program med undantag för nationalismens rent rasistiska uttryck.[3] Bakgrunden till de i programmen påvisbara skillnaderna var, att partiet på 1930-talet under intryck av den ekonomiska krisen alltmer gav upp den liberala värderingsgrunden för politikens innehåll för den konservativa kritiken av politikens former. Statsmaktens aktiva roll började alltmer accepteras. En statligt reglerad ekonomi, den demokratiska parlamentarismen, ansågs berättigad, samtidigt som en ekonomisk fördelningspolitik inte fick gå ut över jordbrukarna. Dessa förändringar jämte partiprogrammets värnande om nationens bestånd möjliggjorde Bondeförbundets samregerande med socialdemokraterna under större delen av 1930-talet, liksom även övergången till samlingsregering under första hälften av 1940-talet.[4]

Mot bakgrunden av de allmänpolitiska frågorna i Bondeförbundets partiprogram ska vi närmare undersöka partiets syn på skolan och kristendomen i samhälle och skola.

1933 års program	*1946 års program*
Undervisningsväsendets ändamålsenliga och praktiska utveckling bör främjas och dess karaktär av en hela folkets uppgift betonas. Landsbygdsungdomens bildningssträvanden och möjlighet att till rimliga kostnader erhålla tillgång till behövlig praktisk och teoretisk undervisning bör underlättas.	Folkundervisningen måste bygga på den kristna livsåskådningens grund och inriktas såväl på karaktärsdaning som kunskapsmeddelande. Folkskolan måste som grund för den medborgerliga bildningen förbättras. Likvärdiga möjligheter till praktisk och teoretisk utbildning måste beredas alla.
Under århundraden ha Sveriges bönder bevarat tron på kristendomen som en rik källa till andligt liv. Då kristendomen är den säkraste grundvalen för en redbar och allmängagnelig livsföring, måste kristen tro och livsåskådning främjas och bevaras som grundval för svensk folkuppfostran. Det religiösa livet bör beredas möjlighet att utveckla sig fritt och ostört av kristendomsfientliga inflytelser.	Landsbygdspartiet Bondeförbundet vill på nationell och kristen grundval arbeta för vårt svenska samhälles välfärd och förkovran.

En jämförelse mellan programmen ger vid handen, att ett starkare skolmedvetande växt fram mellan 1933 och 1946. Från en allmän hållning av välvillighet gentemot landsbygdens studiemöjligheter utvecklas en mer profilerad och inom partiet förankrad skolsyn år 1946: Folkskolans bildningsgrund måste förbättras. Skolans mål skulle vara såväl kunskapsgivande som karaktärsdanande – en beredskap inom partiet för förändringar av den grundläggande skolutbildningen som redan 1944 års kommunalprogram givit vittnesbörd om.[5] Alla måste ges möjligheter till denna utbildning.

Medan 1933 års program saknade uttalande om kristendomens ställning i skolan, vilken då självklart förutsattes och inte tycktes ifrågasatt, betonade 1946 års program att skolans karaktärsdaning skulle bygga på och skolan i övrigt präglas av den kristna livsåskådningen. I sin skolsyn stod partiprogrammet 1946 därmed nära den grundsyn 1940 års skolutredning framfört. I synen på kristendomen i samhället gav båda programmen uttryck för att kristendomen var samhällets grundval.

I båda programmen kan förändringar konstateras i fråga om vissa allmänpolitiska uppfattningar. Partiet var berett till kompromisser i ideologiskt avseende om detta medförde fördelar på det konkreta fältet, i enlighet med sin profil som intresseparti. 1930-talets krissituation och samregerandet med socialdemokratin gav sitt utslag. I partiets skolsyn medförde 1940-talet likaledes en förändring. I enlighet med sin alltmer accepterade syn på staten som aktivare i näringsliv, social- och familjepolitik ställde man sig positiv till en skolreform som ett led i målsättningen att göra landsbygden jämställd med stad och tätort. Denna förändring parades med en markering av kristendomens traditionella plats i skolan.

8.1.2 Programrealisering

De program Bondeförbundet antog vid förbundsstämmorna 1933 och 1946 gav uttryck för partiets allmänpolitiska åskådning. Mellan dessa år aktualiserades på olika sätt programmets realiseringsmöjligheter. 1939 utgavs en broschyr "Vad vi vilja . . .", som en kommentar till 1933 års program, vilket betecknades som "en nationell konservativ och radikal åskådning". Den "gamla svenska bondekonservatismen" innebar en kamp "för folkets rätt mot herrevälde, fogdevälde och bolagsvälde". Mot industrialismen och stadskulturen, vilka visserligen gav materiell standardförbättring men samtidigt andlig degenerering, ställdes landsbygdsmiljön med dess frihet och självständighet för människan. Landsbygdsintressena blev på så sätt hela rikets angelägenhet som en "källa till svensk folkförnyelse". I broschyren framhölls vidare att kyrkan och skolan "präglat vår tro och vår kultur". De förbättrade skolmöjligheter, som städer och tätorter successivt fått, måste också komma landsbygden till del.[1]

Vid 1944 års förbundsstämma antogs förutom ett kommunalprogram också

ett handlingsprogram.[2] Det senare utgick från uppfattningen, att den enighetspolitik som förts av samlingsregeringen under de gångna krigsåren varit lyckosam i både yttre och inre politiskt avseende. Denna samverkan mellan partierna i regeringen borde därför fortsätta. Trots detta perspektiv ville Bondeförbundet för det kommande politiska agerandet dock ange sin position med ett handlingsprogram, vilket i ordknappare form blev partiets grundprogram två år senare. Handlingsprogrammet förordade en skattefördelning efter förmåga och en hushållning med allmänna medel för att komma tillrätta med statens ökade utgifter. Näringslivet skulle i princip bygga på enskild företagsamhet, men ett samarbete med staten förutsattes för att förebygga kriser och arbetslöshet. Detta statliga agerande var av särskild vikt vid övergången från krigstid till fredstid. Inte minst gällde dessa statliga ingrepp jordbruket, där tullskydd skulle tillgripas för att åstadkomma familjejordbrukens fortsatta lönsamhet. I befolkningsfrågan och på det socialpolitiska området önskade Bondeförbundet ökat statligt engagemang för att få en rättvisare fördelningspolitik och en stimulerad befolkningsökning. I detta sammanhang framstod undervisningsväsendet i behov av reform: "Fallenhet och begåvning måste uteslutande vara bestämmande för fortsatta högre studier, icke bostadsort eller föräldrarnas ekonomi". Folkskolan borde förbättras. Någon förlängning av skolplikten var dock icke tal om. Indelningen folkskola, realskola, gymnasium skulle bestå. En kvalitativ förbättring av folkskolan och en kvantitativ ökning av antalet högre skolutbildningsanstalter var partiets linje i skolfrågan 1944. Skolans kvalitativa förbättring bestod dels i en förändring av kursplanerna, dels och främst i att skolan inte endast skulle meddela kunskaper utan även dana karaktärer, en fostran som skulle "grundas på kristendomens omistliga värden".[3]

Bondeförbundets handlingsprogram 1944 gav uttryck för en åskådning, som blev partiets grundprogram 1946. Insatt i sitt interpolitiska sammanhang gav det uttryck för partiets beredskap till fortsatt samlingsregerande, en uppslutning kring enighetsnormen på abstraktionsnivå 3. Partinormen ansågs inte avvika i sådan grad att enighetsnormen var hotad. Samtidigt markerade partiet sin position i fråga om skatterna, fördelningspolitiken och näringslivet. Jordbruksområdet framstod där som huvudfrågan. En samförståndslinje i dessa frågor uppfattades som möjlig. Samregerandet med socialdemokraterna under större delen av 1930-talet var trolig anledning till att partinormen fortfor att vara underordnad enighetsnormen inom partiet år 1944, även om viss försiktighet inför möjligheten till fortsatt samlingsregerande gjorde sig gällande. Handlingsprogrammet utgjorde därför en precisering av Bondeförbundets förutsättningar härför.[4] Detta parades med en linje i skolfrågan, som i många avseenden överensstämde med den av samlingsregeringen tillsatta och under samma enighetsnorm arbetande skolutredningens teser. Att man fann nödvändigt att markera kristendomens traditionella ställning i skolan, torde ses mot bakgrund av erfarenheter under krigstiden, pågående debatt inom andra politiska organisationer samt partiets traditionella hållning sådan den uttrycktes i valprogrammen.

Mot bakgrund av Bondeförbundets politiska inriktning och normbestämda position ska vi närmare studera partiets agerande i skolfrågan.

8.2 Partiet – skolan och kristendomen

8.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Till 1942 års riksdag inlämnades två i båda kamrarna likalydande motioner gällande den aktuella skolsituationen. Den ena yrkade fria läromedel i den obligatoriska skolan, den andra, med Ivar Persson i Skabersjö och Hjalmar Nilsson i Spånstad som första namn i första respektive andra kammaren, angav Bondeförbundets fortsatta utgångspunkt i skolfrågan: Skolan utgjorde en del av partiets strävan att nå landsbygdens jämställdhet med stad och tätort i sociala och kulturella förmåner.[1]

Initiativet i riksdagen gav också Bondeförbundets tidskrift, Bondeförbundets Medlemsblad, anledning att intressera sig för skolans område. Tidskriften hade under 1930-talets slut och 1940-talets början ägnat få artiklar åt skolan. Beredskapen för reformer inom den obligatoriska skolan var inte stor. Partisekreteraren fil lic Ferdinand Nilsson skrev 1936 en artikel, där han gav uttryck för en, som man kan förmoda, inom partiet utbredd inställning att införandet av ett sjunde skolår mest negativt skulle drabba jordbrukarna. Barnen behövde hellre vara hemma i jordbruksarbetet än nöta skolbänken och föräldrarnas plånbok ännu ett år.[2]

Med synen på skolans utveckling som en del av landsbygdens jämställdhet med stad och tätort blev intresset större. En osignerad ledare kommenterade 1942 under rubrik "För landsbygdens sak" de skolinitiativ partiet tagit. Partisekreteraren, sedan 1941 fil lic Karl Lindegren, gav på ledarplats uttryck för behovet av "Bättre utbildningsmöjligheter för landsbygdens ungdom". Han ansåg, att landsbygdens "studiebegåvade barn" borde ha samma chans som städernas barn till högre utbildning och yrkesutbildning. Argumentet, att detta kunde medföra att jordbruket berövades sina begåvningar, avfärdade han med att konstatera att dessa teoretiska begåvningar i alla fall var odugliga till praktiskt arbete.[3] Även valprogrammet för 1942 markerade, till skillnad från 1930-talets standardiserade formuleringar, ett större intresse för landsbygdens skolsituation. Partiets motioner i riksdagen var också här utgångspunkten.[4] Valhandboken som tidigare ej kommenterat skolförhållanden, innehöll två artiklar om skolan. Trots att partiet inte nått framgång till fullo med sina i riksdagen framförda krav, hyste man, på grund av det positiva bemötande kraven fått, en optimism inför framtiden.[5] Fria läromedel och en jämställdhet i skolhänseende mellan landsbygd och tätort karaktäriserade år 1942 Bondeförbundets medvetna hållning till reform-

verksamheten på skolans område. I nämnda hänseenden önskade man påverka den statliga skolutredningen.

Inriktningen på landsbygdens skolsituation dominerade även nästföljande år. Korrespondensundervisning sågs som en god lösning att skapa landsbygdsungdomen lika chans till högre undervisning. En artikel i Medlemsbladet 1943 ansåg denna undervisningsform till och med överlägsen den vanliga skolformen, framför allt som fostrare till karaktärsfasta, dugliga och arbetsamma medborgare, en aspekt på skolans uppgift som Bondeförbundet framhävt i sina valprogram under hela 1930-talet.[6] Ivar Persson och Hjalmar Nilsson återkom i 1943 års riksdag med i båda kamrar likalydande motioner om landsbygdens skolsituation. Trots ytterligare avslag i riksdagen noterade man ett positivt bemötande och hyste gott hopp om att 1940 års skolutredning skulle beakta partiets synpunkter.[7]

Bondeförbundet saknade fram till 1947 en partistyrelse i egentlig mening. Under 1930-talets senare del förekom varken i partiets förtroenderåd eller på riksstämmor några diskussioner kring skolan. Den allt överskuggande frågan var jordbruket. Överhuvudtaget debatterades få ideologiskt inriktade spörsmål. De praktiska var mera näraliggande och dominerande. Detsamma kan sägas gälla de första åren av 1940-talet, då kriget här kastade sin skugga över arbetet och detta ledde till en skärpning av koncentrationen kring jordbruksproblemen.[8] Riksdagsmotionerna 1942 och 1943 förändrade läget.

Förtroenderådets protokoll, visar att skolfrågan blev aktuell för partiledningen i november 1943 i samband med arbetet på ett nytt grundprogram för partiet. I den debatt som fördes påpekade professorn i statistik, Sten Wahlund, att 60 procent av befolkningen praktiskt taget var utestängd från högre läroanstalter. Förtroenderådets ordförande ansåg, att undervisningsområdet borde få en framskjuten ställning i handlingsprogrammet, en åsikt som ungdomsförbundets representant, Lars Eliasson, instämde i. En geografisk med därmed sammanhängande ekonomisk demokratisering var vad partiet i fortsättningen framför allt skulle slå vakt om på skolans område – nu närmast i anslutning till sitt arbete med såväl grund-, val- som kommunalprogram.[9]

Persson i Skabersjö och Nilsson i Spånstad förtröttades inte i sina ansträngningar att i riksdagen framför Bondeförbundets skolprogram. 1944 års riksdag fick ta ställning till deras stående motionskrav.[10] I partiets tidskrift var skolfrågan detta år föremål för den största intensiteten under 1940-talet. Intresset där knöt sig till partiets motioner och deras behandling i riksdagen.[11] Vid årets riksstämma antogs ett handlingsprogram med riktlinjer för den efterkrigspolitik partiet tänktes föra. Skolfrågorna fick här ett eget avsnitt som tecken på den betydelse partiet nu tillmätte detta område.[12]

Om partiet i sina ansträngningar under de två föregående åren noterat ett välvilligt bemötande av partiets krav på skolan, så tyckte man sig under år 1944 skörda de första reella framgångarna: I riksdagsbehandlingen bifölls ett av de krav motionerna ställt. Det gällde ekonomiskt understöd av korrespondens-

studierna. I årets valhandbok blev framgången vederbörligen omnämnd samtidigt som man betonade, att skolsituationen var långt ifrån godtagbar för landsbygdens del.[13]

När 1940 års skolutredning under våren och försommaren 1944 utkom med sina tre första betänkanden, fann partiet i mycket sina egna motionsförslag och sin grundsyn i valprogram och det antagna handlingsprogrammet beaktade. Särskilt gällde detta partiets förslag om vidgade möjligheter till högre studier för landsbygdens ungdom, den praktiska utbildningen samt skolans uppgift som inte enbart kunskapsmeddelande utan även fostrande. Bondeförbundets Medlemsblad tolkade redan i rubrikerna till ett par artiklar partiets förväntningar: "Högre undervisning åt landsbygdens ungdom. Ett rättvisekrav på väg att förverkligas" och "Skolreform i sikte".[14] Även årets valprogram betonade utförligare än tidigare nödvändigheten av en reform, som gjorde landsbygdsundervisningen likvärdig med tätorternas.[15]

Från att under 1930-talets slut och 1940-talets två första år icke ha varit beaktade blev skolfrågorna av desto större vikt under åren 1942–1944. Därvid spelade partiets skolpolitiker Persson och Nilsson en framträdande roll. Att de inte förde en från partiet fristående politik bekräftas dels av att deras skolmotioner samlade fler underskrifter, dels av att partiets valprogram och valhandledningar 1942 och 1944 samt årsstämman 1944 gav uttryck för partiets skolsyn. Även partiledarens Axel Pehrsson–Bramstorp uttalanden pekade i denna riktning.[16] Den alltigenom dominerande aspekten var en skolans geografiska demokratisering som ett led i partiets övergripande mål att nå jämställdhet mellan stad och land. Inom den rådande skolorganisationens ram borde misshälligheterna rättas till. Korrespondensundervisningen framstod som det bättre alternativet jämfört med en mer kostnadskrävande skolutbyggnad på landsbygden. Den inriktning, som skolutredningen visade med sina första betänkanden, mottogs därför positivt av Bondeförbundet. En enligt partiets inställning avgränsad skolreform bedömdes vara inom räckhåll.

Om situationen för landsbygdens skolvillkor sett förhoppningsfull ut under 1944 för partiets ledande män, medförde året 1945 osäkrare förhållanden. Partiets förtroenderåd och kring mitten av juni 1945 samlade riksstämma präglades av diskussion kring partiets möjlighet till ett fortsatt samlingsregerande. Bland de motioner, som förtroenderådet inför den stundande riksstämman hade att ta ställning till, gällde en tillsättandet av en skolkommitté inom partiet. Detta blev också riksstämmans beslut. Kommittén fick i uppgift att granska kommande skolförslag. Redan i begynnelsen av dess verksamhet stod målsättningen klar: Man skulle verka för en geografisk och därvid sammanhängande ekonomisk skolreform. Kommitténs ordförande, Ivar Persson, var ensam om att även verka för en organisatorisk demokratisering.[17]

Under månaden efter riksstämmans hållande avgick samlingsregeringen. Trots viss beredskap och tradition blev inte partiets samregerande med socialdemokraterna aktuellt.[18] En socialdemokratisk ministär satt ensam i regerings-

ställning. Detta medförde konsekvenser även för skolans område. I en översikt över viktiga riksdagsfrågor uttryckte partiet sin ovisshet. Inom Bondeförbundet började man ana konturerna till en mer omfattande skolreform än man tidigare tänkt sig. Ett åttonde skolår hade avviserats av skolutredningen. Den med samlingsregeringen avgående ecklesiastikministern hade haft för avsikt att förelägga riksdagen ett principbeslut gällande skolreformens omfattning. Inom Bondeförbundet uttrycktes en förhoppning, att efterträdaren skulle "komma att visa samma positiva intresse för dessa saker".[19]

I januari 1946 tillsatte Andréns efterträdare på ecklesiastikministerposten, Tage Erlander, 1946 års skolkommission. Till Bondeförbundets representant utsågs en av initiativtagarna till och utformarna av partiets skolengagemang under 1940-talet, Ivar Persson i Skabersjö, vilket synes märkligt, då Persson genom sin beredskap för en mer vittgående skolreform skilde sig från vad partiet eftersträvade.[20] En positiv förväntan att skolkommissionen skulle ge konkreta och för partiet positiva resultat var märkbar. Partiledaren gav själv uttryck för detta.[21] I valrörelsen var man angelägen att framhålla partiets skolaktivitet. I 1946 års valprogram återkom partiets skolkrav.[23]

Denna positiva förväntan inför skolutvecklingen ger också förklaringen till att partiet under åren 1947 och 1948 ägnade skolfrågan mindre uppmärksamhet. Den blev en angelägenhet främst för partiets representant i skolkommissionen, medan förtroenderådet, den 1947 tillsatta partistyrelsen och riksstämman satsade på andra områden.[24] Ett intressant undantag utgjorde här 1947 års riksstämma, som åter betonade partiets inriktning på partiella reformer, då den uttalade sitt stöd för en utökad fortsättningsskola. Även inom partiets skolkommitté var stämningarna desamma som vid kommitténs start 1945. Ivar Persson var ende talesman för en nioårig obligatorisk skola. Riksstämman var på detta sätt ett förebud till skoldebatten två år senare.[25] Inför valet 1948 var skolfrågan inte längre en lika stor partiangelägenhet.[26] Partirepresentationens mindre engagemang i skolfrågorna återspeglades även i partitidskriftens antal skolartiklar, vilket snabbt sjönk.[27]

1940-talets sista år medförde ett förnyat intresse för skolan inom Bondeförbundet. En artikel rapporterade från en kommun, som med partiets egen skolexpert Hjalmar Nilsson i spetsen genomfört ett decentralicerat skolsystem enligt partiets principer. I stället för att dra in landsbygdsskolor, i syfte att främja kvalitén hos dessa, hade man i denna kommun visat att partiets strävan att bevara dem inte motverkade kvalitetshöjandet. Dessutom fann man att skolkommissionen, till skillnad från vindar som tidigare blåst, gav partiet stöd på denna punkt.[28]

Medan 1947 års riksstämma uttalat sig för en försiktig reform av skolan, skedde på 1949 års riksstämma en öppen reaktion mot 1946 års skolkommissions förslag till en genomgripande skolreform. Samma riksstämma valde Gunnar Hedlund som partiledare och efterträdare till Axel Pehrsson-Bramstorp. Den politiska debatt, som traditionellt följde på partiledarens politiska öppnings-

tal, kom nästan uteslutande att kretsa kring skolan. Kritikerna med Axel Rubbestad i spetsen, tog fasta på skolförslagets organisatoriska konsekvenser. En nioårig skola stod i strid med landsbygdens intressen. Man föreslog folkomröstning samt att förbundsstämman uttryckligen skulle förkasta den tilltänkta skolreformen. Försvararna, med partirepresentanten i skolkommissionen Ivar Persson i spetsen, framhöll att partiets likställighetskrav avseende land och stad måste innebära ett bejakande av skolkommissionens förslag. Dessutom medförde skolkommissionens förslag, att barnen fick stanna längre tid i hemmet. Han påtalade att om man inte accepterade den nioåriga skolan, detta skulle kunna leda till att klyftan mellan landsbygd och tätort vidgades. Att i detta läge binda sig för skolkommissionens alla föreslagna detaljer var inte nödvändigt, men angeläget var att partiet anslöt sig till grundprincipen om en nioårig obligatorisk skola.[29] En mera avvaktande hållning intog ungdomsförbundets representant, experten i skolkommissionen, Lars Eliasson, i debatten. Han hävdade, att Bondeförbundet inte borde ta något principbeslut förrän frågan om yrkesundervisningen var utredd. Diskussionen utmynnade i partiordförandens, tidigare vikarierande folkskollärarens Gunnar Hedlund, diskussionsdämpande ståndpunkt att hänskjuta skolfrågan till partistyrelsen och riksdagsgruppen. Så blev också riksstämmans beslut.[30]

Gunnar Hedlunds förslag förefaller taktiskt betingat. I partistyrelsen togs inte skolfrågan upp till behandling, trots riksstämmans remitterande, och i riksdagsgruppen var Ivar Persson den ledande skolpolitikern. Oppositionen inom partiet var tystad och Bondeförbundets ställningstagande i skolfrågan i princip redan avgjort. Ledarskiktet inom Bondeförbundet spelade här en avgörande roll.[31]

8.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

I övergångsskedet till 1940-talet kom Bondeförbundets Medlemsblad att innehålla två artiklar, som syftade till att tolka Bondeförbundets inställning till kristendomen i samhället. Den första infördes 1939 och utformades till en kommentar över 1933 års partiprogram. Artikelförfattaren fann inget parti utom högern och det egna, som klart deklarerade sig stå på en kristen grund och försvara kristna värden. Främst riktade sig kritiken mot det socialdemokratiska partiet i detta avseende. Artikelförfattaren fann det naturligt, att Bondeförbundet starkt framhöll sambandet mellan religion, samhälle och politik på grund av bondens starkare och naturligare religösa förankring i jämförelse med stadsbons. Bonden var mer beroende av "vädrets makter" och påverkades av "upplevelsen av 'fröets under' till en uppfattning av en personlig Gud som En, som leder och bestämmer allt". Därför blev "bön med knäppta händer . . . aldrig bonden nog". Den andra artikeln som trycktes 1940 utformades, i enlighet med denna grundsyn och med tanke på valåret, till ett angrepp på socialdemokratin och dess kristna förbund. Deras inställning till religionen skiftade efter omständigheterna i motsats till Bondeförbundets oföränderliga och traditionella

hållning. I detta sammanhang betonades skolans kristendomsundervisning, vilken grundlade de uppväxandes kontakt med kristendomen.[1] Ställda mot partiprogrammet framstår artiklarna välförenliga med partiets idealiserade bondeuppfattning och inställning till kristendomen i samhälle och skola.[2]

Sammankopplingen av skola och kristendom uttalades i valprogrammen mellan åren 1928 och 1940: "Kristen tro och livsåskådning måste kraftigt värnas såsom grundläggande för folkuppfostran och undervisningsväsende. Alla goda krafter, såväl statskyrkan och frikyrkorna, böra medverka till detta mål". Vidare: "Ungdomens karaktärsdaning måste grundas på den kristna religionens omistliga värden". Det senare citatet återfanns även i 1942 års valprogram.[3] Den diskussion året därpå, som pågick inom partiets förtroenderåd avseende ett nytt grundprogram, framhävde den kristna livsåskådningen.[4] Handlingsprogrammet 1944 och grundprogrammet antaget 1945 och 1946 betonade likaså vikten därav.

Med dessa uttryck för partiets ställningstagande till kristendomen i samhälle och skola hade man kunnat förvänta partiets aktualisering därav i den skoldebatt, som partiet var indraget i under 1940-talet. Därav finner vi dock intet förrän under periodens sista år. Den dominerande aspekten på skolan var landsbygdens likställighet med tätorten. Bondeförbundets skolpolitik överensstämde med dess politiska inriktning som intresseparti: Man ville i första hand nå för landsbygden gynnsamma lösningar på det konkreta fältet om än till priset av kompromisser på det ideologiska. Även valprogrammen uppvisar en förändring: Sambandet mellan kristendomen och undervisningen, vilken präglade uttryckssätten till och med 1942 års valprogram, återkom inte i 1940-talets återstående valprogram. I stället betonades jämställdheten mellan stad och land i skolhänseende.[5] I skolkommittén ägnade man dock år 1947 vid ett tillfälle uppmärksamhet åt kristendomen i skolan. Man enades om att såväl kristendomsämnet som morgonandakten skulle bevara sin ställning.[6]

Riksstämman år 1949 utgjorde, som antytts, undantaget från Bondeförbundets tystnad om kristendomen i skolan inom såväl partiledning som partitidskrift. Riksstämman, som för första gången dominerades av skolfrågan, tog ställning till en inlämnad motion om konfirmationsundervisningen i relation till en förlängd och centraliserad skola. Motionären antydde, att missnöje fanns på landsbygden. Långa skoldagar, förlängda av skolskjutsar och betungande läxläsning, skulle omöjliggöra effektiv konfirmationsundervisning. Skolan skulle komma att ta all tid i anspråk, och under sommaruppehållet var ungdomen alltid upptagen av arbete inom jordbruket. Motionären såg med oro framtidsperspektivet: "Hur skall vårt samhälle gestalta sig i framtiden, om ej ens hälften av medborgarna bygga sin livsåskådning och sin respekt för rätt och ordning på kristen grund?" Förslag framfördes om att det sjunde skolårets kristendomslektioner i stället skulle användas till konfirmationsundervisning under konfirmandlärares ledning. Med tillägget att skolans totala antal kristendomstimmar inte fick inskränkas – detta för att förhindra invändningar från lärarhåll – beslöt

riksstämman att remittera motionen till partiets riksdagsgrupp för utredning och vidtagande av eventuella åtgärder.[7]

Motionen och behandlingen därav var ett utslag av den reaktion inom partiets led mot den nya skolan, som visade sig under 1949 års riksstämma. Riksstämman gav motionen sin sanktion med tillägget, att kyrkans och prästernas verksamhet i skolan inte borde medföra en reduktion av antalet kristendomstimmar ledda av skolans lärare. Någon konflikt mellan skola och kyrka, mellan religionsfrihetskrav och kristendomsundervisning, var inte för handen inom Bondeförbundet i dess syn på det demokratiska samhället. Grund- och handlingsprogrammet med dess syn på kristendomen var lika aktuellt för partirepresentanterna 1949, som när programmen antagits vid 1940-talets mitt. Konklusionen av beslutet vid 1949 års riksstämma var en bibehållen etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Denna borde dock inte medföra någon konkurrens med kyrkans konfessionella konfirmationsundervisning. Skolan borde här vidta åtgärder för att underlätta situationen. Inte en ideologisk konflikt utan ett praktiskt arrangemang hade utlöst debatten kring kristendomen i skolan i denna 1940-talets elfte timme.

8.2.3 Sammanfattning

Bondeförbundet hade en traditionell hållning av återhållsamhet gällande de statliga utgifterna. Detta präglade även partiets skolsyn. Några genomgripande och därmed konstnadskrävande reformer önskade man inte. Inte heller 1940-talets två första år medförde något initiativ i skolfrågan inom partiet, trots att denna aktualiserats på abstraktionsnivå 3 genom tillsättandet av 1940 års skolutredning. Därtill var jordbruksfrågorna av helt dominerande natur.

Som ett led i partiets breddning av sitt politiska underlag, röstmaximeringen – att framstå som ett parti för hela landsbygden – kan man se dess skolintresse växa fram från och med år 1942. Utgångspunkten var att landsbygden skulle uppnå jämställdhet med tätorten. Inom den bestående skolorganisationen borde de förändringar äga rum, vilka skulle föra till detta mål. Partiella reformer var den väg man tänkt sig. I skolutredningen såg man det statliga organ, som skulle förverkliga partiets intentioner. Något partiets eget detaljerade skolprogram var därför inte nödvändigt att utarbeta.

En viss otålighet inför och en viss besvikelse över att skolutredningen inte nått konkreta och snabba resultat avseende landsbygdens skolförhållanden underlättade partiets omställning till och accepterande av skolkommissionen. Även erfarenheter av hur socialdemokraterna under 1930-talet tillmötesgått landsbygdsintressena liksom partiets nu direktrepresentation i det statliga skolreformarbetet, bidrog till partiledningens friktionsfria anpassning. Redan skolutredningen hade signalerat en förlängd skolplikt. Skolkommissionen fortsatte i dess spår. Partiledningen fann ingen anledning att protestera; dess motstånd mot genomgripande och för staten kostsamma reformer hade ebbat ut vid 1940-talets slut. Skolreformen var en nödvändig fas i landsbygdens jämställd-

hetspolitik. 1949 års riksstämma visade dock, att motstånd alltjämt fanns inom partiet. Kritiken avsåg skolreformens organisatoriska konsekvenser. Partiledningens linje segrade.

Det kristet förankrade partiprogrammet, dokumenterat i handlings- och valprogram, fick föga uttryck i skolutvecklingen under 1940-talet. Uppenbarligen oroades man inte inom partiledningen av att någon förändring skulle äga rum i fråga om kristendomen i skolan. En etisk-evangelisk kristendomsundervisning förutsattes oförändrad. Vissa förskjutningar i fråga om kristendomen i skolan kunde antingen godtas eller lämnas utan avseende i partiets strävan att nå sitt mål: jämställdhet för landsorts- och tätortsungdomen i skolhänseende.

8.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen

8.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Svenska Landsbygdens ungdomsförbund tillkom som riksorganisation 1919. Det framstod som en ungdomsavdelning i Bondeförbundets politiska tradition. Redan under 1930-talets sista år framkom i ungdomsförbundets äldsta tidskrift, SLU-bladet, i ett par artiklar vad som skulle bli ungdomsförbundets stora satsning på skolans område under 1940-talet: Landsbygdens likaberättigande med tätorten avseende möjlighet till skolutbildning.[1] Övergången till det nya decenniet gav underlag för skolutbildningens nödvändighet. Förbättrade kunskaper behövdes för den som ville leva och överleva som jordbrukare.[2]

Dessa skolartikelinslag 1939 och 1940 var förelöpare till ett större engagemang inom förbundet gällande skolfrågorna från och med år 1941. Den direkta anledningen därtill var den rådande krigssituationen. I ett par ledare behandlade blivande förbundssekreteraren, Lars Eliasson, "Demokratins problem", som han betitlade sina inlägg. Han saknade i den nuvarande skolan utbildning i politik. Denna brist upplevde han vara allvarlig, eftersom jordmånen för propaganda av olika slag blev alltför god. Sådan propaganda var ett hot mot demokratin.[3]

De under krigstiden pågående indragningarna av landsbygdsskolor föranledde ungdomsförbundets ledning att under år 1941 engagera sig i skolfrågan. Med vetskap om att kvinnoförbundet ämnade formulera en skrivelse till regeringen i detta ärende, ansåg man sig kunna medverka genom att kalla dåvarande undervisningsrådet Josef Weijne och partiets riksdagsman Hjalmar Svensson för en redogörelse. Av denna ambition blev dock intet.[4]

Samma år startade Landsbygdens ungdomsförbund en tidskrift vid sidan av SLU-bladet, Politisk Tidskrift.[5] Ett mera samlat uttryck för ungdomsförbundets ståndpunkt i utbildningsfrågan gav senare under året en ledare av redaktören för denna tidskrift, nyblivne partisekreteraren Karl Lindegren. Han erinrade, att den

"politiska bonderörelsen" hade som sitt mål satt landsbygdsbefolkningens likställighet med övriga samhällsgrupper. Han betonade, att förverkligandet även innebar likställighet i utbildningshänseende. Han pekade på de brister, som bonderörelsen måste bekämpa: den dåliga yrkesutbildningen samt geografiska och vidhängande ekonomiska hinder för landsbygdsungdomens möjlighet till högre studier. Samtidigt som Lindegren förordade reformer inom skolans område, underströk han att dessa inte fick medföra alltför stora kostnader för stat och kommun. Han föreslog själv inrättande av statliga inackorderingsstipendier som ett medel att utjämna klyftan mellan land och stad.[6]

Uttalandena kring skolan under år 1941 röjde ungdomsförbundets framväxande linje i skolfrågan. En utjämning mellan landsbygd och stadsmiljö måste medföra lika möjlighet till undervisning. Under de närmast följande åren återkom detta krav. Några genomgripande organisatoriska förändringar av skolan var man dock ej disponerad för.[7]

Förbundet kunde under år 1942 notera, att även partiet lystrat till dess satsning på skolområdet. Ett par motioner, underskrivna av flera av partiets riksdagsmän, hade inlämnats. Förmedlaren av denna kontakt var framför allt den till ungdomsförbundets studieverksamhet knutne riksdagsmannen Ivar Persson.[8] I en artikel i slutet av 1942 återkom Karl Lindegren till undervisningsproblemen för landsbygdsungdomen. Han hänvisade till möjligheten att utbygga den så kallade "Robertsforsskolan" och ansåg att den praktiska realskolan borde utvidgas med en jordbrukslinje för att möta landsbygdens krav på en yrkesinriktad utbildning. Han påpekade att detta var de önskemål som Bondeförbundet ämnade framställa i sin motion till det kommande årets riksdag.[9] I samma anda talade en artikel under året i SLU-bladet, om faran i att låta landsbygdens barn få sin vidareutbildning i de stora samhällena, vilket skulle leda till svårigheter att behålla ungdomen på landsbygden och i jordbruket.[10]

Till skolans område knöts intresset även under 1943 och 1944. Detta bekräftas inte minst av den kulmen som antalet skolartiklar i SLU-bladet och Politisk Tidskrift då nådde.[11] Skolindragningarna, vilka alltjämt drabbade landsbygden, var den akuta anledningen och föranledde protest och yrkande på en uppvaktning hos ecklesiastikminister och skolöverstyrelse.[12] Under året tyckte sig förbundsledningen förmärka framgång för sina åsikter.[13] En ledarkommentar i SLU-bladet hade rubriken "Hr Bagge accepterar". Ecklesiastikministern hade vid en högerpartikonferens i Stockholm avslöjat delar av skolutredningens resultat, bland annat förslag om en jordbrukslinje inom den praktiska realskolan samt att högre undervisning skulle ges åt landsbygdens ungdom utan att den måste flytta in till tätorterna. Ledaren kommenterade: "Den minnesgode läsaren igenkänner i dessa projekt motioner av landsbygdspartiets riksdagsmän." Helt nöjd var dock inte ledarskribenten med att avslöjandet skett vid en högerpartikonferens strax före ett val. Han hyste misstanken att Gösta Bagge önskade påskina, att vad skolutredningen gav uttryck åt var Högerpartiets idéer.[14]

Såväl Politisk Tidskrift som SLU-bladet ägnade landsbygdens skolsituation

kontinuerlig uppmärksamhet under 1944. Intresse kring frågan från politiskt ansvarigt håll måste nu resultera i konkreta åtgärder. Samhällets demokratiska genombrott skulle även komma landsbygdens barn till del.[15]

Stillasittande inväntade de ledande inom förbundet inte skolutredningens resultat. Konferenser kring skolfrågan planerades inom de olika förbundsdistrikten. Samtidigt bröt sig åsikterna inom förbundsstyrelsen angående de organisatoriska konsekvenserna av en för land och stad likställd skola. Medan Hjalmar Nilsson representerade den traditionella hållningen och reserverade sig mot en förlängd skoltid, framstod Ivar Persson som representant för en nyorientering genom plädering för en utvidgad obligatorisk skola. Bakom sig hade han det eniga studieförbund, vars ledare han var. Eftersom förbundsstyrelsen inte kunde enas, beslöt man att tills vidare avstå från uttalanden i skolfrågan i avvaktan på att skolutredningen skulle presentera ytterligare material och dokumentation.[16]

Oenigheten i fråga om organisatorisk demokratisering hindrade inte förbundets ledning från fortsatt uppslutning kring den geografiska och vidhängande ekonomiska demokratiseringen av skolan. Konferenser i olika län anordnades där dessa frågor diskuterades. Man fann att enhet mellan parti och ungdomsförbund rådde i skolsyn. Och slutligen kunde man i skolutredningens betänkanden 1944 igenkänna sina skolintentioner.[17] Ledarskribenten i Politisk Tidskrift uttryckte sin glädje över att skolutredningen på allvar ägnat sig åt att förbättra landsbygdens utbildningssituation och underlät inte att åter påpeka, att Bondeförbundet varit idégivare till mycket av skolutredningens reformförslag på det området. Även SLU-bladet uppmärksammade skolutredningens betänkanden. Gustaf Jonnergård refererade dess innehåll. I en kommentar till Bondeförbundets handlingsprogram visade förbundssekreteraren Lars Eliasson, att med programmets sociala och kulturella inriktning också skolan kommit i centrum.[18]

Under första halvåret av 1945 var förbundsstyrelsens aktivitet kring skolfrågan stor. Trots ansträngningar och nya betänkanden från skolutredningen samt synpunkter som de inom förbundsdistrikten pågående skolkonferenserna framburgt, kunde man inom styrelsen inte enas angående reformkravens organisatoriska konsekvenser. Man hävdade, att såvida ett åttonde år skulle lagstadgas, detta borde utformas som ett medborgarår för arton- till tjugoåringar.[19] Samtidigt framträdde en otålighet inför den alltför långsamma takt, varmed skolreformförslagen skulle omsättas i praktiskt handlande för landsbygdens del. I SLU-bladet riktades under 1945 för första gången kritik mot de skolansvariga inom regeringen. I ett par ledare gjorde Lars Eliasson ecklesiastikministern Andrén ansvarig. Bondeförbundet måste därför fortsätta sin dittills förda kamp för landsbygdens skolsituation.[20]

Även 1945 års förbundsstämma instämde i uppfattningen att skolutredningens förslag till förbättringar för landsbygdens skolväsende inte var tillfyllest och beklagade, att reformerna inte nog snabbt kunde genomföras. Stämman till-

styrkte därför, att en utredning angående skolfrågorna inom partiet borde tillsättas. Samtidigt vidhöll förbundsstämman förbundets ursprungliga ståndpunkt att inom nuvarande organisatoriska ram genomföra partiella geografiska och ekonomiska förbättringar av landsbygdens skolsituation.[21]

Besvikelsen över att de förväntningar man inom förbundet ställt på skolutredningen inte omedelbart lett till påtagliga resultat föranledde förbundets omställning i skolpolitiken. Denna ägde rum genom skolkommissionens tillsättande i januari 1946, ett uttryck för den socialdemokratiska regeringens agerande. I SLU-bladet kritiserades baggeutredningens fjärde betänkande för att ej ha tagit tillräcklig hänsyn till landsbygdens skolsituation. SLU fann i Tage Erlanders agerande, att kritiken mot skolutredningen nått resultat.[22] I Politisk Tidskrift angrep Lars Eliasson dess betänkanden och hävdade, att skolutredningen förfuskat idén om skolans fostrande uppgift. Den hade nöjt sig med allmänna fraser i stället för att precisera mål och metod. Lars Eliasson hoppades därför, att skolkommissionen skulle ta dessa frågor under grundligare prövning. Han framhöll, att oenighet fortfarande rådde inom skolutredningen när det gällde differentieringen av klasser till teoretiska och praktiska linjer. Också här väntade Eliasson på att se vad den nya erlanderska utredningen skulle kunna åstadkomma. Lars Eliasson förmodade dock, att skolutredningens förslag inte skulle komma inför riksdagen förrän den nytillsatta skolkommissionen framlagt sina betänkanden, vilka bland landsbygdens folk emotsågs med stort intresse. För folket på landsbygden och dess politiska sammanslutningar gällde det fortfarande att bevaka lika chanser till utbildning i jämförelse med tätorterna.[23]

Styrelsen inom ungdomsförbundet fick med skolkommissionens tillkomst en direkt kontakt med det statliga skolagerandet. Förbundet blev representerat i skolkommissionens expertråd genom sin förbundssekreterare Lars Eliasson.[24] Detta bidrog verksamt till att förbundsledningen, utan någon ytterligare debatt om skolans utformning, inväntade skolkommissionens resultat liksom man tidigare inväntat skolutredningens. Beredskapen för mer genomgripande skolförändringar växte sig allt starkare inom ungdomsförbundet, även om enad ståndpunkt gällde de skolorganisatoriska konsekvenserna inte uppnåtts. I en artikel i Politisk Tidskrift behandlades problemet angående bättre utbildningsmöjligheter för landsbygdens ungdom och den därmed sammanhängande risken för landsbygdens utarmning på intellektuella. Risken befanns stor, men skribenten tröstade: "De 'skarpaste' intellektuella är oftast karriärbetonade till sin läggning och utgör inte alltid den största tillgången för en folkrörelse." Den fria folkbildningsrörelsen kunde, vilket även Ivar Persson hade påpekat, med en smidig anpassning till de nya förhållandena fortfarande räkna med att ha stor betydelse för landsbygdens människor.[25]

Även om förbundsstyrelsen inte längre behandlade skolfrågan, var den dock inom förbundet föremål för intresse. Redaktionen för Politisk Tidskrift bad därför Bondeförbundets ledamot i kommissionen om en artikel i frågan 1947. Artikeln bär vittne om att Ivar Persson var nogsamt medveten om invändningar och

reservationer, som i de egna leden kunde göras mot kommissionens arbete. Ivar Persson ansåg att likvärdigheten i undervisningen mellan land och stad, vilken Bondeförbundet kämpat för, måste kompletteras med en likställighet mellan teoretisk och praktisk utbildning. Detta skulle hindra en intellektuell utarmning av de praktiska yrkena. En nioårig enhetsskola borde därför inrättas i varje storkommun. På det sättet skulle man under längre tid kunna behålla barnen "på landsbygden och låta dem bli delaktiga av hemmets miljö och påverkan". Skolkommissionens förslag var därför ett "värdefullt erbjudande till landsbygden". Detta innebar en för staten kostsam reform, men en reform som siktade framåt. Räkningen skulle inte betalas genast. Med tanke på vinsten, en med staden likvärdig skola men fri från stadens moraliska fördärv, var priset rimligt.[26]

Ivar Persson hade därmed deklarerat en från förbundets tidigare position avvikande hållning. En konstnadskrävande och genomgripande skolreform var nödvändig för att uppnå de mål han själv, förbundet och partiet uppställt redan under 1940-talets första hälft.

Ivar Perssons artikel i Politisk Tidskrift 1947 var ett förebud till innehållet i skolkommissionens betänkande året därefter. Redaktionsmedlemmen i Politisk Tidskrift, pol mag Lennart Pettersson, gav skolkommissionen sitt erkännande i dess geografiska, ekonomiska och organisatoriska demokratiseringsförslag. Hans reservation gällde att förslaget mer hade talat om målet för skolans fostran än angett hur man skulle nå det. Den pedagogiska demokratiseringen uppmärksammades och mottogs med stor förståelse. Den moderna psykologin och pedagogiken borde äntligen avsätta spår i skolan. Lars Eliasson instämde i den positiva bedömningen av skolreformförslaget men satte sitt frågetecken till den otillräckliga yrkesutbildningen. Han ställde sig tvekande inför att bejaka en nioårig skola innan detta frågetecken rätats ut.[27]

Förbundsstyrelsen skulle som remissinstans ta ställning till betänkandet. Vid diskussionen kring remissens formuleringar förmärktes nu mindre av reservation mot en förlängning av skoltiden. Den nioåriga skolan accepterades som ett sätt att komma tillrätta med skillnaderna mellan skolsituationen på land och i stad. Lars Eliasson manade sina kamrater att i positiv ton möta de nya reformförslagen. Förbundsstyrelsen kunde så för första gången enas kring uppfattningen att en geografisk demokratisering av skolan fick långtgående konsekvenser även på det organisatoriska planet.[28] Med förbundsstyrelsens remissvar och de två artiklarna om skolkommissionens betänkande ebbade 1940-talets skoldebatt inom ungdomsförbundet ut.

Förbundet hade inom sin ledning i det tidiga 1940-talet uppmärksammat behovet av en skolreform i syfte att uppnå geografisk, ekonomisk och kulturell jämställdhet mellan landsbygd och tätort. Samtidigt med denna insikt förefanns under hela 1940-talet en svårighet inom förbundsledningen att bestämma, vilka organisatoriska konsekvenser detta mål förverkligande skulle få. Företrädesvis var man under större delen av 1940-talet böjd för partiella och därmed mindre kostnadskrävande reformåtgärder. Bristen på en helt genomtänkt reform gjorde,

att man lätt såg sina egna reformtankar ta gestalt i skolutredningen, ehuru med viss reservation för en förlängning av skolplikten. Besvikelsen över att skolutredningens för landsbygden lovande förslag, visade ge mager utdelning bidrog till att förbundsledningen i stället förväntade, att den nytillsatta skolkommissionen skulle tillgodose förbundets skolpolitiska mål. Förbundets direktkontakt med det statliga skolagerandet via Lars Eliasson och Ivar Persson förstärkte denna trend. Beredskapen att acceptera en på det organisatoriska planet långtgående reform ökade med insikten om att man endast så kunde nå den geografiskt-ekonomiska reform man eftersträvade.

8.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

För att avläsa ungdomsförbundets inställning till kristendomen i samhället är en förstasidesartikel 1941 av blivande medredaktören för SLU-bladet, Thure Mattsson, klargörande. Där refererades en konferens mellan svenska kyrkan, frikyrkorna, pressen, ungdomsskolor och folkbildningsrörelserna i Växjö i syfte att komma tillrätta med samhällets ungdomsproblem. Artikelförfattaren betonade, att ungdomsförbundet måste göra en insats i samverkan med kyrkan.[1]

Mer principiellt tog 1943 års förbundsstämma ställning, varvid man klargjorde att förbundets politiska strävanden helt sammanföll med Bondeförbundets program, vari uttalades att "då kristendomen är den säkraste grundvalen för en redbar och allmängagnelig livsföring, måste kristen tro och livsåskådning främjas och bevaras som grundval för svensk folkuppfostran. Det religiösa livet bör beredas möjlighet att utveckla sig fritt och ostört av kristendomsfientliga inflytelser".[2]

I debatten om utbildningen, som för ungdomsförbundet framför allt gällde frågan om geografisk-ekonomisk demokratisering, berördes kristendomens ställning och kristendomsundervisningen i skolan i SLU-bladets serie "Från kulturarbetet" i en artikel 1943. Gustaf Jonnergård refererade en debatt som förts kring kyrkans samhällsförankring på kyrkodagar i Klosters där man ansett att skolans kristendomsundervisning hade inskränkts. Man hade i debatten efterlyst ett intimare samarbete mellan präster och lärare.[3] Gustaf Jonnergård gav inga kommentarer. Men själva omständigheten att han refererade debatten, jämte ungdomsförbundets program och traditionella hållning till kyrkan, låter oss förmoda att Jonnergård stod de refererade åsikterna nära. I SLU-bladet året därpå publicerades från ett SLU-möte en stiftsadjunkts föredrag, vari värnandet om det kristna arbetet sågs allt angelägnare ju mer det kristna arvet hotades.[4] I en artikel 1944 hävdade Lars Eliasson, att partiets principiella uttalande i handlingsprogrammet om kristendomen i skolan var av stor betydelse.[5]

Samtidigt som viss tendens till en konfessionell kristendomsundervisning kan spåras inom ungdomsförbundet, synes det närmast ha lutat åt en etisk-evangelisk kristendomsundervisning.

Medan den allmänna skoldebattens vågor gick höga under 1940-talet, tog för-

bundet sällan del däri. Anledningen torde ha varit förbundets medvetna koncentration kring skolfrågans geografiska aspekt och önskan att bibehålla vad 1919 års undervisningsplan grundlagt. I skolutredningens första betänkanden kunde förbundet helt instämma, vilket också redaktören för Politisk Tidskrift, Karl Lindegren, bekräftade i en artikel 1945. För honom framstod reformen i skolan inte endast som en geografisk jämställdhetsfråga. De andligt kulturella värdena fick inte försummas. Gustaf Jonnergård lät i serien "Från kulturarbetet" i SLU-bladet följande läsas: "Västerlandets kris består i att kristendomen förlorat sitt grepp över folken, säger man. En kristen renässans måste sätta in såsom den enda räddningen ur hotande kaos."[6]

1940-talets efterkrigsperiod medförde, att inställningen till kristendomen mer ingående började ventileras inom ungdomsförbundet. Under år 1947 fick förbundets ställningstagande till kristendomen i samhälle och skola klarare uttryck än under 1940-talets tidigare skeden. Två artiklar i ett och samma nummer av SLU-bladet gav uttryck för divergerande synsätt. Ledamoten av förbundsstyrelsen, Johannes Antonsson, skrev om "Landsbygdens framtida kulturlinje". Han konstaterade, att den stora revolutionen i förhållande till det förgångna ägt rum under 1800-talet. Enhetskulturen byggd på kristen grund slogs då i spillror. Nutidsmänniskan var en kulturellt missanpassad varelse som inte funnit sin stil i den nya miljön. Därför var hon osäker i fråga om livsåskådning och etiska begrepp. Välfärden hade gjort henne materialistiskt inriktad. Detta var nutidsmänniskans tragedi. Den ekonomiska demokratiseringen måste därför mötas med en kulturell demokratisering. Landsbygdens krafter och ideal skulle gå i kamp mot stadens fördärvliga inflytande. I den nya samhällsgemenskapen torde under alla omständigheter kristendomens etik kunna läggas som grund.[7] Förbundets vice ordförande, Thorsten Larsson, gav uttryck för ett annat synsätt. Han konstaterade, att kristendomen vid sitt inträde i Sverige fått sitt första fotfäste bland bönder och såg detta som en av orsakerna till att såväl yngre som äldre inom bonderörelsen i religionen fann tillvarons fäste. Därför var bonderörelsens inställning till kyrkan positiv. Thorsten Larsson påtalade att Bondeförbundets grundprogram och handlingsprogram gav uttryck för såväl kvinnoorganisationens som ungdomsorganisationens synsätt. Kvinnoförbundet hade vid sina senaste förbundsstämmor gjort uttalanden till skolkommissionen om att kristendomsundervisningens plats på schemat i den nya läroplanen borde utökas och om att morgonandakten skulle bibehållas i skolan. Thorsten Larsson gjorde sig till tolk även för ungdomsförbundet. Förbundet beklagade och fördömde den negativa inställning som i ett par andra politiska ungdomsorganisationer gjort sig hörd. En pedagogisk demokratisering av skolan behövde enligt ungdomsförbundet på intet sätt medföra en ideologisk förändring. Förbundets målsättning både i fråga om skola och samhälle var alltfort: "den svenska linjen är kristna linjen".[8]

Både Johannes Antonsson och Thorsten Larsson gav uttryck för den förändrade samhällssituation man stod inför. Medan Larsson hävdade, att

samhälls- och skolproblemens lösning fortfarande låg i ett stärkande av kristendomens ställning, och därvid ansåg sig uttala förbundets uppfattning, tycktes Antonsson förespråka en ny lösning med hänsyn tagen till den olikhet som förelåg i samhället i ideologiskt – i livsåskådningsmässigt och etiskt – avseende.

Den förändrade inställning till skolutredningen, som vi noterat hos ungdomsförbundet från och med 1945, gav utslag också på det ideologiska området. Skolutredningen hade i direktiv och betänkanden framhållit, att skolan skulle ge en fostran förankrad i en kulturprotestantisk kristendomsuppfattning, men stannat vid allmänna deklarationer och mindre vid konkreta anvisningar om mål och medel. Redan Lars Eliasson hade i en artikel i Politisk Tidskrift 1945 antytt attitydförändringen.[9] Än mer märkbar blev denna i Lennart Petterssons artikel i samma tidskrift i början av år 1948 angående skolutredningens sista betänkande, om gymnasiet. Utredningen hade denna gång inte ens berört moralisk uppfostran utan endast antytt, att skolarbetet i sig självt innebar en karaktärens fostran. "Det blev resultatet av prof. Bagges ord om att skolans mål borde vara att skänka eleverna fostran i ordets vidaste mening."

De förhandsinformationer Lennart Pettersson hade om skolkommissionen gav än mindre tillfredsställelse: "Det närmaste intrycket blir att eleverna inte skall lära sig skilja mellan rätt och orätt, utan att skolan skall stå indifferent gentemot de olika moraliska problemen." Med skolkommissionens indifferenta grundsyn fick man känna sig tacksam över att det i skolan blev tillåtet att "demokrati och ett fritt styrelseskick förkunnas som något värdefullt för vårt folk". Med utgångspunkt i staten som religiöst prefererad hävdade Lennart Pettersson, att en traditionellt kristet förankrad samhällsmoral på intet sätt stod i strid med det moderna demokratiska samhällets principer. Skolan kunde inte "nöja sig med att bara lägga fram moraliska uppfattningar till beskådande och väljande. Denna relativistiska och negativistiska moraluppfattning leder till hållningslöshet även hos de vuxna individerna."[10]

De starka motsättningarna inom skolkommissionen jämte förhandsinformationer om förslagets slutliga utformning hade gett Lennart Pettersson anledning att kritisera skolkommissionen utifrån förbundets grunduppfattning. När senare under året betänkandet utkom, kunde samme man känna sig lugnare och uttrycka tillfredsställelse över förslaget. Han fann sig enig med skolkommissionen i dess uppfattning att en demokratisk fostran inte kunde vara auktoritärt utformad utan måste bygga på individens fria vilja. Demokratisk fostran uppfattades av Pettersson som en pedagogisk och inte en ideologisk fråga. Han kunde därför summera: "När det gäller skolans mål bygger skolkommissionen på den gamla grunden och den är inte den sämsta."[11] Som Pettersson hade uppfattat skolkommissionens förslag låg dess målsättning i linje med den traditionella: En skola grundad på kristna och traditionellt samhälleliga värderingar. De åsikter som minoriteten inom kommissionen företrätt och dess indifferenta hållning till den kristna moralen i samhället hade inte segrat. Därmed försvann också den kritiska inställningen till skolkommissionen. Inom förbundsledningen angav

Lars Eliasson förbundets ställningstagande. Han ansåg – och vann gehör för – att förbundet visserligen kunde ställa sig positivt till förslaget som helhet men att det samtidigt, fram till riksdagsbeslutet, måste ägna stor uppmärksamhet åt kristendomens ställning och utformning i den nya skolan.[12]

Huvudfrågan för ungdomsförbundet var att i utbildningshänseende nå jämställdhet mellan landsbygd och tätort. Från att till en början endast ha accepterat partiella reformer för att nå detta mål, insåg man mot 1940-talets slut nödvändigheten av en mera genomgripande reform inte bara i organisatorisk utan även i pedagogisk bemärkelse. Skolans fostran uppfattades inom förbundet vara av pedagogisk och inte ideologisk art. Förbundet ställde sig därvid avvisande till den uppfattningen, att en reformerad skola också innebar en ideologisk förändring, en förändring för kristendomen i skolan. Förbundets slutliga ställningstagande till skolkommissionens reformförslag blev därför ett accepterande av detta med aktgivande på kristendomen i den framtida skolan. Den nya skolan skulle enligt ungdomsförbundet vila på kristendomen.

8.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Svenska Landsbygdens ungdomsförbund uttalade med sin anslutning till Bondeförbundets grundprogram och handlingsprogram sin överensstämmelse med partiet. Till skillnad från partiet, vilket under de första åren av 1940-talet underställt sin partinorm den enighetsnorm som gällde inom samlingsregeringen, kunde ungdomsförbundet agera oberoende därav. Sedan 1939 hade förbundet sett som sin uppgift att, på abstraktionsnivå 4, ge partiet ytterligare ett konkret arbetsområde: Jämställdhet i skolhänseende mellan landsbygd och tätort. Glesbygdsskolorna hotades i början av 1940-talet av ytterligare indragningar.

1942 kunde förbundet notera framgång på nivå 4, partiet, framför allt genom initiativ av förbundsstudieledaren Ivar Persson. Hans syfte var att påverka utformningen av skolpolitiken på nivå 3, den statliga skolutredningen. Ungdomsförbundet avsåg inte härmed att åstadkomma en konkurrerande skolsyn utan i stället att nå samverkan med 1940 års skolutredning. Målsättningen var inte att genomföra en detaljerad och genomgripande reform av skolan utan den var att lösa landsbygdens skolproblem. Ungdomsförbundet fick snabbt gehör inom partiet för sin skolsyn och medan ännu enighetsnormen hade sin glansperiod. Ungdomsförbundet kunde notera framgång på såväl nivå 4 som nivå 3: Partiet motionerade i riksdagen. Skolutredningens betänkanden 1944 tolkades som ett tillmötesgående av de krav man ställt.

De positiva erfarenheterna och förväntningarna av denna samverkanpolitik förbyttes vid 1940-talets mittår i besvikelse över det magra politiska konkreta resultatet: De snabba reformer man förväntat för landsbygdens del uteblev. Den normförändring som då inträffade inom abstraktionsnivå 2, regeringsombildningen, påverkade därför inte nämnvärt förbundets och därmed inte heller partiets samverkanslinje på nivå 3, en samverkan med den statliga skolkommis-

sionen. Förhoppningarna om konkreta resultat för landsbygdens skolsituation överfördes på kommissionen, där förbundet i förening med partiet, nu genom direkt representation, fortsatte sin samförståndslinje.

Förbundet agerade efter skolkommissionsbetänkandets offentliggörande för att partiet skulle acceptera en skolreform inte endast med dess geografiska utan även med dess ekonomiska och organisatoriska konsekvenser. Till skillnad från partiet uppmärksammade förbundet skolreformens pedagogiska demokratisering och fann därför angeläget framhålla, att skolreformen i ideologiskt avseende inte fick medföra någon förändring. En etisk-evangelisk kristendomsundervisning av 1919 års utformning och i linje med skolutredningens tolkning förutsattes förbli oförändrad. I skolkommissionens slutliga ställningstagande såg man heller ingen förändring. Genom sitt tidskriftsorgan Politisk Tidskrift, under redaktionskap av partiets sekreterare och genom de kommissionsanknutna Ivar Persson och Lars Eliasson, utövade ungdomsförbundet inflytande också över partiets slutliga ställningstagande i skolfrågan.

8.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen

8.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund bildades år 1932. Redan med namnet ville man markera sitt stöd åt landsbygdens kvinnor och deras speciella intressen. Till dessa intressen räknades bland andra skolfrågorna. Förbundet beskrev sig vilja "kämpa för att vårt unga släkte skall fostras till goda kristna medborgare med kärlek till arbete och respekt för lag och ordning". Detta ansåg man sig bäst kunna förverkliga genom att vara ett kvinnoförbund inom Bondeförbundet.[1]

Under slutet av 1930-talet var skolfrågan inte aktuell för kvinnoförbundet.[2] Det skulle dröja till år 1941 innan den kom att ägnas kontinuerligt intresse. Anledningen var de i besparingssyfte företagna indragningarna av skolorna i landsbygdens glesområden. Förbundsstämman beslutade detta år, på förslag av sin ordförande Karin Collin, att för ecklesiastikministern påpeka att landsbygden borde, hellre än berövas sina skolor, få dem förbättrade. Ett förtroenderåd stärkte beslutet samma år och betonade, att då landsbygdens skolundervisning inte var i nivå med städernas, fanns all anledning undvika en ytterligare sänkning av landsbygdens skolstandard. Likaså avsändes en skrivelse till skolöverstyrelsen i samma ärende.[3] I linje med partiets inriktning på landsbygdens jämställdhet med städer och tätorter betonade kvinnoförbundet från och med år 1941, att detta även gällde skolans område. Förbundsstämman tillsatte detta år sålunda en skolkommitté, vilken fick till uppgift att närmare följa utvecklingen av landsbygdens skolproblem. Även förbundsstämman år 1942 behandlade

skolsituationen. Angående den bristfälliga slöjdundervisningen i landsbygdsskolorna beslöt man att sända en skrivelse till den statliga skolutredningen.[4]

Inför 1943 års förtroenderåd och förbundsstämma framlade den vid 1941 års förbundsstämma tillsatta skolkommittén sina resultat. Efter en livlig debatt först i förtroenderådet, sedan under förbundsstämman, beslutade förbundet att ansluta sig till de av kommittén uppgjorda huvudlinjerna. Skrivelsen skulle sändas till skolutredningen. Huvudfrågan var liksom tidigare att söka förhindra indragningarna av de små landsbygdsskolorna. Förbundet upprepade vidare kravet på en förbättring av slöjdundervisningen. Hushållsundervisning borde bli obligatoriskt ämne och mjölkning ett undervisningsämne. För att tillgodose landsbygdens behov av vidareutbildning borde internatgymnasier inrättas och en övergång mellan folkhögskola och gymnasium tillkomma. Samarbetet mellan skola och hem borde stärkas.[5]

Kvinnoförbundets skolsatsning åren 1941–43 hade sin upptakt i och inriktning på landsbygdens skolindragningar. Den övergripande målsättningen var landsbygdens likställighet med tätorten genom en till landsbygden avpassad skolform. Ledningen beslöt att hos Radiotjänst anhålla om en serie upplysningsprogram om landsbygden. Förbundsstämman år 1944 beslutade att en med Bondeförbundet och ungdomsförbundet gemensam rikskonferens skulle hållas kring landsbygdens skolproblem. Denna konferens skulle sedan följas upp av ett antal distriktskonferenser. Aktiviteten för att förändra skolan i den riktningen, att den bättre passade landsbygdens behov, var dominerande. När det gällde inställningen till utbyggandet av folkskolan med ett åttonde obligatoriskt år var enigheten och entusiasmen mindre påtaglig och förbundet beslöt att tillsvidare avvakta i väntan på de tilltänkta konferensernas bidrag.[6]

Från och med år 1945 ägde kvinnoförbundet en egen tidskrift, Budkavle, och förbundets möjligheter att sprida sina åsikter blev därmed större. Budkavles inriktning angavs koncentrera sig på organisationsfrågor samt på kontakt mellan förbundsledning, distrikt och lokalavdelningar. Redan tredje numret visade, att skolfrågan var angelägen. Det gällde nu inte den geografiska men den ekonomiska situationen för studerande ungdom på landsbygden, uppmärksammad genom en proposition i riksdagen. Man uttryckte glädje över att denna orättvisa nu var på väg att lösas. Budkavles fjärde nummer meddelade ännu en framgång för förbundet. Förbundsmedlemmen Ester Persson hade kallats som sakkunnig rådgivare till skolutredningen. "Själv lärarinna och ömmar för de små och avlägsna skolornas undervisning", löd presentationen av henne.[7]

Vid förbundsstämman år 1945 hade skolkonferenserna burit frukt. Stämman beslutade att tillstyrka en motion om att partiet, kvinno- och ungdomsförbundet skulle bilda en gemensam skolkommitté. Ytterligare tre motioner om skolan behandlades. I en av förbundsstämman antagen resolution, betonades ånyo landsbygdens likställighet med städer och samhällen, samt att skolans praktiska arbete och karaktärsdanande uppgift måste bli alltmer dominanta.[8] Den skolkommitté förbundsstämman tillstyrkt kom också senare under året till stånd.

Att förbundets instruktionskurs särskilt ägnades skol- och undervisningsfrågor visar, att dessa frågor fått starkare accent. Medlemmen av skolutredningen, folkskoleinspektören Bror Jonzon, var kallad som talare. Ämnet gällde den åttaåriga obligatoriska skolan. Talaren ansåg argumenten vara starka för en ettårsförlängning av skolplikten.[9]

I januari 1946 hade det socialdemokratiska regeringsövertagandet resulterat i tillsättandet av en skolkommission. Samtidigt arbetade skolutredningen vidare. För kvinnoförbundets ledning knöts intresset fortfarande till skolutredningen. I tredje numret av Budkavle 1946 skrev Karin Collin en ledare, under rubriken "Den nya skolan". Hon uttryckte sin egen och förbundsledningens belåtenhet över det förslag skolutredningen strax före årsskiftet lagt fram och över att de landsbygdskrav man länge kämpat för var tillgodosedda. Hon invände emellertid att den föreslagna övergångstiden av tolv år borde kortas ner. Det skulle bli bonderörelsens gemensamma mål.[10] Först Budkavles fjärde nummer ägnade skolkommission intresse. Tidskriftens läsare kunde känna sig lugna. Även i den nytillsatta statliga utredningen skulle landsbygdsintressena tillvaratas, eftersom ungdomsförbundets sekreterare, Lars Eliasson, hade blivit ledamot. Budkavles kommentar löd: "Alla som känner till vännen 'Lasses' energiska framstötar när det gäller landsbygdens skolfrågor och utbildning över huvud taget gratulerar varmt både landsbygden och skolkommittén".[11]

För ledningen inom Landsbygdens kvinnoförbund framstod inte skolkommissionens tillsättande som ett hot mot skolutredningens arbete. Med rätt man på rätt plats skulle kontinuiteten i arbetet med landsbygdsfrågorna tryggas. Med detta konstaterande kom kvinnoförbundets agerande om jämställdhet mellan landsbygdens och tätortens skolformer att avslutas. Den instruktionskurs, som hölls i november månad 1947, kunde höra resultatet av kvinnoförbundets ansträngningar. Riksdagsmannen och Bondeförbundets representant i skolkommissionen, Ivar Persson, var huvudtalare liksom rektor Ester Arfwedsson, ledamot av skolkommissionens kursplanedelegation. Ivar Persson framhöll den nioåriga skolans möjligheter: Landsbygdsfamiljerna skulle få möjlighet att ha sina barn hemmaboende "ända fram till realexamen". Landsbygdens barn skulle få en med städernas likvärdig undervisning. Skolkommissionens arbete innebar, ansåg Ivar Persson, ett tillmötesgående av ett krav som länge stått i centrum för landsbygdens kvinnoförbund.[12]

Kvinnoförbundet upplevde sin satsning, inledd 1941 och fullföljd under åren 1942–46, ha burit frukt. 1940 års skolutredning hade varit utsatt för trägen uppvaktning. Med 1946 års skolkommission ansåg förbundsledningen sin kamp för en jämställd skola på landsbygd och i tätort vara tryggad. Något ytterligare initiativ togs inte. Kvinnornas förtroende för Lars Eliasson tycks ha varit en större trygghetsfaktor än Ivar Perssons försäkringar. En viss besvikelse i samband med skolkommissionens slutresultat i betänkandet 1948 skönjes dock i kvinnoförbundets remissvar 1949. Landsbygdsintressena upplevdes inte tillräckligt tillgodosedda.[13]

8.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

Kvinnoförbundet hade i sitt program uttryckt, att det skulle "kämpa för att vårt unga släkte skall fostras till goda och kristna medborgare".[1] Ingenting nämndes dock om kristendomens plats i skolan. Skolintresset cirklade kring den ur landsbygdssynpunkt dominerande aspekten: en geografisk demokratisering.

År 1946 medförde här en förändring med en starkare accentuering av kristendomen i skolan. Den 27 juni förefanns till behandling hos förbundsstyrelsen tre motioner rörande kristendomsundervisning. Styrelsen beslutade att tillsätta en särskild kommitté för att inför förbundsstämman avge styrelsens synpunkter. När förbundsordföranden Karin Collin samma dag hälsade förtroenderådet, yttrade hon: "Aldrig förr har jag känt den makt och det ansvar som börjar åvila vårt förbund så stor, det är inte längre blott en föreningssak, det är en historisk sak."[2] Den nästföljande dag öppnade förbundsstämman kom att uppehålla sig vid kristendomsundervisningen i skolan. De kommittérade framförde som förslag:

"1. att kristendomsundervisningen måtte ges vidgat utrymme i gällande undervisningsplan, 2. att insikten i kristendomsundervisningens betydelse ges vidgat utrymme vid våra seminarier, 3. att undervisningen där lägges så att eleverna blir mera lämpliga att leda ungdomens fostran i religiöst och moraliskt avseende och att vid intagning av elever karaktär och lämplighet tillmätes en mera avgörande betydelse, 4. att inträdesåldern vid resp. folk- och småskoleseminarium höjes med två år så att elev vid lärarexamen uppnått myndig ålder. 5. Vi landsbygdskvinnor yrkar på att Luthers lilla katekes återinföres som obligatorisk lärobok i våra folkskolor."

En livlig diskussion följde. Speciellt punkten om Luthers katekes orsakade meningsbrytningar. Dock var alla eniga om betydelsen av att åtgärder vidtogs "för en bättre kristendomsundervisning i skolorna". Efter votering behölls dock katekespunkten i den slutliga resolutionen, medan punkt 4 utgick. Förbundsstyrelsen fick av stämman i uppdrag att formulera den skrivelse, varmed förbundet skulle uppvakta den statliga utredningen.[3]

Att inställningen till katekesen i skolan var en känslig fråga för förbundet visade sig redan av Budkavles referat från förbundsstämman. Där meddelades, att man efter diskussion i katekesfrågan enats om att till skolkommissionen framföra, förslag om utarbetande av "en lärobok byggande på grundsanningarna i Luthers lilla katekes och framför allt de tio budorden".[4]

Förbundsstyrelsens slutliga skrivelse till kommissionen publicerades även i Budkavle. Katekespunkten var nu omformulerad till förslag om "en ensartad och tillräckligt utförlig lärobok, byggande på kristendomens grundsanningar". Den från början av landsmötet antagna önskan om en konfessionell kristendomsundervisning hade i den slutliga och inom förbundsstyrelsen företagna redigeringen ändrats till en etisk-evangelisk kristendomsundervisning med en god lärobok som medel. Förutom kristendomsundervisningen betonades i skrivelsen även kristendomens i övrigt ställning i skolan: "Karaktärsfostran bör bygga på kristlig grund", eftersom "de kristna idealens degradering utgör en stor fara att

det mänskliga samhället aldrig någonsin kommer att bli vad alla rättänkande människor hoppas och önska – en värld uppbyggd på en ideologi i vilken rätt, sanning, människokärlek och ansvar inför det heliga utgör de ledande principerna."

Kvinnoförbundets ställningstagande uttryckte såväl missnöje med skolutredningens detaljerade förslag till kristendomsundervisning som befarande att skolkommissionen inte skulle ta tillräcklig hänsyn till denna undervisning.[5]

Året därefter, 1947, kunde landsbygdens kvinnoförbund glädja sig åt att se en av de sina som representant i skolkommissionens kursplanedelegation och i dess expertråd, rektor Ester Arfwedsson.[6] Att förbundet därmed inte släppte sitt arbete för kristendomen och dess plats i skolan visade förbundsstämman samma år. Där behandlades åter skolans kristendomsundervisning, också denna gång med anledning av inkomna motioner. Till förbundsstämman förelåg förbundsstyrelsekommitténs förslag till uttalande att sändas till skolkommissionen, vari man yrkade, att "kristendomsämnet behålles i samtliga stadier av barn- och ungdomsskolan. Vi önska en levande undervisning i kristendom byggd på sanningarna i Jesu bergspredikan. Vad Luthers lilla katekes beträffar är den en god grund för kristendomsundervisningen. Vi önska att kristendomsämnet ej beskäres ytterligare och att morgonbönerna som samlande inledning till dagens arbete må bibehållas." Stämman beslöt också att hänvisa till tidigare års uttalande och låta förbundsstyrelsens arbetsutskott slutformulera uttalandet. Skrivelsen skulle sändas till 1946 års skolkommission och till landsbygdspartiet, för att partiet i riksdagen skulle stödja dessa önskemål när skolkommissionens förslag förelades. Också skolans sexualundervisning var föremål för behandling. Stämman beslutade sig här för uttalande till skolöverstyrelsen. Förbundet hade noterat, att vissa krafter arbetade för en mindre traditionsbunden sexualupplysning. Detta måste förhindras, då man ansåg att redan med den nuvarande undervisningen följt en "uppluckring i ungdomens inställning till de sexuella problem som för ansvarskännande människor ter sig synnerligen allvarligt". Förbundsstämmans intentioner följdes upp av förbundsstyrelsen under den kommande hösten. Stämmans båda beslutade skrivelser slutredigerades och sändes till respektive myndighet.[7] I anledning till den förstnämnda skrivelsen spåras tydliga reaktioner på den debatt inom skolkommissionen man nu kände till och som rörde kristendomens eventuella borttagande på lågstadiet och förändring av morgonandakten.

Också den instruktionskurs som hölls i slutet av år 1947, där Ivar Persson och Ester Arfwedsson informerade om det allmänna läget på skolområdet, kom den efterföljande debatten att domineras av kristendomsundervisningens plats i den nya skolan. Från olika håll underströks, att landsbygdens kvinnor önskade ge detta ämne en stark position. "Våra svenska barn bör fostras till kristna människor både i hem och skola." Såväl föredragen som den diskussion, som ägde rum under instruktionskursen, refererades i Budkavle. Särskilt framhölls, att diskussionen mest gällt kristendomsundervisningen och att både Ivar Persson och

Ester Arfwedsson fått klart för sig att kvinnoförbundet mycket starkt värnade om denna. Artikelförfattaren kunde försäkra, att man "på ledande håll" inom skolkommissionen inte nonchalerade den framställning i ämnet som förbundet gjort till skolkommissionen året dessförinnan och att den inte heller varit utan avsedd verkan.[8]

Under de två återstående åren av 1940-talet aktualiserades inte kristendomsämnet. Man kan anta att förbundsledningen ansåg sig ha fått så starka garantier, att ämnets framtida ställning syntes tryggad.[9] Också i artiklar i Budkavle märker man förlitan på sina egna representanters försäkran angående skolans framtida kristendomsundervisning. Förbundsledningen avvaktade skolkommissionens arbetsresultat. Dess betänkande år 1948 gav anledning till ett remissvar publicerat i Budkavle året därpå. Man välkomnade en skolreform av det slag skolkommissionen skisserat, med undantag för vad gällde kristendomen i skolan: "Att skolkommissionens majoritet förklarat sig vilja slå vakt om kristendomsundervisningen och att morgonandakten anses böra bibehållas som obligatorisk för alla, är helt överensstämmande med våra åsikter, – något som vi även förut påpekat för kommissionen, på samma gång som vi beklaga den ställning minoriteten tagit i denna sak." Avseende kristendomsundervisningen i skolan ansåg man sig inte kunna nå längre. Skolans prägel av kristen grundsyn skulle därför stödjas genom att skolan på schemat gav plats för kyrkans konfirmationsundervisning samt genom att församlingens kyrkoherde även i fortsättningen skulle ha rättighet närvara vid skolstyrelsens sammanträden.

Kyrkan uppfattades vara det stöd för kristendomsundervisning och prägling av skolans anda som skolan behövde. Bakom formuleringarna låg uppenbarligen en önskan om konfessionell kristendomsundervisning, ett förmodande som förstärks av följande kommentar: "Om konfirmationsundervisningen i kristendom inräknas i skolans timantal borde det däremot, enligt vår mening, icke förekomma någon annan kristendomsundervisning på schemat."[10]

Årets sista Budkavle speglade ånyo kvinnoförbundets inställning till kristendomen. Den alltmer tilltagande sekulariseringen upplevdes som ett hot. I kampen mot denna såg man landsbygdens kvinnor och svenska kyrkan ha sin gemensamma uppgift. Inför risken att skolan svek satte förbundet sitt hopp till hemmen och kyrkan.[11]

Kvinnoförbundets utgångspunkt var att det uppväxande släktet skulle i hem och skola "fostras till goda kristna medborgare". Först år 1946 fann förbundet anledning att ingripa i det politiska skeendet och precisera sin utgångspunkt. Förbundets majoritet önskade en konfessionell kristendomsundervisning. Förbundsledningen, vilken mera reellt såg omöjligheten i att ett sådant program skulle kunna förverkligas, sökte i stället nå enighet kring en etisk-evangelisk kristendomsundervisning – dock utan att lyckas eliminera det starka konfessionella inflytandet. På denna punkt motsvarade skolutredningens under året offentliggjorda detaljerade etisk-evangeliska kristendomsundervisning inte förbundets önskemål. Även den under året tillsatta skolkommissionen gav snart anledning

till oro. Genom upprepade skrivelser till och genom kontakt med närstående representanter inom skolkommissionen tycktes förbundet därvid ha erhållit försäkringar om att dess ansträngningar inte varit förgäves. Efter aktiva år 1946 och 1947 tog förbundet under de två sista åren av 1940-talet inga ytterligare initiativ som gällde kristendomsämnet i skolan. Inför skolkommissionens slutresultat var kvinnoförbundets nya lösning, att där skolan brast, fick kyrkan och hemmen ta vid.

8.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund kunde 1945 glädja sig åt framgång i sin satsning på skolans område, något som förbundet ansåg sig ha varit pionjär för inom den politiska bonderörelsen.[1] 1941 var begynnelseåret. Anledningen var indragningarna av landsbygdsskolor. Målet var inte endast att på abstraktionsnivå 4 påverka partinormen, det vill säga att göra partiet uppmärksamt på att skolan var ett konkret och nödvändigt område för partiets programrealisering gällande landsbygdens jämställdhet med tätorten. 1941 inledde kvinnoförbundet serien av skrivelser riktade mot abstraktionsnivå 3, ecklesiastikdepartementet och skolöverstyrelsen. 1942 och 1943 återkom förbundet med skrivelser, denna gång till skolutredningen. Landsbygdens jämställdhet med tätorten i skolhänseende var det övergripande temat. Detta blev det centrala innehållet under hela 1940-talets första del, accentuerat genom en egen skolkommittés arbete 1941–1943, samtidigt som kvinnoförbundet länge ställde sig kritiskt till en så genomgripande förändring som förlängning av skolplikten. Partiet skulle med partiella framstötar söka påverka abstraktionsnivå 3, den pågående skolutredningen.

En mera direkt påverkan på nivå 4 av partiet togs, dels 1944 med initiativet till med partiet och ungdomsförbundet gemensamma riks- och distriktskonferenser om skolan, dels året därefter med bildandet av en gemensam skolkommitté som uppföljning av konferensernas resultat. Därmed hade kvinnoförbundet skördat framgång på nivå 4. I skolkommissionens tillkomst 1946 och dess representation från Bondeförbundet såg man även en garanti för framgång i denna fråga på nivå 3.

Kvinnoförbundets satsning på skolan ändrade under år 1946 markant karaktär. Medan kristendomen i skolan under 1940-talets första hälft saknade aktualitet för Svenska Landsbygdens Kvinnoförbund, blev frågan desto angelägnare under dess senare hälft. Denna olikhet i engagemang sammanföll helt i tid med skolutredningens mer preciserade kristendomsuppfattning respektive med skolkommissionens tillkomst och dominans av skolaktiviteten på abstraktionsnivå 3. Uppenbarligen kände kvinnoförbundet stödet för sin kristendomsuppfattning undanryckt hos den förstnämnda utredningen, samtidigt som skolkommissionen redan från sin begynnelse skapade oro i fråga om kristendomen i skolan. Den starka socialdemokratiska representationen, dess skolprogram och Stellan

Arvidson som sekreterare bidrog tydligen till osäkerheten. Något gehör hos partiet förmärktes inte. Förbundet agerade på annat sätt. 1946 sändes skrivelser till skolkommissionen vari kristendomen som skolans grundideologi betonades. En konfessionell, av förbundsstyrelsen omformad till etisk-evangelisk, kristendomsundervisning uppfattades som bästa garanti. En ny skrivelse i samma ärende sändes till skolkommissionen året därpå, samma år som förbundet kunde se sig direktrepresenterat i kommissionens expertråd och kursplanedelegation. Genom kontakter med partirepresentanten kontrollerades dennes agerande. Stor enighet rådde i kvinnoförbundet om kristendomsämnets betydelse och dominerande plats i skolan, även om meningarna var delade beträffande innehållet i ämnet. Somliga hävdade, att det skulle vara en konfessionell kristendomsundervisning präglad av Luthers katekes, medan andra önskade en etisk-evangelisk kristendomsundervisning utifrån bergspredikans etik. Den skrivning av uttalandet man företog vid 1947 års förbundsstämma röjer härvidlag en kompromiss, gjord för att förhindra en upprepning av det som skedde vid 1946 års förbundsstämma, då man måst tillgripa votering i frågan och därefter i förbundsstyrelsen omforma beslutet. På denna punkt kom skolkommissionens betänkande, trots dess mindre avvikande slutliga uppfattning, att orsaka kritik i kvinnoförbundets remissvar. I och med skolkommissionens förslag hävdade kvinnoförbundet, att en etisk-evangelisk kristendomsundervisning i skolan skulle kompletteras med en kyrkans och hemmens konfessionella prägling.

Kvinnoförbundet, som var Sveriges största politiska kvinnoförbund, var synnerligen aktivt i att påverka på såväl nivå 3 som 4. Det resultat på nivå 3, som man i egenskap av remissinstans hade att ta ställning till 1949, skolkommissionens betänkande, gav anledning till både positiva och negativa reaktioner: de starkast positiva gällde landsbygdsjämställdheten, de starkast negativa gällde kristendomen i skolan. En fortsatt bevakning var av nöden. En konfessionell kristendomsundervisning var förbundets grundton.

8.6 Sammanfattning

Bondeförbundet ingick under 1940-talets första hälft i den 1939 tillsatta samlingsregeringen. Detta betydde, att partiet från 1940 till mitten av 1945 på abstraktionsnivå 2 och 3 erkände enighetsnormens giltighet gentemot partinormen. Partiet hade tagit initiativ till ett samlingsregerande och hade, genom att under större delen av 1930-talet ha följt kompromissnormen, en viss vana i samregerande med det socialdemokratiska partiet. Under dessa enighetsnormens år kom partiet att undergå en successiv förskjutning från bondeförbund mot landsbygdsparti, vilket även namnmässigt markerades 1943. Inte minst den minskade röstmaximeringen var orsak härtill. Samtidigt med att man iakttog enighetsnormen pågick därför en successiv förändring av partiets pro-

graminnehåll. Vid sidan av jordbruksfrågornas dominans i försöken till programrealisering betonades, att en jämställdhet mellan landsbygd och tätort låg i hela samhällets intresse.

I detta perspektiv framstår partiets redan 1942 profilerade intresse för skolfrågan, vilken gav partiet möjlighet till programrealisering och röstmaximering på nivå 4 – frågan togs upp i valprogrammen – utan att partiledningen fördenskull ansåg sig bryta med enighetsnormen. En sådan normkonflikt undveks genom att partiet inte syftade till en alternativ skolutformning jämfört med, inom nivå 3 av enighetsnormen sanktionerade, 1940 års skolutredning utan enbart önskade påverka dennas arbetsinriktning. Samverkan med skolutredningen stod inte i konflikt med enighetsnormen. Vid bedömningen av partiets insats i skolfrågan fann ledningen att den burit frukt i skolutredningens betänkanden under 1944. Detta låg i linje med partiledningens bedömning av enighetsnormens period på nivå 2 och 3 överhuvudtaget. Även under normens slutperiod 1944–1945 ställde sig partiet positivt till en förlängning av dess giltighetstid.

Partiet var inställt på snabba partiella reformer i fråga om skolans geografiska och därmed sammanhängande ekonomiska demokratisering. Besvikelse över att dessa uteblev, trots skolutredningens lovande förslag, satte därför sin prägel på partiets agerande under 1945. Normbytet på nivå 2 och 3 – från enighetsnorm till partinorm – bidrog dessutom till den egna partinormens stärkande på nivå 4. På kvinnoförbundets initiativ tillsattes en skolkommitté att övervaka fortsatt skolutveckling på nivå 3. Besvikelsen bidrog även till att man inom partiet mötte den nya, av socialdemokratisk regering tillsatta, skolkommissionen med positiva förväntningar. Denna inställning förstärktes genom erfarenheter av konstruktivt samarbete med socialdemokraterna under 1930-talet och genom partirepresentantens i kommissionen insats. Samtidigt uppstod en försvagad sammanhållning mellan partiledning och partirepresentation. Den förra accepterade skolkommissionens förslag om en även organisatorisk demokratisering som nödvändig för förverkligandet av partiets krav på geografisk jämställdhet i fråga om skolan. Som utslag härför kan ses att partiledningen, vid val av representant i skolutredningen, inte valde Hjalmar Nilsson, vilken stod för det traditionella partiella reformerandet, utan Ivar Persson, vilken hävdade en mer långtgående reform.[1] Inom partirepresentationen fanns fortfarande utbrett motstånd mot en långtgående reformering. Denna diskrepens bidrog till att förbundet inte underställde partinormen den kompromissnorm på abstraktionsnivå 2 och 3 som erbjöd sig efter 1948 års val. 1947 års och framför allt 1949 års riksstämmor demonstrerade oenigheten, samtidigt som partiledningen genom sin större möjlighet till programrealisering både på nivå 4 och 3, avgick med segern: Partinormens förändring och anpassning till kompromissnormen på nivå 3 medförde i början av 1950-talet såväl skolförslagets accepterande som regeringssamverkan. Den nya demokratiska skolan accepterades därför att den framför allt var demokratisk i den bemärkelsen, att landsbygdsbarn och tätortsbarn fick jämställda möjligheter till utbildning.

Bondeförbundets partinorm var förankrad i en syn på kristendomen som basfaktor även i det demokratiserade samhället. Detta blev utgångspunkten för synen på kristendomen i skolan: De partiella reformer partiet av jämställdhetsskäl önskade var en geografisk och ekonomisk demokratisering och skulle på intet sätt medföra ideologiska förändringar med konsekvenser för kristendomen i skolan. Detta förklarar även varför partiet i sitt agerande inte aktualiserade kristendomen i skolan.

Först år 1949, som en reaktion på skolkommissionens förslag gällande kristendomsundervisningen i skolan, gav partiets kristendomssyn utslag inom partiet. 1949 års riksstämma hade att ta ställning till ett motförslag. Skolkommissionens förslag borde kompletteras med att skolan gav kyrkan möjlighet till konfessionell kristendomsundervisning under ett av skolåren. Förslaget låg i linje med kvinnoförbundets synsätt. Riksstämman anslöt sig i princip därtill, dock så att kyrkans timantal inte inskränkte skolans. Partiledning och riksdagsgrupp fick i uppgift att i fortsättningen aktivt bevaka kristendomen i skolan. Dess självklara oförändrade ställning var inte längre för handen på nivå 3. Partiet hade dragit konsekvenserna därav.

För förståelsen av det agerande inom skolsektorn, som partiet genomförde under 1940-talet, är ett studium av ungdoms- och kvinnoförbunden upplysande. Medan ungdomsförbundet redan 1939 aktualiserat den linje som skulle bli partiets, blev 1941 året då både ungdoms- och kvinnoförbundet mera kontinuerligt arbetade för denna. För båda var de begynnande skolindragningarna på landsbygden den akuta anledningen: En jämställdhet på skolans område mellan landsbygd och tätort var målet. Medan ungdomsförbundet främst påverkade abstraktionsnivå 4, det egna partiet, kom kvinnoförbundet från början även att genom sina direkta skrivelser söka påverka abstraktionsnivå 3, de statliga myndigheterna och utredningarna. Ytterligare en olikhet var att, medan ungdomsförbundets ledning i någon mån hämmades av delade meningar angående reformens organisatoriska konsekvenser, detta inte gav upphov till oenighet inom kvinnoförbundet. Kvinnorna diskuterade i ringa mån organisatoriska olikheter, men ansträngde sig samfällt i agerandet för en partiets skolkommitté.

Skillnaden i slagkraft mellan förbunden i agerandet demonstrerades särskilt när det gällde kristendomen i skolan, en fråga som först aktualiserades av kvinnoförbundet 1946 och året därpå fick ett visst stöd inom ungdomsförbundet. Kvinnoförbundets agerande för en reform av kristendomsundervisningen skilde sig dock från både ungdomsförbundets och partiets inställning: bibehållen etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Kvinnoförbundets energiska påverkan gav till resultat en kompromiss på nivå 4: 1949 års riksstämma ansåg, att skolan med oförändrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning under ledning av Svenska kyrkan kunde kompletteras med en konfessionell kristendomsundervisning under ett av skolåren. Så kunde ett parti enat i fråga om kristendomen i skolan möta den kommande skolpropositionen.

Bondeförbundet åsyftade inte en total skolreform. Man förespråkade en geo-

grafisk och därmed sammanhörande ekonomisk demokratisering av skolan i linje med partiets övergripande målsättning för efterkrigstiden: att stödja jordbruket och att söka nå jämställdhet mellan landsbygd och tätort.

Grunden för samhälle och skola skulle oförändrat vila på kristendomen. Utvecklingen i efterkrigssamhället och i skolfrågan medförde att partiet, för att uppnå sina mål, alltmer såg sig nödsakat att acceptera större statliga engagemang både gällande samhället i stort och i fråga om skolreformens omfattning. Därvid framträdde skiljaktigheter mellan parti och förbund. Kvinnoförbundet påpekade, till slut med viss framgång hos partiet, att reformen även innebar en ideologisk demokratisering i en för förbundet oönskad riktning. För ungdomsförbundet framstod densamma endast som en pedagogisk demokratisering, vilken bejakades. Partiet lämnade hela denna del av skolans demokratisering obeaktad. Helhetsintrycket blir följande: För att uppnå den geografiska och därmed sammanhängande ekonomiska demokratiseringen av skolan blundade partiet för den ideologiska och svalde den organisatoriska.

9 Högerpartiet – skolan och kristendomen

9.1 Allmän målsättning

9.1.1 Program

Högerpartiet som partiorganisation bildades år 1904 under namnet Allmänna valmansförbundet. Som riksdagsorganisation fungerade högern däremot som två partier, en i vardera kammaren fram till 1934, varefter enheten mellan riks- och riksdagsorganisation i realiteten manifesterade sig i gemensam ordförande. 1938 ändrades namnet till Högerpartiets riksorganisation. Redan från begynnelsen angav rikspartiet sin inriktning och rekrytering: Partiet skulle vara ett "kraftigt värn mot socialdemokratiens och den radikala vänsterns ständigt fortgående upplösningsarbete".[1] Såväl bland landsbygdens som städernas befolkning sökte partiet sitt väljarunderlag.

Högerpartiet antog år 1919 sitt partiprogram. Med smärre ändringar till exempel år 1934, kom detta program att stå oförändrat och okompletterat fram till år 1946. Partiprogrammet inleddes sålunda: "Svenska högern är ett nationellt folkparti. Svenska högern känner sitt ansvar för det Sverige, som vi ärvt av fädren och en gång skola lämna i arv till kommande släktled." För att åstadkomma ett sådant mål krävdes en stark stat, vilken utan att företräda klassintressen skulle hävda lag och ordning i samhället. Rättssäkerhet och laglydnad var samhällets grund. Samhällets ekonomiska politik måste ha sin grund i enskild äganderätt och företagsamhet, vilka ansågs utgöra "de mäktigaste hävstängerna till ekonomiska framsteg". På det socialpolitiska området skulle endast verkligt hjälpbehövande åtnjuta samhällets omsorg. Åtgärderna mot arbetslösheten som samhällsproblem skulle utformas så, att det personliga ansvaret stärktes och det ekonomiska utbyggandet underlättades. I ett sådant idealsamhälle såg Högerpartiet hemmet och familjen som "samhällsbyggnadens hörnstenar". Dessa allmänna grundsatser preciserades till tolv punkter, bland vilka hävdades: nödvändigheten av ett "betryggande försvar", "folklig självstyrelse", näringslivets frihet och skydd mot socialisering, stöd för jordbruket, sparsamhet med allmänna medel och varsamhet i beskattning.[2] Som uttryck för sin strävan att vara ett "nationellt folkparti" ville man tillgodose såväl stadens som landsbygdens intressen.

Under år 1944 uppstod behovet av ett nytt program.[3] Detta resulterade i det handlingsprogram, vilket representantskapet antog 1946 och vilket i praktiken kom att gälla som Högerpartiets nya partiprogram.[4] Behovet att så profilera partiet var dels betingat av att man börjat finna 1919 års partiprogram otillräck-

ligt, dels av att man ville ge Högerpartiet, i dess återtagna roll som oppositionsparti en ny inriktning. Detta behov uttrycktes i inledningsorden till handlingsprogrammet 1946. "Högern står i dagens läge i opposition mot ett socialdemokratiskt majoritetsparti, vars program vilar på marxistisk grund, och vilket i regeringsställning målmedvetet, om än med växlande taktik, strävar till allt starkare centralisering och statsdirigering, på olika områden av samhällslivet. Högern vill vända den utveckling, som till synes automatiskt driver även en demokratisk stat som Sverige in i ett samhällssystem med en allt behärskande statsmakt." Decentralisering blev därvid ett nyckelbegrepp i det nya programmet. Makten och ägandet skulle spridas på fler medborgare. Detta betydde demokrati till skillnad från den socialistiska idén att staten skulle vara "ägare på allas vägnar". Decentralisering och demokrati innebar vidare jämställdhet mellan landsbygd och tätort i ekonomisk, kulturell och social mening. Partiets politik bottnade djupast i dess vilja att "ställa människan i centrum, inte kollektivt utan som individ". Oavsett härkomst och föräldrars ekonomiska ställning skulle varje individs duglighet, företagsamhet och kunnande fälla utslaget för positionen i samhället. Samhället skulle bygga på samarbete mellan olika grupper. I socialliberal anda såg partiet en effektiv socialpolitik som ett uttryck för samhällssolidaritet. En hög sysselsättning skulle eftersträvas, för vilken i första hand näringslivet självt ansvarade. Som kompletterande åtgärd skulle statliga initiativ vidtas för att undgå större arbetslöshet. Såväl mellangruppernas som arbetargruppernas ekonomiska och sociala ställning måste förbättras. Den skisserade samhällsförändringen och välståndsökningen byggde dock oförändrat på näringslivets frihet från större statliga ingripanden och skattereformer. Programmet sammanfattades i två ord: "Frihet och framsteg."[5]

En jämförelse mellan programmen från 1919 och 1946 visar, att partiets grundsyn under mellantiden undergått vissa förändringar. Medan det första programmet utgick från en organisk syn på individen med familjen som samhällets kärna, framstår i det senare individen som central punkt. Individens intressen skulle värnas mot kollektivets tryck, i förhållande till såväl familj, som klass och stat. Högern hade tidigare valt termen "folkstyre", inkluderande en konservativ syn på frihet och jämlikhet. Programmet 1946 accepterade "demokrati" med dess liberala syn på frihet och jämlikhet, varigenom Högerpartiet uttryckte behovet av en utvidgad socialpolitik och solidaritet mellan alla samhällsgrupper. Medan 1919 års program – giltigt ännu vid 1934 års översyn – bedömt socialpolitiken som en risk för näringslivet, såg man 1946 denna som nödvändig förutsättning. Angående samhällsekonomins och statens roll förblev hållningen oförändrad.

Orsaken till förändringarna i 1946 års handlingsprogram torde vara den redan antydda: Som ett parti i opposition mot socialdemokratin måste Högerpartiet utforma en politisk profil och ett alternativ till denna – en återtagen tongång från partiets första grundprogram 1904. Mot socialismens kollektivism värnade man nu om individens frihet. Mot klasskampen lade man omsorg om samhälls-

solidariteten, uttryckt i statlig socialpolitik. Mot socialisering kunde man däremot traditionsenligt hävda näringslivets frihet. Uppfattningen om staten som en organism, skapad i och speglande det gamla i hög grad agrara samhället, hade upplösts och ersatts med en socialliberal syn, utformad av den nya nationalekonomiskt orienterade generationens män och anpassad till det urbaniserade och industrialiserade samhället.[6]

Med den allmänpolitiska hållningen som bakgrund måste även partiets ställningstagande i fråga om skolan och kristendomen i samhälle och skola betraktas.

1919 (1934) års program	*1946 års program*
Fördjupad folkbildning. Skolväsendets ändamålsenliga utveckling under hänsynstagande till de ekonomiska betingelserna. Främjande av praktisk yrkesutbildning.	All ungdom måste så långt det är möjligt beredas tillgång till en utbildning, som svarar mot den personliga förmågan utan hinder av föräldrarnas ekonomiska ställning eller hemortens belägenhet. Den obligatoriska skoltiden bör förlängas till 8 år, i den mån tillgången på lärarkrafter och lokaler gör detta möjligt. Den egentliga yrkesutbildningen bör inte uppskjutas för länge. De högre skolornas standard måste upprätthållas. Kursernas innehåll och omfång böra ge det väsentliga utan att medföra ett forcerat, intressedödande arbete och alltför kort fritid för barnen. Ett alltför stort antal elever i varje klassavdelning måste undvikas.
Ungdomens fostran till självansvar och sedlig kraft. Kristendomsundervisning i skolorna.	Ungdomen skall genom kristendomsundervisningen i skolorna ges kunskap om vad kristendomen är och bjuder.
Svenska högern anser hemmet och familjen utgöra samhällsbyggnadens hörnstenar. Den vill skydda vårt folk mot nedbrytande krafter och ser i den kristna tron en uppehållande och renande makt i samhället, vilken bör vårdas som vår dyrbaraste egendom. Den fordrar, att svensk folkuppfostran allt framgent skall vila på kristen grund.	Den långvariga kris, som skakar världen har inte sitt ursprung endast i de materiella förändringarna ... Ytterst är det väl också frågan om en den enskilda människans kris. Det utmärkande är den bristande gemensamheten i värderingar mitt i all strävan efter gemenskap ... Den västerländska kulturuppfattningen, som vilade på kristen grund och som hittills varit gemensam egendom för de ledande folken, har sprängts sönder utan att något nytt kommit i stället ... En kristen pånyttfödelse kan återställa den gemensamma andliga grundvalen ... Mot kulturradikalismen med dess förflackade människosyn och dess benägenhet att håna och riva ner utan att äga styrka och vilja att bygga någonting nytt står en på kristen grund vilande kulturkonservativ uppfattning.

Kyrkans bevarande. Sveriges folk ett kristet folk.	Kyrkan och de frikyrkliga samfunden äro uttryck för vårt folks vilja att leva i ett kristet samhälle. Kyrkans ställning som statskyrka måste bevaras samtidigt som dess inre frihet upprätthålles. Församlingarnas självstyrelse får inte kränkas.'

Jämförelsen visar att Högerpartiet på skolans område kom att dra konsekvensen av sin socialliberala nyorientering. Några skolreformer av genomgripande slag var tidigare knappast tänkbara; de skulle ha belastat samhällets resurser alltför hårt och lett till högre skatter. Med hänsyn till den moderna samhällsutvecklingen, vilken krävde ökad solidaritet mellan grupperna och större hänsyn till individen, framstod skolan nu i behov av en omfattande reformering. I organisatoriskt avseende accepterades en åttaårig obligatorisk skola, där inga geografiska och ekonomiska faktorer, liksom inte heller bristfällig undervisning, skulle få förhindra individens av duglighet bestämda sociala position. En ideologisk förändring ställde man sig däremot avvisande till. Kristendomens ställning i skolan skulle stärkas liksom i samhället. Sveriges folk borde enligt Högerpartiet förbli "ett kristet folk". Inom partiet var man medveten om, att de kristna värderingarna inte längre var allmänt vedertagna, att angrepp på kyrkan gjordes och att nya vindar blåste gällande kristendomen i skolan. I detta läge markerade partiet starkare än tidigare, att kyrkan nu i förening med de frikyrkliga utgjorde en enhet genom att vara uttryck för det traditionella samhällsidealet, den religiöst prefererade staten.[7]

De båda programmen visar den utveckling, som inom partiet ägde rum framför allt under 1940-talets första hälft. En organisk syn på samhället byttes mot en liberal syn på frihet och jämlikhet. Detta visade sig främst i att samhällssynen fick en framtoning av decentralisering i fråga om styrelsesätt i ekonomiskt och socialt hänseende liksom i fråga om individen. Dessa förändringar i grundsyn innebar även en förändrad hållning till skolan. Högerpartiets liberalt demokratiska samhällssyn parades med en mer markerad observans av kristendomen i samhället och därmed i skolan. Det demokratiska samhället och den i organisatorisk, ekonomisk och geografisk mening demokratiserade skolan skulle grundas på kristendomen.

9.1.2 Programrealisering

Det handlingsprogram, som Högerpartiets representantskap enades kring år 1946, var samtidigt ett uttryck för partiets efterkrigspolitik. En separat tryckt kommentar till detta utkom samma år och bar som titel programmets samman-

fattning: "Frihet och framsteg". Kommentaren åsyftade att ge en bakgrund till partiets ställningstaganden: Partiets kursbestämning hade skett i ett motsatsförhållande till socialdemokratin. Skillnaderna var djupgående i styrelseskick, ekonomisk och social politik. Högerpolitiken framställdes som det alternativ, vilket på traditionens grund kunde undvika en katastrof för det moderna demokratiska samhället, nämligen den som socialdemokratins alternativ kunde medföra. Man misstänkte socialdemokratin för att vilja använda socialpolitiken som ett instrument för främjande av socialisering och planhushållning. Högerns socialpolitik däremot sades utgå ifrån "det kristna kärleksbudet" med individens frihet och självansvar som kännetecken. I en efterkrigssituation präglad av "gudlöshet och 'värdenihilism'" hade samhällskrisen sin rot i den rådande människosynen. Den socialdemokratiska politiken utgjorde i alla västeuropeiska länder det främsta hotet mot människans frihet.

Kommentarens andra kapitel hade rubriken: "Ett kristet samhälle". Där påtalades, att många människor inte längre hade något utrymme för kristendomen och dess värden och att den rådande världskrisen var en värdekris orsakad av brist på gemensamma värderingar, en brist som också var anledningen till nazismens och kommunismens utbredning. Även om högern inte kunde göra anspråk på att som ensamt parti företräda kristendomen, så måste i det aktuella läget "en levande konservatism på nytt se sin uppgift att ge ett klart och frimodigt uttryck åt en kristen inställning." – nu inte längre konfessionellt förankrad utan grundad på en spiritualiserad kristen humanistisk uppfattning, en kulturprotestantism där skillnader mellan statskyrkan och frikyrka fått vika för enheten i bevarandet av ett kristet samhälle.

Kristendomsundervisningen fick i framställningen om det kristna samhället ett eget avsnitt. Om Sverige skulle bestå som ett kristet samhälle, så var kravet på kristendomsundervisning i skolorna ofrånkomligt. Ämnet var eftersatt i den förhandenvarande skolan ur såväl psykologisk som pedagogisk synvinkel. Särskilt yrkades att en obligatorisk lärobok i "kristendomens huvudstycken" måste införas. Vikten av ämnets upprustning var nödvändig i medvetenheten om att de antikristna strömningarna hade skapat förutsättningarna för kriget och det kaos som det medfört. Valet mellan kristendomen med dess humana etik och "den nya hedendomen" med dess sekulariserade etik var avgörande för Sveriges framtid. I avsnittet "Högerinitiativ på skolans område" framhölls flera viktiga insatser och lovordades professorernas Gösta Bagge och Georg Andrén insatser under samlingsregeringen. En tidigt differentierad enhetsskola önskades. Skolreformen skulle dock inte genomföras förrän reformförslagen noga prövats. Skolans främsta målsättning var fortfarande att "meddela kunskaper". Skolans fostrande uppgift kom i andra hand, som ett stöd för hemmens.[1]

Högerpartiet, som 1939 anslutit sig till enighetsnormen på abstraktionsnivå 2 och 3, hade inom samlingsregeringens ram anpassat sin politik. Detta hade inneburit att partiets ursprungliga profil, förhindrandet av socialismen, undanträngts av aktgivandet på nationens existens. Även denna förskjutning var ut-

märkande för Högerpartiet som ett nationellt folkparti. På skolans område kunde partiet känna sig obundet genom att partiledaren var ecklesiastikminister och åtnjöt departementfriheten inom regeringen. Partiet undergick dock samtidigt en utveckling av svagare röstmaximering. Både 1940 och 1944 års riksdagsval var klara tillbakagångar för partiet. Detta accentuerade 1944 partinormens hävdande gentemot enighetsnormen. De som anförde denna inställning arbetade samtidigt för att förändra det traditionella innehållet i partiets program i syfte att erhålla en ökad röstmaximering och därmed positionsmaximering på nivå 3.

Samlingsregeringens avgång och ersättande med en socialdemokratisk majoritetsregering 1945 medförde för Högerpartiet partiprogrammets innehållsförändring och partinormens genombrott genom 1946 års handlingsprogram, vars innehåll var uppbyggt som ett alternativ till det socialdemokratiska partiprogrammet. Högerpartiets efterkrigspolitik hade som målsättning att stoppa socialiseringen i alla dess former och att nå framgång för det egna partiet, en programrealisering på röstmaximeringens grund. För detta ändamål kom sammanhållningen inom partiet att behållas trots vissa påkänningar.[2] I detta perspektiv var det också naturligt för Högerpartiet att på skolans område anknyta till sin förre partiledares initiativ som ecklesiastikminister, till skolutredningen och dess skolförslag, som ett led i fronderingen mot den av den socialdemokratiska regeringen tillsatta parlamentariska skolkommissionen.

9.2. Partiet – skolan och kristendomen

9.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

I början av år 1940 skrev riksdagsmannen, året därpå ungdomsförbundets ordförande, Folke Kyling, i Högerpartiets tidskriftsorgan Medborgaren en artikel betitlad "Tidsläget och ungdomens fostran". I krigets skugga måste mer än någonsin skolans mål vara att "lära för livet". Med sina erfarenheter som folkskollärare förordade han en allmän översyn av undervisningsväsendet med målsättningen att i skolans fostran inskärpa pliktuppfyllelse och ansvarskänsla och så skapa bättre livsberedskap hos de unga.[1]

Gösta Bagge var i bedömningen av tidsläget vid flera tillfällen inne på samma linje: I ett krigshotande läge gällde det för Sverige inte bara att vara militärt rustat. Den "nationella andan" måste vidmakthållas så att inte kulturarvet, det specifikt svenska, gick förlorat. Härtill skulle folkrörelserna, ungdomsrörelserna, de politiska organisationerna, läroanstalterna, kulturella och vetenskapliga institutioner samt pressen samfällt bidra.[2]

År 1940 gick man till krigstidens första val. I ett radiotal den 12 september konkretiserade Gösta Bagge sin syn på Sverige och dess framtid och påtalade nödvändigheten av en skolreform. Materiell rustning ansågs otillräcklig. "Andliga resurser", i första hand ungdomens, måste bättre tillvaratas. "Tiden är otvivelaktigt kommen för en allmän översyn av det svenska skolväsendet i syfte att ge detta större enhetlighet och effektivitet... Vi måste fördjupa bildningskraven och se till att vår ungdom får icke blott kunskaper utan även fostran till goda och fasta karaktärer." Visserligen måste nationen spara med sina medel, men områden som fostran och bildning ansågs av så fundamental betydelse, att inga inskränkningar fick göras.[3]

I sitt oktobernummer uppmärksammade Medborgaren i en notis "Den nya skolreformen". Man noterade, att pressreaktionerna hade varit allmänt positiva. En samordning av olika skolformer kunde vara att vänta. Ett uttalande från Sveriges Folkskollärarförbund citerades, vari ecklesiastikministerns djärva satsning försvarades med att den satte skolans karaktärsfostrande roll i centrum.[4] I novembernumret av Medborgaren återgavs i sammandrag två tal, vilka partiledaren hållit om skolan efter tillkännagivandet av en skolutredning. Gösta Bagge hänvisade, liksom i nyss refererade radiotal, till det kritiska världsläget. Oavsett utvecklingen måste även det framtida samhället bygga på det andliga kulturarvet. Utan att hemfalla åt svartmålning av den nuvarande skolsituationen påtalade Gösta Bagge behovet av en samordning av hela undervisningssektorn. Delreformer hade dittills gjorts. Nu behövdes en övergripande reform men utan organisatorisk likformighet. Här skulle ske en bättre avvägning mellan teoretisk och praktisk utbildning, mellan utbildningsmöjligheterna i stad och på landsbygd, "men framför allt måste vi göra klart för oss att skolans yttersta mål icke endast är att meddela kunskap utan att ge fostran i detta ords vidaste och djupaste mening".[5] Med stöd hos den yngre partikollegan, Folke Kyling, vilken hade förankring såväl i partiets ungdomsförbund som i Sveriges folkskollärarförbund, uttalade partiledaren behovet av en mer genomgripande reform med bildningen och fostran i centrum. Partiets inställning i övrigt tycktes emellertid vara avvaktande. Partiledningen behandlade inte frågan, och tidskriften Medborgaren nöjde sig med att återge referat och andras kommentarer.[6]

I december månad 1940 tillsattes den i september annonserade skolutredningen. I ett tal under en kulturvecka i Eskilstuna i början av år 1941 fick Gösta Bagge anledning att återkomma till de tankegångar, som redan berörts. Han talade om behovet av ett folks andliga kraft under påfrestningar och om folkrörelsens goda arbete. Han yttrade: "Liksom det är nödvändigt att under freden bereda sig för kriget, är det nödvändigt att under kriget bereda sig för freden." En övergång till fredsförhållanden var inte heller utan problem. Dessa skulle bearbetas i tid och i första hand för ungdomens skull. Detta var anledningen till skolutredningens tillkomst. Skolan fick inte begränsas att vara kunskapsförmedlande, den måste också vara fostrande. Dessa båda komponenter skulle inte betraktas som motsatser utan avvägas mot varandra.[7]

År 1941 utkom Alva och Gunnar Myrdals bok "Kontakt med Amerika". Endast i en kortfattad recension kommenterades boken i Medborgaren. Positivt noterades, att den nationella känslan fördjupats hos makarna Myrdal. Avsnittet om den amerikanska skolan och dess målmedvetna strävan att inpränta de demokratiska grundidéerna framhölls. En mera objektiv studie än Myrdals av de amerikanska samhällsförhållandena antogs kunna ge goda bidrag till svensk samhällsutveckling.[8]

Skolutredningens tillsättande fick följdverkan. Medborgaren refererade från ungdomsförbundets, ungsvenskarnas, landsråd år 1941. Under sin nyvalde ordförande Folke Kylings ledning hade förbundet i ett uttalande anslutit sig till de direktiv Gösta Bagge gett den tillsatta skolutredningen. Någon egen kommentar tillfogade inte Medborgaren.[9]

I valhandboken inför 1942 års val gavs för första gången inom partiet en orientering om skolfrågorna: Statsrådet Bagges skolkommitté bedömdes som en "synnerligen betydelsefull åtgärd". De skolformer den statliga översynen skulle innefatta kommenterades i ett kapitel skrivet av riksdagsmannen och läroverksrektorn i Göteborg, Ivar Sefve. Att man inom Högerpartiet började orientera sig kring skolfrågorna visar även en annan småskrift, utgiven av Högerns Riksorganisation, som uttalade sig positivt angående skolutredningen men samtidigt konstaterade, att "en påfallande surmulenhet" hade mött denna med anledning av att högerledaren var utredningens ordförande.[10] Ungdomsförbundets ordförande Folke Kyling bidrog åter i tidskriften Medborgaren till partiets större uppmärksamhet kring dess partiledares skolinitiativ. Han betonade skolans tvåfaldiga uppgift. Ecklesiastikminister Bagges direktiv till skolutredningen, där den fostrande målsättningen betonats, var därför ett nödvändigt korrektiv mot skolans alltför ensidiga satsning på kunskapsmeddelelse. Med utgångspunkt från individens rätt i samhället måste varje form av statsdirigerad likriktning på detta område förhindras. Att tillföra skolschemat ett nytt ämne skulle inte enligt Kyling kunna tjäna detta fostrande syfte, även om han fäste stora förhoppningar kring ämnet medborgarkunskap, i förmedlandet av större förtrogenhet med den traditionella svenska livsformen. Kyling betonade samtidigt vikten av en landsbygdsreform på skolans område.[11]

Partiets ledning, överstyrelsen, kallade på hösten 1943 representantskapet till konferens. Denna inleddes med att partiledaren Gösta Bagge talade över ämnet "landsbygdens skolproblem". Efter att ha konstaterat att enigheten inom samlingsregeringen var utsatt för stora påfrestningar övergick han till att tala om skolutredningen. Denna hade från början kritiserats, inte bara av förre ecklesiastikministern, Arthur Engberg. Numera föreföll man allmänt vara överens om att initiativet varit nödvändigt. Bagge framhöll, att man även i andra länder, framför allt i England och Amerika, företog liknande reformer. En speciell accentuering av partitänkande förmärktes i detta interna partital. Bagge hyste uppfattningen, att Högerpartiet redan i nästkommande års val skulle komma att gynnas av det initiativ i skolfrågan han som ecklesiastikminister tagit. Hans för-

hoppning var därför, att skolutredningens skolsyn skulle influera Högerpartiets, i uppbyggandet av en "konservativ socialpolitik".

Den debatt, som följde på partiledarens anförande, kännetecknades av tveksamhet. Riksdagens vice talman, trädgårdsmästaren Karl Magnusson, medlem av partiets överstyrelse, uttryckte farhågor att landsbygden skulle avfolkas genom den nya skolformen och att staten inte skulle ha råd att ge realexamen även till den som "skulle hålla i dynggrepen". Även andra tveksamma röster hördes. Gösta Bagge försvarade sin offentligt intagna position och underströk att alla begåvningar, oavsett om de bodde i stad eller på landsbygd, skulle ha samma möjlighet till utbildning. Han fick stöd av bland andra Folke Kyling, vilken ansåg Bagges skolinitiativ "ytterst värdefullt ur högersynpunkt" och framförde ungdomsförbundets tack. Majoriteten av dem som yttrade sig gav också partiledaren sitt stöd.[12]

Under första åren av 1940-talet hade partiet helt avstått från att behandla den fråga som dominerade dess ledares agerande som regeringsmedlem. Enskilda partimedlemmars och ungdomsförbundets ställningstagande nödvändiggjorde partiledningens uttalande. Fastän man dröjde därmed till 1943, gick meningarna isär gällande högerledarens skolinitiativ. Meningsmotsättningarna speglade – som förut visats – de motsatta intressena mellan å ena sidan partiets landsbygdsanslutna å den andra stadsanslutna eller skolanknutna. Även speglades generationsväxlingen inom partiets ledarskikt. De landsbygdsanslutna krävde sparsamhet med allmänna medel och en nyttoinriktad skola. De övriga var beredda till en mer långtgående statlig social insats och hävdade en kultur- och bildningsinriktad skola. Med en majoritet inom partiets ledarskikt bakom sig kunde dock Gösta Bagge både utom och inom partiet i fortsättningen bemöta kritiken.[13]

Den majoritet bakom sitt skolinitiativ, som Gösta Bagge fick vid 1943 års höstkonferens, visade sin konkreta betydelse i programuttalandet vid 1944 års riksstämma. Därtill bidrog även sannolikt skolutredningens under april månad utkomna första betänkandena. Programuttalandet betonade, att den "sociala verksamhetens utsträckning i takt med ökat välstånd måste beledsagas av en allmän folkuppfostran". Såväl ekonomiska som geografiska hinder skulle undanröjas och möjliggöra högre studier för begåvade. Årsstämman beslutade att uttrycka dessa synpunkter i årets valprogram. För första gången under 1940-talet hade skolan blivit en partiets angelägenhet.

Den uppfattning, som partiledaren lanserat inför valförberedelserna på hösten 1943 var i samklang med de nya idéströmningarna inom partiets ledning och nådde därför till valda delar en konkret utformning redan i 1944 års valprogram: Partiet var utifrån nya socialpolitiska utgångspunkter berett att i enlighet med 1940 års skolutredning arbeta för en skolreform, vilken gav möjlighet till en bredare rekrytering än den förhandenvarande skolan. Någon innehållsförändring av skolans målsättning i likhet med direktiven till skolutredningen var däremot nu inte tal om.[14]

Årsstämmans uppmärksammande av skolan gav eko. Ivar Sefve skrev i Medborgaren artikeln "Skolreform i sikte" som en kommentar till de första betänkanden skolutredningen publicerat. Den frihet från politisk styrning, som skilde skolutredningen från tidigare utredningar, framhölls som föredömlig. Direktiven var riktgivande endast för skolans dubbla målsättning – kunskapsmeddelelse och fostran – liksom för skolans ekonomiska och geografiska demokratisering. En reservation gjorde Sefve emellertid: Att i skolan göra de unga medvetna om ansvaret att vara svenska medborgare och medarbetare i ett folkstyrt samhälle var att skjuta över målet, vilket även visade sig i omständigheten att utredningen mer ägnat sig åt att formulera målen än att ange hur man skulle nå dem.[15]

Den handbok som utgavs inför 1944 års val presenterade likaledes skolutredningens betänkanden. Skolutredningens expertbesättning betecknades som en framgång för själva arbetet. Skolans fostrande mål betonades. När experterna sagt sitt, skulle en parlamentarisk beredning handha beslutsprocessen.[16]

Krigstidens andra val, kommunvalet 1944, blev trots satsningen på skolan och partiledarens roll där, en fortsatt tillbakagång från Högerpartiet. Även partiledaren mötte svårigheter i den av honom ledda skolutredningen. Ett tal hållet i oktober 1944 speglar den förändring som hade inträffat. Den progressivitet och initiativrikedom partiledaren tidigare demonstrerat gällande skolan var förbytt i en defensiv försvarsposition. Gösta Bagge var nödsakad att, inför en allt starkare opposition, framkommen genom bland annat remissvaren, försvara skolutredningens arbete. Han konstaterade att det, samtidigt med ett positivt bemötande av skolutredningen och dess arbete, hade uppstått en opinion, vilken hävdade att skolutredningen med sin sammansättning av "idel fackmän, yrkespedagoger, skolfuxar" var inne på "alldeles galna vägar". Bagge påvisade, att i England samma slags utredningsteknik användes. Han påtalade även att skolutredningen skulle efterföljas av politiskt beslutsfattande och ansåg att skolutredningens "röjningsarbete på det svenska skolsystemets tomt" varit till nytta. Skolutredningens realistiska ritningar till hur en ny skola skulle byggas skilde sig därför från de "fina luftslott, som ritats av uppslagsrika men med praktiska svenska skolförhållanden mindre förtrogna önskedrömmare, de må nu ha sovit över utvecklingen inom det svenska skolväsendet på andra sidan Atlanten eller annorstädes. Sådana luftslott och pedagogiska konstruktioner behöva ju ingen tomt, ingen grund att stå på."[17] Adresseringen till och kritiken av Alva Myrdal och den av henne påverkade socialdemokratiska skolkritiken var uppenbar. Gösta Bagge försvarade sin på traditionellt bildningsideal grundade skolsyn mot Alva Myrdals ideologiskt demokratiserade skola. Han avslutade sitt föredrag med att säga att han inte presenterat något nytt. Inte i sak innehöll föredraget några nyheter, men i attityd. Försvarspositionen var intagen. En antydan om att skolutredningen inte skulle komma med den slutliga lösningen till en skolreform, bäddade för en parlamentarisk kommission.

Mot slutet av år 1944 aviserade Gösta Bagge sin avgång som ecklesiastik-

minister i samlingsregeringen, som ordförande i skolutredningen och som ledare för Högerpartiet. En extra riksstämma inkallades i december. Den kompromissberedde Fritiof Domö tillträdde som partiledare. Den idéflexible Jarl Hjalmarsson, den nya generationens man, blev partiets andre vice ordförande. Den inom partiet relativt nydokumenterade satsningen på en reform av den svenska skolan kom att bestå och att bli föremål för den kommitté, som riksstämman tillsatte för utarbetande av ett nytt parti- och handlingsprogram. Även utgivandet av en broschyr med orientering kring skolfrågorna, skriven av skolutredningsmedlemmen Erik Wellander, visar på detta.[18]

I Medborgarens januarinummer 1945 avtackades Gösta Bagge av partiets förste vice ordförande lantbrukaren och riksdagsmannen Martin Skoglund, varvid framhölls att Bagge, när det gällde skolans område, "försvarat meningar som äro oersättliga för det svenska samhället". Bagges skolsyn, vilken bottnade i en socialpolitisk nyorientering i förhållande till den äldre högeruppfattningen, hade trots passivitet från vissa grupper och tveksamhet från andra vunnit insteg. Att Högerpartiet nu värderade hans skolinitiativ berömvärt och att skolinitiativet blivit en angelägenhet visar också en artikel av Medborgarens chefredaktör. E T Ekgren berörde partiets höga beredskap inför efterkrigstiden och påvisade att både Gösta Bagge och hans efterträdare som ecklesiastikminister, Georg Andrén, hade kämpat för lika utbildningsmöjligheter för alla.[19] Helt okritiska till skolutredningen stod dock inte ens vid denna tidpunkt alla partiets medlemmar. I en andra artikel i Medborgaren 1945 hördes en kritik, enstämmig med de landsbygdsanslutnas. Mot skolutredningen sattes hoppet till en mera medveten föräldraopinion. Skolan fick inte inkräkta på hemmets fostrargärning.[20]

Nästa Medborgarens skolartikel kom i början av år 1946, skriven av Ivar Sefve och egentligen föranledd av skolutredningens fjärde betänkande. Samlingsregerandets tid var då förbi. Mot en rent socialdemokratisk regering stod Högerpartiet i opposition. Sefve kunde inte undgå att kommentera de timade politiska förändringarna och dessas konsekvenser för skolans utformning. Georg Andrén hade som ecklesiastikminister ett knappt år tidigare uttalat, att en parlamentarisk beredning skulle tillsättas först sedan skolutredningen hade avslutat sitt arbete och därigenom skaffat det behövliga arbetsmaterialet. Den nuvarande socialdemokratiske ecklesiastikministern Tage Erlander hade inte låtit sig hindras därav utan redan tillsatt en skolkommission med sig själv som ordförande och sin statssekreterare som vice ordförande. "Medan för Gösta Bagges utredning gällde, att den skulle bestå av skolmän men inga politiker, lyder regeln för Tage Erlanders kommission inga skolmän men gärna politiker." Medvetenheten om den politiska förändringen framgår också på annat sätt i Medborgaren. Folkskoleinspektören och riksdagsmannen Ragnar Bergh, vilken 1943 stött Bagges skolinitiativ, skrev till exempel om nödvändigheten av sociala reformer förutsatt att de inte innebar socialisering och kollektivisering.[21] Om Sefve uppmärksammade den skolpolitiska förändringen tycktes den dock inte angå partiledningen eller riksdagsledningen. När man i riksdagskretsen valde sin

representant till skolkommissionen, föll inte valet på någon som hade skoltradition inom partiet utan på den relativt nykomne riksdagsmannen Gustav Nilsson i Göingegården.

Högerpartiets extra årsstämma i februari 1946 markerade det förändrade inrikespolitiska läget. Den år 1944 tillsatta programkommittén under ordförandeskap av Jarl Hjalmarsson framlade sitt programförslag, vilket i något reviderad form antogs som partiets handlingsprogram vid oridnarie stämma i juni samma år. Åter höjdes protest från landsbygdshåll inom partiet mot den anslutning till Gösta Bagge och skolutredningen som programkommittén förordade. Speciellt gällde protesten skolsynens organisatoriska konsekvens, en åttaårig obligatorisk skola. Denna gång klingade dock protesten ohörd.[22]

Med de båda riksstämmorna 1946 var ett nytt handlingsprogram för Högerpartiet ett faktum. I nära anslutning till skolutredningens förslag fastslogs högerns skolprogram i såväl geografisk och ekonomisk som organisatorisk mening. I något försiktiga ordalag följde man skolutredningen i dess framhävande av fostran, i det man främst såg denna som en hemmens uppgift. Också på skolans område önskade partiet bjuda socialdemokraterna motstånd och alternativ. Detta ställningstagande skedde samtidigt med vetskapen om att andra krafter tagit över initiativet i skolfrågan från skolutredningen. I januari hade en skolkommission tillsatts.

På ledarplats kommenterade Medborgaren partiets handlingsprogram i sitt julinummer 1946. Programmet framhölls vara ett uttryck för partiets oppisition mot ett socialdemokratiskt majoritetsparti. Inför kommunalvalet hyste partiet tillit till sitt handlingsprogram. Trots beredskapen i program och till opposition mot regeringspartiet och trots vetskapen om att skolutredningen av skolkommissionen berövats initiativet på skolområdet, aktualiserades inte skolfrågan som partifråga i valet. De ekonomiska frågorna blev de allt dominerande.[23]

Inte heller valet 1946 blev någon framgång för Högerpartiet. Som ett led i en större satsning för att nå ut med sitt politiska budskap kan man se tidskriftens omläggning från månads- till veckotidning under november detta år. Större resurser gavs för en intensivare bevakning av olika områden, ehuru någon omedelbar intresseökning för skolfronten inte skedde.[24] Under hela år 1947 synes intresset ha varit obefintligt med ett undantag. Ett referat om högermannen Ragnar Berghs bemötande av Lennart Hartmann, vid denna tidpunkt medarbetare i Dagens Nyheter, hade rubriken "En fördomsfri folkparti-licentiat". Hartmann hade framställt Folkpartiet och socialdemokraterna som förespråkarna för en ny skola, medan Bondeförbundet framställts som skeptiskt och Högerpartiet som värnare om den gamla skolan. Ragnar Bergh hade invänt, att det varit dåvarande högerledaren, som tagit initiativet till skolreform, och att Högerpartiets program från 1946 förutsatt en skolreform.

Gösta Bagge själv fann anledning att på sin 65-årsdag i Medborgaren uttrycka att det politiska initiativ som mest gladde honom var att han tagit initiativet till och lett 1940 års skolutredning.[25]

Skolkommissionens betänkande angående en ny skola, som utkom i början av juli 1948, utlöste aktivitet kring skolan inom Högerpartiet. I Medborgaren avspeglades förändringen snabbast. Med betänkandet stegrades skolbevakningen och nådde sin första kulmen år 1950. Redan i en förhandsartikel i maj 1948 antyddes skärpningen. Artiklen var skriven av den frekvente skolbevakaren Ivar Sefve under rubriken: "Den nya folkskolan enligt skolkommissionens förslag". Inledningsvis påminde Sefve om det stora intresse och de förväntningar på en genomgripande skolreform, som i början av 1940-talet förknippats med Gösta Bagge och skolutredningen. Sefve konstaterade, att eftersom Gösta Bagge då var ecklesiastikminister i en samlingsregering med en trolig begränsad varaktighet, borde detta ha stämt ner förväntningarna. En kommande majoritetsregering skulle inte godta resultatet av en utredning, som tillsatts av högerns partiledare. Redan innan samlingsregeringen upphört, hade man följdriktigt i riksdagen börjat angripa skolutredningen. Redan innan skolutredningen avslutat sitt arbete, hade den socialdemokratiska regeringen tillsatt en ny utredning. Därigenom hade utgångsläget blivit snävt, anmärkte rektor Sefve. Skolutredningen fortsatte visserligen sitt arbete, men intresset knöts endast till den av socialdemokraterna tillsatta skolkommissionen, där den nye ecklesiastikministern var ordförande och kunde förutsättas ha riksdagsmajoritetens förtroende. De snabba omkastningarna på skolans område var ett uttryck mera för partipolitikens bästa än för skolans. Efter dessa allmänna synpunkter på det skolpolitiska läget nöjde sig Sefve med att ge ett referat av skolkommissionens förslag, vilket han satte i relation till skolutredningens synpunkter. Kommissionens uppgift hade varit att med utgångspunkt från den tidigare utredningens material- och faktasamling självständigt utforma ett konkret förslag till skolreform. Ivar Sefve markerade några områden där utredningarna skilde sig åt, till exempel i fråga om den obligatoriska skolans längd och olika skolstadiers integration.[26]

Vid partiets riksstämma i juni 1948 blev skolfrågan föremål för ny uppmärksamhet. Partiledaren fann dock inte anledning till agerande, förrän frågan blev en angelägenhet för riksdagen. I lika ringa grad som tidigare befanns handlingsprogrammets punkt om skolan lämplig att aktualisera i externpolitiska sammanhang. Visserligen markerade med 1948 års valprogram partiet nu sin villighet därtill. Program och vilja till handling fanns, men själva handlingen saknades.[28]

Då skolkommissionen publicerat sitt skolförslag, återkom Ivar Sefve med en innehållsrefererande artikel kallad "Enhetsskolans problem". Rubriksättningen angav författarens inställning. Skolförslaget bedömdes utifrån organisatorisk aspekt. De heterogena klasserna och den uppskjutna differentieringen skulle skapa problem. Inför de påpekade svårigheterna fann Högerpartiets representant i skolkommissionen, Gustav Nilsson i Göingegården, sig föranlåten att gå i svaromål. Han hävdade att tveksamheten inför det nya förslaget var obefogad.

Den skola, som nu skisserats, hade stora fördelar i jämförelse med den existerande skolan, särskilt gällande landsbygdens skolsituation. Förslaget borde där-

för från partiets håll mötas positivt. Ivar Sefve lät sig inte tystas därmed. Han återkom snart i Medborgarens spalter. Hans kritik omfattade även skolkommissionens förslag om ett treårigt gymnasium. Sefve hävdade i motsats till Nilsson, att den gamla skolan med sitt fyraåriga gymnasium på denna punkt var att föredra. Senare under året skärskådade Sefve skolkommissionens förslag om den nioåriga obligatoriska skolan. Han betonade att lärarna i hög grad var sakkunniga på det stadium där de arbetade, varför deras remissvar borde mera beaktas än skolstyrelsernas, vilka kunde befaras mera bestämda av politiska ställningstaganden än av pedagogiska insikter. Vidare kritiserade han skolkommissionens övertro på studieresultat av förbättrade undervisningsmetoder, en vinst som snart skulle neutraliseras av de olägenheter kommissionen själv skapat genom att införa heterogena klasser.[29]

Kritiken hade för Ivar Sefves del under året ytterligare skärpts gentemot skolförslaget på grundval av de remissvar som under året anlänt. Med anknytning till partiets handlingsprogram och ställningstagande för skolutredningen kritiserades skolkommissionen av Sefve. Skolans traditionsbundna bildningsideal var hotat. Partirepresentanten i skolkommissionen, Gustaf Nilsson, var som landsbygdsman tydligen i mindre grad bunden till handlingsprogrammet. Medan Sefve befarade att inte skolans bästa utan viss partipolitik kunde bli riktmärke även för den fortsatta skolutvecklingen, fann Nilsson skolkommissionens förslag i stånd att lösa landsbygdens skolsituation.

Att skolfrågorna av Medborgarens redaktion upplevdes som angelägna, framgår även av den prenumerantvärvningsannons som tidningen hade i december 1948. Man meddelade att skolfrågorna skulle stå i förgrunden under det kommande året. Bland andra skulle Ivar Sefve följa och kommentera den pågående debatten. Annonsens löfte kom att infrias. Redan under januari och februari 1949 trycktes fyra artiklar i skolfrågan. Ivar Sefve inledde med "Enhetsskolan och studieresultaten". Om man jämför med Sefves tidigare artiklar, förmärks en successiv skärpning av kritiken mot kommissionens förslag. Det som framför allt bekymrade Sefve var, att den nya skolans kunskapskrav skulle komma att sänkas i jämförelse med realskolans. Rektorn vid Högsby lantmannaskola, fil kand Einar Haeggblom, instämde med kollegan Ivar Sefve. Att utöka platserna i de realskolor som redan fanns skulle bäst gynna både landsbygdens behov och kunskapsstandarden. Enhetsskolan föreföll "bli utformad så den motsvarar sitt tråkiga namn". Ivar Sefve återkom i Medborgarens tredje nummer. Här hävdade han, i enlighet med partiets nyorienterande socialpolitiska tänkande, att alla kunde vara överens om nödvändigheten av att skapa en demokratisk skola. Därmed avsåg dock Sefve i första hand en ekonomisk demokratisering, medan han bedömde skolkommissionens ideologiska motivering – att uppskjuta elevdifferentiering för bättre social gemenskap – som motsatsen till demokrati. En ideologiskt demokratisk skola var den som tillmötesgick varje individs personliga förutsättningar och anlag, inte den som sökte påtvinga ett socialt bestämt mönster.

Ett inlägg från årets remissdebatt refererades likaså i Medborgaren. Lektorn och riksdagsmannen Erik Arrhén hade angripit kommissionens förslag till utformning av ett nytt gymnasium. Skolinspektören och riksdagsmannen Ragnar Bergh skrev en artikel, vars rubrik "En ny pappersreform" är representativ för den allt starkare kritiken mot skolkommissionens totala förslag från visst högerhåll. Bergh hävdade att förslaget varit förenat med åtskillig reklam. Med tanke på dess många brister och att det i praktiken inte helt kunde genomföras förrän i början på 1960-talet vore det oklokt, om redan 1950 års riksdag fastnade för en utformning i kommissionens tappning. Att uppskjuta det definitiva riksdagsbeslutet och fortsätta med partiella skolreformer fram till tiden för ett slutligt ställningstagande var Berghs förslag.[30] Även under april månad återkom han och Ivar Sefve med var sin artikel i ämnet och med samma starkt uttalade kritik.[31]

Om debatten i Medborgaren hade röjt stigande missnöje inom Högerpartiet i förhållande till 1948 års skolbetänkande, så hade den också visat att engagemang för skolan fanns, ehuru endast hos skolmännen inom partiet. Dessa stod för partiets handlingsprogram. För de landsbygdsanknutna fanns anledning att möta förslaget positivt.

Representantskapets inom partiet möte i november 1949 samlades i oppositionens tecken. Diskussionen gällde åter ett högeralternativ till den socialdemokratiska politiken, vilken kännetecknades av statliga regleringar. I diskussionen yttrade sig dåvarande ordföranden i Högerns ungdomsförbund, professorn i statskunskap Gunnar Heckscher. Han beklagade att partiet inte lyckats samla sig kring ett alternativ till den socialdemokratiska politiken: "Även när det gäller skolfrågan vore det önskvärt att partiet fixerade sin principiella ståndpunkt och komme med ett alternativ till det väntade regeringsförslaget." Riksdagsmannen, den tidigare ordföranden i ungdomsförbundet Folke Kyling, understödde att Högerpartiet inte sysslolöst skulle invänta propositionen i skolfrågan. Ännu innan den var skriven, skulle partiet söka att påverka dess utformande. Bristen på alternativa lösningar framstod dock uppenbar. Den man som i Medborgarens spalter flitigast kritiserat skolkommissionen, Ivar Sefve, gick nu under representantskapets möte i svaromål på Gunnar Heckschers krav. Han uttryckte sin sympati för "de friska tagen" från ungdomsförbundet men pekade också på svårigheterna i att snabbt få till stånd ett partiets eget handlingsprogram i skolfrågan.[32]

Man befann sig tidsmässigt mitt emellan kommissionsförslag och propositionsställningstagande, och partiets handlingsprogram från 1946 var olika värderat, föga använt och mindre realiserbart än någonsin. Behov var påkallat att utifrån aktuella förutsättningar ta ny ställning: att ur skolkommissionens förslag vaska fram guldkornen och därigenom söka hindra en alltför oädel skollegering. Något samlat försök ledde inte ansatserna till. Ännu så sent som i november 1949 – ett drygt år efter skolkommissionens offentliggörande – hade Högerpartiet på intet sätt tagit ställning till skolkommissionens förslag. Man

väntade fortfarande. Först i och med propositionen i frågan och påföljande riksdagsbehandling skulle ett Högerpartiets ställningstagande bli nödvändigt.

9.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

1940 var ordinarie riksstämmoår för Högerpartiet. Stämman hölls i början av juni i god tid före höstens val. Det dominerande intresset rörde det stundande valet och partiets valprogram. Partiets satsning på kristendomen i dess roll som samhällskraft dokumenterades genom valprogrammet, genom ett föredrag hållet av biskop Ysander samt genom Gösta Bagges yttrande i anslutning till föredraget och som avslutning av stämman: "Den andliga kraft, som kristendomen och kyrkan representerar, kan vårt folk allra minst i dessa allvarstider undvara."[1] I flera offentliga tal senare under året återkom partiledaren till att det svenska nationella kulturarvet måste bevaras och den andliga beredskapen vidmakthållas. Han ansåg att det främsta stödet härför skulle komma från kyrkan och de frikyrkliga samfunden. Om en "levande kristendom får utbreda sig i dessa hårda tider inom vårt svenska folk, har det också fått den yppersta andliga kraftkällan". Denna anda skulle prägla även den skola där det uppväxande släktet fostrades.[2]

Mera preciserat uttalade Gösta Bagge sig över kristendomen i skolan i ett tal i början av år 1941, kort efter det att han i egenskap av ecklesiastikminister gett direktiven för 1940 års skolkommission. "Fostran i ordets vidaste och djupaste mening" skulle vara skolans målsättning. Detta innebar att vissa ämnen, vilka särskilt bidrog till denna karaktärsdaning, framhävdes: kristendomskunskap, modersmål och historia. Kristendomskunskapen skulle, enligt Bagge, till de unga förmedla "den sammangjutning av Jesu lära och Hellas yppersta visdom, som är kristendomens innersta väsen". Gösta Bagge såg vilka omständigheter som skulle föreligga för att skapa en skola som skulle ge karaktärsfostrande underlag för en bärande livsåskådning. Organisatoriska förändringar var inte tillräckliga. Målet kunde förverkligas endast om lärare och skola fylldes av "den rätta andan". Då skulle skolarbete och bildningsliv fylla sin uppgift att göra Sveriges ungdom och därmed Sveriges folk berett för freden och sin historiska uppgift i världen.

Vid Skara gymnasiums 300-årshögtid våren 1941 fann Gösta Bagge ett naturligt tillfälle att åter föra skolreformen på tal. Han anknöt till och jämförde 1600-talets på bibeln grundade skol- och kultursituation med den aktuella tidens behov av en gemensam och hållbar livsåskådning. Ingen reform kunde var svårare att genomföra, ingen heller nödvändigare.[3]

Även om Gösta Bagge vid dessa offentliga framträdanden talade mer i egenskap av ecklesiastikminister än av partiledare, överensstämde hans framförda synpunkter med Högerpartiets åskådning: kristendomen var väsentlig i samhället. För Bagge gällde det att dra de rätta konsekvenserna för kristendomen i skolan.[4] 1942 års riksstämma bekräftade, att Bagge i sina avsikter rönte stöd hos partiet. Ett av ombuden uttryckte antagandet, att "folkmoralen och kristen-

domen, försvarsfrågan och frågan om näringsfriheten" skulle vara de angelägnaste problemen att lösa när kriget var slut. Ytterligare en talare instämde däri och framhöll, att högern som parti redan nu borde starkare slå vakt om kyrkan och dess intressen. Partiet enades också om att det i årets valprogram skulle heta: "Stöd åt kyrka, hem och skola, som omistliga kraftkällor i folkets liv. Ungdomens fostran till kristen livssyn" för ett starkare betonande av denna partiets traditionella inställning. Vidare hade valprogrammet formuleringen: "Svensk samhällsordning vilar sedan sekler på kristen grund och måste alltfort så göra. Den kris som nu skakar världen bör öppna ögonen för tomheten i läror som sakna samband med den kristna åskådningen."[5] Årets valhandbok innehöll ett utförligt kapitel om "Kristendomen i tiden". Karl Magnusson, riksdagsman och medlem av partiets överstyrelse och arbetsutskott, anförde parollen för riksdagens och kyrkomötets gemensamma möte hösten 1941: "Den svenska linjen är den kristna linjen". Den skulle hävdas gentemot socialdemokratins privatisering av kristendomen. En privatisering önskade även Karl Magnusson men avsåg därmed en medvetet kristen hållning hos varje individ.[6]

Debatten i partiets tidskrift Medborgaren kom nu att präglas av inriktningen på ungdomens framtid, folkets moraliska hälsa samt skolans och kristendomens bidrag som lösning på samhällets kris.[7] Riksdagsman Gustav Svedman hade som underrubrik till en artikel i september 1942: "Ett folk som börjat tappa bort sitt moraliska jag, måste känna oro för sin framtid." Anledningen till artikeln var ett uttalande vid en lärarkonferens i Sigtuna under augusti månad. Den hade uttalat sin glädje över Gösta Bagges direktiv till skolutredningen, i vilket framhållits att skolan var betydelsefullare än själva skolreformerna. Svedman citerade ur lärarkonferensens uttalande, att denna anda skulle uttryckas i såväl hemmens som skolans fostran av de unga till "kroppsligen och andligen livsbefrämjande vanor". Detta mål kunde endast nås om "kristendomens sanningar" levandegjordes genom såväl lärarens goda exempel som lärjungens personligt utformade efterlevnad. Uppfostringsfrågan och skolans ansvar hade för Svedman största angelägenhetsgrad. En bibliskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning förfaller ha varit hans önskemål.

Ännu ett steg längre i den svedmanska andan gick Karl Magnusson i sin artikel i valhandboken "Kristendomen och tiden", även publicerad i Medborgaren. Reformerandet fick inte stanna vid kristna paroller. Kristendomen måste integreras i individ och samhälle. Kyrkan och skolan måste här göra större insatser än hittills. "Våra biskopars och våra prästers, Gud vare lov, ännu ohämmade möjligheter att främja den kristna linjen måste rikare utnyttjas, våra skolors tyvärr åtskilligt kringskurna möjligheter härtill i görligaste mån utnyttjas och förökas". Därvid framstod katekesen som ett utomordentligt medel i fostrans tjänst. Dess borttagande, liksom kristendomslärarnas stundom mindre renlärliga undervisning, måste korrigeras. Även om Karl Magnusson inte ansåg, att Högerpartiet ensamt företrädde kristen tro, såg han som en partiets uppgift att stödja "den största folkuppfostrande makten – kristendomen".[8]

För Svedman, Magnusson, Bagge och partiet framstod kristendomen som normgivande för skolans fostrande verksamhet.

Gösta Bagge fann under år 1942 i sitt initiativ gällande kristendomen i skolan visst stöd inom partiets ledande kretsar, även om hans mål inte var en konfessionell eller bibliskt förankrad kristendomsundervisning utan en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning, det vill säga en aktualisering av den gemensamma svenska traditionen byggd på arvet från Jerusalem, Aten och Rom.[9] Samtidigt med gemensamhet i reformvilja gällande kristendomsundervisningen avtecknade sig olikhet i reformens innehåll. Medan vissa fanns, vilka mot bakgrund av Sverige som religiöst prefererad stat, önskade en konfessionell kristendomsundervisning i anslutning till kyrkans och som komplement till hemmens undervisning, framstod utifrån Bagges kulturprotestantiska och spiritualiserade kristendomssyn en etisk-evangelisk kristendomsundervisning med humanistisk tyngdpunkt som nödvändig. Såväl statskyrka som frikyrkor utgjorde en enhet för att stödja skolan i gemensam kamp mot sekulariserade krafter i samhället.

Överensstämmelse mellan partiledaren och partiet i synen på kristendomen i skolan hade tagit form i den skolutredning som tillsatts 1940, vars betänkande från och med 1944 bekräftade viss samstämmighet. Ytterligare debatt tycktes överflödig fram till 1946. Samlingsregeringens ersättande med en socialdemokratisk regering 1945 hade resulterat i 1946 års parlamentariska skolkommission, ett av kännetecknen på att Högerpartiet bytt sin regeringsställning mot oppositionsställning. Vid den extra rikstämman i februari 1946 drogs konsekvenserna: Ett förslag till nytt partiprogram framlades. En nyhet häri var, att avsnittet om kristendomen och de etiska och moraliska frågorna flyttats från sin traditionella plats – från programmets sista till dess första avdelning. Jarl Hjalmarsson, som varit programkommitténs ordförande, påpekade i sitt inledningsanförande, att samtliga kommittémedlemmar varit ense om denna omplacering. Religionen borde vara det grundläggande begrepp, kring vilket övriga programpunkter grupperade sig i en tid kännetecknad av en tilltagande sekularisering. Gösta Bagges synsätt hade här blivit dominerande.

Debatten vid riksstämman blev livlig, varvid olika synpunkter kom till tals. En talare – troligen Yngve Holmberg – skymtade i programmet en ny inställning till religion och politik, en tillämpning av kristen värdering på alla samhällsområden. Detta kunde visserligen betraktas som en uppgift värdig ett parti med högerns traditioner, men han ifrågasatte programmets verklighetsförankring då det förutsatte det svenska folket som ett kristet folk. Programmet borde därför angående denna aspekt omarbetas. Mot detta invände Erik Ljung och uttryckte sin belåtenhet över att Sveriges folk benämndes ett kristet folk. Ytterligare talare instämde häri. Därvid framhölls skolans kristendomsundervisning och katekesens värde. Utan att i sak vara motståndare ansåg däremot riksdagsmannen och lantbrukaren Ernst Staxäng samt Karl Magnusson, att allmänna formuleringar i känsliga ämnen var att föredra för att inte någon skulle störas i sina parti-

sympatier. Erik Arrhén gick ett steg längre och hävdade i enlighet med Holmberg, att partiet inte kunde blunda för att samhället redan i viss mån sekulariserats och att denna process var i fortskridande. Programskriften måste rätta sig härefter och väsentligen omarbetas. Åt denna synpunkt gav Ebbe Ohlsson, ordförande för ungdomsförbundet, sitt stöd, och betonade att ungdomsförbundet över huvud taget vände sig emot förslaget, med undantag för avsnittet om socialpolitiken.[10]

Trots vissa invändningar mot programförslagets formuleringar om kristendomen torde riksdagsmannen Ragnar Bergh i en artikel i Medborgaren ha tolkat majoritetens uppfattning: Sociala reformer borde bejakas, men inte utifrån kollektivistiskt socialistiska motiveringar vilka det socialdemokratiska partiet befanns hylla, trots sina försök att tala om människans frihet. Sociala liksom ekonomiska reformer skulle inte tjäna statens utan den enskilda individens fromma och som motivering ha en både för stat och samhällsmedborgare gemensam auktoritet – kristendomen. Släpptes denna grundprincip skulle snart stora grupper svenska medborgare känna sig missanpassade i sitt eget samhälle och förutsättningen för dess fortlevnad, samhällets enhet, sönderfalla.[11] Vid den ordinarie riksstämman antogs programförslaget som partiets nya handlingsprogram. I Medborgarens kommentar underströks: "Ett av uttrycken för viljan att ge något utöver det dagspolitiska gnabbet är framskjutandet av de kristna värderingarna i samhällsarbetet till förstarangplatsen i programmet. Kristendomen står över politiken." Utan att ha monopol på kristendomen skulle partiet svika sin uppgift, om den inte fäste en avgörande vikt vid den kristna livssynens betydelse för samhällsproblemens lösning. Partiets uppgift var att "återställa den andliga grundval, som den moderna hedendomen i form av materialistiska och maktpolitiska tidsströmningar av växlande färg slagit sönder".[12] Även i sitt valprogram kom partiet att hänvisa till detta nytagna handlingsprogram.[13]

Högerpartiets båda riksstämmor 1946 hade aktualiserat partiets inställning till kristendomen i samhälle och skola. 1948 års riksstämma fortsatte i samma spår. Som alltid vid de ordinarie stämmorna diskuterades årets valprogram. Erik Ljung yrkade att kristendomen skulle accentueras. Riksstämman enades om ett uttalande, som dels var en protest mot statligt förmyndarskap, dels slog vakt om kristen folkuppfostran. Samma ton anslog partiledaren Fritiof Domö i sitt tal inför riksstämman. Han framhöll att partiet inte endast företrädde en politiskt självständig linje utan också hävdade en "ansvarsmedveten livssyn". Visserligen ansåg Domö det vara svårt för en organisation att uttrycka vad som hör till det djupast personliga men var samtidigt övertygad om nödvändigheten av att en sådan livssyn deklarerades. "Låta vi kulturradikalerna ensamma och oemotsagda stå för livsåskådningsdebatten riskera vi för vårt folk oersättliga värden". Fritiof Domö beklagade, att livsåskådningsfrågorna fått stå tillbaka för de ekonomiska frågorna i samhällsdebatten. Samtidigt fann han inte någon möjlighet att i riksdagen aktualisera livsåskådning. Vad som skulle kunna ge en osökt anledning, skolfrågan, saknade aktualitet. Problematiken var dessutom av den art,

att stor försiktighet måste iakttas.[14]

Den programmanifestation, som partiet gjort kring kristendomen i samhälle och skola 1946, visade sig redan två år därefter vara problematisk. Kritiken inom partiet fanns kvar. Livsåskådningsfrågan kunde hota partiets enhet och var därför mindre opportun, trots instämmande och förståelse i sak från partiledaren. Hans tal speglar den kompromissens man han var. Riksstämman präglades sålunda av medvetandet om att de kultur- och samhällsekonomiska förändringar som ägde rum måste stoppas. Hur och när var ännu obearbetade frågeställningar. Årets valprogram var också påfallande lågmält härom.[15]

Debatten kring kristendomen i samhälle och skola fortsatte. I Medborgaren skrev riksdagsledamoten, förre frälsningsarméofficeren Märta Bohman, att hon i sitt arbete hade förmärkt, att kristendom och samhälle inte längre utgjorde en enhet. Inte minst gav sig detta tillkänna i den nyutformade socialpolitiken. Samhällsfrågorna kunde inte annat än misslyckas, om de skulle lösas endast genom ekonomisk planering eller politiska system. Samhällsfrågorna måste även i fortsättningen prövas utifrån kristna synpunkter. Vidare framhöll hon, att redan den gammaltestamentlige kung David hade "tio Guds bud" som grund för de ungas tro och fostran. En så utformad kristendomsundervisning var nödvändig i skolan, i en tid då svenska folket borde få klart för sig att strid stod mellan materialism och kristen trosåskådning.[16] Märta Bohman uttalade sig närmast för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, utan Bagges humanistiska förankring, men där den kristet gemensamma källan mer än konfessionella skiljelinjer skulle vara garanten i orostider.

Rykten om Josef Weijnes avgång som ecklesiastikminister oroade Medborgarens läsare. Stellan Arvidson skulle bli hans efterträdare. Tidningen kommenterade, att Stellan Arvidson visserligen var "en ärlig karl, en sanningssökare" och en dugande skolman. Men i egenskap av bekännande ateist var han ändå olämplig för att bekläda den post, vars namn redan angav förbindelse med kyrka. Ett sådant tillsättningsförfarande skulle bli en utmaning mot alla som hävdade kristen etik som grund för karaktärsdaningen.[17]

Under år 1949 pågick förutom skoldebatten även en debatt om demokrati. I denna deltog syskonen Blenda och Axel Ljungberg – hon fil mag och lärare, han chefredaktör för Tidningen Upsala – med rubriken "Demokrati kräver en gemensam värdering". I ett land som Sverige med en kristen kulturtradition rotad i Jerusalem, Aten och Rom måste landet för att kallas demokratiskt och för att inte hamna i sovjetpolitikens sällskap även i fortsättningen bevara sitt fäste. Kravet var inte personlig tro utan ett "religiöst minimum". Detta förutan kunde demokratin inte äga bestånd. Syskonen Ljungberg fann i skolkommissionens sekreterare, Stellan Arvidson, ett markant avståndstagande från detta synsätt. "Är det inte han som uttalat, att man måste förneka Gud för att få någon mening i tillvaron? – Jo, och denna hans kulturradikala syn skymtar också ofta i betänkandet." För att ge exempel på Arvidsons inställning anförde Ljungbergs minoritetens i skolkommissionen ställningstagande mot morgonandakten i sko-

lan, vilken sagts vara oförenlig med objektivitet och vetenskapligt förankrad undervisning. Syskonen Ljungberg fann ställningstagandet inkonsekvent: Samtidigt med hävdandet av undervisningens vetenskaplighet erkändes det ovetbara, samtidigt med neutral objektivitet skulle skolan fostra till respekt för människovärdet. Syftet att ge moralisk fostran kunde te sig lovvärt men Ljungbergs ifrågasatte dess hållbarhet då själva grunden för etiken, budordens "religiösa minimum", samtidigt undanrycktes. För syskonen Ljungberg var en prefererad kristendomsundervisning naturligt förenlig med ett demokratiskt samhälle.[18] De ansåg, i linje med förre partiledaren Gösta Bagge, skolutredningen och partiets handlingsprogram, att en etisk-evangelisk kristendomsundervisning med humanistisk förankring var mera adekvat i förhållande till det demokratiska samhällets värdering av religionsfrihet än en neutral religionsundervisning.

De artiklar, som direkt behandlade skolan, blev under 1940-talet allt färre, men ett antal i Medborgaren berörde kristendomen som kultur och samhällsfaktor. Kristendomens bevarande som gemensam värderingsgrund ansågs som en förutsättning för samhällets bestånd och som en garanti mot den pågående samhällsnivilleringen. Artikelrubrikerna är belysande: "Kultur utan kristen tro?". "Ungdomen behöver ett 'Du skall icke'". Gustaf Svedman skrev: "Det är inte fråga om att tvinga dem (ungdomarna) att sitta som tända ljus i en kyrka eller att läsa betraktelser för dem. Men ge dem kristen livsstil genom att lära dem att hålla de tio buden, så enkla men så genialt utformade i sina etiska och praktiska krav." Gustaf Svedman återkom snart till samma tema i artikeln "Kristendomen som livsmakt", där han hävdade att inget humant samhälle kan existera utan en kristen grund. Samma värnande om kristendomen kännetecknade även kontraktsprosten, teol dr, Erik Petzälls artikel "Konservatism som livsåskådning".[19]

Att kristendomen bevaras i samhälle och skola förblev Högerpartiets ideologiska inriktning, samtidigt som det befanns vara alltmer problematiskt att praktiskt politiskt handskas med denna.

9.2.3 Sammanfattning

Inom Högerpartiet fanns vid ingången till 1940-talet föga som talade för en beredskap till reform av skolan. Dess partiledare kom dock som ecklesiastikminister i samlingsregeringen att ta initiativ till en översyn av skolområdet genom att år 1940 tillsätta en skolutredning. Inom partiet blev uppslutningen inte omedelbar och självklar.[1] Partiets traditionella allmänpolitiska syn lade spärrar i vägen. Först 1943 och 1944, då enighetsnormen började hotas av olika partinormers hävdande, ett läge som försvagade högerinitiativet i skolfrågan på nivå 3, kom partiet mera aktivt att bekänna sig till delar av den grundsyn dess partiledare gett uttryck för 1940 i sina direktiv till skolutredningen. Den obligatoriska skolan skulle i ekonomiskt och geografiskt avseende demokratiseras för att bättre motsvara sin samhällsuppgift. I mera försiktiga ordalag omnämndes skolans fostrande uppgift, beroende av att denna traditionellt sågs som hemmets

område. Skolan skulle alltjämt grundas på kristna värderingar. Inför valet 1944 aktualiserade partiet skolfrågan för första gången under decenniet. Optimismen var påtaglig att på nivå 3, där man på grund av den ännu rådande enighetsnormen – trots partiets försvagade röstmaximering – innehade bibehållen positionsmaximering. Detta skulle möjliggöra att ge skolfrågan en ur partiets synvinkel godtagbar lösning. Aktualiserandet av skolfrågan i valet 1944 borde dessutom stärka röstmaximeringen på nivå 4 och på så sätt bättre rusta partiet inför en eventuell övergång från enighetsnorm till partinorm på nivå 3.

Valresultatet hösten 1944 blev för partiet en besvikelse. Partiledaren Gösta Bagge avgick samma år från sina ledande funktioner både på nivå 3 och 4. I den försvagade sammanhållningen inom partiet enades man om Fritiof Domö som partiledare. I fråga om skolsyn hamnade partiet alltmer i försvarsposition och kring det program, som Gösta Bagge sökt förankra hos partiet under 1940-talets första år. Denna tendens förstärktes med regerings- och normskiftet i mitten av år 1945.

En kulmination i partiets programaktiviteter nåddes under året 1946. Vid dess extra riksstämma i februari månad framlade programkommittén, tillsatt 1944, sitt förslag. Genom att ha försatts i oppositionsställning var Högerpartiet medvetandegjort om den socialdemokratiska inriktningen att genomföra sitt efterkrigsprogram. Som ett led häri ingick skolfrågan och angreppen på kristendomen. Högerpartiet ville ställa sig i bräschen för att försvara kristendomen som gemensam grund för skola och samhälle. Partiet gjorde nu inte endast skolutredningens ekonomiska och geografiska skolreformprogram till sitt. Man var beredd att stödja även dess organisatoriska konsekvenser liksom skolutredningens ideologiska program. Det nya handlingsprogrammet 1946 var ett uttryck för de ändrade förhållandena i såväl allmän politik som skolpolitik. Trots ansträngningar inom partiet att nå en bättre röstmaximering fortsatte dock partiets vikande trend 1940-talet ut. Underlaget för en programrealisering blev därmed bräckligare. Därtill försvagades sammanhållningen av intressemotsättningar inom partiet mellan å ena sidan stadsbor och skolfolk, å den andra sidan landsbygdsfolk, samt av en begynnande generationsväxling inom partitoppen. Det som i realiteten var ett partiprogram accepterades lättare genom att ges endast handlingsprogrammets status. Det politiska läget, där partinormen skulle vara utslagsgivande i ett konkret politiskt handlande, blev under dessa omständigheter svårbemästrat.

1940-talets sista hälft kom i fråga om skolan att alltmer kännetecknas av ett försvarande av skolutredningens program och mindre av att i den nya situationen åstadkomma några förändringar. Kritiken mot det nya kulminerade de två sista åren av 1940-talet, då skolkommissionens betänkande gav konkret näring däråt. Den sänkta kunskapsstandarden och kristendomens försvagade ställning i skolan utgjorde huvudangreppspunkterna. Partiets officiella linje var en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Inom partiet fanns dessutom aktiva företrädare såväl för en konfessionell som för en bibel-

förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Partiets representant i skolkommissionen avvek markant från partiets officiella linje genom att ansluta sig till kommissionens förslag.

Partiets agerande kom att kännetecknas av ett fortsatt kritiserande av kunskapsstandard och kristendomen i skolan men samtidigt av oförmåga till konkret handlande och till presentation av ett politiskt möjligt alternativ, en oförmåga orsakad av partiets interna åsiktsmotsättningar. Partiet levde i väntan på skolpropositionen utan att åstadkomma ens en partiets egen skolkommitté för att höja beredskapen inför det väntade.

9.3 Ungdomsförbundet – skolan och kristendomen

9.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

Högerns ungdomsförbund, fram till 1946 kallat Ungsvenskarna Högerns ungdomsrörelse, bildades 1934 som resultat av brytningen mellan högern och det tidigare i praktiken närstående Sveriges nationella ungdomsförbund. Det ville framstå som en självständig organisation i nära anslutning till Högerpartiet.[1]

För ungdomsförbundet, såsom det speglas i dess tidskrift Ungsvensk Lösen, kom intresset för skolan att framträda år 1940. Ett intressant undantag utgjorde en artikel år 1936. Den återgav högerledaren Gösta Bagges inlägg i riksdagens remissdebatt samma år och var skriven av folkskolläraren, snart tidskriftens redaktör, Simon Eklund, och betitlad "I folkskolorna bygges framtidens Sverige". Gösta Bagge hade betonat en aktiv fostran för att skapa dugliga samhällsmedborgare. Han hade uttryckt sin medvetenhet om att många angrep den så kallade "pluggskolan" och önskade införa den så kallade "aktivitetsskolan". De gamla skolmetoderna angreps, lärarens auktoritet ifrågasattes och de alltmer uppträdande diciplinsvårigheterna påtalades.[2] Ett annat undantag var en artikel av tidskriftens dåvarande redaktör, Erik Arrhén, 1937 om skolan i Hitlers Tyskland.[3]

Liksom år 1936 var Gösta Bagges agerande den utlösande faktorn år 1940. Skolutredningen uppmärksammades i novembernumret av Ungsvensk Lösen. I en osignerad artikel möttes initiativet positiv. En reform på skolans områden i enlighet med Bagges direktiv sågs nödvändig. I tidskriftens sista nummer 1940 ägnades skolinitiativet uppmärksamhet i form av förstasidesstoff med rubriken "Ett ståtligt nationellt skolprogram". Lovorden var många: "Att mitt i dessa, ovissa, stormskapande tider föranstalta om en så genomgripande och till sin karaktär så betydelsefull utredning som denna vittnar om en djärvhet och en dådkraft, som just nu är särskilt önskvärd hos landets styresmän." Artikelförfattaren summerade: "Detta är den ståtliga nationella vägen i hr Bagges stora opolitiska program." Gösta Bagges tillsättande av en expertutredning i en parla-

mentarisk utrednings ställe var befogat. Ty här gällde "ting som det inte är allom givet att behärska".[4]

Ungdomsförbundets tidskrift mottog alltså redan från början Gösta Bagges initiativ i skolfrågan positivt. Innehållet i skolutredningens direktiv tolkades vara förenligt med förbundets politiska grundåskådning. Skolan skulle fostra till nationellt medvetande hos det uppväxande släktet, vilket var desto viktigare i en tid, när nationens liv hotades av världskrigets utgång.

År 1941 återkom ungdomsförbundets tidskrift till skolutredningen. Simon Eklund tog positivt upp till behandling dess arbete och betonade vikten av en inre reform, centrerad kring skolans uppfostrande roll. Detta var tidslägets främsta angelägenhet.[5]

Alva och Gunnar Myrdals bok 1941, "Kontakt med Amerika", blev likaledes föremål för uppmärksamhet i ungdomsförbundets tidskrift. Recensenten jur kand Åke Leissner, erinrade om att Myrdals tidigare utredning av befolkningsfrågan inte stått sig i eftervärldens ljus, medan däremot deras amerikabok recensioner som "nästan tävlat med förlagets egna annonser i beröm". Om recensionen var skeptisk gentemot Myrdals idéer i allmänhet, så mottogs deras skolkapitel positivt. Den amerikanska ståndpunkten, att skolan huvudsakligen skulle fostra goda medborgare och först i andra hand meddela läxkunskaper, ansåg han vara överlägsen den dittillsvarande svenska principen.[6]

Vid sitt landsrådssammanträde i juni 1941 uttalade förbundet sin anslutning till Gösta Bagges skolinitiativ. I en deklaration som antogs vid sammanträdet betonades skolans uppgift att "ingjuta en svensk anda". Skolreformen borde utformas så, att skolan mer än tidigare kunde ge karaktärsdaning och medborgerlig fostran.[7] Den skolsyn, som tidigare framförts i Ungsvensk Lösen, var därmed förbundets officiella ståndpunkt och gav i alla avseenden stöd för Gösta Bagges skolsyn.

År 1943 blev skolfrågan åter aktuell för Ungsvensk Lösen. Medan under de två första åren av 1940-talet skolans uppfostrande roll stått i centrum, påtalades nu dessutom och i anslutning till Gösta Bagge landsbygdens jämställdhet med tätorterna i skolhänseende. Artiklar som "Riv muren mellan stad och land" och "Landsbygdens skolproblem" infördes i Ungsvensk Lösen.[8]

Den 6 och 7 augusti 1943 vid förbundsrådets samling i Stockholm gavs ungdomsförbundets nu kompletterade syn i skolfrågan en programmatisk karaktär. Förbundsrådet uttryckte vikten av att en skolreform i enlighet med direktiven till skolutredningen blev förverkligad: Skolans mål skulle icke endast vara kunskapsmeddelelse utan "fostran i ordets vidaste och djupaste mening." Ett enhetligt undervisningsväsende borde skapas för att upphäva den rådande splittringen. Tendensen till för stora klasser skulle motverkas och den praktiska undervisningen förbättras. Undervisningsväsendet skulle vara tillgängligt för alla, oberoende av ekonomiska och geografiska omständigheter.[9]

I sista numret av Ungsvensk Lösen år 1943 kommenterades på ledarplats socialdemokraten Evald Franssons bok "Är demokratin på glid?" Hans uppfatt-

ning om att den nuvarande skolan som "ett upplyst envälde" stod i motsats till ett demokratiskt samhälle, att skolan hade en uppfostrande roll och att behov förelåg av undervisning i medborgarkunskap, citerades och bedömdes som intressanta.[10] Beröringspunkter konstaterades mellan Franssons krav på en skolreform och ungdomsförbundets i betonandet av skolans uppfostrande roll och undervisning i medborgarkunskap med anpassning till det moderna samhället, även om fostrans innehåll uppenbart divergerade.

Intresset för landsbygdens skolsituation höll i sig under 1944. Förbundsordföranden Folke Kyling drog upp perspektiven på en Gimokonferens inom förbundet. Den tidigare förbundsordföranden, greven och fideikommissarien Torgil von Seth, motionerade i frågan i riksdagen.[11] Landsbygdens skolproblem blev också det centrala temat för förbundstidskriftens kommentar till skolutredningens under året tre publicerade betänkanden, varav ett gällde landsbygdens utbildningssituation. Betänkandena i sin helhet fick ett positivt gensvar i Ungsvensk Lösen. De sades vittna om gott omdöme, fritt från "någon radikalistisk ytterlighet". En lugn och kontinuerlig utveckling utan hastiga förändringar ansågs ge de bästa resultaten.[12] Med sin nära anslutning till Gösta Bagges direktiv och skolutredningens resultat såg ungsvenskarna optimistiskt på den kommande reformeringen av skolan. I samma anda av reformoptimism presenterades ett förslag att göra samhällskunskapen till ett från historien skilt skolämne. Ungsvensk Lösen stödde förslaget.[13]

Reformberedskapen hos förbundet var stor, vilket både förbundsrådets programuttalande 1943 och artiklarna i Ungsvensk Lösen följande år visar. 1945 skulle läget vara ett annat. Gösta Bagge, som ungdomsförbundet särskilt knutit sina skolreformförhoppningar till, hade avgått som ecklesiastikminister, utredningsordförande och partiledare. I mars gav det förändrade läget utslag i Ungsvensk Lösen. Den tidigare optimismens stöd åt Gösta Bagge och skolutredningen byttes i ett försvar för skolutredningen. Ungsvensk Lösen bemötte i skarpa ordalag den kritik som riktats mot skolutredningens dittills publicerade betänkanden. Under rubriken "Hets i skolfrågan" påtalades, att den kampanj som länge pågått mot skolutredningen inte varit präglad av saklig kritik utan kunde betecknas som hets och överdrifter "så groteska att man måste fråga sig om vederbörande fullkomligt förlorat sinnet för alla proportioner". Artikelskrivaren Olle Nyman, nyvorden licentiat i statskunskap, ansåg att kritiken kommit från två håll: från fackligt med Svensk skoltidning i spetsen, från politiskt med framför allt kommunister och Alva Myrdal som anförare. De krav kritiken ställt var, att skolutredningen skulle ersättas eftersom den ansågs ha misslyckats i sitt uppdrag. Orsaken till anstormningen var skolutredningens splittrade ståndpunkt i organisatoriskt avseende, en splittring som enligt Olle Nyman överbetonats under remissförfarandet. Kravet att skolutredningen borde ersättas med en ny utredning föranledde Olle Nyman att skärpa tonen. Adressen var Alva Myrdal, den tidigaste och särskilt ivriga i kampanjen mot skolutredningen. Som ett gott råd till den fortsatta skolutvecklingen lancerade han: allt vad "hon

säger eller skriver måste tas med minst ett par nypor salt, vilket dock en del gott folk tycks ha glömt och därför råkat i den fatala situationen att de på fullt allvar sagt ja och amen till medvetna överdrifter och rena absurditeter. Alva Myrdal är nämligen ett av dessa upphettade radikala fruntimmer, som man inte bör ta så särskilt allvarligt." Idén om att en parlamentarisk beredning skulle granska och slutligt fastställa förslagen från skolutredningen mötte däremot ingen invändning. Detta var Gösta Bagges egen intention.[14]

Skolfrågan upplevdes brännande 1945; de olika synvinklarna på skolans framtid stod i kontrast till varandra. Detta framgick tydligt även av den skoldebatt, som refererades i Ungsvensk Lösen och som förts i Stockholm i slutet av året. Representanter från olika politiska ungdomsförbunds stockholmsavdelningar hade deltagit. Ungsvensk Lösens eget omdöme var, att dess förbunds representanter framgångsrikt deltagit i debatten och att det socialdemokratiska ungdomsförbundet sett sig nödsakat "plocka med själve ecklesiastikministern!" Läraren vid Sigtuna humanistiska läroverk, fil mag Folke Haldén, vilken deltagit som en av ungdomsförbundets representanter, utvecklade närmare sin ståndpunkt i Ungsvensk Lösen. Han påtalade, att skolans reformering inte endast var en fråga om materiell standardförbättring utan också om andliga behov. Ett demokratiskt samhälle ställde större krav på skolan än andra samhällssystem. I synen på "Framtidens skola" sammanfattade han överensstämmelser och meningsskiljaktigheter: "Vi kunna alltså enas om, att inga ekonomiska eller sociala spärrar få finnas på någon punkt i utbildningen. Däremot måste intellektuella spärrar finnas för de teoretiska utbildningsvägarna". Den betydelse, som Högerns ungdomsförbund tillmätte skolans bevarande av en hög kunskapsstandard, hade inte mött allmän resonans. Haldén varnade dock för att i missriktad demokratiseringsiver sänka kunskapsfodringarna. Först och främst skulle elevens och lärarnas personliga situation och skolans innehåll bestämmas, därefter dess organisation. Haldén kritiserade även skolutredningen genom att hävda att den gått motsatt väg.[15]

I fråga om ekonomisk och geografisk och pedagogisk demokratisering rådde full överensstämmelse mellan ungdomsförbunden, i fråga om organisatorisk och ideologisk demokratisering var meningarna delade. Organisatoriskt ville Haldén avvakta beroendeförhållandet till övriga aspekter, inte minst till den ideologiska där det traditionella bildningsidealet, i linje med skolutredningens synsätt, framhölls som rättesnöre. Haldén tolkade därvid förbundets dittillsvarande ståndpunkt.

Intensiteten i skolfrågan avtog högst betydligt inom ungdomsförbundet 1946. Den enda skolartikel under året i Ungsvensk Lösen utgjorde dock ett fortsatt försvar av Gösta Bagges skolutredning och dess förslag till skolreform.[16] Att folkskolläraren Folke Kylings ersattes av lantbrukaren Ebbe Ohlsson som förbundsordförande var troligen bidragande orsak.[17] För landsbygdens folk fanns inte samma uppslutning kring stadsskolans ideal. Mot slutet av år 1947 antyddes en omprövning av förbundets hållning i skolutredningssituationen. Den av den socialdemokratiska regeringen tillsatta skolkommissionen hade redan

långt framskriden verksamhet. Ett förslag kunde vara att vänta. Sekreteraren inom det socialdemokratiska ungdomsförbundet, tillika medlem av skolkommissionen, Hilding Färm, hade i en ledare i sin förbundstidskrift Frihet låtit antyda en förmodan, att personer av annan politisk uppfattning än socialdemokrater och kommunister sannolikt skulle komma att opponera sig mot det kommande betänkandet. På ledarplats i Ung Höger – tidskriften hade gjort ett namnbyte – bemötte dess ansvarige utgivare Birger Ekstedt detta antagande. Han fann Färms antydan märklig eftersom ingen, utom kommissionsmedlemmarna själva, kunde känna till detaljer om förslaget. Ekstedt förmodade gentemot Färm, att högerns ungdomsförbund i princip och så långt man kunde basera sin bedömning på massmedia skulle ansluta sig till den av skolkommissionen tänkta uppläggningen.[18]

Inför risken att stämplas som motarbetare av reformer på skolans område valde ledarskribenten i ungdomsförbundets tidskrift att betona, att reformvilligheten inom förbundet inte försvagats sedan första delen av 1940-talet. Eftersom skolutredningens tid definitivt var förbi, torde beredskap finnas att möta skolkommissionens resultat. Inom ungdomsförbundet, och med de informationer man hade att tillgå, väntade man tydligen ingen större skillnad mellan de båda utredningarna.

När skolkommissionens betänkande utkom år 1948 blev det föremål för desto ymnigare skriverier. Mottagandet blev inte så odelat positivt som Ekstedts ledare året dessförinnan signalerat. En osignerad artikel i Ung Höger redogjorde för förslagets innehåll, vilket förbundsledningen nu hade att ta ställning till. Frågetecken kunde sättas kring kostnaderna för samhälle och näringsliv. Samtidigt framhölls dock den ökade medborgerliga bildningen och att samtliga "borgerliga riksdagsmän" ställt sig bakom förslaget. Skolkommissionens betänkande gav inte bara ungdomsförbundets ledning en tankeställare utan även dess medlemmar. Redaktionen för Ung Höger hade uppmanat sina läsare därtill. Endast ett bidrag publicerades med den talande rubriken "Skolbetänkandet i kritisk belysning". Skribenten aktualiserade här, att förbundsledningen borde slå vakt om bildningsidealet. Den nya skolan både på enhetsskole- och gymnasienivå innebar ett hot mot detta. Skulle en demokratisering genomföras, borde den gälla elevernas rättssäkerhet och ställning i skolan. Förbundet borde kräva en skolombudsman samt att inte bara föräldra- utan även elevintressena skulle bli företrädda inom skolkommissionen.[19]

Birger Ekstedt fann anledning att revidera de åsikter han framfört året dessförinnan genom att presentera det resultat förbundsledningen nått i sitt remissyttrande. Förbundet hade länge hyst förhoppningen, att skolkommissionens kommande förslag skulle vara så utformat att det i princip kunde accepteras av skilda meningsriktningar. Förhoppningarna hade efter läsningen av betänkandet definitivt grusats. Avseende skolpliktstidens längd, differentieringsproblemet, lärarfrågan, kostnaderna för skolreformen och takten i dess genomförande avvek kommissionens förslag alltför kraftigt från ungdomsförbundets uppfattning. En

förhoppning uttrycktes att kritiken skulle medföra en omprövning, där det "värdefulla" i såväl skolkommissionens som den tidigare skolutredningens förslag tillvaratogs.[20]

Ungdomsförbundets nu kritiska inställning till skolkommissionens förslag delades även av den 1949 nyvalde förbundsordföranden Gunnar Heckscher och av den nye redaktören för Ung Höger Axel Waldemarsson. I en ledare i tidskriften klargjorde Gunnar Hechscher ungdomsförbundets ståndpunkt. Han var helt införstådd med att skolan var bristfällig och måste reformeras men skeptisk inför att enhetsskolan, sådan den skisserats av skolkommissionen, var ett gott resultats bättre redskap. Gunnar Heckscher pläderade för en långsammare takt i skolreformerandet. Ett första steg var att minska klassernas storlek. När ett tillräckligt antal lärare fanns till förfogande, skulle man förlänga skolplikten.[21] En annan skribent i Ung Höger pläderade för att en skolreform skulle inkludera bibehållandet av bygdeskolorna.[22]

Ungdomsförbundet visade redan från början och på olika sätt förståelse för och uppskattning av Gösta Bagge och hans skolinitiativ 1940, något som fick sitt programmatiska uttryck vid landsrådet 1941 och vid förbundsrådets möte 1943. Med ett långt citat från Gösta Bagges direktiv till skolutredningen markerade ungdomsförbundet sin tydliga anslutning till den baggeska skoluppfattningen med alla dess konsekvenser.

Under år 1945 förmärktes en förändring inom ungdomsförbundet på grund av den nya politiska situation i vilken partiet kommit i oppositionsställning. I skolfrågan ställde förbundet upp med principiellt försvar av skolutredningen. Samtidigt avmattades intresset kring skolfrågan, vilket blev fullt synligt 1946. Någon egentlig fara tycktes förbundet inte se i den nya skolkommissionens arbete. Redan Gösta Bagges uttalande i oktober 1944 hade gett utsikter för en parlamentarisk kommission, vilken skulle slutföra skolutredningens arbete. De olika informationer förbundet fick om kommissionens arbete övertygade om att kommissionens arbete löpte i samförståndets tecken. När kommissionens betänkande väl var framlagt, kom dess resultat som en överraskning. Tiden hade löpt ifrån ungdomsförbundet men även förändrat dess lednings sammansättning och idéinnehåll. Kritiken gällde inte längre skolans befarade bildningsnivellering och fostrarmål utan ekonomiska och praktiska invändningar mot en i alltför snabb takt organisatoriskt utbyggd skola. En kraftsamling i sista stund var svår att mobilisera. Den skoldebatt, som Ung Höger manade till, blev aldrig av. Beredskapen att slå vakt om skolutredningen gentemot skolkommissionen var svag inför den väntade skolpropositionen.

9.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

I Ungsvensk Lösen citerades Högerpartiets ledare Gösta Bagge 1936: "För oss lärare är i själva verket en sann demokrati en ideell tillgång. Men vi vet också att

denna demokrati har sina levande källsprång i kristendomens höga värdering av den enskildes själsliga frihet." På den grunden borde skolan fostra dugliga samhällsmedborgare, en uppfattning som även delades av Högerns ungdomsförbund. Artikeln var skriven av sedermera redaktören för Ungsvensk Lösen, folkskolläraren Simon Eklund.[1]

I början av 1941 fann Simon Eklund anledning att återkomma till sitt ämne. Som en första kommentar till den av Gösta Bagge tillsatta skolutredningen och dess fostrande målsättning gjorde artikelförfattaren en bestämning av dess innehåll redan i sin rubrik: "Giv skolan åter dess gamla fostrargärning. Kristligt humanistiska ideal åter i högsätet!" Simon Eklund framhöll att om staten förnyade sin "bekännelse till en kristlig-humanistisk handlingslinje", så skulle dess skola med bättre resultat kunna fullgöra uppgiften som fostrare. Den nuvarande skolan hade berövats sådan möjlighet. Både samhällets brist på kristen humanistisk förankring och skolans kunskapsinriktade målsättning lade hinder i vägen. Med ännu en artikel återkom Eklund till ämnet.[2]

Ytterligare profilering av högerungdomens ställningstagande till skolfrågans ideologiska sida möter i en förstasidesartikel i Ungsvensk Lösen samma år. "Mera kristendom i folkskolorna. Krav ha framställts från skilda håll." Artikeln refererade ett opinionsmöte som hållits i Uddevalla, där bland andra Högerpartiets riksdagsman Ernst Staxäng talat. Denne hade framhållit, att slopandet av katekesen i skolan medfört en sämre fostran. Intet kunde ge ungdomen en sådan karaktärsdaning som en kristendomsundervisning byggd på Luthers lilla katekes. Opinionsmötet som helhet gav också uttryck för denna åsikt och krävde i ett uttalande katekesens återinförande i skolundervisningen. Vidare påtalades, att Föreningen Folkskolans vänner i Arild framfört krav på en utökning av kristendomsundervisningen i folkskolans fyra högsta klasser samt införande av lärobok i den kristna tros- och livsåskådningen. I den osignerade artikeln togs inte ställning till dessa krav, men anfördes att kraven var värda uppmärksamhet och förmodades att den pågående skolutredningen skulle beakta nämnda krav- och intresseyttringar. Kristendomsundervisningen var en av utredningens väsentligaste uppgifter.[3] Krav på reformering av kristendomsundervisningen framstod för Ungsvensk Lösen som en väsentlig uppgift, vars exakta utformning var främst ett arbete för skolutredningen och inte för ungdomsförbundet.

Ungsvensk Lösen refererade vidare mot slutet av 1941 en konferens i Göteborg, anordnad av förbundet. Bland talarna framhävdes biskopen i Visby, Torsten Ysander, som hävdat att kristendomens prägling av samhället måste öka oberoende av krigets utgång: "Vi kunna ej begära av ungdomen, att den med liv och blod skall försvara det svenska smörgåsbordet eller demokratin. Den begär något högre, något innerligare. Vi måste klarlägga den korstecknade svenska linjen, som är vårt andliga arv." Biskopen fick instämmanden från bland andra konferensens och ungdomsförbundets lokalavdelningsledare, folkskolläraren och kyrkosångaren Gillis Lönnermark, som framhöll att det svenska kulturarvets innehåll och värden måste göras också till ungdomens egendom i en na-

tionellt inriktad uppfostran. Också konferensens syfte hade varit att för denna fostrans fromma åstadkomma samverkan mellan kyrka, hem, skola och ideella ungdomsorganisationer.[4]

De många referaten och uttalandena i Ungsvensk Lösen kring kristendomen i samhälle och skola präglade vid förbundsrådets möte 1943 programskrivning och beslut. I fråga om skolan fastslogs, i enlighet med direktiven till skolutredningen, att skolans uppgift var att utveckla ungdomens anlag inte bara intellektuellt utan även moraliskt. Ett folks framtid berodde ytterst av dess andliga halt. En uppmjukning av de olika normerna i samhällslivet försvagade motståndskraften mot yttre och inre påfrestningar. Om parollen "den svenska linjen – den kristna linjen" skulle kunna förverkligas, måste ett närmande ske mellan kyrka och folk. Den svenska, nationella folkkaraktären och all fostran skulle byggas på kristen grund, och "kristendomens tio budord" vara normgivande i allt samhällsarbete.[5]

Programmet, vilket var ungdomsförbundets efterkrigsprogram, betonade alltså kristendomens betydelse i samhälle och skola men preciserade inte relationer och former. Påvisandet av kyrkans roll samt tidigare införda referat i Ungsvensk Lösen visar, att inom förbundet fanns företrädare både för en konfessionell kristendomsundervisning och för en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning.

Medan ungdomsförbundet under första delen av 1940-talet i skolutredningen såg redskapet för att kristendomen skulle få en central ställning i skolan, och medan förbundet hade ett efterkrigsprogram som utgick från kristendomen som grundande samhällsfaktor, så medförde år 1945 en förändring av förbundets möjlighet att realisera visioner och program. Krigsslutet och regeringsskiftet med förändrad skolutredningssituation jämte förändringar inom ungdomsförbundets ledarskikt innebar nya förtecken. Under rubriken "Kulturradikal kampfront" påtalade Bo Runmark att den enighet, som under de första krigsåren rått angående kristendomens och kyrkans samhällsroll, nu successivt förbytts i "kulturradikalernas angrepp". Detta hade inte varit minst märkbart i kritiken mot förslaget om skolans sexualundervisning, vilket utarbetats av bland andra Gösta Bagge och biskop Arvid Runestam.[6] Årets extra förbundsstämma gav akt på denna förändrade samhällssituation. Jarl Hjalmarsson höll ett tal, vari han presenterade utkastet till Högerpartiets nya program och dess betonande av kristendomen som demokratins grundval. Detta var en självklarhet för "konservatismen, som i den kristna åskådningen ser kärnan i västerländsk civilisation".[7]

Den nya situationen i efterkrigstidens Sverige blev åter föremål för diskussion inom ungdomsförbundet under år 1947. Göran Danell företrädde i en artikel i Ung Höger förbundets traditionella hållning till kristendomen i samhälle och skola. Han hävdade konservatismens kristna förankring som alltjämt lika självklar, ehuru totalsituationen var ny. Tilltagande sekularisering måste mötas redan genom att kristendomsundervisningen återgavs sin betydelsefulla roll, byggd på studium av bibel och katekes.[8] Danell såg det säkraste alternativet för

bevarande av kristendomen i samhälle och skola vara en konfessionell kristendomsundervisning.

På denna punkt kom meningarna inom ungdomsförbundet att bryta sig. Samma år utgav Gunnar Heckscher sin bok "Gammal och ny konservatism i Sverige". I avsnittet "Religion och politik" hävdade han, att Sveriges folk inte längre utgjorde ett kristet folk. En given följd härav var, att religiösa argument endast i begränsad utsträckning ägde politisk relevans. I ett sekulariserat samhälle medförde det dessutom avgjorda olägenheter för partierna att bekänna sig till viss religiös riktning eller att överhuvud framställa krav om religiositet. Om det fanns kristna kommunister och socialister, så fanns det också ateister och agnostiker bland högermännen, menade Heckscher och summerade, att bekännelsefrihet i religiösa ting var den enda framkomliga linjen för Högerpartiet liksom för andra partier i Sverige.[9]

Göran Danell och Gunnar Heckscher representerade år 1947 var sin pol inom ungdomsförbundet. Den traditionella linje ungdomsförbundet fört under 1940-talets första hälft kom, om i teorin så dock ej i praktiken att prägla förbundsledningens aktioner under 1940-talets slutår. När skolkommissionens betänkande avgavs 1948, ägnade Ung Höger i redogörelsen därav särskild uppmärksamhet åt kristendomskunskapen och morgonandakten i skolan, men noterandet att kristendomsundervisningen enligt skolkommissionen skulle vara objektiv och icke auktorativ föranledde ingen kommentar. Ämnet skulle bevaras obligatoriskt och till sitt innehåll kunna påverka, morgonbönen likaså. Till den "vänsterminoritet", som yrkat på en omprövning av kristendomsämnets ställning och för slopande av morgonandakten hade inte ecklesiastikministern Josef Weijne hört.[10]

Förbundsledningens slutliga ställningstagande röjer att man inom förbundet fann föga anledning till oro inför denna aspekt av skolreformen. Andra frågor än dem om ett kristet förankrat kulturarv och en kristen fostran var nu aktiverande.[11] I skolkommissionens majoritetsställningstagande till kristendomen kunde ungdomsförbundets medlemmar, både med en kristen humanistisk och med en sekulariserad humanistisk utgångspunkt, instämma. Detta underlättades dels av att förbundet på grund av divergerade åsikter under 1940-talet – då mellan konfessionell eller kristen humanistisk förankring – aldrig preciserat något ståndpunktstagande, dels av att skolkommissionens förslag om kristendomsundervisningen tillät tolkning både i kristen humanistisk och sekulariserad humanistisk riktning.

Gunnar Heckschers tillträde som ordförande i ungdomsförbundet 1949 motsvarade den förändring som i ideologiskt hänseende skett inom ungdomsförbundets ledande skikt. Politik och religion måste även av Högerns ungdomsförbund ses ur nya perspektiv i efterkrigstidens samhälle. Samtidigt med den humanistiskt sekulariserade utgångspunkten höjdes röster för accentuering av den kristet humanistiska. En artikel av studierektorn för Medborgarskolan var en sådan röst. Han betonade, att utan kristen påverkan av samhällslivet stod demo-

kratin i fara, utlämnad åt "kulturradikalismen".[12] Samma syn präglade även den år 1949 utgivna Instruktionsboken för förbundet: "Det gäller också att bevara och förkovra det kulturarv, som vi tagit i arv av äldre generationer, och varav stora delar – många av de viktigaste – återgår på kristen livsuppfattning och samhällsuppfattning. Att bildningsmöjligheterna ökas och utvecklas får inte betyda, att bildningens innehåll utformas i strid mot svensk tradition. Det är inte heller bara bredden det är fråga om, utan lika mycket djupet."[13]

Ungdomsförbundet hade under första delen av 1940-talet den uppfattningen, att kristendomen utgjorde grunden för samhällets och därmed även för skolans fortbestånd och moral. 1943 års förbundsråds efterkrigsprogram ger uttryck härför. Divergensen inom förbundet, huruvida utformningen skulle få en konfessionell eller en kristet humanistisk prägel, förhindrade en närmare precisering. För skolans del såg förbundet via skolutredningen möjligheten att få kristendomen i skolan konkretiserad. Dess humanistiskt förankrade etisk-evangeliska kristendomsundervisning var troligen också uttryck för majoritetens inom förbundet uppfattning. 1945 skedde en vändning i de optimistiska bedömningar förbundet gjort under 1940-talets första hälft. En försvarsattityd gentemot andra samhällskrafter intogs. Samtidigt ägde en ideologisk förskjutning rum inom förbundet, klart markerad genom förbundets remissvar 1948 och valet av Gunnar Heckscher till förbundsordförande 1949. Kristendomen i samhälle och skola påkallade nu mindre uppmärksamhet, även om motstridiga uppfattningar förefanns inom förbundet i fråga om en kristen humanistisk eller en sekulariserad humanistisk politisk utgångspunkt. Skolkommissionens betänkande gav därför inte anledning till ungdomsförbundets betänkande i ideologiskt avseende.

Ivern för skolans allmänna reform var samtidig med synen på kristendomen i skolan. I båda avseendena anknöt ungdomsförbundet under första hälften av 1940-talet till skolutredningens intentioner. Därvid sammanföll två aspekter på skolans fostrande uppgift: Skolan skulle fostra eleverna till ett nationellt och av kristna värderingar präglat medvetande. Från 1940-talets mitt ändrades förbundets attityd till pågående samhällsutveckling. Den optimistiska samhällstron övergick i ett försvar av de ideal man tidigare hyllat. Det nationella draget hade kommit i skuggan av efterkrigsvärldens internationella perspektiv. Kristen grund för samhälle och skola mötte samma öde inför det sekulariserade samhället. Bindningen vid skolutredningen kunde inte bibehållas utan övergick på det ideologiska området till ett accepterande av skolkommissionen.

9.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Högerns ungdomsförbund hade sin utgångspunkt i en nära anslutning till Högerpartiets politiska grundval. Deras intima förhållande visade sig också i att, av förbundets fyra ordföranden under 1940-talet, de två första samtidigt var och de två senare snart blev partiets riksdagsmän. Förutsättningarna för interaktioner

mellan ungdomsförbund och parti torde därför ha varit goda även på personplanet.

Till skillnad från partiet, som under 1940-talets första hälft genom sin delaktighet i samlingsregeringen var bundet till enighetsnormen, stod ungdomsförbundet fritt från denna. I skolfrågan kom ungdomsförbundet därvid att vara den aktivare parten. När partiets ledare Gösta Bagge som ecklesiastikminister tog initiativet till en skolutredning, fick han det snabbaste och mest helhjärtade gensvaret hos ungdomsförbundet och dess ledning. Initiativet motsvarade den nya ekonomiska och socialpolitiska syn som där växt fram, medan inom partiet en äldre syn fortfarande dominerade. De unga önskade, att partiet nu skulle framstå som ett "folkparti". Omsorgen om alla skulle vara kännetecknande. Skolan fick i detta perspektiv en ny roll i det moderna samhället, vilken krävde en ekonomisk, geografisk och organisatorisk demokratisering. En skolreform framstod som nödvändig, något som inte var lika självklart för dem som hyllade en traditionell högerpolitik. Ungdomsförbundet kunde därför göra Gösta Bagges direktiv till skolutredningen på abstraktionsnivå 3 till sina egna i påverkan av partiet på abstraktionsnivå 4. Ungdomsförbundets ordförande Folke Kyling argumenterade för denna ståndpunkt vid partiets representantskap 1943. Med det handlingsprogram som partiet antog 1944 kan ungdomsförbundet sägas ha nått ett första mål: en fastare förankring av partiledarens skolsyn inom det egna partiet, på nivå 4, om än inte till sitt fulla innehåll. Ungdomsförbundets andra målsättning gällde att tillsammans med partiet på nivå 3 verka för en skolans utveckling motsvarande deras ideal. En uppbackning av skolutredningen och dess förslag var därför naturlig för ungdomsförbundet liksom för partiet. Optimismen inför möjligheterna till framgång bedömdes stora.

1945 medförde en snabb förändring. Krigsslutet och partiets förvandling från regeringsparti till oppositionsparti gav utslag på skolans område, nivå 3. En skolkommission, tillsatt och präglad av den nya regeringen, berövade skolutredningen initiativet. Inom partiet hade också förändringar skett genom partiledarbyte: Den kompromissberedde Fritiof Domö hade valts. Ungdomsförbundet intog en försvarsposition i sitt fortsatta men markant avmattade engagemang för skolutredningen. Förbundet hade önskat en reform som förändrade de ekonomiska, geografiska och organisatoriska betingelserna. Ungdomsförbundet och partiet följdes åt i intresseavmattning rörande skolfrågan. Förbundet bearbetade följaktligen inte partiet vid tillsättande av partirepresentant i skolkommissionen. Förbundets återuppvaknande skolintresse, utlöst av skolkommissionens slutresultat, medförde ingen framgång hos partiet. Dess av ordföranden framförda förslag till en partiets skolkommitté begravdes i invändningar. Ungdomsförbundets engagemang för kristendomen i skolan kom att följa samma utveckling som skolfrågan i övrigt. Dess vikt kom särskilt att betonas under 1940-talets första år. Även här kom förbundet att påverka partiet till ställningstagande. Partiets ställningstagande 1944 och 1946 motsvarade de uttalanden förbundet aktualiserat 1943. I skolutredningen såg man organet för skolage-

randet på nivå 3. Med förändringarna kring 1945 avtog engagemanget hos ungdomsförbundet och därmed även dess påverkan av partiet, i linje med skolutredningens kristet humanistiska förankring. Genombrottet för en sekulariserad humanistisk samhällssyn inom förbundsledningen bidrog till partiets accepterande av skolkommissionens ideologiska utgångspunkter.

Även om ungdomsförbundet tidigt engagerade sig i skolfrågan och kristendomsfrågan och därvid påverkade partiet till ett ställningstagande, skedde detta mer i kraft av initiativet från nivå 3, skolutredningen, än genom förbundets egen kraftsamling. I skydd av enighetsnormen hade både partiledning och ungdomsförbund redan från början på skolans område aktualiserat partinormen. När därför stödet från nivå 3 uteblev, med enighetsnormens avveckling 1945, saknades beredskapen på nivå 4 inom förbundet att visavi partiet bygga upp ett eget program i skolfrågan.

9.4 Kvinnoförbundet – skolan och kristendomen

9.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

På riksstämman 1920 beslöt Allmänna Valmansförbundet att tillsätta ett centralt kvinnoråd, från 1938 benämnt under namnet Högerns centrala kvinnoråd, från 1949 Högerns Kvinnoförbund.[1] Redan tillsättningsförfarandet angav, att kvinnoförbundet var nära knutet till partiet och att kvinnofrågorna och kvinnorekryteringen inom politiken skulle vara förbundets primära uppgifter.[2]

År 1938 fanns i Kvinnoröster, förbundets bilaga i partitidskriften Medborgaren, en första notering av skolfrågan genom folkskollärare Eva Karlssons artikel "En ny skoltyp". Mot den förhandenvarande skolan, vilken utgick från samhällets krav uttryckta i kursplaner, ställde hon som ideal den nya skolan med dess utgångspunkt inte i första hand från samhällets krav utan "från barnet och dess värld". Individualisering, elevaktivitet och arbetsro kännetecknade denna skola, där vid sidan av kunskapsmeddelelse även fostran tillgodosågs – en varandras självfostran. En skola som mer efterliknade hemmens miljö skulle för barnet överbrygga rådande motsättning mellan skola och hem.[3]

Artikeln i Kvinnoröster var ett enstaka nerslag i det sena 1930-talet. Dess frö tycktes finna bättre grogrund inom det socialdemokratiska kvinnoförbundet än där det såtts. Någon debatt om skolan i bilagan eller inom kvinnoförbundet hördes aldrig. Först 1941 blev skolan mer uppmärksammad inom förbundet. En pensionerad lärarinna hade påtalat de växande svårigheterna att fostra barnen i skolan. Kvinnorösters redaktör, sekreteraren vid förbundets tillkomst Elisif Théel, ansåg dock att man inte löste dagens ungdomsproblem genom att tala om hur det var "i den gamla goda tiden". Åtgärder måste vidtas för ungdomens eget engagemang. I förbigående påtalade hon ungdomens otillräckliga studie-

möjligheter.[4] Debatten kring dessa problem kom i ringa grad att beröra skolans förhållanden.[5]

Skolutredningens tillkomst gav kvinnoförbundets ledning orsak att sända en skrivelse till den i slutet av år 1941. I denna påtalades vikten av att utredningen beaktade de unga flickornas behov av hemvårdsutbildning.[6]

Mera om skolan och dess framtida utformning kom i en artikel i början av 1942. I Kvinnoröster återgav statsrådinnan Elsa Ewerlöf högerkvinnornas kommentar till den sammanställning om skolan som Husmodersförbundet år 1941 tillsänt skolutredningen. Elsa Ewerlöf uttalade sin uppskattning av Husmodersförbundets synpunkter på en förbättrad medborgarutbildning som uttryck för en solid delaktighet av kulturarvet. Hon erkände sig dock vara lekmannamässigt okunnig om vilka konsekvenser detta skulle få för skolans innehåll något som Husmodersförbundets expert Ulla Alm (sedermera Lindström) tycktes vara säkrare på. Trots sin positiva ton hade Elsa Ewerlöf några invändningar. Hemmets och könsrollernas integritet tycktes henne alltför hotade av en närgången allomfattande skola. Hon frågade sig, om skolan verkligen borde förbereda de unga för samtliga väntade livsproblem. Sexualundervisning var ett sådant. Pojkars undervisning i barnavård ansåg hon vara en "tämligen onödig historia", eftersom de ändå aldrig skulle kunna lära sig amma sina barn.[7]

Ett nytt initiativ i skolfrågan tog kvinnoförbundet 1944.[8] I december 1944 inbjöds professor Erik Wellander att tala vid styrelsens sammankomst. Som ledamot av den pågående skolutredningen var hans uppgift att orientera om dess arbete. Föredraget hade som rubrik "Skolfrågans aktuella läge". I den debatt som följde diskuterades mest angelägenheten av att inte politisera skolfrågan och att därför en politiskt neutral populärskrift om skolan borde ges ut. Wellanders egen skrift "Aktuella skolfrågor" ansåg kvinnoförbundet innehållsmässigt vara tillfredsställande, men att den var utgiven av Högerns riksorganisation gjorde den mindre användbar och gav risk för skolfrågans politisering. Någon närmare diskussion kring ämnesinriktning och skolans målsättning fördes, enligt föreliggande protokoll, inte.[9]

De politiska och skolpolitiska förändringar, som ägde rum under 1945 och 1946, gav inom kvinnoförbundet utslag först år 1948. I samband med skolkommissionens betänkande inledde Blenda Ljungberg en diskussion vid arbetsutskottets novembersammanträde. Samtliga som yttrade sig i den efterföljande debatten var, liksom Blenda Ljungberg själv, negativa till kommissionens förslag. Man angrep den nivåsänkning av kunskapsstoffet som det nya skolförslaget skulle innebära. Kvinnorådet beslöt att inte genast göra ett uttalande. Man ville först konferera med partiledning och ungdomsförbund.[10]

Den intagna positionen till skolkommissionen präglade även kvinnoförbundets årsmöte 1949. Åter var det Blenda Ljungberg, som i ett tal drog upp riktlinjerna för kritiken. Hon hävdade, att all fostran måste rikta in sig på "hela människan". Karaktärsfostran och undervisning gick endast att teoretiskt skilja åt. Både skolutredning och skolkommission hade strävat att fostra en demokra-

tisk människa, men i innebörden därav rymdes en skillnad. Skolkommissionens medförde risk för en nivellering av det traditionella bildningsidealet. Partiet borde i sitt kulturprogram beakta detta.[11] Av de få ställningstaganden till skolans situation som kvinnoförbundet tog kan man förmoda, att kvinnoförbundet i likhet med partiet och ungdomsförbundet nära anslöt sig till skolutredningen. Det gällde för dess tal om kulturarvets förmedling, om moralisk fostran och om en vidgad medborgarutbildning med hänsyn till enskildas förutsättningar. Särskilt flickornas utbildning låg kvinnoförbundet om hjärtat.

Kvinnoförbundet var, under det växande politiska motståndet mot skolutredningen, under år 1944 angeläget dels om att tillgodose sakligt informationsbehov kring skolutredningens avsikter, dels om att skolfrågor fick förbli ett experternas och pedagogernas område – och inte bli en politisk fråga. Därom vittnade diskussionen med ledamoten i skolutredningen Erik Wellander, liksom en allmän uppskattning av Gösta Bagge.[12]

Den förändrade allmän- och skolpolitiska situationen medförde en mätbar reaktion inom förbundet först med skolkommissionens betänkande 1948. Reaktionen präglade även nästföljande år. Skolkommissionens förslag speglade inte kvinnoförbundets föreställningar om en förnyad skola, även om inom förbundet ett nationellt perspektiv fått vika för ett demokratiskt skolideal.

9.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

Inom Högerns kvinnoförbund hyste man en med partiet överensstämmande syn på förhållandet mellan kristendom och samhälle. I en tid kännetecknad av stora politiska omvälvningar påverkades särskilt ungdomen. De traditionella kulturella och andliga idealen byttes mot materialism. Hemmen räckte inte till för att bemästra de opinionsgrupper i samhället som förstod att utnyttja ungdomlig brist på erfarenhet. Idealen måste därför starkare befästas, hemmens strävan stödjas, ungdomens inneboende längtan efter ideal mötas. Exempel på åtgärder gavs hur, i samverkan med kyrkans konfirmationsundervisning i Hälsingland, kurser i moraliskt beteende startats. En aktualisering av det kristna nationella arvet i samverkan med kyrkan önskades.[1]

Denna inriktning från decenniets första år behöll kvinnoförbundet under hela 1940-talet. Vid centrala kvinnorådets möte i juni 1948 fann förbundet anledning att åter aktualisera detta kristna arv. Friherrinnan Gunni Hermelin, avgående förste vice ordförande, analyserade läget i ett tal: Efterkrigstidens tilltagande sekularisering hade nu fått tydliga politiska konsekvenser. Både ”kulturradikaler inom folkpartiet och de ledande inom socialdemokratiska partiet (Förlåt mig, men kommunisterna talar jag helst inte om)” företrädde den uppfattningen, att samhällets kultur måste frigöras från kristendomens och kyrkans inflytande. Om man bortsåg från Bondeförbundet och den frikyrkliga delen av Folkpartiet, stod Högerpartiet snart isolerat. Här borde högern göra sin verkliga insats.[2]

Vid förbundets arbetsutskotts möte i slutet av 1948 gav den av Hermelin aktualiserade synen på kristendomen i samhället utslag även i fråga om kristendomen i skolan. Bakgrunden var skolkommissionens då utgivna betänkande. Den direkta anledningen var en skrivelse om skolans kristendomsundervisning som förelåg inför mötets diskussion. Förbundets inställning framgick bland annat av ett längre anförande, vari minoritetens i skolkommissionen ställningstagande till kristendomsundervisningen och morgonandakten påtalades. Genom ordföranden Josef Weijnes utslagsröst hade därav den gången blivit intet. Man fann det dock skrämmande att konstatera att samtliga kvinnor, socialdemokraterna Alva Myrdal och Anna Sjöström-Bengtsson samt den opolitiska ledamoten Märta de Laval, röstat mot det segrande förslaget tillsammans med tre herrar. Därför fann man det föga förvånande att en av dessa, vid en diskussion i Stockholm, påtalat stora svårigheter för föräldrar som ställdes inför uppgiften att hjälpa sina barn med läxor i kristendomskunskap och själva saknade religiös anknytning. Anförandet i arbetsutskottet avslutades med kommentaren: "Man menar med andra ord att det är synd om dessa föräldrar – och visst är det synd om dem! Men man tycker faktiskt mer synd om de skolbarn, som har sådana föräldrar."[4] Kvinnoförbundet tycks ha haft en etisk-evangelisk kristendomsundervisning som utgångspunkt för förkastandet av en neutral religionsundervisning.

Högerns Kvinnoförbunds årsmöte 1949 präglades av en liknande attityd som arbetsutskottets 1948. Blenda Ljungberg talade över ämnet "Uppfostrans mål". Hon påpekade, att både skolutredningen och skolkommissionen sökt komma till rätta med den "uppfostrans kris", som präglade samhället. En personlighetsutveckling i överensstämmelse med demokratiska ideal hade varit målet för båda utredarna. "Men hur skulle man nå målet att skapa den demokratiska människan? Jag kan inte komma ifrån, att det måste religiös tro och livsåskådning till för detta." Skolkommissionen riskerade att tappa ett väsentligt innehåll.

Årsmötet beslöt i anslutning till Blenda Ljungbergs anförande om en resolution i detta ärende.[5] I valet mellan skolutredningens och skolkommissionens recept tycktes Blenda Ljungberg ännu år 1949 stanna för den förras. En prefererad kristendom skulle utgöra skolans grund. Den karaktärsfostran skolan skulle ge skulle vara en kristen fostran med en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk prägel.

Kvinnoförbundet hyste under hela 1940-talet uppfattningen, att kristendomens tidigare ställning i samhälle och skola måste bevaras även inom det moderna samhället och inom en ny skola. Förbundet fann dock föga anledning att under större delen av 1940-talet aktualisera sin ideologiska grundsyn i skolfrågan. Den ansågs vara ett ämne för experternas analys.

Skolkommissionens betänkande 1948 blev upptakten till kvinnoförbundets direkta skolengagemang. En allmän politisering av kulturfrågorna, jämte den debatt kring kristendomsämnet och morgonandakten som förts inom kommissionen, hade förebådat förändringen. I sin bedömning utgick kvinnoförbundet inte längre från en nationell utan från en demokratisk synvinkel. Men även med

sin nya utgångspunkt fann förbundet anledning till kritik. Den nya skolan borde vara grundad på en kristen humanistisk kultursyn och inte på en sekulariserad.

9.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

Högerns Kvinnoförbund hade ännu under 1940-talet en till partiet bunden organisation och en på kvinnofrågor inriktad verksamhet. Att utforma en självständig skolpolitik var därför aldrig aktuellt. Inte heller att påverka partiet. I skolutredningen såg kvinnoförbundet det organ, som på nivå 3 skulle förverkliga en skola byggd på värderingar i överensstämmelse med förbundets på nivå 4. I denna anda författade förbundet en skrivelse till skolutredningen 1944.

Den politiska normsystemväxling, som inträffade för partiet under 1940-talets mitt, fick konsekvenser även för kvinnoförbundet. Först med den allmän- och skolpolitiska förändringens konkreta resultat vid 1940-talets slut kom dock kvinnoförbundet att mera aktivt ta del i skoldebatten. Skolkommissionens förslag 1948 och dess splittring i fråga om kristendomen i skolan var den utlösande faktorn. I den situationen bestämde sig kvinnoförbundet att aktivera partiet, en aktion som fortsatte under 1949. Partiet borde i högre grad bevaka händelserna på skolfronten såväl angående kristendomens ställning som i försvaret av bildningsideal. Kvinnoförbundet rönte framgång inom nivå 4, det egna partiet. 1948 års riksstämma gav uttryck för kvinnoförbundets kristet humanistiska syn på samhälle och skola. Även genom debattinlägg i partiorganet Medborgaren sökte kvinnoförbundet påverka partiet till aktivitet.[1] Konkreta åtgärder i syfte att påverka nivå 3 uteblev dock. Liksom ungdomsförbundet saknade kvinnoförbundet förmågan att utan aktivt stöd från nivå 3, en skolutredning, skapa ett alternativ till skolkommissionens förslag. Kvinnoförbundets påverkan av partiet resulterade därför endast i partiets officiella uttalande, som bekräftelse på samstämmigheten med sitt kvinnoförbund.

9.6 Sammanfattning

Initiativtagare till skoldebatt inom Högerpartiet var dess ledare Gösta Bagge, dels genom ett isolerat principuttalande 1936, dels och främst genom tillsättande av en skolutredning 1940 i sin egenskap av ecklesiastikminister i samlingsregeringen. Grundidén för skolans reform bottnade i den socialpolitiska nyorientering, vilken Bagge var en av pionjärerna för och hade till mål en ekonomisk och geografisk jämställdhet i utbildningshänseende, en jämställdhet som även måste ta sig organisatoriska uttryck i en samordnad översyn av befintligt skolsystem. Samtidigt betonades den ideologiska aspekten. Skolans traditionella bildningsideal skulle bibehållas och fördjupas, dess kristet nationella innehåll bättre förankras hos eleven, något som även medförde större vikt vid sko-

lans elevfostran. Denna fostran, karaktärsdaning, hade att bibringa det uppväxande släktet traditionellt nationella och kristna värderingar utifrån en kulturprotestantisk värdebakgrund, gemensam för hela svenska folket i samklang med partiprogrammets målbeskrivning: "Sveriges folk ett kristet folk". Kriget ute i Europa, vilket upplevdes även som ett ideologiskt krig, stegrade den vikt som Gösta Bagge lade vid karaktärsdaningens innehåll och betydelse. Den skulle ingå som ett led i de svenska beredskapsåtgärderna under kriget i förberedandet av fredens samhälle. För partiledaren framstod skolans område som ett verksamhetsfält för att inom enighetsnormens ram möjliggöra högeridéers inflytande på abstraktionsnivå 3, den 1940 tillsatta skolutredningen. Med partiledaren som ecklesiastikminister och ordförande i utredningen, vilken dessutom var en expertutredning och oberoende av Högerpartiets problem med röstmaximeringen, skulle en partiets positionsmaximering gällande skolans område uppnås. Sammanhållningen inom partiet försvårade dock denna strategi. Idémotsättningar avtecknade sig mellan å ena sidan stadsboende och skolanknutna, å den andra sidan landsbygdsboende liksom mellan anhängare av en äldre och en yngre, av Bagge företrädd, konservatism. Trots ett omedelbart och aktivt stöd från ungdomsförbundet och i någon mån från kvinnoförbundet, var partiledarens skolinitiativ år 1940 på nivå 3, fortfarande föremål för meningsbrytningar även inom partiledningen år 1943. Detta försvårade en aktiv partisatsning för att genomföra ett skolprogram på nivå 3. Partiets röstmaximering fortsatte dessutom att minska, trots en viss uppslutning från partiets sida kring skolan vid 1944 års val. Efter valet fann Gösta Bagge tiden mogen för avgång från sina befattningar både på nivå 3 och 4. Georg Andrén övertog nivå 3, Fritiof Domö nivå 4. Partiet befann sig ur programrealiseringssynpunkt i ett mellanläge. Enighetsnormen hade alltmer börjat ifrågasättas, partiets programinnehåll likaså.

År 1945 medförde definitivt uppbrott från enighetsnormen på nivå 2 och 3. En socialdemokratisk majoritetsregering kom i samlingsregeringens ställe. Detta medförde år 1946 skolutredningens initiativberövande genom skolkommissionens tillsättande. Dess parlamentariska sammansättning speglade Högerpartiets svaga positionsmaximering mer än dess redan försvagade röstmaximering talade för. Partiet fick nöja sig – och gjorde det utan protest – med endast en representant.[1] I stället för tidigare möjlighet till inflytande, då partiledaren bestämde direktiv och sammansättning, var partiets möjlighet till påverkan följaktligen reducerad till en partirepresentant i kommissionen, en minimal möjlighet som inte heller den maximalt utnyttjades. I stället för att satsa på en erfaren skolpolitiker insattes en mindre skolinitierad godsägare.[2]

Partiets omställning till oppositionsläge medförde dock allmänpolitiskt sett en vilja till förbättrad positionsmaximering. Ett klimat för en programförändring gjorde sig gällande och uttrycktes i 1946 års handlingsprogram. Först nu dokumenterades en mera reservationslös anslutning till den stadstänkande nationalekonomen Gösta Bagges och skolutredningens skolsyn, ett tecken på den nya socialpolitiska grundsynens försök till genombrott. Skolan skulle ur ekonomisk,

geografisk och organisatorisk aspekt demokratiseras samtidigt som den ur ideologisk aspekt skulle förstärka dess traditionellt kristet-nationella bildningsideal samt kristendomen i skolan utifrån en kulturprotestantisk samhällssyntes.

Viljan till ett enhetligt skolprogram uppkom först sedan medvetenheten om den socialdemokratiska verksamheten blivit alltför påtaglig och då som ett led i partiets oppositionspolitik. Den ovan omtalade rekryteringsolikheten och idémotsättningen inom partiet jämte partiledarens, godsägaren Fritiof Domö, landsbygdsförankring och kompromissvilja kom dock att avtrubba udden av programmets intentioner. Det konkreta politiska handlandet präglades föga därav.

Med en godsägare i partiledningen och en i skolkommissionen – därtill en lantbrukare i ledningen för ungdomsförbundet – stannade uppföljningen av partiets stadskulturpräglade program vid retoriska ansatser.[3] I likhet med Bondeförbundet fixerade de sitt skolintresse kring skolans geografiska demokratisering. Denna punkt var föga kontroversiell inom kommissionen. Partiledningen fann ingen anledning att befatta sig med skolfrågans utveckling, vilken – av protokoll att döma – blev enbart kommissionsrepresentantens uppgift. Inte heller skolkommissionens slutresultat, vilket offentliggjordes 1948, resulterade i mer än kritik därav.

Kvinnoförbundets agerande för en reaktivering av partiets handlingsprogram i skolfrågan jämte ungdomsförbundets påtryckning av partiet, att utifrån de nya samhällsförhållandena åstadkomma ett mer realistiskt skolalternativ, gav föga gensvar.

Partiets uppenbara svårigheter i sin skolpolitik blir ytterligare belyst i samband med frågan om kristendomen i skolan. Om Bagge rönte tveksamhet angående skolan i allmänhet, förefanns inom partiet stark respons för en religiöst prefererad skola. Angående den innehållsliga utformningen därav gick meningarna isär. Inom partiet fanns framstående företrädare för både konfessionell och en bibelinriktad etisk-evangelisk kristendomsundervisning, vilka i hemmen och kyrkan såg den kristna fostrans verkliga förankringspunkt i det organiskt uppfattade samhället. Gösta Bagge däremot, hävdade en humanistisk grund för sin etisk-evangeliska kristendomsundervisning, där skolans fostran fick en mer framskjuten ställning på bekostnad av hemmet och kyrkan till förmån för individens behov i det demokratiska samhället.

Först med den politiska omställningen 1945 kom partiet i sitt handlingsprogram att bekänna sig till den linje Bagge hävdat, då som ett uttryck för reaktion mot den sekularisering och moraliska nivellering man upplevde i efterkrigssamhället och inte minst på grund av den politisering frågan fått inom skoluttredningens ersättningsinstans, skolkommissionen. Men denna tilltänkta polarisering uteblev av ovan relaterade omständigheter. Därtill bidrog även den förskjutning inom högerleden, som skett i förhållande till första delen av 1940-talet, vilken tydligast framgår genom att kvinnoförbund jämförs med ungdomsförbund. I det förra pendlade man närmast mellan en bibliskt eller en humanistiskt förankrad kristendomsundervisning. I det senare ställdes en konfessionell

kristendomsundervisning mot en neutral religionsundervisning.

Den dominerande kritiken mot skolkommissionen blev därför betänkandets ekonomiska konsekvenser för samhället och för bildningsidealets nivellering. En uppslutning kring handlingsprogrammets kristet ideologiska aspekt, vilken väckt opposition redan 1946 då den antogs, befanns under 1940-talets sista år vara alltmer problematisk även för partiets egen sammanhållning. Den kompromissberedde partiledarens uttalande vid riksstämman 1948 tycks karaktäristiskt för situationen. De kristet ideologiska frågorna borde aktualiseras, men de var av känslig art och krävde stor försiktighet och rätt tillfälle och de fick därför vänta i hopp om gynnsammare omständigheter i ett kommande decennium.

Skolfrågan blev tidigt på 1940-talet en fråga för Högerns ungdomsförbund. Förbundet, som delade Bagges socialpolitiska syn, gav honom sitt stöd i skolfrågan i såväl dess ekonomiska, geografiska, organisatoriska aspekt som dess ideologiska. Förbundet arbetade aktivt för en förankring av denna skolsyn hos partiet. I 1946 års handlingsprogram såg förbundet ett resultat av sitt agerande på nivå 4. Samtidigt med skifte i förbundsledningen vid decenniets mitt – lantbrukaren Ebbe Ohlsson tillträdde som ordförande – förlorade skolfrågan i intensitet. Skolkommissionens betänkande 1948 blev aktiveringsanledning. Ungdomsförbundet blev nu också först med att dra konsekvenser av den förändrade efterkrigssituationen för samhällets och skolans del. Också här, fast med synbarlig mindre framgång, kom man 1949 under ledning av den nytillträdde Gunnar Heckscher att påverka partiet.

Kvinnoförbundet kom i ett senare skede att tillsammans med ungdomsförbundet söka aktivera partiet för den utveckling som ägde rum på nivå 3. Medan ungdomsförbundet betonade den allmänna skolutvecklingen, drev kvinnoförbundet skolans kristna målsättning. Båda lyckades aktualisera sina frågeställningar inom partiet. Det resulterade dock inte i någon konkret åtgärd. Bildandet av en partiets egen skolkommitté blev inte av.

Partiet skilde sig från respektive förbund i ivrandet för en skolreform. Förbunden var tidigare bejakare, partiet stod osamlat tvekande. Intresset för skolans utveckling, vilket programmatiskt syntes stort 1946, nertonades i praktiken av den osäkra mellanepok inom partiet som var för handen, under en svängning mellan det traditionella och förnyade allmänpolitiska partiinnehållet, under en svängning mellan en kristen humanistisk och en sekulariserad humanistisk utgångspunkt i synen på kristendomen i samhälle och skola, under ett, genom valet av den kompromissberedde Fritiof Domö, uppskjutet generationsskifte inom partiledningen, samt genom landsbygdsintressenas dominans över de stadskulturella. Därtill kom de samhällsförändringar 1940-talet bjöd: Det nationella draget förbyttes i efterkrigstidens internationella perspektiv. Det religiöst prefererade samhället med dess kristna skola försköts mot det sekulariserade samhället med dess sekulariserade skola. Konkret skolpolitiskt betydde detta, att partiets bindning till skolutredningen inte kunde behållas och artikuleras. Skolkommissionen kom att accepteras, om ock med starka protester från grupper inom partiet.

10 De politiska partierna – skolan och kristendomen

10.1 Historisk orientering

1940-talet är skolutredningarnas årtionde.[1] Det är under detta årtionde som grunden läggs till ett nytt skolsystem. Bidragande till denna nydaning var i hög grad det i världen pågående kriget under årtiondets första hälft, vilket även medförde en utmaning på det politiskt ideologiska fältet: den totalitära staten kontra den demokratiska staten. I det sammanhanget kom den förefintliga samhällsideologin med kristet humanistiska förtecken inom vissa befolkningsgrupper att stärkas medan inom andra grupper kravet på en ny samhällsideologi förstärktes. För de senare framstod en demokratisk stat endast förenlig med en sekulariserad humanistisk, liberalt eller socialistiskt utformad, samhällsideologi. Utifrån denna olikhet i grundsyn kom kontrahenterna att lägga in olika betydelse i begrepp sådana som demokrati och religionsfrihet.

10.1.1 Internationellt perspektiv

Det svenska skolutredandet under 1940-talet måste ses mot bakgrund av att krigstiden i de flesta europeiska länder och i USA frammanade skolreformer eller ansatser därtill. Dessa skolreformer innebar som en följd av förändringar i synen på relationen stat–religion–kyrka även förändringar gällande kristendomen i skolan. Utvecklingen kom i de olika länderna att gå åt olika håll beroende av tidigare förutsättningar och inrikespolitiska förutsättningar.

I Västeuropa för Englands, Frankrikes och för den del som skulle utgöra Förbundsrepubliken Tyskland medförde världskriget en förnyelse av ett helt eller delvis rubbat samband mellan stat och religion, varvid kyrkan sågs som en samarbetspartner i samhällsuppbyggandet. En partipolitisk syn på demokratin fick vika för en samhällsdemokratisk syn, varvid även andra gruppbildningar än partipolitiska gavs möjlighet att framträda som samhällsfaktorer. Föräldrarätt och kyrka tillmättes större betydelse. Detta resulterade för England i en bibehållen religiöst prefererad stat och en accentuerad kristen fostran i skolan. För Frankrike och det som senare blev Förbundsrepubliken Tyskland resulterade detta i en syn på staten som religiöst neutral, men nu i dess positiva utformning och med en, byggd på föräldrarätten, prefererad kristen skola som ett skolalternativ.

I det som senare blev Tyska Demokratiska Republiken kom däremot det genom nazismen utbredda totalitära statsskicket att bestå, ehuru nu med ändrat ideologiskt innehåll mot bakgrund av det sovjetiska inflytandet. Den negativt utformade religiöst neutrala staten innebar här som konsekvens en religiöst an-

tagonistisk skola, där fostran av den marxistiskt-leninistiskt vetenskapligt skolade människan skulle utgöra ett led i förverkligandet av statsideologin. I USA kom synen på den positivt utformade religiöst neutrala staten, som en i praktiken kulturprotestantiskt religiöst prefererad stat, att ifrågasättas av somliga samhällsgrupper, att försvaras av andra. Det som tidigare varit en omedveten självklarhet, att religionsfrihet och religiöst prefererat samhälle var den konstitutionella grunden för USA, framstod nu som en tvistepunkt. En sekulariserad humanistisk syn på religionsfrihet och stat gjorde sig gällande. Detta skulle även få konsekvenser för den allmänna skolan. Denna saknade kristendomsundervisning i annan form än kyrklig undervisning på därtill av skolan avsatt tid. Vid domstolsprövning i efterkrigstidens USA befanns denna lösning – såvitt undervisningen skedde inom skolans geografiska område – inte längre förenlig med synen på den religiöst neutrala staten. Progressiva skolreformrörelser, med idéer hämtade hos pedagogen John Dewey (1859–1952), gav uttryck för en sekulariserad humanistisk ideologi som grund för såväl stat som skola. Denna ideologi, byggd på en beteendevetenskaplig teori, ansågs stå i större samklang med det moderna samhällets krav på den religiöst neutrala staten och individens frihet. De utvecklingsbara förutsättningarna hos individen skulle ohämmade av konfessionella, instutionella och auktoritära band och dogmer, i beteendevetenskapens ljus och samhällets gemenskap ges fria möjligheter. Krigstiden hade visat, att demokratiskt representativa institutioner inte var ett tillräckligt skydd för bevarandet av den demokratiska staten. Det gällde att skapa demokratiska människor, som tillämpade dessa frihetsprinciper. Den allmänna skolan var anstalten där detta skulle ske. Tiden före och efter kriget medförde på USA:s egen mark en kritik och prövning av Deweys idéer, samtidigt med dessa idéers export till länder som Sverige.

10.1.2 Svenskt perspektiv

Den svenska skolan präglades vid 1940-talets inbrott fortfarande av 1919 års skolbeslut. Detta hade tillkommit i skuggan av den ryska och tyska revolutionen med dess syn på religionsfrihet och religiöst neutral stat. I Sverige hade därvid på kulturprotestantisk grund en social integration på skolans område skett. Under mellankrigstiden framstod denna som en kompromiss på humanistisk bas mellan en sekulariserad humanistisk skolsyn och en kristen, medan samhället i övrigt undergått sociala, ekonomiska och kulturella förändringar till följd av industrialisering och urbanisering. Den slutna landsbygdsgemenskapen sönderbröts genom stadskulturens individualism. Redan 1919 års skolreform var ett uttryck för denna trend. Utvecklingen från agrart till urbant samhälle hade därefter accelererat. Befolkningsökningen var påtaglig. Teknik och automation hade förändrat livsbetingelserna. Detta 1940-talets samhälle ställde andra fordringar på sina medborgare än 1920-talets, så även på det uppväxande släktets undervisning och utbildning. Den sexåriga skolan, stadfäst 1882, i princip utökad 1937 med ett år, ansågs otjänlig för att fylla samhällets krav och för-

väntningar. Krigsårens stora barnkullar markerade brådskan av beslut om åtgärder. Skolan befanns dåligt motsvara samhällets behov. Den gav varken tillräckliga utbildningsresurser eller tillgodosåg avnämarbehovet för olika yrkesgrupper. I jämförelse med europeisk och amerikansk skolutveckling befanns Sverige ha förlorat den plats i täten, som det hundra år tidigare haft.

Fram till första världskrigets slut var Tysklands kultur och skolsystem mönsterbildande för Sverige. För skolans vidkommande stod parallellskolesystemets modell med en folkskola och en lärdomsskola. Under följande decennier hade i Sverige diverse förändringar vidtagits i försöken att överbrygga motsättningarna mellan de två skolformerna och underlätta övergången mellan de båda skolsystemen, men någon egentlig ansträngning att ta bort parallellskolesystemet synes inte ha gjorts. Utvecklingen i Tyskland under Hitlers regeringstid jämte krigets utgång förändrade förutsättningarna för Tyskland som stilbildare för svensk skolutveckling. De ledande svenska skolpolitikerna vände sina blickar åt annat väderstreck, åt segrarmakterna. USA med sin enhetsskola, speciellt i dess progressiva utformning, och i någon mån Storbritannien med sin enhetsskolereform 1944, fick ge Sverige de nya förebilderna för skolans utformning. Att utbildningsreformer var nödvändiga, därom rådde mycket snart enighet inom alla politiska läger. Krigets slut medförde en allmänt utbredd tro på utbildningen som bästa garantin för att stabilisera världsfreden och möta det moderna tekniska samhällets behov. Hur reformerna konkret skulle gestaltas, därom rådde desto större oenighet.

Det svenska samhället var präglat av en traditionell kristen livssyn. Detta återspeglades i skolan, där kristendomsämnet med sin etisk-evangeliska utformning hade en stark ställning och ansågs kunna ge ett viktigt bidrag till de uppväxandes fostran. Idén om samhället och staten som religiöst prefererad fick stegrad intensitet i andra världskrigets begynnelseskede. Då präglades uttrycket: Den svenska linjen är den kristna linjen.

Omkring 1943 skedde här en markant förskjutning. Den överhängande faran för nazismens seger och europeiska dominans var borta. De genom kriget undanskjutna ideologiska motsättningarna började åter göra sig gällande och i högre grad än före krigets utbrott. Inom politiken avtecknade sig detta främst inom det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet. Det differentierade samhället, med dess individualistiskt orienterade samhällssyn och med en syn på staten som religiöst neutral, gjorde sitt definitiva intåg.

Detta måste få konsekvenser även på skolans område. Punktuella ansatser till 1940-talets skoldebatt på det partipolitiska planet dateras till 1938. Dessa noteras framför allt hos Folkpartiets partiledning. Enstaka ansatser kan man finna också inom det socialdemokratiska partiet, där kvinnoförbundets Alva Myrdal slog an strängarna. Inom de kommunistiska leden tycks en medvetenhet om skolans roll för samhällsförändringarna ta form. Motsvarande skolorientering inom Högerpartiet kom till uttryck hos partiledaren Gösta Bagge, dokumenterat redan 1936. Inom Bondeförbundet förmärks dock föga skolintresse.

10.2 1940-talet – skolutredningarnas årtionde

Skolreformernas decennium inleddes med den år 1940 tillsatta skolutredningen. Den var en produkt av sittande samlingsregering. Högerpartiledaren Gösta Bagge, tillika ecklesiastikminister i regeringen, var utredningens initiativtagare och blev dess ordförande. Den var en expertutredning och speglade sålunda inte den parlamentariska situationen, det interpartiera positionsläget. Lekmän förekom i en rådgivande nämnd. Riktlinjerna för utredningen var att anpassa det rådande skolsystemet till den nya tidens och samhällets krav. Ideologiskt företrädde skolutredningen en, på kulturprotestantisk grundsyn hävdad, bevarad enhet mellan kristendom och samhälle. Den ville förmedla och bättre förankra det kristet nationella kulturarvet till den i det demokratiska samhället uppväxande generationen. Skolutredningen företrädde i detta avseende en ideologisk reformering av skolan. Skolutredningen önskade genomföra såväl en ekonomisk som en geografisk och en organisatorisk demokratisering av skolan för att undanröja hindren för varje individ att, med hänsyn till personliga förutsättningar få i samhällets tjänst och för eget fromma, göra sin optimala insats.

1940-talets svenska skolproblematik har således samband med politiska, sociala och ekonomiska samhällsförändringar. Huvudproblematiken för min avhandling har därför varit att undersöka, hur de politiska partierna under 1940-talet ställde sig till kristendomen i samhället i dess speciella betydelse för skolproblematiken. Följande periodindelning är därvid av betydelse att särskilja vid förståelsen av den allmän- och skolpolitiska utvecklingen under 1940-talet: Perioden 1940–42, domineras av enighetsnormen. Perioden 1942–45, markerar enighetsnormens ifrågasättande och partinormens successiva framväxt. Perioden 1945–48, visar partinormens allenarådande. Perioden 1948–50, markerar partinormens avtagande till förmån för kompromissnormen.

I partiernas politiska agerande strävar man efter partiets programrealisering. Denna är dock avhängig röstmaximeringen, valmansunderlaget, positionsmaximeringen, den position partiet intar i förhållande till övriga partiet, samt sammanhållningen inom partiet. Vidare har jag infört olika abstraktionsnivåer av den politiska skoldebatten där nivå 1 betecknar begrepp och idéer, nivå 2 staten, nivå 3 statliga organ, nivå 4 partiplanet samt nivå 5 valmanskåren. Se översikt 2.4.

10.2.1 Enighetsnormens dominans – 1940–42

Skolutredningen möttes från de flesta politiska håll med avvaktande eller förväntande hållning under 1940-talets två första år. Det socialdemokratiska partiet visade sig ointresserat och befattade sig inte med frågan. En debatt pågick dock kring skolans reformbehov i partiets tidskrift Tiden, men någon markerad inställning till skolutredningen framkom inte. Det kommunistiska partiet, som 1938 visat ett visst intresse för en mindre omfattande reform av den obligatoriska skolan, var alltför upptaget av kampen för partiets existens för att kunna

bevaka händelseutvecklingen på skolfronten. Folkpartiet hade, likaledes 1938, genom sin partiledares initiativ, markerat sin vilja till en mer omfattande skolreform. Skolutredningen hälsades därför med tillfredsställelse. Inom partiet ville man här gärna tolka in sina egna intentioner i det som skett. Inom Bondeförbundet med sin agrara inriktning var intresset för en skolreform föga stort, medan inom Högerpartiet förelåg brytningar mellan landsbygds- och stadsintressen. Följaktligen uppmärksammades skolutredningen av dem föga. Inför överhängande krigshot var samtliga regeringspartier angelägna om att stärka enheten och inte utsätta den för onödiga störningar. Så länge denna enighetsnorm inom samlingsregeringen, på nivå 2 och 3, gällde för samtliga inblandade riksdagspartier under åren 1940–1942, kunde skolutredningen arbeta så gott som ostörd.

Inom det socialdemokratiska partiet och Folkpartiet reagerade dock tidigt deras respektive ungdomsförbund gentemot tendenser redan i utredningens direktiv. Högerns ungdomsförbund däremot framhävde utredningens förträfflighet. Hos Bondeförbundets och kommunisternas ungdomsförbund förmärktes ingen reaktion, även om kommunisternas, såväl parti som ungdomsförbund hyste misstro gentemot skolutredningen. Inom socialdemokratin emanerade initiativet egentligen från kvinnoförbundet, där Alva Myrdal var tongivande i denna fråga. Påtryckningar från socialdemokraternas, Folkpartiets och Högerns ungdomsförbund ledde inte till någon förändring av respektive partis officiellt intagna hållning. Varje departementschef var ensam ansvarig för sitt departements angelägenheter utan inblandning från övriga departementschefer. Högerledaren Bagge hade ecklesiastikdepartementet om hand. I skydd av enighetsnormen kunde han ostörd sköta skolutredningens utveckling. Det enda parti som obundet av enighetsnormen kunnat motagera, nämligen det kommunistiska, var koncentrerat på att upprätthålla sin existens som parti. Det parti som kunnat utnyttja situationen genom att partiledaren ledde skolutvecklingen, nämligen Högerpartiet, kunde i detta avseende inte odelat följa sin partiledares intentioner.

De ungdomsförbund, som uppmärksammade Bagges direktiv till skolutredningen, skilde sig åt i inställningen till och tolkningen av direktivet: att skolan förutom sin kunskapsmeddelande uppgift även skulle ha en fostrande. Det socialdemokratiska förbundet bejakade den senare uppgiften men avsåg därmed en fostran till en demokratisk medborgare, en fostran grundad på en beteendevetenskapligt utformad, sekulariserad humanistisk etik, fri från varje form av religionsförankring. Också Högerpartiets ungdomsförbund bejakade skolans fostrande uppgift men avsåg därmed, och i överensstämmelse med Gösta Bagges intentioner, en fostran till ett nationellt medvetande grundat på den kristet-humanistiska etiken. Folkpartiets ungdomsförbund, vilket kännetecknades av en pågående brytning mellan en kristen humanistisk och en sekulariserad humanistisk etik, vände sig redan mot själva uttrycket fostran. I värnandet om den liberala synen på frihet, barnets rätt till egen vilja och eget val av etik motsatte man sig talet om skolans fostrande uppgift, vilken upplevdes som ett samhällets hot mot hem och individ.

Värdehierakiskt politiskt målrelaterat normförhållande 1940–1950

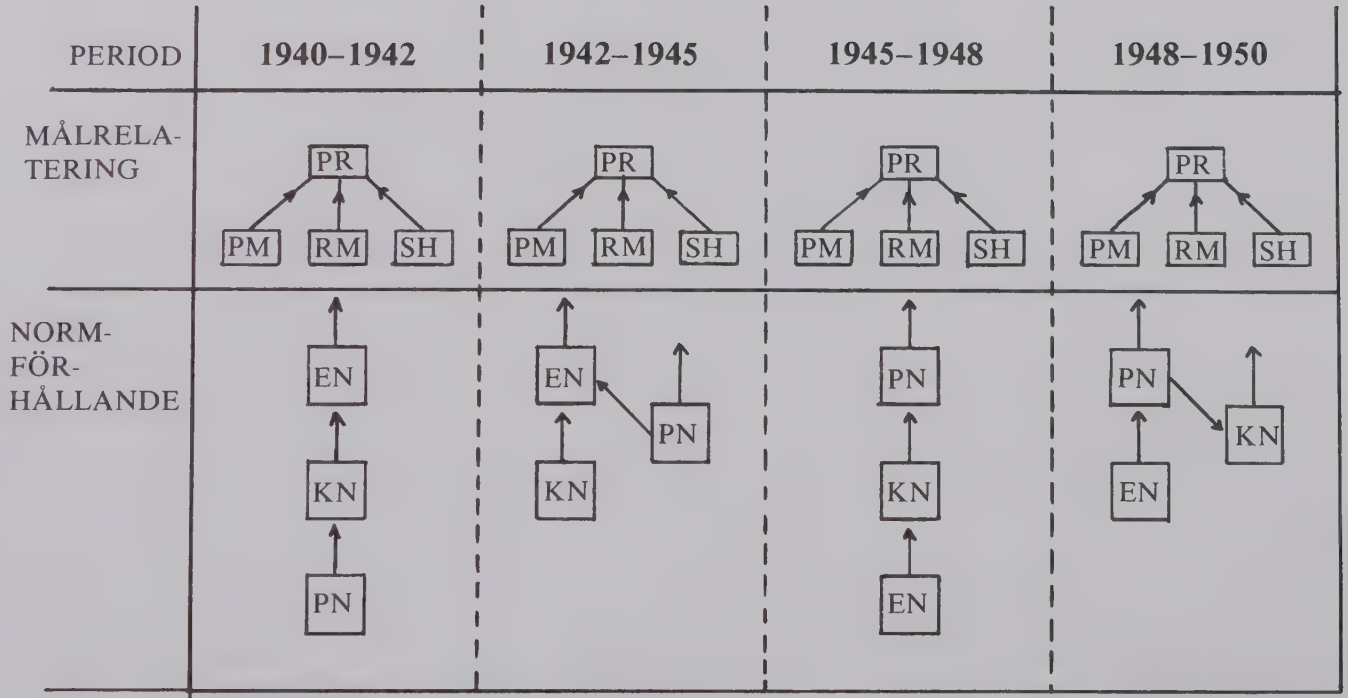

FÖRKORTNINGAR

PR programrealisering, *programme realization*
PM positionsmaximering, *maximization of parlamentary influence*
RM röstmaximering, *vote maximization*
SH sammanhållning, *party cohension*

EN enighetsnorm, *unity norm*
KN kompromissnorm, *compromise norm*
PN partinorm, *party norm*

10.2.2 Enighetsnormens deklination – 1942–45

Kring 1942/43 hade det världspolitiska läget förändrats. Det började framstå klart att Hitlerväldets fall var en tidsfråga. På det svenska politiska planet avspeglar sig detta i att kritik höjdes mot enighetsnormen till förmån för partinormen. För skolans vidkommande tog detta sig starkast uttryck inom det socialdemokratiska partiet. Dess ungdomsförbund, vilket främst kanaliserat Alva Myrdals idéer, fick nu med stöd av kvinnoförbundet och ABF gehör för sin kritik av skolutredningen. Samtidigt hade existenshotet bedarrat för det kommunistiska partiet. Tillsammans med sitt ungdomsförbund gav detta sig nu in i kritiken mot skolutredningen. Inom Folkpartiet och Bondeförbundet förbereddes en övergång till partinormen, för det senare partiet mest som en profilering av partiet inom samlingsregeringens ram. Högerpartiet låg i denna omställning något efter de övriga partierna. Vid denna normglidning förenades det socialdemokratiska och kommunistiska partiet i en kritik av skolutredningen, medan de tre övriga partierna fann sig stå i samklang med denna. Skolutredningens betänkanden, vilka började utkomma under första delen av år 1944, förstärkte respektive partigrupperingars positionstagande.

Krigstidens speciella förhållanden, med samlingsregering byggd på enighetsnormens princip, hade på skolans område skapat ett unikt tillfälle för Högerpartiet. I ett normalt parlamentariskt läge torde Högerpartiet, med tanke på röst- och positionsmaximering, inte ha återfunnits på nivå 2 i regeringsställning och följaktligen inte heller kunnat påverka nivå 3, den statliga utredningen. Bagge, som i enlighet med enighetsnormen, inom sitt departement hade mycket fria händer, utnyttjade detta läge för sina reformplaner: Skolutredningen fick en sammansättning som motsvarade Högerpartiets uppfattning: särskilt viktiga frågor skulle avgöras av vetenskaplig expertis och inte av politiker. Experternas redovisade motsättningar, till exempel gällande de så kallade anknytningsproblemen, skapade dock snart misstro mot skolutredningens sammansättningsprincip. Lättnader i den utrikespolitiska situationen gav möjlighet och tid till partiernas debatt kring skolreformen. Med enighetsnormens övergivande till förmån för partinormen hårdnade de politiska motsättningarna. Socialdemokraterna var härvidlag tidigast och noggrannast i sina förberedelser inför efterkrigstiden. De fick dessutom stöd av kommunisterna, vilka genom valen 1944 och 1946 ökade sin röst- och därmed positionsmaximering. Skolan blev ett av de områden där den nya politiska situationen gav utslag, skolfrågan blev i högre grad än tidigare en angelägenhet för samtliga politiska partier. Den överrepresentation inom skolans område, som krigstiden gett Högerpartiet, blev allt mindre hållbar.

För ungdomsförbundens och i viss mån kvinnoförbundens del medförde det nya politiska klimatet en större möjlighet till påverkan av sitt respektive parti. Tydligt kunde detta klimat avläsas inom det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet, där klara skolprogram förelåg, som alternativ till skolutredningen. Socialdemokraterna framhöll särskilt behovet av en organisatorisk,

ekonomisk, pedagogisk och ideologisk demokratisering. Kommunisterna instämde med den ideologiska demokratiseringen som förutsättning för övriga aspekter. Hos Folkpartiet, som hade god förankring inom skolutredningen genom att flera av dess expertmedlemmar samtidigt var medlemmar i partiet, sågs nu möjligheterna större för en ekonomisk demokratisering av skolan. Inom Bondeförbundet blev resultatet att partiet, i skolutredningens år 1944 framlagda första betänkanden, fann sina tidigare ställda krav angående geografisk demokratisering av skolan tillgodosedda. Partiets hållning blev därmed markerat positiv till skolutredningen. Inom Högerpartiet medförde förbundens inflytande, att de krafter kunde göra sig gällande, vilka ivrade för en skolreform i såväl organisatoriskt som i ekonomiskt, geografiskt och ideologiskt avseende. Högerpartiet måste ta officiell ställning, även om detta skedde två år senare än för övriga partier.

Enighetsnormens ifrågasättande till förmån för partinormen dokumenterades nu av samtliga partier utom Högerpartiet, i deras framställande av respektive partis handlingsprogram, partiprogram och genom tillsättande av egna skolkommittéer 1944 och 1945. För Högerpartiet antogs ett handlingsprogram först 1946, även om riktlinjerna förelåg utarbetade 1944. Något partiprogram eller någon skolkommitté tillkom inte där under 1940-talet. För två partier – det socialdemokratiska och det kommunistiska – medförde partinormens tillväxt kritik av skolutredningen. För de övriga partierna – Folkpartiet, Bondeförbundet och med tidseftersläpning Högerpartiet – medförde partinormens tillväxt en klarare uttryckt positiv hållning till skolutredningen, i vilken skönjdes konturerna till realiserandet av en skolreform.

Vid valet 1944 gav partierna skolfrågan större plats än tidigare. Preciserade ställningstaganden togs dock endast av det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet, vilka båda hävdade att en parlamentarisk utredning var enda framkomliga väg till en praktisk lösning, eftersom experterna i skolutredningen inte kunnat ena sig i vitala frågor.

10.2.3 Partinormens dominans – 1945–48

Med krigsslutet 1945 upplöstes enighetsnormen. På nivå 2 ledde det till samlingsregeringens avgång. Partinormens dominans och det parlamentariska läget medförde en socialdemokratisk majoritetsregering, varigenom ett nytt initiativ i skolfrågan var att vänta. Det kom med tillsättandet av 1946 års skolkommission. Ordförande blev Tage Erlander, dåvarande ecklesiastikminister, snart efterträdd av den nya ecklesiastikministern Josef Weijne. Ett starkt samband, avseende såväl ideologisk inriktning som personsammansättning, förelåg mellan den socialdemokratiska skolkommittén och den statliga skolkommissionen. Den ur parlamentarisk synvinkel socialdemokratiska överrepresentationen, förstärkt med det kommunistiska partiets representationsdebut i utredningssammanhang, visade den socialdemokratiska partinormens möjlighet till dominans på nivå 3, den statliga skolkommissionen, som ett led i partiets strävan att möjliggöra par-

tiets programrealisering. Ett utslag av detta politiska styrkeförhållande innebar tillsättandet av 1946 års skolkommission, medan ännu skolutredningen var i verksamhet, i syfte att politiskt utvärdera skolutredningen. De båda kom att arbeta parallellt fram till utredningens avveckling under 1947. 1946 års skolkommission var, till skillnad från 1940 års skolutredning, parlamentariskt tillsatt. Experter fanns med, nu som rådgivande organ.

Polariseringen, mellan å ena sidan det socialdemokratiska partiet stött av kommunisterna, å andra sidan Folkpartiet, Bondeförbundet och Högerpartiet, gav förutsättningar att på skolområdet leda till en oöverbryggelig klyfta mellan olika partinormer inom skolkommissionen. Oron för detta skulle komma att visa sig vara obefogad på alla områden med viss reservation för kristendomen i skolan. En till synes samstämmig skolkommission kunde 1948 lägga fram förslaget till en enhetsskola. Vilka var orsakerna till att konfrontationen uteblev?

10.2.4 Den politiska konfrontationens deklination

Som förutsättning för min avhandling har jag en tidsaxel i kombination med en politisk ideologisk axel för att belysa 1940-talets skolpolitik. Detta ger som följd ett antal slutsatser för att förklara ovan ställda fråga: Varför uteblev en politisk ideologisk konfrontation i skolfrågan?

1. Socialdemokraterna var i majoritet inom skolkommissionen även utan det kommuniststöd man kunde räkna med.

2. Socialdemokraterna hade i god tid aktualiserat skolfrågan inom partiet och i sin skolkommitté tagit ställning mot skolutredningen för en ny skola, torgförd som en mer jämlik, fri och demokratisk skola. Skolan skulle vara demokratisk i ideologiskt och pedagogiskt avseende – inte endast i ekonomiskt och geografiskt. Skolan skulle vara i linje med modern beteendevetenskap och gynna den fritt växande människan, en människa fri från religiös etik och förankrad i en samhällets sekulariserat humanistiska etik. Samtidigt skulle skolan stå i samhällets tjänst och leda till samhällets självförverkligande. Skolsynen var ideologiskt ett uttryck för den liberala påverkan av det socialistiska arvet, som partiet dokumenterat i 1944 års program.

3. Socialdemokraterna hade inom sina led eldsjälar som Alva Myrdal, som dels förmedlade en aktuell kontakt med progressiva skolreformrörelser i USA, dels arbetade energiskt för en förankring av dessa idéer inom och utom partiets olika organ.

4. Socialdemokraterna hade i sitt parti en välorganiserad partiapparat som möjliggjorde att, när väl partiledningen var vunnen i skolfrågan, avvikande uppfattningar kom att sakna representation i besluts- och förverkligandeprocesserna, detta för att upprätthålla den gemensamma partifronten. Sålunda gick både valet av partiets skolkommitté och senare valet av partiets representanter i skolkommissionen så till, att endast den av partiledningen sanktionerade skolsynen

blev företrädd. Att både ecklesiastikministern och hans statssekreterare satt med i kommissionen, därtill som ordförande respektive vice ordförande, visar viljan att styra kommissionens arbete och dess resultat.

5. Socialdemokraterna ökade under 1940-talet fram till 1948 sin röstmaximering vid varje val, vilket gav förutsättning för deras positionsmaximering 1945. Socialdemokraternas regeringsinnehav och därmed initiativrätt på abstraktionsnivå 3 gav kraftigt utslag. Vid tillsättandet av skolkommissionen kunde partiet prägla såväl typ av utredning som direktiven för densamma. Likaså bestämde man vilken positionsmaximering övriga partier kunde få i kommissionen liksom valet av de två opolitiska medlemmarna och de två sekreterarna. Även inflytandet över expertrådssammansättningen var stort.

6. Sveriges kommunistiska parti stod i början av 1940-talet isolerat och existenshotat i förhållande till övriga partier. Förändringar i det utrikespolitiska läget medförde inrikespolitiska positionsförändringar och gav kommunisterna en möjlighet att bryta detta förhållande. Skolan blev ett område, där partiet ville demonstrera sin nya politik: en enhetsfront av arbetarpartierna. Därför anslöt sig partiet till det socialdemokratiska skolprogrammet och såg i dess genomförande en partiell programrealisering, ett steg på väg mot den slutliga lösningen: den på marxist-leninistisk vetenskaplig grund vilande demokratiskt-kommunistiska skolan. Därigenom skulle den nya demokratiskt-kommunistiska människan skapas genom ett förverkligande av det kommunistiska samhället.

7. Folkpartiet, Bondeförbundet och Högerpartiet nådde ingetdera fram till samstämmighet i fråga om skolans utformning förrän mot slutet av 1940-talet – det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet nådde denna enighet inom sina partier vid 1940-talets mitt. – De hann således inte heller – och fann det heller inte nödvändigt i samma grad som det socialdemokratiska och kommunistiska partiet – att konstruera ett alternativt utbud. De splittrade ståndpunkterna orsakades framförallt av olikhet i uppfattning om vilken organisatorisk konsekvens skolreformen skulle få.

8. Folkpartiet, Bondeförbundet och Högerpartiet kom aldrig som målsättning att ha ett förverkligande av ett eget skolprogram. Man såg sin insats, i den mån man ägnade sig däråt, i förening med den situation som förefanns på nivå 3: anslutning till skolutredningen under 1940-talets första hälft och mitt, och en på kompromissbas gjord anslutning till skolkommissionen under 1940-talets senare del.

9. Folkpartiet, som tidigt visat sitt intresse för skolreformerande, hade 1938 gjort en ansats som kom av sig. Partiet kunde aldrig enas kring ett organisatoriskt utformat skolprogram, även om deras handlingsprogram 1944 uttalade sig för en åttaårig skola och ett senarelagt medborgarår. Den skolkommitté partiet tillsatte redan 1943 hade en begränsad omfattning. Den syftade till att utforma en skolsyn i nära anslutning till skolutredningen, vars intentioner framförallt av-

seende en ekonomisk demokratisering av skolan, kompletterad med dess geografiska aspekter, uppfattades vara i linje med partiets liberala politik. Länge såg man även skolutredningen, i vilken man hade en indirekt stark representation, kunna förverkliga partiintentionerna. Partiets enda representant i skolkommissionen, Bertil von Friesen, beklagade därför till en början, att skolutredningen inte fått fullfölja sitt uppdrag. Han kom att ändra uppfattning. Däri speglade han folkpartiledningens anpassning till den nya situationen, en process som underlättades av olika faktorer: av generationsväxlingen inom partiledningen, vilken även gav utslag i val av representant i kommissionen, av ungdomsförbundets tidiga kritik av skolutredningen, av partiets oenighet i skolfrågan. Detta fick till följd att Folkpartiet snart kunde tolka som sin egen även den av socialdemokraterna i skolkommissionen präglade skolsynen i dess egenskap av liberal förankring i amerikanska progressiva reformrörelser. Ett skolförslag med amerikanska förebilder var ett fullföljande av liberala traditioner av socialliberalt slag.

10. Bondeförbundet hade vid 1940-talets ingång ingen deciderad uppfattning om skolans utformning. Detta område låg utanför partiets intressekoncentration på landsbygdens jämställdhet med tätort och stad. Först 1942 blev man inom ledningen medveten om att denna jämställdhetsfråga även hade konsekvenser för skolans område. Inom partiet framfördes önskemål om en geografisk demokratisering av skolan med begränsade ekonomiska konsekvenser. Skolutredningens första resultat 1944 tolkade partiet som en framgång för partiets linje: Landsbygdens skolor skulle nå städernas och tätorternas standard. Men partiet var inställt på partiella och snabba reformer. De uteblev. Funktionen hos den skolkommitté, som partiet 1945 tillsatte, var begränsad till att granska skolutredningens kommande produktion och bidra till dess utformande. Tidpunkten var dock sen, dess arbete intet. Skolkommissionen tände nya förhoppningar hos partiet att äntligen få sina reformkrav på en i geografisk mening demokratisk skola tillgodosedda. Därav berodde partiets snabba accepterande av skolförändringarna på nivå 3 år 1946. Partiledningens tillmötesgående av den socialdemokratiska uppfattningen, att den önskade geografiska demokratiseringen även skulle få vittgående organisatoriska konsekvenser, visar bland annat valet av representant i kommissionen: Ivar Persson, som till skillnad från en annan initierad skolpolitiker, Hjalmar Nilsson, företrädde det mest organisatoriskt långtgående skolreformalternativet inom partiet. Valet kan samtidigt ses som ett resultat av ungdomsförbundets påverkan. I den av socialdemokraterna präglade och majoritetsdominerade skolkommissionens resultat kunde partiet tolka sitt eget partis programrealisering: genomförandet av skolans geografiska demokratisering.

11. Högerpartiet hade i början av 1940-talet haft svårigheter att aktivt stödja sin partiledares Gösta Bagge skolsyn på grund av intressemotsättningar inom partiet mellan de på landsbygd och i stadsmiljö boende, en motsättning som

kom att kännetecknа partiet 1940-talet igenom. Partiet kom därför redan från början på efterkälke i skolutvecklingen. Först när skolutredningen var ett passerat stadium, fann partiet anledning ta ställning för en skolreform, då i överensstämmelse med skolutredningen i samtliga aspekter. Detta skolställningstagande, präglat av stadskulturellt tänkande och frammanat av ungdomsförbundet under dess tid av folkskollärarledning, kom dock i sin helhet att föga prägla partiets agerande. Man uppsköt generationsskiftet i partiledningen genom att välja den kompromissberedde godsägaren Fritiof Domö. – Dessutom valde man inte en skolpolitiker utan godsägaren Gustav Nilsson som partirepresentant i skolkommissionen. På samma sätt medförde landsbygdsrepresentationen i ungdomsförbundets ledning en förskjutning av skolintresset från en ideologisk reformuppmärksamhet till en i första hand geografisk och därmed sammanhängande ekonomisk demokratisering av skolan. Detta var en linje som överensstämde med Bondeförbundets och som underlättade accepterandet av skolkommissionen. Behovet av partiets agerande i skolfrågan minskade därmed och försvårades även av partiets skolideologiska splittring liksom dess genom valen försvagade röst- och positionsmaximering. Skolkommissionens publicerade resultat 1948 gav oppositionen nya förutsättningar. Främst de inom partiet, som hade anknytning till skolan befarade att reformen skulle få kunskapsnivellering som följd. Ungdomsförbundet, nu med ny statsanknuten ledare, agerade utan framgång för tillsättande av en partiets skolkommitté. Att skolutvecklingen från 1940-talets mitt inte varit den bästa blev man mot slutet av 1940-talet åter uppmärksam på. Angående vad som skulle göras, samt när och hur, rådde obeslutsamhet. Partiets insats reducerades därför till en kritik av skolutvecklingen på nivå 3. En partiell programrealisering kunde man dock se i skolkommissionens förslag, den geografiska och ekonomiska demokratiseringen.

12. Samstämmigheten inom skolkommissionen och partierna i fråga om dess skolförslag möjliggjordes av att varje parti i förslaget ur någon aspekt kunde tolka in sitt eget partiprogram. Att förverkliga den nya skolan blev liktydigt med att ge uttryck för en partiets programrealisering på nivå 3 – ett argument inför val och därmed röst- och positionsmaximering. Partiet kunde framstå som progressivt och attraktivt för väljarna. Detta underlättades av att den ideologiska aspekten av skolreformerandet dominerade endast hos den ena grupperingen, det socialdemokratiska och det kommunistiska partiet, medan Folkpartiet och Bondeförbundet såg andra mål förverkligas samt av att Högerpartiet, vilket 1946 hävdat en mot det socialdemokratiska partiet ideologiskt avvikande skolsyn, efter 1946 inte kom att hävda denna aspekt. Vidare underlättades detta av att inom samtliga partier förefanns en formell likhet i vokabulär utan medvetenhet om eller behov av precisering av innebörden i denna tolkning. Detta gällde framför allt begreppskomplexet demokratisk skola med objektiv undervisning som uttryck för det demokratiska samhället.

De nyss anförda tolv punkterna har redan bidragit till att påvisa den formella likheten i ord och den reella olikheten i innebörd. Det följande ska ytterligare förstärka detta förhållande.

10.2.5 Konfrontationspunkten – Kristendomen i skolan

Den politiska enheten gällande skolan hotades på ett område. Den nya skolan – en ur ekonomisk, geografisk, pedagogisk, organisatorisk och ideologisk aspekt demokratisk skola – medförde på det ideologiska området åtsiktskollision angående vilka konsekvenser denna nya skola skulle få för kristendomens ställning och för kristendomsämnets utformning i skolan. De olika partierna hade redan i sina utgångspunkter skilda ställningstaganden i fråga om synen på relationen stat och religion. Detta gav följaktligen även skilda utslag i fråga om kristendomen i skolan.

Det socialdemokratiska partiet utgick ifrån den religiöst neutrala staten i den meningen, att religionen förklarades vara en privatsak och inte en samhällsangelägenhet. Denna religiöst neutrala stat var enda möjliga uttryck för en demokratisk stat, där varje medborgare skulle förverkliga principen om en fri och jämlik ställning på socialistisk och beteendevetenskaplig grund. Stat och kyrka skulle skiljas. Gällande skolan uttryckte partiet, att denna skulle vara "konfessionslös", ett stående krav som under 1940-talet alltmer aktualiserades och ansågs moget för ett genomförande. Inom partiet förefanns dock delade meningar. Ungdomsförbundet och kvinnoförbundet påverkade framgångsrikt partiet att arbeta för en programrealisering och för utformande av en neutral – ibland med ansats till antagonistisk – religionsundervisning, där undervisning om kristendom skulle vara objektiv i den meningen att den skulle överensstämma med vetenskapens senaste rön och i förhållande till övriga religioner och livsåskådningar stå neutral samt vara utan spår av religiös kult. Det kristna förbundet sökte få de punkter strukna ur partiprogrammet, vilka gällde kyrkan och skolan. Somliga ivrade där för en konfessionell, andra för bibehållandet av en etisk-evangelisk kristendomsundervisning i linje med 1919 års undervisningsplan, där morgonandakten förutsattes intakt. Partiledningens hållning vid rekryteringen till partiets skolkommitté 1944 och ecklesiastikminister Erlanders hållning vid rekryteringen till skolkommissionen 1946 gynnade enbart ungdoms- och kvinnoförbundets linje och gav inte det kristna förbundet någon möjlighet till påverkan av partiets ställningstagande till samt utformning av kristendomen i skolan på nivå 3 inom skolkommissionen. Med enighetsnormens ifrågasättande till förmån för partinormen aktualiserades denna utveckling. Med enighetsnormens utbyte mot partinormen blev utvecklingen fullt synlig.

Det kommunistiska partiets liksom dess ungdomsförbunds hållning var trohet mot sovjetnormen. Även denna politiska gruppering utgick ifrån begrepp som den religiöst neutrala staten, men i dess negativa utformning, som uttryck för en demokratisk stat. Därmed avsågs ett genomfört marxist-leninistiskt samhälle skapat genom en starkt centraliserad statsmakt, där kyrka och stat inte en-

bart var skilda utan där kyrkan motarbetades med statliga medel. I praktiken avsågs att genomföra den religiöst antagonistiska staten. Religionen var en privatsak, men detta till trots var det samhällets angelägenhet att motverka dess spridning och i dess ställe forma människorna utifrån marxist-leninistiskt vetenskapligt bestämd livsåskådning utan prägling av religionens "fördomar". Som konsekvens för skolan var följaktligen en antagonistisk religionsundervisning uttryck för en i marxist-leninistiskt bestämd objektiv undervisning. Partiets existenshotade situation under enighetsnormens första tid omöjliggjorde dock all form av aktion i den nu för första gången aktualiserade frågan. Då enighetsnormen började ifrågasättas på nivå 2 och 3, fann partiet en öppning ur sin isolering. Partiet med ungdomsförbundets stöd valde att hävda sin partinorm i anslutning till socialdemokraternas som ett etappmål på väg mot det kommunistiska samhällets totala genomförande. Socialdemokraternas regeringsövertagande 1945 tolkades som ett steg i rätt riktning. En i socialdemokratisk mening neutral religionsundervisning kunde i samförståndets tecken godtas som en etapp på väg mot en antagonistisk religionsundervisning. Tendenser inom socialdemokratin bedömdes visa, att en sådan utveckling var möjlig.

Folkpartiet utgick från den kulturprotestantiskt grundade synen på den religiöst prefererade staten som förenlig med en liberal uppfattning om det demokratiska samhället. Partiet skilde sig sålunda i ideologisk utgångspunkt från de två tidigare partierna. I de konkreta formerna för relationen stat och kyrka liksom för kristendomen i skolan undvek man däremot preciseringar och programuttalanden, då meningsmotsättningar därom rådde. I programform uttalades endast partiets stöd åt ideella och religiösa krafter som uttryck för samhällsbevarande element. En etisk-evangelisk kristendomsundervisning och bibehållen morgonandakt i linje med 1919 års undervisningsplan uppfattades utifrån partiets kulturprotestantiska syn som förenliga med det demokratiska samhällets krav på religionsfrihet genom att den enskilde fick rätt till befrielse. Någon ideologisk demokratisering av skolan önskade man följaktligen inte. Partiets inriktning på skolreform gällde i första hand den ekonomiska aspekten.

Inom ungdomsförbundet förmärktes dock under hela 1940-talet, med genombrott under dess senare hälft, en avvikande uppfattning om innebörden i en liberal syn på det demokratiska samhället och på dess religionsfrihetskrav. Utgångspunkt här var den i positiv utformning religiöst neutrala staten, en syn som måste få konsekvenser för kristendomen i skolan: En neutral religionsundervisning i en kultfri skola. Utan att få officiell sanktion inom partiledningen och partiet artikulerades denna uppfattning även inom partiet under 1940-talets slut. Kringgående formuleringar från partiledningens sida och möjlighet till olika tolkning av skolkommissionens ställningstagande kunde nödtorftigt dämpa både en opposition inom partiet och angrepp utifrån angående partiets förment ändrade ståndpunkt. Följaktligen var den ideologiska aspekten av skolans reformering en för Folkpartiet ytterst känslig och för partisammanhållningen hotande fråga, vilken av partiledningen på allt sätt måste undvikas att bli profilerad vid

partiets skolpolitiska ställningstagande.

Bondeförbundets utgångspunkt, att staten gentemot religion och kyrka i samhället skulle inta en religiöst prefererad hållning, behölls och uttrycktes i det nya partiprogrammet 1944. Detta var förenligt med en demokratisk stat, då identiteten kristen och svensk på landsbygden genom dess mindre beröring av sekulariseringen, syntes vara intakt, något som de första krigsåren tycktes förstärka. Konsekvensen på skolans område blev därför att den etisk-evangeliska kristendomsundervisning, som praktiserades sedan 1919 års undervisningsplan, var och skulle förbli oförändrad. Partiet och dess ungdomsförbund var därom ense. Kvinnoförbundet hävdade dock att den religiöst prefererade staten, som ett adekvat uttryck för sin nära relation till kyrkan borde i skolan införa en konfessionell eller en förstärkt etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Denna diskrepens medförde, att medan parti och ungdomsförbund inte väntade eller anade någon förändring i kristendomens ställning i skolan, kvinnoförbundet desto mer energiskt bevakade utvecklingen i denna fråga. Normförskjutningen och normbytet på nivå 2 och 3 under 1940-talets första hälft accentuerade denna skillnad inom partiet. Kvinnoförbundet sökte, under 1940-talets andra hälft såväl genom skrivelser till skolkommissionen i dess helhet som genom "hearings" med partiets representant i kommissionen påverka skolutvecklingen. Kvinnoförbundets inställning och ansträngningar mötte föga anklang inom partiet men fann någon förståelse inom ungdomsförbundet. Partiets och partirepresentantens Ivar Persson mening förblev, att kristendomsundervisningen inte utsattes för någon förändring trots att kultinslaget i skolan stod under debatt. För dem gällde inte skolans demokratisering någon ideologisk aspekt, den gällde främst dess geografiska: jämställdheten mellan land och stad i skolhänseende.

Högerpartiet var i likhet med Bondeförbundet anhängare av en religiöst prefererad stat som förenlig med ett demokratiskt samhälle. Statens relation med kyrkan skulle bestå som ett uttryck för kristendomens betydelse i samhället och som bevarare av det nationellt kristna arvet. På skolans område förefanns inom partiet olika uppfattningar, vilken konsekvensen skulle bli för kristendomen i skolan. Att kult och skola var förenligt var samtliga överens om. I fråga om kristendomsundervisningen förefanns på ledande håll företrädare såväl för en konfessionell som för en – bibliskt eller humanistiskt förankrad – etisk-evangelisk kristendomsundervisning. När partiledaren Gösta Bagge under 1940-talets första hälft inom skolutredningen presenterade en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristendomsundervisning, kunde han därför inte heller i den ideologiska aspekten få odelad anslutning inom partiet. Med enighetsnormens alltmer ifrågasättande och slutliga ersättning på nivå 2 och 3 med en socialdemokratisk partinorm, växte inom partiet en opinion för att bemöta den pågående sekulariseringen. Detta tog sig uttryck i partiets handlingsprogram 1946, där kristendomen betonades som ledande princip för samhällsutveckling och skola. I det läget stannade de ledande inför en humanistiskt förankrad etisk-evangelisk kristen-

domsundervisning i Gösta Bagges och skolutredningens anda. Stöd för detta gavs från kvinnoförbundet, medan inom ungdomsförbundets ledning röster höjdes för ett accepterande av en neutral religionsundervisning. Detta var ett uttryck för den neutrala inställning till kristendomen partiet borde inta som konsekvens av sekulariseringens genombrott i efterkrigstiden. Uppfattningen att partiet snart stod ensamt om att bevara sambandet mellan kristendom och samhälle, i skolan realiserat i en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, förefanns parallellt med medvetenheten om att en ny syn på relationen kristendom och samhälle höll på att ta form även inom partiet. Därvid omöjliggjordes en effektiv aktionsplan riktad mot skolans ideologiska demokratisering, även försvårad av att partiets landsbygdsdominerande ledning, i likhet med Bondeförbundet, mer intresserade sig för skolans geografiska demokratisering. Partiets kristet ideologiska uppfattning, programmatiskt riktat främst mot det socialdemokratiska partiet, kom till föga användning i det praktiskt politiska handlande som skolfrågan gav anledning till.

Det blev slutligen och följaktligen oundvikligt att, inom den år 1946 tillsatta skolkommissionen, motsättningar gällande kristendomen i skolan uppstod mot bakgrunden av partiernas olikartade syn på kristendomen i det demokratiska samhället. Majoriteten av representanterna för det socialdemokratiska partiet med en neutral religionsundervisning stod i sin tolkning därav nära det kommunistiska partiets representant Knut Olsson med en antagonistisk religionsundervisning i en kultfri skola. Aktivt stöd för denna linje gav framför allt en av de två, socialdemokratiskt partianslutna, sekreterarna i kommissionen, Stellan Arvidson. vilket inte minst kom till uttryck i hans agerande inom expertrådet och som kommissionens ordkonstnär. Likaså kunde en av de två opolitiska medlemmarna, Märta de Laval, väntas stödja denna uppfattning. Dessa representanter hade majoritet inom kommissionen. Övriga partier var liksom kommunisterna företrädda med var sin representant. Bertil von Friesen, Folkpartiet, kunde mot bakrunden av svängningar inom parti och ungdomsförbund eventuellt förväntas lämna partiets utgångsläge, en etisk-evangelisk kristendomsundervisning, till förmån för en modifierad neutral religionsundervisning med bibehållen kultutövning, morgonandakten. Ivar Persson, Bondeförbundet, kontrollerades under kommissionsarbetet framför allt av partiets kvinnoförbund, vilket önskade återinförande av en konfessionell eller en förstärkt etisk-evangelisk kristendomsundervisning. Själv stannade han för en bibehållen etisk-evangelisk kristendomsundervisning med bibehållen kultutövning som ett mer realistiskt alternativ för kommissionens ställningstagande. Gustav Nilsson, Högerpartiet, företrädde partiets vaktslagning om en etisk-evangelisk kristendomsundervisning och kulthandling. Den opolitiske medlemmen Ingemar Düring, vilken liksom von Friesen icke protokollfört yttrade sig i kristendomsdebatten, kom i sitt slutliga ställningstagande att opponera mot den andra opolitiska medlemmen, Märta de Laval.

De skilda uppfattningarna täckte således en skala från företrädare för en reli-

giöst neutral demokratisk stat med en antagonistisk eller neutral religionsundervisning i en kultfri skola som konsekvens – över företrädare för en religiöst neutral demokratisk stat med en modifierad neutral religionsundervisning med bibehållen kulträtt eller etisk-evangelisk kristendomsundervisning i skolan – till företrädare för en religiöst prefererad demokratisk stat med en etisk-evangelisk kristendomsundervisning och självklar kulträtt som konsekvens. Bland den förstnämnda kategorin återfanns initiativtagarna till skolkommissionen, medan de till den mellersta eller sistnämnda kategorin hörande länge behöll sin förankring i skolutredningen och dess synsätt. Motsättningarna var oöverbryggeliga. Skolkommissionen kom att stå delad i två läger. I det ena dominerade socialdemokraterna med Alva Myrdal och sekreteraren Stellan Arvidson som markanta aktörer, jämte kommunistrepresentanten Knut Olsson. Det andra lägret bestod av övriga partiers representanter. De två opolitiska medlemmarna fördelade sig en i varje läger. Den förstnämnda fronten enades om vad man fann konsekvent utifrån den gemensamma grundsyn alla ansågs ha accepterat: en neutral religionsundervisning underställd en vetenskapligt objektiv prövning och neutral ståndpunkt i förhållande till övriga religioner och livsåskådningar. Skolans religiösa neutralitet krävde, att kristendomsämnet avskaffades på lågstadiet och integrerades med övriga orienteringsämnen, eftersom barnen förutsattes alltför omogna för att ämnet skulle kunna ges en objektiv utformning. Vidare skulle all form av kultutövning, till exempel i form av morgonandakt, förbjudas. Den andra fronten enades slutligen, på grund av konfrontationen, om en modifierad neutral religionsundervisning. Undervisningen skulle visserligen vara i sakligt avseende objektivt vetenskapligt oantastlig, men kristendomen, den religion som hade fäste hos majoriteten av folket, skulle ges en prioriterad framställning i förhållande till övriga religioner och livsåskådningar. Ämnet skulle bibehålla sin självständiga ställning även på lågstadiet. Morgonandakten skulle kvarstå som accepterad kulthandling i skolan.

Konfrontationens upplösning blev en dramatisk historia med en, med hänsyn till omständigheterna, oväntad utgång. Den socialdemokratiska decimeringen, genom att Erlander lämnat kommissionen utan ersättare för att bekläda statsministerposten, jämte Josef Weijnes och partikamratens Emil Näsström ställningstagande mot det socialdemokratiska alternativet samt slutligen Weijnes utslagsröst i egenskap av ordförande innebar, att den modifierade neutrala religionsundervisningen fick majoritetsställning och blev skolkommissionens slutliga ställningstagande. Minoriteten markerade i en särskild reservation sin avvikande uppfattning. Hur var en sådan utgång av händelseförloppet möjligt inom skolkommissionen?

Frontförkortningen möjliggjordes genom att kommunistpartiets representant i det socialdemokratiska alternativet såg ett steg på väg mot en slutlig lösning. Bondeförbundets och Högerpartiets representant, vilka samtidigt med sitt ståndpunktstagande hade deklarerat sin kompromissvilja, såg uppenbarligen inte någon avgörande skillnad mellan den modifierade neutrala religionsundervisning,

som sekreterarens skrivning gestaltade, och den traditionella etisk-evangeliska kristendomsundervisning man hade att försvara. Också 1919 års etisk-evangeliska kristendomsundervisning hade förutsatt objektivitet. – Att objektivitet 1919 innebar saklighet och inte neutralitet, tolerans för olika kristendomstolkning men inte likställighet mellan olika religioner och livsåskådningar, bortsåg man ifrån – Morgonandaktens kvarblivande i skolan tolkades som bekräftelse på kristendomens oförändrade ställning i skolan. Den motsatta fronten markerade dock tydligt i sin reservation, vad som avsågs med neutral religionsundervisning, och beskyllde därför majoritetsfronten för inkonsekvens i sitt ställningstagande. Folkpartirepresentanten avstod från en närmare precisering av innebörden i sitt ställningstagande. De två avvikarna från den socialdemokratiska linjen avgjorde utgången. Deras ställningstagande dikterades måhända även av personliga skäl men framför allt som uttryck för en bedömning av vad som var politiskt möjligt att genomföra – denna taktiska utgångspunkt för diskussionen angående kristendomen i skolan som särskilt skolkommissionens sekreterare, socialdemokraten Stellan Arvidson drev: Hur långt kunde man gå i den självklara och nödvändiga förändringen av kristendomen i skolan utan att frammana en reaktion som äventyrade skolreformen i dess helhet?

10.2.6 Partinormens deklination – 1948–50

Den politiska utvecklingen efter skolkommissionens framläggande av sitt betänkande arbetade för ytterligare reducering av åsyftade förändringar i fråga om kristendomen i skolan. Skolkommissionen var en frukt av den period under 1940-talet, när röst- och positionsmaximeringen samt sammanhållningen gjort den socialdemokratiska partinormen allenarådande på abstraktionsnivå 2 och 3. Valutakrisen 1947, det "kalla krigets" intåg, markerat genom Sovjetunionens inmarsch i Tjeckoslovakien och valutgången 1948, pekade mot att det socialdemokratiska partiet här behövde ompröva sin ställning. Kommunisternas positionsmaximering bröts till följd av vikande röstmaximering, deras stöd åt en regeringspolitik var även ur ideologisk synvinkel nu belastande. Socialdemokraterna fick vidkännas en, och i synnerhet med tanke på det stora antalet röstövergångar från det kommunistiska partiet, markerad positionsminskning i förhållande till Folkpartiet och Bondeförbundet. I det läget blev den socialdemokratiska partiledningen mer benägen att söka samverkan med annat parti, en återgång till 1930-talets situation då kompromissnormen var rådande på nivå 2 och 3. Även de socialdemokratiska representanter, vilka företrätt minoritetsuppfattningen angående kristendomen i skolan, drog konsekvenserna härav. Nu 1949 markerade man sin enighet med majoriteten – den kommunistiske representanten fann sig plötsligt ensam och övergiven – en procedur som troligen även underlättades av att idépionjären Alva Myrdal inte längre räknades till de kommitterades skara.

När skolkommissionens ordförande, Josef Weijne, i egenskap av ecklesiastikminister skulle på grundval av skolkommissionens förslag, skriva proposition

om den nya skolan, att föreläggas 1950 års riksdag, drog han konsekvenserna av remissvar och det nya politiska läget. Kommissionens majoritetslinje, en modifierad neutral religionsundervisning, omvandlades nu i propositionen till förmån för en etisk-evangelisk kristendomsundervisning i linje med 1919 års undervisningsplan. Därvid undveks politisk strid kring skolprogrammet. Även de, som inom det socialdemokratiska partiet varit missnöjda med majoritetslinjen, föredrog denna gång, trots större anledning att inte demonstrera sitt missnöje, ett vittnesbörd om det förändrade partipolitiska klimatet. Den socialdemokratiska regeringen, nu under kompromissnormens förtecken, framlade alltså 1950 för riksdagen ett skolreformförslag. Strävan att åstadkomma en ur samtliga aspekter demokratiserad skola tvingade på grund av väntade motsättningar till ett undantag: I fråga om kristendomen i skolan gjordes ett medvetet och tidsavvaktande avsteg från den hävdade objektivitetsprincipen, en princip härledd ur synen på den religiöst neutrala staten. I samförståndets tecken kunde därför, med undantag för Högerpartiet, varje parti i skolbeslutet som helhet se sin egen partinorms programrealisering:

Det socialdemokratiska partiet kunde med en kompromiss gällande kristendomen i skolan genomföra sitt handlingsprogram och sin skolkommittés syn på en ny, och ur ekonomisk, geografisk, pedagogisk aspekt och, med undantag för kristendomen i skolan, ideologiskt demokratiserad skola som en spegling av det demokratiska samhället.

Det kommunistiska partiet såg i skolbeslutet ett viktigt steg på väg mot det nya konsekvent socialistiska och klasslösa samhälle, som var det kommunistiska partiets mål; låt vara att slutprodukten för partiets del ur ideologisk synvinkel gav mindre utdelning än man haft anledning förmoda.

Folkpartiet såg den ekonomiskt jämlika och demokratiska skolan ta form.

Bondeförbundet kunde glädja sig åt en konkret framgång för sitt jämställdhetskrav gällande landsbygd och tätort.

Endast inom Högerpartiet fann skolprodukten inte odelad anslutning. De landsbygdsanknutna – i likhet med Bondeförbundet – kunde i skolprodukten se den geografiska demokratiseringen genomförd, de till stadsbebyggelse eller skola knutna såg en nivellering av det traditionella bildningsidealet. Partiet var i positionshänseende, till följd av ständigt vikande röstmaximering vid valen och till följd av brister i sammanhållningen, dock föga rustat för skolpolitisk strid.

10.3 Skolutredningarnas årtionde – resultat

Skolfrågan fick en politisk möjlig lösning år 1950. Partierna kunde samsas om gemensamma uttalanden om skolan, eftersom man kunde enas om att använda samma begrepp, trots att man därmed avsåg olika innehåll. Begrepp som de-

mokratiskt samhälle, demokratisk skola, objektiv undervisning är sådana exempel. En formell ideologisk enighet underlättade genomförandet av ett politiskt realiserbart skolprogram. Därvid doldes den reella motsättning, som rådde mellan, men även inom, de politiska partierna. Denna motsättning gällde huruvida staten som religiöst prefererad – konfessionellt eller kulturprotestantiskt grundad – eller som religiöst neutral – positivt eller negativt utformad – bäst motsvarade det demokratiska samhällsideal vilket samtliga partier sade sig hylla. Denna ideologiska deklination skapade i efterkrigstidens Sverige en, i förhållande till den ovan skildrade internationella utvecklingen, unik situation och gjorde en temporär återgång till en mellankrigslösning möjlig utan beaktande av den tids-, idé- och miljöförskjutning, som ägt rum. Denna deklination visade fram mot möjligheten även av en, ur samma internationella perspektiv, unik lösning av kristendomen i skolan under följande decennier.

11. Summary

11.1 Historic orientation

The 1940s' were a decade characterized by school inquiries and reports. It was during this particular decade that the foundations for a new educational system were laid. The Second World War, which was raging during the first half of the decade, contributed in no small terms to this new creation and occasioned a challenge to combat on the political-ideological arena—the totalitarian state versus the democratic state. In this existing context, the societal ideology of the day, endowed with Christian, humanistic traits, was strengthened within certain groups in the population while the demands for a new societal ideology became stronger and stronger in other groups. In the eyes of the latter, a democratic state could only be reconciled with a secularized humanistic societal ideology, based on liberal or socialistic principles. With a point of departure in this dissimilarity in fundamental vision, the parties ascribed different meanings to such concepts as democracy and religious freedom.

11.1.1 International perspective

The Swedish inquiry committees and commissions of the 1940s' must be viewed against a specific background, namely that the war period in the majority of European countries and the USA had provoked school and educational reforms or attempts at reforms. As a result of changes in the way of regarding the relationship State-Religion-Church, these educational reforms also entailed changes regarding Christianity in schools. This development was to branch out in different directions in different countries, depending on previous conditions and individual domestic politics.

11.1.2 Swedish perspective

At the beginning of the 1940s', the Swedish school was still characterized by the school decree of 1919, which took the form of a compromise on humanistic grounds between a secularized humanistic school and a Christian one, while society on the whole had undergone diverse transformations. The closed rural communities had been effectively shattered by the individualism of urban culture. Population increase was manifest and technology and automation had altered the fundamental conditions of life. Thus, the society of the 1940s' made other demands of its citizens than that of the 1920s', and this applied also to the education and teaching of the growing generation. The large litters of the war years accentuated the need for rapid decisions on effective measures. Compared with educational development in the rest of Europe and the USA, Sweden would seem to have lost the leading position it had possessed some 100 years previosly.

Up until the end of the First World War, the culture and school system of Germany were the accepted pattern to be followed in Sweden. However, developments in Germany during Hitler's term of office, combined with the definitive outcome of the war, no longer allowed Germany to act as the style-setter in Swedish educational development. The USA, with its comprehensive system of secondary education, particularly in its progressive form, and, to a certain extent, Great Britain with its 1944 Comprehensive Schools' Reform, provided Sweden with new prototypes on which it could model its schools. There very quickly reigned unanimity in political circles that educational reforms were necessary but there simultaneously existed a great deal of disagreement as to how these reforms were to be concretely realized.

11.2 The 1940s'—The decade of school inquiries and reports

The decade of educational reforms was initiated by the school inquiry committee appointed in 1940, which was a product of the coalition government then in power. The leader of the Conservative Party, Gösta Bagge, who was also the Minister of Educational and Ecclesiastical Affairs in the government, was the proposer of the committee and became its chairman. It was a committee composed of experts and thus did not reflect the parliamentary situation, i.e. the existing inter-party position. Laymen sat on an advisory committee. The objectives of the inquiry committee were to adapt the existing educational system to the demands of the new age and society. Ideologically, the school inquiry committee advocated a preservation of the union between Christianity and society, founded on basic enlightened Protestant views. Its wish was to act as an intermediary for and to better establish the national Christian cultural heritage vis-à-vis the generation which was growing up in the democratic society. In this particular respect, the inquiry committee advocated an ideological reformation of schools at large. Furthermore, it wished to bring about an economic, geographical and organizational democratization of schools in order to help every individual to rid himself of the barriers which hindered his optimal contribution in the service of society and which hampered his own development in the question of personal prospects.

The problematic nature of Swedish education during the 1940s' is thus intimately connected with political, social and economic changes in society. The principal aim of this thesis has therefore been to investigate the approach adopted by the political parties during the 1940s' towards Christianity in society and, more specifically, with regard to the educational problems encountered. The following grouping into periods is consequently of importance if one is to perceive general and educational developments in politics during the 1940

decade: The years 1940–42 were dominated by the unity norm. 1942–45 mark the questioning of the unity norm and the gradual appearance and growth of the party norm. The period 1945–48 reveals the hegemony of the party norm while 1948–50 marks the rise of the compromise norm at the expense of the party norm. Party-political action seeks to effect party realization. The latter is, however, dependent on several factors, such as vote maximization, the voter substratum, maximization of parliamentary influence, the position adopted by the party in relation to other parties and actual cohesion within the party itself. Furthermore, different levels of abstraction of the political school debate have been introduced, where level 1 refers to concepts and ideas, level 2 to the State, level 3 to state bodies, level 4 to the party level and level 5 to the body of voters. Se review in 2.4 and in 10.2.1.

11.2.1 The dominance of the unity norm—1940–42

The school inquiry committee was met on all political sides by an attitude of expectation during the course of the first two years of the 1940s'. The Social Democratic Party mainfested its complete lack of interest in th question and would have nothing to do with it. Nonetheless, a debate blew up on the needs for educational reforms in its journal Tiden, but no specific stand to the school inquiry committee was apparent. The Communist Party, which in 1938 had shown a certain amount of interest in a less extensive reformation of compulsory education, was excessively engaged in a struggle for its own survival in order to keep a close eye on developments on the educational front. The Liberal Party had, as in 1938, via the initiative of its party leader, affirmed its wish for a more extensive school reform. Thus, the school inquiry committee was greeted with satisfaction.

Each party, however, tended to colour the events which had taken place with its own special political intentions. Within the Farmers' Union, with its specific agrarian slant, there was certainly no lack of interest whereas the Conservative Party was characterized by schisms between rural and urban interests. As a consequence of which, they also displayed a lack of interest as regards the school inquiry committee. Faced with the imminent threat of war, all governmental parties were anxious to strengthen national unity and not to subject it to any unnecessary disturbances.

The youth leagues fo the Social Democratic and Liberal Parties reacted, at an early stage in the proceedings, towards tendencies which were already paramount in the directives entrusted to the inquiry committee. The Conservative Party's youth league, on the other hand, continued to extol the excellence of the inquiry committee. There appeared no visible reaction from the youth leagues of the Farmers' Union and Communist Party. Nevertheless, pressures from the youth leagues of the Social Democratic Party, Liberal Party and Conservative Party did not lead to any significant change in the official party line adopted by their respective parties.

The youth leagues which closely monitored Bagge's directives to the school inquiry committee differed in their attitude to, and interpretation of, the above-mentioned directives: that schools, apart from transmitting knowledge, should also be concerned with upbringing. The Social Democratic league agreed with the latter point but understood thereby an upbringing suitable for a democratic citizen, an upbringing founded on a secularized humanistic ethic, which was based on behaviouristic principles and free from every form of religious anchoring. The Conservative Party's youth league also asserted the upbringing role of education but its intention, reflecting that of Gösta Bagge, was geared to an education which was meant to create a national consciousness based on the Christian, humanistic ethic. The youth league of the Liberal Party, which was characterized by a constant schism between a Christian humanistic and a secularized humanistic ethic, opposed the expression "upbringing". In an attempt to protect the Liberal view of educational freedom, where a child had the right to demonstrate personal will and a choice of ethics, there grew severe opposition to the idea of the school's upbringing mission, which was regarded as a societal threat both to the home and to the individual.

11.2.2 The decline of the unity norm—1942–45

During the years 1942–43 the world-political situation had altered. It was clear that the fall of the Hitler empire was only a question of time. On the Swedish political front, this was reflected by the fact that criticism was levelled at the unity norm and more support was manifested towards the party norm. As far as education was concerned, this attitude came to its most vigorous expression in the Social Democratic Party. The latter's youth league, supported by the Social Democratic Union of Swedish Women, could now make itself heard in its criticism of the school inquiry committee. Simultaneously, the threat that had menaced the existence of the Communist Party abated and, together with its youth league, it now embarked upon a criticism of the inquiry committee. Within the Liberal Party and the Farmers' Union, the way was being paved for a shift to the party norm.

As regards the actual shift, the Conservative Party came in the wake of the other parties. With the appearance of this norm distinction, the Social Democratic and Communist Parties built a united front of criticism against the school inquiry committee, with the resultat that the remaining parties were obliged to tow the latter's line. The findings of the school inquiry committee, which started to appear during the first half of 1944, reinforced the individual parties' points of view.

An easing in the foreign situation gave the different parties the time and the opportunity to discuss the educational reform. Since the unity norm had been abandoned in favour of the party norm, political conflicts became more and more intense. In this particular respect, the Social Democrats were the earliest off the mark and the most thorough in the preparations for the post-war period.

In addition, they were afforded the support of the Communists, who, in the 1944 and 1946 elections, increased their vote and parliamentary influence maximization. Education was one of the areas where the new political situation had a decisive effect, the school question becoming, to a greater extent than previously, a matter of concern for all political parties. The over-representation in the educational sphere, which wartime had afforded the Conservative Party, becamee less and less tenable.

As regards the youth leagues and, to a certain extent, the women's federations, the new political climate meant that they had a greater chance of influencing their respective parties. This climate was especially distinct within the confines of the Social Democratic and Communist Parties, where specific educational programmes, which offered alternatives to the school inquiry committee, had been worked out. The Social Democrats, in particular, maintained the need for an organizational economic, pedogogical and ideological democratization, the Communists agreeing with the ideological democratization as a prerequisite to the achievement of the other aspects. In the Liberal Party, which had a good anchoring in the school inquiry committee via the fact that many of the committee's expert members were also members of the Liberal Party, the chances of achieving an economic school democratization were now deemed greater. Within the Farmers' Union, the general view was that the party had, after the initial findings had been put forward in 1944, found the party's previous demands met with, this being a direct reference to the geographic democratization of schools. Thus, the party's position towards the school inquiry committee became significantly positive. Within the Conservative Party, the influence of the youth league and the federations meant that the forces which had propagated for a school reform in a ideological, economic, geographic and ideological respect could now make themselves heard. Consequently, the Conservatives were forced to adopt an official party line, even if this could first take place almost two years after the other parties had done so.

In the 1944 elections, the parties gave the educational question greater emphasis than previously. Specific attitudes were, however, only adopted by the Social Democratic and Communist Parties, both of which maintained that a parliamentary commission was the only feasible manner of effecting a practical solution to the problem since the experts sitting on the inquiry committee had been unable to come to an agreement on vital questions.

11.2.3 The dominance of the party norm—1945–48

The unity norm was abolished at the end of the war in 1945. On level 2, this led to the removal of the coalition government. The dominance of the party norm and of the parliamentary position entailed a government with a Social Democratic majority, as a result of which a fresh initiative in the school question was expected. This initiative came to fulfillment with the appointment of the 1946 school commission. The chairman was Tage Erlander, at that time

Minister for Educational and Ecclesiastical Affairs, and he was succeeded within a short space of time by the new minister, Josef Weijne. As regards ideological aims and actual sitting members, there was a very close similarity between the Social Democratic school committee and the state-appointed school commission. The social democratic over-representation from the parliamentary point of view, strengthened by the representational debut of the Communist Party, demonstrated the possibility of the social democratic party norm dominating at level 3, the state school commission—an element in the struggle of the party to achieve programme realization. A manifestation of this political test of strength was the appointment of the 1946 school commission, which was done with the aim of evaluating the inquiry committee politically while it was still actively in power. Both continued to function parallell with each other until the dissolution of the inquiry committee in 1947. The 1946 school commission was, as distinct from the 1940 inquiry committee, appointed at the parliamentary level. There were now experts present on the commission in the capacity of an advisory body.

The polarization between, on the one hand, the Social Democratic and Communist Parties and, on the other, the Liberal and Conservative Parties and the Farmers' Union provided all the prerequisites necessary for an unsurmountable rift between the different party norms within the school commission concerning the educational question. Anxiety about such a state of affairs was soon seen to be completely unjustified in all areas, with a mild reservation for the question of Christianity in schools. An apparently concordant school commission was able to put forward a proposal for a comprehensive system of secondary education in 1948.

Why did the expected confrontation fail to make itself felt?

11.2.4 The decline of political confrontation

A prerequisite to the understanding of this thesis has been a time axis combined with a political ideological axis in order to elucidate educational politics during the 1940's. From this, one may draw a number of conclusions which answer the above question, i.e. the reason for the absence of a political ideologocal confrontation in the school question.

The degree of agreement within the school commission itself and the political parties as regards the school propositions was made possible by the fact that each separate party was able to interpret its own party programme into the propositions in some form or other. Bringing about a new school system was one in the same with providing an expression for party programme realization at level 3— a point of discussion prior to the elections and thus, vote and parliamentary influence maximization. The party could thus appear attractive in the eyes of the electorate. This process was facilitated by the fact that the ideological aspects of the educational reform only dominated in one specific grouping, viz. the Social Democratic and Communist Parties, while the Liberal

Party and the Farmers' Union saw the realization of other goals on their programme and the Conservative Party, which had maintained and ideologically divergent view to schools and education prior to 1946, did not persevere in this attitude after 1946. In addition, events were aided by the fact that there existed a formal similarity as regards terminology within all parties, without a subsequent awareness or need of accurately defining the contents of each respective interpretation. This was especially applicable to the complex concept of a democratic school with an objective form of education as an expression of a democratic society.

11.2.5 The point of confrontation—Christianity in schools

The political unity as regards schools and education was threatened in one particular area. The new school—a democratic school from economic, geographic, pedogogical, organizational and ideological points of view—caused a conflict of opinions on the theological level, concerning the consequences of the new school for the position of Christianity and the fashioning of religious instruction in school. The different parties had already adopted distinct attitudes to the question of the relationship between the State and religion in their original premisses. Therefore, this fact gave rise to varying decisions as regards Christianity in schools.

The different party-political views covered a whole gammut of opinions from those who advocated a religiously neutral democratic state with an antagonistic or neutral form of religious instruction in a school without any form of religious worship as a result—via advocates of a religiously neutral democratic state with a modified neutral religious instruction an worship rights retained or some form of ethical—evangelical religious teaching in schools—to those who advocated a religiously preferential democratic state with ethical-evangelical religious instruction and obvious worship rights as a direct consequence of the latter. Among the body of the first-mentioned category were initiators of the school commisssion while those who belonged to the second or third categories held on to their anchoring in the school inquiry committee and its way of thinking for a considerable length of time. Disparities were unsurmountable. The school commission was split down the middle into two camps. In the one, the Social Democrats, with Alva Myrdal and Stellan Arvidson as significant personalities and the communist representative Knut Olsson, dominated. The other camp comprised representatives of the other parties. The two politically unattached members each joined forces with one of the camps. The first-mentioned front agreed on what was found to be of consequence, commencing with the common fundamental view, which all were deemed to have accepted—a neutral religious instruction which was subordinate to a scientifically objective examination and a neutral standpoint in relation to other religions and beliefs. The religious neutrality of the school demanded that religious instruction be removed from the primary school syllabus and integrated with other informative

subjects, since children of that age were deemed too immature for the subject to be given an objective presentation. Furthermore, all forms of worship, e.g. morning prayers, should be forbidden. The other front finally agreed to a modified neutral religious instruction, as a result of the confrontation outlined above. Nonetheless, instruction schould be objectively and scientifically unassailable in an unbiased manner. However, Christianity, the religion which was so deeply rooted in the majority of the population, should be given priority vis-à-vis other religions and beliefs. The subject should retain its position of independence, even in primary schools. Morning prayers were to remain as an accepted form of worship in schools.

The disintegration of the confrontation was a dramatic episode with an, under the prevailing circumstances, unexpected outcome. The Social Democratic decimation, brought about by Erlander leaving the in order to fill the post of Prime Minister without appointing a successor, together with the attitudes adopted by Josef Weijne and his party colleague Emil Näsström concerning the social democratic alternative and finally, Weijne's casting vote in his capacity as chairman elect meant that the modified neutral religious instruction obtained a majority backing and was the final decision of the school commission. The minority made known its dissenting opinion in a special statement. One may ask oneself how such an outcome was possible in the school commission.

The front curtailment was made possible by the fact that the Communist Party's representative saw a way of achieving a final solution of the problem via the social democratic alternative. The representatives of the Farmers' Union and the Conservative Party, who had declared their willingness to compromise as they put forward their own attitudes, could undoubtedly not perceive any definitive difference between the modified neutral religious instruction, which the secretary's statement had delineated, and the traditional, ethical-evangelical religious instruction which it was their responsibility to defend. The ethical-evangelical religious instruction, outlined in 1919, had presupposed objectivity —the fact that objectivity in 1919 meant unbias and not neutrality, tolerance of different interpretations of Christianity but not equality of status between different religions and beliefs was beside the point. The retention of morning prayers in schools was interpreted as an affirmation of Christianity's unaltered status in schools. The dissenting front, however, clearly pointed out in its statement what was meant by neutral religious instruction and accused the majority of inconsistency in its adopted pose. The Liberal Party's representative refrained from giving a more exact explanation of the meaning of his attitude. The two dissentors from the social democratic line decided the outcome. Their opinions were perhaps also the result of personal convictions but, above all, an expression of what was judged to be politically viable—this tactical point of departure for the discussion concerned with Christianity in schools, which the secretary of the school commission in particular, the Social Democrat, Stellan Arvidson, brought up: How far was it possible to proceed in the obvious and necessary

alteration of Christianity in schools without causing a reaction which would jeopardize educational reforms as a whole?

11.2.6 The decline of the party norm—1948–50

Political developments after the school commission had produced its conclusions were aimed at a further reduction in the number of the above-mentioned changes proposed, with regard to Christianity in schools. The school commission was the fruit of the 1940s', a period when vote and parliamentary maximization, as well as cohension, had made the Social Democratic Party supreme on abstraction levels 2 and 3. The 1947 monetary crisis, the appearance of the "Cold War", marked by the entry of the Societ Union into Czechoslovakia, and the 1948 election results, pointed to the fact that the Social Democratic Party needed to reassess its position. The maximization of parliamentary influence on the part of the Communist party was shattered as a result of wavering vote maximization: their support of governmental policy at this time was also, from the ideological point of view, burdensome. The Social Democrats were obliged to suffer a decrease in parliamentary influence in favour of the Liberals and the Farmers' Union, this decrease being especially marked in view of the large number of vote transferences on the part of the Communist Party. As a result of this state of affairs, the Social Democratic Party became more and more inclined to seek co-operation with some other party, which was, in fact, a return to conditions in the 1930s' when the compromise norm ruled at levels 2 and 3. Even the Social Democrats who had advocated the minority opinion regarding Christianity in schools drew their own conclusions. Thus, in 1949, the majority obtained unanimous support and the Communist representative was suddenly left high and dry: this development was probably also facilitated by the fact that the idea-pioneer, Alva Myrdal, was no longer a member of the commission.

When the chairman of the school commission, Josef Weijne, acting as Minister for Educational and Ecclesiastical Affairs, was to write, on the basis of the school commission's findings, a proposition on the new school, which was to be read before the 1950 parliament, he viewed the consequences arising out of the submitted reports and the new political climate. The commission's majority line, a modified and neutral form of religious instruction, was now transformed into a proposal in favour of ethical-evangelical instruction, such as had existed in the 1919 educational curriculum. In this way, political set-tos about the educational programme were neatly avoided. Even those in the Social Democratic Party who had manifested their dissatisfaction with the majority line, preferred, on this occassion, despite greater reasons for doing so, not to demonstrate their dissatisfaction—an indication of the altered party-political climate.

The Social Democratic Government, now following the dictates of the compromise norm, thus put forward a proposal for educational reform to the 1950 parliament. The desire to bring about a school which was democratized in all possible respects, produced only one exception as a result of expected

differences of opinion—as regards Christianity in schools, a conscious and dilatory detour from the objectivity principle was made, a principle derived from a vision of a religiously neutral state. The Social Democratic Party could, via a compromise concerning Christianity in schoolds, carry out its programme. Thus, its own school committee's vision of a new, ideologically democratized school, from the economic, geographic and pedogogical points of view, could be achieved as a reflection of a democratic society, with the exception of Christianity of course. The Communist Party saw in the school decision an important step towards a new, consistently socialistic and classless society, which was also the goal of the party itself, although the final products of this decision from the ideological point of view gave less than one hand imagined they initially promised. The Liberal Party looked on at the formation of an economically equal and democratic school and the Farmers' Union could rejoice at a concrete success in its petitioning for equal rights for rural and urbal areas. Only in the Conservative Party did the decision cause a split. Those connected with rural areas within the party—as in the case of the Farmers' Union—could envisage geographic democratization, whereas those in urban areas perceived a levelling-out of the traditional educational ideal. As regards parliamentary influence, however, the party was poorly equipped for political combat, owing to constantly wavering vote maximization in elections and faults in party cohension.

11.3 The decade of school inquiries and commissions —Results

Educational questions attained a politically feasible solution in 1950. The parties were able to agree on general outline policies on schools, since unanimity was achieved by using the same terminology, despite the fact that different significances were alluded to. Concepts, such as democratic society, democratized schools, objective education are examples. A formal, ideological unanimity facilitated the carrying out of a politically feasible educational programme. Thereby, the real disparity which existed between and within the parties could be kept hidden. This disparity, viz. to what extent the State as a religiously preferential body, either confessional or enlightened Protestant, or a religiously neutral body, either positively or negatively realized, corresponded in the best possible manner to the democratic societal ideal, which all parties stated they favoured. This ideological decline created in post-war Sweden a situation which was unique as regards the above-mentioned international developments and paved the way for a temporary return to a solution which had existed in the period between the two World Wars. This occurred as if no attention had been paid to the shifts in time, ideas and environment that had taken place. This decline also paved the way for the possiblity of a unique solution to the question of Christianity in schools in later decades.

12 Bilagor

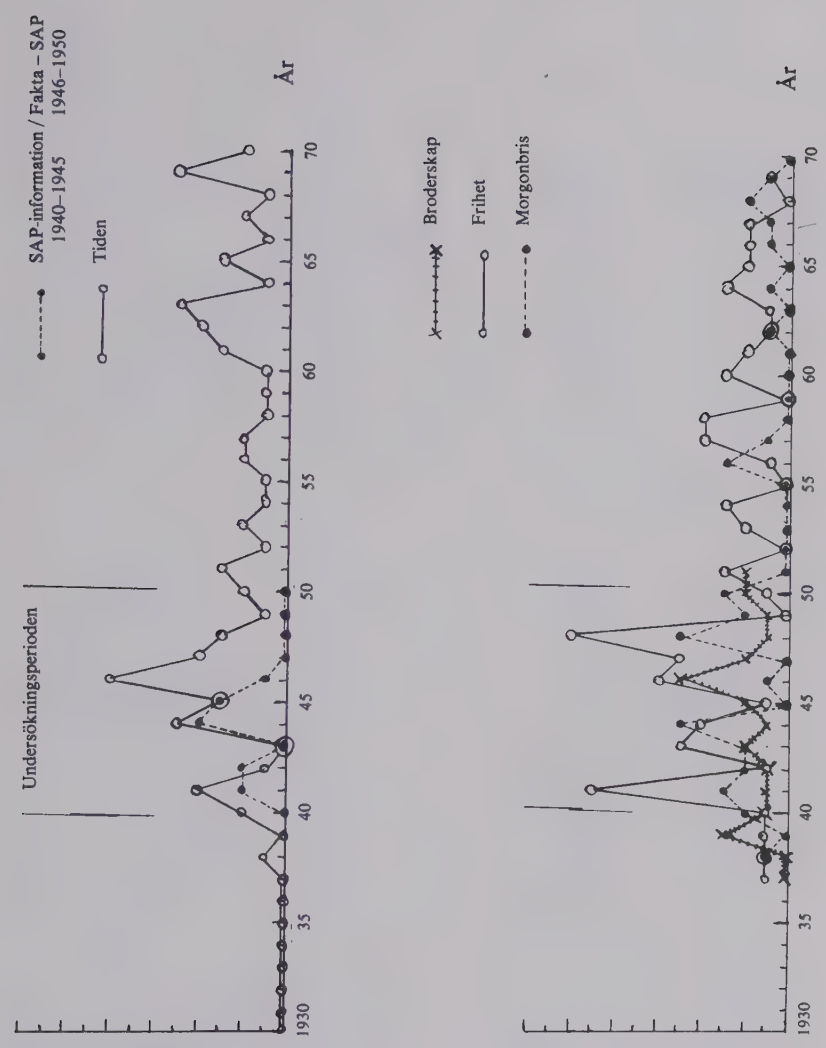
Antal artiklar om obligatorisk skola och gymnasium
Undersökningsperioden
SAP-information / Fakta – SAP 1940–1945 1946–1950
Tiden
Broderskap
Frihet
Morgonbris
År
1930
35
40
45
50
55
60
65
70
2
4
6
8
10
12

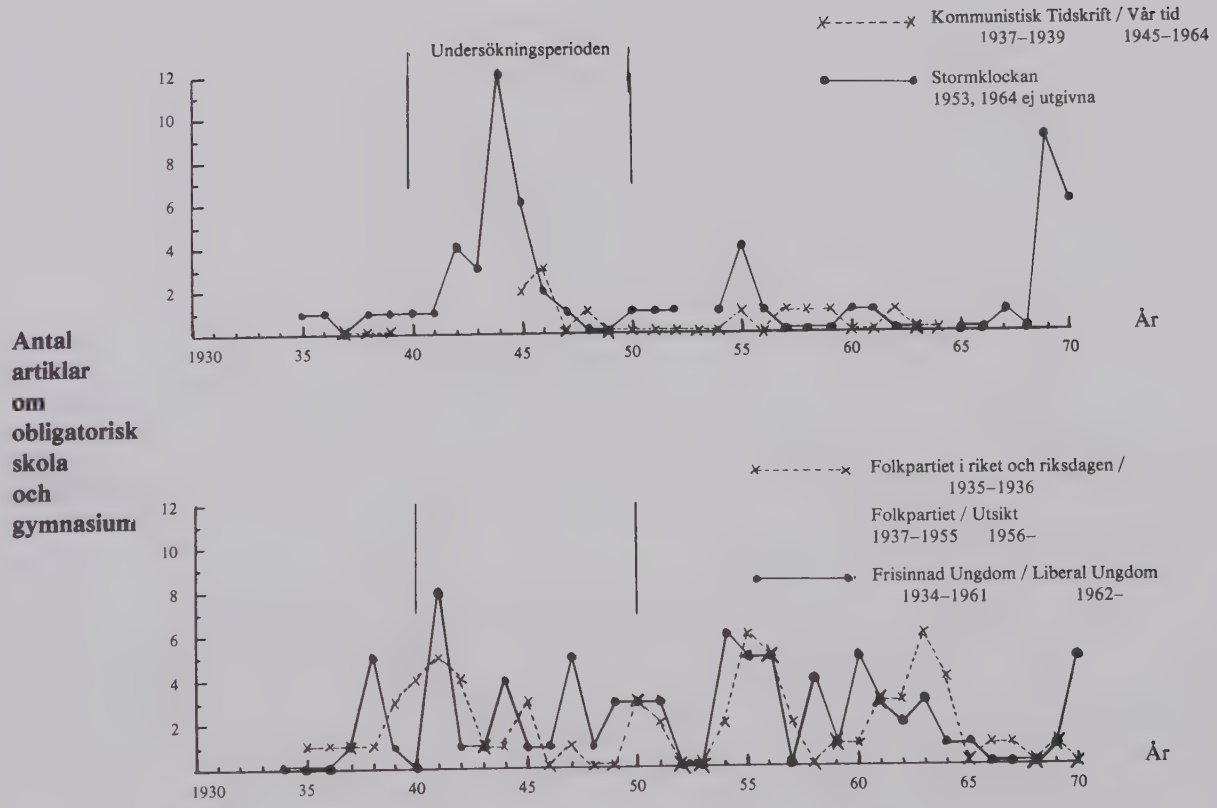
Kommunistisk Tidskrift / Vår tid
1937–1939
1945–1964
Stormklockan
1953, 1964 ej utgivna
Undersökningsperioden
Antal artiklar om obligatorisk skola och gymnasium
12
10
8
6
4
2
1930
35
40
45
50
55
60
65
70
År
Folkpartiet i riket och riksdagen /
1935–1936
Folkpartiet / Utsikt
1937–1955
1956–
Frisinnad Ungdom / Liberal Ungdom
1934–1961
1962–

Antal artiklar om obligatorisk skola och gymnasium

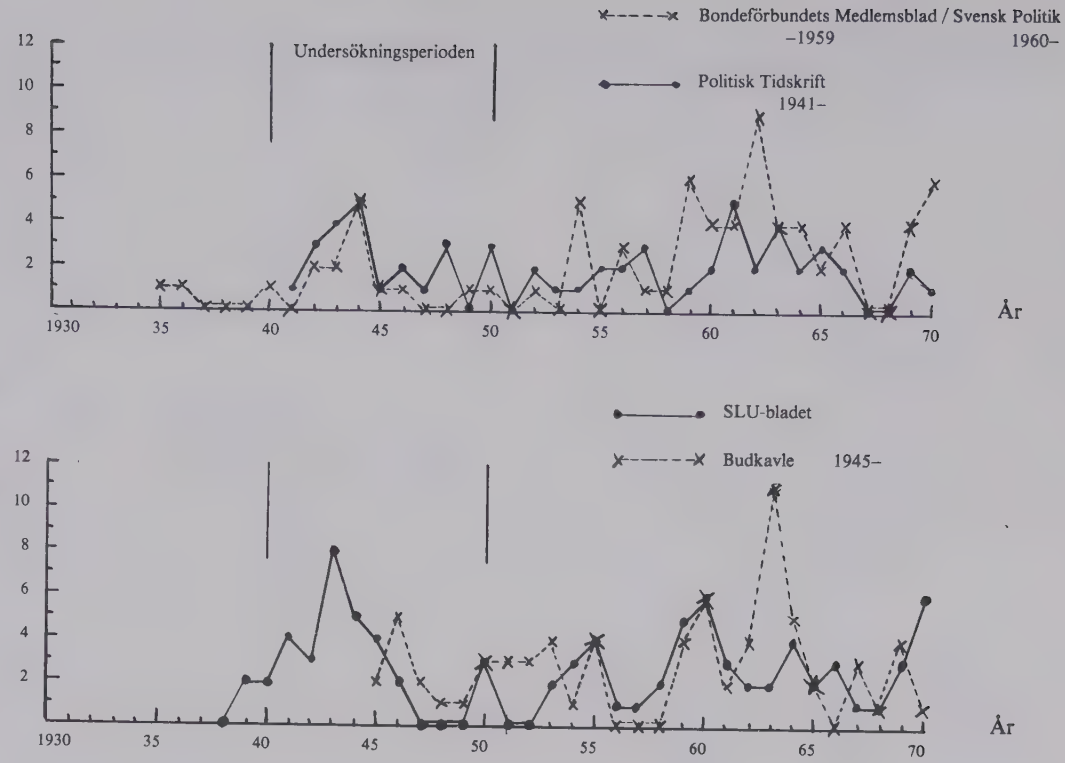

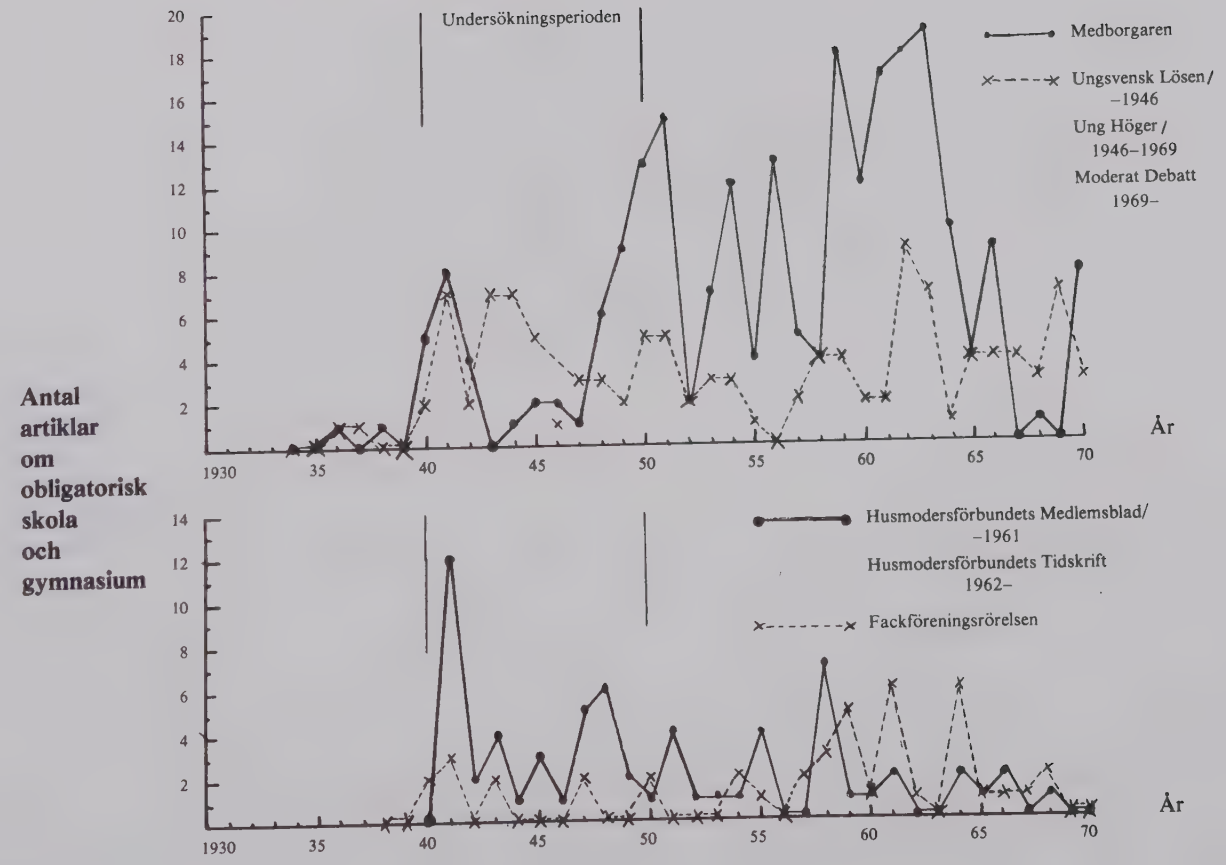
Antal artiklar om obligatorisk skola och gymnasium
Undersökningsperioden
Medborgaren
Ungsvensk Lösen / –1946
Ung Höger / 1946–1969
Moderat Debatt 1969–
År
Husmodersförbundets Medlemsblad/ –1961
Husmodersförbundets Tidskrift 1962–
Fackföreningsrörelsen
År

13 Noter

1.1 Tyskland

1. Ang begreppet kulturprotestantism, se Göransson 1974 s 10; Christensen & Göransson 1976 s 249, 268 f, 273.
2. Christensen & Göransson 1976 s 278 ff, 281 f, 286 ff, 298 ff; Göransson 1974 s 77 ff; Helmreich 1966 s 75 ff, 96 ff, 103 ff, 114 ff, 118 ff, 124 ff; Keim 1969 s 72 ff.
3. Helmreich 1966 s 150 ff; Göransson 1974 s 80 ff; Christensen & Göransson 1976 s 311 ff; Weber 1967 s 138 f, 139 ff, 143 ff; Schrey 1955 s 105 ff, 118 ff; Nørregaard 1948 s 46 ff; Göransson 1972 s 27 ff; Keim 1969 s 74 ff.
4. Christensen & Göransson 1976 s 316 ff; Helmreich 1966 s 202 ff, 212 ff, 231 ff; Göransson 1972 s 35 f; Keim 1969 s 77; Göransson 1974 s 83 f; Nørregaard 1948 s 97 ff; Weber 1967 s 146 ff, 212 ff, 225 ff; 238 ff; Schrey 1955 s 135 ff.
5. Christensen & Göransson 1976 s 327 ff; Helmreich 1966 s 265 ff, 281 ff; Schrey 1955 s 218 ff; Göransson 1972 s 37 ff; Göransson 1974 s 84 ff; Keim 1969 s 77 ff; Ruge 1961 s 112 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 205 ff.
6. Christensen & Göransson 1976 s 333 ff; Göransson 1974 s 84 f; Keim 1969 s 78; Helmreich 1966 s 315 ff; Schrey 1955 s 290 ff.

1.2 Frankrike

1. Christensen & Göransson 1976 s 37 ff, 52 ff; Holter 1956 s 13 ff; Bosworth 1962 s 279 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 325 f; Egidius 1965 s 52 ff.
2. Christensen & Göransson 1976 s 52 ff, 62 ff, 71 ff, 138 ff; Göransson 1974 s 100 ff; Holter 1956 s 25 ff, 63 ff, 82 ff, s 116 ff, 153 ff; Bosworth 1962 s 279 ff; Nørregaard 1948 s 19 ff; Egidius 1965 s 57 ff, 63 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 326 f; v Campenhausen 1962 s 86 ff; Weber 1969 s 30 ff.
3. Holter 1956 s 225 ff, 248 ff, 252 ff; Christensen & Göransson 1976 s 142 ff.
4. Christensen & Göransson 1976 s 150 ff, 157 f, 160 ff; Talbott 1969 s 179; Nørregaard 1948 s 91 ff; Bosworth 1962 s 279 ff; v Campenhausen 1962 s 90 ff, 96 ff, 106 ff.
5. v Campenhausen 1962 s 109 ff, 114 ff, 116 ff, 121 ff, 125 ff, 155 ff; Schneider 1963 s 64 ff, 89 ff; Egidius 1965 s 66 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 327 f; Christensen & Göransson 1976 s 167 ff; Bosworth 1962 s 279 ff, 309 ff; Göransson 1974 s 120 ff; Ruge 1961 s 109 ff.

1.3 England

1. Nørregaard 1948 s 164 ff; Cruickshank 1963 s 1 ff; Murphy 1959 s 1 ff, 67 ff, 228 ff, 258 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 347 ff; Curtis & Boultwood 1960 s 54 ff; Schrey 1955 s 306 f; Christensen & Göransson 1976 s 338 ff.
2. Curtis & Boultwood 1960 s 73 f, 75 ff, 162; Cruickshank 1963 s 14 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 347 ff; Schrey 1955 s 306 f; Nørregaard 1948 s 135 f; Christensen & Göransson 1976 s 356 ff.
3. Cruickshank 1963 s 113 ff.
4. Cruickshank 1963 s 137 ff; Curtis & Boultwood 1960 s 194 ff; Dent 1946 s 1 ff, 38 ff, 66 ff, 163 ff, 169 ff, 188 ff; Christensen & Göransson 1976 s 378 ff
5. Dent 1954 s 30 ff; Curtis & Boultwood 1960 s 197 ff; Schrey 1955 s 306 f; Nørregaard 1948 s 135 f, Ruge 1961 s 104 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 353 ff.
6. Cruickshank 1963 s 170 ff; Dent 1954 s 30 ff, 45.

1.4 Sovjetunionen

1. Nørregaard 1948 s 25 f; Schrey 1955 s 17 ff; Hunt 1960 s 41 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 293 f; Christensen & Göransson 1976 s 16 ff.
2. Nørregaard 1948 s 25 ff; Schrey 1955 s 17 ff; Bereday & Pennar 1960 s 3 ff; Hunt 1960 s 50 ff, 57 ff, 69 ff; Ruge 1961 s 144 ff; Bowen 1962 s 27 ff, 35 ff, 136 ff; Skolan i Sovjetunionen 1945: 1 s 3 ff; Volpicelli 1958 s 224 ff; Christensen & Göransson 1976 s 21 ff; Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 294 ff.
3. Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 296 f, 298 f; Christensen & Göransson 1976 s 31 ff; Ruge 1961 s 144 ff; Bowen 1962 s 188 ff; Hunt 1960 s 76 ff, 83 ff; Bereday & Pennar 1960 s 89 ff; Schrey 1955 s 244 ff; Volpicelli 1958 s 224 ff, 232 ff; Skolan i Sovjetunionen 1945: 1 s 15 f, 27.

1.5 USA

1. Mead 1967 s 262 ff; Gaustad 1973 s IX f, 1 ff; Christensen & Göransson 1976 s 415 ff; Keim 1969 s 21 f; Mann 1960 s 6 ff; Göransson 1974 s 56 ff.
2. Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 383 ff; Kilpatrick 1951 s 447 ff; Tegborg 1976 s 97 f.
3. Kandel 1957 s 65 ff.
4. Christensen & Göransson 1976 s 434 ff, 453 ff; Tegborg 1976 s 96 ff.
5. Christensen & Göransson 1976 s 453 ff; Tegborg 1976 s 96 ff; Handlin 1959 s 23 ff, 33 ff; Gaustad 1973 s IX ff; Keim 1969 s 37 f; Göransson 1974 s 58 ff.
6. Dewey 1941 s 121 ff, 136 ff; Myhre 1967 s 413 ff, 423 ff; Dewey 1951 s 594 ff; Childs 1951 s 440 ff; Kilpatrick 1951 s 447 ff; Schaub 1951 s 393 ff; Handlin 1959 s 33 ff, 45 ff.
7. Kandel 1957 s 4 ff, 31 f, 50 ff, 62 ff, 65 ff, 69 ff, 126 ff, 163 ff, 184 ff; Tegborg 1976 s 100 ff; Keim 1969 s 39 ff.
8. Göransson 1974 s 55 ff; Curti 1959 s 542 ff; Myhre 1967 s 438 ff; Tyack 1970 s 212 ff.

1.6 Sammanfattning

1. Sjöstedt & Sjöstrand 1965 s 85, 144, 171, 189, 241, 270; Egidius 1965 s 69; Myhre 1967 s 394 ff, 401 ff; Göransson 1972 s 38 ff; Göransson 1974 s 22 f, 67 f, 120 ff; Nørregaard 1948 s 164 ff; Ruge 1961 s 104 ff.
2. Som exempel härpå, se Husén 1962, förord.
3. För frågeställningens relevans, se Ruge 1961 s 141 ff.

2.3 Källor och litteratur

1. Torstendahl 1969 s 15 anför att riksdagstrycket för en idéhistoriskt inriktad undersökning är av mindre intresse. Hans stickprovsundersökningar hade visat att riksdagstrycket knappast bidrog med något nytt utöver det av honom använda partimaterialet. Torstendahls inriktning har ej varit att ge en funktionell idéanalys varför han ej, som denna avhandling, beaktat de närstående organisationernas material. Inte heller Lewin 1967 använder riksdagstryck i sin idéhistoriska framställning. Se även Molins bedömningar härav, Molin 1974 s 14.
2. Se därom Torstendahl 1969 s 193 f.
3. Algotsson 1975. Då författaren godhetsfullt låtit mig ta del av manus som låg färdigt ett par år dessförinnan har jag på ett tidigt stadium för min avdelning varit bekant med detta arbete.
4. Melander 1963.
5. Annerbo 1968.

2.4 Metod

1. Ang idéanalys, se t ex Vedung 1971 s 33 ff; Vedung 1974.
2. Med demokratisk avses här en stat där individens rätt till åsikts-, yttrande-, tryck-, förenings- och församlingsfrihet skyddas av staten och där individens åsikter påverkar statens utformande genom att folket deltar i den politiska beslutsprocessen. För synen på, för de olika definitioner av och för den vetenskapliga debatten kring demokratibegreppet, se Molin 1974 s 194; samt i sin helhet Lewin 1970.

3. Algotsson särskiljer i sin avhandling inte de båda förstnämnda aspekterna och synes därmed betrakta dem som identiska.
4. Se Algotsson 1975 s 17 ff.
Min terminologi avviker delvis från Algotsson avseende benämning och definition. Detta gäller bl a termen *konfessionell* (Algotsson s 18), termen *evangelisk*, där han inte observerat dess dubbla användning: "biblisk" (Algotsson 1975 s 18 not 5; 37 ff), motsats till t ex "romersk katolsk" (Dissenterlagskommittén SOU 1949:20 s 53) samt inte nog beaktat dess släktskapsförhållande till *etisk* kristendomsundervisning; termen *antagonistisk* (Algotsson *kritisk* religionsundervisning, som med hans användning snarare borde betecknas "kritisk kristendomsundervisning" då de av honom anförda exemplen uteslutande berör kristendomens framställningsform i kristendomsämnet).
5. För diskussionen, se Torstendahl 1969 s 193 f.
Det resonemang som jag för gällande partirepresentativitet gäller analogt partiets närstående organisationer.
6. Undantag utgjorde FP åren 1944–48.
7. Se vidare, Sjöblom 1968 s 56 ff, 60 ff; Gustafsson 1963 s 140 ff.
8. För begreppen partinorm och enighetsnorm ansluter jag mig till Molin 1974 s 349 ff, 369 ff; Åmark 1973 s 269 ff. Begreppen använda även av Zetterberg 1975 s 281 ff.
Begreppet kompromissnorm och dess definition har jag själv konstruerat för att få begreppsapparaten att gälla 1940-talet i dess helhet. Givetvis kan begrepp som personnorm, gruppnorm och organisationsnorm också införas. Dessa har dock en begränsad relevans för denna typ av undersökning.
9. För ytterligare diskussion kring dessa aspekter, se Sjöblom 1968 s 73 ff; Andersson 1969 s 13 ff; Molin 1974 s 339 ff. Även Ruin 1968 s 25 f har i huvudsak denna indelning. Till skillnad från ovanstående forskare, som relaterat dessa aspekter endast till partinormen har jag här velat peka på möjligheten till generell användning av aspekterna till samtliga av mig använda eller introducerade normbegrepp.
10. För nivågrupperingens princip, jfr Lewin 1967 s 77. Hans avhandling saknar metoddel och hans utkast till och ogenomarbetade nivåmodell är abrupt instoppad i avhandlingens innehållsliga kontext. Självklart omfattar nivå 4 fler "pressure-groups" än de politiska partierna. P g a avhandlingens begränsade format har behandlingen av dem fått anstå. Därvid syftar jag i första hand på de religiösa grupperingarna, vilka förhoppningsvis kommer att bli föremål för en separat framställning.

3.1 Bakgrund
1. Se 1 i dess helhet.
2. Moberger 1958 s 1 ff.
3. Moberger 1958 s 6 ff, 16 f, 21 ff, 24 ff; Alogtsson 1975 s 29 ff; Salqvist 1947 s 28 ff, 41 ff, 97 ff; Melander 1963 s 76 ff; Sörensen 1942 s 360 ff; Isling 1973 s 42 ff.
4. Bruce 1940 s 396 ff; Salqvist 1947 s 126 ff; Algotsson 1975 s 36 ff, 75 ff; Moberger 1958 s 100 ff; Isling 1973 s 48 ff.
5. Moberger 1958 s 115 ff; Algotsson 1975 s 124 ff, 176 ff.
6. Moberger 1958 s 149 ff; Salqvist 1947 s 140 ff, 198 f; Algotsson 1975 s 216 f; Bruce 1940 s 435 ff.
7. Undervisningsplan 1920 s 19 ff, 26 ff.
8. Moberger 1958 s 170 ff, 191 ff; Göransson 1974 s 12 ff; Salqvist 1947 s 152 ff, 198 ff; Algotsson 1975 s 216 ff. För duskussionen kring V Rydéns påverkan av 1919 års undervisningsplan, se Melander 1963 s 149 ff; Algotsson 1975 s 227 jämte not 7.
9. Algotsson 1975 s 228 ff; Salqvist 1947 s 216 ff; Melander 1963 s 155 ff; Bruce 1940 s 439 ff; Fredriksson & Hofsted & Paradis 1950 s 415 ff, 421 ff.
10. Melander 1963 s 171 ff; Salqvist 1947 s 239 ff, 253 ff, 263 ff, 267 f, 269 ff; Algotsson 1975 s 259 ff; Fredriksson & Hofstedt & Paradis 1950 s 437 f, 443 ff, 446 ff; SOU 1946:31 s 14 ff.

4.1 1940 års skolutredning

1. Annerbo 1968 s 13 ff. För skolutredningens arbete i sin helhet hänvisas förutom till Annerbo: Arrhén 1956 s 30 ff; Jüttner 1970 s 102 ff, 116 ff, 128 ff; Melander 1963 s 243 ff, 250 ff.
2. Annerbo 1968 s 20 ff; Meijer 1956 s 90 ff, 280 f, 317 f.
3. Utredningen erhöll följande sammansättning: Bagge, G, professor i nationalekonomi, statsråd, ledamot av andra kammaren, ordförande. Andræ, T I E, biskop, Linköping. Cardell, Karin, småskollärarinna, Göteborg. Dahr, Elisabeth, rektor vid kommunala flickskolan i Jönköping. Fredriksson, V A, överlärare, år 1942 folkskoleinspektör, Göteborg. Hjärne, U G, docent, Uppsala. Iverus, G H, rektor vid högre allmänna läroverket i Bromma. Jonsson, Sigrid, folkskollärarinna, år 1942 överlärare, Karlskoga. Jonzon, B A S, förste folkskoleinspektör, Stockholm. Karnell, N B, folkskoleinspektör, Luleå. Kolmodin, K M, rektor vid samrealskolan i Sundbyberg. Kärre, K undervisningsråd, Stockholm. Persson, N A, folkskoleinspektör, Simrishamn. Sandberg, F W E, kansliråd i ecklesiastikdepartementet, Stockholm. Wellander, E L, professor, Stockholm; SOU 1944; 20 s 5 ff. Personsammansättningen visade trots undvikande av politiskt aktiva en övervikt för folkpartianslutna, ingen socialdemokrat.
4. Annerbo 1968 s 16 ff, 30 ff; Jüttner 1970 s 110 ff, 146 f.
5. Annerbo 1968 s 25 ff, 30 ff.

Principskiss över skolutredningen:

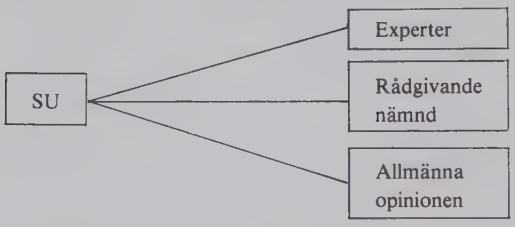

6. "Skolan i samhällets tjänst" SOU 1944:20 s 27 ff.
7. Se t ex Bagge 1941 i sin helhet.
8. SOU 1944:20 s 36 ff, 45 ff.
9. SOU 1944:20 s 45 ff. Även den fysiska och estetiska fostrans betydelse framhölls.
10. "Skolpliktstidens skolformer A" SOU 1946:11 s 241 ff, 251 ff. Utredningen anknöt gällande katekesen närmast till 1929 års kungörelse gällande tolkningen av 1919 års undervisningsplan. Utredningen framhöll att dess grundplan i stora drag motsvarade kyrkliga lärarförbundets till SU framförda synpunkter. I ett därpå kommande betänkande SOU 1946:15 s 41 ff, gav utredningen en detaljerad kursplan för bl a kristendomsämnet i enlighet med den tidigare framförda grundsynen. Att i detalj redogöra för denna är för denna avhandling av föga intresse. Även morgonbönens karaktär av andakt framhölls. "Skolpliktstidens skolformer B" SOU 1946:15 s 57 f.
11. "Skolans inre arbete" SOU 1946:31 s 7 ff, 14 ff. – 40-talets SIA-utredning! – "Skolan är ett betydelsefullt instrument för nationen. Genom uppfostran söker en nation klargöra och bestämma det slags kunskap och ideal, som skall ingjutas hos ungdomen. . . . Det bör dock icke förglömmas att det icke är allenast för samhället och staten som människan lever utan även för sig själv, för sin egen personlighetsutveckling, för sina närmaste, för sitt hem." (s 21).
12. SOU 1946:31 s 29 f.
13. SOU 1946:31 s 88, 97 f.
14. SOU 1946:15 s 54 f. Algotsson hävdar (Algotsson 1975 s 299 f) att SU betonade "ämnets konfessionella karaktär". Vad därvid avses framgår inte klart. Han har därvid bortsett från SU:s samband med 1919 års undervisningsplan och 1929 års tolkning därav samt synes förledd till detta genom okritiskt accepterade av SK:s syn på SU. SOU 1948:27 s 171 ff.
15. Kristendomsämnet tilldelades dock ej flera timmar än 1919 års undervisningsplan gjort, ett

uttryck för att inte bara detta ämne utan skolan som helhet skulle skapa den nya andan i skolan. SOU 1946:11 s 256f; SOU 1946:15 s 34ff.
16. Melander 1963 s 250f.

4.2 1946 års skolkommission
1. SOU 1948:27 s Xff.
2. SOU 1948:27 s IXff. Skolmissionen erhöll följande sammansättning:
Statsrådet Tage Erlander (SAP) ordförande, t f statsekreteraren Josef Weijne (SAP) vice ordförande, redaktören fru Märta de Laval (opol), professorn vid Göteborgs högskola Ingemar Düring (opol), ledamot av riksdagens andra kammare medicine licentiaten Bertil von Friesen (FP), förbundssekreteraren i SSU Hilding Färm (SAP), studierektorn fru Alva Myrdal (SAP), ledamot av riksdagens andra kammare lantbrukaren Gustav Nilsson i Göingegården (H), ledamoten av riksdagens första kammare fattigvårdsordföranden Emil Näsström (SAP), redaktören Knut Olsson (SKP), ledamöterna av riksdagens första kammare agronomen Ivar Persson i Skabersjö (BF) och fru Anna Sjöström-Bengtsson (SAP) samt ledamoten av riksdagens andra kammare sekreteraren Adolf Wallentheim (SAP).
3. Partimandatställning i riksdagen före valet 1946 var: 199 (SAP), 66 (H), 40 (FP), 56 (BF), 18 (SKP), 1 (utan beteckning). Medan det gick 28 riksdagsmän per representant i SK för socialdemokraterna gick det 54 riksdagsmän per representant i SK för Högerpartiet, Folkpartiet och Bondeförbundet sammantagna. Minst underlag för representation i SK hade kommunistpartiet. Meijer, som undersökt sambandet partiställning i riksdagen och partirepresentationen i utredningarna, konstaterar att under perioden 1945–1949 socialdemokraterna är något underrepresenterade utslaget på samtliga utredningar. Desto anmärkningsvärdare framstår den stora överrepresentationen inom skolkommissionen. Meijer 1956 s 81f.
4. SOU 1948:27 s XIIf.
Principskiss över skolkommissionen:

Någon undersökning angående SK liknande den om SU finns inte varför några precisa slutsatser t ex om expertrådets politiska sammmansättning och motiv till dess komposition ej varit möjliga att dra. En genomläsning av medlemmarnas namn ger dock vid handen att socialdemokraterna har, till skillnad från SU:s rådgivande nämnd, var väl företrädda. Däribland: Fritz Wigforss, Hildur Nygren Ulla Alm-Lindström, Hernfrid Bark, Gunnar Hirdman, Oscar Olsson, Edgar Sjödahl, Ivan Pauli, Nils Norman. Detta är särskilt utmärkande för den först uttagna gruppen. Endast en kontorist, en journalist och en urmakarmästare avvek i sin yrkesinriktning från ovan anförda yrkesgruppsföreträdare i expertrådet.
5. 1946 års SK A I:aa:1 Protokoll 28 jan 1946 RA
6. 1946 års SK F III:1 Handlingar rörande studier av skolväsendet i USA. RA Ang Ture Casserberg, se 5.2.1 not 22.
7. 1946 års SK A I:ab:1 Protokoll 19 febr 1946 RA. Mötet pågick 10–22 februari.
8. 1946 års SK A I:ab:3 Protokoll 22 febr 1946. Instämmanden gjordes av: rektor Sigurd Åstrand, adj Evert Carlholm. I opposition var rektor Karin Heimbürger.
9. 1946 års SK A I:ab:4 Protokoll 16 maj 1946 RA.
10. 1946 års SK A I:ab:4 den 19 nov 1946, bil till prot nr 48 RA. Uttalanden saknas från folkpartisten Bertil von Friesen, opolitiske ledamoten Ingemar Düring samt socialdemokraterna Alva Myrdal och Adolf Wallentheim.
11. Inflytandemässigt påverkades SK-ledamöterna även av de två sekreterarna, framför allt Stellan Arvidson, samt expertrådets avläsbara stämningar.
12. SOU 1948:27 s XVI.

13. För skolkommisionens arbete i sin helhet hänvisas till: Arrhén 1956 s 50 ff; Arvidson 1948; Egidius 1969 s 9 ff; Jütter 1970 s 146 ff; Melander 1963 s 250 ff.
14. SOU 1948:27 s 1 ff. "Den demokratiska skolans uppgift är således att utveckla fria människor, för vilka samarbetet är ett behov och en glädje". Demokratibegreppet framstår här med helt annat innehåll än hos skolutredningen, se 4.1.
15. SOU 1948:27 s 18 ff, 23 ff; Undervisningsplan 1920 s 26.
16. SOU 1948:27 s 146 ff.
17. Endast det nyintroducerade samhällskunskapsämnet gavs lika mycket utrymme bland de behandlade teoretiska ämnena.
18. SOU 1948:27 s 38, 171 ff.
19. SOU 1948:27 s 175 ff.
20. SOU 1948:27 s 503 ff.
21. Dahlbom 1948 s 7, 41. Särskilda utskottets utlåtande nr 1 1950 RC:28 s 184.
22. Algotsson 1975 s 300 ff; Melander 1963 s 252 ff; Dahlbom 1948 s 9 ff.
23. Reservanterna påtalar detta även i Särskilda utskottets utlåtande nr 1 1950 RC:128 s 184.
24. Underdånigt yttrande av 1946 års SK över DK:s betänkande. Proposition 100 23 febr 1951, Justitiedep T:1:21 RA. Undertecknare var Düring, de Laval, von Friesen, Färm, Nilsson, Näsström, Persson, Sjöström-Bengtsson, Wallentheim.

4.3 Jämförelse
1. Annerbo 1968 s 37 ff.
2. Ordet religionskunskap används SOU 1948:27 s 37. Ämnet behöll dock namnet kristendomskunskap något som reservanterna uttryckte sitt missnöje över.
3. Skolkommissionen hävdade att skolutredningen inte klart tagit ställning till objektivitetskravet i kristendomsundervisningen. Algotsson har i sin avhandling här, utan att kritiskt granska SK:s motiv till detta skrivsätt, instämt i detta synsätt. Vid en granskning av SU:s dokument kan man dock hävda att SU tagit ställning och därvid anslutit sig till en prefererad etisk-evangelisk kristendomsundervisning. För SK gällde det dock att påpeka oklarheter hos SU och så utan uppenbar kollisionsrisk anknyta till 1919 års undervisningsplan, där man lättare kunde tolka stöd för sin inställning i objektivitetsfrågan. Algotsson 1975 s 299.
4. Som exponent härför kan t ex ses skolkommissionens huvudsekreterare och expertrådsmedlem Stellan Arvidson. Att han personligen också påverkat skrivandet innehållsmässigt framgår t ex av följande. I kristendomsämnet ska ingå, inte bara kristendom utan icke-kristna religioner "bör få en jämförelsevis fyllig behandling. Samma förhållande bör gälla icke-kristen humanism och andra åskådningar". Att icke-kristen humanism särskilt uppräknas torde sammanröra med det faktum att Stellan Arvidson själv räknade sig som representant därför. Se Arvidson & Bohlin 1946 i sin helhet.

4.4 1943 års dissenterlagskommitté
1. SOU 1949:20 s 47 ff, jfr ang SU 4.1.
2. SOU 1949:20 s V f. Medlemmar från början var t f presidenten i kammarrätten H J Nordenskjöld, biskop Yngve Brilioth, riksdagsledamoten och missionsförbundsanslutne Gustav Mosesson (FP), prof och baptistsamfundsanslutne Gunnar Westin (FP) samt som sekr Gunnar Sundqvist. Utbyten och utvidgning av kommittén skedde vid skilda tidpunkter. De slutliga underskrivarna av betänkandet var H J Nordenskjöld, Nils Bodin, Verner Hedlund, biskop Gustav Ljunggren, Gustav Mosesson, Gunnar Westin samt som sekr Telemak Eliaeson.
3. Westin 1968 s 210 f.
4. Meijer 1956 s 80 ff; SOU 1949:20 s V, VII f, 47 ff.
5. SOU 1949:20 s V. Bl a tillfördes i kommittén 1946 de socialdemokratiska riksdagsmännen Verner Hedlund och – för de skatterättsliga frågorna – A J Bärg.
6. SOU 1949:20 s 47 ff, 56. Att i likhet med Algotsson hävda att DK:s kristendomsundervisning markant skilde sig från 1919 års undervisningsplan och 1940 års SU:s förslag finner jag intet be-

lägg för. Redan DK:s allmänt hållna synpunkter omöjliggör en detaljanalys som i sådant fall skulle krävas. Däremot betonar DK själv sitt samband med den traditionella linjen sedan 1919 och uttalar sig för en "historiskt orienterad kristendomsundervisning". Algotsson 1975 s 313 f.
7. SOU 1949:20 s 47 ff.
8. Underdånigt yttrande av 1946 års SK över DK:s betänkande. Proposition 100 23 febr 1951 s 2, Justitie dep T:1:21 RA. Se 4.2.

4.5 1950 års skolproposition
1. Proposition 70 1950 RC:6. En genomgång av samtliga remissvar ligger självklart utanför ramen för denna avhandling. En sammanställning av dem finns i SOU 1949:35. I övrigt hänvisas till Algotsson 1975 s 316 ff.
2. Marklund & Söderberg 1964 s 18 f.
3. Proposition 70 1950 RC:6 s 1,3. För skolpropositionens innehåll i sin helhet hänvisas till Arrhén 1956 s 81 ff; Jüttner 1970 s 177 ff.
4. Ang Gösta Bagges syn, se 4.1.
5. Proposition 70 1950 RC:6 s 44 ff.
6. Proposition 70 1950 RC:6 s 336 ff, 369.
7. Proposition 70 1950 RC:6 s 333 ff, 367 f.
8. Proposition 70 1950 RC:6 s 367 ff. Skolutredningen omnämndes ej i detta sammanhang. Reservanterna i SK:s förslag liksom DK:s förslag omnämndes i korthet.
9. Särskilda utskottets uttalande nr 1 1950 s 175, 184 f. RC:28. Av utskottets 24 medlemmar stod 5 bakom detta särskilda yttrande. Samtliga var socialdemokrater, varav två tillhört reservanterna också i skolkommissionen. (Wallentheim, Sjöström-Bengtsson). Utskottet i övrigt tillstyrkte propositionen i dess helhet.

5.1.1 Program
1. Program SAP 1923 s 2 ff.
2. Programrevisionen SAP 1943 s 12 f. Program SAP 1942 s 3 ff.
3. Lewin 1967 s 227 ff; Från Palm 1972 s 101 ff.
4. Programrevisionen SAP 1943 s 5 f; Program SAP 1942 s 3 ff. Program SAP 1945 s 3 ff.
5. Programrevisionen SAP 1943, s 59 ff. Detta förslag hade för att tillmötesgå denna grupp strukit punkten om statskyrkan. (s 5 ff). Kongressen beslutade dock om dess återupptagande i partiprogrammet.

5.1.2 Programrealisering
1. Kongressprotokoll SAP 1944, s 385 ff.
Arbetarrörelsens efterkrigsprogram 1945 s 2 ff, s 18 f, 115 ff. Punkt 16 i de 27 punkterna gällde undervisningssektorn. Kommittémedlemmar var: För SAP: Ernst Wigforss (ordf), Karl Fredriksson. För LO: August Lindberg, Gunnar Andersson, John Grewin, Oscar Westerlund. För SSKF Alva Myrdal. För SSU: Bertil Johansson. Experter: Gunnar Myrdal, Mauritz Bonow. Sekr: Richard Sterner. Bitr sekr: Gösta Rehn.
2. Säkra efterkrigsprogrammet 1946 s 3 f.
3. Från Palm 1972 s 105 f.
4. Ang beroendeförhållandet till Keynes har G Myrdal och E Wigforss i sina memoarer uttryckt avvikande uppfattning. Myrdal 1973 s 17 ff; Wigforss 1951 s 287 f. Jfr därom Lewin 1970 s 61 f; Landgren 1960 s 19 ff.

5.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Kongressprotokoll SAP 1940 s 36 f, 43 ff, se närmare 5.2.2. Kongressprotokoll SAP 1940 s 113 ff ang landsbygdens lika rättighet till utbildningsmöjligheter som tätorten. Inlämnad av Vreta Klosters arbetarkommun med instämmande från Flistads och Ljungsbro arbetarkommuner. Kongressmotioner SAP 1940:4, 22.

2. Tiden 1938: s 436 ff.
3. Art av Erik Wellander, "Bottenskola eller enhetsskola?" Tiden 1940: s 216 ff. Denne hade varit ledamot av 1924 års skolutredning, i 1927 års skolsakkunniga och i 1940 års skolutredning. Han representerade således den traditionella skollinjen i debatten. En motsatt uppfattning hävdades av överlärare Nils Helger i art "Enhetligt eller blandat skolsystem" Tiden 1940: s 339 ff.
4. Art "Demokratins skola". Tiden 1940 s 470 ff; art "Demokrati och realskoleutbildning" Tiden 1941 s 604 ff. Även inom Landsorganisationen förekom diskussion kring skolan. I ett par artiklar i Fackföreningsrörelsen påpekades att skolans orientering om samhället var otillräcklig. Någon plädering för en skolreform förekom inte. Bildningsorganisationerna stod bättre rustade att förbättra detta förhållande. Art "Samhällsutvecklingen och utbildningsbehovet"; art "Bättre utbildning i samhällsfrågor behövs". Fackföreningsrörelsen 1941 II s 445 ff, 469 ff.
5. Fransson 1941; s 10 ff, 24 f, 56 ff, 76 ff, 104 ff.
6. Art "Skolan och folket" SAP-information 1942: 1.
7. Olsson 1926 s 272 ff. Oscar Olsson, född 1877, lektor vid folkskoleseminariet i Linköping, 1919 – 1943 i ämnena modersmål och historia. Ledamot av 1:a kammaren 1913– 1948. Ledamot av riksdagens skolutskott 1927. Företog resor i England och Amerika. Olsson nämner att ecklesiastikminister Olof Olsson gett Oscar Olsson i uppdrag att företa en omfattande utredning av amerikanska skolsystem.
8. Olsson O 1943 s 7 ff, 59, 71 ff.
9. Fransson 1943 s 48 ff, 78 ff.
10. Partistyrelsen prot SAP; vu prot SAP 1940 – 1943 rulle 6, 26–28 ARA. Riksdagsgrupp prot SAP; förtroenderåd riksdagsgrupp prot SAP 1940–1943 SAP riksdagsgrp A.
11. Kongressmotioner SAP 1944: 12.; Kongressprotokoll SAP 1944 s 422 ff.
12. Kongressprotokoll SAP 1944 s 20 f, 425 ff. Partistyrelsen hade vid denna tidpunkt följande medlemmar: Per Albin Hansson, Torsten Nilsson, Gustav Möller, Ernst Wigforss, Richard Sandler, Albert Forslund, Zeth Höglund, Per Edvin Sköld, Richard Lindström, O W Lövgren, Karl Ward, Erik Fast, Harald Åkerberg, Elof Lindberg, Adolf Wallentheim, Allan Vougt, Conrad Jonsson, Bernhard Eriksson, Olivia Nordgren, Emil Olovsson, K J Olsson, Adolv Olsson, Helmer Molander, Olof Andersson, J A Fagerberg, Karl Sandgren, Hemming Sten, Karl Mäler.
13. Summerar vi Landsorganisationens uppfattning i skolfrågan, sådan den speglar sig i dess veckotidning Fackföreningsrörelsen åren 1938–1950, kan vi finna flera intressanta särdrag i förhållande till de socialdemokratiska organisationerna:
1. Intresset för skolfrågan är anmärkningsvärt ringa. Den allmänna socialdemokratiska inriktningen på demokratiseringen får visserligen stort utrymme men demokratikomplexet behandlar oftast och endast demokratin i arbetslivet.
2. Artiklar aktualiserar ofta kultursektorn utan att skolan innefattas. Den kulturella satsningen inom arbetarrörelsen anknyter föga till skola och skolreformer. Arbetarrörelsens egna kulturinstitut såsom, ABF, folkhögskolor och bibliotek står i förgrunden.
3. Proportionellt sett, i förhållande till den totala skolbevakningen, ges stort utrymme åt att presentera Sovjetunionens skolreform efter kriget – inte USA:s. Detta sker under samma tid som intresset alltmer inom socialdemokratiska organ knyts till skolkommissionens arbete. Fackföreningsrörelsen går med tystnad förbi skolkommissionens huvudbetänkande 1948.

Förklaringar till dessa särdrag kan också skönjas:
Fackföreningsförelsen representerade de s k arbetarna och deras fack. Deras inriktning på praktiskt yrkesliv gjorde, att skolutbildning utöver den traditionella folkskolan var av föga intresse. Demokratin gällde för dem mera nära ting är utbildningens område. Denna yrkesinriktning förklarar också varför den sovjetiska skolmodellen gavs ett så stort utrymme och framställdes som ett mönster för svensk skolutveckling.
Den reserverade hållningen grundade sig också på en misstro mot det förhandenvarande samhället och på ett självtillräcklighetens förtroende för den egna folkbildningen. En demokratiserad, dvs en gemensam utvidgad skola, ansågs kunna få en utarmande effekt på sammanhållningen inom arbetarrörelsen. Fackföreningsrörelsen 1937–50.

14. Kongressprotokoll SAP 1940, 1944, 1948. Samma förhållande inträffade även gällande punkten om statskyrkan där partistyrelsen likaledes stod delad. Se 5.2.2.
15. Verksamhetsberättelse ABF 1943–1944. Wallentheims engagemang i skolfrågan utläses även av förtroenderåd prot SAP riksdagsgrupp 10 febr 1944 där han meddelade sin plan att sammankalla till en konferens gällande skolans område. SAP riksdagsgrp A.
16. Partistyrelsen prot SAP 16 jan 1944 § 8, 5 nov 1944 § 37 ARA. Vu fick i uppdrag att verkställa beslutet: Vu prot 17 nov 1944 § 155; 21 dec 1944 § 165; 7 febr 1945 § 5 ARA. Se även Framtidens skola 1947 s 6.
17. Art "Motioner till partikongressen" SAP-information 1944:4. Stockholms arbetarekommuns motion nr 12 ang en socialdemokratisk skolkommitté.
18. Art "Den kommunala skolpolitiken". SAP-information 1944:21–22.
19. Art "Läxförhör och karaktärsfostran". Tiden 1944 s 13 ff. Om Boalt med orden "inte gjort tillräckligt allvar av "avser att kritisera SU:s och Bagges fasthållande vid kristendomens fostrande betydelse framgår inte av artikeln.
20. Art "Skolreformförslaget i England". Tiden 1944: s 160 ff. Artikeln visar på det stora intresset för de anglosachsiska skolsystemen: "De stora engelska skolreformerna kommo 1870, 1902 och 1918."
21. Olsson O 1944 s 3 ff.
22. Idéerna och framtiden 1944 s 139 ff. Ture Casserberg skrev detta avsnitt.
23. Olsson 1945 s 8, 54 ff, 70 ff, 118 ff.
24. Art "Demokratins medborgarskola" Tiden 1945: s 207 ff.
25. Framtidens skola 1947 s 6. Övriga medlemmar i kommittén var: O W Andersson, Hernfrid Bark, Karl Bergström, Bertil Johansson (SSU), Per Nyström, Ivan Pauli, Josef Weijne, och Per Åsbrink.Endast vissa av dessa hade dock mer än periodiskt deltagit i sammanträden och slutlig utformning. Josef Weijne endast under den första tiden innan utnämning till statsekr. Detta visar ännu mer Alva Myrdals, Oscar Olssons dominerande inflytande. Stellan Arvidson invaldes inte trots sitt agerande under kongressen. Möjligen berodde detta på att han vid denna tidpunkt ännu uttalade sig mot enhetsskolan till förmån för realskolan där "begåvade" och inte "idioter" eller halvidioter" skulle gå. Kongressprotokoll SAP 1944 s 137.
26. Partistyrelsen prot SAP 18 juni 1945 rulle 6 ARA. Per Albin Hansson yttrade: "Det är givet att vi får pröva koalitionsfrågan och att vi inte under alla omständigheter kan neka de arma stackarna (Bondeförbundet) att vara med om att bilda regering". Tanken föll dock, mycket p g a oviljan mot hr Rubbestad.
27. Art "Den inre skolreformens strategiska betydelse" Tiden 1946: s 205 ff.
28. Partistyrelsen prot 9 okt 1946 rulle 6 ARA. R Lindström ansåg det oklokt att partiet som tidigare försummat undervisningsområdet nu skulle förflytta en man som där ville uträtta något.
29. Erlander 1973 s 230 f. 232 ff. Delvis bygger jag denna del av framställningen på memoaruppgifter. Uppgifternas riktighet förstärks dock av t ex partistyrelsens protokoll 20 april 1947. Där yttrar Adolf Wallentheim att partiets skolkommitté länge haft sitt skolprogram färdigt, men ej låtit trycka det p g a att man ville låta skolkommissionen först få fast mark under fötterna. Nu 1947 ansåg man att tryckning kunde ske då SK:s arbete kommit långt. Erlander var dock tveksam till tryckning, då detta kunde uppfattas så att partiet misslyckats med att vinna gehör för sina åsikter i SK. Partistyrelsen prot 20 april 1947 § 9 ARA. Vidare talar den omständigheten att man till skolkommissionen ej valde någon efterträdare till Tage Erlander, för den bedömningen att partiets intentioner i skolreformen redan var förankrade och enighet om principer förefanns så att en socialdemokrat mindre i SK inte betydde något. Att Erlander snabbt lyckades ena alla i SK talar också von Friesens tal inför FP:s kvinnoförbund, se 7.4.2 Ett intressant källkritiskt och psykologiskt problem yppar sig när Erlander i sin memoardel vill föringa sin roll och framhäva Josef Weijne, något som saknar stöd i tillgängliga källor. Vad har här dikterat Erlanders positionstagande år 1973 till det som utfördes 1946? Detta kan jämföras med den motsatta tendens Gustaf Andersson intar i sina memoarer när han beskriver sin egen insats 1938 som grundläggande för hela skolutvecklingen på 1940-talet. Vad har dikterat hans positionstagande? Andersson 1955 s 194 ff. Vill

Erlander i ljuset av eftervärldens begynnande dom och seendet av dess konsekvenser söka undkomma domedagens straff? Sökte Andersson, då han hos somliga i eftervärldens jämförelse stod tillbaka för sin efterträdare Bertil Ohlin, påvisa hur framsynt han i själva verket varit?
30. Se 12 Tiden,
31. Också SAP-information, som 1946 uppgick i Fakta – SAP fann ingen anledning att kommentera skolfrågan efter 1946. Se 12 SAP-information/Fakta -SAP.
32. De artiklar som skrevs var: av Oscar Olsson "Progressiv uppfostran i Amerika. Beviset för dess överlägsenhet" Tiden 1948: s 25 ff; av Gustav Lindberg "Positivt och negativt i skoldebatten" 1948: s 49 ff; osign art "Klarsignal för skolreformen" 1949: s 188 f; "Kring skolreformen" 1947: s 582 ff.
33. Art av Josef Weijne, "Kring skolreformen". Tiden 1947: s 582 ff. Weijne beskrev tillsättningen av SK på följande sätt: "man borde aktivisera arbetet för en skolreform". Det var Bagges avsikt att expertutredningen (SU) skulle följas av en parlamentarisk utredning (SK) förklarade Josef Weijne. Detta utgör dock inte förklaring till det förhållandet att SK tillsattes ännu innan SU slutfört sitt arbete. Förklaringen härtill torde snarare ligga i den omständigheten att SU bedömdes vara mindre tillfredsställande ur socialdemokratisk synpunkt. Med socialdemokratin ensam i regeringsställning var det helt naturligt att SK tillsattes utan att invänta SU:s slutomgång.
34. Framtidens skola 1947 s 3 ff, 46 ff.
35. Kongressmotioner SAP 1948: 11; Kongressprotokoll SAP 1948 s 89 ff. Ang Dewey, se 1.5.

5.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Kongressprotokoll SAP 1940 s 36 f, 43 ff. Inlämnad av enskilda, Gustav Brodd och Markus Sjödén, till delar med avstyrkande från Uppsala arbetarekommun.
2. Art "Socialism och uppfostran" Tiden 1938: s 436 ff.
3. Brandt 1939 s 3 ff.
4. Fransson 1941 s 11, 25, 38 ff. Jfr 5.2.1.
5. Samma förändrade synsätt gällande relationen socialism – kristendom och behovet av kristendomen inför de krafter som hotar demokratin framkommer hos den socialdemokratiske riksdagsmannen Fredrik Ström i tal samlade och utgivna i bokform: Ström 1942 s 59 ff, 87 ff, 100 ff, 110 ff.
6. Fransson 1943 s 48 ff. Jfr 5.2.1.
7. Olsson O 1943 s 81 ff, 97 ff.
8. Programrevision SAP 1943 s 3, 28, 30, 61.
9. Kongressprokoll SAP 1944 s 50 ff motion 2 enskild, Alfred Olsson Solna; motion 3 Kvarnsvedens arbetarekommun. Kongressmotioner SAP 1944:2, 3.
10. Kongressprotokoll SAP 1944 s 31, 130 ff. Program SAP 1944 s 9.
11. Kongressprotokoll SAP 1944 s 174 ff, 186 ff, Program SAP 1944 s 10.
12. Art "Kristendomen och samhället" Tiden 1944: s 476 ff.
13. Tiden 1945: s 611 ff.
14. Art "Om kristendomsundervisningen som moralgrund". Tiden 1946: s 232 ff.
15. Art "Samvetet, kristendomsundervisningen och de sociala vanorna". Tiden 1946: s 539 ff.
16. Art "Kristendom och frihet" Tiden 1946: s 616 ff.
17. Art av Berndt Gustafsson "Samvetslös kristendomsundervisning". Tiden 1947: s 299 ff.
18. Se 5.2.1; 4.2.
19. Framtidens skola 1947 s 16, 50 ff.

5.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Jfr 6.3.1 not 1.
2. Kongressprotokoll SSU 1937 s 164 ff. Kongressens beslut var föranlett av en motion med dessa krav från Stockholmsdistriktet. Förbundsledningen fann ingen anledning till åtgärder, men kongressens majoritet genomdrev, mot förbundsledningens passivitet, motionens krav. Motion nr 30 "Undervisningsväsendets demokratisering". Sehlstedt förbundsordf sedan 1940.

3. Förbundsstyrelsen prot SSU 22–23 maj 1941 § 16 ARA. Myrdal 1941 särskilt dess kap "Uppfostran i samhällets mitt". Boken uppmärksammades med recensioner i en mängd olika tidskrifter.
4. Osign ledare Frihet 1941: 11.
5. Ledare sign Sdt (Ossian Sehlstedt) "Förbundsstyrelsen beslutar aktion i skolfrågan". Frihet 1941: 12.
6. Förbundsstyrelsen prot SSU 22–23 maj 1941 § 16 ARA.
7. Förbundsstyrelsen prot SSU 22–23 maj 1941 § 16 ARA. John Landgren hade förbundsledningen räknat som en av sina egna skolexperter. Hans skepsis gentemot aktion gjorde honom dock mindre användbar. Förbundsledningen kom i fortsättningen att satsa på andra personer i de olika insatser som skulle komma att besättas.
8. Förbundsstyrelsen prot SSU 22–23 maj 1941 bil 7 ARA.
9. Art "Skolan och folket" Frihet 1941: 12. En annan av artiklarna i temanumret utgörs av en rapport från experimentskolan Olofsskolan i Stockholm. Dess rektor förklarade att "de svenska skolornas huvudfel är deras lärdomssnobberi . . . Skolkursen blir viktigare än lärjungen. De högre svenska skolorna förbereder inte sina elever för livet utan för – universitet". Art "Skolan som skapar skapande människor". Frihet 1941: 12. Med ett beklagande nämns att skolan nu måste läggas ner p g a indraget statsunderstöd.
10. Vu prot SSU 17 juni § 3 h, 10 sept 1941 § 3 c ARA.
12. Skolan och folket 1941 s 3 ff.
12. Skolan och folket 1941 s 19 ff, 30 ff. Inledningsföredraget av Alf Ahlberg betitlades "Våra skolreformer i historisk belysning". Hirdmans ämne bar rubriken "Demokratins skola och demokratins ungdom" – en rubrik Alva Myrdal gett sitt tilltänkta föredrag.
13. Hirdmans ämne bar rubriken "Demokratins skola och demokratins ungdom."
14. Skolan och folket 1941 s 57 ff.
15. Skolan och folket 1941 s 64 ff.
16. Skolan och folket 1941 s 72 ff, föredraget hölls av överlärare Arthur Klum.
17. Skolan och folket 1941 s 85 ff.
18. Skolan och folket 1941 s 110 ff. Conrad Jonsson, redaktör för den socialdemokratiska tidningen Folket i Eskilstuna, socialdemokratisk riksdagsman och medlem i partistyrelsen.
19. Skolan och folket 1941 s 120 ff. Det är av intresse att notera att SOU 1974: 53 s 231 ff. Skolans arbetsmiljö – Betänkande avgivet av Utredningen om skolans inre arbete – SIA, gett dessa Sehlstedts uttalanden konkretion.
20. Vu prot SSU 15 okt 1941 § 3; förbundsstyrelsen prot 22–23 maj 1941 § 16 ARA.
21. Art av Ossian Sehlstedt Frihet 1941: 16. Det omnämndes även att ungsvenskarna (Högerns ungdomsförbund) på sin rikskonferens uttalat sig i skolfrågan. Detta uttalande låg dock i nära anslutning till ecklesiastikminister Bagges, vilket av Sehlstedt bedömdes som traditionellt och mindre fördomsfritt.
22. Art "Demokrati också i morgon?" Frihet 1941: 17.
23. Ledare sign O J "Cannie Morris Turnipseed beskriver demokrati". Frihet 1941: 20.
24. Art "Demokratins skola under debatt" Frihet 1941: 21.
25. Art av Ossian Sehlstedt "Skolan och folket" SAP-information. 1942: 1.
25. Frihet 1942: 5. Som medverkande vid en skolkonferens i Jönköping nämns Evald Fransson, Oscar Olsson, Ossian Sehlstedt. Vu prot SSU 5 nov § 31; 5 febr 1942 § 3; 17 april 1942 § 3 ARA.
26. Vu prot SSU 10 dec 1942 § 3 p. Ossian Sehlstedt meddelade att Alva Myrdal förmärkt god respons på SSU:s utspel i skolfrågan 1941. Hon önskade nu få till stånd ett sammanträde mellan intresserade parter för att få skolutredningen utökad. Vu beslöt att låta sig representeras vid ett sådant sammanträde.
27. Ledare sign Sdt "Demokratins skolor" Frihet 1943: 8. Innebörden i "objektivitet" preciseras ej.
28. Kongressmotioner SSU 1943 s 30 ff. Art "Motioner inför förbundskongressen" Frihet 1943: 13.

29. Vu prot SSU 9 nov 1943 § 31, Berättelse SSKF 1943 s 33 ff. ARA.
30. Art "Herr Bagge som skolreformator". Frihet 1944: 16.
31. Förbundsstyrelsen prot SSU 1–2 april 1944 § 5 ARA.
32. Vu prot SSU 17 jan 1945 § 3.6.
33. Förbundsstyrelsen prot 10–11 mars 1945 § 5, bil ARA.
34. Gösta Bagge efterträddes i SU den 15 dec 1944 av professor Georg Andrén. Dessförinnan hade Gösta Bagge avgått som ledare för högern och ur samlingsregeringen den 9 dec samma år. Hans efterträdare blev Fritiof Domö. Samlingsregeringen som tillkom den 13 dec 1939 upphörde den 31 juli 1945.
35. Kongressmotioner SSU 1946 s 90 ff. Demokratisk i avseende på rekrytering, oberoende av ekonomi och geografi i avseende på kursinnehåll, elevinriktning och samhällsinriktning.
36. Ledare av Frans Nilsson "Per Albins efterträdare". Frihet 1946: 22;
37. Förbundsstyrelsen prot SSU 3–4 maj 1947 § 14; vu 13 jan 1947 § 3.12 ARA.
38. Vu prot SSU 26 aug 1947 § 3.30 ARA. Ang den ursprungliga demokratiska målsättningen, se 5.2.1. Anl till förseningen uppgavs vara dels en av sekreterarnas, Per Åsbrink, sjukdom, dels SU:s sista betänkande, vilket dragit ut på tiden.
39. Vu prot SSU 9 febr 1948 § 3.7 ARA.
40. SOU 1948: 27. 1946 års skolkommission betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling. Se 12 Frihet.
41. Art av Hilding Färm, "Konturerna till en skolreform" Frihet 1948: 1. Art av sign J. Frihet 1948: 7. Ett vänporträtt av Hilding Färm anger att han nu lämnar SSU för att övergå till partistyrelsen. Frihet 1948: 1, 13, 14, 17, 18. Också i broschyrform presenterade Hilding Färm skolförslaget. Färm 1948, s 8 ff.
42. Vu prot SSU 14 juni 1948. Hilding Färm övergick till ordinarie tjänst på SAP-expeditionen. Vu prot SSU 6 okt 1948 § VII.5 ARA. Färm utsågs till remissvarare.
43. Se 12 Frihet.
44. Vu prot SSU 14 maj 1950 § IX.2 ARA.

5.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Förbundsstyrelsen prot SSU 22–23 maj 1941 § 16. Kongressprotokoll SSU 1937 s 164 ff ARA.
2. Förbundsstyrelsen prot 22–23 maj 1941 § 16 ARA.
3. Skolan och folket 1941 s 30 ff. Föredraget rubricerat: "Demokratins skola och demokratins ungdom". Se 5.3.1.
4. Skolan och folket 1941 s 41 ff. Det är notabelt att detta sägs medan den "gamla skolan" ännu sitter i orubbat bo. En reminiscens av skoldebatten kring 1919 års reform. Fredrik Ström, skriftställare, politiker (1880–1948) vän till Z Höglund. Båda utträdde ur SAP 1917 i en brytning med Hj Branting. Efter Brantings död återinträdde bägge i SAP. Senare bildade de bägge Socialdemokratiska vänsterpartiet. Efter ett misslyckande därmed ägnade sig Ström åt skriftställeri. Under krigsåren ökade hans sympati för kristendomen. Bl a utgav Ström: "Kristendom i krig", 1942 (tillsammans med biskop Arvid Runestam) och "Frihet, rätt, humanitet" 1943. (Hans samlade debattinlägg 1939–1943).
5. Skolan och folket 1941 s 43 ff. Brandt anförde som stöd för sitt resonemang även Alf Ahlberg och Oswald Spenglers' "Untergang des Abendlandes".
6. För Brandts kristendomstolkning se även 5.2.2.
7. Skolan och folket 1941 s 85 ff. Se 5.2.1, 5.2.2.
8. Skolan och folket 1941 s 120 ff.
9. Art "Skolan och demokratin. Det behövs folkopinion i dessa spörsmål" Frihet 1941: 16. Sehlstedt kunde dock glädja sig åt att en svensk lärartidning gav SSU sitt odelade stöd.
10. Art "Demokrati också i morgon?" Frihet 1941: 17.
11. Vu prot SSU 26 aug 1947 § 3.30 ARA.
12. Ang Arvidsons ateistiska syn, se Arvidson & Bohlin 1946.

13. Art av Hilding Färm "För eller emot kristendomsundervisningen?" Frihet 1948: 14.
14. Lunds Dagblad, 8 juli 1948. Ledare av Hilding Färm, "Lunds Dagblad och kristendomsundervisningen" Frihet 1948: 17. Argument som förekom hos Stellan Arvidson är här igenkänliga.
15. Art av Hilding Färm "När får vi religionsfrihet?" Frihet 1949:18.
16. Art av sign R J-ng, under rubrik "Kritik och kommentarer – Folkuppfostran på kristen grund" Frihet 1949: 21.

5.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan
1. Dessa var O W Andersson, Karl Bergström, Ivan Pauli.

5.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Morgonbris 1938: 2.
2. Hennes bekantskap med USA var grundlagd redan tidigare då hon 1929–1930 vistades där som Rockefellerstipendiat.
3. Art "Hur skall skolan vara, som våra barn får gå i?" Morgonbris 1940: 7; art "Den ljusnande framtid är vår?" Morgonbris 1940: 11. Art handlar om att en stor grupp bland krigets drabbade utgörs av barn i skolåldern. Med anledning härav yttrade sig bl a Frida Härner.
4. Myrdal 1941 s 96 ff. Under hösten 1941 vistades Alva Myrdal en månad i Storbritannien. Också denna resa resulterade i en bok där dess skolsystem behandlades. Detta låg i linje med USA:s. Myrdal 1942.
5. Art av B von Hofsten "En stor demokrati och en liten". Morgonbris 1941: 8.
6. Från att i sin årsberättelse 1940 inte ens nämna skolans område blev området desto angelägnare 1941. Alva Myrdal var åren 1940–1943 ordförande i kvinnoförbundets sociala utskott, därefter medlem av förbundets studieråd 1944–1947. Berättelse SSKF 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947. På samma sätt yttras inte ett ord om skolan på Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbunds kongress 1940.
7. Berättelse SSKF 1941 s 74 ff, Skrivelsen är daterad 24 okt 1941. Vu prot SSKF 23 aug 1941 § 3; 24 sept 1941 § 4 bil; 21 okt 1941 § 2, bil ARA. Troligtvis deltog Alva Myrdal i skrivelsens utformning.
8. Art "Husmodersföreningens betänkande i skolfrågan" Morgonbris 1941: 12; art av Vera Diurson "Landsmöte i julisol" Husmodersförbundets Månadsblad 1941: 7.
9. Övriga medverkande vid utarbetningen var Ulla Alm, Mattis Hörlén, Anna-Lisa Kälvesten (SSKF sekr). SSKF:s goda uppfattning om Husmodersförbundets inställning till skolfrågan kvitterades även av dess förbundsledning, bl a genom att positivt uppmärksamma boken "Kontakt med Amerika" ledare sign E Lilliehöök, Husmodersförbundets medlemsblad 1941: 5, samt att låta två från SSKF utarbeta förbundets skolförslag.
10. Ang Myrdals i Amerika, se Myrdal 1973 s 17 f.
11. Se avsnittet 5.3.1.
12. Berättelse SSKF 1943 s 33 ff. Vu prot SSKF 24 febr 1943 § 3 bil; 11 juni 1943 § 2 mom 9; 31 jan 1944 § 4 mom 2 ARA. Se 3.3.1 not 31.
13. Art "Skolan åt folket". Morgonbris 1943: 11. I detta temanummer återfinns i närmare kontakt en osignerad artikel "Sverige i närmare kontakt med Amerika än något annat land." Det är mycket karaktäristiskt för Morgonbris under 1940-talet. Man har ofta positivt och okritiskt hållna reportage om Amerika. Även när det gäller sådana ämnen som kvinnomodet rekommenderas de amerikanska modenyheterna! Också genom sina tidningsartiklar i Aftontidningen under 1943 aktualiserade hon nödvändigheten av en skolreform, och varnade för Högerpartiet som denna reforms största motståndare liksom den högeranslutne generaldirektören i Skolöverstyrelsen 1929–1946 Otto Holmdahl, samlade i Myrdal 1944 s 165 ff.
14. Kvinnoföreningarnas frågebok 1944 s 4 ff, 29 ff.
15. Vu prot SSKF 31 jan 1944 § 31 ARA. Verksamhetsberättelse ABF 1943–1944. Inom ABF fick Alva Myrdal även tillfälle att i en studiehandledning ta upp skolfrågan. Freden och framtiden

1943 s 280 ff kap "Ny fostran – ny värld". "Vi kan numera ganska nogsamt rent intellektuellt veta hur vi skall uppfostra nästa generation till fredliga demokratiska människor. Det allra löftesrikaste är, att i en sådan ny uppfostran förenas vetenskapens och kärlekens bud." Övriga kommitterade: Torvald Karlbom, vice ordf i ABF, folkskoll, fil lic Harry Olsson, Hugo Heffler sekr och anställd vid ABF.

16. Morgonbris 1944: 2 ägnade utrymme åt recensioner av aktuell literatur rörande skolan under rubriken "Uppfostran, Demokrati, Framtiden". Självfallet var urvalet och uppmärksamheten ett led i tidningens totala engagemang för skolan och dess framtida utformning. Böckerna var: Evald Fransson. Är demokratin på glid? – Robert Wenngren, Fostran för nutid, framtid och demokrati. (behandlade amerikanska skolors uppbyggnad) – Social årsbok 1942. (Årsboken ägnades skolans område) – SOS 1943: 19 Den psykologiska forskningens nuvarande ståndpunkt av prof Anderberg, Elmgren, Katz, Landquist (bilaga till 1940 års skolutredning).

17. Kongressprotokoll SSKF 1940, 1944 s 30 ff ARA. Alva Myrdals föredrag gavs sedan ut som kvinnoförbundets valbroschyr 1944.

18. Ang ABF, se 5.3.1. SSU-ordf Sehlstedts kritik 1941 mot ABF för bristande intresse i skolfrågan hade gett utdelning. Ang LO, se 5.2.1, not 15.

19. Se 12 "Morgonbris". Endast en artikel under valperioden 1945–1947 berör skolan. Den är skriven av Alva Myrdal kallad "Kampanj mot okunnigheten". Det gamla kravet på demokratisering av ungdomens studiemöjligheter framhålles. Detta är ett av medlen att bekämpa horoskoptron och annan fördumning. Morgonbris 1946: 11. Berättelse SSKF 1945–1946. Det noteras endast att Alva Myrdal höll föredrag om "Demokratins skola" på konferenser och möten. Berättelse SSKF 1947 s 38. År 1947 avsände förbundet en skrivelse till ecklesiastikdepartementet med en begäran att läroböckerna skulle bli "så objektiva och med verkligheten överensstämmande som möjligt". Inte heller 1948 års kvinnoförbundskongress intresserade sig längre så intensivt för skolfrågan. Kongressprotokoll SSKF 1948, motion 14. ARA. En motion i ämnet behandlade dock problemet med de lärare som inte skulle följa de nya direktiv som skolans läroplan förutsatte. Motionärerna önskade att sådana lärare skulle avsättas. Motionen föranledde dock inget kongressbeslut om åtgärd.

20. Ledare av Anna Ronnebäck "Ny fostran – ny värld" Morgonbris 1948: 4. Övriga artiklar i numret berörde ur olika aspekter demokratin. Art av sign A S B-n "Realskolans portar slås upp för alla"; osign art "Samarbete och ömsesidigt förtroende garanterar nya skolans framgång"; osign art "Skolan slår upp fönstret mot världen"; art av Gunnel Olsson "Den nya skolan – försök i olyckstal" Morgonbris 1948: 9, 11; 1949: 1, 9. Rubriken i den sista art syftat på att 13 skoldistrikt börjat att pröva den nya enhetsskolan. Detta skedde alltså året innan riksdagen fattat sitt beslut om att starta försök med enhetsskola.

5.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

1. Art "Reformpaus" Morgonbris 1938: 2.

2. Art "Något bättre än morgonbön " Morgonbris 1938: 3. Deltagarna var 8 stycken: Kyrkoherde Karl Sandegård, rektor Gustaf Mattsson (Olofsskolan), fru Nancy Borglund, rektor Anna Sörensen (positiv till morgonbön), redaktör Rickard Lindström (medlem av SAP:s partistyrelse), fru Lisa Wahlberg, lektor Oscar Olsson, författarinnan Gunhild Tegen. Bland dessa enkätsvar förekom yttranden som: "Ej vardagspölsa av det som skulle vara verklig helgdagskost". "En stark hushållning med det religiösa är oftast att rekommendera", "Tillfälle till personliga ord, som ofta eljest blir osagda i skolan." "Parad – och schemabönerna oftast en skola för hyckleriet, käcka profana sånger lika bra inledning för skoldagen", "Morgonbönen som miniatyrgudstjänst bör avskaffas."

3. Morgonbris 1938: 12.

4. Myrdal 1941 s 96 ff.

5. Art "Arbetsskolan" Husmodersförbundets medlemsblad 1941: 5: Artikeln var ett sammandrag av ett föredrag. Senare tryckt i boken Olsson O 1943.

6. Kvinnoföreningarnas frågebok 1944 s 4 ff; 29 ff.
7. Ang LO:s inställning i skolfrågan, se 5.2.1, not 13.
8. Freden och framtiden 1943 s 290 ff. Se 5.4.1.

5.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan
1. Hem och familj 1941 s 5 ff, 92 ff. Se t ex art "Arbetsskolan". Artikeln är ett sammandrag av ett föredrag. Senare tryckt i boken Olsson O 1943. Art av AnnaLisa Kälvesten, "Uppfostra vi våra barn för den medborgargärning, som familjebildning och föräldraskap innebär?" Husmodersförbundets Medlemsblad 1941: 5, 10. Märta de Laval rekommenderade som läsning även makarna Myrdals bok "Kontakt med Amerika"; Greta Hedins bok "England spelar opp" samt Elsa Hermanssons bok "I amerikanska skolor" Husmodersförbundets Medlemsblad 1944: 11, samt resultat av genomläsning perioden 1938–1950 av Husmodersförbundets medlemsblad.

5.5.1 Kristna förbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Se t ex Wickman 1935 med förord av Rickard Lindström och Bertil Mogård.
2. Årskonferensprotokoll SKSF 1938–1950, Förbundsstyrelsen prot, vu prot SKSF 1938–1950 ARA.
3. Osign ledare Broderskap 1939: 22. Red för tidningen var Karl Kilsmo fram till 1942, då efterträdd av Martin Berglid.
4. Wallinder var bl a kallad talare vid 1941 års årskonferens och funktionär vid dess årskonferens 1944. Årskonferensprotokoll SKSF 1941, 1944 ARA. Wallinder återkom med en liknande artikel (delvis ordagrant lika) under rubrik "Skolan har makt" Broderskap 1945: 22.
5. Art "En ny uppfostran" Broderskap 1939: 24.
6. Broderskap 1944: 44 Redaktör var nu Martin Berglid.
7. Art "Skolreform" Broderskap 1946: 2.

5.5.2 Kristna förbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Osign ledare "Skolans kristendomsundervisning" Broderskap 1939: 7. Ang Brandts förslag, se 5.2.2.
2. Art "En ny uppfostran" Broderskap 1939: 24.
3. Årskonferensprotokoll SKSF 1940 § 41 ARA.
4. Årskonferensprotokoll SKSF 1940 § 49 ARA.
5. Osign ledare Broderskap 1940: 29. Årskonferensens resolution och regeringsskrivelse onnämns inte.
6. Art av Harald Lindgren "Katekesen – en svensk folkbok" Broderskap 1942: 28.
7. Osign ledare "Programrevision" Broderskap 1942: 3; första sidesart "Partiprogrammet" Plogen 1942: 2. Plogen fungerade som ett särskilt medlemskontaktblad 1942–1947.
8. Att man knöt förhoppningar på ett framgångsrikt resultat särskilt beträffande punkten om statskyrkan visar en osign ledare "Statskyrkans avskaffande". Broderskap 1942: 50.
9. Årskonferensprotokoll SKSF 1943 § 2 ARA. I övrigt beslutade man på konferensen att aktivt arbeta för att i diskussionen om efterkrigsprogrammets genomförande aktivt bidra med kristna synvinklar därpå. En särskild kommitté tillsattes för ändamålet § 16, 17.
10. Mogård 1944; som förstasidesart "Kyrkan och socialdemokratin" och på ledarplats kommenterades broschyren och framhävdes dess syfte. Osign art "En broschyr" Broderskap 1944: 17–18, 20.
11. Årskonferensprotokoll 1944 § 9. Ang resultat på SAP kongressen 1944. se 5.2.2 ARA.
12. Osign ledare "Fru Myrdal på krigstigen" Broderskap 1944: 47. Anledningen var skolans sexualundervisnings utformning.
13. Osign ledare "Ny högerledning" Broderskap 1944: 44.
14. Broderskap 1945–1950 återkommer ständigt i ledare och artiklar, till detta tema. Även i två resolutioner antagna vid 1945 års konferens uttalas detta. Årskonferensprotokoll SKSF 1945 § 12, 13 ARA.

15. En motion vid årskonferensen 1944 krävde att förbundet borde avge en protest till partiet ang punkten om kyrkan. Förbundsledningen fick kongressens stöd i åsikten att detta var mindre lämpligt. Årskonferensprotokoll SKSF 1944 § 24 ARA.
16. Art "Pressröster. Skolans kristendomsundervisning" Broderskap 1946: 5. Man hade glömt baptismen och pingströrelsen vid genomgången av frikyrkorna. Förslaget publ i SOU 1946: 11. Ang SU:s förslag, SOU 1946: 11, se 4.1.
17. Art av Nils Heimer f d folkskollärare "Kristendem förr och nu" Broderskap 1946: 12.
18. Osign ledare "Kristendomsundervisningen" Broderskap 1946: 29 Pressröster i detta nr kommenterade Sv Morgonbladets syn på kristendomsundervisningen.
19. "Pressröster. En bättre lärobok i kristendom" Broderskap 1946: 34.
20. Art "Kristendomen i skolan" Broderskap 1946: 37. Ernestam var annars skribent i Svenska Morgonbladet.
21. Osign ledare "Kultur utan kristendom" Broderskap 1946: 44.
22. Förbundsstyrelsen prot SKSF 2 aug 1946 § 4, 5 ARA. Även en kampanj mot viss arbetarpress' antikristna tendenser önskade man motverka. Detta återkommer ständigt i Broderskap 1946–1950 t ex osign ledare "Kristen tro och arbetarpressen" Broderskap 1946: 51–52. Även den antikristna tendensen inom SSU:s organ Frihet motarbetas. Förbundsstyrelsen beslöt också att som ett alternativ till partiets pågående arbete med ett kulturprogram utarbeta ett inom förbundet för att framläggas vid partiets kongress 1948, ett beslut som inte kom att förverkligas. Kongressprotokoll SAP 1948.
23. Årskonferensprotokoll SKSF 1946 § 32 ARA.
24. Art "Morgonbön"; art "Demokrati?" Broderskap 1947: 1, 6. Ang Normans inlägg, se 5.2.2. Jfr även 4.2.
25. Osign ledare "Rysk katekes" Broderskap 1947: 45. Förbundsledningen fann ingen anledning att vidare yttra sig i ärendet.
26. Osign ledare "Frihet från religion" Broderskap 1948: 34. Denna grundsyn på partiet och kristendomen präglade även osign ledare "Kristendomen i riksdagen" Broderskap 1949: 22.
27. Osign ledare "Söndagsskolan" Broderskap 1949: 41.
28. Förstasidesart "Solidaritet och rättfärdighet" Broderskapsrörelsens informationsblad 1949: 20. Tidskrift för förbundet fr o m 1948.
29. Årskonferensprotokoll SKSF 1949 § 4, 5, 22 ARA.
30. Se 5.2.2.
31. Vu prot SKSF 17 nov 1948 § 6; förbundsstyrelsen prot 26 mars 1949 § 4; vu prot 1949 § 4 ARA. Ang Stellan Arvidsons agerande i skolfrågan, se 4.2.

5.5.3 Kristna förbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan
1. Kongressprotokoll SAP 1948 s 202.
2. Osign art "Ingen avkristning i skolan" Broderskap 1950: 8. Byte på redaktörsposten hade icke skett.

5.6 Sammanfattning
1. Vid 1948 års kongress avkrävdes i en motion en förklaring om tolkningen av majoritetsbeslutet inom SK och Weijnes agerande där samt överensstämmelsen med partiprogrammets punkt om konfessionslöst undervisningsväsende. På partiledningens rekommendation länades motion utan åtgärd. Tidpunkten var olämplig, otaktisk för en precisering. Kongressprotokoll SAP 1948 s 180 f.

6.1.1 Program
1. Internationalen 1919; Socialismen 1957 s 4; Stadgar SKP 1936 s 10 ff; Den kommunistiska Internationalen 1921: 5; Nerman 1949 s 65 ff. De 21 villkoren återges här. Villkor 17 behandlade partinamns enhetlighet.
2. Här citeras efter Nerman 1949 s 65 ff, 96 ff. Villkor 12, 16, 18, 19, se även not 1.
3. Program SKP 1921 s 3 ff.

4. Nerman 1949 s 96 ff.
5. Internationalen 1928 s 8 ff, 18 ff, 30 ff, 35 ff, 57, 75 ff.
6. Hirdman 1974 s 14 f, 223 ff.
7. Sparring 1967 s 60 ff; Hirdman 1974 s 235 f. I hur hög grad SKP förde en självständig nationell linje divergerar författarna, en divergens som inom ramen för denna avhandling ej går att ta ställning till.
8. Sparring 1967 s 47 ff; Vårt program 1944 s 9, Hilding Hagberg var programkommitténs ordf.
9. Vårt program 1944 s 5 ff.
10. Linderot 1944 s 16 ff; Vårt handlingsprogram 1946 s 5 ff, 18 ff; Lancet 1946 s 54 ff.
11. Nerman 1949 s 132 ff; Sparring 1967 s 63 ff.
12. Vårt program 1944 s 1 ff, 41 f. Frågan inställer sig om inte alla grundsatser i så fall skulle kunna utgå med samma motivering.

6.1.2 Programrealisering

1. Se 5.1.1 Kommunistisk kritik av SAP-programmets marxistiska utslätning framfördes i Lancet 1944.
2. Vårt handlingsprogram 1946, särskilt s 5 ff.
3. Kulturen och folket 1947 s 20 ff; Öhman 1948 s 22 ff; Båda versionerna är identiska i formuleringen. Här återges kongressens ord, jfr 5.5.2 ang detta kulturprograms mottagandet.
4. Vårt program 1944 s 12, se även 5.1.1; Friheten 1943 s 18 ff. En jämförelse mellan SAP-programförslaget och Sovjets författning utfaller här till SAP:s nackdel.
5. Linderot 1944 s 19. Linderot betonar partiets vilja till arbetarenhet och partiets anknytning till sitt ungdomsförbunds paroller.
6. Lancet 1946 s 4 ff; Linderot 1944 s 16 ff; Linderot 1946 s 16 ff; Vårt handlingsprogram 1946 s 5.
7. Vårt program 1944 s 1 ff, 57 ff.
8. Med sovjetnorm avses SKP:s beroende av Sovjetunionen eller av Kominform, varvid partinormen blir en tolkning och nationell anpassning av sovjetnormen.
9. Se Hirdman 1974; Sparring 1967.

6.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

1. Centralkommittén prot SKP 6–7 jan 1939, bil. Punkterna trycktes även och publicerades som manifest. Centralkommittén prot 29–30 okt 1939; Tal SKP 6 sept 1939 VPKA. Dimitrov var generalsekreterare i Komintern. Ang benämningarna "politbyrå" och "centralkommitée", se not 13.
2. Art "Judas Trotskijs väg"; art av Set Persson "Partiet och ungdomsförbundet"; art av Sven Linderot" En framgångsrik kongress" Kommunistisk Tidskrift 1937: 3–4; 1938: 4; 1939: 4. 1940-talet inleddes med att SKP lagt ner sin tidskrift, "Kommunistisk Tidskrift". Fram till år 1945, då man började utge "Vår Tid", stod partiet utan egentligt partiorgan i form av tidskrift. Visserligen fanns under åren 9141–1944 tidskriften "Kulturfront" att tillgå men denna var dels inriktad på ett ur politisk synvinkel smalt fält, kulturen, dels var den trots att redaktionen utgjordes av kommunister i ledande ställning inget partiorgan. I Kulturfronts redaktion satt från start t o m 1943: 5: C H Hermansson, H Rubinstein, båda med i den kommunistiska partistyrelsen, ekonomichef John Takman. Fr o m 1943: 7 blev socialdemokraten Arnold Ljungdal, chefredaktör, partistyrelsemedlemmen P O Zennström med i redaktionen. När "Vår Tid" tillkom blev C H Hermansson redaktör.
3. Att skolfrågan dock inte var helt utan förankring inom partiet men inte vid tidpunkten aktuell visar dock tidigare valprogram från 1930 och 1932. Det förra programmet betonar skolans yttre med hävdande av fri skolmateriel, bespisning av fattiga arbetar- och småbönders barn samt hälso- och läkarvård. Det senare programmet tar förutom dessa punkter upp "Religionsundervisningens slopande i skolorna." Håkansson 1959 b. Kommunistiska partiets valmanifest 1930, 1932.
4. Art "Kommunistisk riksdagspolitik; art av Bräckefors "Kommunisternas arbete vid 1939 års riksdag"; Kommunistisk Tidskrift 1938: 3, 1939: 6.

5. Art "Folkhögskolan i Björknäs" Kommunistisk Tidskrift 1937: 7–8–9. I den från SKP fristående men av kommunister dominerande tidskriften Kulturfront berörde man aldrig skolfrågor. Kulturfront 1941–1944.
6. Valföredrag SKP 1938 VPKA; Håkansson 1959b. Kommunistiska partiets valmanifest 1938.
7. Hirdman 1974 s 22 ff.
8. Konferensprotokoll SKP 27 febr 1940 VPKA.
9. Politbyrån, centralkommittén prot SKP 1940–1941 VPKA. Talardisposition för valkampanjen 1940. Protokollmaterialet är sprött och uppvisar luckor. Vissa anteckningar i protokollens marginaler och uppgift från VPK:s nuvarande studiesekr Hans Arvidsson talar om att material försvunnit i samband med polisrazzior.
10. Lager 1940 s 15 ff.
11. Hirdman 1974 s 142 ff.
12. Se 6.1.1.
13. Au prot SKP 24 sept, 15 okt. 1943 VPKA. Taktik och anpassning framkommer även i att med Kominterns upplösning döptes det ryskklingande namnet "politbyrå" om till "arbetsutskott". Via kongressen 1944 ändrades "centralkommittén" till "partistyrelsen". Se 6.1.1 ang grundsatser.
14. Au prot SKP 31 mars 1944 bil I VPKA.
15. Kongressprotokoll SKP 1944 VPKA. Skolfrågan berördes dock i förbifarten av några talare, bl a av Set Persson. Det rörde sig om kravet på fri skolmateriel och barnpassning, samt kritik av regeringens besparing på skolområdet.
16. Kongressprotokoll SKP 1944 VPKA.
17. Arbetarrörelsens efterkrigsprogram 1945 s 18 f, 115 ff.
18. Flygblad SKP 1944 "För ungdomens fyra rättigheter. Till val med Kommunistiska partiet". Detta var det enda flygblad som innehöll något om skolan åren 1937–1949.
19. Au prot SKP 14 dec 1944 VPKA. Motion om folkskolestadgan att utarbetas av Solveig Rönn, motion om skolbespisningen att utarbetas av Axel Nordström, motion om skolmaterial att utarbetas av Erik Jansson, motion om skolutredningen att utarbetas av Knut Olsson, Helmer Holmberg, motion om stipendier att utarbetas av Set Persson.
20. Art "Inför 1945 års riksdag" Vår Tid 1945:1; motion 164 FK 1945 RC: 20.
21. Art "Vår skolas framtid" Vår Tid 1945:4. Knut Olsson redogjorde för den kommunistiska partimotionen innevarande års riksdag med dess skolprogram. Intressant är att notera att Knut Olsson här på intet sätt omtalade att han stod som huvudförfattare för denna skolmotion.
22. Med Hildning Hagbergs nyligen citerade artikel förstås uttrycket "antidemokratiska tendenser" i första hand som "antisovjetiska".
23. Au prot SKP 2 jan 1946 VPKA. Knut Olsson var sedan 1942 medlem av Stockholms skoldirektion och 1940–46 ordförande i ungdomsförbundet. En allmän tendens för regeringar i Europa var att ta men även kommunistisk representation i utredningar vid denna tid.
24. Art "Bagges skolutredning" Vår Tid 1946 : 4. I Vår Tid 1946 : 2 rapporterade Margit Lindström att man även inom Kvinnornas Demokratiska Världsförbund diskuterade skolans demokratisering.
25. Partistyrelsen prot SKP 20 okt 1946, bil 4; Kongressprotokoll SKP 1946 VPKA. Inledningsanförandet är tryckt i Linderot 1946. Kulturprogrammet uppmärksammades i Vår Tid genom en artikel av Per Olov Zennström. Han påpekade att man också inom kulturutredningen uppmärksammat utbildningsområdet som eftersatt. Kulturprogrammet trycktes också i tidskriften. Förstasidesart "För ett demokratiskt kulturprogram"; "Riktlinjer för ett demokratiskt kulturprogram antagna av Sveriges Kommunistiska partis styrelse 20 okt 1946"; Vår Tid 1946 : 9 liksom i broschyr "Kulturen och folket" 1947 s 20 ff.
26. Lindström 1946 s 13 ff.
27. Au prot SKP 15–16 nov 1947 VPKA.
28. Art "Skolan och den ideologiska fostran" Vår Tid 1948 : 8.

29. Hirdman 1974 s 7 f.
30. Håkansson 1959 b. Kommunistiska Partiets valmanifest 1948.
31. Partistyrelsen prot SKP 23 okt 1948 VPKA.
32. Kulturkonferens prot SKP 11–12 juni 1949 VPKA.
33. Au:s sekretariat prot SKP 15 nov, 25 nov, 3 dec, 14 dec, 1949 VPKA. Angående partistyrelsen kan noteras att denna vid sin sammankomst 14 okt 1949 ej varit samlad sedan ett år tillbaka p g a partiledarens sjukdom.

6.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Valföredrag SKP 1938 VPKA.
2. Se 6.1.1. Även förstasidesart i Stormklockan "Religion är opium för folket" Stormklockan 1935: 46–47.
3. Lager 1940 s 15 ff.
4. Au prot SKP 24 sept, 15 okt 1943 VPKA.
5. Hilding Hagbergs kommentar till grundsatserna visar detta tydligt. Vårt program 1944. Se 6.1.2.
6. Motion 164 FK 1945 RC: 20; Art "Vår skolas framtid" Vår Tid 1945: 4.
7. Partistyrelsen prot SKP 20 okt 1946 bil 4 VPKA. Partistyrelsen antog här kulturprogrammet. Detta kulturprogram antogs sedan med små förändringar av 1948 års kongress. Där sas dock inget om antalet år för den obligatoriska skolan och inte heller talades om "bildningsmonopolet". I sak var det dock ingen skillnad mellan skrivningarna.
8. Art "Bagges skolutredning" Vår Tid 1946: 4.
9. Lindström 1946 s 13 ff.
10. Linderot & Öhman 1947 s 5 ff, 17 ff. Talen hölls i Eriksdalshallen den 13 maj 1947, talen utskrivna in extenso enl uppgift.
11. Art "Skolan och den ideologiska fostran" Vår Tid 1948: 8. Ang reservanterna, se 4.2.

6.2.3 Sammanfattning
1. Art av Knut Olsson "Reformpolitikens bankrutt". Vår Tid 1950: 3. Han angriper socialdemokratin. Kallar regeringen Erlander för "högersocialdemokrater".

6.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Art "Förbundsprogram" Stormklockan 1958: 1; art "Förbundsprogram" Stormklockan 1963: 5; Olsson 1940 s 23; Vem äger Stormklockan? 1974 s 6 f. Fram till 1921 hette förbundet analogt med partiet Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund, vilket fram till 1914 stod nära SAP. 1917 anslöt sig huvudparten av medlemmarna till SKP. Jfr 5.3.1 not 1. Gällande SKU är arkivmaterialet sprött beroende av: 1) brand i arkivet under 1960-talet. 2) förskingring i arkivet genom utbrytningar i förbundet under 1960-talet.
2. Kongressprotokoll SKU 1936 VPKA.
3. Talande rubriker i Stormklockan uttrycker inställningen till Sovjetunionen: art "I socialismens fotspår – nykterhet. Spriten utdöende företeelse i Sovjet"; art "Livet är underbart – i socialismens land"; art "Staden utan elände och kyrkklockor". Stormklockan 1935: 9, 26, 42–43.
4. Art "Förena studier med praktik" (ang studier enl sovjetisk modell i marxism–leninismen), art "Folkhögskolans roll i folkbildningen"; art "Korrespondensskola – folkets skola"; art "Vad bör arbetarungdomen studera?"; art "Nyblivna studenter berättar om sina studier. Hårt kroppsarbete vid sidan av studierna"; art "Ett ord om våra självstudier"; art av John Takman "Folkhögskolan och folkbildningen"; art "Höj ungdomens ideologiska nivå"; art "Studiet av marxismen–leninismen. Lenins och Stalins råd till ungdomen om hur man bör studera". Stormklockan 1936: 20; 1937: 3; 1938: 3; 1939: 14, 15, 16.
5. Kongressprotokoll SKU 1938 VPKA. Ungdomspolitiskt program för SKU. Programmet i sin helhet omfattade 5 punkter: Arbete, Utbildning, Fritid, Familjebildning, Politiska rättigheter.
6. Art av John Takman "Ungdomens studier beroende av föräldrarnas ekonomi". Art av John

Takman "Torparbarn vid universiteten" Stormklockan 1938: 15, 17. John Takmans artiklar uttrycker klarare, än i kongressprogrammets mera formella satser, förbundets skolsyn.

7. Olsson 1940 s 11 f. Art "Appell till all arbetande ungdom i stad och på land". Stormklockan 1940: 7. Kongressprotokoll SKU 1940 VPKA. Art av förbundsordf Knut Olsson "Sjuttonde kongressen"; art "Entusiasm, framåtanda, segervilja präglade förbundets hittills viktigaste rådslag"; "Appell till all arbetande ungdom i stad och land"; art av Knut Olsson "Vi vill vinna socialdemokratins ungdom till gemensam kamp"; art "Centralkommittén sammanträder"; "Centralkommitténs appell"; förstasides art "SSU-kongressen gav inget svar på arbetarungdomens livsfrågor"; "Tio frågor till SSU" Stormklockan 1940: 7, 14, 16, 20.

8. Art av Nils Hansson "Endast i socialismen finns frihet och demokrati." Stormklockan 1941: 9. Flera artiklar behandlar detta tema i 1941: 23.

9. Osign art "Bagge gör en femårsplan" Stormklockan 1941: 12. Besvikelse över SSU framkommer även i art "Ett uttalande från socialdemokratisk ungdom" 1941: 13. Ang SSU:s ändrade inställning till SU i maj 1941, se 5.3.1.

10. Art "Från katekes till fysiklaborationer: Folkskolan 100 år" Stormklockan 1942: 13. Huvudintresset gällde yrkesutbildningen: Stormklockan 1940: 1, 17, 22 (Sven Landin efterträddes av Knut Olsson som red); 1942: 3, 9, 15, 17, 18, 20.

1. Olsson K 1943. Talet hölls vid förbundsstyrelsemötet 9–10 jan 1943.

12. Förbundsstyrelsen prot SKU 9–10 jan 1943 VPKA. Dessa publicerades i förbundets tidning. Appell "För social trygghet och en bättre framtid. Appell till all arbetande ungdom i stad och på land"; art "Så måste ungdomen kämpa. Ungdomsförbundets ledning har hållit viktigt rådslag" Stormklockan 1943: 2.

13. Art "Arbetarna till universiteten!" Bagge betecknas som en "reaktionens allt i allo och närmast ansvarig för klasspärrarna till den högre undervisningen." Stormklockan 1943: 14.

14. Art "Högre utbildning åt all begåvad ungdom"Stormklockan 1943: 20. På uppmaning av Stormklockans red att skriva om efterkrigsproblemen valde Hagberg att rikta ungdomens uppmärksamhet på skolfrågan.

15. Förbundsstyrelsen prot SKU 12–13 febr 1944, resolution; Kongressprotokoll SKU 1944 VPKA. "Samling av all framstegsvänlig ungdom". De fyra rättigheterna: Rätten till arbete, rätten till utbildning, rätten till egen bostad, rätten till frihet, nöjen och förströelse. Grunden till detta program sade man sig ha hämtat från Arbetarrörelsens efterkrigsprogram.

16. Art "Ungdomens uppgifter inför efterkrigstiden" innehållande Knut Olssons programtal på förbundsstyrelsen 12–13 febr 1944; appell "Samling av all framtidsvänlig ungdom"; art "Ungdomens 4 rättigheter"; ledare "Enighet som de fyra rättigheterna" Stormklockan 1944: 4, 7–8.

17. Kongressprotokoll SKU 1944 VPKA; art "Dagsprogram och framtidsperspektiv" Stormklockan 1944: 13–14. Artikeln var det tal Knut Olsson hållit vid kongressen 1944. Olsson K 1944 s 14 ff.

18. Art "Ungdomen i kamp för morgondagens värld"; "Debatten på kongressen". Flera inlägg återgavs; art av Peter Koutoukoff "Rätten till utbildning" m fl art Stormklockan 1944: 13–14, 15–16; Olsson K 1944.

19. Vid 1938 års kongress antagna program lades grunden till det som vid 1944 års kongress formulerades som "Ungdomens 4 rättigheter". Speciellt gäller detta punkten om den allmänna skolan. Art av förbundssekr Gunnar Hansson "Entusiasm, framåtanda, segervilja" Stormklockan 1940: 7. Denna art talade i samma riktning.

20. Art av Harald Rubinstein "Hr Bagge som skolreformator; art "Synpunkter på rätten till utbildning"; art "Ungdomens uppgifter inför efterkrigstiden"; art "Kommunistisk uppfostran"; ledare "Enighet om de fyra rättigheterna"; art "Två konferenser–ett program". Den sistnämnda art syftar på SKU:s och SSU:s konferenser. Stormklockan 1944: 4, 7–8, 11–12, 13–14, 17–18.

21. Förstasidesart "Ett rådslag för framtiden" Stormklockan 1944: 13–14.

22. Art av Knut Olsson; första sides art av sign Nmd "För bättre skola". Den recenserade boken var av Honorine Hermelin "Skolan har makt"; art "Ungdomsmotioner till riksdagen" Storm-

klockan 1945:2, 5, 6; vu prot SKU 19 jan 1945 VPKA.
23. Appell "Uttalande i skolfrågan"; art av Vivan Christernin "Framtidens skola" Stormklockan 1945:12. Som kommunisternas repr framhöll hon SKU:s synpunkter på skolan. Debatten kallades "Framtidens skola".
24. Art "Demokratins problem". Reportage från bl a Knut Olssons inlägg i radiodebatt med de 5 politiska ungdomsförbunden 15 dec 1945. Art av Ingrid Johansson "Vi vill har en ny och bättre skola!" Stormklockan 1946:1.
25. Art "Ungdom i samverkan – demokratins styrkebälte". Stormklockan 1946:2. Innehåller Axel Janssons tal vid förbundsstyrelsen 26–27 jan 1946. Förbundsstyrelsen prot SKU 26–27 jan 1946. Uttalande "Samfällda aktioner ökar ungdomens styrka"; art av Sven Linderot "Ungdomens första maj"; art "Demokratiskt block mot reaktionen. Paroll vid Partiets XIII:e kongress!" Stormklockan 1946:2, 5, 6. Ungdomens rättigheter kompletterades nu med en femte punkt, ang de värnpliktigas förhållanden.
26. DU-yttrande SKU 1944–1950 VPKA.
27. Art av nye förbundssekr Eric Thorin "På väg mot ett massförbund", art "Ungdomens dagsprogram och framtidsmål"; art "SKU:s styrelse". Stormklockan 1946:2, 7. I den sistnämnda art redogjorde Knut Olsson för SKU:s tillblivelse. Förebilden sågs i den internationella organisationen Demokratisk Ungdoms Världsfederation som under året bildats i London och där SKU vunnit inträde.
28. Förbundsstyrelsen prot SKU 29–30 nov 1947; DU-yttrande 1944–1950. Dokument från 1947 VPKA. Art "Ungdomens väl går före storfinansens" Stormklockan 1947:10. Ur tal av Axel Jansson vid SKU:s styrelsemöte 20–21 sept.
29. Art av Rodny Öhman "Fostran till demokratisk livssyn" Stormklockan 1947:9. Det kommunistiska skolprogrammet upprepas här.
30. Kongresshandlingar SKU 1942–44, 1948 VPKA. Art "21:a förbundskongressen: För fred och socialism! Förbundets ordförande Axel Jansson: Ungdomen mot krigsaktivismen"; uttalande "Till kamp för freden"; art "21:a kongressen. För fred och socialismen" Stormklockan 1948:2, 11.
31. Osign art "Strategin diskuterades". Se bl a art av Nils Berndtsson "Vi måste bli mobila! ... Det organisatoriska läget är mindre gott i en rad distrikt." Stormklockan 1949:12, 1950:1.
32. Kongresshandlingar SKU 1942–1944, 1948 VPKA.
33. Osign art; art "Rörande sämja SSU, FPU och HU vid ungdomsdebatt i Stockholm" Stormklockan 1950:4, se 7.31, 9.3.1.

6.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Stormklockan 1935:46–47. Innehöll bl a strofen "I höjden räddarn vi ej hälsa ..."; Art "Folkpartiets feta vallöften rimmar dåligt med gärningarna"; art "Hitlerfjäsk på kristlig folkhögskola". Där varnar man för Sigtuna folkhögskola och utpekar Manfred Björkquist som nazist. Stormklockan 1936:14, 17.
2. Kongresshandlingar SKU 1938 VPKA.
3. Stormklockan 1938:23–24, 1939:23–24.
4. Art "Centralkommittén har hållit betydelsefullt möte." Stormklockan 1939:2. Där publicerades bl a mötets beslut.
5. Undantag för en förstasidesart "'Dansraseriet' – fara eller fantasiprodukt? Moralens väktare går till storms mot danslokalerna med katekesen och annan 'andlig spis' i bakfickan" Stormklockan 1943:4.
6. Olsson, 1942 s 12 ff. Tal hållet vid SKU:s kongress 1942. Art "Målmedveten ungdom i kamp för Sveriges frihet". Stormklockan 1942:8. Referat från kongressen.
7. På förbundets styrelsemöte antogs en appell, publicerad i Stormklockan: Konkret – nu gällande Norge – skulle alla samlas för "frihet, jämlikhet och broderskap". Förbundsstyrelsen prot SKU 9–10 jan 1943 VPKA; appell: "För social trygghet och en bättre framtid. Appell till all arbe-

tande ungdom i stad och på land". Stormklockan 1943: 2.
8. Förstasides art "Ge ungdomen trygghet och en socialistisk moral"; art "Om kommunistisk moral" Stormklockan 1941: 10; 1942: 23–24. Talet utgavs även som broschyr, Linderot 1943.
9. Art "Från katekes till fysiklaborationer. Folkskolan 100 år" Stormklockan 1942: 13.
10. Förstasidesart "Swingen i skottgluggen. Snuskskriverier i Svenska Morgonbladet om ungdomen och 'danshaken'"; art "Utnyttja valsegern, fortsätt frammarschen" Stormklockan 1944: 3, 17–18.
11. Art "I höjden räddarn vi ej hälsa . . ." Stormklockan 1944: 23–24.
12. Art av jur kand Harald Rubinstein Stormklockan 1944: 11–12.
13. Art av Per-Olov Zennström Stormklockan 1944: 15–16. Det hade kommit till kännedom att som expert i sexualutredningen suttit biskop Runestam. Ny Dag citeras i art: "Oavsett vad lärarna själva anser, ska de mata i barnen allt detta heliga dravel, som utformats av sexualneurotikern Paulus, bearbetas av Luther och fått sin detaljerade planläggning av Bagges sexualundervisningskommitté i Per-Albins tolfte regeringsår."
14. Se not 1. Art "I höjden räddarn vi ej hälsa . . ." Stormklockan 1944: 23–24. Läsekretsen informeras om att två möten med kristen ungdom hållits kring temat "Socialism contra kristendom" Initiativtagare till det första mötet var SKU-ledningen. Art av förbundssekr Axel Jansson "På väg till massförbund" Stormklockan 1944: 13–14.
15. DU-yttrande 1944–1950 VPKA. Likaså togs läroboksfrågan upp i två artiklar i Stormklockan av Carl-Hugo af Klintberg art "Inlägg i skoldebatten" Stormklockan 1945: 8, 9.
16. Art "Religionstvånget avskaffas" Stormklockan 1945: 12. SSU:aren Ann-Mari Lind refererades.
17. Kurs SKU 1946 VPKA. Denna innehöll bl a föreläsning över ämnet: Ungdomens rätt till utbildning. Även en del art i Stormklockan betonade programmet, t ex ledare av nye förbundsordf Axel Jansson "Framåt för vår framtid". Stormklockan 1946: 12. Den utgavs även som broschyr Jansson 1947. Jfr art av Vera Svantesson "Religionen och ungdomen". Där framhölls även skäl varför kristendomens gudstro är ett hot mot samhällets goda utveckling, vilken kommunisterna kämpar för. Stormklockan 1945: 7.
18. Art av Stockholms Clartésektions ordf Svante Höjeberg "Salige Manne och den gröna kanariefågeln". Samma antireligiositet andas den införda dikten "Infraporträtt av kyrkobroder" Stormklockan 1946: 3, 8.

6.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan
1. Inom SKP existerade intet kvinnoförbund. Detta motiverades med att man och kvinna inom partiet var jämställda och att varje kvinnofråga också var en fråga för mannen. Kongressprotokoll SKP 1944. Motion om bildandet av kvinnoförbund jämte diskussion och uttalande. VPKA.

6.6 Sammanfattning
1. Partistyrelsen prot SKU 24–25 mars 1945, 13–14 okt 1945 VPKA. Partistyrelseledamoten och skolfrågeexperten Knut Olsson argumenterade där för skolan som ett konkret område för utövande av partiets politiska enhetsarbete.
2. Partistyrelsen prot SKP 2–4 jan 1948 VPKA. Einar Spångberg och Knut Sernander yttrade sig: Ett förslag om uttalande angående kyrkans skiljande från staten som en förutsättning för religionsfriheten mötte starka invändningar. Främst av taktiska skäl borde punkten omformuleras. Den kunde uppfattas som religionsfientlig även av de frikyrkliga.

7.1.1 Program
1. Valhandbok FP 1934 s 5 f, 38; Back 1967, s 34 f; Sjöblom 1961 s 16 ff, 42 ff. Detta kommer också till synes i de försök till riktlinjer man 1942 skisserade: "De väljarskaror, som bära upp folkpartiet, äro de idéella rörelsernas folk, särskilt medlemmarna av nykterhetsorganisationer samt

frireligiösa organisationer och kyrkligt intresserade människor. Detta är den ena stamgruppen. Den andra utgöres av människor, som ej tillhöra dylika organisationer, men för vilka försvaret av den medborgerliga och andliga friheten är en huvudsak och som tro denna frihet bliva hotad genom en socialistisk politik." Man ansåg den förra gruppen dominera bland FP-väljarna på landsbygden, den senare i städer och samhällen. Riktlinjer FP. Stencil till suppl. Ledamöter av FP:s Vu samt riksdagsgruppens medlemmar 13 okt 1942 punkt 1. FPA.
2. Valhandbok FP 1934 s 38 ff.
3. Valhandbok FP 1946 s 114 ff. Angående termerna gammalliberalism, socialliberalism, se Back 1967 s 34 f.

7.1.2 Programrealisering
1. Efterkrigstidens samhälle 1944 s 5 ff, 122 ff. Kommittémedlemmar var Oscar Malmborg, Emil Petersson, Rudolf Boman, Hanna Rydh, Viktor Fredriksson, den sistnämnde tillika ledamot av SU, se 4.1.
2. Landsmötets partiprogram kom ej att uttala sig om den obligatoriska skolans längd då detta föranledde debatt. Partimötesprotokoll FP 1944 § 23 FPA.
3. Zetterberg 1975 s 17 ff, 83 ff, 142 ff, 202 ff, 330 ff; Ruin 1968 s 130 ff.
4. Socialliberal samhällssyn 1948 s 5 ff, 23 ff, 61 ff, 202 ff, 207 ff, spec kap "Kristendom och liberalism" s 253 ff med bidrag av Erik Hj Linder och Ivar Harrie. Den förres bidrag även publicerat separat i Linder 1948.

7.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Art av Verner Vall "Folkpartiets ledare om några för landsbygden viktiga frågor." Folkpartiet 1936: 3; art "Folkpartiets initiativ vid 1938 års riksdag. Folkpartiet vill: Bättre folkundervisning!" Folkpartiet 1938: 2. De 5 punkterna var: 1) vidgad yrkesutbildning 2) rationell anordning av folkskolans lärostoff 3) yrkesrådgivning i folkskolans sista klass 4) överförande på andra skolformer av fortsättningsskolans uppgifter 5) medborgarskola för ungdom i mogen ålder. Andersson 1955 s 194 ff. Gustav Andersson hävdar här att motionens innehåll från början varit mer vittgående, men att riksdagsgruppen beskurit dess syften.
2. Reservanter förutom folkpartirepresentanter var endast 3 socialdemokrater, förre eckl min Olof Olsson, lektor Oscar Olsson och hr Helge Bäcklund i Falköping. Folkpartiet kommenterade i artikeln om skolförslaget att "detta rubbade betänkligt de gamla cirklarna hos vissa socialdemokratiska skolmän". Motion 145 FK, 260 AK 1938. RC: 21, 23, likalydande, den senare med Gustaf Andersson som första namn. Valhandbok 1938 s 7 ff ansnittet "Folkpartiets verksamhet vid 1938 års riksdag"; Andersson 1955 s 194 ff.
3. Förstasidesart av rektor E V Larsson "Rationell anordning av skolans kunskapsstoff. Reflexioner kring en skolmotion." Folkpartiet 1939: 1. Han skriver bl a: "realskoliten som avgångsprov får behandla 'De första kristnas ställning inom den romerska kyrkan' under det han ofta inte hjälpligt kan formulera en ansökan om plats". Ledare av Gustaf Andersson "Yrkesundervisningen". Folkpartiet 1939: 3.
4. Art av rektor O Helling, "Yrkesutbildning – medborgarfostran – karaktärsdaning – En trefaldig skoluppgift" Folkpartiet 1940: 5.
5. Förstasidesart "Ungdom och kristid"; art "En skolreformators minne" (valnummer) Folkpartiet 1940: 7, 8.
6. Se 12 Folkpartiet. Osign ledare "Skolutredningen" Folkpartiet 1940: 12.
7. Riksdagsgrupp prot FP 1938–1941 FP riksdagsgrp A; Partimötesprotokoll FP; styrelsen prot FP; vu prot FP; förtroenderåd prot FP 1938–1941 FPA. Även valprogrammen 1940, 1942 liksom Valhandbok FP 1940, (1942, 1944 utkom ingen) innehöll inget om skolan. Håkansson 1959 b. Folkpartiets valprogram 1940, 1942, 1944. Ang G Anderssons skolutspel, se 7.4.1.
8. Vu prot FP 30 mars 1942, bil II. Partimötesprotokoll FP 1942 § 25. Därifrån överlämnades skrivelsen till partiets riksdagsgrupp där ingen protokollförd åtgärd vidtogs. Arbetsdelegationen

prot FP 16 juni 1942 § 2 FPA. Riksdagsgrupp prot FP 1942 FP riksdagsgrp A.
9. Riksdagsgrupp prot FP 18 okt 1943 § 8 FP riksdagsgrp A. Medelades även partiet: Arbetsdelegationen prot FP 8 nov 1943, bil 9 FPA. Se 7.1.2 not 1 och 4.1.
10. Höstkonferens prot FP 4–5 dec 1943 § 19, bil 1. FPA. I sin kluvna ställning till anknytningsfrågan speglade Folkpartiets skolkommitté förhållandena inom SU, något som inte är att förvåna då många folkpartister där fanns.
11. Partimötesprotokoll FP 11 juni 1944 § 13 FPA. Ang partiprogrammet, se 7.1.1.
12. Arbetsdelegationen prot FP 24 aug § 6 1944 FPA. Svensk Lärartidning stod för denna fordran.
13. Folkpartiet 1944: 6; Håkansson 1959 b. Fp:s valprogram 1934, 1936, 1938, 1940, 1942, 1944. Först 1944 års valprogram tar upp skolfrågan. Där bekänner sig partiet till en ur ekonomisk och geografisk aspekt demokratisk skola. Valhandbok FP 1938 s 7 ff behandlar nödvändigheten av en skolreform.
14. Att tanken på en senarelagd medborgarutbildning därmed inte var död vittnar en art av Oscar Dahlbeck "Medborgerlig utbildning" Folkpartiet 1945: 3. Även en motion i riksdagen därom. Motion 96 AK 1946 RC: 20. Talet om en mellanskola antyder att Ohlin redan nu går utöver handlingsprogrammet, se 7.1.2.
15. Enskilda motioner hade inlämnats bl a av Bertil von Friesen och Oscar Malmborg under 1945; motion 231, 465, 466 AK 1945 RC: 22.
16. Riksdagsgrupp prot FP febr 1945 § 5; 26 april § 3, 5; 24 maj § 3; 12 juni § 3; 19 juni § 3. FP riksdagsgrp A. Till dessa sammankomster kallades vid skilda tillfällen SU-ledamöterna Karl Kärre, Elisabeth Dahr, Karin Cardell, Viktor Fredriksson. Jfr 4.1 och 4.3.
17. Riksdagsgrupp prot FP 22 jan 1946 § 9 FP riksdagsgrp A. Förtroenderåd prot FP 1 juni 1946 IV FPA. Motion 244 AK 1946 RC: 20. Bertil Ohlin stod som första namn.
18. Valhandbok FP 1946 s 30 ff kap "Större krav på skolan".; Håkansson 1959 b Folkpartiets valprogram 1946.
19. Riksdagsgrupp prot 23 nov 1947 § 19 FP riksdagsgrp A; förtroenderåd prot FP 1947 § 2, bil 5, 6 FPA. Bl a B v Friesens uttalande där han säger om 9-åriga skolförslaget: "Det förefaller som det vore möjligt att samla alla partierna i de flesta viktiga frågorna." Art av Oscar Malmborg "Enhetsskolereformen" Folkpartiet 1947: 6. Ang Ohlins ståndpunkt, se not 14.
20. Valhandbok FP 1948 s 3 ff kap "En framtidslinje". Att detta var förenligt med liberalt tänkande framstod klart för Ohlin eftersom detta skulle "göra slut på själva grunden till klassbildningen", något som Folkpartiet arbetade för. Valhandbok FP 1948 s 7 f, kap "Ett alternativ".
22. Valhandbok FP 1948 s 40 ff, kap "Skolreformen". Ledamöter som tillika var medlemmar i Folkpartiet var åtminstone frk Karin Cardell, folkskoleinsp Viktor Fredriksson, undervisningsrådet Karl Kärre, rektor Elisabet Dahr. Se riksdagsgrupp prot FP 26 april 1945 § 3, 5 FP riksdagsgrp A.
22. Art "Den nioåriga skolan" Folkpartiet 1950: 2.
23. Verksamhetsberättelse FP 1949–1950 s 4.

7.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Art av rektor O Helling "Yrkesutbildning – medborgarfostran – karaktärdaning – En trefaldig skoluppgift" Folkpartiet 1940: 5.
2. Art "Det enda som kan rädda"; art av riksdagsman och folkskollärare Oscar Malmborg. Citat av biskop Andræ förekommer; art av Greta Hedin "Samhällslära och medborgarbildning" Englands nya skola ses här som ett ideal; art av John Almkvist (nyligen pensionerad). Folkpartiet 1941: 2, 8, 1942: 1.
3. Art av fru Karin Mangs. Folkpartiet 1942: 3.
4. Se 12 Folkpartiet; se även 7.2.1 not 6. Att tidskriften las om från jan 1943 till att end utkomma med 8 nummer per år och med Birger Lundström som redaktör saknar i detta sammanhang betydelse.

5. Ledare av Lennart Hartmann "Programrevisionen" Folkpartiet 1943: 4.
6. Höstkonferens prot FP 4–5 dec 1943, bil V FPA.
7. Jfr 4.4.
8. Valhandbok FP 1946 s 46 ff, kap "Kulturpolitik i dagens läge". Också på andra områden tyckte sig Westin ha märkt angrepp mot kristendomens inflytande i samhället. "Även inom andra områden har den radikala åtstramningen gentemot de kristna grundsatser, på vilka vårt samhälle hittills byggts, kunnat förmärkas."
9. Förtroenderåd prot FP 9 maj 1948 bilaga V FPA. Bl a Magda Persson framförde denna kritik.
10. Håkansson 1959 b; Valhandbok FP 1946, se 7.1.2.
11. Partimötesprotokoll FP 1948 § 38, bil XIII, § 40 FPA. Vid inget annat partimöte gjorde sig den kristna falangen så hörd som just 1948. Företrädare med anföranden var generalsekr Josef Kullgren, distriktsföreståndare Samuelsson, chefredaktör Yngve Hamrin, fröken Magda Persson, lantbrukare Hjalmar Åhman.
12. Valhandbok FP 1948 s 40 ff, kap "Skolreformen".
13. Till yttre orsaker kan också hänföras att riksombudsmannen Birger Lundström den 20 juli informerade om att stark propaganda mot Folkpartiet pågick inom pingströrelsen. Man beslöt sig för att anlägga motpropaganda via annonsering i tidningen Dagen. Arbetsdelegationen prot FP 20 juli 1948 § 14 FPA.
14. Valhandbok FP 1948 s 16 ff, kap av Olle Dahlén "Två själar i samma bröst" s 100 ff, kap av Nils Hallerby "Folkpartiet och högern"; s 135 ff, "Resolution – antagen av folkpariets landsmöte 1948".
15. Förtroenderåd prot FP 22 maj 1949, bil VI FPA. Debattör var hr Sävstrand som sade sig tala å de skånska folkpartisternas vägnar. De var alla eniga "antingen vi är kristna eller kulturradikaler".
16. Arbetsdelegationen prot FP 6 juli 1949 § 19 FPA. De delegation i skolfrågor tillsattes. Riksdagsgrupp prot FP 15 febr 1949 § 3; 6 dec 1949 § 4, FP riksdagsgrp A.

7.2.3 Sammanfattning

1. Skolförankringen är dock av äldre datum: Från år 1924 kan man i valprogrammen utläsa en mer preciserad hållning i skolfrågan inom Frisinnade Folkpartiet. Där stod bl a: "Folkskolan skall göras till allmän bottenskola." – ett krav som funnits där sedan 1905 – "sikte tagas icke allenast på meddelande av kunskaper utan även på karaktärsdaning och viljelivets utveckling i god riktning". Dessa skolkrav återkom sedan i Frisinnade folkpartiets valprogram med undantag för 1930 och 1932. Partiet var som parti först med kravet på skolan som karaktärsdanande. Håkansson 1959 a, b. Frisinnade Folkpartiet Valprogram.

7.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

1. Au prot, förbundsstyrelsen prot, årsmötesprotokoll FPU 1937 RA. Frisinnad Ungdom 1937: 7. En rapport i allmänn ordalag var införd där. Inget nämndes om Gustaf Anderssons anförande. G Anderssons föredrag i annons. Frisinnad Ungdom 1937: 5. Art av Waldemar Svensson "Programmet" Frisinnad Ungdom 1934: 1. Punkt 5 "En teoretisk och praktisk utbildning av ungdomen, som svarar mot samhällets behov och främjar de enskildas rätt till lika startmöjligheter inför livsuppgifterna."
2. Frisinnad Ungdom 1938: 2, 7 m fl artiklar, se 12 Frisinnad Ungdom. Förbundsmötesprotokoll FPU 1938; förbundsstyrelsen prot FPU 25 juni 1938; au prot FPU 5 sept 1938 RA.
4. Frisinnad Ungdom tog ställning mot nazismen. I varje nummer hånades nazismen genom skämtbilder till år 1942. Au prot FPU 23 jan 1939 § 20 bil 9 RA; förstasidesart "Reformpaus" Frisinnad Ungdom 1939: 6.
5. Au prot FPU 14 jan 1940; förbundsstyrelsen prot FPU 24 aug 1940 bil 6.
6. Art "Är barnens framtid vår eller deras egen?" Frisinnad Ungdom 1941: 1.
7. På förbundsårsmötet 1939 efterträdde han Bertil Ohlin som ordförande, vilken fungerat på

denna post sedan förbundets start. Förbundsmötesprotokoll FPU 1939 § 21 RA.
8. Ledare "Liberal målsättning för skolan" Frisinnad Ungdom 1941: 7.
9. Art "Folkskolan i stöpsleven. Lärare svara på en aktuell rundfråga." De intervjuade folkskollärarna var Gustaf Hagsjö, Bertil Petersson, Elof Åhlin. I art "Skolan i stöpsleven" publicerades en 4:e folkskollärares uttalande – S G Tingström. Han ansåg att skolan endast var kunskapsmeddelande så länge den inte var internat, och det önskade han inte. Frisinnad Ungdom 1941: 7, 8.
10. Art "Bildningsmål och bildningsvägar" Frisinnad Ungdom 1941: 10. Staffan Rosén var red till år 1941.
11. Förbundsstyrelsen prot FPU 21 juni 1942 bil 16; Resolutionen publicerades i broschyren "Folkpartiets ungdom anser" Handlingar FPU 1941 RA samt i art "Folkpartiungdom anser" Frisinnad Ungdom 1942: 6.
12. Art ". . . där man lär sig att leva demokratiskt" Frisinnad Ungdom 1942: 6. Elsa Skäringer-Larsson, som efter ett USA-besök tillsammans med Ester Hermansson skrev boken "Demokratisk fostran i USA", framlade sina synpunkter vid sommarmötet. Även arbetet inom förbundsledningen med ett nytt program präglades av denna skolsyn. Au prot FPU 26 okt 1942 § 9 RA.
13. Osign art "Motioner om landsbygdsskolor"; art av Erik Gudmundsson, förbundssekr i FPU, "Skolan och landsbygden" Frisinnad Ungdom 1944: 2, 6. Folkpartiet måste göra en kraftig satsning så att ej Bondeförbundet ensamt fick ta åt sig äran därav. Se även 12 Frisinnad Ungdom. Antalet skolartiklar år 1944 är större än de tidigare två åren. Samtliga inkom före årskongressen.
14. Art av Waldemar Svensson "Programmet" Frisinnad Ungdom 1934: 1.
15. Förbundsstyrelsen prot FPU 22 juni 1944 § 4; Årskonferensprotokoll FPU 1944 § 18 RA.
16. Förbundskongressprotokoll FPU 1945 § 21, 38 RA. 1944 års landsmöte hade inte gett Folkpartiets skoldelegations förslag sitt fulla stöd. Landsmötets fastställande av Folkpartiets program hade medfört en kompromiss i skolsynen. Au prot FPU 20 aug 1945 § 12 RA. Dessutom gällde det den "högre utbildningen" och "kulturutvecklingen i allmänhet".
17. Osign art "Framtidens skola under debatt" Frisinnad Ungdom 1945: 9. Deltog gjorde övriga politiska ungdomsförbund utom SLU, se 6.3.1, 6.3.2, 9.3.1.
18. Förbundskongressprotokoll FPU 1946 bil RA.
19. Förbundsstyrelsen prot FPU 14 maj 1947 § 4, bil 2 RA.
20. Förbundskongressprotokoll FPU 1947 § 33, bil 12. Förbundsstyrelsen prot FPU 15–16 nov 1947 § 11 Ra. Bil 5 med den slutliga programutskriften är förkommen.
22. Mittsidesuppslag av förbundsordf G Palmqvist "Hur skall framtidens skola se ut? Folkpartiets ungdomsförbund framlägger sina synpunkter på skolfrågan" Frisinnad Ungdom 1947: 12.
22. Förbundsstyrelsen prot FPU 15–17 maj 1948 § 48; 16 nov 1948 bil 2 RA; osign art "En skola i takt med samhällets puls" Frisinnad Ungdom 1948: 9.
23. Förbundsstyrelsen prot, förbundskongressprotokoll FPU 1949 RA.
24. Art av Gunhild Larsson "Landsbygden och den nioåriga skolan"; art av Nils Hallerby "Ett skickligt program". En kommentar till FPU:s nya program. Frisinnad Ungdom 1949: 5, 10.

7.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Waldemar Svensson var ordförande i FPU:s styrelses arbetsutskott och ledamot av dess studieråd, vilket utgett boken i sin serie. Art "Kristendom och samhällsbyggande" Frisinnad Ungdom 1937: 10. FPU:s program från år 1934 innehåller i detta hänseende en mera allmänt formulerad grundsats: "En ansvarsfull förvaltning och förkovran av våra kulturella, nationella och andliga värden." Art av Waldemar Svensson "Programmet" Frisinnad Ungdom 1934: 1. Hugo Brolin blev året därpå sekr i FP:s riksdagsgrp.
2. Förbundsstyrelsen prot FPU 3 okt 1937 § 11 RA; art "Debatt. Kristendomen och samhällsbyggande"; art av W Svensson "Debatt. Svar till W Svensson". W Svensson kort kommentar: "Ingenting att svara på". Året därpå återkom A Eeg-Olofsson till ämnet med en artikel "Kristendom och demokrati", där han slog fast att demokratins räddning låg i en återgång till den kristna

människosynen: "Demoratin behöver kristendomen i hela dess djup och vidd." Frisinnad Ungdom 1938:3, 4, 1939:10.

3. Förbundskongressprotokoll FPU 1940 bil 13 RA. Uttalandet spreds även som särtryck: "Folkpartiets Ungdomsförbunds uttalande vid Örebrokongressen". Uttalandet publicerades i sin helhet även av partiets tidskrift under rubrik "Ungdomen skall stärka folkets motståndskraft". Folkpartiet 1940:8. Det utsprungliga förslagets formulering löd: "Folkets motståndskraft gentemot påfrestningar beror ej minst på ungdomen och dess på en kristen livssyn grundade moraliska styrka".

4. Ledare "Liberal målsättning för skolan" Frisinnad Ungdom 1941:7.

5. Art "Folkskolan i stöpsleven. Lärare svara på en aktuell rundfråga" Frisinnad Ungdom 1941:7.

6. Art "Människovärde, rätt och frihet. Sommarskoleresolutionen 1941" Frisinnad Ungdom 1941:6.

7. Förbundsstyrelsen prot FPU 21 juni 1942 bil 16 RA Se 7.3.1 not 12.

8. Art av prof Lydia Wahlström "Det biologiska livets uppror mot anden . . ."Frisinnad Ungdom 1942:6. Au prot 9 maj 1942 § 13 RA. Sommarmötets program skulle innehålla bl a ett föredrag av Lydia Wahlström: "Kristendomen och de totalitära ideologierna"; ett föredrag av Elsa Skäringer-Larson: "Fostrar vår skola demokrater?"

9. Förbundsmötesprotokoll FPU 1942 bil RA. I redovisningen av under tiden från förra årsmötet hållna kurser omnämns kurs i "Kristendom och samhällsbyggade". Au prot FPU 26 okt 1942 § 9 RA.

10. Au prot FPU 14 april 1943 RA.

11. Art av Arne Asplunder. Frisinnad Ungdom 1943:2. Han gav dock ett pekfinger åt vissa enskilda FPU-klubbar vilka borde vinnlägga sig om att göra sitt verksamhetsprogram så att det ej stötte bort kristen ungdom och "undvika sådant som kan verka stötande för den religiösa känslan. Här kan t ex en liten svordom, uppkommen som nödrim i en kabaretvisa, åstadkomma obotlig skada, alldeles i onödan."

12. Au prot FPU 29 febr 1944 § 3 RA; art "Religion och moral i morgondagens värld", Frisinnad Ungdom 1944:4.

13. Förbundsstyrelsen prot FPU 22 juni 1944 § 4. Utkastet till det nya programmet diskuterades. Förbundskongressprotokoll FPU 1944 § 18. Förslaget diskuterades. Hugo Brolin önskade att man "på lämplig plats gav särskilt uttryck åt den kristna målsättningen". Kongressen biföll denna uppfattning. Program antaget av förbundskongressen den 22 juni 1944. Au prot FPU 22 nov 1945 bil 4 a RA. Ang Hugo Brolin, se not 1.

14. Förbundsstyrelsen prot FPU 18 febr 1945 bil 6 RA. Till talare vid sommarskolan kallades biskop Bohlin, Harry Blomberg, Joel Sörenson, seminarielärare Gunnar Lindblad. Förbundskongressprotokoll FPU 1945 § 21, 38, 54; au prot FPU 20 aug 1945 § 12; förbundsstyrelsen prot FPU 22 sept 1945 § 4 RA.

15. Förbundskongressprotokoll FPU 1946 bil RA.

16. Art "Ansvar och gemenskapsvilja i samhällsbyggandet" Frisinnad Ungdom 1946:1. Joel Sörenson betonade att kristendomen inte kunde rensas ut ur samhället utan allvarliga och för samhället skadliga följder. Art av sign T-P-A "Människan i centrum i Skövde-konferensen" Frisinnad Ungdom 1946:9. Förbundsstyrelsen prot FPU 22 sept 1945 § 4; förbundskongressprotokoll FPU 1946 § 21 RA. Osign ledare "Kulturopposition" Frisinnad Ungdom 1946:10.

17. Bakgrunden var återigen anklagelsen att kristendomens företrädare satt trångt inom Folkpartiet. Anledningen sägs vara de olika uppfattningarna som rådde mellan å ena sidan Dagens Nyheter och Expressen å den andra sidan Svenska Morgonbladet och Dagen. Osign ledare Frisinnad Ungdom 1947:1.

18. Se 7.3.1. Diskussion under år 1941 med inlägg av red Matts Balgård och ordf J L Hartmann.

19. Frisinnad Ungdom 1947:1. Även folkpartisten Ivar Harrie gjorde ett inlägg i ungdomsförbundets debatt och hävdade att "kulturradikaler" och kristna hade gemensam bas i hävdandet av

det personliga avgörandet i förhållande till varje form av auktoritetstryck vare sig i form av byråkrati eller högkyrklighet. Jfr 7.1.2. Art "Finns det ett liberalt kulturprogram?" Frisinnad Ungdom 1947: 2.

20. Förbundsstyrelsen prot FPU 18 jan 1947 § 2. Då kommittén ej haft tid att sammanträffa hade förbundsordf Gunhild Palmqvist på egen hand sammanställt programförslaget. Förbundsstyrelsen prot FPU 14 maj 1947 § 4 bil 2 RA.

21. Förbundsstyrelsen prot FPU 14 maj 1947 § 7 bil 6 RA. Förslagsställaren till det senare alternativet, Folke Lönnqvist ansåg även att konfessionskravet till ämbeten och tjänster i kyrkan skulle avskaffas. En tidigare diskussion om detta hade ägt rum under året. Förbundsstyrelsen prot FPU 18 jan 1947 § 2 RA.

22. Förbundskongressprotokoll FPU 1947 § 29 RA, se not 16.

23. Mittsideuppslag av förbundsordf G Palmqvist "Hur skall framtidens skola se ut? Folkpartiets ungdomsförbund framlägger sina synpunkter på skolfrågan." Frisinnad Ungdom 1947: 12.

24. 4 brev under rubrik "Kristligt och liberalt" Frisinnad Ungdom 1948: 6, 7.

25. Förbundskongressprotokoll FPU 1948 § 48 RA.

26. Osign art "En skola i takt med samhällets puls" Frisinnad Ungdom 1948: 9.

27. Art "Bearbetning behövs. Några kritiska kommentarer till dissenterlagskommitténs förslag" Frisinnad Ungdom 1949: 7–8. Se 4.4.

28. En insändare i Frissinnad Ungdom förklarade detta förhållande på följande sätt: En del kristendomsmotståndare finns inom partiet, men Folkpartiets program och gärningar liksom FPU:s talar ett annat språk än deras. "Den s k kulturradikalismen – har alltid varit en mycket liten riktning men har idag som förr kraftiga ljudförstärkare i pressen". Och Gunnar Helén fann för sin del att många kanske de flesta folkpartister, liksom han själv varken hörde till det ena eller det andra lägret. Frågan om Folkpartiet var kristendomsfientligt kvarstod dock trots detta i det begynnade 1950-talet. Art av sign Intresserad "Ordet fritt. Ateism inom högern?" Han säger sig ha arbetat under många år inom FP, men mycket sällan träffat på ateister inom partiet. Art "Liberalt dilemma"; art av Nils Gynne "Är Folkpartiet kristendomsfientligt?" Frisinnad Ungdom 1949: 11, 3, 1950: 14.

7.3.3 Ungdomsförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan

1. Förbundskongressprotokoll FPU 1947 § 24 RA.

7.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

1. Då kvinnoförbundet först år 1956 hade tillgång till egen tidskrift – och dessförinnan från år 1942 endast en liten ruta för allmän information i tidskriften Folkpartiet – baserar sig framställningen uteslutande på kvinnoförbundets eget arkivmaterial.

2. Au prot FPK 3 aug 1937 FPKA. Skrivelsen, som undertecknats av Märtha Tamm-Götlind, behandlades av och remitterades till Centralstyrelsen.

3. Centralstyrelsen prot FPK 25–26 sept 1937 § 13, bil 2 FPKA. Bakgrunden till denna motion var den skolsyn Gustaf Andersson i Rasjön framfört vid ungdomsförbundets sommarskola i Hudiksvall sommaren 1937, samt Kvinnoförbundets agerande i frågan vid dess centralstyrelses sammanträde 25–26 sept 1937. Verksamhetsberättelse FP 1937–38 s 34.

4. Centralstyrelsen prot FPK 28 mars 1938 § 15 bil 4 FPKA; motion 336 AK 1938 RC: 24, motion av hr Holmbäck.

5. Centralstyrelsen prot FPK 7 maj 1942 § 9. En skrivelse från Örebroavdelningen påtalade denna skolfråga. Landsmötesprotokoll FPK 1942 § 9. Skrivelsen till partiets landsmöte behandlades i Vu prot FP 30 mars 1942 bil II och Landsmötesprotokoll FP 1942 § 25. Därifrån överlämnades skrivelsen till partiets riksdagsgrupp, där ingen protokollförd åtgärd vidtogs. Arbetsdelegationen prot FP 16 juni 1942 § 2 FPKA; Riksdagsgrupp prot FP 1942 FP Riksdagsgrp A. Greta Hedin var litteraturhistoriker och anlitad expert av SU. Med boken "England spelar opp" 1944 hade hon sökt visa på den engelska skolreformen som stilbildare för svensk skola. Ang Hedins uttalande, jfr 1.5 och 1.3.

6. Landsmötesprotokoll FPK 1946 § 12, bil 9 FPKA.
7. Två år senare kom han att bedöma skolsituationen annorlunda.
8. Landsmötesprotokoll FPK 1946 § 12, bil 9 FPKA.
9. Au prot FPK 25 sept 1947 § 18 FPKA.
10. Art av riksdagsledamoten fil dr Hanna Rydh "Vi måste förbereda fredens nya värld" Folkpartiet 1943:2.
11. Årsberättelser 1939–1948.
12. Ledare "Landsmöte i orostider"; art "Husmodersförbundet och kristendomsundervisningen" Husmodersförbundets medlemsblad 1941:7, 1948:4.

7.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Art "8:e skolåret måste bli verklighet". Vidare räknade hon upp "biologi, psykologi, litteratur, teckning och slöjd förutom en direkt undervisning i hemvård och barnavård". Frisinnad Ungdom 1944:5.
2. Centralstyrelsen prot FPK 9 juni 1944; Landsmötesprotokoll FPK 1944 § 10, 14 FPKA.
3. Som ordförande i Sveriges husmodersföreningars riksförbund betonade Elenor Lilliehöök kristendomens ställning i skolan i det betänkande förbundsstyrelsen sände till Skolutredningen 1941. Hem och familj 1941 s 87 ff. Vidare i egna artiklar i Husmodersförbundets medlemsblad. Art "Vårt störda arbete"; "Landsmöte under orostider"; "Husmodersförbundet och kristendomsundervisningen" Husmodersförbundets medlemsblad 1940:8, 1941:7, 1948:4. Gertrud Wiklund efterträdde 1946 Elenor Lilliehöök som ordförande.
4. Kvinnoföreningarnas frågebok 1944 s 4 ff, 29 ff.

7.6 Sammanfattning
1. Jfr Andersson 1955 s 194 ff.

8.1.1 Program
1. Program BF 1919 s 3 ff.
2. Program BF 1938 opagin; Torstendahl 1969 s 13 f, 18 ff, 55 ff.
3. Program BF 1946 s 3 ff. Detta grundprogram antogs första gången av 1945 års förbundsstämma men fick inte giltighet förrän, enligt stadgarna, den följande stämman uttalat sitt samtycke. Riksstämmoprotokoll BF 1945 § 24, bil 9, 10; 1946 § 49 RA.
4. Torstendahl 1969 s 9 ff, 195 ff; Zetterberg 1975 s 141.
5. Kommunalprogram BF 1945 opagin.

8.1.2 Programrealisering
1. Vad vi vilja 1939 s 6 ff.
2. Ang kommunalprogrammet, se 8.1.1 not 5.
3. Handlingsprogram BF 1947 s 1 ff.
4. Valhandbok suppl BF 1944 s 18.

8.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Motion 11 FK, 16 AK 1942; motion 123 FK, 181 AK 1942 RC:22, 23. Den senare ang fri undervisningsmateriel inlämnades av Löfander resp Mattsson.
2. Art "Det sjunde skolåret" Medlemsblad 1936:3.
3. Osign ledare; art "Bättre utbildningsmöjligheter för landsbygdens ungdom" Medlemsblad 1942:2, 6. Lindegren hade varit amanuens på SÖ 1935. Han var riksdagsgruppens sekreterare och tillika redaktör för Bondeförbundets Medlemsblad, grundare av Politisk Tidskrift år 1941 och dess redaktör åren 1941–1952.
4. Håkansson 1959 b. Bondeförbundets valprogram 1928–1940. Under dessa år var programmet i stort sett oförändrat i formulering: "Praktisk folkundervisning. Landsbygdens skolväsende måste anpassas efter landsbygdens förhållanden".

5. Valhandbok BF 1934, 1936, 1940. Dessa saknade kapitel om skolan. Valhandbok BF 1942 a s 24 ff; 1942 b s 7 ff.
6. Osign förstasides art "Landsbygdens kulturella problem" Medlemsblad 1943: 1. Den sedan 1928 stående formuleringen i valprogrammet löd: "Ungdomens karaktärsdaning måste grundas på den kristna religionens omistliga värden".
7. Motion 79 FK; 97 AK 1943 RC: 20, 21. Osign art "BF:s skolmotioner gillades – men avslogos" Medlemsblad 1943: 3.
8. Förtroenderådet kom även att finnas efter införandet av partistyrelse år 1947. Protokoll från riksdagsgruppens sammanträden fördes icke, eller finns inte nu tillgängliga. Uppgift av kanslichef Gösta Gunnarsson. Ang införande av sådan motionerades första gången å riksstämma 1944. Riksstämmoprotokoll BF 1944 § 29. Partistyrelse tillkom fr o m år 1947. Partistyrelsen prot BF 17 juni 1947; Förtroenderåd prot BF 1937–1950; Partistyrelsen prot BF 1947 RA. Varje år samlades partiets ombud till riksstämma. Riksstämmoprotokoll BF 1937–1950 RA.
9. En större kommitté tillsattes för att åstadkomma förbättrat förslag till grund-, val- och kommunalprogram. I kommittén invaldes bl a Axel Pehrsson-Bramstorp, Axel Rubbestad, förste vice ordf Hjalmar Svensson, andre vice ordf E von Heland, Sam Norup, Gunnar Hedlund, statssekr Bernhard Näsgård, prof Sten Wahlund, RLF:s ordf Bernhard Ekström, Ferdinand Nilsson, SLKF:s repr Karin Collin, Märta Leijon, SLU:s repr Lars Eliasson, Erik L Eriksson. Förtroenderåd prot BF 11 nov 1943 § 3 RA.
10. Motion 59 FK, 88 AK 1944 RC: 19, 20.
11. Osign art "Initiativ från Landsbygdspartiet Bondeförbundet i kulturella frågor"; art av V J Mattsson "Den fria skolmaterielen dröjer"; osign art "Bondeförbundsmotioner vid årets riksdag"; osign förstasidesart "Riksstämmorna i Vänersborg"; osign art "Landsbygdspartiet Bondeförbundets nya handlingsprogram" Medlemsblad 1944: 1, 2, 3, 4.
12. Se 8.1.2 not 3.
13. Valhandbok BF 1944 s 21 ff; Valhandbok suppl BF 1944 s 17 f, 44 ff. De s k Robertsforsskolorna fick ett anslag på 50 000 kr till lokaler.
14. Osign art; förstasidesart Medlemsblad 1944: 4, 5.
15. Håkansson 1959 b Landsbygdspartiet Bondeförbundets valprogram 1944.
16. En genomgång av Axel Pehrsson-Bramstorps tal ger uttryck för en sådan markerad skolsyn just år 1942, medan den tidigare även under slutet av 1930-talet, lyst med sin frånvaro. Tal BF 1937–1939; 18 juni 1939; 7 juni 1940; radiotal inför valet 1942; 14 juni 1943; tal sommaren 1943; 17 juni 1945; utkast till föredrag 1944 el 1945.
17. Förtroenderåd prot BF 17 juni 1945; riksstämmoprotokoll BF 1945 § 37, bil 24 motion 13 RA. Vidare diskuterade man där grundprogrammet vilket nästkommande årsstämma skulle bli föremål för definitivt beslut. Riksstämmoprotokoll BF 1946 § 24 RA. Motionen hade inlämnats av Hallands distrikt och var undertecknad av Carl-Eric Sandblad, Algot Jönsson och Johannes Antonsson. Kommittén tillsattes i ett sent skede, fungerade sporadiskt under två år och kom aldrig att ge något resultat. Skolkommittén prot BF 8 nov 1945 § 4 bil F: 1 RA. Samtal med Ivar Persson 76.11.22. Medlemmar i kommittén blev: Ivar Persson ordf, Sten Wahlund, Hjalmar Nilsson, byråchef Bengt Stensiö. Från SLU: Harlad Johnsson, Lars Eliasson. Från SLKF: Karin Collin, Gerda Svensson. Sekr: Lennart Pettersson. Au prot BF 28 juni 1945 § 9 RA.
18. Se 5.2.1 och 5.2.3.
19. Landsbygdspartiet Bondeförbundet 1945.
20. SOU 1948: 27 s IX ff.
21. Tal BF 17 jan 1946.
22. Håkansson 1959 b Landsbygdspartiet Bondeförbundets valprogram 1946.
23. Argument 1946 s 35 f. Man tillbakavisade här socialdemokraternas användande av Rubbestads uttalande i skolfrågan, som argument för att BF skulle vara nöjd med den nuvarande skolsituationen.
24. Skolkommittén hade enligt direktiven till uppgift att 1) bearbeta redan utkomna skolförslag, 2)

att sammanställa i riksdag och press framkomna uppslag till landsbygdens skollösning, 3) att bearbeta kommande skolförslag. Riksstämmoprotokoll BF 1945 § 37 bil 11 RA.
25. Partistyrelsen prot BF 1947–1949; 20 maj 1948 § 44. Undantaget dock en motion som önskade ändring av studiestipendier för landsbygdens ungdom, Partistyrelsen remitterade ärendet till riksdagsman Onsjö, som var medlem av studielånsnämnden. I övrigt ägnades tid åt att behandla frågan om namnbyte. Riksstämmoprotokoll BF 1947 § 35, bil 25, 26; Skolkommittén prot BF 30 okt 1946 § 3; 15 juli 1947 § 2–8 F:1 RA.
26. Argument 1948.
27. Se 12 Medlemsblad.
28. Art av sign Antonius "Hur en BF-styrd kommun ordnar sitt skolväsende" Medlemsblad 1949:4.
29. Rubbestad kommenterade t ex skolkommissionens förslag om undervisning i engelska: "Vad har den stora allmänheten för nytta av ett utländskt språk?" S Liljebo underströk ytterligare Ivar Perssons ord när han talade för en "likvärdig skola för land och stad". Och beklagade att Bondeförbundets ledning gått emot den nioåriga skolan vid de regeringsunderhandlingar som förts med socialdemokraterna. Ang dessa regeringsunderhandlingar: Riksstämmoprotokoll BF 1949 § 20. Gunnar Hedlund orienterar därom i förtroenderåd prot BF 4 okt 1948, 13 maj 1949 RA.
30. Riksstämmoprotokoll BF 1949 § 21, 23, 47 RA. Gunnar Hedlund valdes till partiordf. Gunnar Hedlunds slutanförande i debatten: "Undervisning är en av våra större frågor och vi måste studera och diskutera omsorgsfullt. Jag vill därför föreslå, att skolfrågan hänskjuts till partistyrelsen och riksdagsgruppen för övervägande".
31. Partistyrelsen prot BF 18 okt 1949 RA. Vid de regeringsförhandlingar som förts tidigare var Axel Pehrsson-Bramstorp partiordförande och där en negativ hållning till 9-årig obligatorisk skola framkommit.

8.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Art av Karl Ragnar Eriksson "Bondeförbundet och de idéella livsvärdena"; art av E Fraim "Bondeförbundet och kristendomen" Medlemsblad 1939:5 1940:1.
2. Se 8.1.1. Vid 1938 års riksstämma presenterades och diskuterades Stockholms stads avdelnings av Bondeförbundet partiprogramutkast. I detta betonades: "Vår fäderneärvda religion och vårt svenska kulturarv, som alltid haft sina starkaste fästen i våra allmogehem, utgöra oersättliga nationella värden, som till varje pris måste bevaras." Riksstämmoprotokoll BF 1938 § 12 RA.
3. Håkansson 1959 b Bondeförbundets valprogram 1942.
4. Förtroenderåd prot BF 11 nov 1943 § 3 RA.
5. Håkansson 1959 b Bondeförbundets valprogram 1944, 1946, 1948. Jfr 8.1.1 och 8.1.2.
6. Skolkommittén prot BF 18 febr 1947 § 4 F:1 RA.
7. Riksstämmoprotokoll BF 1949 § 41, bil 20. Motionär var Birgit Hålling, Söderköping. S Liljebo stod för tilläggsförslaget.

8.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Art av Jonas Erk, "Landsbygdsungdomens fortsatta utbildning". Artikelförfattaren betonar att ett införande av ett sjunde skolår ingalunda är en tillfredsställande reform i avsikten att ge landsbygdens ungdom lika chans till utbildning som stadens ungdom. Art sign KL (Karl Lindegren) "Landsbygdsungdomens läroverksstudier". SÖ-förslag om förbättring, möjligheter till högre studier för lansbygdsungdom recenseras. SLU-bladet 1939:8, 15.
2. Art av T Wolgast "Landsbygdsungdomens utbildningsmöjligheter." Artikelförfattaren hoppas mer på folkhögskolan är den vanliga skolan för landsbygdsungdomens del. I art "Jordbruksungdomen och dess yrkesutbildning" framkommer liknande tankegångar ang relationen skola – folkhögskola. SLU-bladet 1940:1, 17.
3. SLU-bladet 1941:4, 5.
4. Förbundsstyrelsens behandling av ärendet var en följd av inkommen skrivelse. Förbunds-

styrelsen prot SLU 1–2 aug 1941 § 42; 21–22 nov 1941; 14 dec 1942; 25 maj 1943 § 46, 65. CUFA. Skrivelsen var insänd av Ludvig Nordén Leksand. Detta var första gången förbundsstyrelsen aktualiserade skolfrågan, något som inte förekommit från 1930-talets mitt. Förbundsstyrelsen prot; förbundsstämmoprotokoll SLU 1935–1940. Undantag utgjorde det stöd man gav Karin Collins uppfattning att mjölkning borde införas som obligatoriskt ämne i fortsättningsskolan. Förbundsstyrelsen prot SLU 19–20 jan 1939 § 39 CUFA. Se 8.4.1.

5. Tidskriften är ungdomsförbundets organ men anger i sitt första nummer sin målsättning: "en politisk tidskrift som skulle ge informationer om riksdagens och regeringens arbete . . . Utgivarna hoppas att i sitt arbete kunna vara den samlade bonderörelsen till nytta och gagn." Redaktör var Karl Lindegren. Ledare "En ny tidskrift" Politisk Tidskrift 1941: 1.

6. Ledare "Bättre utbildningsmöjligheter för landsbygdens ungdom" SLU-bladet 1941: 19. Samma ledare trycktes även i Medlemsblad 1942: 6. Karl Lindegren var red för båda tidskrifterna.

7. Artiklar rörande detta: av sign MS "SLS. Behöver landsbygdens ungdom teoretiska kunskaper?"; ledare av Lars Eliasson "Landsbygdspartiet Bondeförbundet. 2 st diskussionsinlägg" SLU-bladet 1942: 3, 5.

8. Osign art "Landsbygdens likställighet med städerna i socialt och kulturellt hänseende"; art av Karl Lindegren. Politisk Tidskrift 1942: 5–6, 17–18. Motion 11 FK, 16 AK 1942 RC: 22, 23. Hj Nilsson Spånstad resp Ivar Persson Skabersjö första namn. I allmänna ordalag hävdar man kravet på landsbygdens likställighet med tätorten på många områden, exempelvis elektrifiering och skolutbildning. Se 8.2.1.

9. Art "Landsbygdens kulturella problem" Politisk Tidskrift 1942: 17–18. Motion 79 FK, 97 AK 1943 RC: 20, 21. Hj Nilsson Spånstad resp Ivar Persson Skabersjö första namn. Preciserade krav, såsom i de i artikeln ovan refererade, skiljer denna motion från den år 1942 framlagda. "Robertsforsskola" benämningen på samlad korrespondensundervisning under viss översyn och med vägledning av studieledare. Namnet av att den första skolan av detta slag startade i Robertsfors. Undervisningen ledde fram till realskolekompetens.

10. Art av sign Trollix "Contralisera varsamt! anser erfaren skoldam". Skoldamen som intervjuades var Ester Pehrsson, Knivsta. Även denna åsikt blev företrädd i motioner i riksdagen: Motion 88 FK, 137 AK 1944 RC: 19, 20. Robertsforsskola och annan form av korrespondensundervisning förordades framför inackordering av landsbygdsungdomen i städerna.

11. Se 12 SLU-bladet; Politisk Tidskrift. Artiklar med dessa rubriker var typiska: Osign art "Högre skolutbildning åt landsbygdens ungdom"; "Yrkesval och yrkesutbildning"; art av red Harry Kolare "Landbygden slår vakt om sin ungdom" Politisk Tidskrift 1943: 1, 11–12.

12. Förbundsstyrelsen prot 25 maj 1943 § 46, 65; förbundsstämoprotokoll SLU 1943 § 38 CUFA. Referat infördes även i SLU-bladet art "SLU går framåt på bred front" 1943: 13. Förbundsstyrelsen beslöt senare att rådgöra med partiets riksdagsmän om gemensam aktion i ärendet. Förbundsstyrelsen prot SLU 19–20 aug 1943 § 32 CUFA.

13. I Politisk Tidskrift avtrycktes Sten Wahlunds avsnitt i Social Årsbok 1942 som uttryckte en individualistisk syn på utbildningsjämställdheten. Alla skulle ha samma chans även till samhällets högsta poster. Någon kommentar ang differensen till SLU:s jämställdhetskrav gjordes inte. Art "Demokrati och utbildning" Politisk Tidskrift 1943: 5, 6. Återgivet efter Sten Wahlunds kap "Demokrati och utbildning" i Årsbok 1943 s 7 ff.

14. Osign ledare SLU-bladet 1943: 22. Att skribentens misstanke inte var helt ogrundad visar Gösta Bagges tal inför Högerpartiets representantskap höstkonferens 1943. Se 9.2.1. Ett framhållande av Perssons och Nilssons skolinsatser präglade även en artikel av Gustav Jonnergård "Utbildningens demokratisering" SLU-bladet 1943: 23.

15. Art av Ester Pehrsson "Landsbygdens skolväsende"; osign art "Utbildningsmöjligheterna för landsbygdens ungdom" Politisk Tidskrift 1944: 1, 2; ledare av Lars Eliasson "Plats för reformer" SLU-bladet 1944: 5.

16. Förbundsstyrelsen prot SLU 28–29 jan 1944 § 12; 31 okt – 1 nov 1944 § 27 CUFA.

17. Art av Thure Mattsson, red för SLU-bladet, "Demokrati och utbildning. Undervisnings- och utbildningsfrågorna ligger SLU-ungdomen varmt om hjärtat." SLU-bladet 1944: 12.
18. Osign ledare "Kunskaper åt landsbygdens ungdom"; art av red Sven G Strand "Skolväsendets demokratisering". Politisk Tidskrift 1944: 7. Art "Från Kulturarbetet ... Skolutredningen och landsbygdens skolfrågor." SLU-bladet 1944: 20. Se även 8.1.2.
19. Förbundsstyrelsen prot SLU 25–26 jan 1945 § 14, 39; 16–17 aug 1945 § 25; 14–16 juni 1945 § 21 CUFA. Ang medborgarår, jfr 7.1.2; 7.2.1.
20. Ledare "Pengar eller begåvning?"; ledare "Studiehjälpen". SLU-bladet 1945: 5, 12. Även Politisk Tidskrift påpekade missförhållandena. Osign art "Studiehjälp åt landsbygdens ungdom". Politisk Tidskrift 1945: 3.
21. Ang skolkommittén se 8.2.1 not 17. Förbundsstämmoprotokoll SLU 1945 § 15, 32; förbundsstyrelsen prot 1–2 aug 1945 § 27, 43 CUFA. Osign art "SLU kräver effektivt reformarbete för landsbygdens politik". SLU-bladet 1945: 13, Osign ledare "Våra skolfrågor" SLU-bladet 1945: 16. Skribenten konstaterade: "Våra skolfrågor ligger SLU-rörelsen varmt om hjärtat. Det har också varit glädjande för landsbygdsungdomen, att dessa frågor i riksdagen fått hängivna förkämpar i landsbygdspartiets riksdagsmän".
22. Art av kulturred för Jordbrukarnas föreningsblad, Ragnar Oldberg i serien "Från kulturarbetet" SLU-bladet 1946: 3.
23. Art "Skolutredningens förslag om den framtida skolan. Folkskolan och realskolan förenas till 'elementskola', 8-årig obligatorisk folkskola." Politisk Tidskrift 1946: 3; osign ledare "Tidens krav". SLU-bladet 1946: 6. SU:s fjärde betänkande föranledde kommentaren.
24. Förbundsstyrelsen prot SLU 4–5 febr 1946 § 46 CUFA.
25. Art av förf Ivar Thor Thunberg "Skolreformer och den fria bildningsrörelsen". Politisk Tidskrift 1946: 6. De här framförda farhågorna var som vi tidigare sett även LO:s. Se 5.2.1 not 13. Skribenten i Politisk Tidskrift såg dock mer ljust på problemet än skribenten i Fackföreningsrörelsen. Thunberg kan knappast påstås representera SLU men gör dock ett inlägg i linje med dess tankegångar, samtidigt som han tycks hysa uppfattning närbesläktad med Wahlund, se not 13.
26. Art av Ivar Persson "Nioårig folkskola eller ej?" Politisk Tidskrift 1947: 10.
27. Art "Skolreformen"; art "Reflexioner om skolreformen" Politisk Tidskrift 1948: 10, 12.
28. Förbundsstyrelsen prot SLU 5–6 aug 1948 § 40; 29–30 nov 1948 § 38 CUFA.

8.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Art "Kyrkan och landsbygden". Thure Mattsson blev år 1943 redaktionsmedlem. SLU-bladet 1941: 7.
2. Förbundsstämmoprotokoll SLU 1943 § 32 CUFA.
3. Deltagare från hela landet var samlade, bl a prof A Fridrichsen och biskop G Aulén. SLU-bladet 1943: 23.
4. Art "Arvet i fara". Föredrag av stiftsadjunkt Gunnar Pauler SLU-bladet 1944: 5.
5. Art "Sociala och kulturella framtidsmål. Kommentar till handlingsprogrammet". Politisk Tidskrift 1944: 9.
6. Art "Kulturell likställighet". Politisk Tidskrift 1945: 5. Man betonade att bildningsverksamheten måste främjas; art "Från kulturdebatten ... Den kristna kulturdebatten" SLU-bladet 1945: 7.
7. SLU-bladet 1947: 20.
8. Art "Kyrkan och bonderörelsen". SLU-bladet 1947: 20.
9. Art "Skolutredningens förslag om den framtida skolan. Folkskolan och realskolan förenas till 'elementskola', 8-årig obligatorisk folkskola". Politisk Tidskrift 1946: 3.
10. Art "Gymnasiet i utredningskvarnen".Politisk Tidskrift 1948: 1. Sin uppfattning om skolkommissionen grundar artikelförfattaren enligt egen utsaga på det som bl a prof Düring, ledamot i skolkommissionen, i föredrag tillkännagjort om kommissionens arbete.
11. Art "Skolreformen" Politisk Tidskrift 1948: 10. Ang fostran instämde Lars Eliasson, se 3.2.1 not 28.
12. Förbundsstyrelsen prot SLU 29–30 nov 1948 § 35, bil 20, 21 CUFA.

8.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan

1. Förbundsstyrelsen prot SLKF 18 juni 1932 "Program för Svenska Landsbygdens kvinnoförbund". CKFA. Jfr ledare av Karin Collin Budkavle 1945: 1. Tidskriftens startnummer och idéförklaring. Ett försök till bildande av kvinnoförbund hade skett redan 1921. Larsson 1973 s 15 ff, 18 ff.
2. Förbundsstyrelsen prot SLKF 1932–1940. Det enda undantaget var Karin Collin som år 1939 hävdade att mjölkning borde vara ett obligatoriskt ämne i fortsättningsskolan. Förbundsstyrelsen prot 14 juni 1939; förbundsstämmoprotokoll SLKF 1939 § 23 CKFA.
3. Förbundsstämmoprotokoll 1941 § 21; förtroenderåd prot SLKF 11 juni 1941 § 10 CKFA.
4. Förbundsstyrelsen prot 31 mars 1943 § 11. Där hänvisas till kommittens tillsättande. Förbundsstämmoprotokoll 1943 § 21. Därav framgår ej klart att skolkommittén skulle vara annat än tillfällig. Förbundsstyrelsen prot 26 juni 1942 § 8; förbundsstämmoprotokoll 1942 § 23; au prot SLKF 10 aug 1942 § 8 CKFA.
5. Förtroenderåd prot 11 juni 1943 § 14; förbundsstyrelsen prot 11 juni 1943 § 11; förbundsstämmoprotokoll 1943 § 23; au prot SLKF 15 mars 1944 § 1 CKFA.
6. Förbundsstämmoprotokoll SLKF 1944 CKFA.
7. Budkavle 1945: 2. Red Karin Collin. Osign art "Skolfrågorna i förgrunden? Proposition om studiehjälp åt landsbygdens ungdom"; art "Från riksdagen. Skolslöjd för 3 elever" Budkavle 1945: 3, 4–5, 8, 9. Ester Pehrsson var ordf i SLKF:s studienämnd.
8. Förbundsstämmoprotokoll SLKF 1945 § 33, 35, 36, bil. Ang motionen, se 8.2.1 not 17.
9. Au prot SLKF 14 aug 1945. Medlemmar från SLKF valdes: Karin Collin, Gärda Svensson med Ester Pehrsson som suppl. Instruktionskurs SLKF 28–29 okt 1945 CKFA.
10. Budkavle 1946: 3.
11. Osign notis "Ny ledamot i skolkommissionen". Att Eliassons placering gällde SK:s expertråd och inte ledamotskap i själva kommissionen preciserades inte. Samma synsätt på skolkommissionen dominerade ytterligare en artikel, osign art "Skolfrågorna. Om ytterligare höjda stipendier". Budkavle 1946: 4.
12. Instruktionskurs SLKF 2–4 nov 1947 CKFA. Ester Arfwedsson tillfogade i sitt anförande att samhällsförändringarna ställde nya krav på skolan, vilket nödvändiggjorde en skolreform.
13. Art "SLKF har många synpunkter" Budkavle 1949: 3.

8.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

1. Förbundsstyrelsen prot SLKF 18 juni 1932 "Program för Svenska Landsbygdens kvinnoförbund" CKFA.
2. Förbundsstyrelsen prot 27 juni 1946 § 7 motion 11, 17, 18; förtroenderåd prot SLKF 27 juni 1946 § 1 CKFA.
3. Förbundsstämmoprotokoll 1946 § 31. Voteringen utföll 43 röster för, 26 mot. Skrivelsens avsändande ombesörjdes av förbundsstyrelsen prot SLKF 25 sept 1946 § 1 CKFA. Förbundsstämmoprotokollet anger här skolutredningen, vilket troligtvis är en felskrivning, i annat fall skulle tyda på att förbundsstyrelsen även i detta avseende gjorde avsteg från stämmans beslut, se även not 4, 5.
4. Budkavle 1946: 7.
5. Osign art "Karaktärsfostran bör bygga på kristlig grund. SLKF uppvaktar skolkommissionen med följande skrivelse i denna sak." Budkavle 1946: 11. SU hade kommit med detta betänkande 1946, se 4.1.
6. Notis "SLKF:are till skolutredningen". Budkavle 1947: 3. Rubriken anger felaktigt SU i stället för SK.
7. Förbundsstämmoprotokoll 1947 § 37, 38; förbundsstyrelsen prot SLKF 12 juni 1947 § 8; 25 okt 1947 § 9 CKFA.
8. Instruktionskurs SLKF 2–4 nov 1947 CKFA. Budkavle 1947: 11.
9. Förbundsstämmoprotokoll, förbundsstyrelsen prot SLKF 1948–1950. CKFA.

10. Art "SLKF har många synpunkter" Budkavle 1949: 3. Den lutherskt konfessionella grundsynen på skolans kristendomsundervisning framkom även tydligt på förbundsstämman 1946.
11. Art av Gunnel Larsson "Kvinnor i samverkan på kristen grund". Budkavle 1949: 12.

8.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan
1. Se 8.4.1.

8.6 Sammanfattning
1. Skillnaden mellan Perssons och Nilssons inställning i organisatoriskt hänseende framgår klart av deras uttalanden i skolkommittén. Medan den förre ställde sig förstående till en nioårig obligatorisk skola önskade den senare en bibehållen sjuårig. Skolkommittén prot BF 30 okt 1946 § 3; 15 juli 1947 § 4 F: 1 RA.

9.1.1 Program
1. Programmet här citerat efter Jäderin 1914 s 12 f. Ang bakgrund till partibildningen, se Torstendahl 1969 s 141 ff.
2. Program H 1934 s 3 ff; Torstendahl 1969 s 39 ff.
3. Riksstämmoprotokoll H extra, 9–10 dec 1944, motion 1, 2 A I: 2 RA; Valhandbok H 1944 s 19. Behovet av ett nytt program hade anor från 1920- och 30-talen, företrädda av bl a Gösta Bagge och kretsen kring Svensk Tidskrift, se därom Torstendahl 1969 s 48 ff, 93 ff, 181 ff, 203 f.
4. Handlingsprogram H 1947. Att det i praktiken fick en ställning motsvarande ett partiprogram visar bl a att Valhandbok H 1946 inte som brukligt var, tryckte partiprogrammet, utan hänvisade till "Högerns handlingsprogram". Dessutom var handlingsprogrammet föremål för 1946 års riksstämmas behandling. Jfr Frihet och framsteg 1960 s 16.
5. Handlingsprogram H 1947 s 1 ff, 9 ff.
6. Bidragande till programinnehållets förändringar var även partiets tillbakagång i valen under denna period samt generationsväxlingen inom partiets ledarskikt. Programmets avvikelser gentemot det tidigare programmet kan förklara dess formella ställning av handlingsprogram. Därmed undveks riksstämmans granskning och godkännande.
7. Handlingsprogram H 1947 s 4 f, 14, 28 f.

9.1.2 Programrealisering
1. Frihet och framsteg 1946 s 5 ff, 12 ff, 110 ff, 204 ff.
2. Att sammanhållningen inte var hundraprocentig visar att det som var tänkt som ett partiprogram sanktionerat av riksmötet blev ett handlingsprogram sanktionerat av Överstyrelsen.

9.2.1 Partiets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. Medborgaren 1940: 2. 1950–51 var F Kyling ordförande i Sveriges folkskollärarförbund.
2. Bagge 1941 s 159 ff.
3. Bagge 1941 s 195 ff.
4. Ledare "Den nya skolreformen . . ." Medborgaren 1940: 10. Man kan här konstatera att skolorganisationens sekreterare sätter samhällets krav i viss motsättning till individens – så ej Bagge i sitt radiotal. Därvid är det individen som ska vara av avgörande betydelse.
5. Osign referat "Skolans uppgift i vår tid" Medborgaren 1940: 11. Av de två talen återges ett i sin helhet i Bagge 1941 s 223 ff.
6. Överstyrelsen prot; representantskap prot H 1936–1941 A II: 1, IV: 2 RA. Representantskapet samlades året mellan riksstämmosamlingen. Protokoll från riksdagsgruppen saknas under 1940-talet. Uppgift av kanslichef Lundgren.
7. Bagge 1941 s 257 ff.
8. Recension av sign W P "Litteratur" Medborgaren 1941: 4.
9. Osign art "Vaktombyte i Högerns ungdomsrörelse" Medborgaren 1941: 6. Vid detta tillfälle av-

gick greve Torgil von Seth som ungdomsförbundets ordf. I övrigt fann Medborgaren anledning beröra skolan endast i samband med Otto Holmdahls 60-års dag. Hans tolvåriga insats som generaldirektör för skolöverstyrelsen fick omdömet att han var en man som "kämpar i den nationella kulturkonservatismens tjänst". Art "Medborgarens porträttgalleri" Medborgaren 1941: 8.

10. Valhandbok H 1942 s 142 ff; Politiskt ABC 1942 s 35.

12. Art "Skolan och samhället. Några synpunkter på ett betydelsefullt tidsproblem" Medborgaren 1942: 10. Folke Kyling var medlem även av partiets överstyrelse och arbetsutskott.

12. Höstkonferens prot H 1 nov 1943 A II: 1 RA. Bagge 1945 s 35 ff. Av de 8 som förutom partiledaren yttrade sig var 2 tveksamma och 6 bejakande. Av dessa tillhörde, bland de tveksamma 2 bland de bekajande 3, överstyrelsen. Be som bejakade var: friherrinnan, förste vice ordf i HKF Gunni Hermelin, kapten Carl Lindberg, Folke Kyling, folkskolläraren f d rektor vid Gimo folkhögskola Yngve Åström, folkskolinsp, riksdagsman Ragnar Bergh, fru Stjernlöf. Tveksamma var: Karl Magnusson, fru Ingegerd Levander.

13. Bagge 1945 s 49 ff, 71 ff. Ang motsättningar inom partiet, se 9.1.1 och 9.1.2.

14. Riksstämmoprotokoll H 16–17 juni 1944, bil "Programuttalande", "Till val med högern" A I: 2 RA. Håkansson 1959 b Högerns valprogram 1940–1944.

15. Medborgaren 1944: 7.

16. Valhandbok H 1944 s 291 ff.

17. Bagge 1945 s 115 ff. Bagge 1944 s 3 ff. Om det varit hans intention från början att tillsätta en parlamentarisk utredning eller detta uppkommit i den pressande situationen 1944 för att lugna kritiken är en fråga, som ligger utanför denna avhandlings ram.

18. Riksstämmoprotokoll H extra 9–10 dec 1944 A I: 2 RA. En motion till stämman gällde tillsättandet av en kommitté för utarbetande av ett nytt parti- och handlingsprogram liksom även ett nytt kommunalprogram. Riksstämman beslutade att ett nytt parti- och handlingsprogram skulle utarbetas men fann att kommunalprogrammet, som beslutats så sent som 1938, fortfarande var giltigt och ej behövde omarbetas. Wellander 1944 s 5 ff.

19. Art "Gösta Bagge" Medborgaren 1945: 1. Vid högerns extra riksstämma i dec 1944 beslöts att ett nytt handlingsprogram skulle utarbetas. Ledare "Handlingsprogrammet"; ledare "Fredens problem och uppgifter". Medborgaren 1946: 5, 7.

20. Art av Ruth Stahre. Medborgaren 1945: 6.

21. Art "Människan och staten". Medborgaren 1946: 2, 4; SOU 1945: 60 "Skolpliktstidens skolformer". Man föreslog en åttaårig obligatorisk skola. De första åren skulle vara gemensamma och kallas folkskola. De senare 4 eller 2 åren skulle kallas realskola där man differentierade eleverna i teoretiska och praktiska linjer. Skolformen kallades av utredningen för elementarskola.

22. Riksstämmoprotokoll H extra 1–2 febr 1946 A I: 3 RA. Representantskapets protokoll under 1946, återfinns ej i AII: 1 RA. Förklaringen är att, p g a många flyttningar, arkivet i dess äldre delar inte är komplett. Jfr 9.1.1 ang handlingsprogrammets innehåll och 4.1 ang skolutredningen. Protesten framfördes av agronomen Erik Ljung.

23. Osign ledare "Handlingsprogrammet" Medborgaren 1946: 7. Håkansson 1959 b Högerns valprogram 1946, 1948; Valhandbok H 1946. Serien las ner efter 1946. Politiskt ABC I–II 1948 ersättare för Valhandbok H.

24. I samband med omläggningen avgick grundaren och redaktören för tidskriften E T Ekgren. Han efterträddes av red Ragnar Ekman; red sekr blev Gunnar O:son Dahlgren. Art av sign L K "Tidskriften Medborgaren" Medborgaren 1946: 7.

25. Osign art "En fördomsfri Folkpartilicentiat. Herr Hartman undervisar och blir undervisad av riksdagsman Ragnar Bergh." Osign art "Prof Bagge 65 år. Tala i riksdagen är som att tala i ett stängt rum" Medborgaren 1947: 21, 33. Ang Hartmann, se 7.3.1 och 7.3.2.

26. Medborgaren 1948: 20.

27. Riksstämmoprotokoll H bil 1948 A I: 3 RA. Hela partiledarens tal återfinns i stencil. Detta tal hölls den 14 el 15 juni på riksstämman. Den 4 juni detta år hade skolkommissionens betänkande utkommit av trycket.

28. Håkansson 1959 b Högerns valprogram 1948.
29. Art av Ivar Sefve; art av Gustav Nilsson "Landsbygdens skolproblem"; art av Ivar Sefve "Skolkommissionens gymnasium – 'en orolig skolform'"; art av Ivar Sefve. Medborgaren 1948: 25–26, 27, 35, 48.
30. Annons för prenumeration av Medborgaren för år 1949; art av Ivar Haeggblom "Landsbygdens skola"; art av Ivar Sefve "Vår skoldebatt. Den demokratiska skolan"; osign art "Ett skolprogram i barock som hamnat i barack"; art av Ragnar Bergh Medborgaren 1948: 51 1949: 2, 3, 4, 8.
31. Art av Ragnar Bergh "Engelska i folkskolan – en pedagogisk utopi?"; art av Ivar Sefve, "'Horisontell klyvning' kan inte lösa gymnasiets problem" Medborgaren 1949: 14, 17.
32. Representantskap prot H 14 nov 1949 A II: 1 RA. Folke Kyling önskade särskilt att högern skulle trycka på att skolreformen skulle "skapa fram kärlek till kroppsarbetet och att skänka en effektiv yrkesutbildning".

9.2.2 Partiets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Riksstämmoprotokoll 31 maj – 1 juni 1940, bil AI: 2 RA. Biskop Torsten Ysanders föredrag trycktes senare med samma titel "Landet och personligheten" Ysander 1940.
2. Bagge 1941 s 159 ff. Om vikten av folkets andliga krafter talade Gösta Bagge även i andra sammanhang. Bagge 1941 s 111 ff, 123 ff, 139 ff, 195 ff. Osign referat "Skolans uppgift i vår tid" Medborgaren 1940: 11. Tal vid folkskolans 150 års jubileum i Hudiksvall den 26 okt och vid invigningen av Västanfors kommunala mellanskolas nybyggnad den 2 nov. Det sistnämnda talet finns i sin helhet publicerat i Bagge 1941 s 223 ff.
3. Bagge 1941 s 257 ff, 281 ff. Behovet av andlig och moralisk kraftförnyelse hos svenska folket framgår även s 309 ff.
4. Se 9.1.1 och 9.2.1 not 11.
5. Riksstämmoprotokoll H 8–9 juni 1942, bil AI: 2 RA. Förslagsställare var Tore Hulthén och Barbro Nelson. Håkansson 1959 b Högerpartiets valprogram 1934–1942.
6. Valhandbok H 1942 s 138 ff, 142; även publ som art "Kristendomen och tiden" Medborgaren 1942: 10. Den betydelse Magnusson tillmätte detta sitt ställningstagande framgår inte minst av hans memoarer, där han dels återger denna sin artikel, dels påtalar det väsentliga steg, som då togs och beklagar bristande uppföljning och resultat, i form av en folkväckelse. Han påtalar samtidigt kristendomsundervisningens avkonfessionalisering som skuld till folkmoralens försämring. Magnusson 1950 s 298 f, 304 ff.
7. Osign ledare "En tidsappell". Formulering ur denna art återfinns även i tidningens valannonser. Medborgaren 1942: 8. Samlingen kring kristendomen präglar i hög grad följande inlägg: ledare av studierektor Gunnar Sundqvist "Vårt nu och vår framtid" (ett tal hållet vid riksstämman 1942); art av dir Gunnar Ljungqvist "Svensk folkfrihet under ansvar. Reflek-tioner kring ett tidsproblem"; art "Undervisning och uppfostran" Medborgaren 1942: 6, 9.
8. Art "Undervisning och uppfostran"; ledare "Kristendomen och tiden" Medborgaren 1942: 9, 10.
9. Svenska Folkskolans 1942. Utkom även som särstryck: Svenska Folkskolan 1942. Bagge 1945 s 23 ff.
10. Riksstämmoprotokoll H extra 1–2 febr 1946, bil där Jarl Hjalmarssons tal återfinns i sin helhet. AI: 3 RA Se även 9.1.1. Uppskattande ord fälldes av Herman Jäger, Bertil Lindberg och O Kostet, vilka ansåg att inte bara sv kyrkan utan även frikyrkorna borde medtagas i programformuleringarna.
11. Art "Människan och staten" Medborgaren 1946: 4.
12. Osign ledare "Juli 1946. Handlingsprogrammet" Medborgaren 1946: 7.
13. Håkansson 1959 b Högerpartiets valprogram 1946; Valhandbok H 1946 s 11 f.
14. Riksstämmoprotokoll 14–15 juni 1948, bil. Högerns kvinnoförbund gjorde ett liknande uttalande, se 9.4.2, liksom representantskapet. Representantskap prot H 14 nov 1949 AI: 3, AII: 1 RA.

15. Håkansson 1959 b Högerpartiets valprogram 1948.
16. Art "Kristen syn och anda i samhällsarbetet"; förstasidesnotis Medborgaren 1948:33, 41.
17. Förstasidesnotis Medborgaren 1948:41.
18. Blenda Ljungberg, lärare, riksdagsledamot; Axel Ljungberg, chefred för tidningen Upsala, skribent. Medborgaren 1949:14.
19. Art av Earl Gustaf Thomasson. Artikeln utgörs av en recension av biskopars från 13 länder bok "Kristendomen kan rädda oss". Medborgaren 1949:20, 34, 36.

9.2.3 Sammanfattning
1. Även samtal 77.01.24 med prof Gunnar Heckscher stöder denna tolkning.

9.3.1 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. För enkelhetens skull används här genomgående benämningen Högerns ungdomsförbund. Gällande Högerns ungdomsförbund är framställningen baserad på tryckt material då något bevarat arkiv ej finns. Uppgiften lämnad den 74.10.15 av sekr Eva Svartengren, Moderata Ungdomsförbundet. I dess arkiv finns endast handlingar från tiden efter 1963 med få undantag.
2. Ungsvensk Lösen 1936:3. Simon Eklund var 1937–40 redaktör för Ungsvensk Lösen efter Erik Arrhén.
3. Art "Hitlers ungdom drillas från 10 år" Ungsvensk Lösen 1937:8.
4. Osign art "Skolväsendet"; art av sign G S Underrubrikerna lyder "Ungdomen åt Sverige, kunskap åt ungdomen. Ecklesiastikministerns syn på skolväsendets uppgifter, svensk och framsynt. 'Det gäller att icke försitta någon tid'!" Ungsvensk Lösen 1940:21, 24. Ang utredningsförfarandet, se 4.1. Redakötr nu Folke Björkman. Ansvarig utgivare, riksdagsmannen Stig Hedén.
5. Art "Giv skolan åter dess gamla fostrargärning"; art "Skolan måste förmedla rättsarvet" Ungsvensk Lösen 1941:4, 5 (felaktigt märkt 4).
6. Art "Myrdals i brännpunkten" Ungsvensk Lösen 1941:9. Leissner skötte vanligen tidskriftens recensionsavdelning. Boken referas ang sitt skolkapitel utförligt i 5.4.1, 5.4.2. Att Leissner för den skull inte accepterade en ideologisk förändrig av skolan i Myrdals anda framgår av den broschyr han tillsammans med bl a P G Andreen och G Unger utgav året dessförinnan, där det nationella kulturarvet och skolans nationella målsättning betonades. Den svenska linjen 1940 s 7 f, 11 f, 23 f.
7. Osign art "Vaktombyte i Högerns ungdomsrörelse" Medborgaren 1941:6. Vid samma tillfälle avgick som förbundsordförande för ungsvenskarna greve Torgil von Seth och valdes Folke Kyling.
8. År 1942 förekom en art av Ivar Sefve "Ungdomen och det produktiva arbetet. Uppfostrans främsta mål att lära de unga arbeta". Samt en artikel av sign N L "Folkskolans framtid". Art av Folke Kyling "Riv muren mellan stad och land"; art av Åke Leissner "Landsbygden har rätt till snar lösning av sin skolfråga" Ungsvensk Lösen 1942:1, 21; 1943:3, 15. En recension av Årsbok 1943. Speciellt art av Sten Wahlund. Recensenten påpekar att Bagge har hyst och fortfarande hyser sådana åsikter. Art av N L "Höjd bildningsgrad ökar förståelsen för yrkena."; osign ledare, "Skolproblemen"; art av Arne Svennungsson "Landsbygdens skolproblem" Ungsvensk Lösen 1943:17, 23.
9. Osign art "Första svenska förbundsrådet gjorde stort programuttalande. Konservativa åtgärder för efterkrigspolitiken."; art "Fostran och utbildning: Enhetligt system i undervisningen" Ungsvensk Lösen 1943:16. Programuttalande i tidskriften rubricerades som "konservativa riktlinjer för efterkrigspolitiken." Programmet som omfattade olika samhällssektorer återgavs ordagrant i tidskriftens nummer. Numrets ledare kommenterade dessutom själva programuttalandet. En särskild punkt utgjorde skolfrågorna.
10. Osign ledare "Om uppfostran och demokrati" Ungsvensk Lösen 1943:24.
11. Återgivet föredrag av Folke Kyling "Landsbygden behöver bättre skolor"; osign art "Indragning av skolor på landsbygden bör stoppas. Torgil von Seth interpellerar"; osign art "Ett sjunde

läsår kan rädda en hotad skola. Intressant interpellationssvar till riksdagsman von Seth"; osign art "4,5 milj till skolungdomen ute på vår landsbygd. Skolutredningens förslag"; osign art "Skolutredningen. Landsbygdsbetänkandet ger fog för optimistisk inställning" Ungsvensk Lösen 1944: 5, 6, 8, 12.

12. Osign art "Skolutredningen. Landsbygdsbetänkandet ger fog för optimistisk inställning." Ungsvensk Lösen 1944: 12.

13. Ungsvensk Lösen 1944: 16. Idén sägs ha framförts av doc Olof Sörndal i Svensk Tidskrift. Under året bytte man redaktörer 2 ggr: Efter några månaders tjänst i början av året, efterträdes KarlEvert Almblad av Torvald Jaensson.

14. Art av Olle Nyman "Hets i skolfrågan" Ungsvensk Lösen 1945: 5. Svensk Skoltidning var organ för Sv folkskollärarförbund. Talet som åsyftas, finns tryckt i Bagge 1945 s 115 ff.

15. Notis "Debatt i skolfrågan" Deltagare enligt tecknaren: Frk Lind (SSU), Herman Lamm (SSU), Tage Erlander (SAP), hr Lönnquist (FPU), Urban Karlsson (SKU), fil mag Folke Haldén (HUF), frk Westerberg (HUF), lektor Olsson "med skägget" (SAP). Art "Framtidens skola" Ungsvensk Lösen 1945: 23. Se 6.3.1, 6.3.2 och 7.3.1.

16. Osign art "Skolutredningen hävdar främst barnets rätt" Ungsvensk Lösen 1946:2.

17. Osign art "Ebbe Ohlsson ny förbundsordförande" Ungsvensk Lösen 1945: 13.

18. Tidskriften bytte namn från och med 1946: 24. Ledare sign B E "Hilding Färm" Ung Höger 1947: 25. Ledare av Hilding Färm "Har vi råd . . .?" Frihet 1947: 24. Ledaren avslutas med orden: "Den svenska ungdomen är mycket intresserad av att få ett auktoritativt svar på dessa frågor från de politiska partier och ungdomsförbund, som står bakom de tidningar, vilka talar om att 'vi har inte råd'. Ebbe Ohlsson: Ungsvenskarna och Gunhild Palmkvist: FPU kan väl ta en konferens med Domö och Ohlin om saken och sedan lämna ett svar – helst före valet 1948." Se 5.3.1.

19. Osign art "1946 års skolkommissions betänkande" Ung Höger 1948: 19. Redaktör för Ung Höger blev Sten Ingemark. Ansvarig utgivare: Birger Ekstedt. Ung Höger 1948: 20. Art av journalisten Gunnar Breide, Kalmar. I en ruta påpekar redaktionen att åsikterna inte är ungdomsförbundets officiella utan helt står för författaren själv. Däremot önskar man debatt i frågan och hänvisar till en art samma nummer där Birger Ekstedt uppmanar därtill under rubriken "Våra arbetsuppgifter" underrubrik "Skolfrågan".

20. Ledare "Skolreformen" Ung Höger 1948: 24.

21. Heckscher efterträdde Ebbe Ohlsson, ordf sedan 1945. Art "Ebbe Ohlsson, ny förbundsordförande". Ungsvensk Lösen 1945: 13; Ung Höger 1949: 7. Ung Höger bytte redaktör. Sten Ingemark efterträddes av Axel Waldemarsson. Ledare "Den angelägnaste skolreformen" Ung Höger 1949: 10.

22. Art av Bengt Jändel Ung Höger 1949: 20–21.

9.3.2 Ungdomsförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan

1. Art "I folkskolorna bygges framtidens Sverige" Ungsvensk Lösen 1936: 3.

2. Art "Skolan måste förmedla rättsarvet" Ungsvensk Lösen 1941: 4, 5.

3. Osign art Ungsvensk Lösen 1941: 16. Debatten kring ungdomen och moralen hade bl a dessa inlägg förutom dem som även behandlat skolan: art "Vart går ungdomen?"; "Tidens omvärderingar"; art "Etisk renässans för ungdomens fostran". Ang tidens brutalitet t ex förstasides art "Driv ut den främmande propagandan. Skolungdomen måste förskonas från den utländska broschyrfloden. Utländska hatvisor i våra skolsånger" Ungsvensk Lösen 1941: 6, 10, 14, 16.

4. Art av Y Stridh, "Kristendom, idrott och nöjesliv, diskussionsämnen på Göteborgskonferens. Glänsande förkunnelse av biskop T. Ysander." Närvarande vid konferensen var även Bror Jonzon från SU, vilken ersatte en förhindrad Gösta Bagge, samt rektor Ivar Sefve. Deras inlägg rörde enl referatet end skolans organisatoriska demokratisering. Ungsvensk Lösen 1941: 21.

5. Underrubriken löd: "Kyrka och folk: Moralbuden normgivande" Ungsvensk Lösen 1943: 16. Även utgiven i broschyr "Ungsvenskarna Högerns Ungdomsrörelse uttalande vid Ungsvenskarnas Förbundsråd den 7 augusti 1943".

6. Ungsvensk Lösen 1945: 8.
7. Art "Konservatismen kämpar för frihet under ansvar"; "De nordiska gästerna blevo varmt hyllade"; "Ett positivt högerprogram" Ungsvensk Lösen 1945: 13.
8. Art "Konservatismens kristna förankring" Ung Höger 1947: 6.
9. Heckscher 1947 s 50 ff. Gunnar Heckscher var vid denna tid aktiv inom ungdomsförbundet. 1949 blev han dess ordförande.
10. Osign art "1946 års skolkommissions betänkande" Ung Höger 1948: 19. Jfr 4.2.
11. Se 9.3.1 not 22.
12. Art av Henry Jarild "Fri eller trälbunden? Vad är livsåskådning?" Ung Höger 1949: 8. Artikeln är helt linje med den av Jarl Hjalmarsson företrädda uppfattningen. Att Gunnar Heckscher ej personligen påverkade remissförfarandet beror av att han då vistades i USA.
13. Instruktionsbok 1949 s 22.

9.4.1 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i skolfrågan
1. För enkelhetens och konsekvensens skull används här genomgående beteckningen Högerns Kvinnoförbund. Kvinnoförbundet 50 år 1970, s 5, 14, 17, 21 f.
2. Kvinnoförbundets beroende av partiet avspeglas också i det förhållandet att kvinnoförbundet saknade en egen tidskrift. Fram till och med år 1942 disponerade man en egen avdelning i Medborgaren, kallad Kvinnoröster. Därefter uppgick denna avdelning i Medborgaren. Detta omöjliggör att genom tidskriftsläsning bilda sig en uppfattning om kvinnoförbundets intresse i skolfrågan efter sammanslagningen.
3. Medborgaren 1938: 11.
4. Art av Nanna Lundh-Eriksson "Ungdomsmentalitet förr och nu"; art "Ungdomens dilemma". 1940 diskuterades dock flickskolan, dess problem och framtid. Art av Elin Thörn, "Flickskolans vara eller icke vara"; art av Ruth Stahre, "Flickskolans problem" Medborgaren 1940: 2, 8; 1941: 1. Ang det socialdemokratiska kvinnoförbundet, se 5.4.1.
5. Art av sign I O (= Inga Olsson) "En appell till ungdomen" Medborgaren 1941: 6. Ytterligare tre inlägg förekom i Medborgaren 1941: 9.
6. Art av sign I O "Centrala kvinnorådets årsmöte" Medborgaren 1941: 11.
7. Art "Vad innebär en fullgod medborgarfostran?" Medborgaren 1942: 1. Ang Husmodersförbundets sammanställning, se 5.4.1 not 8, 9.
8. För att närmare kunna fastställa HKF:s inställning till skolan – inte minst för perioden efter 1942 – är det nödvändigt att undersöka förbundets protokoll och andra styrelsehandlingar samt årsberättelsen. Av dessa handlingar framgår att skolan inte var aktuell under perioden 1936–1943. Undantag från detta var en diskussion om att stödja flickskolan 1936. Au prot HKF 30 okt 1936, då man behandlade kvinnliga lärares ställning i skolan MKFA.
9. Kvinnoråd prot HKF 8 dec 1944 § 10 AIII: 1 RA. Wellander 1944 s 5 ff. Jfr 9.2.1.
10. Au prot HKF 15 nov 1948 AIII: 1 RA. Bl a yttrade sig fru Ewerlöf som fann att SK:s förslag skulle medföra en nivåsänkning av kunskapsstoffet, fru Wallén som fann betänkandet "skrämmande".
11. Årsmötesprotokoll HKF 1949, bil AII: 1 RA. Utkast till Blenda Ljungbergs förslag finns i bil.
12. Au prot HKF 1 nov 1937 AIII: 1 RA. Partiordföranden Gösta Bagge var då närvarande med anl av en tidningsartikel i Sydsvenska Dagbladet, som uttalat sig negativt om kvinnliga lärare. Bagge betygade sin uppskattning av kvinnor i arbetslivet. Se även Kvinnoförbundet 50 år. 1970 s 14 f.

9.4.2 Kvinnoförbundets idédebatt och ställningstagande i fråga om kristendomen i skolan
1. Art av Nanna Lund-Eriksson "Ungdomsmentalitet förr och nu"; art av sign E Th "Ungdomens dilemma; art av sign I O "En appell till ungdomen"; ledare av sign E Th "Ungdomens problem ur olika generationers synvinkel"; art av Inga Olsson "Ungdomen kan själv skapa en bättre livsstil"; art av Stina Wallerius "Problemet måste angripas inifrån"; art av sign Gin "Vårt kristna arv" Medborgaren 1941: 1, 6, 9; 1942: 5.

2. Kvinnoråd prot HKF 13 juni 1948 AIII: 1 RA. Föredraget hade rubriken "Kulturen i vardande".
3. Art "Kristen syn och anda i samhällsarbetet". Medborgaren 1948: 33.
4. Au prot HKF 15 nov 1948, bil A III: 1 RA. Skrivelsen inlämnad av fru Anna Wennman. Anförandet är maskinskrivet och undertecknat med sign B A varför det troligen ej är Blenda Ljungbergs inledningsanförande. Anförandet var betitlat "Några reflexioner angående skolfrågan", Även förbundsmedlemmen och riksdagsledamoten Märta Boman uttryckte liknande tankegångar i Medborgaren. Se 9.2.2 not 16.
5. Årsmötesprotokoll HKF 1949, bil A II: 1 RA. Jfr åsikter framförda av henne i Medborgaren, se 9.2.2 not 18.

9.4.3 Kvinnoförbundets bidrag till partiets ställningstagande i skol- och kristendomsfrågan
1. Se 9.2.2.

9.6 Sammanfattning
1. Se 4.2.
2. Samtal med prof Gunnar Heckscher 77.01.24; Wigforss 1954 s 70, 273, 280 f.
3. Ang Fritiof Domö som programrealiserare, jfr även Magnusson 1950 s 143, 164 ff. Ang Gustav Nilssons insatser i SK, se 4.2.

10.1 De politiska partierna – skolan och kristendomen
1. Ang termer och begrepp, material- och ämnesavgränsning hänvisas för detta kap till 2 i dess helhet.

14 Källor och bearbetningar

Otryckta källor

STOCKHOLM

Arbetarrörelsens arkiv (ARA)

Au prot SAP
Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Arbetsutskottets protokoll 1937–1950.

Partistyrelsen prot SAP
Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Partistyrelsens protokoll 1937–1950.

Förbundsstyrelsen prot SSU
Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund. Förbundsstyrelsens protokoll 1937–1950.

Vu prot SSU
Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund. Verkställande utskottets protokoll 1937–1950

Förbundsstyrelsen prot SSKF
Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund. Förbundsstyrelsens protokoll 1937–1950.

Vu prot SSKF
Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund. Verkställande utskottets protokoll 1937–1950.

Vu prot SKSF
Sveriges kristna socialdemokraters förbund. Verkställande utskottets protokoll 1938–1950.

Årskonferensprotokoll SKSF
Sveriges kristna socialdemokraters förbund. Årskonferens protokoll 1938–1950.

Förbundsstyrelsen prot SKSF
Sveriges kristna socialdemokraters förbund. Förbundsstyrelsens protokoll 1938–1950.

Centerns kvinnoförbunds arkiv (CKFA)

AU prot SLKF
Protokoll fört vid Svenska Landsbygdens Kvinnoförbunds arbetsutskott 1937–1950.

Förbundsstyrelsen prot SLKF
Protokoll fört vid Svenska Landsbygdens Kvinnoförbunds förbundsstyrelse 1932–1950.

Förbundsstämmoprotokoll SLKF
Protokoll fört vid Svenska Landsbygdens Kvinnoförbunds förbundsstämma 1937–1950.

Förtroenderåd prot SLKF
Protokoll fört vid Svenska Landsbygdens Kvinnoförbunds förtroenderåd 1937–1950.

Instruktionskurs SLKF
Handlingar, Svenska Landsbygdens Kvinnoförbunds Instruktionskurs 1945, 1947.

Centerns ungdomsförbunds arkiv (CUFA)

Förbundsstyrelsen prot SLU
Protokoll fört vid Svenska Landsbygdens Ungdomsförbunds förbundsstyrelse 1937–1950.

Förbundsstämmoprotokoll SLU
Protokoll fört vid Svenska Landsbygdens Ungdomsförbunds förbundsstämma 1935–1950.

Folkpartiets arkiv (FPA)

Arbetsdelegationens prot FP
Folkpartiet. Arbetsdelegationens protokoll 1937–1950.

Förtroenderåd prot FP
Folkpartiet. Förtroenderådets protokoll 1937–1950.

Höstkonferens prot FP
Folkpartiet. Höstkonferensens protokoll 1938–1950.

Partimötesprotokoll FP
Folkpartiet. Partimötets, landsmötets protokoll 1938–1950.

Propagandadelegationen prot FP
Folkpartiet. Propagandadelegationens protokoll 1937–1950.

Riktlinjer FP
Riktlinjer för folkpartiet 1942.

Vu prot FP
Folkpartiet. Verkställande utskottets protokoll 1937–1950.

Styrelsen prot FP
Folkpartiet. Styrelseprotokoll 1937–1950.

Folkpartiets kvinnoförbunds arkiv (FPKA)

Au prot FPK
Folkpartiets kvinnoförbund. Arbetsutskottets protokoll 1937–1950.

Centralstyrelsen prot FPK
Folkpartiets kvinnoförbund. Centralstyrelsens protokoll 1937–1950.

Landsmötesprotokoll FPK
Folkpartiets kvinnoförbund. Landsmötets protokoll 1937–1950.

Folkpartiets riksdagsgrupps arkiv (FP riksdagsgrp A)

Riksdagsgrupp prot FP
Folkpartiets riksdagsgrupp. Protokoll 1938–1950.

Förtroenderåd, riksdagsgrupp prot FP
Folkpartiets riksdagsgrupp. Förtroenderådets protokoll 1938–1950.

Moderata kvinnoförbundets arkiv (MKFA)

Au prot HKF
Protokoll fört vid Högerns Centrala Kvinnoråds arbetsutskott 1944–1947.

Au prot HKF
Protokoll fört vid Högerns kvinnoförbunds arbetsutskott 1950.

Förbund prot HKF
Protokoll fört vid Högerns kvinnoförbund 1950.

Kvinnoråd prot HKF
Protokoll fört vid Högerns centrala kvinnoråd 1944–1947.

Sveriges socialdemokratiska partis riksdagsgrupps arkiv (SAP riksdagsgrp A)

Riksdagsgrupp prot SAP
Sveriges socialdemokratiska riksdagsgrupp. Protokoll 1937–1950.

Förtroenderåd, riksdagsgrupp prot SAP
Sveriges socialdemokratiska partis riksdagsgrupp. Förtroenderådets protokoll 1937–1950.

Riksarkivet (RA)

1946 års SK
Handlingar till 1946 års skolkommission.

Proposition 100 1951
Handlingar till riksdagsproposition 100 1951.

Förbundsstyrelsen prot FPU
Folkpartiets ungdomsförbund. Förbundsstyrelsens protokoll 1937–1950.

Au prot FPU
Folkpartiets ungdomsförbund. Arbetsutskottets protokoll 1937–1950.

Handlingar FPU 1941
Folkpartiets ungdomsförbund. Handlingar okat 1941.

Årskongressprotokoll FPU
Folkpartiets ungdomsförbund. Årskongressprotokoll 1944–1950.

Årsmötetsprotokoll FPU
Folkpartiets ungdomsförbund. Årsmötesprotokoll 1937–1943.

Riksstämmoprotokoll BF
Protokoll fört vid Bondeförbundets riksstämma 1937–1950.

Förtroenderåd prot BF
Protokoll fört vid Bondeförbundets Förtroenderåd 1937–1950.

Partistyrelsen prot BF
Protokoll fört vid Bondeförbundets partistyrelse 1947–1950.

Skolkommittén prot BF
Protokoll fört vid Bondeförbundets skolkommittés sammanträden 1945–1949. Riksdagsgrupp BF Div handl 1933–51.

Tal BF
Tal och referat 1937–1946.

Överstyrelsen prot H
Protokoll fört vid Högerpartiets överstyrelse 1936–1950.

Representantskap prot H
Protokoll fört vid Högerpartiets representantskap 1936–1950.

Höstkonferens prot H
Protokoll fört vid Högerpartiets höstkonferens 1936–1950.

Riksstämmoprotokoll H
Protokoll fört vid Högerns riksstämma 1936–1950.

Riksstämmoprotokoll H bilaga
Bilaga till protokoll från Högerpartiets riksstämma 1936–1950.

Au prot HKF
Protokoll fört vid Högerns Centrala Kvinnoråds arbetsutskott 1936–1943, 1948.

Kvinnoråd prot HKF
Protokoll fört vid Högerns centrala kvinnoråd 1936–1943, 1948.

Förbund prot HKF
Protokoll fört vid Högerns kvinnoförbund 1949.

Årsmötesprotokoll HKF
Protokoll fört vid Högerns centrala kvinnoförbunds årsmöte 1936–1943, 1949.

Vänsterpartiet kommunisternas arkiv (VPKA)

Kurs SKU 1946
Sveriges kommunistiska ungdomsförbund SKU-kurs 1946.

DU-yttrande SKU
Sveriges kommunistiska ungdomsförbund. DU-yttrande till utredningar och motioner i ungdomsfrågor 1944–1950.

Förbundsstyrelsen prot SKU
Sveriges kommunistiska ungdomsförbund. Förbundsstyrelsens protokoll 1942–1944.

Kongressprotokoll SKU
Sveriges kommunistiska ungdomsförbund. Kongresshandlingar 1936–1950.

Vu prot SKU
Sveriges kommunistiska ungdomsförbund. Verkställande utskottets protokoll 1945.

Flygblad SKP
Sveriges kommunistiska parti. Flygblad 1937–1949.

Kulturkonferensprotokoll SKP
Sveriges kommunistiska parti. Kulturkonferensprotokoll 1949.

Kongressprotokoll SKP
Sveriges kommunistiska parti. Kongressprotokoll 1937–1950.

Au prot SKP
Sveriges kommunistiska parti. Arbetsutskottets sekreteriatsprotokoll 1943–1950.

Partistyrelsen prot SKP
Sveriges kommunistiska parti. Partistyrelsens protokoll 1944–1950.

Centralkommittén prot SKP
Sveriges kommunistiska parti. Centralkommitténs protokoll 1937–1944.

Politbyrån prot SKP
Sveriges kommunistiska parti. Politbyråns protokoll 1937–1943.

Au prot SKP
Sveriges kommunistiska parti. Arbetsutskottets protokoll 1943–1950.

Konferensprotokoll SKP
Sveriges kommunistiska parti. Konferensprotokoll 1940.

Valföredrag SKP
Material och stolpar för valföredrag 1938.

Tal SKP
Sveriges kommunistiska parti. Tal 1937–1950.

Universitetsinstitutioner

Lund Statsvetenskapliga institutionen
Sjöblom, G
1961 "Idépartiet" och intressegrupperna. En studie i folkpartiets rikspropaganda 1934–1948. (Otryckt lic avh.)

Göteborg Statsvetenskapliga institutionen
Håkansson, S O
1959 Svenska valprogram 1902–1952 I + II. (Stencil.)

Uppsala Kyrkohistoriska institutionen
Moberger, K
1958 Religionsenhet och religionsfrihet i folkskolans kristendomsundervisning 1903–1921. (Otryckt lic avh.)

Göransson, S
1974 Skola och Religion. Stat–kyrka–skola som socioreligiöst historiskt fenomen. (Stencil.)

Uppsala Statsvetenskapliga institutionen
Annerbo, L G
1968 Skolutredning och skoldebatt 1940–1945. (Otryckt lic avh.)

Samtal och korrespondens

f statsministern Tage Erlander
prof och ambasadör Gunnar Hecksher
partisekr Gustaf Jonnergård
f statsrådet Alva Myrdal
f statsrådet och prof Gunnar Myrdal
f statsrådet och partiledaren prof Bertil Ohlin
red Knut Olsson
f ecklesiastikministern Ivar Persson

Tryckta källor och anförd litteratur

Algotsson, K G
1975 Från katekestvång till religionsfrihet. Debatten om religionsundervisningen i skolan under 1900-talet. Sthlm.

Andersson, G
1955 Från bondetåget till samlingsregeringen. Politiska minnen. Sthlm.

Anderson, H G
1969 Vad gör partierna i riksdagen? Mål, taktik och arbetsformer. Uddevalla.

Arbetarrörelsens efterkrigsprogram
1945 Arbetarrörelsens efterkrigsprogram. De 27 punkterna med motivering. Sthlm.

Argument
1946 Argument i valarbetet. Hässleholm

Argument
1948 Politiska argument. Landsbygdspartiet Bondeförbundet. Vimmerby.

Arvidson, S
1948 Skolreformen. En sammanfattning av 1946 års skolkommission betänkande. Lund.

Arvidson, S & Bohlin, T
1946 Kristendomen mot – för. Sthlm.

Arrhén, E
1956 Enhetsskolan, vardagen och atomtidsåldern. Uddevalla.

Back, P E
1967 Det svenska partiväsendet. Uppsala

Bagge, G
1941 Tal 1939–1941. Högerns riksorganisation. Sthlm.
1944 Enhetsskolan. Föredrag ... den 14 oktober 1944. Högerns riksorganisation. Sthlm.
1945 Tal 1943–1945. Högerns riksorganisation. Sthlm.

Bereday, G & Pennar, J
1960 The politics of Soviet education. New York.

Berättelse SSKF
Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund. Berättelse 1940–1947. Sthlm.

Bosworth, W
1962 Catholicism and Crisis in Modern France. French Catholic groups at the threshold of the fifth republic. New Jersey.

Bowen, J
1962 Soviet education. Anton Makarenko and the years of experiment. Binghampton N Y.

Brandt, E G C
1939 Sanningskravet i Kristendomsundervisningen. Till frågan om en revision av undervisningsplanen för kristendomsämnet i folkskolan. Falun.

Bruce, N O
1940 Det svenska folkundervisningsväsendet 1900–1920. I Svenska folkskolans historia 4. Red Fredriksson, V. Sthlm.

Bugge, K E
1974 Paedagogiske grundideer. Viborg.

v Campenhausen, A F
1962 Staat und Kirche in Frankreich. Göttingen.

Childs, J L
1951 The educational philosophy of John Dewey. I The philosophy of John Dewey. Ed Schlipp, P A s 417 ff. New York.

Christensen, T & Göransson, S
1976 Kyrkohistoria 3. Från västerns religion till världsreligion. Lund.

Cruickshank, M
1963 Church and State in English Education. 1870 to the present day. London.

Curti, M
1959 The social ideas of american educators. New Jersey.

Curtis, S J & Boultwood, M E A
1960 An introductory history of English Education since 1800. Foxton.

Dahlbom, F
1948 Kristendomsämnet. I 1946 års skolkommissions betänkande. Synpunkter och reflexioner. Sthlm.

Den svenska linjen
1940 Den svenska linjen. Andreen, P G & Fredborg, A & Höjer, T T:son & Leissner, Å & Nordin, P G Unger, G. Sthlm.

Dent, H C
1944 Education in transition. A sociological study of the impact of war on english education 1939–1943. London.
1954 Growth in English Education 1946–1952. Chatham.

Dewey, J
1941 Tro och erfarenhet. I Min tro. En bok om livsåskådningar. Red Ahlberg, A s 121 ff. Sthlm.
1951 Experience, knowledge and value: A rejoinder. I The philosophy of John Dewey. Ed Schlipp, P A s 515 ff. New York.

Efterkrigstidens samhälle
1944 Efterkrigstidens samhälle. Några ekonomiska och sociala riktlinjer framförda inom Folkpartiet. Sthlm.

Egidius, H
1965 Den franska skolans utveckling. Sthlm.
1969 Den svenska skolreformen. Betänkanden och propositioner i urval. Sthlm.

Erlander, T
1973 Tage Erlander 1940–1949. Sthlm.

Framtidens skola
1947 Framtidens skola. Utkast till skolprogram framlagt av socialdemokratiska partiets skolkommitté. Sthlm.

Fransson, E
1941 Uppfostran och upprustning. Sthlm.
1943 Är demokratin på glid? Har hemuppfostran försämrats? Vad kan skolan göra? Sthlm.

Freden och framtiden
1943 Freden och framtiden. Våra problem efter kriget. ABF:s studiehandbok. Sthlm.

Fredriksson, V & Hofstedt, L & Paradis, S
1950 Det svenska folkundervisningsväsendet 1920–1942. I Svenska folkskolans historia 5. Red Fredriksson, V. Sthlm.

Fredriksson, V & Marklund, S & Sivgård, G & Widén, M
1971 Skolutvecklingen 1942–1962. I Svenska folkskolans historia 6. Red Fredriksson, V. Sthlm.

Frihet och framsteg
1946 Frihet och framsteg. Kommentar till Högerns handlingsprogram. Högerns riksorganisation. Sthlm.
1960 Frihet och framsteg. En krönika om högerpartiet. Nyköping.

Friheten
1943 Friheten, demokratin, socialismen. Sthlm.

Från Palm
1972 Från Palm till Palme. Den svenska socialdemokratins program 1882–1960. Kommentarer och dokument. Sthlm.

Färm, H
1948 SSU i kamp för demokratisk kulturpolitik. Jönköping.

Gaustad, E S
1973 Dissent in American Religion. Chicago.

Gustafsson, A
1973 Partikongresser och medlemsinflytande. I Modern demokrati. Red Back, P E s 119 ff. Lund.

Göransson, S se Christensen T.

Göransson, S
1972 Kyrkan och världskrigen. Uppsala.

Handlin, O
1959 John Dewey's Challenge to Education. Historical Perspectives on the Cultural Context. New York.

Handlingsprogram BF
1947 Handlingsprogram för Landsbygdspartiet Bondeförbundet. Antaget vid Förbundsstämman 1944. Kalmar.

Handlingsprogram H
1947 Högern vill . . . Högerns handlingsprogram. Antaget av Högerns representantskap den 28 maj 1946. Örebro.

Heckscher, G
1947 Gammal och ny konservatism i Sverige. I Högerns medborgarskolas skriftserie 9. Sthlm.

Hedin, G
1944 England spelar opp. Sthlm.

Helmreich, E Ch
1966 Religionsunterricht in Deutschland. Von den Klosterschulen bis heute. Hamburg.
Hem och familj
1941 Hem och familj i vår medborgarfostran. Betänkande framlagt av Sveriges husmodersföreningars riksförbund. Sthlm.
Hermansson, C H se Lancet.
Hermansson, E
1940 I amerikanska skolor. Göteborg.
Hirdman, Y
1974 Sveriges Kommunistiska parti 1939–1945. I serien Sverige under andra världskriget. Uddevalla.
Holter, Å
1956 Moralundervisning og politikk. Kampen om moralundervisningen i fransk folkeskole 1879–1886. Oslo.
Hunt, H C
1960 The changing soviet school. I serien The Comparative Education Society Field Study in the USSR. Ed Bereday, G & Brickman, W & Read G. Boston.
Husén, T
1962 Tonårsskola i utbildningssamhälle. Några studier i amerikansk pedagogik. Sthlm.
Idéerna och framtiden
1944 Idéerna och framtiden. Fredens fakta och frågor. ABF:s studiehandbok. Sthlm.
Instruktionsbok
1949 Instruktionsbok. Högerns ungdomsförbund Ungsvenskarna. Sthlm.
Internationalen
1919 Den tredje internationalen. Manifest, Riktlinjer och Resolutioner vid den kommunistiska världskongressen i Moskva. Sthlm.
1928 Kommunistiska Internationalens program. Sthlm.
Isling, Å
1973 Samhällsutveckling och bildningsideal. Skolpolitiska längdsnitt och strukturskisser. Trelleborg.
Jansson, A
1947 Framåt för vår framtid. Ungdomens dagsprogram och framtidsmål. Sthlm.
Jüttner, E
1970 Der Kampf um die schwedische Schulreform. Berlin.
Jäderin, A
1914 Allmänna valmansförbundet 1904–1914. En krönika. Sthlm.
Kandel, I L
1957 American Education in the twentieth Century. Cambridge Mass.
Keim, W
1969 Schule und Religion. Die religiös-weltanschauliche Neutralität des Staates und die Verbreitung religiösen Gedankenguts mit Hilfe des Schulwesens in der Vereinigten Staaten von Amerika und in Deutschland. Hamburg.
Kilpatrick, W H
1951 Dewey's influence on education. I The philosophy of John Dewey. Red Schlipp, P A. s 445 ff. New York.
Kommunalprogram BF
1945 Kommunalprogram för Landsbygdspartiet Bondeförbundet. Antaget vid förbundsstämman 1944. Kungsbacka.

Kongressmotioner SAP
1938, 1940, 1944, 1948. Motioner till socialdemokratiska partiets ordinarie kongress. Sthlm.

Kongressmotioner SSU
1937, 1940, 1943, 1946, 1947. Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbunds kongress. Motioner och förslag. Sthlm.

Kongressprotokoll SAP
1937, 1940, 1944, 1948. Protokoll vid Sveriges socialdemokratiska partikongress. Sthlm.

Kongressprotokoll SSKF
1940, 1944, 1948. Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbunds kongressprotokoll. Sthlm.

Kongressprotokoll SSU
1937, 1940, 1943, 1946, 1949. Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbunds kongress. Sthlm.

Kulturen och folket
1947 Kulturen och folket. Kommunistiska riksdagsinitiativ. I Dagspolitik 32. Sthlm.

Kvinnoförbundet 50 år
1970 Kvinnoförbundet 50 år. Moderata samlingspartiets kvinnoförbund. Skara.

Kvinnoföreningarnas frågebok
1944 När fredens nya värld planeras. Vad Svenska föreningskvinnan tror och önskar. Några resultat från en preliminär bearbetning av kvinnoföreningarnas frågebok. Sthlm.

Lager, F
1940 Vad vill kommunisterna? Sthlm.

Lancet
1944 Den socialdemokratiska programrevisionen. Kritiska anmärkningar. Sthlm.

1946 Vilka skall bestämma – arbete eller kapitalister? Efterkrigsprogrammet inför genomförandet. I Dagspolitik 25. Sthlm.

Landsbygdspartiet Bondeförbundet
1945 Landsbygdspartiet Bondeförbundet vid 1945 års riksdag. Översikt av viktigare frågor. Visby.

Landgren, K G
1960 Den 'nya ekonomien' i Sverige. J M Keynes, E Wigforss, B Ohlin och utvecklingen 1927–39. Uppsala.

Larsson, M
1973 Kvinnor i tidsspegel. En bok om Centerns kvinnoförbund. Kristianstad.

Lewin, L
1967 Planhushållningsdebatten. Uppsala.
1970 Folket och eliterna. En studie i modern demokratisk teori. Surte.

Linder, E Hj
1948 Kristligt och liberalt i svenskt kulturliv. Folkpartiets småskriftserie. Sthlm.

Linderot, S
1943 Framtidens ungdom. Sthlm.
1944 Kommunisternas dagsprogram. Sthlm.
1946 Demokratins handlingsprogram. Tal på Sveriges kommunistiska partis XIII kongress 18 maj 1946. Sthlm.

Linderot, S & Öhman, R
1947 Kommunisterna och kristendomen. Sthlm.

Lindström, M
1946 Kvinnornas problem. I Dagspolitik 26. Sthlm.

Magnusson, K
1950 Vid spade och riksdagspulpet. Malmö.

Marklund, S & Söderberg, P
1964 Grundskolan. Framväxt och organisation. Sthlm.

Mead, S E
1967 The "nation with the soul of a Church". I Church History 1967 s 262 ff. Berne.

Melander, E
1963 Etisk fostran i svensk obligatorisk skola från 1842. Lund.

Meijer, H
1956 Kommittépolitik och kommittéarbete. Lund.

Mogård, B
1944 Religionen och socialdemokratin i Sverige. – Vid partiets uppkomst och under dess första decennier. Sthlm.

Molin, K
1974 Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939–1945. I serien Sverige under andra världskriget. Uddevalla.

Murphy, J
1959. The Religious Problem in English Education. The Curcial Experiment. Liverpool.

Myhre, R
1967 Pedagogisk idéhistorie. Oslo.

Myrdal, A
1942 Stickprov på Storbritannien. Sthlm.
1944 Kommentarer. Sthlm.

Myrdal, A & G
1941 Kontakt med Amerika. Sthlm.

Myrdal, G
1973 I stället för memoarer. Kritisk essäer om nationalekonomin. Vänersborg.

Nerman, T
1949 Kommunisterna. Från Komintern till kominform. Sthlm.

Nørregaard, J
1948 Stat och kyrka i Europa under tiden mellan världskrigen. Sthlm.

Olsson, K
1940 Det finns en väg. Vad ungkommunisterna vill. Sthlm.
1942 För friheten och framtiden. Sthlm.
1943 Med tradition för framtid. 40 års socialistisk ungdomsrörelse. Sthlm.
1944 Ungdomens 4 rättigheter. Sthlm.

Olsson, O
1926 Demokratiens skolväsen. Iakttagelser i amerikanska skolor. Sthlm.
1943 Demokratins skolor. Ett folkligt program. Sthlm.
1944 Utkast till skolprogram. Sthlm.
1945 Skolreform eller nya klutar på gammalt kläde. Tal och uppsatser. Sthlm.

Politiskt ABC
1942, 1948, 1950. Politiskt ABC för Högerns arbetande krafter. Sthlm.

Program H
1934 Allmänna valmansförbundet. Program och stadgar. Sthlm.

Program BF
1919 Bondeförbundets grundprogram och stadgar. Antagna vid ordinarie förbundsstämman år 1919. Sundsvall.
1938 Bondeförbundets grundprogram. Antaget vid 1933 års förbundsstämma. Sthlm.

1946 Grundprogram för Landsbygdspartiet Bondeförbundet. Antaget vid 1946 års förbundsstämma. Vimmerby.

Program SAP

1923 Svenska socialdemokratiska arbetarepartiets politiska program, kommunalprogram, partistadgar och grundstadgar ... Antagna å partiets elfte kongress i Stockholm 1920. Sthlm.

1945 Sveriges socialdemokratiska arbetareparti. Program och stadgar. Enligt beslut å partiets sjuttonde kongress 1944. Sthlm.

Program SKP

1921 Program och resolutioner antagna vid Kommunistiska Partiets kongress 1921. Sthlm.

Programrevisionen SAP

1943 Socialdemokratiska partiprogrammet. Programrevisionens förslag. Sthlm.

Riksdagens propositioner och motioner (R)

Ruge, H

1961 Skoletanker og skoleproblemer i det 20. århundre sett fra europeisk synspunkt. En historisk oversikt. Oslo.

Runestam, A se Ström, F

Ruin, O

1968 Mellan samlingsregering och tvåpartisystem. Den svenska regeringsfrågan 1945–1960. Sthlm.

Salqvist, B

1947 Folkskolans kristendomsundervisning. Med särskild hänsyn till 1919 års undervisningsplan. Göteborg.

Schaub, E L

1951 Dewey's interpretation of religion. I The philosophy of John Dewey. Ed Schlipp, P A. s 391 ff. New York.

Schneider, Ch W

1963 Die neue Erziehung und das Schulwesen in Frankreich unter besonderer Berücksichtigung der Schulreformversuche von 1930 bis 1959. Heidelberg.

Schrey, H H

1955 Die Generation der Entscheidung. Staat und Kirche in Europa und im europäischen Russland 1918 bis 1953. München.

Sjöblom, G

1968 Party Strategies in a Multiparty System. Lund.

Sjöstedt, C E & Sjöstrand, W

1965 Skola och undervisning i Sverige och andra länder. En jämförande översikt. Örebro.

Skolan i Sovjetunionen

1945 Skolan i Sovjetunionen. I Fakta om Sovjetunionen. 1945: 1. Sthlm.

Skolan och folket

1941 Skolan och folket. Anföranden och diskussioner vid Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbunds konferens i Stockholm den 26 och 27 september 1941 om skola och folk. Sthlm.

Skäringer-Larson, E

1941 Demokratisk fostran i USA. Göteborg

Socialismen

1957 40 år i kamp för socialismen. Sveriges kommunistiska parti 1917–1957. Sthlm.

Socialliberal samhällssyn

1948 Socialliberal samhällssyn. Folkpartiet. Sthlm.

Sparring, Å
1967 Från Höglund till Hermansson. Om revisionismen i Sveriges kommunistiska parti. Sthlm.
Stadgar SKP
1936 Stadgar för Sveriges kommunistiska parti. Sthlm.
Statens offentliga statistik (SOS)
Statens offentliga utredningar (SOU)
Ström, F
1942 Mot tidens gudar och andra inlägg i dagsdebatten. Sthlm.
1943 Frihet, rätt, humanitet! Sthlm.
Ström, F & Runestam, A
1942 Kristendom i krig. Sthlm
Svenska folkskolan
1942 Den Svenska folkskolan 100 år. 1842–1942. Sthlm.
Svenska folkskolans
1942 Svenska Folkskolans ledning i ord och bild. Uppsala.
Säkra efterkrigsprogrammet
1946 Säkra efterkrigsprogrammet. I Socialdemokratisk skriftserie 6. Sthlm.
Sörensen, A
1942 Det svenska folkundervisningsväsendet 1860–1900. I Svenska folkskolans historia 3. Sthlm.
Talbott, J E
1969 The politics of Educational Reform in France 1918–1940. Princeton.
Tegborg, L
1975 Religion och allmän skola i 1940- och 1950-talens USA. Ett studium kring ett aktuellt amerikanskt dilemma. I Kyrkohistorisk årsskrift 1975 s 96 ff. Uppsala.
Torstendahl, R
1969 Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934. Uppsala.
Tyack, D B
1970 Onward Christian Solidiers: Religion in the American Common School. I History and Education. The educational uses of the past. Ed by Nash, P s 212 ff. New York.
Undervisningsplan 1920
1920 Undervisningsplan för rikets folkskolor den 31 oktober 1919. Sthlm.
Vad vi vilja
1939 Vad vi vilja ... Tankar kring Bondeförbundets grundprogram. Nässjö.
Valhandbok BF
1934, 1936, 1938, 1942 b. Bondeförbundets valhandbok. Falkenberg.
1940, 1942 a. Bondeförbundets valhandbok. Sthlm.
Valhandbok FP
1934, 1936, 1938, 1946, 1948. Folkpartiets valhandbok. Sthlm.
Valhandbok H
1938, 1940, 1942, 1944, 1946. Politisk valhandbok. Sthlm.
Valhandbok Suppl BF
1944 Supplement till valhandbok för Landsbygdspartiet Bondeförbundet 1944. Falkenberg.
Weber, K
1967 Der moderne Staat und die katolische Kirche. Laizistische Tendenzen im staatlichen Leben der Dritten Französischen Republik des Dritten Deutschen Reiches und der Volksrepublik Polen. Essen.

Vedung, E
1971 Unionsdebatten 1905. En jämförelse mellan argumenteringen i Sverige och Norge. Kristanstad.
1974 Innehållslig och funktionell idéanalys. I Statsvetenskaplig Tidskrift 1974: 1. Lund.

Vem äger Stormklockan?
1974 Vem äger Stormklockan? Ett försvar för MLK:s rätt till Stormklockan. I Kommunistisk Tidskrifts skriftsserie 8. Sthlm.

Wellander, E
1944 Aktuella skolfrågor. En orientering. I Högerns riksorganisation. Sthlm.

Verksamhetsberättelse ABF
1944 ABF. Verksamhetsberättelse 1943–1944. Sthlm.

Verksamhetsberättelse FP
1950 Folkpartiet. Ombudsmannens verksamhetsberättelse 1949–1950. Sthlm.

Westin, G
1968 Minnen och kommentarer. Åren 1930–1946. Uddevalla.

Wickman, J
1935 Kristen socialism i det politiska och sociala livet. I Broderskapsrörelsens skriftserie. Malmö.

Wigforss, E
1951 Minnen 2. 1914–1932. Sthlm.
1954 Minnen 3. 1932–1949. Sthlm.

Volpicelli, L
1958 Die sowjetische Schule. Wandel und Gestalt. Heidelberg.

Vårt program
1944 Vårt program. Med kommentar av Hilding Hagberg. Sthlm.

Vårt handlingsprogram
1946 Vårt handlingsprogram. Inledningsföredrag på Sveriges kommunistiska partis 13:e kongress. 18–21 maj 1946. Sthlm.

Ysander, T
1940 Landet och personligheten. I Högerns medborgarskolas skriftserie 2. Sthlm.

Zetterberg, K
1975 Liberalism i kris. Folkpartiet 1939–1945. I serien Sverige under andra världskriget. Uddevalla.

Åmark, K
1973 Makt eller moral? Svensk offentlig debatt om internationell politik och svensk utrikes- och försvarspolitik 1938–1939. I serien Sverige under andra världskriget. Uddevalla.

Årsberättelser
Fredrika Bremerförbundets årsberättelser 1939–1948. Sthlm.

Årsbok
1943 Social årsbok 1942. Utbildningsmöjligheternas demokratisering. Sthlm.

Öhman, G
1948 För fred, demokrati, välstånd. I Dagspolitik 40. Sthlm.

Öhman, R se Linderot, S.

Veckotidningar och tidskrifter

Broderskap 1937–1950.
Broderskapsrörelsens informationsblad 1948–1950.
Budkavle, Budkavle till Landsbygdens kvinnor 1945–1950.
Den kommunistiska internationalen 1921.
Fackföreningsrörelsen 1938–1950.
Fakta – SAP 1946–1950.
Folkpartiet 1935–1950.
Frihet 1937–1950.
Frisinnad Ungdom 1934–1950.
Husmodersförbundets medlemsblad 1938–1950.
Kommunistisk Tidskrift 1937–1939.
Kulturfront 1941–1944.
Medborgaren 1934–1950.
Medlemsblad, Bondeförbundets Medlemsblad 1935–1950.
Morgonbris 1938–1950.
Politisk Tidskrift 1941–1950.
SAP-information 1940–1945.
SLU-bladet 1938–1950.
Stormklockan 1935–1950.
Tiden 1936–1950.
Plogen 1942–1947.
Ung Höger 1946–1950.
Ungsvensk Lösen 1935–1946.
Vår Tid 1945–1950.

15 Register

Ahlberg, A, 163
Algotsson, K G, 29
Alm-Lindström, U, 252
Andersson, G, 159, 161 f, 169, 180, 183 f
Andrén, G, 194, 222, 228, 256
Andræ, T, 41, 163
Annerbo, L G, 30
Antonsson, J, 204 f
Arfwedsson, E, 209, 211 f
Arrhén, E, 232, 236, 240
Arvidson, S, 46 ff, 54, 69, 73, 82, 86, 101 f, 118 f, 237, 274 ff

Bagge, G, 41 f, 47, 61, 72, 77, 79 f, 90, 93 f, 96 ff, 101, 113 f, 116, 121, 134, 142 f, 148, 150, 160, 162, 181, 199, 205, 222 f, 225 ff, 233, 235, 237 f, 239, 240 ff, 245 ff, 250, 253, 255 ff, 261 ff, 265, 269, 273 f
Balgård, M, 161 f, 168 f
Bark, H, 48, 82, 93 f, 100, 104, 108
Berg, F, 160
Bergh, R, 228 f, 232, 236
Bergquist, T, 58
Björkquist, M, 175
Boalt, G, 74
Bohman, M, 237
Brandt, E G C, 79 ff, 83, 100, 114
Brolin, H, 173
Brusewitz, P E, 81 f

Cardell, K, 181
Casserberg, T, 46
Cedergren, H, 175
Chamberlain, N, 146
Collin, K, 207, 209 f
Comtes, A, 17

Dahlén, O, 177 f
Dahr, E, 181 f
Dalström, K, 37
Danell, G, 247 f
Danielsson, E, 93
Dewey, J, 23 ff, 46, 70 f, 76 f, 80, 91, 93, 105, 107, 110, 260
Dimitrov, I, 131
Domö, F, 228, 236, 239, 250, 256 ff, 270
Düring, I, 274

Edenman, R, 97, 108
Eeg-Olofsson, A, 48
Ekgren, E T, 228
Eklund, S, 240 f, 246
Ekstedt, B, 244
Eliasson, L, 192, 195, 198, 200 ff, 203, 205 ff, 209
Elldin, H, 108
Engberg, A, 37 f, 159, 225
Erlander, T, 45 f, 53, 55, 75 f, 88, 97 f, 112, 114, 123, 134, 171, 181, 194, 201, 228, 266, 271, 275
Ewerlöf, E, 252

Ferry, J, 17
Fransson, E, 69 ff, 78 ff, 83 ff, 88, 92, 94, 108, 241 f
Fredriksson, V, 160
Freud, S, 80
von Friesen, B, 46, 161 ff, 166, 168, 181 f, 185, 269, 274
Färm, H, 48, 97 f, 101 ff, 244

Gudmunssson, E, 171
Gunnarsson, G, 133 f, 137 f, 147
Gustafsson, B, 84 f, 114, 118 f
Gustafsson, E, 81 f

Hagberg, H, 129 f, 133, 136, 143
Hagen, E, 181
Haldén, F, 243
Hallerby, N, 177
Hansson, G, 141, 146
Hansson, P A, 74, 97 f
Harrie, I, 158
Hartmann, L, 169 ff, 173, 229
Heckscher, G, 232, 245, 248 f, 258
Hector, S, 146 f
Hedin, G, 181 f
Hedlund, G, 194 f
Helling, O, 163
Hermansson, E, 71

Hermelin, G, 253
Hesselgren, K, 160
Hirdman, G, 48, 92 ff, 99 f, 108
Hitler, A, 14, 16, 240
Hjalmarsson, J, 228 f, 235, 247
Holmberg, Y, 235 f
Haeggblom, E, 231
Hänninger, N, 71
Härner, F, 105

Jansson, A 144 f
Jarke, M, 109
Johansson, B, 96 f, 104
Johansson-Ernestam, B, 117
Jonnergård, G, 200, 203 f
Jonsson, C, 72 ff, 94 f
Jonzon, B, 58, 60, 209

Karlsson, E, 251
Keynes, J M, 65
Kjellberg, K, 37
Klum, A, 93 f
Kumm, E, 82
Kyling, F, 223 ff, 232, 242, 250

Lager, F, 132, 136 f
Landgren, J, 91
Larsson, Th, 204
de Laval, M, 48, 53, 107, 112, 254, 274
Leissner, Å, 241
Lenin, V, 21, 125, 131, 147
Lilliehöök, E, 182 f
Lindegren, K, 191, 198 f, 204
Linder, E Hj, 158, 175
Linderot, S, 135, 138, 147
Lindskog, C, 38
Lindström, M, 135, 138
Ljung, E, 235 f
Ljungberg, A, 237 f
Ljungberg, B, 237 f, 252, 254
Lund, R, 118
Lundevall, K E, 82 f, 85, 87
Luther, M, 38 f, 210 f, 214, 246
Lönnermark, G, 246

Magnusson, K, 226, 234 f
Malmborg, O, 46, 163
Mann, H, 22
Mattsson, Th, 203
Melander, E, 30
Meurling, P, 109
Mogård, B, 81 f, 115 f, 119
Myrdal, A, 72 f, 75, 77, 89 ff, 94 ff, 101, 103 f, 105 ff, 109 ff, 112, 116, 123, 160, 170, 225, 227, 241 ff, 254, 261, 263, 265, 267, 275 f
Myrdal, G, 89 f, 92, 106, 110, 170, 225, 241
Möller, G, 82

Napoleon I, 16
Nilsson, F, 191
Nilsson, G, 84 f
Nilsson, G, i Göingegården, 48, 229 ff, 270, 274
Nilsson, Hj, 191 ff, 200, 215, 269
Nilsson, T, 97, 103
Norman, N, 46 ff, 85, 118
Nyman, O, 242
Nyström, P, 71, 104
Näsström, E, 48, 53, 275

Ohlin, B, 118, 154 f, 160 ff, 165 f, 173, 184
Ohlsson, E, 236, 243, 258
Olsson, K, 47 f, 133 ff, 137, 139, 142, 144, 147 f, 151, 153, 274 f
Olsson, K J, 82
Olsson, O, 37, 46 ff, 70 f, 75, 77, 80 f, 91, 94 ff, 99 f, 104, 109 f, 112

Palmqvist, G, 171 f, 175 f, 179
Pehrsson-Bramstorp, A, 193 f
Persson, E, 208
Persson, I, 48, 191 ff, 199 ff, 206 f, 209, 211, 215, 269, 273 f
Persson, M, 165
Persson, S, 136
Pétain, Ph, 17
Pettersson, L, 202, 205
Petzäll, E, 238

Rosén, N G, 41
Rosén, S, 170
Rubbestad, A, 195
Runestam, A, 247
Runmark, B, 247
Rydberg, V, 80
Rydén, V, 37 ff, 57
Rydh, H, 182 f

Sandberg, F, 41
Sefve, I, 46, 48, 225, 227 f, 230 ff
Sehlstedt, O, 70, 89 ff, 94 ff, 99 ff
Sjöberg, E, 48
Sjödahl, E, 72 f, 75, 104
Sjöström-Bengtsson, A, 48, 112, 254

Skoglund, M, 228
Skäringer-Larson, E, 71
Stahre, S A, 81 f
Stalin, J, 118, 126, 131
Staxäng, E, 235, 246
Ström, F, 99 f
Svedman, G, 234 f, 238
Svensson, Hj, 198
Svensson, W, 173
Swensson, S, 173
Sörenson, J, 174 f

Takman, J, 141 ff
Tamm-Götlind, M, 180
Temple, W, 19
Theél, E, 251
Thunborg, F, 91, 93
Trotskij, L D, 131

Wahlund, S, 192
Waldemarsson, A, 245
Wallentheim, A, 46, 73 ff, 82, 103 f, 108
Wallinder, J, 113 f, 116
Weijne, J, 45, 47 f, 53, 61 f, 76, 93, 98, 100, 103 f, 118, 181, 198, 237, 248, 254, 266, 275 f
Wellander, E, 41, 228, 252 f
Westerståhl, J, 69
Westin, G, 164 f, 168
Wigforss, E, 106 ff
Wiklund, G, 182 f

Ysander, T, 233, 246

Åsbrink, P, 46, 104

Öhman, G, 135
Öhman, R, 138

16 Förkortningar

ARA	Arbetarrörelsens arkiv
BF	Bondeförbundet
CKFA	Centerns kvinnoförbunds arkiv
CUFA	Centerns ungdomsförbunds arkiv
DK	1943 års dissenterlagskommitté
FP	Folkpartiet
FPA	Folkpartiets arkiv
FPK	Folkpartiets kvinnoförbund
FPKA	Folkpartiets kvinnoförbunds arkiv
FPU	Folkpartiets ungdomsförbund
H	Högerpartiet
HKF	Högerns kvinnoförbund
HUF	Högerns ungdomsförbund
MKFA	Moderata samlingspartiets kvinnoförbunds arkiv
R	Riksdagstryck
RA	Riksarkivet
– Riksdagsgrp A–	Riksdagsgrupps arkiv
SAP	Sveriges socialdemokratiska arbetarparti
SK	1946 års skolkommission
SKP	Sveriges kommunistiska parti
SKSF	Sveriges kristna socialdemokratiska förbund
SKU	Sveriges kommunistiska ungdomsförbund
SLKF	Svenska landsbygdens kvinnoförbund
SLU	Svenska landsbygdens ungdomsförbund
SOS	Statens offentliga statistik
SOU	Statens offentliga utredningar
SSKF	Sveriges socialdemokratiska kvinnoförbund
SSU	Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund
SU	1940 års skolutredning
VPKA	Vänsterpartiet kommunisternas arkiv

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen. Ny följd
Publications of the Swedish Society of Church History. II. New Series
Editor: Professor Sven Göransson, Uppsala

1. *Sven Göransson,* Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647–1660. Uppsala 1950
2. *Sverker Ölander,* Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden. Uppsala 1951
3. *Sven Göransson,* De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen. Från reformationstiden till frihetstiden. Uppsala 1951
4. *Allan Sandewall,* Separatismen i övre Norrland 1820–1855. Uppsala 1952
5. *Sven Göransson,* Den synkretistiska striden i Sverige 1660–1664. Uppsala 1952
6. *Henrik Gladh,* Lars Vilhelm Henschen och religionsfrihetsfrågan till 1853. Uppsala 1953.
7. *Allan Sandewall,* Separatismen i övre Norrland efter 1855. Uppsala 1954
8. *Arne Palmqvist,* Die römisch-katolische Kirche in Schweden nach 1781. Das apostolische Vikariat 1783–1820. Uppsala 1954
9. *Martin Gidlund,* Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880. Uppsala 1955
10. *Tore Heldtander,* Prästtillsättningar i Sverige under stormaktstiden. Tiden före kyrkolagen 1686. Uppsala 1955
11. *Sven Göransson,* Den europeiska konfessionspolitikens upplösning 1654–1660. Religion och utrikespolitik under Karl X Gustav. Uppsala 1956
12. *Arne Palmqvist,* Die römisch-katolische Kirche in Sweden nach 1781. II. Das apostolische Vikariat 1820–1873. Uppsala 1958
13. *Sven Göransson,* Folkrepresentation och kyrka 1809–1847. Uppsala 1959
14. *Theodor Freeman,* Pehr Säve och Johan Niclas Cramér. Studier i den religiösa rationalismen i Visby stift. Göteborg 1965
15. Från gammallutherdom till nyprotestantism. Studier tillägnade Hilding Pleijel. Uppsala 1965
16. *Ingemar Björck,* Tradition och förnyelse. Pastorat och präster i Visby stift 1800–1920. En strukturstudie. Sthlm 1967
17. Från Ansgar till radiokyrkan. Uppsala 1970
18. *Sven Göransson,* Kyrkohistorisk orientering. Lund 1970
19. Från reformation till enhetssträvanden. Forskningshistorisk översikt från Kyrkohistoriska institutionen, Uppsala, 1956–1970. Uppsala 1970
20. *Sven Göransson,* Kyrkan och världskrigen. Uppsala 1972
21. Birgitta och hennes tid. Uppsala 1973
22. *Per Erik Gustafsson,* Hans Henrik von Essen på Tidaholm. Högreståndsväckelse och socialt ansvar i ett begynnande industrisamhälle. Uppsala 1974
23. *Harry Nyberg,* Från väckelsemiljö till kyrkomedvetande i kyrkokris. En studie i Nils Lövgrens utveckling 1852–1896/98. Sthlm 1975
24. Religion och kyrka i 1930-talets sociala kris. Uppsala 1976
25. *Karl Axel Lundqvist,* Organisation och bekännelse. Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen och Svenska kyrkan 1890–1911. Klippan 1977
26. *Carl-Erik Sahlberg,* Pingströrelsen och tidningen Dagen – från sekt till kristet samhälle 1907–63. Sveg 1977
27. *Carl-Eber Olivestam.* IDÉ och POLITIK. De politiska partierna – skolan och kristendomen. En studie i svensk skolpolitik under 1940-talet. Östervåla 1977.

Kampen mellan demokratiska och totalitära stater kom under 1940-talet att påverka även skolutvecklingen såväl i USA och Europa som i Sverige. En allmän utbildningsoptimism framväxte i krigets spår. Skolan blev ett viktigt medel i skapandet av det framtida samhället. Resultatet för Västeuropa blev en religöst neutral stat i en positiv utformning och med bevarande av en religiöst prefererad skola som alternativ. I Österuropa däremot blev resultatet en religiöst neutral stat i en negativ utformning och med en religiöst antagonistisk skola.

För Sveriges vidkommande präglades 1940-talets första hälft av 1940 års skolutredning, vilken var traditionsbevarande i den nationella enighetens och enighetsnormens tecken. Efter kriget förbyttes det nationella perspektivet i ett internationellt och partiernas enighet byttes mot inbördes konkurrens om att få utforma det nya samhället.

Enighetsnorm ersattes av konkurrerande partinormer. Skolutredningens ideologi och skolförslag fick ge vika för skolkommissionens med ideologiskt och idéhistoriskt motiverade reformkonsekvenser för kristendomen i skolan.

En central uppgift i föreliggande avhandling har varit att undersöka hur de politiska partierna, trots accentuerade motsättningar, vid decenniets övergång i ett nytt kunde enas kring en skolreform.

Bland personer som var aktiva i utformandet av den nya skolan noterar man politiker som:
socialdemokraterna Tage Erlander, Alva Myrdal, Stellan Arvidson, Ossian Sehlstedt, Hilding Färm och Ragnar Edenman
kommunisterna Knut Olsson, John Takman och Hilding Hagberg
folkpartisterna Bertil Ohlin och Bertil von Friesen
bondeförbundarna Ivar Persson i Skabersjö, Lars Eliasson och Gustaf Jonnergård
högerpartisterna Gunnar Heckscher, Blenda Ljungberg och Jarl Hjalmarsson

Vilka idéer och visioner utgjorde de politiska motiv, som under 1940-talet lade grunden till den skola som nu är vår?
Varifrån hämtades impulser och modeller?
Vilka var förmedlarna och de drivande krafterna bakom reformarbetet?
Vilken roll spelade generationsväxlingen i politikernas led under 1940-talet?

ISSN 0491-6786